

Pécsi Tudományegyetem
„Oktatás és Társadalom”
Neveléstudományi Doktori Iskola

(Oktatástörténet Program)

Nagy Adrienn

Doktori (PhD) értekezés

A felső kereskedelmi iskolák fejlődéstörténete
Magyarországon (1867-1945)

Témavezető

Ambrus Attiláné Prof. Dr. Kéri Katalin

intézetvezető egyetemi tanár
„Oktatás és Társadalom”
Neveléstudományi Doktori Iskola vezetője

Pécs
2014

Tartalom

I. BEVEZETÉS	5
1. Kutatás tárgya és célja	8
2. Forrástani alapok és módszerek.....	11
3. A téma szakirodalmának bemutatása, historiográfiai áttekintése.....	18
II. KERESKEDELMI SZAKOKTATÁS EURÓPÁBAN A XIX-XX. SZÁZADBAN	30
1. Az első kereskedelmi ismereteket tanító szakiskolák Európában	30
2. A német és az osztrák kereskedelmi szakoktatás fejlődése a XIX-XX. században	31
3. Svájc	38
4. Franciaország.....	42
5. Belgium	46
6. Anglia	48
7. Skandináv országok: Norvégia, Dánia, Finnország és Svédország.....	50
8. Kereskedelmi iskolák Dél-Európában: Olaszország, Spanyolország és Portugália	54
III. KERESKEDELMI SZAKOKTATÁS MAGYARORSZÁGON	59
1. Az első szakoktatási intézmények a XVIII. századi Magyarországon.....	59
2. A kereskedelmi szakképzés kezdetei a XIX. századi Magyarországon	62
3. A középfokú kereskedelmi szakoktatás megszervezése hazánkban.....	71
4. Kereskedelmi szakoktatás szabályozása 1872-1918 között	78
IV. FELSŐ KERESKEDELMI ISKOLÁK SORSA AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ UTÁN	112
1. Szaktanárképzés egyetemi rangra emelése.....	133
2. Felső kereskedelmi iskolák felügyelete 1919-1945 között	139
3. Angol, német és olasz tannyelvű kereskedelmi oktatás az első világháború után	141
V. KERESKEDELMI KÉPZÉS FELSŐFOKON	148
1. Felsőfokú szakoktatás a budapesti és a keleti kereskedelmi akadémián.....	148
2. Fiumei Kiviteli Akadémia	155
VI. FELSŐ KERESKEDELMI ISKOLÁK TANULÓINAK TÁRSADALMI HÁTTERE	165
1. Magyar társadalom szerkezeti átalakulása a XIX-XX. században	165
2. Középfokú kereskedelmi iskolák tanulói létszáma 1857-1918 között.....	168
3. Felső kereskedelmi iskolák diáksága a két háború között.....	175
4. Felső kereskedelmi iskolák tanulóinak társadalmi összetétele.....	188
5. A budapesti felső kereskedelmi iskolák és tanulóik 1867-1945 között.....	203
6. Felső kereskedelmi iskolát végzett tanulók pályaválasztása 1860-1945 között.....	210
VII. KERESKEDELMI LEÁNYISKOLÁK	243
1. A nők intézményes oktatásának kezdetei a XIX. századi Magyarországon.....	243
2. Kereskedelmi leányiskolák Európa egyes országaiban	247
3. A női kereskedelmi szakoktatás megszervezésének első lépései hazánkban	255
4. Női felső kereskedelmi iskola, mint érettségig adó „leány-középiskola”	261
5. A női kereskedelmi iskolák tanulóinak létszáma és társadalmi összetétele	275
6. A kereskedelmi tanfolyamok és a leányiskolák tanulói a két háború között.....	284
7. A kereskedelmi iskolát végzett nők elhelyezkedési esélyei a munkaerőpiacon.....	289
VIII. EREDMÉNYEK ÖSSZEGZÉSE	310
FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOMAK	318
MELLÉKLETEK	339

I. BEVEZETÉS

A kiegyezésről szóló 1867. évi XII. törvénycikk aláírásával a Habsburg Birodalom, immáron Osztrák-Magyar Monarchia egy két központú, dualista állammá alakult. A közös megállapodás és az abban foglaltak szerint újonnan kialakított államrendszer Magyarország számára új politikai, közigazgatási és gazdasági helyzetet teremtett. Habár a nemzetgazdaság tőkés átalakulása és modernizálása már a XIX. század elején kezdetét vette, azonban Magyarország a kiegyezésig továbbra is elmaradott agrár országnak tekinthető.¹ A kiegyezést követően a mezőgazdaság fejlődése (mezőgazdasági termékekkel az európai vérkeringésbe való bekapcsolódása) magával hozta az infrastruktúra (vasútépítés), a hitelrendszer (hitelintézetek, takarékpénztárak, hitelszövetkezetek, Magyar Általános Hitelbank, Kereskedelmi Bank létrejöttét), az élelmiszeripar, a malomipar és egyéb ágazatok kiépülését, növekedését.² A mezőgazdaság és az ipar mellett fontos ágazat volt a kül- és belkereskedelem, hiszen a dualizmus időszakában 25%-al megnövekedett népesség ellátásához a kereskedelem szféráját is tágítani kellett.³ A kereskedelmi hálózat jelentős bővülését jelzi egyrészt a kereskedelemmel foglalkozók közül az önállóak 33%-os, összességében 55%-os növekedése 1890 és 1910 között, másrészt a kereskedelmi hálózat szakosodásának megindulása.⁴ Hazánk gazdaságát tekintve a kiegyezésnek és azzal létrejött gazdasági megállapodásoknak az előnyök mellett számos hátránya is volt, ám összességében elmondható, hogy a dualizmus időszakában jelentős gazdasági növekedés és egyúttal szerkezeti változás következett be. Magyarország a korszakban igyekezett a korábbi gazdasági elmaradottságból Nyugat- és Közép Európa iparosodó országaihoz csatlakozni. A gazdasági változásokkal együtt járt a társadalomszerkezet átalakulása is, melynek üteme a XIX. század végén gyorsult fel igazán. A magyar társadalom szerkezetében az egyik legjelentősebb változást a rendi társadalom felbomlása és a polgári középosztály – melyet az ipari és kereskedelmi vállalkozók, hitelintézetek részvényesei, bérházak tulajdonosai, illetve a magán- és köztisztviselők, valamint a szabad értelmiségiek alkották – megjelenése jelentette.

A modern gazdaság kibontakozásával, a társadalmi szerkezet átalakulásával párhuzamosan megjelent az igény a polgári kultúra számára nélkülözhetetlen modern oktatási rendszer kiépítésére, melynek megvalósítása Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszterségével vette kezdetét. A népiskolák, a magasabb műveltséget adó felsőfokú tanulmányokra felkészítő középiskolák (gimnázium, reáliskola) mellett, a lassan, de fokozatosan növekvő polgári, elsősorban iparos, kereskedő réteg részéről megfogalmazódott az igény az alsófokú, valamint az elemnél magasabb, de egyszerűsített a gyakorlati életben azonnal hasznosítható tudást adó középfokú szakiskolák iránt. Így a dualizmus időszaka egyúttal a szervezett intézményes szakoktatás, elsősorban az ipari és a kereskedelmi iskolák országos rendszerének kiépülését jelentette. Már az 1868-as népoktatási törvény is szükségesnek tartotta a tanonciskolák felállítását és szabályozását,

¹ Katus László (2012): *A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711-1914.* Kronosz Kiadó, Pécs. 413.

² Magyarország kedvező időszakban kapcsolódott be az európai tőkés gazdasági vérkeringésbe, ugyanis 1850-1873 közötti időszak a tőkés világgazdaság expanziós szakasza, így hazánknak lehetősége volt kihasználni az agrárkonjunktúra éveit (a kivitel volumene évente 5%-a nőtt). A hazai gabonatermelés egyharmada kivitelre került, a 19-20. század fordulójára az USA után Magyarország a világ második lisztexportőrévé vált. Katus, 2012. 428.

³ Magyarország számára igen kedvező volt, hogy a 19. század közepétől a nemzetközi áruforgalom jelentős részét mezőgazdasági termékek (nyersanyag, élelmiszer) tették ki (a hazai kivitel 38% gabona és liszt). Kaposi Zoltán (2002): *Magyarország gazdaságtörténete.* Dialóg Campus, Pécs. 246.

⁴ Katus, 2012. 471.

azonban érdemi lépések az 1872-es – mely szabályozta a szakmatanulás és az általános tankötelezettség feltételeit –, illetve az 1884-es ipartörvény (XII. tc.) elfogadása után történtek, melyek országos szinten rendezték a tanonciskolák ügyét, utóbbi némi módosításokkal közel 40 évig szabályozta a tanoncok képzését és életviszonyait. Az alsófokú iparostanonc-iskolák mellett, a középfokú ipariskoláknak néhány korábbi kezdeményezés után (Gépészeti Felsőbb Ipartanoda 1875-ben állami iskolává alakítása, majd 1879-ben a Budapesti Állami Középipartanoda megnyitása) négy típusa alakult ki (felső ipariskola, ipari szakiskola, nőipariskola, kézművesiskola),⁵ melyek közül ténylegesen a három évfolyamos felső ipariskola tekinthető a felső kereskedelmi iskolához hasonló középfokú iskolának, azonban érettségit nem adott, így közel sem épült ki oly módon, mint a felső kereskedelmi iskola. Az iparihoz hasonló középfokú felső mezőgazdasági iskola csak 1922-ben nyílt, ám a számuk a két háború között sem haladta meg a tízet.

A középfokú kereskedelmi szakoktatás megszervezésének első fontos állomása a Pesti Kereskedelmi Akadémia 1857-es megnyitása volt, azonban a középfokú kereskedelmi iskolák tényleges kiépülésére és országos szabályozására hasonlóan az ipari szakoktatáshoz a XIX. század második felében került sor. A szakoktatás ügyét szívéen viselő Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter 1872-es rendelete szabályozta (kereskedelmi iskolák első szervezeti szabályzata) elsőként kereskedelmi szakoktatást, melyben az alsófokú iskolák mellett, rögzítésre kerültek a három évfolyamos közép kereskedelmi és a későbbiekben felállítandó felsőbb kereskedelmi iskolák megszervezésének feltételei. Bár e szabályzat ténylegesen csak az 1881-től megnyíló állami iskolákra vonatkozott, azonban a rendtartása által megfogalmazott kedvezmények – a közép kereskedelmi iskola a főgimnáziummal és főreáltanodával egyenlő rangú, így törvények által e két iskola tanulóit megillető előjogok (katonai önkéntesség...stb.) – a közép kereskedelmi magániskolák tanulóit is megillették. Az 1883-as köztisztviselők minősítéséről szóló törvény érvénybe lépése után az 1890-es évek elejétől vált igazán népszerűvé a közép kereskedelmi iskolatípus, – melyet jól jelez az iskolák (37) és tanulók számának (kb. 5200 fő) növekedése a 90-es évek közepén – mivel a köztisztviselői alkalmazás szempontjából a négy polgárra épülő közép kereskedelmi iskolai végzettség egyenértékűvé vált a nyolc középipiskolával. Mindez jelentősen meghatározta az iskolatípus dualizmus kori iskolai piacon betöltött szerepét, egyúttal tanulóinak társadalmi összetételét. A századfordulón polgári iskolát végzett fiúk háromnegyede tanult tovább: huszada középipiskolában, míg egynegyede felső kereskedelmi iskolában folytatta tanulmányait.⁶

A középfokú állami és magánfenntartású kereskedelmi iskolák névhasználatának (közép, felsőbb, akadémia...stb.) vitáját Wlassics Gyula 1895-ös rendelete igyekezett megoldani, amely a középfokú iskolák esetében a felső kereskedelmi iskolai elnevezést vezette be, míg az akadémiai cím a kereskedelmi főiskolákat illette meg. A rendelet másik fontos eleme volt a felső kereskedelmi iskolai tanulmányok lezárásaként a végbizonyítvány érettségivé minősítése. Az immáron felső kereskedelmi érettségit adó iskola a XIX-XX. század fordulójára a gimnáziumok és a reáliskolák után a középipiskolai piac harmadik meghatározó iskolatípusává vált, amely 1900/01-ben az érettségiző tanulók átlag 44%-át adta.

Az első világháborút követően a trianoni békeszerződéssel járó területi és népességveszteség hatására jelentősen megváltozott az ország településszerkezete,

⁵ Orosz Lajos (2003): *A magyarországi ipari, mezőgazdasági és kereskedelmi szakoktatás vázlatos története*. OPKM, Budapest. 75.

⁶ Nagy Péter Tibor (2002): *Hajszálcsövek és nyomáscsoportok. Oktatáspolitikai a 19-20. századi Magyarországon*. Új Mandátum, Budapest. 12.

valamint gazdasági infrastruktúrája (korábbi regionális központok térvesztése, erősödő Budapest-centrikusság...stb.). Mindez komoly gazdasági problémákat idézett elő (nyersanyag-alapanyaghiány, ipari nyersanyagkészlet elvesztése, a világviszonylatban is jelentős malomipar kapacitásának 70%-a kihasználatlan maradt, a mezőgazdaság jövedelmeinek 61%-os csökkenése, a Monarchia kereskedelmi rendszerének felbomlása a kereskedelemből és a szállításból származó jövedelem 58%-os csökkenését eredményezte⁷), amely növelte az egyes társadalmi rétegek közötti egyenlőtlenségeket. Az 1920-as évek gazdasági stabilizációs lépései után napirendre került az oktatás is, mint a fontos nemzetpolitikai stratégia egyik ágazata. A Bethlen-Klebsberg kormányzat a hangsúlyt a népoktatásra, majd a középosztály megújulását segítő középiskolákra (gimnázium, reáliskola, reálgimnázium) helyezte és a pénzügyi nehézségek ellenére expanziós iskolaépítési politikába kezdett.⁸ Azonban a szakoktatás a Horthy-korszak két meghatározó vallás- és közoktatásügyi minisztere Klebsberg Kunó és Hóman Bálint esetében sem élvezett prioritást és nem történt meg a kereskedelmi képzés korabeli igényeknek megfelelő átalakítása, modernizálása. Így a két világháború közötti időszak – eltekintve a felső kereskedelmi iskolák négy évfolyamosná válását – a szakoktatás fejlődését illetően igazán jelentős változást, előrelépést nem hozott, sőt a helyzet inkább romlott. Az 1938-as szakoktatási törvény a hómani művelődés- és oktatáspolitikai szellemében hozta létre a négy évfolyamos egységes ipari, mezőgazdasági és kereskedelmi középiskolákat. A megváltozott politikai légkört jelzi, hogy a közoktatás teljes körű ellenőrzését és az egyöntetű nemzeti világnézet megvalósulását biztosítandó, a törvényhez kapcsolódó 1940. évi tanításterv kidolgozásába a szakmai szervezeteket és a kereskedelmi iskolai tanárokat már egyáltalán nem vonták be.

Amíg a XIX. században a kereskedelmi kamarák és egyéb érdekszervezetek a képzés szükségessége mellett érveltek, addig az 1930-as évek végén már inkább a kereskedői pálya gyakorlásának akadályát látták a kötelezően előírt bizonyítványok megszerzésében. Ugyanis hiába növekedett a kereskedelmi iskolák és azt elvégzett tanulók száma, a kifejezetten a kereskedelemben elhelyezkedők aránya szinte alig változott a két háború között (1923-ban 5%, 1938-ban 6%).

⁷ Kaposi, 2002. 276-277.

⁸ Nagy, 2002. 16.

I. 1. Kutatás tárgya és célja

Az értekezés célja a neveléstörténet kutatói által szinte alig vizsgált magyarországi **felső kereskedelmi iskolák** és **tanulók** sorsának bemutatása 1867 és 1945 között, különös tekintettel a képzés megszervezésének indulását jelentő dualizmus időszakára. Mind a dualizmus, mind a két világháború közötti időszak középfokú oktatásügye a tudományterület kutatói által kedvelt, így részben ennek is köszönhetően viszonylag jól feltárt korszaknak tekinthető. Azonban a kor szakoktatásának története az elmúlt évtizedekben – néhány összefoglaló jellegű, elsősorban ipari és mezőgazdasági szakképzést bemutató munkától és egy tanulói rekrutációs vizsgálatról eltekintve – kevéssé került a kutatások fókuszába. A felső kereskedelmi iskolatípusnak a vizsgált korszak szakoktatásában, valamint a középfokú/középszintű oktatásban és egyszersmind ha kisebb mértékben is, de az „elitoktatásban” betöltött – a társadalomtörténet szempontjából sem elhanyagolható – kettős szerepe és helyzete ellenére sem keltette fel a kutatók érdeklődését, miközben úgy véljük, hogy az egyes korok szakoktatásának története és forráskritikai elemzése a nemzetközi és a hazai neveléstörténet szerves részét képezte és képi napjainkban is.

E kevéssé ismert középfokú felső kereskedelmi iskolatípus a vizsgált korszakunkban nem elhanyagolható létszámú – ha egyre csekélyebb számban, de ma is élő – diákságot bocsátott ki falai közül. Az értekezés a **felső kereskedelmi** iskolában végzett, még ma is élő generációk tagjai által csak „kereskedelminek” nevezett **iskolatípus létrejöttének** és **diákságának**, valamint kitekintés erejéig tanárai sorsának történeti **bemutatására** vállalkozik. Így e munka egyik célja, hogy rávilágítsa a figyelmet arra, hogy a XIX-XX. század fordulóján az **érettségiző tanulóknak** több mint **40%-át** adó felső kereskedelmi iskolatípus bár népszerűségét tekintve a klasszikus gimnáziumoktól messze elmaradt, azonban a korabeli **iskolai piacon betöltött szerepét** illetően, „több” volt pusztán egy kereskedelmi szakiskolánál. A felső kereskedelmi iskolatípust egyrészt **középfiskolaként** – mely alatt az érettségit adó iskolákat értjük –, másrészt elvégzése után a munkaerőpiacra közvetlen kilépést biztosító, **szakmát adó szakiskolaként** vizsgáltuk, tehát arra voltunk kíváncsiak, hogy valóban az elnevezésében is szereplő kereskedelmi pályára készítette-e fel.

1. A kutatás során egyrészt arra kerestük a választ, hogy a felső kereskedelmi iskolák **milyen jelentőséggel** bírtak a XIX-XX. századi **középfokú(középszintű) iskolai piacon**, mennyiben feleltek meg a kereskedelmi szakmák képviselői (kamarák, vállalatok, kisebb cégek) által megfogalmazott igényeknek, valamint az oktatáspolitikai részéről kitűzött céloknak?

2. Másrészt arra voltunk kíváncsiak, hogy a középfokú kereskedelmi iskolák milyen szerepet töltek be a **szakképzésben**. Azaz kezdetben (1872) az úri középosztályba való előjogok tekintetében az érettségivel egyenértékű záróbizonyítványt, majd (1895) már elnevezésében is (kereskedelmi) érettségit adó iskolatípus valóban a középfokú ipari és mezőgazdasági iskolákhoz hasonló **szakiskola volt-e?**

3. A XX. század elején kapukat megnyitó középfokú **kereskedelmi leányiskolák** milyen alternatívát kínáltak (szakképzettség, munkaerőpiacon való elhelyezkedés, továbbtanulás) az eleménél magasabb, középfokú leányiskolák (polgári iskolák, felső(bb) leányiskolák és gimnáziumok) mellett?

4. A fenti kérdések mellett a vizsgálatunk tárgyát képezte annak feltérképezése is, hogy a korabeli **társadalom mely rétegei** küldték gyermekeiket felső kereskedelmi iskolába, illetve az ott megszerzett kereskedelmi végzettséggel, érettségivel – ez utóbbi a továbbtanulás szempontjából nem volt egyenértékű a klasszikus gimnáziumi érettségivel – a végzettek **milyen eséllyel**, és **mely szakmákban** tudtak elhelyezkedni, azaz **milyen értékkel bírt** ez a **végzettség** a vizsgált korszak – különös tekintettel a dualizmus időszakára – **munkaerőpiacán**. Vajon a felső kereskedelmi iskola – mint a dualizmus idején újonnan megnyíló középfokú iskolatípus – milyen szerepet játszott a korabeli **társadalmi mobilitási** folyamatokban, illetve az **elitképzésben** (ha ez utóbbi felé egyáltalán vezetett út ebből az iskolatípusból), vagy Karády Viktor megfogalmazása szerint ez az iskolatípus is a polgári iskolákhoz hasonlóan „*tipikus zsákutcát jelentett-e?*”⁹ E kérdés megvizsgálásának szükségességét az indokolja, hogy úgy véljük, ahhoz, hogy egy iskolatípus valós funkciójáról, működési eredményességéről, illetve az oktatási intézményeket ért hatásmechanizmusokról minél átfogóbb képet kapjunk, elengedhetetlen annak közönségét (az iskolát használó tanulókat), valamint az általa adott végzettség hasznosításának lehetőségeit a vizsgálat során figyelembe venni, így egyúttal jelezvén az iskolatípus társadalomra gyakorolt hatását is.

Az értekezés első része az **európai kitekintés** során a magyarországi intézményes kereskedelmi szakoktatás kiépülésére (szakoktatási rendszerünkre, kereskedelmi iskoláink tananyagának tartalmára, iskoláink elnevezésére...stb.) is hatást gyakorló elsősorban **német** (Ausztria, Poroszország, majd Németország, Svájc) és **francia** nyelvű (Franciaország, Svájc, Belgium), valamint a dél-európai és a skandináv országok középfokú kereskedelmi iskoláit mutatja be a teljesség igénye nélkül. Így e résznek nem volt célja az európai szakoktatás minden ágazatának, de magának a kereskedelmi képzésnek sem a teljes körű, minden részletre kiterjedő bemutatása és elemzése (ugyanis ez utóbbi igényelné az országok oktatási rendszerének és azon belül szakképzési struktúrájának átfogó vizsgálatát, mely túlfeszítette volna a kereteinket), azonban ezt az európai áttekintést szükségesnek véltük ahhoz, hogy képet kaphassunk arról, vajon a középfokú magyar kereskedelmi szakoktatás – különös tekintettel az első világháború előtti időszakra – hol helyezkedett el a nemzetközi szinten, azaz összehasonlítva néhány nyugati országgal milyen színvonalat képviselt a szakiskolai képzésben (képzés szerkezetét, végzettséget, iskolák számát tekintve)?¹⁰

Az európai áttekintést követően a XVIII. század második és a XIX. század első felében kibontakozó **hazai intézményes szakoktatásról** – különös tekintettel a kereskedelmi iskolákra – kívánunk **átfogó képet adni**, azt vizsgálva, vajon milyen út vezetett (mely szakma- és érdekcsoportoknak volt meghatározó szerepe) az **intézményes keretek megszervezéséig**.

A dualizmus kori, majd a két világháború közötti középfokú kereskedelmi szakoktatás részletes tárgyalása során fontosnak tartottuk részletesen kitérni arra, hogy az államhatalom által hozott **törvények, rendeletek** valamint maga az oktatáspolitikai légkör miként **befolyásolták** (segítették, vagy hátráltatták) a hazai felső kereskedelmi iskolák működését. Áttekintettük a korszak oktatásügyének szempontjából jeles **politikusoknak** az iskolatípus működése, esetleges átalakítása kapcsán megfogalmazott **véleményeit és vitáit**,

⁹ Karády Viktor (2012): A diplomás értelmiség népi rekrutációjának alakulása 1945 előtt és után. In: Karády Viktor – Nagy Péter Tibor (szerk.): *Iskolázás, értelmiség és tudomány a 19-20. századi Magyarországon*. Weseley János Lelkészképző Főiskola, Budapest. 128.

¹⁰ Az európai szakoktatásra vonatkozóan a hazai kutatók tollából is jelent meg néhány munka, ezek közül kiemelendő Szávai Ferenc „Gazdaképzési rendszerek” című könyve, mely igen terjedelmes részt szentel a 19-20. századi nemzetközi mezőgazdasági szakképzésnek.

valamint kíváncsiak voltunk arra, hogy a **kereskedelmi iskolai tanárok** miként láttak az iskolatípus és **saját maguk helyzetét**, vajon javaslataik, ha eltértek, akkor mennyiben az oktatáspolitikai céljaitól. Az iskolatípus korabeli működésének sokat vitatott kérdése volt a kereskedelmi **szaktanárok képzése**, mely körüli anomáliák szoros összefüggésben voltak a korszak középiskolai tanárképzésének, azon belül is a természettudományos tárgyakat oktató tanárok képzésének hiányosságaival.

Mivel egy adott középiskola-típus iskolai piacon elfoglalt helyét, szerepét és **végzettsége értékét** befolyásolta az általa biztosított továbblépési (esetlegesen társadalmi mobilitás) lehetőség – itt megjegyezendő, hogy a felső kereskedelmi iskolának közvetlenül a munkaerőpiacra való felkészítés volt az elsődleges célja –, így fontosnak tartottuk megvizsgálni az iskolatípus által a **továbbtanulást** illetően leginkább preferált **kereskedelmi főiskolák, akadémiák** létrejöttének körülményeit és **működésüket** az első világháború előtt. A főiskolai szintű kereskedelmi akadémiák háború utáni megszűnését követően továbbtanulást kínáló felsőfokú közgazdasági képzésünk története Szögi László és munkatársainak kutatási eredményei révén jól ismert, így annak részletes bemutatására és elemzésére jelen munka keretei között nem vállalkozunk.

E két fenti áttekintést követően a **korabeli társadalmi viszonyok** vázlatos **ismertetése** után az országos és egyéb statisztikák segítségével megvizsgáljuk a felső kereskedelmi iskolák **tanulóinak társadalmi összetételét** (tanulók létszáma, felekezeti megoszlása, szülő, gyám foglalkozása) egyrészt **országos** viszonylatban, majd a **fővárosi iskolák** vonatkozásában. A rendelkezésünkre álló elsődleges források segítségével bepillantást kívánunk adni a felső kereskedelmi iskolák tanulóinak **pályaválasztási stratégiáiba**, mindezzel választ adva a fent megfogalmazott kérdésekre.

Végül egy külön fejezetet szánunk a dualizmus kori középfokú **női kereskedelmi szakoktatásnak** – melynek megszervezésére a XIX. század végén került sor –, ennek szükségességét egyrészt abban látjuk, hogy az oly kedvelt és sokak által vizsgált, így napjainkra viszonylag jól feltárt dualizmus kori intézményes leányoktatással foglalkozó munkák – eltekintve például Müller Ildikó az alap- és középfokú leányoktatás történetét bemutató tanulmányától¹¹ és egyéb írásaitól – többsége a női szakoktatásra egy-egy mondatnál többet nem szán, így gyakran említést sem tesznek az 1909-től érettségig adó és ha korlátozottan is, de a leánygimnáziumok mellett a felsőfokú tanulmányokra is lehetőséget kínáló női felső kereskedelmi iskolákról, valamint a tanítónői és a hagyományos női szerepekhez közelebb álló például házi- és ruhaipar pályáktól eltekintve, a korszakban csekély arányban munkába álló **nők munkaerő-piaci elhelyezkedését** leginkább lehetővé tevő – a két háború között is mindvégig igen nagy népszerűségnek örvendő – **kereskedelmi tanfolyamokról**. Itt azonban fontos megemlíteni, hogy az elmúlt évtizedekben a női szakoktatás története nem csak a hazai, hanem a külföldi kutatók körében sem került a vizsgálódások fókuszába. Ugyanis ahogy a hazai, úgy a nemzetközi nőtörténeti munkák is elsősorban a felsőbb társadalmi rétegek leányainak nevelésére és intézményes oktatására helyezik a hangsúlyt, így szinte alig tudunk meg valamit a hagyományos női szerepekhez illeszkedő, a társadalom által elfogadott foglalkozásokkal szemben a munkaerőpiacra való tényleges kilépést sok esetben jóval inkább segítő női szakoktatásról. Miközben, amint arra Kéri Katalin egyik legutóbbi tanulmányában felhívja a figyelmet „(...) az utóbbi másfél évszázad során a nyugati világban mindenütt – így természetesen Magyarországon is – a lányok iskolai képzése során jelentős konfliktusok keletkeztek a munkára nevelésük és az otthoni (hagyományosan női) feladataikra

¹¹ Müller Ildikó (2000): Az alap- és középfokú leányoktatás Magyarországon a dualizmus időszakában. *Sic Itur Ad Astra*, XII. évf. 3. sz. 131-204.

*felkészítésük között.*¹² E problémakört említi Ruth Watts is a felekezeti, magánfenntartású hagyományos női értékrendet képviselő leányiskolák, valamint a XIX. század végétől a felsőbb osztályok leányai számára már felsőfokú továbbtanulást, a diploma megszerzését lehetővé tevő leány-középiszkolák és a lányokat befogadó fiúiskolák kapcsán.¹³ Az utolsó fejezet újabb adalékokkal kíván hozzájárulni a hazai intézményes leányoktatás történetéhez, így egyúttal a nőtörténethez, jelezvén, hogy a felsőbb leányiskolák és leánygimnáziumok mellett – szakiskolai jellegük ellenére – a középfokú női kereskedelmi iskolákat is érdemes figyelembe venni a középfokú intézményes leányiskolák vizsgálata során.

I. 2. Forrástani alapok és módszerek

A kutatásunk során elsődleges és másodlagos forrásokat egyaránt használtunk. Az elsődleges források egy részét három (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest Főváros Levéltára, Rijekai Állami Levéltár) levéltár témánkat érintő iratanyagának feldolgozása jelentette. A Budapesti Fővárosi Levéltár őrzi az általunk feldolgozott 14¹⁴-ből 12 **fiú** és **női budapesti felső kereskedelmi iskola** (Budapesti Kereskedelmi Akadémián kívül a korszakban még működő magániskolákat és az 1940 után kapukat megnyitó főként leányiskolákat az adatok hiányos volta miatt nem vizsgáltuk) anyakönyvét. Az egyes **iskolák anyakönyvei** közül a jelen kutatás során csak **öt tanévet** (1896/97, 1910/11, 1920/21, 1930/31, 1940/41, illetve néhány kérdés megválaszolásához egyes intézmények esetén további tanév is felvételre került) dolgoztunk fel. Egy-egy intézmény esetében az adatok igen hiányosak voltak (ha szükségesnek ítéltük az előző vagy az azt követő esztendő tételt be). Összességében az értesítői adatokkal való kiegészítés után 12 887 fiú és 5140 leány tanulót vizsgáltunk. Az adatfelvétel alkalmával a **felekezeti hovatartozásra** és **szülő foglalkozására koncentráltunk**, ugyan a lakhely is részben felvételre került, de mivel a tanulók döntő többsége (70%, később a legtöbb iskola esetében 90%) budapesti születésű, vagy legalábbis budapesti lakos volt, így ezt külön részletesen nem vizsgáltuk. Szintén nem képezte a vizsgálat tárgyát a tanulók tantárgyankénti tanulmányi eredménye, csakúgy, mint a családnevek jellege sem.

Kutatásunkat nehezítette, hogy egyrészt a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára dualizmus kori iratanyagának jelentős része megsemmisült, másrészt a kereskedelmi iskolák iratai (Magyar Nemzeti Levéltár: fondfőcsoport K – Polgári kori kormányhatósági levéltárak K szekció, Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumi Levéltár: K503 Kereskedelmi Iskolák) ugyan évenkénti bontásban, csomókba rendezve, azonban

¹² Kéri Katalin (2011): A francia és spanyol nőnevelés történetének feltárása (Historiográfiai áttekintés). In: Császár Miklós – Mihalovicsné Lengyel Alojzia – Némethné Farkas Gabriella (szerk.): *A művelődéstörténet és a pedagógia vonzásában. Tanulmányok Tölgyesi József 70. születésnapjára*. Veszprémi Szemle Várostartó Képzőművészeti Alapítvány, Veszprém. 94. idézi Hunt, Felicity (ed.): *Lessons for Life: The Schooling of Girls and Women, 1850–1950*. New York & Oxford: Basil Blackwell, 1987. XII. o.

¹³ Watts, Ruth (2013): Society, education and the state: Gender perspectives on an old debate. *Paedagogica Historica*, XLIX. évf. 1. sz. 22-23.

¹⁴ Felső kereskedelmi iskolák: Budapesti Kereskedelmi Akadémia, I.; II.; VI.; VII.; VIII.; IX. kerületi községi fiú felső kereskedelmi iskolák, VII. kerületi állami fiú felső kereskedelmi iskola, Budapesti Kereskedelmi Akadémia Női Felső Kereskedelmi Iskolája, Katolikus Tisztviselőnők és a Női Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Szövetségének az Angolkisasszonyok budapesti intézetével kapcsolatos női felső kereskedelmi iskolája, I. kerületi községi Szent Gellért Női Felső Kereskedelmi Iskola, II. kerületi Árpád-házi Boldog Margit Női Felső Kereskedelmi Iskola, VIII. kerületi Székesfővárosi Községi Dobó Katalin Női Felső Kereskedelmi Iskola, VIII. majd IX. kerületi Teleki Blanka Községi Női Felső Kereskedelmi Iskola.

rendkívül vegyesen érhetőek el (mutatók kevés tájékoztatósi pontot jelentenek). A kereskedelmi iskolákra vonatkozóan 1916 és 1944 közötti 149 csomónyi vegyes iratanyagot (felső kereskedelmi iskolák általános, vegyes ügyeinek iratai, iskolákat érintő szervezeti szabályzatok, felső kereskedelmi iskolák rendtartásai, Közoktatásügyi Népbiztosság rendelkezései, Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Egyesületének folyamodványai, Felső Kereskedelmi Iskolai Királyi Főigazgatóság jelentései az egyes iskolákról, Országos Ipari és Kereskedelmi Oktatási Tanács határozatai, Magyar Királyi Kereskedelmi Iskolai Tanárképző Intézet iratai, Felső Kereskedelmi Szakiskolai Tanárok Országos Egyesületének kérelmei, Budapest Állami Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság jelentései, kereskedelmi főiskolák) tekintettük át és dolgoztuk fel. Rijekai Állami Levéltár iratanyagából csak a **fiumei felső kereskedelmi iskola** és a **kiviteli akadémia** (főiskola) anyagának egy kisebb szeletét vizsgáltuk.

Az elsődleges forrásaink fontos részét jelentették az Országos Pedagógiai Könyvtárban összegyűjtött és őrzött **iskolai értesítők**,¹⁵ melyek segítségünkre voltak a hiányzó adatok esetén, valamint teljes képet adtak az iskolákba beiratkozott tanulói létszámokról évfolyamonként, valamint ezek adatai alapján készítettünk a tanulók **tanulmányi eredményeiről egy áttekintő statisztikát**. Az adatok feldolgozása során segítséget jelentett, hogy a dualizmus időszakának iskolai értesítőiben (1869 után) a felekezeti hovatartozásra és a nyelvi viszonyokra vonatkozó adatok igazodtak a népszámlálási kategóriákhoz, majd 1879/78-tól a szülők foglalkozási hovatartozását (polgári állását) is összesítették. Az iskolai értesítők mellett, elsősorban azok **ünnepi kiadványai** (az iskolák 25 éves fennállásuk után gyakran ünnepi kiadványt készítettek) szolgáltak elsődleges forrásbázisként az egyes **iskolák tanulóinak pályaválasztási** vizsgálatához. A legnagyobb kihívást az adatok egységesítése jelentette, ugyanis azokat az egyes kiadványok, statisztikák, értesítők gyakran eltérő módon tüntették fel. Amíg a kereskedelmi akadémia, a II. és VIII. kerületi községi fiú felső kereskedelmi iskola esetében pontosan jegyezték fel a foglalkozást és annak helyét, addig az I.; VI.; VII. és IX. kerületi intézményeknél már sok esetben csak annyi szerepel, hogy magántisztviselői, köztisztviselői, ipari, kereskedelmi vagy éppen értelmiségi pályán helyezkedett el a végzett tanuló (nincs pontos hely és foglalkozás).

Szintén egyfajta nehézséget jelentett a részletes, szerteágazó foglalkozási adatsor (droguista, revizor, bődíszműves, kertész...stb.) esetén azok kategorizálása, egységesítése a többivel való összehasonlíthatóságot szem előtt tartva. Nem hagyható figyelmen kívül, hogy például 1890 előtt a nagy- és középbirtokosok, valamint az ipar nagy- és kisvállalkozói, az ipar és a kereskedelem alkalmazottai az önállóak csoportjában együtt szerepeltek csakúgy, mint az értelmiség és a magántisztviselők egyes csoportjai, míg 1890 után differenciáltabb ágazonkénti bontásban, majd 1908-tól sor került már a magántisztviselők ágazati bontására is. Ennek során a korabeli statisztikákban is szereplő besorolást figyelembe véve, elsősorban **ágazati besorolásra** törekedtünk (ipar, kereskedelem, biztosításügy, pénzügy, közszolgálat, posta, vasút...stb.), de a **hierarchikus felosztás** sem hagytuk figyelmen kívül (önálló nagykereskedő, nagyiparos, banktulajdonos, gyáros azaz nagytulajdonos és egyéb önállóak...stb.) elsősorban a tisztviselők (mely egy igen vegyes kategóriát jelentett, de nem sorolván ide a munkásokat cselédek, altiszteket, napszámosokat) miatt.¹⁶ A felső kereskedelmi iskola végzett tanulói által előszeretettel választott **tisztviselői pályák kiemelt szerepe** révén, a **köz- és**

¹⁵ A 14 iskola összes értesítőjének pontos címét, szerkesztőit itt nem áll módunkban feltüntetni a mennyiségük és a folyamatosan változó elnevezéseik miatt, de lásd részletesen Gráberné Bősze Klára (1999): Magyarországi iskolai értesítők bibliográfiája 1850/51-1948/49. 5. kötet. OPKM, Budapest.

¹⁶ A társadalmi állás, illetve foglalkozásra használt kategóriák táblázatos összegzését lásd Mazsu János (2012): *Tanulmányok a magyar értelmiség társadalomtörténetéhez 1825-1914*. Gondolat, Budapest. 43-44.

magántisztviselőket külön is igyekezetünk **vizsgálni**, illetve az önállóak mellett a **vezető beosztást betöltők** számarányának alakulására is figyelmet fordítottunk.

A végzetek foglalkozása mellett a felekezeti hovatartozást csak csekély arányban tüntették fel a kiadványok, így erről csak minden tanév anyakönyvi összevetése után lehetett volna pontos információval szolgálni, melyre jelen kutatás nem vállalkozott. Mindemellett figyelembe kellett venni, hogy például egy iskola 25 éves működése után megjelent ünnepi kiadványában összegyűjtött foglalkozási adatsorról van-e szó, amely az összesítéskor jobb esetben a tényleges **aktuális munkakört** jelzi, vagy az egyes tanévek értesítőiben az aktuális tanévben érettségizettek által **óhajtott pályaválasztásról**, amely már kétséges, hogy hosszabb távon ténylegesen meg is valósult-e.

A dualizmus időszakára vonatkozóan a **vidéki felső kereskedelmi iskolák** közül a **kolozsvári** (643 fő), a **fiumei** (337 fő) és a **miskolci** (899 fő), míg a fővárosi iskolák közül a **Budapesti Kereskedelmi Akadémia** (3376 fő), a **II.** (930 fő) és a **VIII.** (642 fő) **kerületi községi fiú** felső kereskedelmi iskola esetében rendelkezünk **névsoros adatokkal**.¹⁷ A két háború közötti időszakot illetően az I., II., VII., VIII. kerületi fiúiskolák esetében névsoros (2183 fő),¹⁸ míg a IX. és VI. kerületi intézményeknél csak **összesített adatok** állnak rendelkezésünkre (481 fő), hasonlóan a női felső kereskedelmi iskolákhoz (969 fő). Adatainkhoz további kiegészítésül szolgált a Magyar Statisztikai Évkönyv és Budapest Székesfőváros Közigazgatási és Statisztikai Évkönyve.

A korabeli pedagógiai sajtóorgánumok közül elsősorban a *Magyar Paedagogia* (majd Magyar Pedagógia) és Schack Béla által 1892-ben Pozsonyban indított *Kereskedelmi Szakoktatás* hasábjain zajló vitákat tekintettük át. Mindemellett a *Nemzeti Nőnevelés*, a *Nő és a Társadalom*, valamint a *Paedagogica Historica*, *Revue Internationale pour L'Enseignement Commercial*, *Bulletin de Centre Pierre Lyon d'Histoire Économique et Sociale*, *The Vocational Aspect of Education* folyóiratok tanulmányai érdekes adalékokkal szolgáltak a hazai és nemzetközi kereskedelmi oktatásügyre vonatkozóan. Itt megjegyzendő, hogy a fent említett folyóiratok írásai hol elsődleges, hol másodlagos forrásnak tekinthetők.

Az másodlagos források közül a repertóriumok, bibliográfiák és korszakunkra vonatkozó összefoglaló jellegű történeti munkák tanulmányozása után fontos kiindulópontot jelentett Mészáros István „*A magyar nevelés- és iskolatörténet*

¹⁷ Szuppán Vilmos (szerk. 1907): A Budapesti Kereskedelmi Akadémia 1857-1907. Emlékkönyv az intézet fennállásának félszázados évfordulója alkalmából. Budapest.; Péter János (szerk. 1909): Székesfőváros II.-ik Kerületi Fiú Felső Kereskedelmi Iskola és Kereskedelmi Tanonciskola iskolájának értesítője 1908-1909. Budapest Székesfőváros, Budapest. 89-122.; Krisch Jenő (1929): Budapest Székesfőváros VIII. ker. Községi Gróf Széchenyi István Felső Kereskedelmi Fiúiskola VIII-ik értesítője az 1928/1929 iskolai évről. Budapest. 159-173.

¹⁸ Vidéki iskolákra vonatkozó forrásaink: Riegler Sándor (szerk. 1911): A fiumei állami felső kereskedelmi iskola érettségi vizsgát tett növendékeinek foglalkozása 1910. év végén. In: A fiumei állami felső kereskedelmi iskola és vele kapcsolatos államszámveteli tanfolyam XXX. Értesítője 1910-11. tanévről. 41-51.; Végzett hallgatók foglalkozása. Fiumei M. Kir. Kiviteli Akadémia Hallgatóinak Köre és Végzett Hallgatóinak Szövetsége, 1916. II. évf. Július. 20-23. Zsidi Vilmos (2006): Kereskedelmi akadémiák hallgatói a dualizmus korában 1891-1918. Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest.; Kiss Sándor (1896): A kolozsvári bennlakással összekötött kereskedelmi akadémia története 1878-1895. Cerner és Linger Könyvnyomda, Kolozsvár. 379-409.; Gálffy Ignác (szerk): A Miskolci M. Kir. Állami Felső Kereskedelmi Iskola 25 éves történetének vázlata kapcsolatban az 1910-911. évi jelentéssel. Klein és Ludvig Könyvnyomda, Budapest. 3-62.; Krisch Jenő (1929): Budapest Székesfőváros VIII. ker. Községi Gróf Széchenyi István Felső Kereskedelmi Fiúiskola VIII-ik értesítője az 1928/1929 iskolai évről. Budapest. 159-173.; Budapest Székesfőváros VII. ker. Kertész utcai II. Rákóczi Ferenc Négyévfolyamú Fiú Felső Kereskedelmi Iskola értesítői 1930/31- 1939/40-ig. Budapest.; Budapest Székesfőváros Községi I. Kerületi Kossuth Lajos Fiú Felsőkereskedelmi Iskola Évkönyve 1939/1940 – 1942/43-ig. Budapest. IX. és VI. kerület valamint a leányiskolák esetében az egyes értesítőkben szereplő érettségizettek megjelölt pályaválasztása összlétszámát jelöltük.

kronológiája”, Mann Miklós *Budapest oktatásügye 1873-2000*, illetve a vizsgált korszakra vonatkozó több könyve, tanulmánya, valamint Schack Béla és Vincze Frigyes fent jelzett számos, immáron kimondottan a kereskedelmi oktatást összegző munkája, melyek részben elsődleges, de többségében másodlagos forrásként kerültek felhasználásra.

Az intézményes kereskedelmi leányoktatás elemzése során az elsődleges források mellett, tájékozódási pontotként szolgáltak Biró Zsuzsanna Hanna, Gyáni Gábor, Kéri Katalin, Kereszty Orsolya, Müller Ildikó, Nagy Beáta, Nagy Péter Tibor, Papp Barbara, Pukánszky Béla és Rébay Magdolna elmúlt években megjelent könyvei és tanulmányai.¹⁹

Az iskolák tanulóinak társadalmi hátterének feltárásához Biró Zsuzsanna Hanna, Nagy Péter Tibor, Karády Viktor már említett munkái, valamint Sasfi Csaba által 1997-ben szerkesztett *Iskola és Társadalom*, valamint 2010-ben a *Századok* hasábjain olvasható *Felekezeti és a középiskolai szocializáció színterei* című tanulmánya, majd 2013-ban publikált önálló monográfiája *Gimnazisták és társadalom Magyarországon a 19. század első felében* címmel, Kövér György szerkesztésében 2006-ban megjelenő *Zsombékok, Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon*, Feitl István és Sipos András 2004-es tanulmánykötete *Iskolák, diákok, oktatáspolitikai a 19-20. században*, majd Kovács I. Gábor eddigi kutatásait összegző 2011-ben publikált *Elitek és iskolák, felekezetek és etnikumok* című könyve, valamint Mazsu János tanulmánykötete a magyar értelmiség társadalomtörténetéről (2012) szolgált másodlagos forrásként.²⁰

A kutatásunk alapját a történettudomány és a neveléstörténet döntően hagyományos módszerei jelentették, tehát a közvetlen megfigyelésre alapozó induktív stratégiával szemben, deduktív, **analitikus** jellegű kutatást végeztünk.²¹ Első lépésként egyrészt áttekintettük a vizsgált korszak társadalom- és gazdaságtörténetére, illetve oktatáspolitikájára vonatkozó másodlagos szakirodalmakat, majd ez utóbbiak esetében már témánkra a felső kereskedelmi iskolatípusra koncentráltunk. Ez az időszak tovább árnyalta a kutatásunk kezdetén megfogalmazott kérdéseinket. A másodlagos források egy részének megismerését követően az elsődleges források kerültek kutatásunk fókuszába, melyeknek összegyűjtése és **forráskritikai elemzése** különösen fontos volt, így ez egy hosszabb folyamatot vett igénybe. Az elemzésünk során munkák első felében a **leíró** (szakoktatásunk történetének kezdetei XVIII-XIX. században), az **értelmező** (törvények, rendeletek az adott politikai, társadalmi közegben való értelmezése), valamint az

¹⁹ Müller Ildikó (2000): Az alap- és középfokú leányoktatás Magyarországon a dualizmus korában. *Sic Itur Ad Astra*, 3. sz. 131-204.; Müller Ildikó (2004): A Budapesti állami felsőbb leányiskola leánygimnáziumi tanfolyama 1897-1918. In: Feitl István – Sipos András (szerk.): *Iskolák, diákok, oktatáspolitikai a 19-20. században*. Napvilág Kiadó, Budapest. 45-59.; Kéri Katalin (2008): *Hölgyek napernyővel. Nők a dualizmus kori Magyarországon 1867-1914*. Pro Pannonia, Pécs.; Kereszty Orsolya (2010): *Nőnevelés és nemzetépítés Magyarországon 1867-1918*. Novum, Sopron.; Rébay Magdolna (2009): *Leány-középsiskolák Magyarországon és a német nyelvű országokban. A jogi szabályozás az 1870-es évektől 1945-ig*. Új Mandátum, Budapest.; Biró Zsuzsanna Hanna (2008): A társadalmi nemek közötti különbségek empirikus kutatás a Horthy-korszak bölcsészdiplomásainak példáján. In: Pukánszky Béla (szerk.): *A neveléstörténet-írás új útjai*. Gondolat, Bp. 105-120.; Nagy Beáta (1994): A nők kereső tevékenysége Budapesten a 20. század első felében. In: Hadas Miklós (szerk.): *Férfiuralom*. Replika Kör, Budapest.; Nagy Péter Tibor (2003): A középfokú nőoktatás a huszadik századi történetéhez. *Iskolakultúra*, 3. sz. 3-14.; Pukánszky Béla (2006): *A nőnevelés évezredei*. Gondolat, Budapest.; Gyáni Gábor (2009): Társadalmi nemek a munkaerőpiacon a polgári Magyarországon. *Rubicon Online*, 4. sz. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/tarsadalmi_nemek_a_munkaeropiacon_a_polgari_magyarorszagon/ (Utolsó letöltés: 2011. 06. 03.)

²⁰ E részről csak az iskola és a társadalom kapcsán korszakunkat és kutatásunkat érintő munkákat jelöltük a teljesség igénye nélkül.

²¹ Szabolcs Éva (2001): Deduktív (analitikus) jellegű kutatások. In: Falus Iván (szerk.): *Bevezetés a pedagógiai kutatás módszereibe*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest. 106-121.

összehasonlító stratégiát²² (felső kereskedelmi iskolák Magyarországon és a nyugat-európai országokban, a fiúk és a lányok iskolaválasztási stratégiái a kereskedelmi iskolákban) választottuk, törekedve az **ok-okozati összefüggések** feltárására.²³ A kereskedelmi iskolai tanulók társadalmi háttérének, iskolaválasztási stratégiájának feltérképezése kapcsán, illetve az európai országok kereskedelmi iskoláinak összehasonlítása során egy aszimmetrikus jellegű, leíró összehasonlítást végeztünk és elsősorban – amint azt Tomka Béla megfogalmazza a történeti összehasonlítások módszertana kapcsán – csak komparatív referenciapontokat kívántuk megjelölni, így egy analitikus összehasonlításra jelen munka keretei között nem került sor.²⁴

A felső kereskedelmi iskolatípus társadalmi és oktatáspolitikai megítélését befolyásoló tényezők, történések bemutatása során elsősorban a **kronologikus rendezési elvet követtük**. Azonban a diakronikus mellett, igyekeztünk a **szinkronisztikus**²⁵ megközelítést is szem előtt tartani, így néhány **problématörténeti csomópont**ra is kiterjesztettük kutatásunkat, ennek során egyrészt vizsgáltuk a dualizmus időszakában – némi európai kitekintéssel – a **nők intézményes kereskedelmi oktatásba** való részvételének lehetőségeit, valamint **társadalmi háttérüket** és **pályaválasztási stratégiájukat összehasonlítva a férfiakéval**, másrészt a komplexitás jegyében hasonló elvek mentén az **iskolatípus tanárainak** helyzetét is szemügyre vettük.

Az értekezés második részében a **tanulók társadalmi háttérének és pályaválasztásának** feltárásához összegyűjtött és **adatbázisba rendezett adatok** (fővárosi iskolák esetében, forrásai: iskolai értesítők, anyakönyvek, statisztikai évkönyvek) **statisztikai elemzése** során a **kvantitatív kutatás módszereit** is bevontuk a vizsgálatunkba. Habár statisztikai elemzésünk egyik alapja az általunk kiválasztott tanévekben az iskolákba beiratkozott, illetve végzett tanulókra vonatkozó adatokból készült adattár, melyet különböző, számunkra fontosnak ítélt szempontok (ide tartozott a felekezeti, a szülő, gyám foglalkozása és az iskola után választott pálya) szerint vizsgáltunk, azonban hangsúlyozandó, hogy metódusunk **nem felel meg a prozopográfiai módszer** által támasztott **minden tudományos feltételnek**. Ugyanis e módszer során a teljességre kell törekedni, azaz a vizsgált csoportra vonatkozó és hozzáférhető minden adatot össze kell gyűjteni (pl. esetünkben a tanulók tantárgyi bontásban való tanulmányi eredményességét igazoló adatok, osztályzatok elérhetőek az anyakönyvekből, de nem kerültek felvételre), azonban erre nem vállalkoztunk, mivel elsősorban magára a felső kereskedelmi iskolatípus létrejöttére és működésére koncentráltunk, és csak másodsorban vizsgáltuk diákságát, annak is főként társadalmi összetételét. Statisztikai eredményeink ebből adódóan **iránymutatóak**, nagy valószínűséggel néhol nem pontosak, további

²² Ami az összehasonlítást illeti, ennek aprólékos, a tudományos kutatás előírásainak megfelelő teljes körű elemzésére az európai kitekintés kapcsán nem vállalkoztunk, csak is a közös vagy éppen eltérő irányokat kívántuk jelezni.

²³ „A leírás és elemzés aránya lehet különböző és változó, de pusztán az egyik vagy másik nem hoz létre történetírói művet. A miért kérdésre adott történeti értelmezés nem szoríthatja háttérbe a mikor és hogyan történetírói beszédmódjait. Ez nemcsak az események kronologikus rendjének rekonstrukciójára, hanem a rekonstruált tények társadalomtörténeti elbeszélésbe rendezésére is vonatkozik.” Kövér György – Gyáni Gábor (2001): *Magyarország társadalomtörténete*. Osiris, Budapest. 26.

²⁴ Tomka Béla megfogalmazása szerint az összehasonlítások esetében lehet aszimmetrikus a kutató érdeklődése: például a vizsgált kérdést, „az egyik társadalmat – rendszerint a sajátját – kívánja jobban megismerni/megérteni, a másik társadalom inkább „kontrollként” szolgál ehhez.” Az is lehetséges, hogy egy társadalmat több másikhoz hasonlítunk az ilyen aszimmetrikus vizsgálat során. Ennek megfelelően „az egyik társadalom mélyebb megismerését szolgálhatja a kutatás kérdésfeltevése, s ez a társadalom a többinél eleve jóval nagyobb mélységben kerül elemzésre és bemutatásra.” Tomka Béla (2005): Az összehasonlító módszer a történetírásban: Eredmények és kihasználatlan lehetőségek. *Aetas*, XX. évf. 1-2. sz. 250.

²⁵ Kéri Katalin (2001): *Bevezetés a neveléstörténeti kutatások módszertanába*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest. 27.

adatfelvételt és kiegészítéseket, valamint a későbbiekben egyéb módszerek bevonását és alaposabb elemzéseket igényelnek.

A fenteikben jelzett felhasznált források és módszerek mellett fontosnak tartjuk az értekezésben gyakran használt fogalmak pontosítását, tisztázását, vagy legalábbis a fogalmak körüli viták jelzését. A leggyakrabban előforduló kifejezések a **felsőbb** kereskedelmi iskola, kereskedelmi **akadémia**, **közép**, vagy éppen **felső kereskedelmi iskola**, melyek mind a **középfokú** kereskedelmi iskolát jelölik. Az iskolatípus elnevezése az annak mintájául szolgáló **német** (lipcsei) Höhere Handelsschule iskola elnevezéséből származtatható, melynek **tanításterve** az első iskola alapjául is szolgált, azonban az első hazai iskola **elnevezését** tekintve a mintát még a **prágai** Prager Handelsakademie **iskola/akadémia** jelentette. Így az első középfokú kereskedelmi iskola a **Pesti Kereskedelmi Akadémia** elnevezést, illetve címet viselte, míg a későbbiekben kapuikat megnyitó iskolák közül egyesek az akadémia, míg mások – ha csekély arányban is – a felsőbb kereskedelmi elnevezést vették fel. A kiegyezést követően Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter **1872**-ben kiadta a kereskedelmi iskolák első hivatalos szervezeti szabályzatát, melyben életre hívta – a ténylegesen csak 1881-től megnyíló állami – **közép kereskedelmi**, valamint a **felsőbb kereskedelmi iskolákat**, ez utóbbiak, mint a későbbiekben létrehozandó „felsőbb” tanulmányokat lehetővé tevő intézmények lettek volna. A közép, felső, felsőbb igen vegyes, a korszak embere számára is olykor követhetetlen névhasználatot – erről későbbiekben részletesebben szólnunk – az **1895**-ös rendelet (44.001) kívánta rendezni, amely a közép helyett **egységesen a felső kereskedelmi elnevezést** vezette be, és csak azoknak az iskoláknak engedélyezte az **akadémiai cím** megtartását, melyek **főiskolai tagozatot** is indítottak.

A fiúiskolák névhasználatánál már csak a leányiskoláké volt bonyolultabb, ugyanis meg kell különböztetnünk az első hallásra nem sokban eltérő 1909-től létrejött a fiúkéhoz hasonló három évfolyamos érettségit adó **női felső kereskedelmi iskolákat**, és az 1916-tól a leányiskolai reform révén a felső leányiskolák felső három évfolyamán kereskedelmi tagozattal rendelkező **felső kereskedelmi leányiskolákat**. E két iskola ugyan azonos végzettséget adott (bár utóbbi tanulóinak többsége az iskola eredeti jellegéből adódóan nem tett érettségit), de tantervében különbözött, így nem tette lehetővé az átjárhatóságot (csak szigorú különözeti vizsga letétele után) a női kereskedelmi iskolákba.²⁶

Szintén fontos kérdés a **középiszkola fogalma**, amely alatt érettségit adó, az egyetemekre, főiskolákra való továbblépést lehetővé tevő iskolatípust értünk, így a felső kereskedelmi iskolát szakiskolai jellege ellenére, egyúttal **középiszkolák közé is sorolhatnánk**, hiszen a felső kereskedelmi iskola érettségit adott, és ha a reáliskolákhoz hasonlóan korlátozottan is, de a **felsőfokú továbbtanulást** lehetővé tette. Azonban ha áttekintjük a történészek, társadalomtudósak és neveléstörténészek által korszakunkat vizsgált tudományos munkáikban összegzett gondolataikat (értve itt a XIX-XX-XXI. század publikációit), azt tapasztaljuk, hogy a középiszkola alatt a gimnáziumot és a reáliskolát (1924-től reálgimnáziumot) értik, illetve az esetek többségében az érettségizettek alatt is. Ennek oka részben azzal magyarázható, hogy a polgári korszak „szakirodalma,” törvényi és egyéb rendelkezése a középszintet – melyet az alsófok és az egyetemi oktatás közé helyezett – élesen elválasztotta a középfokú, de nem középszintű polgári iskolától és minden típusú szakiskolától.²⁷ Mindehhez hozzájárul az is, hogy az Entwurf által szabályozott két iskolatípus jellegében a XIX. század második felétől a középfokú oktatást érintő (1924., 1934. évi tv.) belső határok módosulása ellenére, – amint

²⁶ A kereskedelmi leányoktatást összegző fejezetben részletesen kitérünk még a különbségekre és az előzményekre.

²⁷ Mészáros István (1988): *Középszintű iskoláink kronológiája 996-1948*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

arra Kovács I. Gábor is felhívja a figyelmet – a külső határok tekintetében a polgári korszakban jelentős változás nem történt.²⁸ Ám a felső kereskedelmi iskolai érettségi „léte”, olykor igényli/igényelné, hogy amikor középiskolákról, érettségizettekről beszélünk, tisztázzuk, mely iskolatípusok tanulói tartoznak az adott körbe, kiket értünk érettségizettek alatt (csak a gimnáziumi, reáliskolai érettségivel rendelkezőket, vagy mindenkit, aki érettségit szerzett), főleg ha országos számokról beszélünk, ennek hiányával a másodlagos szakirodalmak áttekintése során több ízben is szembesültünk. Egyúttal adódhat a kérdés, ha általában a középiskolai végzettséggel rendelkezőkről beszélünk a korszakban, minden esetben helyes-e figyelmen kívül hagyni a kereskedelmiben érettségit szeretteket? Jelen munkákban a középszintű iskolákat (gimnáziumok, reáliskolák) klasszikus középiskolai elnevezéssel különböztettük meg.

A fenti bevezető sorokban említésre került az **elitképzés**, az **iskolai „elit” fogalma** is, azonban hangsúlyozzuk, hogy a munkák során nem tekintjük a felső kereskedelmi iskolákat „elit” középiskoláknak, pusztán azt vizsgáltuk forrásainak adta lehetőségek tükrében, hogy az itt megszerzett végzettség, tudás révén a végzetek beléptek-e és ha igen, milyen arányban például a gazdasági, vagy éppen a tudáselitbe (magas gazdasági pozíció betöltői, illetve tanár...stb.).²⁹ A társadalomkutatók gyakran megkülönböztetik a politikai, a kormányzó, a gazdasági, a katonai, az egyházi és a tudáselitet. A XX-XXI. században a társadalom struktúrájának vizsgálatakor – amint arra Gyáni Gábor is rávilágít – az elit fogalmát egyre inkább a társadalmi hierarchia csúcsán lévők kategóriájaként értelmezik.³⁰ A történeti elitkutatásokat végző társadalomtörténészek tudáselitnek tekintik „(...) *a szélesebb értelemben felfogott – tehát nemcsak ismeretek, hanem legitimációk és a világképek – termelésében, kezelésében, elosztásában, ellenőrzésében, továbbadásában szerepet játszó intézmények, szervezetek formálisan meghatározható felső pozícióit elfoglaló személyek csoportját (egyetemi tanárok, akadémikusok, a kulturális, tudományos, művészeti intézmények társaságok, egyesületek vezetőit, országos lapok főszerkesztőit, az állami kulturális és tudományos irányítás személyiségeit).*”³¹ Itt felmerül az „elit” fogalmának kérdése is, azonban az elitelméletek részletes boncolgatása túlfeszítené a kereteinket, figyelembe véve, hogy a témánk nem az elitkutatás.³²

Megemlítenéd az **iskolai piac fogalma**, mely munkákban – amint több kontextusban Karády Viktor is megfogalmazza – egyrészt az iskolai keresletre, mint intellektuális befektetés vállalására (tandíj, mint korlát), másrészt a kínálat biztosította választásra, elsősorban az iskolai szintre (elemi, polgári, érettségit és továbblépését jelentő) és az

²⁸ Kovács I., 2011. 85.

²⁹ Bár ha egyrészt abból indulunk ki, ahogy azt Nagy Péter Tibor tanulmányában is jelzi, hogy a XIX. században az elitbe (elit fogalmába) a középiskolai végzettséggel rendelkezők is beletartoztak, másrészt abból, hogy Karády Viktor az érettségit adó, „úri középosztályba” belépést biztosító gimnáziumot és a reáliskolát egyfajta elit iskoláknak tekinti – bizonyos korlátok között –, akár mint az elitképzés középiskoláját is vizsgálhatnánk a felső kereskedelmit. Nagy, 2008. 92.; Karády Viktor (1997): *Iskolarendszer és felekezeti egyenlőtlenségek Magyarországon (1867-1945)*. Replika, Budapest. 169-170.

³⁰ Gyáni Gábor (2007): A felső 4000. A társadalmi hierarchia csúcsán. *Rubicon*, 4-5. sz. 22-25.

³¹ Kovács I. 2011. 119.

³² Az „elit” a latin *eligere* szóból eredeztethető, amely kiválasztani, válogatni jelentéssel bír, ebből származik az újlatin francia nyelv „elite” szava, amely a 17-18. században még főleg kiválasztott, kiválogatott, jó minőségű gyümölcsöt, árut jelentett, s elsősorban csak a 19. században kezdtek az emberekre használni. Társadalmi csoport megjelölésére 1823-ban az Oxford English Dictionary használta, míg a társadalomelméletbe a 19. és 20. század fordulóján került az elitelmélet. Kovács I. 2011. 34. Ami a nemzetközi és hazai elitkutatás historiográfiáját illeti Kovács I. Gábor részletes összegzését ad 2011-es tanulmánykötetében. Kovács I. Gábor (szerk.): *Eliték és iskolák, felekezetek és etnikumok. Társadalom és kultúrtörténeti tanulmányok*. L'Hartmann, Budapest. 33-73.

azokkal kapcsolatos elvárásokra (iskolák nyújtotta jogosítvány, társadalmi mobilitás), majd a típusra (pl. ha érettségit adó, akkor gimnázium, reáliskola, felső kereskedelmi) utal.³³

I. 3. A téma szakirodalmának bemutatása, historiográfiai áttekintése³⁴

Az elvégzett kutatás fényében úgy véljük, nincs könnyű dolga az iskolatípus iránt érdeklődő, vagy arról csak esetleg egyéb középiskolai vizsgálódásai során viszonylag „egyszerűen” – másodlagos szakirodalmak áttekintése révén – átfogó képet kapni kívánó kutatónak (tanárnak, érdeklődőnek). Ennek oka elsősorban az, hogy az elmúlt több mint 50 évben kifejezetten a közép, majd felső kereskedelmi iskolák történetét, szerepét vizsgáló összefoglaló, monografikus jellegű könyv, vagy tanulmány nem jelent meg hazánkban. Ugyan Bódy Zsombor és Szabó Zoltán 1997-ben publikálták a Budapesti Kereskedelmi Akadémia végzett hallgatóinak rekrutációs vizsgálatát, melyet Bódy 2006-os cikkében kiegészített további vizsgálati szemponttal, valamint Nagy Péter Tibor *Az állami befolyás növekedése Magyarországon 1867-1945 között* című munkájának egyik fejezete, illetve Timár Lajos a két háború közötti oktatási rendszert elemző 2004-es tanulmánya szintén figyelmet szentelt a középfokú kereskedelmi iskolának is, azonban ezek a munkák nem tárgyalják részletesen magát az iskolatípust, mivel érthető módon nem is ez volt a céljuk. Itt azonban hangsúlyozandó, hogy mindez nem jelenti azt, hogy ne lennének egyrészt a szakoktatás történetét, másrészt magát a középfokú oktatást vizsgáló másodlagos szakirodalmak, melyek segítségünkre lehetnek a téma megismerésében.

Amennyiben a kereskedelmi szakoktatás történetére vonatkozó részletesebb és több korszakot átívelő áttekintésre vágyunk, akkor döntően az 1945 előtti munkák szolgálhatnak részletesebb információkkal, ezek közül is elsősorban a korszak szakiskolai életében meghatározó szerepet betöltő Schack Béla és Vincze Frigyes könyvei jelenthetnek kiindulási pontot, melyek kellő forráskritikával elsődleges és másodlagos forrásként egyaránt használhatók.³⁵ Külön kiemelendő az 1930-ban általuk közösen publikált *Kereskedelmi oktatásügy fejlődése és mai állapota Magyarországon* címmel – az első alsófokú kereskedelmi iskola megnyitásának századik évfordulója alkalmából megjelentetett – összefoglaló jellegű munka, mely sorra veszi a „szakirányú nevelés” fejlődéstörténetét az ókortól a modern szakoktatásügy kialakulásáig (19. század közepéig), mindezzel párhuzamosan bemutatva a magyar kereskedelmi szakoktatás intézményes keretek között történő megszervezését (tanonciskolák, felső kereskedelmi iskolák, felsőfokú kereskedelmi akadémiák), egyúttal forrásokkal gazdagon tárgyalva a kereskedelmi tankönyveket, a magyar üzleti nyelv kialakulását csakúgy, mint az alsó, közép- és felsőfokú kereskedelmi szakoktatást szabályzó rendeleteket, valamint a korabeli szakképzés körüli vitákat egészen 1930-ig. E munka folytatásának is tekinthető Vincze Frigyes 1935-ben lezárt *A középfokú kereskedelmi szakoktatásügy hazánkban és külföldön*

³³ Karády, 1997. 10.

³⁴ A fejezetben nem célunk a szakoktatásra vonatkozó munkák összességének elemző bemutatása elsősorban az 1945 után megjelent, a kereskedelmi oktatást is érintő másodlagos szakirodalmakat vesszük sorra.

³⁵ Schack Béla (1896): *Kereskedelmi iskoláink és a tanáraink a millennium esztendejében*. Lampel Róbert, Budapest.; Schack Béla (1903): *Kereskedelmi iskoláink múltja és jelene*. Lampel Róbert Könyvkereskedése, Budapest.; Schack Béla (1918): *Felső kereskedelmi iskoláink tanítási tervének fejlődése*. Lampel Róbert Könyvkereskedése, Budapest.; Vincze Frigyes (1927): *A középfokú kereskedelmi oktatás hazánkban és külföldön*. Studium, Budapest.; Schack Béla - Vincze Frigyes (1930): *Kereskedelmi oktatásügy fejlődése és mai állapota Magyarországon*. Franklin-Társulat, Budapest.; Vincze Frigyes (1930): *A középfokú kereskedelmi iskolatípus kialakulása és kettős célkitűzése*. Franklin, Budapest.; Vincze Frigyes (1935): *A középfokú kereskedelmi szakoktatásügy hazánkban és a külföldön a 19. század ötvenes éveitől napjainkig*. Sylvester Nyomda, Budapest.

a 19. század ötvenes éveitől napjainkig című könyve, mely rövid történeti ismertetés után már csak kifejezetten a felső kereskedelmi iskolatípusra koncentrál. Ez utóbbi monográfia egy külön fejezetben tárgyalja a hazai felső kereskedelmi iskolák földrajzi fekvését és kitér a tanulók szüleinek foglalkozására is. Vincze Frigyes és Schack Béla (utóbbi 1899-től a felső kereskedelmi iskolák főigazgatója) könyvei és a pedagógiai folyóiratokban publikált tanulmányaik az igen alapos történeti, nemzetközi áttekintések és feldolgozott országos statisztikák mellett, egyszersmind a VKM oktatáspolitikai tevékenységének eredményeit hivatottak megerősíteni.

Megvizsgálva az 1945 utáni a hazai szakoktatás történetével foglalkozó másodlagos szakirodalmakat elmondható, hogy a kereskedelmi képzés valamelyest háttérbe szorult a mezőgazdasági és az ipari szakoktatáshoz képest. Ugyanis amíg az elmúlt évtizedekben számos, egy-egy város, település, régió vagy éppen az ipar egy ágazatának történetét összefoglaló könyv jelent meg (még ha ezek közül több kevésbé tudományos feldolgozás, inkább leíró, ismeretterjesztő jellegű is), addig ilyen jellegű irodalmat a kereskedelmi oktatásra vonatkozóan kevésbé találunk.³⁶ Mindez nyilván az ipartól lényegesen eltérő kereskedelmi ágazat jellegéből is következik.

Ami a vizsgált korszak szakoktatásának történetére vonatkozó összefoglaló jellegű munkákat illeti, megemlíthető Szücs Pálnak a Műszaki Könyvkiadónál 1994-ben megjelent kétkötetes könyve „A magyar szakképzés ezer éve,” ám címe kissé megtévesztő (bár a bevezetőben kiderül, hogy szakképzést az iparoktatással azonosítja a szerző), ugyanis csupán az ipari szakképzés történetét igyekszik az olvasó elé tárni. Győriványi Sándor 2000-ben a Nemzeti Tankönyvkiadó által publikált „A szakképzés története Magyarországon” című könyve a szakoktatást sokkal inkább igyekezett a korabeli társadalmi és főleg gazdasági környezetbe ágyazva, forrásokkal gazdagon illusztrálva bemutatni, azonban némi hiányossága, hogy kutatásunk szempontjából érdekes

³⁶ Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy a könyvtárakban nem felelhető, magán vagy egyéb kiadásokban, esetleg szakdolgozati keretek között valóban ne zajlottak volna a témánkat érinti kutatások, illetve a városok történetének monográfikus kiadványai néhol tesznek említést a kereskedelmi iskolákról is. Az iparoktatás történetére vonatkozóan valamivel több szakirodalom áll rendelkezésünkre, néhány fontosabb munka a teljesség igénye nélkül: Szerényi József (1897): Az iparoktatás Magyarországon. Pesti Könyvnyomda. Budapest.; Víg Albert (1932): Magyarország iparoktatásának története az utolsó száz évben. Budapest.; Jesch László (szerk. 1939): A budapesti Magyar Királyi Állami Felsőipariskola emlékkönyve.; Győrivány Sándor (1953): A magyarországi ipartanuló-képzés vázlatos története. Budapest.; Laurencsik Béla (1962): A magyar középfokú iparoktatás története. In: Szakmány László (szerk.): 80 éves a középfokú iparoktatás. Budapest.; Dobos György (1980): Debreceni iparoktatás története a XIX-XX. században. Hajdu-Bihar Megyei Pedagógusképző Intézet, Debrecen.; Erdődi Gyula (1983): Iparoktatás története Baranyában 1872-1900. Baranyai Megyei Levéltár, 37. Levéltári Füzetek, 163-190.; Kerékgyártó Mihály (1987): Iparoktatás Ózdon. Szülőföldünk, 11. sz. 34-36.; Pandur István (1988): A barcsi iparoktatás története 1836-1986. Ipari Szakmunkásképző Intézet, Kaposvár.; Marosvári Attila (1993): Szervezett iparoktatás története Makón. Galambos József Alapítvány, Makó. Halkovics László (1999): A magyar ipari szakoktatás és statisztikája 1945 előtt. Statisztikai Szemle, 4. sz. 260-272.; Fericván Kálmán (1999): Ősi fának ága-boga. A középszintű iparoktatási szervezet kialakulása és fejlődése Magyarországon. CARBOCOMP, Pécs.; Velner András (1999): A József-Ipartanoda helye és szerepe a magyar szakoktatásban. In: A középfokú szakoktatás története Magyarországon a felvilágosodástól napjainkig, Tatabányai Múzeum Tudományos Füzetek. Tatabánya. 94-102.; Nagy Péter Tibor (2000): Iparos-tanonc oktatáspolitikai az irányított gazdaság születésének évtizedében. Magyar Pedagógia, 100. évf. 1. sz. 79-96.; Borsi Lőrinc (2000): Veszprém város iparoktatásának története a hazai iparoktatás tükrében. Tancsics Mihály Szakközépiskola, Szakiskola és Kollégium, Veszprém. Gáti József – Kuti János (2012): Iparoktatás a századfordulón. In: Bitay Enikő (szerk.): F fiatal Műszakiak Tudományos Ülésszaka XVII. Nemzetközi Tudományos Konferencia. Kolozsvár, 139-142. Az itt jelzett szakirodalmak nem kerültek az irodalomjegyzékben feltüntetésre, mivel az iparoktatás nem képezte részletes elemzésünk tárgyát, csak jelezni kívántunk néhány munkát.

kereskedelmi képzés (hasonlóan a mezőgazdasághoz) az iparihoz képest jóval kisebb figyelmet és terjedelmet kapott, illetve átfogó elemzésre e munka sem vállalkozott.³⁷

Orosz Lajos 2003-ban az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum kiadásában megjelent a „Magyarországi ipari, mezőgazdasági és kereskedelmi szakoktatás vázlatos története” című könyve, melynek címe előrevetíti annak vázlatos voltát, ám ennek ellenére átfogó képet kaphatunk a kereskedelmi képzés történetéről, azonban a téma részletes elemzésére már csak a szerző által a bevezetésben is jelzett szűkös keretek miatt sem kerülhetett sor.

A kutató dolgát nagyban megnehezíti, hogy az utóbbi két, kimondottan a szakoktatás történetét tárgyaló könyv megegyezik az összefoglaló jellegű neveléstörténeti munkák egy részének azon pontatlanságával, hogy a középfokú kereskedelmi iskolákat 1895 előtt is függetlenül a tárgyalt korszaktól egységesen felső kereskedelmi iskolai elnevezéssel illetik – ami megtévesztő lehet, így ez eleinte a kutató számára is okozott némi fejtörést –, ugyanis 1895 előtti időszakban a használata tévesnek tekinthető, mivel ha ezzel a kifejezéssel is illették, akkor „felsőbb”-nek és nem „felső”-nek nevezték. Azonban az vitathatatlan, hogy rendkívül bonyolult a különböző nevekkal, címekkel illetett iskolatípus követhetősége 1895 előtt és után egyaránt.

Habár nem a kereskedelmi, hanem a hazai gazdaképzés fejlődéstörténetét mutatja be nemzetközi kontextusba ágyazva Szávai Ferenc 1996-ban a pécsi Pannonia Kiadónál megjelent könyve (*Gazdaképzési rendszerek c.m.*), azonban amellett, hogy fontos és érdekes adalékokkal szolgál a kereskedelmi képzés történetéhez, egyike azon kevés munkáknak melyekben nem találtunk a fenti írásokban fellelhető hasonló pontatlanságokat (elnevezést, évszámokat és egyebeket érintő kisebb tévedéseket). Fericsán Kálmán *Ősi fának ága-boga. A középszintű iparoktatási szervezet kialakulása és fejlődése Magyarországon* címmel 1999-ben publikált munkája, ugyan szintén nem érinti a kereskedelmi szakoktatást, hanem az iparoktatásra koncentrál, azonban rendkívül jól strukturáltan mutatja be a hazai és nemzetközi iparoktatási szervezet történiáját, egyúttal bepillantást nyújtva az ipariskolák körüli viták, valamint a szakiskolákban folyó mindennapi munka világába is.

A szakoktatást is tárgyaló neveléstörténeti összefoglaló jellegű munkák közül megemlítendő Felkai László 1994-ben az OPKM által kiadott *Magyarország oktatásügye a millennium körüli években* című kötete, mely ha nem is túl hosszú, de önálló fejezetet szán a korszak szakképzésének, csakúgy, mint Bényei Miklós, aki 43 oldal szentelt kifejezetten a gazdasági szakoktatásnak az *Oktatáspolitikai törekvések a reformkori Magyarországon* című 1994-ben a debreceni Csokonai Kiadónál megjelent, több mint 400 oldalas monográfiájában. Ez utóbbi munka jelzett fejezete a gazdasági szakoktatás (különös tekintettel az ipartanoda létrejöttére, az iparegyesület indítványaira, a gazdaképző intézeti tervek) körüli országgyűlési viták igen részletes elemzését és áttekintését adja, valamint egyúttal tárgyalja a témánkat nem érintő művészeti szakképzés megszervezését.³⁸ E sorba illeszkedik Kelemen Elemér 2002-es tanulmánykötete (*Hagyomány és korszerűség c.m.*) is.

³⁷ Győriiványi a kereskedelmi szakoktatás dualizmus kori történetét igen vázlatosan az 1991-es tanulmányában tekintette át, ám ez nem szolgál újabb adalékokkal. Győriiványi Sándor: A kereskedelmi szakoktatás Magyarországon a dualizmus korában. In: Nagybákay Péter – Németh Gábor (szerk.): *VII. Kézművesipar-történeti Szimpózium*. Veszprém, MTA VEAB, 1991. 107–113.

³⁸ Bényei Miklós (1994): *Oktatáspolitikai törekvések a reformkori Magyarországon*. Csokonai Kiadó, Debrecen.

A szakoktatás vizsgálatának problémaközpontú megközelítését tekintve Nagy Péter Tibornak a tanoncoktatás kapcsán megjelenő tanulmányai,³⁹ valamint a közelmúlt (2011-2014) publikációi közül Vörös Katalin a hazai iparoktatás kérdéskörét antropológiai (pl. fegyelmelés kérdése a tanoncoktatásban, a tanoncok „kettős” jogállása) megközelítésben is vizsgáló írása, valamint a szakoktatás modern gazdaságban betöltött szerepét elemző szaktanulmánya emelendő ki.⁴⁰

Magyarország történetének monográfikus munkái közül Katus László szerkesztette *Magyarország története 1848-1890*⁴¹ második kötete szintén igen alapos, világos összegzést ad az iskolatípusról. E kötethez hasonlóan a vizsgált korszakunk iskolatípusai közötti eligazodást segíti Nagy Mariann által írt *Magyarország oktatásügye*, mely a *Magyarország történeti földrajza II.* kötet egyik fejezetként jelent meg 2008-ban.⁴²

Bár az egyes történeti korok szakoktatása az oktatástörténet szerves részét képezi, azonban a neveléstörténeti kutatások eredményei mellett, az elmúlt évtizedekben leginkább a történészek és a társadalomtörténészek kutatásainak részeredményeire támaszkodhatunk. A 2010-es évek történeti munkái közül Fári Irén történész, muzeológus 2011-ben a *Szegedi kisiparosok a 20. század első felében. Iskolázás és vagyoni helyzet* címmel megvédett disszertációját kell feltétlenül kiemelnünk, melyben Szeged város önálló iparúzóit, az iparos képzés helyi sajátosságait, valamint a szakmaszervezet fejlődését vizsgálta, egyúttal a kisiparosok topográfiai elhelyezésével kísérletet tette a város funkcionális övezeteinek megrajzolására. Fári Irén elemzése tárgyává tette a helyi iparos réteg gyermekeinek iskolaválasztási gyakorlatát, illetve a szegedi iparosság rétegződését, illetve a hagyatéki leltárak gazdag forrásbázisát feltárva a vagyonszerkezetét és az életmódját. Bár e több tudományterület (történettudomány, néprajz) eredményeit felvonultató munka szintén nem a kereskedelmi, hanem elsősorban az iparoktatás történetéhez szolgáló új adalékokkal, azonban munkájában egyúttal a felső kereskedelmi iskolatípus közép fokú iskolai piacon való elhelyezésének – részben a fentiekben jelzett egyes munkák tévedéseiből adódó – problematikája is egyértelműen megmutatkozik, amikor a szerző úgy fogalmaz, hogy „A négy évfolyamú felső kereskedelmi iskola a nevével ellentétben szintén középiskola volt, érettségivel zárult. A VKM az 1938. évi XIII. t.c.-kel a kereskedelmi iskolát középiskolai rangra emelte (...) úgy, hogy három év alatt a régi felsőkereskedelmi iskola teljesen megszűnt helyét adva a kereskedelmi középiskolának. (...) A felsőkereskedelmi iskola tulajdonképpen a gimnázium megkerülésével biztosította az érettségi bizonyítványt

³⁹ Nagy Péter Tibor (2000): Iparos-tanonc oktatáspolitikai az irányított gazdaság születésének évtizedében. *Magyar Pedagógia*, C. évf. 1. sz. 79-96.; Nagy Péter Tibor (2002): *Hajszálcsövek és nyomáscsoportok. Oktatáspolitikai a 19-20. századi Magyarországon*. Új Mandátum Kiadó, Budapest.

⁴⁰ Vörös Katalinnak a szakoktatás, valamint különös tekintettel az iparoktatásra vonatkozó kutatási eredményeit lásd részletesebben az alábbi kötetekben: Vörös Katalin (2013): "Kié a tanonc?": A kettős felügyeleti rendszer a 19. század második felének tanoncoktatásában. In: Méreg Martin – Somodi Imre – Vörös Katalin (szerk.): *Tanulmányok a neveléstudomány pécsi műhelyéből*. PTE „Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola, Pécs. 55-64.; Vörös Katalin (2013): A szakoktatás-politika és modernizáció a 19. század végi Magyarországon. In: Baska Gabriella – Hegedűs Judit – Nóbik Attila (szerk.): *A neveléstörténet változó arcai*. ELTE - Eötvös Kiadó, Budapest. 94-105.; Vörös Katalin (2012): Az 1873-as gazdasági válság és az 1872-es, 1884-es ipartörvények összefüggései In: Sipos Norbert – Günszt Dóra (szerk.): *Interdiszciplináris Doktorandusz konferencia*. Pécsi Tudományegyetem Doktorandusz Önkormányzat, Pécs. 237-245. Vörös Katalin (2011): A Magyar Királyi Állami Fa és Fémipari Szakiskola, avagy Győr első szakiskolája, In: Szappanyos Melinda (szerk.): *9. Országos Interdiszciplináris Grastyán Konferencia előadásai*. Pécsi Tudományegyetem Grastyán Endre Szakkollégium, Pécs. 550-564.

⁴¹ Kovács Endre – Katus László (1979): *Magyarország története 1848-1890*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1407.

⁴² Nagy Mariann (2008): *Magyarország oktatásügye*. In: Beluszky Pál (szerk.): *Magyarország történeti földrajza II.* Dialóg Campus. Budapest-Pécs. 123-146.

*tanulóinak rövidebb idő alatt, ezért kedvelték az alsóbb helyzetű rétegek.*⁴³ Jelen idézetben megfogalmazottak több pontatlanságot is tartalmaznak, hiszen egyrészt a felső kereskedelmi iskolák 1938 előtt a rendeleti és törvényi szabályozás szerint nem sorolandók a középiskolák közé, másrészt nem szüntek meg minden iskola 1938-ban, a többség mindvégig folyamatosan működött, illetve a két háború között nem biztosítottak rövidebb idő alatt érettségit, mivel 1920-tól már négy évfolyamos iskolák voltak. Ám ezen kisebb-nagyobb tévedések mellett megemlítendő, hogy Fári Irén kutatási eredményei – ugyan más nézőpontból vizsgálva – is alátámasztani látszanak munkák azon következtetéseit, miszerint a felső kereskedelmi iskolák (mint a szegedi fiú és leányiskola esetében is) tanulói a megszerzett piacképes tudással jó eséllyel helyezkedtek el a két háború közötti munkaerőpiacon, illetve a szegedi iskolát végzett – 33%-ban kisiparos és kiskereskedő családokból érkező⁴⁴ – fiúk közül többen is léptek a gazdasági elitbe (váltak önállóvá, illetve vezető gyár- és bankigazgatói pozíciókat töltve be).

Az értekezés második felében az iskolai tanulók társadalmi háttérének feltárására irányuló vizsgálatainkhoz hasonló kutatások eredményei közül már számos ismert. Az oktatás társadalomtörténeti megközelítését az oktatás- és társadalomtörténészek is egyre gyakrabban teszik kutatásuk tárgyává. A XIX-XX. század fordulójára kibontakozó modern nemzeti társadalmak kialakulásában és fejlődésében nem kérdéses, hogy fontos szerepet töltött be az intézményes keretek között az iskolákban megszervezett nevelés és oktatás, valamint az így létrejövő különböző oktatási rendszerek. Az oktatás társadalmakra gyakorolt hatását számos tudományterület kutatója elemezte és elemzi napjainkban is.

Az oktatás társadalomtörténeti megközelítése során – amint arra Sasfi Csaba *Az oktatás társadalomtörténete* című, a téma igen részletes elemzését adó tanulmányában is felhívja a figyelmet – két alapvető kérdésre kereshetünk választ, egyrészt vizsgálhatjuk az említett intézményes oktatás elterjedését, azaz miként vált meghatározóvá a hagyományossal (családi, udvari, inaskodás...stb.) szemben az iskolai nevelés, másrészt ezzel összefüggésben választ kaphatunk arra, hogy az iskolázás nagyarányú térnyerése hozzájárult-e a társadalmi érvényesüléshez (középosztályok és elitek kialakulása, reprodukciója).⁴⁵

Az oktatás társadalomtörténete kifejezésen „...tudományterületeket összekapcsoló megközelítést, szemléletet értünk, amely a múlt század hatvanas-hetvenes évtizedeiben kialakuló és máig formálódó társadalomtörténeti látásmódot és az ehhez kapcsolódó módszertani eszköztárt az oktatás jelenségkörére alkalmazza avégett, hogy annak jelenségeit az adott társadalom szerkezetének és folyamatainak összefüggéseiben, oktatás és társadalom kölcsönhatásának keretében vizsgálja és értelmezze.”⁴⁶ Megjegyzendő, hogy az oktatás társadalomtörténeti vizsgálatai során nem könnyű eldönteni, hogy az adott munka történeti szociológiának, vagy sokkal inkább társadalomtörténetnek tekinthető-e. A társadalomtörténeti megközelítés inkább feltáró-leíró, forráskritikai jellegű, többnyire elsődleges forrásokkal végzett kutatás, míg a történeti szociológia pedig főként elemző és általánosító jellegű, elsődleges és másodlagos forrásokat egyaránt használó tudományos tevékenység. Másodlagos forrásokon ez utóbbi esetben „(...) a történészek által már elvégzett forráskritika eredményeit és az összefüggések rekonstrukcióját tartalmazó feldolgozásokat kell tekintenünk. A történeti szociológia többnyire ezekből a munkákból

⁴³ Fári Irén (2011): Szegedi kisiparosok a 20. század első felében. Iskolázás és vagyoni helyzet. Doktori (PhD) Disszertáció. Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola. Debrecen. 71-72.

⁴⁴ U.o. 72.

⁴⁵ Sasfi Csaba (2006): Az oktatás társadalomtörténete. In: Kövér György (szerk.): *Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon*. Századvég, Budapest. 509-510.

⁴⁶ Sasfi, 2006. 510.

gyűjti ki azokat az összehasonlító elemeket, amelyeket aztán átfogóbb és egységesebb kérdésfeltevéseik szerint vizsgálják.”⁴⁷ Tehát a két megközelítés között az eltérés minimális, leginkább a forráskritikai megközelítésben lelhető fel.

Az oktatás társadalomtörténeti megközelítése az angolszász oktatástörténetben is korán megjelent, egyik legjelentősebb alakja az angol-amerikai társadalomtörténész Lawrence Stone,⁴⁸ aki vizsgálta az angol modern kori írásbeliséget, valamint az oxfordi és az európai egyetemi világot (hallgatóság összetételét statisztikai és prozopográfiai elemzéssel), megemlítendő a német Detlef K. Müller, Hartmut Titze és Hartmut Kaelble munkássága, ez utóbbi a XIX-XX. század felsőbb oktatásának társadalmi mobilitását tette vizsgálatá tárgyává, valamint Fritz Ringer,⁴⁹ akinek 1979-ben megjelent *Education and Society in Modern Europe* című könyve – a nemzeti közép- és felsőfokú oktatási rendszerek összehasonlító társadalomtörténete – a tudományterület meghatározó munkájává vált.⁵⁰ Ám a klasszikus megközelítések mellett a posztmodern fordulat az oktatástörténetben is bekövetkezett az ezredfordulón: „az új paradigma ezen a tudományterületen is a kultúra lett, a kutatások új irányvonalának meghatározása pedig az oktatás új kultúrtörténete.”⁵¹ A XX. század második felétől kibontakozó társadalomtudományi, majd kulturalista-interkulturalista megközelítés a (nevelés)történetírás⁵² kutatóit is szemléletváltásra készítette. Azonban megjegyzendő, amint azt Christoph Conrad is megfogalmazta a „történelmi kultúrtudomány” azaz „(...) a „kulturális fordulat egészében nem jelent külön utat a történetész diszciplínán belül, és különösen az újabbkori történettudományi diszciplínán belül, hanem szélesebb, a társadalom- és humántudományok egészét, sőt magát a társadalmat is átható tendenciák jutnak kifejezésre.”⁵³ Iggers megközelítése szerint „A kulturalista megközelítések egy olyan történetírásra támasztottak igényt, amely a politikai és gazdasági hatalmi központoktól a lakosság széles tömegei felé fordul, és legalábbis elméletben, a Nyugatra való fixálódástól a nem-nyugati társadalmak és kultúrák felé, amelyek önmagukban is értékesek és figyelemre méltóak. (...) A kulturalista megközelítésekre nem annyira a posztmodern elmélet hatott, inkább az az igény, hogy kitágítsák a történelem határait a változó világban.”⁵⁴

A (nevelés)történeti vizsgálódások során is hangsúly a gazdasági és a társadalmi folyamatokról egyre inkább a kulturális folyamatokra terelődött: azaz például arra, hogy a

⁴⁷ U.o. 511.

⁴⁸ Stone, Lawrence (1974): *The Size and Composition of the Oxford Student Body 1580-1909*. In: (Stone, Lawrence (szerk.): *The University in Society*. Princeton, Princeton University Press, 3-110.; illetve *Literacy and Education in England 1640-1900. Past and Present*, 1969. 42. sz. 69-139.

⁴⁹ Ringer, Fritz K. (1979): *Education and Society in Modern Europe*. Indiana University Press, Bloomington–London.

⁵⁰ Sasfi, 2006. 514-520.; Kaelble, Hartmut (1985): *Social Mobility in the 19th and 20th Centuries. Europe and America in Comparative Perspective*. St. Martin Press, New York.

⁵¹ Sasfi 2006. 523. idézi Kaestle, Carl F. (1994): *Historical Methods in Educational Research*. In: *The International Encyclopedia of Education*, Second Edit, New York – London, Pergamon, 2601-2607.; illetve a nevelés kultúrtörténeti megközelítéséről lásd Depaepe, Marc (2004): *How should the history of education be written? Some reflections about the nature of the discipline from the perspective of the reception of our work. Studies in Philosophie and Education*, XXIII. évf. 5. sz. 333-345.; Depaepe, Marc (2001): *A Professional Relevant History of Education for Teachers: Does it Exist? Reply to Jurgen Herb's State of the Art Article. Paedagogica Historica*, XXXVII. évf. 3. sz. 631-640.

⁵² A neveléstörténetírás kulturalista megközelítésének részletesebb áttekintését lásd Kéri Katalin *Interkulturalis-összehasonlító kutatások* címmel 2013. október 18-án a Magyar Tudományos Akadémián elhangzott előadásának összefoglalójában.

<http://kerikatalin.wordpress.com/category/11-konferencia/> (Utolsó letöltés: 2014. 07. 28.)

⁵³ Conrad, Christoph (2005): *A kulturális fordulat a történettudományban. „Társadalom helyett „kultúra”?* *Magyar Lettre Internationale*, 58. sz. 65-67.

⁵⁴ Iggers, Georg G. (2005): *A történetírás elmélete és története. Magyar Lettre Internationale*, 58. sz. 55-58.

tantervekben megfogalmazottakból mi valósult meg ténylegesen az iskolákban. A kutatások fókuszába a kulturális gyakorlat került, melynek ismerete szintén fontos az iskola szocializációs folyamatainak, illetve egy közösség iskolához- és iskolázottsághoz kapcsolódó mentalitás-kulturális attitűdjének elemzéséhez. A diákok társadalmi-kulturális háttérének vizsgálata kapcsán két igen fontos kérdéskör az iskolázás és az iskolázottság érvényesülésének gyakorlata. A mentalitásbeli kérdéseket, azaz mentalitás-kulturális attitűdöt már nem érdemes önmagában iskolai-egyetemi anyakönyvek adataiból épített adatbázisok alapján elemezni, hanem például a nevesített adatokhoz kapcsolódóan újabb források (pl. visszaemlékezések) bevonásával tudjuk az adott témát részletesebb kontextusba ágyazva, jóval szélesebb körű kvantitatív és kvalitatív vizsgálat alá vonni.⁵⁵ Az iskolázás társadalmi kontextusának,⁵⁶ azaz a tanulók társadalmi-kulturális háttérének „sokoldalú és tüzetes vizsgálatával érthetjük meg az iskola jelentőségét az egyes társadalmi csoportok, mint szociokulturális entitások fenntartásában, illetve az egyes rétegek sorsának vagy életpályájának alakulásában.”⁵⁷ Az oktatás társadalomtörténeti megközelítésű kutatásai rávilágították a figyelmet arra, hogy az oktatás kiszélesedése, a lehetőségek bővülése még önmagában nem eredményezi – a korábbi századokban többek által megfogalmazott – a társadalmi különbségek, egyenlőtlenségek megszűnését. Az egyenlőtlenségek háttérében álló okok megértését segítheti az egyes társadalmi csoportok iskolarendszerben betöltött pozíciójának feltérképezése, azaz vajon az oktatási rendszer milyen szerepet játszott a társadalom szerkezeti átrétegződésében. Így érdemes alapos vizsgálat tárgyává tenni, hogy az iskolarendszer átalakulása – amint azt Mazsu János is megfogalmazza – a XIX. századi „ipari modernizáció folyamataiban hogyan hatott a társadalom újrarétegződésére, milyen szerepet játszott a társadalmi mobilitási folyamatokban,” vagy fordítva a képzési esélyek változásai a társadalmi mobilitásra?⁵⁸ A hazai neveléstörténeti kutatásokat áttekintve az elmúlt két évtizedben – a korábbi évtizedek kezdeti próbálkozásait követően – már erőteljesen érzékelhető egy kialakuló társadalomtörténeti irányzat.

A hazai XIX-XX. századi „felsőbb” iskolázás, azaz a közép- és felsőoktatás (akár egy-egy iskolatípus, vagy konkrét iskola) tanulóinak, hallgatóinak rekrutációs vizsgálatát illetően több, jelentős kutatásra és azok eredményeinek publikálásra került sor az elmúlt évtizedekben. A magyarországi történeti elitkutatások⁵⁹ mellett – melyek döntően szakmánként és ágazatonként definiálták az elitbe kerülés kritériumait⁶⁰ –, az

⁵⁵ A téma részletes kifejtését lásd: Sasfi, 2006. 534-537.; Czoch Gábor (1999): A társadalmi rétegződés mikro- és makrotörténelmi vizsgálata. *Századvég*, 15. sz. 17-38.

⁵⁶ „A kontextus, helyesebben a dolgok elsődleges környezete (összefüggése, kölcsönhatással párosuló együttes előfordulása) a köznapi gondolkodás technikai eszköztárát gazdagítja elsősorban, míg a tudomány az empirikus, tapasztalati „tényt” (megfigyeléseinek eredményét) valamilyen fogalmi rendszer segítségével magyarázza.” Kontextus fogalmának történetírásban való értelmezését lásd bővebben Gyáni Gábor (2004): Kontextus és kontextualizáció a történetírásban. *Századvég*, XXXIII. évf. 50.

⁵⁷ Sasfi, 2006. 534. illetve Gyáni, 2004.

⁵⁸ Mazsu, 2012. 21.; 41.

⁵⁹ Nagy Péter Tibor az elit fogalmával kapcsolatos elemzésében kifejti, hogy az elitelméletek és elitdefiníciók két fő típusát különböztetjük meg döntően: az egyik Raymond Aron-ra hivatkozva a hatalommal rendelkezőket tekinti elitnek, míg a másik típus, mely szerint az elithez tartozás egyfajta kiemelkedés, a hierarchia csúcsához való tartozást jelent (ez lehet vagyoni, szellemi, iskolázottsági, lakóhelyi... stb.). Nagy Péter Tibor (2008): Az iskolai elit és iskolázott elit kutatása. In: Pukánszky Béla (szerk.): *A neveléstörténet-írás új útjai*. Gondolat, Budapest. 87.

⁶⁰ Történeti elitkutatások (irodalomjegyzékben nem kerültek feltüntetésre, azon itt jelzett munkák, melyek közvetlenül nem kapcsolódnak témánkhoz.): Gergely Jenő (1992): A katolikus egyházi elit Magyarországon, 1919–1945. ELTE, Dabas-Jegyzet Kft., Budapest.; Hadas Miklós (2000): Diszpozíciók és társadalmi reprodukció. Adalékok a Ludovika Akadémia történet-szociológiai vizsgálatához. In: Spéder Zsolt és Elekes Zsuzsa (szerk.): *Törések és kötések a magyar társadalomban*, Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság–Századvég Kiadó, Budapest. 349–367.; Hajdu Tibor (1996): Nemesi tisztikarból polgári tisztikar.

oktatástörténészek és az oktatáskutatók az iskolai elitek és az iskolázott elitek összetételét több alkalommal vizsgálták.⁶¹ Nagy Péter Tibor és Karády Viktor valamint munkatársaik arra hívják fel a figyelmet, hogy a történeti statisztikai évkönyvek és egyéb történeti források (lexikonok, enciklopédiák, bibliográfiák, egyesületi, kamarai névjegyzékek, iskolai értesítők...stb.) elektronikus feldolgozását követően alkalmasak például egyes professziók (közéiskolai tanárok,⁶² orvos, ügyvéd, mérnök) tagjainak vizsgálatára. Karády Viktor történetiszociológiai elitkutatását még a 1970-es években kezdte el, ekkor a vidéki bölcsészdiplomások adatait rögzítette, majd Nagy Péter Tiborral együtt egy a napjainkra már közel 18 ezer esetszámú adatbázist állítottak össze, amely az 1873 és 1950 között bölcsészdiplomát szerzett hallgatók személyes adatait tartalmazza.⁶³ A kutatás folytatásaként 2005-től került sor a közéiskolákban dolgozó bölcsésztanárok szociológiai elemzésére (míg a kezdeti kutatás forrásai a diplomakönyvek, a beiratkozási anyakönyvek és vizsgajegyzőkönyvek, addig a második adatbázis esetében a közéiskolai tanári zsebkönyvek, cím- és névtárak voltak), majd a két adatbázis összekapcsolása után egy jól definiálható szakmai életpályacsoport jött létre, lehetővé téve a prozopográfia⁶⁴ módszerének alkalmazását.⁶⁵

A prozopográfia fogalmát Lawrence Stone neves társadalomtörténész használta először 1971-ben a *Daedalus* folyóiratban megjelent tanulmányában, melyben úgy véli a „Prosopography” a társadalomtudományok interdiszciplináris módszere, amely jól

Történelmi Szemle, 4. 341–368.; Hajdu Tibor (1997): A közös hadsereg magyarországi tisztjeinek nemzeti, vallási, szülőhely szerinti megoszlása a dualizmus korában. *Századok*, 6. 1223–1264.; Hillerné Farkas Julianna (1999): Az elitképzés Magyarországon a XX. század első felében. *Az Eötvös Collegium. 1895–1950. Alma mater*, 3. 45–50.; Lengyel György (1995): A gazdasági elit szegregációja és lakásvizonyai (1920–1940). *Budapesti Negyed*, 8, 127–136.; Lengyel György (1994): A magyar gazdasági vezetés professzionalizációjának két hulláma. *Szociológiai Szemle*, 3. 3–14.

⁶¹ Nagy Péter Tibor (2007): Társadalmilag kanonizált elitek a 19–20. században. Egy elitkutatás rekrutációs dilemmái. *Iskolakultúra*, 7-8. sz. 12.; Nagy Péter Tibor (2013): Elitszociológia és neveléstörténet-írás. *Neveléstudomány*, 3. sz. 40–59.

⁶² A témában a 2000-es években megjelent munkákat Nagy Péter Tibor 2011-ben az *Iskolakultúra* hasábjain részletesen összegyűjtötte, bemutatván a népiskolai, a közéiskolai tanárság, valamint a neveléstudomány professzionalizáció-történeti kutatásainak eredményeit, így ennek részletes ismertetésére nem térünk ki. Nagy Péter Tibor (2011): A professzionalizációs folyamatok történetének kutatása a 2000-es években. *Iskolakultúra*, 21. 1. sz. 3–8.

⁶³ Kutatások eredményei a teljesség igénye nélkül (az itt jelzett munkák közül csak a témánk elemzése során használt tanulmányok kerültek az irodalomjegyzékben is feltüntetésre): Karády Viktor (2000): *Jewish Over-Schooling Revisited: the Case of Hungarian Secondary Education in the Old Regime (1900–1941)*. Yearbook of the Jewish Studies Programme, 1998/1999. Central European University, Budapest. 75–91.; Karády Viktor (2000): *Felekezeti szegregáció a magyar gimnáziumi piacon (1867–1944)*. In: Nagy Péter Tibor (szerk.): *Oktatáspolitikai és vallásszabadság. Állam-egyház-iskola-társadalom a 20. században. Új Mandátum*, Budapest. 209–232.; Karády Viktor – Nastase, Lucian (2004): *The University of Kolozsvár/Cluj and the Students of the Medical Faculty*. Budapest/Cluj.; Karády Viktor – Nagy Péter Tibor (2004): *Educational Inequalities and Denominations. Database for Western Slovakia, 1910*, Wesley János Lelkészképző Főiskola, Budapest. ; Nagy Péter Tibor (2011): *A numerus clausus és a bölcsészdiplomások*. In: Molnár Judit (szerk.): *Jogfosztás - 90 éve: Tanulmányok a numerus claususról*. Nonprofit Társadalomkutató Egyesület, Budapest. 196–214.; Nagy Péter Tibor - Bíró Zsuzsanna Hanna (2012): *Bölcsészek szakválasztása és tanárrá válása: A vallás és az etnikai hovatartozás szerepe a két világháború közötti Magyarországon*. *Educatio*, 21 évf. 2. sz. 190–212.; Fekete Szabolcs (2012): *A pécsi egyetem bölcsészdiplomásainak rekrutációja, 1921–1940*. Wesley János Lelkészképző Főiskola, Wesley Egyház- és Vallásszociológiai Kutatóközpont, Szociológiai dolgozatok, 2. kötet, Budapest.

⁶⁴ „Az adatbázist, amely egy jól definiálható szakmai csoportot életpályája/karrierpályá mintázatainak a rekonstrukciójára alkalmas, prozopográfiai adatbázisnak, a módszert pedig, amelyre a leírás alapul, prozopográfiai vagy kollektív biográfiai elemzésnek nevezzük.” Bíró-Nagy, 2012. 196. valamint idézi K.S.B. Keats-Rohan (szerk. 2007): *Prosopography Approaches and Applications. A Handbook*. The University of Oxford.

⁶⁵ Bíró-Nagy, 2012. 196.

alkalmazható a közös társadalmi háttérrel rendelkező csoportok vizsgálatára. „*A prozopográfia a történelem szereplőinek egy közös háttérrel rendelkező csoportjának vizsgálata, a közös jellemzők alapján az életükről készült kollektív tanulmány.*”⁶⁶ Stone e módszert elsősorban a társadalmi mobilitás és az egyének politikai tevékenységének társadalmi gyökerű vizsgálatára tartja alkalmasnak, ennek értelmében a prozopográfia kifejezést – melynek pontos definiálásra, amint arra Bara Zsuzsanna is utal – nem vállalkozott – a csoportos, kollektív biográfia szinonimájaként értelmezi.⁶⁷ Stone szerint a kutatások célja a kiemelkedő személyiségek bemutatása helyett, a történelem névtelen, azonban közös ismertetőjegyekkel rendelkező tömegének, csoportjának a vizsgálata, tehát az életrajzot, mint „egészet” értelmezi.⁶⁸ Napjainkra már tisztázásra került a prozopográfia és a kollektív biográfia fogalma közötti különbség. David Pelteret megfogalmazása szerint: „*A prozopográfia lényegében úgy értelmezhető, mint személyek tanulmányozása a másokkal való kapcsolataikban azzal a céllal, hogy az lehetővé tegye a modern tudós számára felismerni a közöttük fellelhető viszony mintáját.*”⁶⁹ Ugyan a prozopográfia is a személyeket tanulmányozza, ennek ellenére nem az egyénekről szól, míg a biográfia, azaz „*az életrajz nem nélkülözheti a személyes elemeket, az élettörténetekben elmesélt történeteket, egyes szociológiai értelmezés szerint ezek narratívák, melyek segítenek megérteni az egyén személyes indítatásának konstrukcióját.*”⁷⁰ A hazai kutatók közül Engel Pál történész úgy véli: „*A biográfia tárgya egy bizonyos személy életének és működésének sokoldalú, lehetőleg teljeskörű és narratív ábrázolása. Elkészítése – feltéve hogy szakszerű, nem pedig népszerű vagy regényes életrajzról van szó – történetírói feladat. A prozopográfiai kutatás eredménye azonban semmiféle értelemben nem történetírói alkotás, hanem pusztán adattár, és mint ilyen, a történész munkájának eszköze. Nyersanyag, amelyet a történész a továbbiakban fel kíván használni. A tárgya sohasem egy személy, hanem mindig személyek meghatározott köre.*”⁷¹

Kovács I. Gábor megközelítése szerint: „*A prozopográfia szisztematikus kutatást jelent egy meghatározott személyi kör/társadalmi csoport személyi adatainak összegyűjtésére, majd elrendezésére. A kutatás céljától, előfeltevéseitől s persze a forrásadottságtól is függ, hogy milyen változókhöz milyen személyi adatokat gyűjtünk.*”⁷²

Bara Zsuzsanna értelmezésében a biográfia és a prozopográfia egyaránt a társadalomtörténet írásának sajátos műfaja, de ez utóbbi nem használ narratívát, azaz nem kutatja a vizsgált – valamilyen közös háttérrel rendelkező – személyek múltjáról őrzött (elmesélt) emlékeit, így maga az egyén nem, hanem az általuk alkotott csoport az, amely igazán lényeges a kutatás szempontjából.⁷³ Tehát a kutató célja egy statisztikai tömeg létrehozása, melyet eltérő szempontok szerint elemezhet (pl. születés, halál, vallás, iskolai végzettség, társadalmi, gazdasági hovatartozás, foglalkozás).⁷⁴

⁶⁶ Bara Zsuzsanna idézi Stone tanulmányából. Bara Zsuzsanna (2007): Az ismeretlen prozopográfia. *Neveléstörténet*, 4. évf. 3-4. sz. 235.; Stone, Lawrence (1971): *Prosopography. Daedalus*, 17. 1. 46-76.

⁶⁷ Bara, 2007. 235.

⁶⁸ U.o.

⁶⁹ U.o. Bara idézi: Pelteret, David (2002): *The Prosopography of Anglo-Saxon England. History and Computing*, 12. 1. 13.

⁷⁰ Bara, 2007. 237. illetve Bögre Zsuzsa (2003): Élettörténeti módszer elméletben és gyakorlatban. *Feldolgozási javaslat és illusztráció. Szociológiai Szemle*, 1. 155-168.

⁷¹ Engel Pál (2001): *Prozopográfia*. In: Bertényi Iván (szerk.): *A történelem segédtudományai*. Osiris, Budapest. 33-34.

⁷² Kovács I. Gábor (2011): A prozopográfiai módszerek lehetőségei a társadalmi nagycsoportok történeti kutatásában. In: Kovács I. Gábor (szerk.): *Eliték és iskolák, felekezetek és etnikumok. Társadalom és kultúrtörténeti tanulmányok*. L'Hartmann, Budapest. 200.

⁷³ Bara, 2007. 240.

⁷⁴ Lásd részletesebben Bara, 2007. 240.

A fent jelzett bölcsészdiplomások adatbázisának elkészítése volt a kiindulási pontja Biró Zsuzsanna Hanna kutatásának, mely során a két háború között diplomát szerzettek nemek szerinti megoszlását vizsgálta, arra keresve a választ, hogy a társadalom egyes rétegei milyen indíttatásból küldték leányaikat a bölcsészkarra, maga a társadalom (munkaerőpiac, házasságpiac) miként fogadta őket, azaz milyen volt a hallgatókat kibocsátó és az őket fogadó közeg eltérő viszonya a nemekhez, valamint volt-e a korabeli oktatáspolitikának a nemi egyenlőtlenségeket elősegítő, azt befolyásoló lépése.⁷⁵

Megemlítendő Szögi László és munkatársai által a külföldi egyetemekre beiratkozott magyar hallgatókról rendelkezésre álló információk alapján összeállított adatbank.

Karády Viktor kutatásai mellett az első jelentősebb történeti elitkutatások az ELTE Társadalomtudományi Karán (Szociológiai Intézet) 1978-tól indultak. Témánk kapcsán külön is említésre méltó 1986-tól Kovács I. Gábor vezette (egyházi, katonai és gazdasági elit mellett) tudáselit-kutatás, melynek részeredményeként 2006-ban jelent meg a Kende Gáborral közösen publikált, az egyetemi tanárok rekrutációs vizsgálatának eredményeit összegző tanulmány.⁷⁶

A felsőoktatási intézmények hallgatóságának rekrutációs vizsgálatai közül kiemelendő Sasfi Csaba és Szegedi Péter (2013) kutatása,⁷⁷ mely a Testnevelési Főiskola hallgatóinak társadalmi összetételét tette elemzése tárgyává, valamint Garai Imre (2014) *Az Eötvös Collegium, mint a tanári elitképzés műhelye* című disszertációja, melyben az intézmény történetének elemzésére és hallgatóság társadalmi státuszának vizsgálatára vállalkozott.

Munkánk szempontjából érdemes áttekinteni a részben szintén a prozopográfia módszerével végzett középiskolák diákságát elemzés tárgyává tevő kutatásokat. Ezek közül kiemelendő Karády Viktor 1993-ban megkezdett, a budapesti középiskolákra vonatkozó teljes körű adatfelvétele. A kutatás célja egy-egy város összes azonos szintű, egymással konkurens intézményének vizsgálata volt, mely során az 1880-as, az 1903-1910-es és az 1923-30-as évek gimnáziumainak, reáliskoláinak, kereskedelmi középiskoláinak és polgári iskoláinak fiú közössége került rögzítésre. A vizsgálat részeredményei elsőként 1995-ben kerültek publikálásra „*Social Mobility, Reproduction and Qualitative Schooling in Old Regime Hungary*” címmel.⁷⁸ A szerző további munkája a jászberényi és a kiskunhalasi iskolák tanulói rekrutációjának elemzése, valamint a zsidó diákok vizsgálata a szegedi középiskolákban.⁷⁹ Karády Viktor és Nagy Péter Tibor által végzett értelmiségyszociológiai adatgyűjtés eredményeképpen napjainkra az 1850 és 1950 közötti időszakot tekintve egy megközelítőleg 500.000 középiskolai, többségében

⁷⁵ Biró Zsuzsanna Hanna – Nagy Péter Tibor (2007): Nemi esélyek és nemi döntések a két világháború közötti bölcsészkaron. *Educatio*, XVI. évf. 4. sz. 565.

⁷⁶ Kovács I. Gábor – Kende Gábor (2006): Egyetemi tanárok rekrutációja a két világháború közötti Magyarországon. In: Kövér György (szerk.): *Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon*. Századvég Kiadó, Budapest. 417-506.

⁷⁷ Sasfi Csaba – Szegedi Péter (2013): Testnevelési főiskola hallgatói 1925-1948. *Korall*, XIII. évf. 50. sz. 107-137.

⁷⁸ Karády Viktor (1995): *Social Mobility, Reproduction and Qualitative Schooling in Old Regime Hungary*. In: *History Department Yearbook 1994-1995*. Central European University, Budapest.

⁷⁹ Karády Viktor (2000): Zsidó diákok a szegedi középiskolákban 1948 előtt. Szociológiai adalékok a magyar-zsidó túlkiskolázás témájához. Szeged, 2003. XV. évf. 6-7. sz. 92-94.; illetve a középiskolai diákság rekrutációs vizsgálata kapcsán megjelent publikációk: Magyar kultúrfölény vagy iskolázási deficit? Újabb adatok a honi középiskolások dualizmus kori nemzetiségi összetételéről (1882-1915). *Korall*, 3-4. 129-144.; Felekezeti szegregáció a magyar gimnáziumi piacon (1867-1944). In: Nagy Péter Tibor (szerk. 2001), *Oktatáspolitikai és vallásszabadság. Állam-egyház-iskola-társadalom a 20. században*. Új Mandátum, Budapest, 209-232.; *Mikrohistoria és társadalomtörténet egy nagykanizsai kisdíák iskolai pályájának tükrében*. Világosság Alapítvány, Budapest. 2001.; Felekezeti és társadalmi egyenlőtlenségek a jászberényi gimnázium diákságában (1911-1945). Jászberény Évkönyv, 1995. 41-61.

érettségizett tanulók demográfiai adatai és tanulmányi eredményei kerültek a középiskolai adatbázisban rögzítésre.⁸⁰

Andor Eszter az 1990-es évek közepén egy az előbbiektől eltérően nem kifejezetten elit iskolatípust, a polgári iskola tanulóinak társadalmi háttérét vette górcső alá. Vizsgálata során 14 budapesti polgári iskola 1909-1913 közötti diákjainak összetételét elemezve, elsősorban arra volt kíváncsi, vajon az elitoktatásban jellemző zsidó túliskolázás ennél az iskolatípusnál is kimutatható-e.⁸¹

A Zalai Gyűjtemények 41. kötetében 1997-ben jelent meg Sasfi Csaba által a dunántúli középiskolai diákság társadalmi összetételét feltáró kutatás részeredményeként a nagykanizsai és a keszthelyi gimnázium vonzáskörzetét és a diákok lakóhelyi koncentrációját 1808 és 1848 között elemző tanulmány.⁸² E kutatás folytatásának tekinthető a szerző 2013-ban publikált, a dunántúli gimnáziumok tanulóinak területi koncentrációját, társadalmi összetételét és tanulmányi kiválóságát elemző közel 500 oldalas monografikus munka.⁸³

Kovács I. Gábor és Kende Gábor 2001-ben publikálta a Korall folyóirat hasábjain *A tudáselit középiskolái. A két világháború közötti tudáselit középszintű iskoláztatása 1860 és 1920 között* címmel azt a tanulmányt, melyben a korábban rögzített 1502 fős általuk kategorizált egyházi, oktatási, tudományos, értelmiségi, kommunikációs és művészeti elithez tartozók középiskolai háttérét vizsgálták.⁸⁴

Kisebb lélegzetű kutatás során egy intézménytípust vizsgált Bara Zsuzsanna és Maárné Molnár Csilla, míg előbbi a budapesti VI. kerületi reáliskola tanárainak prozopográfiai, addig utóbbi a kaposvári állami gimnázium tanulóinak rekrutációs vizsgálatát végezte el.⁸⁵

Az értekezésünk témájához szorosan kapcsolódik – így eredményei részletesebben az érintett fejezetben a későbbiekben bemutatásra kerülnek – Bódy Zsombor és Szabó Zoltán elsőként 1997-ben publikált tanulmánya, mely a Budapesti Kereskedelmi Akadémia 1860 és 1906 között végzett hallgatóinak rekrutációját és mobilitását vizsgálta, azaz a felekezeti, a regionális és a szociokulturális háttér mellett – egy az iskola által 1907-ban kibocsátott ünnepi kiadvány adatai alapján –, képet kívánt adni a hallgatóknak az iskola elvégzését követő pályaválasztásáról. E kutatás eredményeit egészítette ki Bódy a 2006-os tanulmányával, melyben a fent jelzett akadémia tanulóinak a korábbiaknál részletesebb elemzésére, és egyúttal további fővárosi felső kereskedelmi iskola diákságának mobilitási

⁸⁰ Biró Zsuzsanna Hanna (2012): Német szakos bölcsészek és középiskolai némettanárok Magyarországon (1895-1945). Kollektív életútanalízis. Doktori Disszertáció Tézisfüzete, ELTE Neveléstudományi Doktori Iskola, Budapest. 14. http://nevelestudomany.phd.elte.hu/wp-content/uploads/2013/05/teziszfuzet_magyar.pdf (Utolsó letöltés: 2013. 07. 14.)

⁸¹ Andor Eszter (1997): Zsidók és nem-zsidók a budapesti polgári iskolában a XX. század elején: rekrutáció és iskolai teljesítmény. In: Sasfi Csaba (szerk.): *Iskola és Társadalom*. Zalai Gyűjtemény, Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 367-400.

⁸² Sasfi Csaba (1997): A Nagykanizsai és a keszthelyi gimnázium vonzáskörzete és a diákok lakóhelyi koncentrációja 1808 és 1848 között. In: Sasfi Csaba (szerk.): *Iskola és társadalom*. Zalai Gyűjtemény 41. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 131-171.

⁸³ Sasfi Csaba (2013): *Gimnazisták és társadalom Magyarországon a 19. század első felében*. Korall, Budapest.

⁸⁴ Kovács I. Gábor- Kende Gábor (2001): A tudáselit középiskolái. A két világháború közötti középszintű iskoláztatás 1860 és 1920 között. *Korall*, 3-4. sz. 170-187.

⁸⁵ Bara Zsuzsanna (2009): Tanári sorsok, tanári karrierok. A VI. kerületi reáliskola tanárainak prozopográfiai vizsgálata. Doktori Disszertáció, ELTE, Neveléstudományi Doktori Iskola, Budapest.; Maárné Molnár Csilla (2009): A kaposvári állami gimnázium diákjai. Doktori Disszertáció, PTE Oktatás és Társadalom Neveléstudományi Doktori Iskola, Pécs.

vizsgálatára vállalkozott.⁸⁶ Ezen eredményekhez kívánunk újabb adalékokkal hozzájárulni, melyek a jövőben további kutatások kiindulópontját jelenthetik.

⁸⁶ Bódy Zsombor (2006): Mobilitás és iskolarendszer. A felső kereskedelmi iskolák helyéről a magyar iskolarendszer társadalomtörténetében. A Budapesti Kereskedelmi Akadémia diákságának rekrutációja és mobilitása, 1860-1906. In: Kövér György (szerk.): *Zombékok. Középosztályok és iskolaválasztás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig*. Századvég, Budapest. 757-784.

II. KERESKEDELMI SZAKOKTATÁS EURÓPÁBAN A XIX-XX. SZÁZADBAN

II. 1. Az első kereskedelmi ismereteket tanító szakiskolák Európában

Az első kifejezetten gazdasági ismereteket nyújtó és a kereskedelmi életre is felkészítő iskolák elsősorban a fejlett gazdasági étellel bíró nyugati államokban nyitották meg kapuikat. A XVIII. század második felében Európa szerte egyre inkább megmutatkozott az igény a pénzügyi, kereskedelmi és közgazdasági ismeretekkel bíró szakemberek iránt. Az első kezdeményezések magánszemélyekhez, illetve városi kereskedő társaságokhoz köthetők. Az első nem magán, hanem már állami jellegű kereskedelmi iskola 1759-ben Marques de Pombal⁸⁷ kezdeményezésére Portugáliában szerveződött. Pombal felismerve, hogy a gazdasági életben fontos szerepe lehet az oktatásnak a XVIII. század végén az állami elemi és a középfokú iskolákban is bevezette a szakképzést.⁸⁸ Ugyan a lisszaboni Aula do Commercio inkább csak nevében volt kereskedelmi iskola, mivel itt főként állami hivatalnokokat képeztek, sőt 1770-től szinte kizárólag a haditengerészet számára nevelt hadbiztosokat és a közigazgatás részére számellenőröket, ám elvitathatatlan érdeme Pombal márkinak, hogy az elsők között ismerte fel a szakképzés fontosságát és a szaktárgyakat beemelte az állami iskolákban oktandó tantárgyak sorába.⁸⁹

Az 1750-es években már VI. Károly uralkodása idején a bécsi udvarban is felvetődött egy kereskedelmi és ipariskola létrehozásának gondolata, de megvalósítására ekkor még nem került sor. Bécsben Ludwig Ferdinand Procop von Rabstein 1751-ben javasolta Mária Teréziának egy kereskedelmi ismereteket és könyvelést is tanító reáliskola felállítását, azonban az intézet megnyitására csak 1754-ben került sor Triesztben.⁹⁰ A trieszti iskola a Pombal márki akadémiajához hasonló szervezettel működött. A későbbiekben 1809-től tengerészeti és kereskedelmi szakfőiskolává alakult át és elsősorban a Habsburg Birodalom tengeri kereskedelme számára képzett szakembereket.⁹¹

Bécsben 1762-ben gróf Zinzerdorf, a főszámvevő hivatal elnöke a kamarai tisztviselők képzésére szolgáló számviteli tanfolyamot indított. Röviddel a bécsi tanfolyam megnyitása után Mária Terézia kezdeményezésére gróf Esterházy Ferenc kancellár birtokán a Pozsony megyei Szencen létrejött 1763-ban a Collegium Scientiarum Politico Oeconomico Cameralium, az első európai számviteli főiskola. Nem sokkal később 1768-ban Johann Georg Büsch jeles német közgazdász vezetésével megnyitotta kapuit a hamburgi Handelsakademia, majd 1770-ben Johann Georg Wolf és Büsch javaslatai alapján Bécsben az első középfokú műszaki és kereskedelmi iskola a Realhandlungsakademie. Az iskola 1804-ben főiskolává alakult és elveszítette kereskedelmi jellegét. Berlinben 1791-ben nyílt meg a város tehetős kereskedőinek híres kereskedelmi iskolája, mely 1803-ban állami kézbe került – Königliche Handelsschule néven működött – azonban 1806-ban megszűnt, csakúgy, mint 1800 elején a hamburgi Handelsakademie. A XVIII. században alapított a

⁸⁷ Sebastião José de Carvalho e Melo, Marqzes de Pombal (1699-1782) 1738-tól nagykövet, majd külügyminiszter végül portugál államfő lett. I. József uralkodása alatt a miniszterelnöki posztot töltötte be.

⁸⁸ Correa, Francisco Antonio (1928): L'enseignement commercial au Portugal. *Revue Internationale pour L'Enseignement Commercial*, No. 4. 228.

⁸⁹ Vincze, 1935. 11.

⁹⁰ Szögi László (1995): A közgazdasági képzés Magyarországon a Keleti Kereskedelmi Akadémia alapításáig. In: Szögi László – Zsidi Vilmos (szerk.): *Tanulmányok a magyarországi közgazdasági felsőoktatás történetéből*. Budapest Közgazdaságtudományi Egyetem, Budapest. 6.

⁹¹ U.o.

kereskedelmi szakoktatás szempontjából jelentősebb intézmények közül szinte egy sem maradt fenn a XIX. század elejére.

Európában a kereskedelmi szakképzésnek az oktatási intézményekben történő tényleges elterjedése a XIX. századra tehető, mely részben a korszakban bekövetkező igen jelentős gazdasági (technikai) és infrastrukturális fejlődésnek volt a következménye. E század elején a már egyre kevésbé versenyképes céhrendszer fokozatos megszűnése is nagy lendületet adott a szakoktatás fejlődésének, és az ipari szakképzés elterjedésével párhuzamosan egyre nagyobb igény mutatkozott a kereskedelem terén is a szakképzett munkaerő iránt.

II. 2. A német és az osztrák kereskedelmi szakoktatás fejlődése a XIX-XX. században

Már a XIX-XX. fordulóján élénk vita zajlott arról, hogy a németeknek vagy a franciáknak voltak-e nagyobb érdemeik a kereskedelmi szakoktatás kezdeti megszervezésében. Áttekintve a kereskedelmi szakoktatás történetét megállapíthatjuk, hogy ugyan az első jelentősebb kezdeményezések a franciákhoz kötődtek, ám a gyakorlati szakoktatás megszervezésében, felvirágoztatásában a németeknek volt jelentős szerepük.

A XVIII. század elején Paul Jakob Marperger⁹² drezdai kereskedelmi tanácsos nevét kell megemlítenünk, akinek elvülhetetlen érdemei voltak a német (porosz) kereskedelmi képzés elterjedésében. Marperger az írás és számolás mellett már az 1720-as évek elején sürgette a szakismeretek tanítását az elemi iskolákban és ehhez egy tantervi tervezetet is készített. A német fejedelemségek területén a XVIII. század végén és a XIX. század elején működött néhány kereskedelmi tárgyat tanító iskola, de ezek jelentős része a napóleoni háborúk idején megszűnt, így a német kereskedelmi szakoktatás fejlődése csak az 1830-as években vett újabb lendületet. Marperger mellett kiemelendő Ernst Wilhelm Arnoldi góthai szatócs, aki megnyerve a helyi kereskedők támogatást 1818-ban megnyitotta az első kereskedő tanonciskolát, amely az alsófokú német kereskedelmi tanoncképzés fontos állomása volt. A magániskolák mellett a városok is megjelentek a kereskedelmi iskolák fenntartóinak sorában. Magdeburg város tanácsa 1819-ben felső ipari és kereskedelmi iskolát (Höhere Gewerbe- und Handlungsschule) alapított. Az öt évfolyamos iskola az elemi iskolát sikeresen elvégzett diákok számára biztosított továbbtanulási lehetőséget. A kereskedelmi képzésre az utolsó évfolyamon került sor, azonban 1844-ben – miután az intézmény reáliskolává alakult – ez a szakirányú képzés megszűnt.⁹³ A két évfolyamú danzigi Handelsakademie 1832-ben nyílt meg. A fenti iskolával ellentétben ez az iskola a „felsőbb” polgári és reáliskolát végzett (17-18 éves) növendékeket fogadta. Az 1840-es évektől működéséhez állami támogatást is kapott. Az intézményben az 1860-as évek elején két, 1878-ban újabb egy évvel csökkentették a felvételi korhatárt, ám így szép lassan általános műveltséget adó polgári iskolává alakult át elvesztve szakiskolai jellegét. Tanulóinak száma évről évre csökkent végül 1893-ban megszűnt.

⁹² Paul Jacob Marperger (1656-1730) teológiai tanulmányait követően a lyoni kereskedelmi iskolába iratkozott be, ennek elvégzése után európai körutat tett (Genf, Hamburg, Lübeck, Stockholm, Bécs, Berlin, Drezda, Koppenhága, Moszkva), majd gyakorlati gazdasági tapasztalatokkal felvértezve Berlinben telepedett le, ahol 1708-ban a berlini gazdasági akadémia (Die Königlich-Preußische Akademie der Wissenschaften) elnökévé választották, majd 1724-től drezdai főtanácsos lett. Számos gazdasági munkája jelent meg. Neue Deutsche Biographie, Band 16. Duncker & Humblot, Berlin, 1990. 234. <http://daten.digital-sammlungen.de/0001/bsb00016334/images/index.html?seite=248> (Utolsó letöltés: 2012. 05. 01.)

⁹³ Vincze, 1935. 102.

Az 1831-ben létrejött a neves szakíró August Schiebe vezette lipcsei Öffentliche Handelslehranstalt, az első olyan kereskedelmi iskola, amely alsó és középfokú kereskedelmi oktatást biztosított egy intézmény keretein belül.⁹⁴ A korszakban hasonló jellegű kereskedelmi iskola működött Berlinben (1843), Drezdában (1845), Ausgburgban (1845), Zwickaiban (1847), Chemnitzben (1848), Hildburghausenben (1849), Freiburgban (1849). A német kereskedelmi szakképzés alsó, középső és felső szintű fejlődése az 1890-es években vett újabb lendületet. A szakiskolai képzésben bekövetkező változásokban nagy szerepe volt az 1895-ben létrejött Der deutsche Verband für das kaufmännische Unterrichtswesen-nek, mely szövetség három bizottságában (Handelshochschulen: kereskedelmi főiskolák, Handelsschulen: kereskedelmi iskolák és Fortbildungsschulen: tanonciskolák bizottsága) minden (37) szövetségi állam (280 iskola 46 küldöttje) képviseltette magát, melyek célul tűzték ki a kereskedelmi szakképzés átalakítását és a felsőfokú kereskedelmi oktatás megszervezését.⁹⁵ A szövetség kezdeményezésére 1898-ban jött létre az első német kereskedelmi főiskola (Handelshochschule) Lipcsében.⁹⁶ A lipcsei kereskedelmi főiskola rendkívül jó hírnévnek örvendett, a XIX–XX. század fordulóján Európa legszínvonalasabb kereskedelmi felsőfokú intézményének számított, ahol a hallgatók jelentős része külföldi volt (angol, francia, olasz). Röviddel a lipcsei és aacheni után 1901-ben megnyílt a két évfolyamos kölni kereskedelmi főiskola, amely a kereskedelmi- és iparügyi, valamint a vallás- és közoktatásügyi minisztérium közös fennhatósága alatt állt.⁹⁷ Amíg a lipcsei főiskola a helyi egyetemmel, az aacheni pedig a műegyetemmel állt szerves kapcsolatban, addig a kölni az első önálló kereskedelmi főiskola volt Németországban.⁹⁸

A szövetség céljai között szerepelt a szakképzés német területeken való egységesítése, azonban ennek végrehajtása kevés sikerrel járt. Mindennek ellenére tevékenysége jelentős változásokat hozott a német kereskedelmi szakoktatásban a XIX–XX. század fordulóján.

Az 1900-as évek elején a német középfokú kereskedelmi iskoláknak két típusát különböztethetjük meg. A kereskedelmi reáliskolák (Handelsrealschulen) a szakképzés mellett általános műveltséget is nyújtottak, míg a felső kereskedelmi iskolák (Höhere Handelsschulen) a szakmai tárgyakra helyezték a hangsúlyt és a középiskola hatodik osztályát elvégzett, kellő általános műveltséggel rendelkező tanulókat vettek fel. 1900-ban 14 felső kereskedelmi és 36 kereskedelmi reáliskolák működött Németországban.⁹⁹ Az egyes kereskedelmi reáliskolák között is voltak – a tanterveket tekintve – különbségek. Amíg a szász típusú intézetek (Anstalten des sächsischen Typus) a szakmai, addig polgári típusú reálkereskedelmi (Anstalten des Milieutypus) iskolák az általános műveltségű tárgyakat tanították magasabb óraszámban.¹⁰⁰ A szász típusú iskolák első meghatározó

⁹⁴ Rätzer, Manfred (2001): Kurze Geschichte der Öffentlichen Handelslehranstalt Leipzig. In: Listewnik, Petra (Hrsg.): Die Öffentliche Handelslehranstalt zu Leipzig 1831-1950. Festschrift zum 170. Jahrestag ihrer Gründung. Leipziger Universitätsverlag, Leipzig, 18-19.

⁹⁵ Zander, Herbert Gunter (2004): Gründung der Handelshochschulen im deutschen Kaiserreich (1898-1919). Inauguraldissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Wirtschafts- und Sozialwissenschaftlichen Fakultät der Universität zu Köln. Bad Homburg, 2004. 58.

http://kups.ub.uni-koeln.de/volltexte/2005/1573/pdf/Dissertation_Gunther_Zander_26.11.2004.pdf
(Utolsó letöltés: 2010. 07. 25)

⁹⁶ Koslovski, Peter (1995): The Theory of Ethical Economy in the Historical School. Springer, Berlin, 191.

⁹⁷ Külföldi kereskedelmi főiskolák. *Kereskedelmi Szakoktatás*, 1900/01. IX. évf. 6-7. sz. 221.

⁹⁸ A főiskolának az első szemeszterben 68 majd a harmadikban már 146 hallgatója volt, melyek közül összesen 18 külföldi, köztük egy magyar. Szöllösi Arnold (1903): A kölni kereskedelmi főiskola. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XI. évf. 5. sz. 178.

⁹⁹ Horlebein, Manfred (1991): Kaufmännische Berufsbildung. In: Berg, Christa (Hrsg.): Handbuch der deutschen Bildungsgeschichte. Band IV. 1870-1918 Von der Reichsgründung bis zum Ende des Ersten Weltkrieges. Verlag C. H. Beck, München, 407.

¹⁰⁰ Vincze, 1935. 107.

képviselője a lipcsei (Höhere Abteilung der öffentlichen Handelslehranstalt zu Leipzig) kereskedelmi reáliskola, melyhez hasonló intézmény működött a korszakban még Bautzenben, Chemnitzben, Drezdában, Frankfurtban és Gerában. Ezekben az iskolákban a felvétel korhatára 14. életév betöltése volt. A felső kereskedelmi iskolák (Höhere Handelsschulen) – ahol jelentkezés korhatára 12 év – három, kettő, vagy egyévesek voltak. Az egyetlen három évfolyamos iskola az aacheni reálgimnázium kereskedelmi tagozataként működött. Két évfolyamos volt a frankfurti, mainzi és hamburgi iskola, egy évfolyamos tanfolyamot Elberfelden, Essen, Karlsruhe, Köln, Lipcse és Stuttgart város reáliskolája szervezett. A szövetség (Verband) 1909-ben elfogadott egy úgynevezett „normál-tanítástervet” a kereskedelmi reáliskolák részére, mely a hatosztályos reálkereskedelmi iskolákat tartotta követendő példának. A javasolt tanterv értelmében az alsó három osztályban a reáliskolák tananyagát tanították, amely a felső három osztályban kiegészült volna a kereskedelmi szaktárgyakkal. Ám ezt a szövetség által kidolgozott tantervet egy az egyben sehol nem vezették be. Némi módosítással a polgári típusú (Handelsrealschulen norddeutscher Art) iskolákban nyert alkalmazást.¹⁰¹ A szász típusú iskolák tanterve pedig leginkább a magyar felső kereskedelmi iskolákhoz állt közel. A német kereskedelmi iskolák szövetségének célja mindvégig az iskolák egységesítése volt. Az 1916. április 8-án elfogadott rendelet kimondta egyrészt, hogy a középfokú kereskedelmi iskolát csak az állam jóváhagyásával lehet alapítani, másrészt ettől kezdve a középfokú kereskedelmi iskoláknak két alapvető típusát különböztette meg a nyolc évfolyamú népiskolára épülő három vagy négy éves kereskedelmi (Handelsschule) és a hat középfokú osztályra épülő egy éves felső kereskedelmi iskolát (Höhere Handelsschule).¹⁰²

Az 1920-as évek közepén egy újabb iskolatípus (Wirtschaftsoberschule) jött létre, amely szintén célul tűzte ki, hogy a tanítványait az általános ismeretek mellett a gazdasági életre is felkészítse. A Wirtschaftsoberschule-ékba felvételi vizsga alapján a kiemelkedően tehetséges, legalább 13 éves a népiskola hetedik, vagy valamely középiskola ennek megfelelő osztályát kiváló eredménnyel elvégzett tanulókat vették fel. Mind az öt évfolyamon nagy hangsúlyt helyeztek a jó tanulmányi eredményre, így azok, akik nem tudták teljesíteni az elvárt szintet, átkerültek valamely felső kereskedelmi iskolába. Az itt megszerzett végzettség egyenértékű volt a középiskolai érettségivel, mely a felsőfokú továbbtanulást is lehetővé tett. Ezen iskolatípusnak nem a továbbtanulásra való felkészítés volt a célja, hanem a gyakorlati gazdasági élet számára tehetséges alkalmazottak és legfőképpen jó vezetők képzése.¹⁰³ Az első három évfolyamos Wirtschaftsoberschule 1926-ben Freiburgban nyílt meg, melyet hasonló iskola követett Lipcsében, Drezdában, Chemnitzben és Plauenben.¹⁰⁴ Ezen iskolatípus mellett működött ekkor a már említett Höhere Abteilung (mely a hazai felső kereskedelmi iskolához leginkább hasonlított) felső kereskedelmi iskola, melynek tanulmányi ideje háromról négy évre emelkedett. A Wirtschaftsoberschule-ék tanulmányi idejét 1930-ban kilenc évre növelték, mivel a korábbi tapasztalatok alapján úgy vélték a tanárok, hogy az ide jelentkező diákok nem rendelkeznek megfelelő szintű tudással, és ezt a hiányosságot úgy látták orvosolhatónak, ha alsóbb osztályokat is indítanak. Így létrejött a „klasszikus” közgazdasági középiskola. Az 1930-as években a középfokú kereskedelmi iskoláknak következő főbb típusai működtek Németországban: a két évfolyamos Handelsschule, mely a nyolcosztályos elemi iskolát végzett fiúkat és lányokat készítette fel a kereskedelmi pályára, a szintén elméleti és

¹⁰¹ Uo. 108.

¹⁰² Barta János (1927): Kereskedelmi szakoktatás Németországban. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXXIV. évf. 1-2. sz. 68.

¹⁰³ Uo. 112.

¹⁰⁴ Rätzer, 2001. 67.

gyakorlati kereskedelmi képzést nyújtó egy vagy két éves felső kereskedelmi iskola (Höhere Handelsschule), amely hat középiskolai osztályt végzett tanulókat vett fel, a négy évfolyamos kereskedelmi reáliskola (Höhere Abteilung, vagy Handelsrealschulen norddeutscher Art), amely a népiskola hetedik osztályára épült, és végül a negyedik típus a fent említett Wirtschaftsoberschule. Bár az egyes tartományok törekedtek az egységesítésre, azonban a reál és a felső kereskedelmi iskoláik között jelentős különbségek voltak, mind a tanulmány idejét, mind pedig a tanterveket tekintve.

Poroszországban 1910-ben 57 kereskedelmi tanintézet (kereskedelmi és felső kereskedelmi iskola) működött 198 osztállyal, ezekben 613 fiú és 4728 leány növendékkel. 1919-ben 70 kereskedelmi iskola 325 osztállyal, 2100 fiú és 6900 leánynövendékkel, illetve 35 felső kereskedelmi iskola 75 osztállyal, 600 fiú és 1300 leány növendékkel.¹⁰⁵ A XIX. században kapuikat sorra megnyitó porosz kereskedelmi iskolákban eleinte gyakorlati szakemberek (kereskedők, ipari és kereskedelmi tisztviselők), népiskolai tanítók és középiskolai tanárok tanították. A kereskedelmi iskolák szaktanárainak képzését a XIX. század végén szabályozták. Az 1898-ban a magyarországi kereskedelmi tanárképző intézet megnyitásának évében alapított lipcsei kereskedelmi főiskola egyik legfontosabb célkitűzése a szaktanárképzés megszervezése volt, azaz elsőként a kereskedelmi főiskolák vállalták magukra ezt a feladatot. A képzés megszervezésében nagy szerep jutott az 1908-ban létrejött szaktanári szövetségnek (Verein deutscher Handelslehrer mit Hochschulbildung).¹⁰⁶ A szaktanárképzés egységes szabályzatának kidolgozására és bevezetésére 1924-ben került sor (Prüfungsordnung für Handelslehrer an den Universitäten in Frankfurt und Köln, Prüfungsordnung für Handelslehrer an den Handelshochschulen in Berlin und Königsberg egyetemek részére kiadva Minister für Wissenschaft, Kunst und Volksbildung unter dem 20. Dez. 1924 u. I. 2381.)¹⁰⁷ Így az 1920-as évek közepére a lipcsei, mannheimi, nürnbergi, berlini, königsbergi kereskedelmi főiskolán, valamint a frankfurti és kölni egyetem egyaránt képeztek kereskedelmi szaktanárokat.¹⁰⁸ A vizsgaszabályzat előírása szerint a tanárvizsgáló bizottság elé bocsátás feltétele az érettségi vizsga megszerzése, majd valamely egyetemen vagy főiskolán hat féléven át szaktárgyak hallgatása volt. A jelöltek harmadik félév után anyanyelvből és idegen nyelvekből (francia, angol) külön elővizsgát tettek, majd az egyéves kereskedelmi gyakorlat teljesítése után jelentkezhetek szaktárgyi (gazdaságtudomány, nyelvtudományi, technológiai-földrajzi szakcsoport, a három közül egyet kellett választani), általános üzemgazdászati és pedagógiai vizsgára.¹⁰⁹ A német kereskedelmi iskolai tanárok szakcsoportok szerint háromfélék lehettek: gazdaságtudományi szakosok (Wirtschaftswissenschaftler), nyelvészek (Sprachwissenschaftler) és természettudósok (Naturwissenschaftler).

Ausztriában valamivel később jöttek létre az első középfokú kereskedelmi iskolák. A XIX. század elején az elemi iskolára épülő három évfolyamos reáliskolák egy részének tanulmányi idejét két évre csökkentették, és a harmadik évfolyamot kereskedelmi tagozattá alakították át. Ezen kívül a bécsi politechnikum (Polytechnisches Institut) kereskedelmi tagozata biztosított magasabb fokú (felsőfokú) kereskedelmi képzést. 1848-ig a bécsi Műegyetem tekinthető a birodalmi közgazdászokképzés központjának.

¹⁰⁵ Barta, 1927. 137-138.

¹⁰⁶ Kühne, Alfred (Hrsg. 1922): *Handbuch für da Berufs und Fachschulewesen*. Zentralinstituts für Erziehung und Unterricht. Quelle & Meyer, Lipzeig. 38.

¹⁰⁷ Zieger, Alfred (Hrsg. 1926): *Die hauptversammlung des Deutschen Verbandes für das kaufmännische Bildungswesen*. Selbstverl., Aachen. 12.

¹⁰⁸ Barta, 1927. 136.

¹⁰⁹ Bajnai Tibor (1926): A német kereskedelmi iskolai tanárképzés. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXXIII. évf. 9-10. sz. 449-450.

Az első, részben középfokúnak mondható kereskedelmi iskola az 1834-ben Franz Mahr által alapított laibachi kétéves kereskedelmi magániskola volt.¹¹⁰ Az elkövetkező évtizedekben több hasonló iskola nyílt Bécsben, Brünnben, Grazban. Ám ezek az iskolák nem elégítették ki a nagyiparos és nagykereskedő családok igényeit, ezért azok külföldön taníttatták fiaikat. A középfokú kereskedelmi képzés csak az 1850-es évek közepén, a kapuit 1856-ban megnyitó prágai akadémia megszervezésével vette kezdetét, melyet 1858-ban a bécsi akadémia (Verein der Wiener Handelsakademie) megalapítása követett. A prágai a csehországi kereskedőknek, a bécsi pedig a helyi gazdag kereskedők fiainak szánta iskoláját. Hasonló jellegű képzést nyújtott az 1863-ban alapított grazi akadémia is (Akademie für Handel und Industrie). A grazi akadémia azzal a céllal jött létre, hogy a térség iparosainak kereskedelmi, míg a kereskedőknek alapvető ipari ismereteket nyújtson. Az intézmény az elemi iskola növendékeit három év előkészítő osztályokban eltöltött idő után vette fel a szintén hároméves akadémiai tagozatra. A grazi akadémia tanulói egy közös alapozó képzés után a kereskedői, illetve az ipari tagozat közül választhattak. Az alapvető kereskedői ismereteket az ipari tagozat diákjai is elsajátították, ezzel próbálták javítani az elsősorban az ipar területén munkalehetőséget kínáló régióban a képzett kereskedők hiányát. Ám hosszútávon nem sikerült összehangolni a két tagozatot, így az iskola néhány év után a már említett prágai iskolához hasonló tanterv alapján működött tovább. Erre az iskolára is jellemző volt, hogy tanulóinak többsége gyenge tanulmányi eredménnyel érkezett.¹¹¹

A bécsi akadémia – mely állami támogatást nem kapott és a magániskoláknak előírt feltételek szerint szerveződött, hamar elnyerte a kereskedő szülők és egyúttal az állam elismerését – egy kétéves előkészítő és egy szintén kétéves akadémiai tagozattal működött. A kétéves előkészítőt azoknak szánták, akik a középiskolának csak az alsó tagozatát végezték el, míg az akadémiai tagozatra a középiskola befejezése után közvetlenül jelentkeztek a diákok. Az 1870-es években az iskolában magas volt azon alsó középiskolát végzett tanulók száma, akiknek rosszabb tanulmányi teljesítménye miatt kevés esélyük volt a felső osztályok sikeres elvégzésére. A színvonal tovább csökkent, amikor már azokat a 14 éves tanulókat is felvették, akik még az alsó középiskolai osztályokat sem végezték el. Az iskola szerkezete 1872-ben átalakult – miután az állam is bekapcsolódott a képzésbe vasúti és biztosítási tanfolyamokat indítva, – az előkészítő tanfolyam kiegészült az akadémia első osztályával és hároméves kereskedelmi középiskolaként működött tovább. Az akadémiai tagozat második évfolyama egyesült a fenti tanfolyamokkal és kétéves főiskola (Handelshochschule) jött létre, ám ez csak rövid életű volt, mivel a gazdasági nehézségek miatt még 1877-ben megszűnt. Így az ekkor már Wiener Handelsakademie néven ismert iskola a prágaihoz hasonló felső kereskedelmi iskolaként működött.¹¹²

Az osztrák középfokú oktatásban a 1868-as önkéntességi kedvezmény bevezetését követően jelentősen átalakult a szakoktatás is. Mindazon tanulók, akik valamely három évfolyamos nyilvános kereskedelmi középfokú iskolát elvégezték és végbizonyítványt szereztek, megkapták az egyéves önkéntességet. Tehát nem kellett érettségit tenni a diákoknak, elegendő volt csupán a három év sikeres elvégzése. Így nem meglepő, hogy nagyon alacsony volt az érettségit tett tanulók aránya, hiszen e nélkül is megkapták az önkéntességi jogot.¹¹³ A három évfolyamos kereskedelmi középiskolába való felvétel

¹¹⁰ Schack-Vincze, 1930. 180.

¹¹¹ U.o.

¹¹² Vincze, 1935. 122.

¹¹³ A churdimi három évfolyamos felső kereskedelmi iskolában 1899/1900-as tanévben 68 tanulóból csak egy fő jelentkezett érettségire. Vincze, 1935.

feltétele 1872-től a polgári iskola,¹¹⁴ vagy a középiskola¹¹⁵ alsó osztályainak sikeres elvégzése. Az egyéves önkéntességgel kecsegtető három évfolyamos középfokú szakiskolák igen hamar, azok körében is népszerűvé váltak, akik korábban nem választották volna ezt az iskolatípust. Azonban a kétosztályú kereskedelmi iskolák – melyek fenntartásához az állam, a tartomány, a kamara és a kereskedő egyletek is hozzájárultak – végbizonyítványa önkéntességre nem jogosított, ezért az 1870-es évektől a kétéves iskolák egyre inkább háttérbe szorultak, és sorra nyíltak a hároméves intézmények (Innsbruck, Krakkó, Brünn, Olmütz, Gablonz, Lemberg, Reichberg). Számos két évfolyamos iskola úgy próbált fennmaradni, hogy önkéntességi jogot biztosító vizsgára felkészítő tanfolyamot indított.¹¹⁶

A XIX–XX. század fordulóján Ausztriában tíz három évfolyamos német tannyelvű felső kereskedelmi iskola fogadta a később kereskedelmi pályán elhelyezkedni vágyó tanulókat. Az egyik legjobb hírnévnek örvendett az 1872-ben megnyílt bécsi akadémia, ezt követte Aussig, Graz, Brünn (német tagozata), Innsbruck, Linz, Olmütz, Pilsen (német tagozata), Prága (német tagozata) és Reichenberg város felső kereskedelmi iskolája. A tíz német tannyelvű osztrák iskola mellett, hat cseh tannyelvű kereskedelmi iskola is működött a századfordulón (brünni, chrudími, königgrätzi, pilseni, prágai és prossnitzi felső kereskedelmi iskola). A pilseni és a prossnitzi felső kereskedelmi iskolák azon kevesek közé tartoztak, melyek női tanfolyamot is indítottak, ám a magyarországi női kereskedelmi tanfolyamokhoz képest jóval alacsonyabb óraszámokban tanították a szakmai tárgyakat.¹¹⁷ A német és cseh tannyelvű iskolák sora további két olasz tannyelvű felső kereskedelmi iskolával egészült ki a korszakban. Az egyik ilyen intézmény az 1874-ben Trientben (Trento) alapított középkereskedelmi elnevezést viselő iskola, amely elnevezésében ugyan eltért, ám tantervében nem különbözött a többi felső kereskedelmi iskolától. A másik olasz tannyelvű középiskola az akadémia címmel rendelkező trieszti iskola (Trieszti Kereskedelmi és Tengerészeti Császári és Királyi Akadémia). A trieszti akadémia ténylegesen két intézményt (sezione nautica = tengerészeti, és kereskedelmi = sezione commerciale) jelentett.¹¹⁸ Triesztben működött még egy kereskedelmi iskola (Rivoltella iskola), de az inkább főiskolai jellegű volt, hasonlóan a hazai keleti akadémiához.

A két olasz tannyelvű iskola tanterve több ponton is eltért egymástól, ugyanis míg a trienti iskola három osztályában a heti óraszám 89, addig Triesztben ennél is több 98 óra volt. Ha az egyes tárgyak óraszámát vizsgáljuk meg, akkor jelentős eltéréseket tapasztalhattunk. A legnagyobb a különbség a nyelvórák számában figyelhető meg: Trientben heti 31, míg Triesztben csak heti 20 órát fordítottak a három osztályban az idegen nyelvek oktatására. A természettudományokra szánt tantárgyak órászáma Trientben heti 14, míg Triesztben jóval több 24 óra hetente a három osztályban összesen.¹¹⁹

¹¹⁴ A polgári iskola, ahova négy népiskolai osztály (Volksschule) elvégzése után jelentkezhetnek a diákok, három évfolyamból állt. Elsősorban a kispolgárság járata ide gyermekét. A tanulók többsége az iskola elvégzése után munkába állt.

¹¹⁵ Középiskolák (gimnázium, reálgimnázium, reform-reálgimnázium) nyolc osztályosak voltak, ahova a nyolc osztályos népiskola ötödik osztályától kezdve léphettek át a diákok.

¹¹⁶ Schack Béla (1929): Az osztrák két osztályú kereskedelmi iskolák. *Kereskedelmi Szakoktatás*, I. évf. 2. sz. 156.

¹¹⁷ A prossnitzi női tanfolyamra már indulásakor 60 leány iratkozott be, közülük a legfiatalabb 15, míg a legidősebb 36 éves volt. Népiskolából 9, első polgáriból 10, második polgáriból szintén 10 leány érkezett, a többieknek magasabb végzettsége volt. Gara János (1900): Külföldi felső kereskedelmi iskolák. *Kereskedelmi Szakoktatás*, VIII. évf. 3-4. sz. 111.

¹¹⁸ Gara János (1900): Külföldi felső kereskedelmi iskolák VI. *Kereskedelmi Szakoktatás*, VIII. évf. 5. sz. 261.

¹¹⁹ U.o.

A 1900/01-es tanévben összesen 19 három évfolyamos osztrák felső kereskedelmi iskola működött 4431 tanulóval.¹²⁰ Ugyanebben a tanévben Magyarországon 37 felső kereskedelmi iskolában több mint 5300 diák tanult. A magyar iskolákkal ellentétben az osztrák kereskedelmi iskolákban nem tanítottak hittant. A természetrajzot valamennyi osztrák intézményben magasabb óraszámban tanították, mint hazánkban. Szintén különbség, hogy az osztrák iskolákban már ekkor a kötelező tantárgyak között szerepelt a gyorsírás, míg nálunk legfeljebb a szabadon választhatók között. Sőt az osztrák iskolák gépírást is tanítottak, míg nálunk ezt számos iskolában egyáltalán nem oktatták. A magyar iskolákkal ellentétben szinte minden osztrák iskolának volt előkészítő osztálya, és egyre inkább a négyéves képzés felé tendált az iskolatípus. A hazai iskolákkal szemben az osztrák felső kereskedelmi iskolák tanulói nem kapták meg automatikusan az önkéntességi jogot, hanem minden iskolának külön kellett kérelmeznie azt a hadügyminisztériumtól. Bár érettségi vizsga az osztrák iskolákban is volt, de annak letétele nem volt szükséges az önkéntességi kedvezmény elnyeréséhez. A női kereskedelmi tanfolyamok tekintetében jelentős különbség volt, hogy amíg Ausztriában ezek minden esetben a felső kereskedelmi iskolák keretein belül és vezetése alatt szerveződtek, addig hazánkban a kereskedelmi iskoláktól függetlenül működtek, ráadásul nálunk nem a felső kereskedelmiben tanító tanárok oktattak, mint az osztrák iskolákban.

A bécsi kereskedők érdekvédelmi egyesülete 1893 folyamán a közoktatásügyi és a kereskedelmi minisztériumhoz fordult támogatást kérve egy Bécsben felállítandó állami fenntartású akadémia létrehozásához. Az egyesület többek között azzal érvelt, hogy miközben az állam magyar forintra átszámítva több mint 2 milliót költ évente az ipari iskolákra, addig a kereskedelmi iskolák csupán 57 ezer forintban részesülnek. Az új akadémia felállítása mellett szólt a megnövekedett érdeklődés a kereskedelmi iskolák iránt, a bécsi nem állami fenntartású akadémiára az 1890-es években 500-600 hallgató jelentkezett évente, akiknek több mint 50%-át helyhiány miatt elutasították. Az egyesület javaslatát a kereskedelmi miniszter továbbította a bécsi kereskedelmi és iparkamarához, és a bécsi akadémia igazgatóságához, ez utóbbi nem tartotta szükségesnek egy újabb iskola megnyitását azzal érvelve, hogy az elutasított diákok többsége nem rendelkezett kellő felkészültséggel, és ha felvételt is nyernek, akkor sem nem tudták volna elvégezni az iskolát. A kereskedelmi és iparkamara azonban legalább két középfokú kereskedelmi iskola szükségessége mellett foglalt állást, sőt újabb két évfolyamú szakiskolák megnyitását is javasolta.¹²¹ Végül az 1890-es években újabb iskola nem nyílt Bécsben.

A középfokú két és három évfolyamos kereskedelmi iskolák működését 1910-ben szabályozta a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium. A három évfolyamos iskolák tanulmányi idejét négy évre emelték, mely nem jelentett jelentős változást, ugyanis az iskolák többsége már 1902 óta négy évfolyamos volt, mivel a legtöbb előkészítő osztályt is indított. Az első világháború előtt Ausztriában a 23 felső kereskedelmi iskolán kívül, 32 két évfolyamú fiú és 34 kétéves női kereskedelmi iskola, illetve 63 részben kétéves vagy egyéves magán kereskedelmi iskola működött. A háború után a felső kereskedelmi iskolákból nyolc, a kétéves kereskedelmi iskolákból 38 (11 fiú, 12 leány és 15 vegyes)

¹²⁰ 1901/02-es tanévben az osztrák kereskedelmi akadémiákra 3915 tanuló iratkozott be (német tannyelvű 2329, cseh 1300, olasz 166, lengyel 120). Abituriensek száma 1119 (645 német, 393 cseh, 67 olasz, 14 lengyel). Tartományok kereskedelmi iskoláinak száma: Csehország 9 iskola 1908 tanulóval, Morvaország 4 iskola 517 tanulóval, Tiroli 2 iskola 215 tanuló, Galícia 2 iskola 120 tanuló, Alsó-Ausztria 1 iskola 681 tanuló, Stájerország 1 iskola 271 tanuló, Felső Ausztria 1 iskola 131 tanuló, Trieszt 1 iskola 72 tanuló. Koltai Virgil (1903): Az osztrák kereskedelmi akadémiák látogatottsága. Kereskedelmi Szakoktatás, XI. évf. 6. sz. 250.

¹²¹ Gara János (1896): Mittheilungen des Vereines der Lehrkräfte an öst. Handelslehranstalten. *Kereskedelmi Szakoktatás*, IV. évf. 33-34.

maradt fenn.¹²² A négy évfolyamos iskolák kérelmezték az akadémiai cím viselését, melyet legtöbbjük meg is kapott.

Az 1921-ben kiadott új szervezeti szabályzat a szaktárgyak óraszámát nem változtatta meg, míg az általánosan műveltséget adó tárgyak óraszámát – ha nem is sokkal – de ismét megemelte. A kereskedelmi iskolák/akadémiák egyre inkább középiskolává váltak. Az iskola végbizonyítványa mellett a tanulók érettségit is tehettek, amely a kereskedelmi főiskolára (Hochschule für Welthandel¹²³), illetve egyéves latin és filozófiai tanfolyam elvégzése után egyetemre jogi karára is továbbtanulási lehetőséget biztosított, azonban ezek az iskolák elsősorban a gyakorlati kereskedőket képezték. A kétéves iskolák egyesületi, a négyéves iskolák közül három állami, egy községi és négy egyesületi (bécsi kereskedők) fenntartású volt. A négyéves felső kereskedelmi iskolák tanulói a nagykereskedelemben, az ipar kereskedelmi „osztályain” és pénzügyintézetekben, míg a kétéves kereskedelmi iskola végzettjei – akiknek többsége polgári iskolából érkezett – az árukereskedelemben, szállítmányozási cégeknél és kisebb bankoknál helyezkedtek el. Az 1930-as évektől a négyéves iskolák célkitűzései jelentősen kiszélesedtek, míg korábban a jól képzett kereskedő nevelése volt a cél, addig a harmincas évektől nem kereskedői, hanem közgazdasági pályákra (magántisztviselői, közalkalmazotti) és főiskolai tanulmányokra kívánták felkészíteni tanulóikat.¹²⁴

II. 3. Svájc

Svájcban a kereskedelmi szakképzés kezdete a XVIII. század végére tehető. Az 1773-ban megnyíló zürichi iskola volt az első Svájcban, amely kereskedelmi ismereteket (kereskedelmi számtan, könyvvitel) is tanított növendékeinek. Az intézményt 1827-ben ipari szakiskolává alakították át, majd 1833-tól technikai tanintézetként működött tovább, ahol az ipari tagozat tanulói három osztály közül választhattak (mechanikai ipari, kémiai ipari és kereskedelmi).¹²⁵ A kereskedelmi osztály, mely igen nagy népszerűségnek örvendett 1870-től önálló tagozattá vált. Ebből az iskolából jött létre Svájc híres (Kantonale Handelsschule) kereskedelmi iskolája. Amíg Svájc németek lakta kantonjaiban elsősorban a gimnáziumok és a reáliskolák indította kereskedelmi tagozatokon volt lehetőség kereskedelmi ismereteket tanulni, addig a francia lakta kantonok önálló kereskedelmi iskolákat szerveztek. A zürichi iskola után Lausanne-ban nyílt 1837-ben olyan középfokú iskola, amely mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi képzést egyaránt nyújtott. 1869-től önálló kereskedelmi tagozattal működő ipari szakiskolává vált, melyből később kivált a kereskedelmi tagozat, majd 1919-től École Cantonale de Commerce néven működött tovább. 1842-ben St. Gallen város iskolája is a fentiekhez hasonló kereskedelmi tagozatot indított, melynek példáját számos középiskola követte (Genfben, Frauenfeldben 1850-ben, Bernben, Aarauban és Schwyzban 1856-ben, Zugban 1860-ban, Winterthurban 1861-ben, Churban 1865-ben).¹²⁶ Svájc nyugati részén (Genf, Lausanne, Neuchâtel) a gyakorlati

¹²² Négy iskola Bécsben (Alte Wiener Handelsakademie, Neue Wiener Handelsakademie, Handelsakademie der Wiener Kaufmannschaft Handelsakademie für Mädchen), négy pedig vidéken (Linz, Graz, Klagenfurt, Innsbruck) működött. Az összes kereskedelmi iskolából azaz 70 intézményből (beleszámítva a kereskedő inasiskolákat is) közel 20 ezer végzett diák került ki évente. Vincze, 1935.

¹²³ Az iskolát „Exportakademie” néven 1898-ban alapították, 1919-től főiskolai, majd 1930-tól egyetemi rangra emelkedett. Stolleis, Michael (2002): *Geschichte des öffentlichen Rechts in Deutschland*. Verlag C.H. Beck, München, 295.

¹²⁴ Vincze, 1935. 130.

¹²⁵ Schack Béla (1915): *Svájc kereskedelmi oktatásügye*. Lampel R. K., Budapest, 7.

¹²⁶ Vincze, 1935. 131.

képzésre nagyobb hangsúlyt helyező, önálló kereskedelmi iskolák jöttek létre, míg keleten a középiskolákhoz kapcsolódó tagozatok nyújtottak kevésbé gyakorlatorientált képzést. A középfokú kereskedelmi iskolák száma 1898-ban 14-re emelkedett. Ezek közül önálló iskola volt: Bellinzonában a Scuola Cantonale di Commercio, Chaux de Fonds-ban az École de Commerce, Genfben az École Supérieure de Commerce, Lausanneban École Cantonale de Commerce és Neuchâtel-ben az École de Commerce. A többi kilenc kapcsolatos iskolaként működött: Aaruban a kantoni iskolával, Baselben a főreáliskolával, Bernben a főgimnáziummal, Churban, St. Gallenben és Solothurn-ban szintén a kantoni iskolával, Luzern-ben a főreáliskolával, Winterhur-ban a technikummal, míg Zürichben az ipariskolával.¹²⁷ A századfordulón Svájcban női kereskedelmi iskola még nem volt, azonban Winterhurban az iskola igazgatója hivatkozva, a nők által élvezett azon jogra, hogy a felső iskola kapui számukra is nyitva állnak, engedélyezte, hogy a fiúkkal együtt lányok is tanulhassanak az iskolában.

A Bellinzonában működő intézmény Svájc egyetlen olasz tannyelvű 1894-ben alapított a kanton által fenntartott kereskedelmi iskolája. Az igen jól felszerelt öt évfolyamos iskolába a felvétel feltétele a scuola maggiore (magyar népiskolának felel meg) három osztályának a befejezése. Az iskola legfőbb célja tanulóinak kereskedelmi pályákra való felkészítése, és egyúttal a sokszor hosszantartó és díjazás nélküli inasévektől való megkímélése. Ez az iskola kifejezetten a szakképzésre helyezte a hangsúlyt.

A bázeli nyolc évfolyamos főreáliskolában a négy alsó osztály elvégzése után a kereskedelmi pálya iránt érdeklődő diákoknak lehetőségük nyílt kereskedelmi szaktanfolyamon folytatni tanulmányaikat. Az iskola az előbbi olasz tannyelvű iskolával ellentétben elsősorban az általános műveltségi tárgyra helyezte a hangsúlyt (a szaktárgyak aránya 28%).¹²⁸ A sikeres vizsgát tett diákok elhelyezkedéséről az iskola maga gondoskodott.

Bern város 1880-ban alapított gimnáziumának négy osztálya fölé egy két évfolyamos kereskedelmi iskolát csatoltak, amely iránt nagy volt az érdeklődés, így 1895-ben átszervezték a képzést és négy évfolyamossá alakították.

Az 1888-ban alapított genfi két majd három évfolyamos városi kereskedelmi iskola igen magas színvonalú képzést nyújtott. Az iskola amellett, hogy magas óraszámiban tanította a szaktárgyakat, arra törekedett, hogy diákjai a középiskolai tananyagot is teljes mértékben elsajátítsák.

A Solothurnban működő kantoniskolának 1892-ig egy kétosztályos úgynevezett „Mekantil Abtheilung” tagozata volt. Tanulói az ipariskola harmadik és negyedik osztályával közös oktatásban részesültek a könyvvitel és a kereskedelmi számtan kivételével. Azonban 1893-tól önálló három évfolyamú kereskedelmi iskolává alakult át, ahova azok a már 14 éves diákok nyerhettek felvételt, akik a hatosztályú népiskolát és egy gimnázium vagy egy ipariskola két osztályát elvégezték.¹²⁹

A felső kereskedelmi iskolák mellett Svájcban működött két főiskolai képzést nyújtó kereskedelmi akadémia is. A Sankt-Gallenben működő kereskedelmi akadémia – melynek célja, hogy a leendő kereskedőknek és közigazgatási tisztviselőknek általános és „hivatásszerű” műveltséget nyújtson – 1899-ben alapították.¹³⁰ A felvétel feltétele

¹²⁷ Gara János (1898): A kereskedelmi iskolák múltja és jelene Svájcban. *Kereskedelmi Szakoktatás*, VI. évf. 1. sz. 8.

¹²⁸ Gara János (1898): A kereskedelmi iskolák múltja és jelene Svájcban II. *Kereskedelmi Szakoktatás*, VI. évf. 2. sz. 79.

¹²⁹ Gara, 1898. 82.

¹³⁰ Rüegg, Walter (2004): *Geschichte der Universität in Europa*. Band III Vom 19. Jahrhundert zum zweiten Weltkrieg 1800-1945. Verlag C.H. Beck, München, 47.

valamely középiskola sikeres elvégzése. A főiskolának 1900/1901-es tanévben 320 hallgatója volt, melyek közül 30 nő.¹³¹

A zürichi kereskedelmi akadémia Internationale Handelsakademie néven 1895-ben jött létre. Az iskolát magánvállalat alapította, melynek oktatási rendszere jelentősen eltért a korszakban ismert főiskolai képzéstől. Ugyanis tanulói két vállalat tényleges üzleti „eseményein” keresztül sajátították el a kereskedelmi számtant, a könyvvizetés és levelezés, valamint az egyéb kurzusok magasabb szintű ismereteit. Míg a további kurzusokat az aktívan működő bank és áruüzletben tanulták a hallgatók. Az akadémia szoros kapcsolatban állt Svájc első számú pénzügyintézetével, a zürichi Szövetségi Bankkal, a párizsi Comptoir Nationale d’Escompte-val és a londoni Bank of Central American-nel. A banküzletet – takarékpénztárt melynek évi forgalma meghaladta a hat millió frankot – a hallgatók személyes felelőssége mellett egy bankár felügyelete és útmutatásának segítségével a hallgatókkal együtt vezették. Az áruüzlet szintén valóságos üzletet jelentett, ahol kávé, gabonát, gyapotot és sok egyéb értékesítettek. Tehát a zürichi akadémia főként a gyakorlati képzésre helyezte a hangsúlyt.¹³²

A XX. század elején megnyíló iskolák közül külön említésre méltó a kapuit 1908-ban Lausanne-ban megnyitó L’Ecole Lémania magániskola, amely kimondottan a városba érkező külföldi diákok (köztük nem kevés magyar¹³³) számára jött létre. Egyike volt azon magánintézményeknek, melynek diplomáját az 1920-as évek végére Európa szerte elfogadták és elismerték.¹³⁴ Az iskola 1913-ban új épületbe költözött, melyet a korszak legmodernebb intézményeként tartottak számon (fizikai, kémiai laboratóriumokkal, nyelvi laborokkal...stb).

Az itt tanuló diákokat egy központi fűtéssel és elektromos hálózattal ellátott jól felszerelt internátusban szállásolták el. Az iskolába jelentkező tanulók háromféle iskolatípus közül választhattak: négy évfolyamos reáliskola (11-15 éveseknek), magas szintű tudományos képzést biztosító kétéves gimnázium (16-25 éves korosztálynak), mely az egyetemek, főiskolák mérnöki karára készített fel, illetve a kétéves kereskedelmi iskola.¹³⁵ A kereskedelmi iskolában az elmélet és a gyakorlati képzés francia nyelven folyt, de emellett számos nyelvet oktattak. A kereskedelmi tárgyak mellett első évfolyamon francia nyelvet (heti 12 óra), francia nyelvű kereskedelmi levelezést (2 óra), német nyelvet (heti 4 óra), német nyelvű levelezést (2 óra), valamint angol és olasz nyelvet (heti 4-4 óra) is tanultak.¹³⁶ A kereskedelmi iskolába 1917 és 1933 között 548 fő iratkozott be, közülük 70 leány. A tanulók száma az első

¹³¹ Gara János (1901): A kereskedelmi akadémiák Svájcban. *Kereskedelmi Szakoktatás*, IX. évf. 1-2. sz. 106.

¹³² U.o.

¹³³ Az itt megszerzett kereskedelmi végzettséget (=kereskedelmi érettségi) az 1920-as években Magyarországon is elismerték, azonban az 1930-as évek közepén megváltozott politikai szemlélet komoly nehézséget jelentett az ebben az időszakban Lausanne-ban végzett, de Magyarországon elhelyezkedni kívánó fiataloknak. Ugyanis míg az olasz és a német iskolák diplomáit elismerték, addig a Franciaországban, Svájcban szerettek már nem. Erről tanúskodik a MOL VKM K503 anyagában csak az 1935-1936. évben beérkező majd egy tucat kérelem a svájci az iskolában szerzett bizonyítvány elismertetéséről. A Lemanie Lausanne-i (svájci) kereskedelmi iskola végbizonyítványának tanulmányi értéke 1936. május 19. MNL OL VKM K503 – 1932-1936. – 155. cs. – 10. t. – 46.433. ikt.

Habár a svájci közoktatásügyi miniszter (P.Perret) is levelében kérelmezte a magyarországi VKM-től az iskola bizonyítványának jövőben való elismerését, de Szakáll Zsigmond tanügyi főtanácsosnak a felső kereskedelmi iskolák királyi főigazgatója megküldött jelentésében hosszasan érvelt a svájci iskola bizonyítványának csak kiegészítő érettségivel való elfogadása mellett. Az Ecole Lemanie Lausanne intézet egyenjogúsága 1936. január 11. MOL VKM K503 – 1932-1936. – 155. cs. – 10. t. – 1479. ikt; illetve Attestation pour le Ministre du Département de L’Instruction Publique du Royaume de Hongrie 1935. november 4. MNL OL VKM K503 – 1932-1936. – 155. cs. – 10. t. 164.

¹³⁴ Pasquier, Paul (1927): Ecole Lemanie. Prospectus. Lausanne. 9. MNL OL VKM K503 – 1932-1936. – 155. cs. – 10. t. – 56.713. ikt.

¹³⁵ U.o. 19-20.

¹³⁶ Programme der Handelsschule des Instituts Lémania Lausanne. MNL OL VKM K503 – 1932-1936. – 155. cs. – 10. t. – 56.716. ikt.

világháború után 1920-ban megduplázódott (20 főről 41 főre köztük pontos adatok hiányában csak a nevek alapján feltételezhetően izraelita felekezetű magyar diákok beiratkozása révén). A tanulók többsége Svájcból, Franciaországból, Németországból, Ausztriából, Olaszországból, Lengyelországból, Görögországból, Hollandiából, Angliából, Dániából és Magyarországról érkezett.¹³⁷

A kereskedelmi oktatásügy fejlődésében jelentős előrelépést hozott a szövetséges kantonok 1891-ben elfogadott – majd 1900-ban és 1909-ben módosított – határozata, mely szerint a kereskedelmi oktatási intézetek állami szubvencióban részesülnek. A támogatást továbbképző, középfokú, vagy felsőfokú képzést nyújtó intézmények kaphatták. Ennek feltétele a középfokú iskolák esetében, hogy az egy osztályban lévő tanulók létszáma nem haladja meg a 24 főt, a tandíj tekintetében nem tehetek különbséget helyi vagy más kantonbeli diák között, illetve a szegény diákokat ingyen vagy jóval alacsonyabb tandíj ellenében kellett tanítani. Amennyiben nem volt az adott kantonban külön leányiskola, akkor az iskolának kötelező volt a megfelelő előképzettséggel jelentkező lányokat is felvenni. A középfokú felsőbb kereskedelmi iskolák száma 1900-ban 27, 1909-ben 29, 1913-ban 37 (2895 fiú és 1742 leány tanulóval). Ezen iskolatípusba való felvétel feltétele a felsőbb népiskola vagy a középiskola alsó tagozatának sikeres elvégzése. Mindez azt jelentette, hogy 14-15 éves korú diákok nyerhettek felvételt a kereskedelmi iskolákba.

A svájci kereskedelmi iskoláknak két csoportját különböztethetjük meg: az alsóbb fokú kereskedelmi iskolákat, melyeknek tanulmányi ideje egy-három évre terjedt és a felsőbb kereskedelmi iskolákat, ahol ugyanez akár három-öt esztendő is lehetett. Ez utóbbi iskola végbizonyítványa már kereskedelmi főiskolára is továbbtanulást biztosított.¹³⁸ A tanulók többsége általában egy-két évet végzett el, majd kilépett és munkába állt. Ezt segítette egyrészt, hogy egyes iskolák egyáltalán nem tartottak záróvizsgát, vagy ha igen, az akkor sem volt túlságosan nehéz, másrészt második és harmadik év végén is adtak végbizonyítványt. A fentiekből következik, hogy a végbizonyítványok az iskolától és az elvégzett osztályok számától függően jelentősen különböztek egymástól. Így az sem meglepő, hogy az iskolákban tanított tárgyak és azok óraszámja is eltért, annak ellenére, hogy a kantonok szövetsége folyamatosan az egységesítést szorgalmazta és egységes tanítástervet is készített 1911-ben. Ám ennek betartatása kevés sikerrel járt. Míg egyes iskolák a szak, addig mások az általános műveltségre helyezték a hangsúlyt. Az 1913-ban működő 37 támogatott kereskedelmi iskola közül 28 más középiskolával kapcsolatosan, míg 9 (pl. Bellinzona, Genf, Lausanne, Neuchâtel) önálló intézményként működött.¹³⁹ A felsőbb kereskedelmi iskolához hasonló oktatási intézmény volt az úgynevezett Verwaltungsschule, mely a szintén 14-15 éves diákoknak nyújtott két, vagy három éves a kereskedelmi képzést, azonban az iskola legfőbb célja tisztviselők képzése volt (vasút, posta, telegráf, telefonszolgálat, vámkezelés). Ilyen iskola nyílt Bielben (posta és vasút), Genfben (posta), Luzernben (közszolgálat), St. Gallenben (posta, távirda, vámügy) és Zürichben (posta).¹⁴⁰

A középfokú kereskedelmi iskolák száma 1930-ban 47-re emelkedett Svájcban.¹⁴¹ A 47 iskola (21 önálló, 26 kapcsolatos) közül 24 állami, 20 községi, 2 társulati és egy magánfenntartású.¹⁴² Az 1930-as években a felsőbb kereskedelmi iskolák többsége tanulóit már a belépéskor két csoportra osztotta aszerint, hogy gyakorlatra, vagy főiskolai

¹³⁷ Denier, Charles (1933): École Lémanie. Lausanne, 16-31. MNL OL VKM K503 – 1932-1936. – 155. cs. – 10. t.

¹³⁸ Schack, 1915. 19.

¹³⁹ A 37 iskola (4700 tanuló) közül egy egy, négy két, három 23, öt négy, két öt évfolyamú volt.

¹⁴⁰ Schack, 1915.

¹⁴¹ Tanulók száma 6885 (közülük 3065 leány). Vincze, 1935. 133.

¹⁴² 26 német, 18 francia, 3 olasz tanításvetű.

továbbtanulásra jogosító oklevelet kívánnak szerezni. Az egyes iskolák (Bern, Genf, Lausanne) a hároméves képzés végén mindenkinek egyforma záróbizonyítványt adtak, azonban azoknak, akik felsőfokú tanulmányokat szerettek volna folytatni, még egy évvel meghosszabbították az iskolát, melynek végén a kereskedelmi oklevél (Certificat d'études) mellé egyrészt a negyedik évet lezáró diplomát (Diplôme) kaptak, másrészt felsőfokú tanulmányokra jogosító (Certificat de maturité commerciale) végzettséget szerezhettek.¹⁴³ A középfokú kereskedelmi iskolák elvégzése után a tanulók többsége az árukereskedelemben, bankoknál, pénzügyintézeteknél, ipari és egyéb vállalatoknál helyezkedhetek el.¹⁴⁴ Azok a hallgatók, akik érettségit tettek kereskedelmi főiskolákon (Städtische Handelshochschule St. Gallen, l'Institut Supérieur de Commerce Genf), illetve a zürichi, a freiburgi, a neuchâтели, lausanne-i, a genfi, a berni, vagy a baseli egyetem közgazdasági tagozatain tanulhattak tovább. A tanulmányok időtartama eltérő, négy és hat félév között változott. A képzés is eltérő, egyetemi oklevelet, licenciátust vagy akár közgazdasági doktorátust is lehetett szerezni.¹⁴⁵

A svájci kereskedelmi iskolák több szempontból is különböztek a magyar és német iskoláktól. Svájcban nem létezett önkéntességi jog, a diákok döntő többsége a kereskedelmi végzettség nyújtotta elhelyezkedési lehetőségek miatt választotta a kereskedelmi iskolák valamelyikét és nem azért, hogy olyan bizonyítványt szerezzen, amivel mentesül több év katonai szolgálat alól. Ráadásul Svájcban a kötelező nyolc hetes kiképzés teljesítését nem akarták tömegesen kikerülni a fiatalok. Jelentősebb különbség a svájci iskolák nyelvoktatásában mutatkozott meg, amely az általuk használt módszernek köszönhetően sokkal hatékonyabb volt, mint a magyarországi. A svájci iskolákat végzett tanulók három nyelvet (francia, német, angol) tökéletesen beszéltek. Egyrészt az iskolák részben két tannyelvűek voltak, azaz egyes tárgyakat idegen nyelven tanítottak (maga a nyelvoktatás is az adott nyelven folyt), másrészt törekedtek arra, hogy diákjaikat segítség abban, hogy az iskola befejezése után közvetlenül külföldön tudjanak elhelyezkedni, így is ösztönözve őket a nyelvek tökéletes elsajátítására. Sőt mi több a svájci kereskedelmi iskolák nyelvoktatása olyannyira hatékony volt, hogy számos iskola nyáron szakmai és nyelvi kurzusokat indított az ide érkező külföldi tanulóknak, akik vagy más ország kereskedelmi középiskolájába jártak, vagy csak kimondottan a nyelvtanulás miatt érkeztek. Továbbképzéseket szerveztek a tanároknak is, melyeken Magyarországról is többen részt vettek. A svájci iskolák másik erőssége a gyakorlóirodák működtetése, ahol szintén idegen nyelven folyt a gyakorlati képzés, illetve a gyakori tanulmányi kirándulások, melyek során a harmadik évfolyam végére a tanulók megismerték Svájc, a Monarchia és a környező országok legjelentősebb kereskedelmi vállalatait.

II. 4. Franciaország

A XVIII. század végén Franciaországban létrejött ugyan néhány középfokúnak mondható olyan magániskola, amely kereskedelmi ismereteket tanított, ám ezek igen rövid életűek voltak és a XIX. század elejére kivétel nélkül mind megszűntek.¹⁴⁶ Az első állandó jellegű

¹⁴³ 1929/30-ban 747 tanuló közül 143 szerzett érettségi bizonyítványt.

¹⁴⁴ Richard, Emil (1926): Die Ausbildung zum Kaufmann in den verschiedenen Ländern. *Revue Internationale pour L'Enseignement Commercial*, 1. sz. 31.

¹⁴⁵ A főiskolákon és egyetemeken kereskedelmi képzésben részesülő hallgatók száma 1914-ben 618 (579 fiú és 39 lány) fő. Schack, 1915. 28.

¹⁴⁶ A XVIII. század folyamán 1767-ben egy Cornière nevezetű ember indította Párizsban az első kereskedelmi tanfolyamot, ahol könyvvitelt, jogot és kereskedelmi földrajzot tanítottak, azonban a napóleoni

középfokú kereskedelmi iskola az 1819-ban Vital Roux lyoni kereskedő és jogász két párizsi kereskedővel (Brodart és Legret) együtt Párizsban alapított d'École Speciale de Commerce et d'Industrie.¹⁴⁷ A kereskedelmi körök eleinte nem támogatták és nem látták értelmét egy ilyen iskolának, de a tanulók és a szülők körében rövid időn belül kedvelté vált, és egyúttal kivívta a kereskedők elismerését is. Az iskola, amely 1822-ben d'École Speciale de Commerce néven új helyre költözött, az 1830-as években Adolphe Blanqui – neves francia közgazdász – igazgatása alatt vált igazán népszerűvé, miután 1838-tól állami támogatást nyert. 1852-től immáron d'École Supérieur de Commerce néven működött a három évfolyamos 16. életévüket betöltött fiúkat fogadó, ekkor már igen jó hírnévnek örvendő iskola, mely 1860-as évekig Franciaország egyetlen középfokú kereskedelmi iskolája volt. A szakiskolák kiépülésre Victor Duruy oktatási miniszter nevével fémjelzett 1865. június 21-én a középfokú oktatás átalakítását célul kitűző törvény elfogadása után került sor. Egyéb intézkedések mellett e törvény szabályozta az úgynevezett „speciális középfokú oktatást („enseignement secondaire spécial”) azaz az ipari, a mezőgazdasági, és a kereskedelmi képzést.¹⁴⁸ Az 1860-as évek második felében létrejött ugyan néhány a kereskedelmi ismereteket oktató iskola, ám ezek színvonala elmaradt a párizsi iskolától. Középfokú két évfolyamos kereskedelmi iskola nyílt 1871-ben Le Havre-ban, 1872-ben Rouenban, Lyonban, Marseilleben, 1874-ben Bordeauxban, majd 1881-ben Párizsban. A kereskedelmi szakoktatás jeles intézménye volt az 1880-ban Lyonban kapuit megnyitó – a fent említett lyoni iskolától eltérő módon – három évfolyamos ipari és kereskedelmi ismereteket egyaránt oktató L'École de la Salle de Lyon.¹⁴⁹

A XIX. század második felében a kereskedelmi iskolák népszerűségét növelte egyrészt az 1875-ben elfogadott katonai szolgálat halasztásáról szóló rendelet, másrészt az 1889-ben a középfokú szakiskolákra is kiterjesztett véderőtörvény biztosította egyéves önkéntességi kedvezmény, melyet minden kétéves, az állam által elfogadott tanterv szerint működő iskola tanulója megkaphatott.¹⁵⁰ A törvényt követően az 1890-es években – az ebben foglaltak alapján érthető módon – az iskolák igyekeztek nyilvánossági jogot nyerni, ami a tanulói létszám – ha nem is a remélt arányban – növekedését eredményezte. A kereskedelmi miniszter 1898. június 11-én újfent módosította a nyilvánossági jog, illetve az állami elismerés feltételeit, mellyel a felső kereskedelmi iskolák rendtartását valamelyest egységesítette. A rendelet előírta a felvételi versenyvizsgát, melyen a 16. életévet betöltött tanulóknak matematikából, természettanból, vegytanból, földrajzból és történelemből kellett számot adni ismereteikről. A két évfolyamos kereskedelmi iskolák igény esetén indíthattak előkészítő osztályt/tanfolyamot. Minden iskola létszámát a kereskedelmi miniszter állapította meg. A kereskedelmi iskolákban 1898-tól központilag a

háborúk idején megszűnt. Borotvás-Nagy Sándor (1928): Franciaország kereskedelmi szakoktatása. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXXV. évf. 5-6. sz. 210.

¹⁴⁷ Fridenson, Patrick – Paqui, Lucie (2008): De haut enseignement commercial á l'enseignement supérieur de gestion (XIX-XX. siècle). Simon, Pierre (szerk.): *La Chambre de commerce et d'industrie de Paris 1803-2003*. II. Études Thématiques. Droz S. A., 205.

¹⁴⁸ Graves, N. J. (1964): Technical education in France in the nineteenth century. The origins and development of education for industry and commerce in France during the first 80 years of the nineteenth century in the public primary and secondary schools. *The Vocational Aspect of Education*, 16. 34. 155.

¹⁴⁹ Prévot, André (1964): Les Frères des Écoles Chrétiennes et la Pédagogie de l'Enseignement Technique au 18e et au 19e siècles. *Paedagogica Historica*, 4. 171-172.

¹⁵⁰ 1875. december 31-én a képviselőház a katonai törvény 57. cikkelyének halasztási kedvezményét a kereskedelmi kamarák által szubvencionált iskolák növendékeire is kiterjesztették. A fiatalok a 24. életévükig tolhatják ki bevonulásukat, ha miatta félbe kellene szakítani tanulmányaikat. Egyéves önkéntesi kedvezményt csak külön katonai vizsgálat fejében kaphattak. Azonban a kereskedelmi körök 1886. évi bordeaux-i kereskedelmi oktatási kongresszus agitációjára 1889. július 15-én kelt új véderőtörvény megadta az egyéves önkéntességi kedvezményt. E szerint minden oklevéllel rendelkező növendéket szabadságolták egy évi katonai szolgálat után, ha nyilvános jogú felső kereskedelmi iskolában végzett. Borotvás, 1928. 215.

miniszter által jóváhagyott közös tanterv és fegyelmi szabályzat alapján folyt az oktatás. A sikeres osztályvizsgák után a tanulóknak záróvizsgát kellett tenni, melynek összetételét a miniszter hagyta jóvá. A bizottság tagjai minden tárgyból 0-20-ig osztályozták a diákokat. A tanulók első négyötöde, akik elérték a maximális pontszám legalább 65%-át egy katonai záradékkal ellátott oklevelet, míg a fennmaradt egyötöd (55-65% eredménnyel végzetek) iskolalátogatási tanúsítványt kapott és három év katonai szolgálattal tartozott.¹⁵¹

Ám ez a kedvezmény csak 1906-ig volt érvényben, ugyanis Clemenceau miniszterelnöksége idején a kétéves katonai szolgálatot három évre emelték, valamint az egyéves önkéntességet megszüntették és a tanulók számára is kétéves szolgálatot tettek kötelezővé. A rendeletben szabályozták egyéb szakiskolák mellett a kereskedelmi iskolák működését. A rendelet szinte teljes körű autonómiát biztosított az iskolák fenntartóinak, így lehetővé téve, hogy tantervüket az adott vidék igényei szerint állítsák össze, de egyúttal megvonták az iskolatípus végzettjeitől az egyéves katonai önkéntességet.¹⁵² Az egyéves önkéntességet megvonták ugyan, de ezzel párhuzamosan lehetővé tette az állam, hogy az iskolák maguk döntsenek tanterveik, szervezetük és vizsgálati rendtartásuk tekintetében. Ugyan megmaradt a szakfelügyelők szórványos látogatása, azonban a felső kereskedelmi iskolák autonóm intézményként működhettek, döntően a helyi szükségletek szerint alakították képzésük tartalmát is.

Az 1890-as években mindössze három új iskola alakult (Lille, Montpellier, Nancy), majd az 1900-as években további négy Dijonban, Nantesban, Algerben és Toulouse-ban.

Franciaországban néhány kivételtől eltekintve szinte minden kereskedelmi iskola a helyi kereskedelmi kamara patrónusa mellett, egy Conseil d'administration (kormányzótanács) elnevezésű felügyelő bizottság irányításával működött. A bizottság a kamara, illetve más a közéletben és a gyakorlat terén ismert és jártas férfiakból állt, akik döntöttek a tananyagról és a tanítás kivételével intézték az iskolai ügyeket. E rendszerből adódott, hogy a középfokú kereskedelmi iskolát sikeresen elvégzett diákok nem a tanári kar, hanem külön a kereskedelmi miniszter által kinevezett „examineur” előtt tettek végül záróvizsgát.¹⁵³

A francia Iparügyi és Kereskedelmi Minisztérium 1919-ben kiadott egy a kereskedelmi szakiskolára vonatkozó tantervet, melyet 1921-től vezettek be, majd 1923-ban egy rendelettel egészítették ki.¹⁵⁴ A rendelet értelmében középfokú kereskedelmi iskolába az léphetett, aki 15. életévét betöltötte alsó fokú kereskedelmi, polgári vagy középfokú végbizonyítványt szerzett. Az 1906-os és az 1921-es rendelet tulajdonképpen csak a legfőbb irányelveket határozta meg, míg a helyi tanterv összeállítását az egyes kereskedelmi iskolákra bízta. A francia két évfolyamos középfokú kereskedelmi iskolák tantervében a magyarországgal ellentétben jóval kevesebb volt az általános műveltségű tárgyak aránya, ugyanis a szaktárgyakra és a gyakorlati képzésre helyeződött a hangsúly.¹⁵⁵

Itt megjegyzendő, hogy a hazánkban bevezetett mintairodai gyakorlat a francia mintát követte. Franciaországban a középfokú magyar kereskedelmi szakiskoláktól eltérően, volt egy, két vagy három évfolyamos úgynevezett alsófokú kereskedelmi iskola, mely 12-15

¹⁵¹ U.o. 215.

¹⁵² Szántó Jenő (1925): A francia kereskedelmi szakoktatás jelen állapota. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXXIII. évf. 3. sz. 122.

¹⁵³ Szántó Sámuel (1895): Iskoláink autonómiája és fizetésügye. *Kereskedelmi Szakoktatás*, IV. évf. 2-3. sz. 54.

¹⁵⁴ Fridenson – Paqui, 2008. 210.

¹⁵⁵ Tantárgyak: idegen nyelvek (angol első nyelv 5+5 óra, olasz, német 3+3), áruismeret 2+3, áruismereti gyakorlat 2, gazdasági földrajz 2+2, kereskedelem története 1, kereskedelmi jog 1, iparjog 1, pénzügytan 1, kereskedelmi ismeret és könyvvitel 6+6, kereskedelmi számtan 1+1, üzemtan 1, kivitel és gyarmatügy 1, francia nyelv és kereskedelmi levelezés 1+1, szépírás és gyorsírás 2, szállítmányozás 1. Bácskai József (1927): A francia kereskedelmi szakiskolatípusok tanításteveit és rendtartásait. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXXIV. évf. 4-5. sz. 271.

éves diákokat vett fel, és emellett működtek a két évfolyamos felső kereskedelmi iskolák, melyek már 15 évesnél fiatalabb diákokat nem vettek fel. Az alsófokú iskolában nem volt felvételi, míg a felső kereskedelmibe azok jelentkezhettek, akik valamilyen főiskolára jogosító oklevéllel rendelkeztek, amennyiben nem, akkor felvételi vizsgán kellett részt venniük.

Az 1930-as évek közepén a középfokú kereskedelmi iskolák száma mindössze 19 (Alger, Bordeaux, Clermont-Ferrand, Dijon, Le Havre, Lille, Lyon, Marseille, Montpellier, Mulhouse, Nancy, Nantes, Paris, Reims, Rouen, Strasbourg, Toulouse), melyből felső kereskedelmi volt a Párizsban működő az École des Hautes Études Commerciales és az École de Haut Enseignement pour les Jeunes Filles (leányiskola).

A francia felső kereskedelmi iskolákra jellemző volt, hogy intézményüket az adott régióban meghatározó mezőgazdasági vagy iparágakhoz igazították (Reims a bor és a textil, Lyonban a selyemszövő, Marseille a hajózás, nagykereskedelem, Le Havre szintén a hajózás, nagykereskedelem, Clermont-Ferrand a szálloda és a gyógyfürdő, Bordeaux a borkereskedelem, Toulouse és Montpellier a mezőgazdasági termények kereskedelme, Lille az ipari termékek kereskedelme kapott önálló tagozatot). Az 1930-as évek második felére a felső kereskedelmi iskolát végzett tanulók száma Franciaországban meghaladja az év 20 000 főt.

A középfokú kereskedelmi iskoláikat sikeresen befejezett tanulók – amennyiben módjukban állt – felsőfokon is folytathatták tanulmányaikat. Egyike az első felsőfokú kereskedelmi szakoktatást nyújtó intézményeknek az 1871-ben Émile Boutmy által Párizsban alapított Politikai Tudományok Szabad Iskolája (École Libre des Sciences Politiques), ahol kereskedelmi, közgazdasági és társadalomtudományi tanulmányokat folytathattak a hallgatók.¹⁵⁶ Itt képezték a leendő diplomatákat, közigazgatási és gyarmati tisztviselőket, valamint kisebb számban a bank- és kereskedelmi alkalmazottakat.¹⁵⁷ Az első világháborút követően öt szakcsoport közül választhattak a hallgatók: diplomácia, közigazgatás, közgazdaság és pénzügy, közgazdaság és társadalomtudományok és általános közgazdasági jog és történet. Már a szakcsoportok alapján sem meglepő, hogy ez a főiskola csekély számban készített fel közvetlenül a kereskedelmi pályára.

Párizs szintén neves kereskedelmi iskolája az 1881-ben alapított két évfolyamos Kereskedelmi Főiskola (École des Hautes Études Commercial). A többi iskolával ellentétben a felvétel feltétele középiskolai bizonyítvány vagy azzal egyenértékű végzettség, illetve a 17. életév betöltése. A külföldi diákok sikeres felvételi vizsgát követően nyerhettek felvételt.¹⁵⁸ A középfokú iskolákkal szemben ez az intézmény felsőbb szintű képzést nyújtott. Azok a hallgatók, akik elvégezték a felső kereskedelmi iskolák valamelyikét rögtön a második évfolyamra léphettek, ahol négy szakirány közül választhattak: Commerce et Industrie (kereskedelmi és ipari), Commerce et Banque (kereskedelem és bank), Commerce et Colonies (kereskedelem és gyarmatügy), Commerce et Consulaire (kereskedelem és diplomácia).

Felsőfokú kereskedelmi képzés folyt az 1911-ben alapított nancy-i (L'Institut commercial de l'Université), 1912-től grenoble-i és lyoni, 1913-tól párizsi (l'Institut Catholique de Paris), caeni, és lille-i egyetemen.¹⁵⁹ Mindemellett Franciaországnak 11

¹⁵⁶ Vincent, Gerard (1981): La perpetuation d'une strate supérieure de la classe dominante. In: Santoni, Georges (eds.): *Société et Culture de la France Contemporaine*. Contemporary French Culture and Society. State University of New York Press, New York. 196.

¹⁵⁷ Borotvás, 1928. 216.

¹⁵⁸ Cahn, Gaston (1928): L'Enseignement Commercial supérieur en France. *Revue Internationale pour L'Enseignement Commercial*, 5. sz. 287.

¹⁵⁹ Uo. 296-297.

kereskedelmi főiskolája is volt, melyek közül a leghíresebb a párizsi École Libre des Sciences Politiques és az École des Hautes Etudes Commerciales.

A francia középfokú kereskedelmi iskolai tanárok végzettsége megegyezett a középiskolai tanári bizonyítvánnyal, melyet egy szaktanári bizonyítvánnyal egészítettek ki (certificat d'aptitude au professorat commercial). A szaktanári vizsgát 1922-ben rendeleti úton szabályozták. A francia szaktanári végzettség alacsonyabb szintű volt, mint a magyarországi. Ellentétben a hazai tanárképzéssel egyetemi tanulmányokat nem kellett folytatni a leendő tanároknak, hanem a kereskedelmi középiskola elvégzése után kellett 19 évesen egy alapvizsgát (francia és idegen nyelv, földrajz, történelem), majd legkorábban 21 évesen szakvizsgát (közgazdaságtan, kereskedelmi számtan, kereskedelmi levelezés, könyvvitel, kereskedelmi földrajz és jog tenni, gyors- és gépirás) tenni, melynek feltétele egyéves tanítás gyakorlaton való részvétel volt.¹⁶⁰

II. 5. Belgium

A középfokú kereskedelmi szakoktatás Belgiumban már XIX. században igen jó hírnévnek örvendett. Az első háromosztályú kereskedelmi iskolát 1837-ben a jozefiták¹⁶¹ alapították Melleben. Az 1844-ben megnyíló brüsszeli École de Haut Enseignement Commercial, Financier et Industriel intézetben közép és felsőfokú képzés egyaránt folyt.¹⁶² Felsőfokú kereskedelmi képzést nyújtott az 1853-ban Anvers-ben alapított kereskedelmi főiskola (Institut Supérieur de Commerce). A két évfolyamos főiskola végzett hallgatói 1876-tól diplomát és Licencié en sciences commerciales címet kaptak.¹⁶³ Az antwerpeni jezsuiták által 1852-ban alapított hat évfolyamú „középfokú” kereskedelmi iskola (école spéciale de commerce) felső három osztályában folyt kereskedelmi szakoktatás.¹⁶⁴

Az első, középfokúnak tekintett kereskedelmi iskolák az elemi és a középiskolák között helyezkedtek el a belga iskolastruktúrában. Leginkább a magyar és az osztrák polgári iskolákhoz lehet hasonlítani az „école moyenne” néven működő három évfolyamos alsófokú fiú és lányiskolákat. Eleinte a második és harmadik, 1897-től – új szervezeti szabályzat elfogadását követően – pedig csak a harmadik osztályban folyt a szakképzés. Az école moyenne-be az elemi iskola hat osztályát, vagy a hatosztályú előkészítő iskolát (section primaire préparatoire) sikeresen elvégzett legalább 12 éves diákok nyerhettek felvételt.¹⁶⁵ Az első, mindenki számára azonos képzést nyújtó osztály elvégzése után a tanulók választhattak, hogy általános középiskolai, kétéves kereskedelmi, ipari vagy mezőgazdasági tagozatba lépnek tovább.¹⁶⁶ A belga szakoktatásügy érdekessége, hogy

¹⁶⁰ Szántó Jenő (1925): A francia kereskedelmi szakoktatás jelen állapota. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXXIII. évf. 3. sz. 126.

¹⁶¹ Belgiumban Geertsbergen városban 1817-ben alapított rend (Congregatio Iosephitarum) tagjait nevezték jofinistáknak. Számos reál és kereskedelmi iskolát hoztak létre Belgiumban és Franciaországban egyaránt. Institute of the Josephites of Belgium.

<http://www.catholic-hierarchy.org/diocese/dqcj0.html> (Utolsó letöltés: 2010. 08. 04.)

¹⁶² Schack–Vincze, 1930. 183.

¹⁶³ Doktorátust megelőző egyetemi fokozat. A cím elnyerése egyszersmind lehetővé tette a végzett hallgatóknak, hogy komoly összegű ösztöndíjjal külföldön tovább bővítsék kereskedelmi ismereteiket. A főiskolának 1896-ig 5430 hallgatója volt, 58%-uk belga, míg 42%-uk egyéb nemzetiségű, azonban mindössze 638 oklevelet adtak ki, azaz csupán a beiratkozók 12%-a fejezte be tanulmányait. Schack Béla (1898): Kereskedelmi főiskolák. *Kereskedelmi Szakoktatás*, VI. évf. 6. sz. 226.

¹⁶⁴ Fox, Robert – Guagnini, Anna (1993): *Education Technology and Industrial Performance in Europe 1850-1939*. Cambridge University Press, Cambridge. 101.

¹⁶⁵ Strauss, Louis M (1898): L'enseignement commercial en Belgique. Congrès International de L'Enseignement Commercial. Anvers, 2-3.

¹⁶⁶ Vincze, 1935. 152-153.

kereskedelmi tanulmányokra a középiskolákban (athenäum) is lehetőség volt, mivel az elemi iskola hatodik osztályára épülő képzés egy kétéves alsó és egy ötéves felső tagozatra oszlott, ez utóbbinak utolsó három éve reáliskolai és kereskedelmi osztályokra bomlott. Bár a különböző fenntartású (állami, községi, egyesületi, magán) középfokú kereskedelmi iskolák tanrendjei között volt különbség, azonban a felvételi feltételek és a megszerzett végzettség tekintetében nem.

Az 1930-ban működő állami fenntartású 89 école moyenne iskolák közül 24-nek, míg 46 leányiskola közül szintén 24-nek volt kereskedelmi tagozata. Az ekkor már tanulmányi idejüket hat évfolyamosra csökkentet athenäum-ok (középiskolák) mindkét típusa a klasszikus gimnázium és a (reál)kereskedelmi iskola is egyaránt lehetőséget biztosított főiskolai (kereskedelmi, mezőgazdasági) és egyetemi (kereskedelmi szakirányon) továbbtanulásra.¹⁶⁷ A három évfolyamos école moyenne és hat évfolyamos athenäum-ok mellett, továbbra is a kereskedelmi szakképzés fontos részét látták el az elsősorban a gyakorlati oktatásra hangsúlyt helyező két évfolyamú kereskedelmi iskolák (école commercial). A szintén különböző évfolyamú (egy, kettő, három, négy) kereskedelmi leányiskolák annyiban különböztek fiúképtől, hogy ezek egytől egyig gyakorlati képzésre helyezték a hangsúlyt és egy szakmára készítettek fel (rövidáru, divatáru kereskedő, szabászat, kirakatrendező).¹⁶⁸ A korábban több minisztérium között megosztott belga szakiskolák feletti felügyelet 1932-től egységesen a közoktatásügyi minisztérium ellenőrzése alá került. Az 1933-ban kiadott szakoktatási rendelet a következő iskolatípusokat különböztette meg: les institutes supérieures de commerce (főiskolai intézmények), les écoles commerciales supérieures (felső kereskedelmi iskolák), les écoles ou section commerciales assimilées aux écoles techniques secondaires (az athenäum-ok reáliskolai tagozatához kapcsolt iskolák), les écoles ou section commerciales assimilées aux écoles professionnelles (szakiskolákhoz kapcsolt kereskedelmi iskolák).¹⁶⁹

Belgium első kereskedelmi főiskolája (Institut Commercial des Industriels du Hainaut) 1899-ben a helyi államvasutak vezérigazgatójának kezdeményezésére jött létre Mons-ban. A főiskola diplomája egyúttal mérnöki végzettséget is adott (Handelsingenieur).¹⁷⁰ A középfokú kereskedelmi iskola befejezése után a tanulók folytathatták tanulmányaikat kereskedelmi főiskolán is. Belgium neves kereskedelmi főiskolája a még 1897-ben a leuveni egyetem által alapított intézmény, mely három céllal jött létre: egyrészt, hogy kereskedelmi pályára készülőknek tudományos és gyakorlati képzettséget nyújtson, másrészt a „konszularis” hivatalnokoknak előkészítő iskolája legyen és végül a kereskedelmi iskolai tanárjelölteknek a kereskedelmi tudományokban az egyetemi előadások kiegészítését adja.¹⁷¹ A leuveni főiskola a legtöbb európai főiskolától eltérően már létrejöttékor három évfolyamos volt. Sőt a három év elvégzése után – melyet követően részletes oklevelet adtak ki minden tantárgy és nyelv megnevezésével – a hallgatók „licence en sciences commerciales” vizsgát tehettek az egyetemen, amelyről szintén oklevelet kaptak. Akik konzuli pályára készültek az alapvizsgákon kívül diplomáciatörténebből, nemzetközi jogból, konzuli törvénykezésből vizsgáztak, míg a tanárjelölteknek módszertannal és próbagyakorlattal egészült ki a képzésük. A leuveni főiskola Európában egyedülálló módon a főiskolai hallgatóknak is lehetővé tette a doktori cím megszerzését, amennyiben a három év sikeres elvégzése után tudományos értekezést nyújtottak be a tanári kar által jóváhagyott tudományos témában és azt nyilvános „vitatkozó” ülésen megvédték.

¹⁶⁷ Uo. 156-157.

¹⁶⁸ 1928-ban 67 leányiskola, 33 négy, 13 három, 21 két, illetve egy évfolyamú iskola működött.

¹⁶⁹ Vincze, 1935. 159.

¹⁷⁰ Kereskedelmi szakoktatás Belgiumban. *Kereskedelmi a Szakoktatás*, 1904/05. XIII. évf. 7. sz. 317.

¹⁷¹ Külföldi kereskedelmi főiskolák. *Kereskedelmi Szakoktatás*, 1900/01. IX. évf. 6-7. sz. 222.

II. 6. Anglia

A XIX. század elején Anglia ugyan meghatározó szerepet töltött be a nemzetközi kereskedelemben, azonban kereskedelmi szakoktatása komoly lemaradásban volt a többi európai országhoz képest. A XIX. század második felében a kereskedelmi élet vezető beosztású férfijai szinte kivétel nélkül külföldi iskolákban tanultak. Működött a korszakban ugyan néhány kereskedelmi tárgyakat is oktató iskola, ám ezek színvonalukat tekintve messze elmaradtak a hazánkban vagy a német területeken ekkor működő kereskedelmi iskoláktól. A kereskedelmi szakiskolák szinte teljes hiánya részben azzal az angol felfogással magyarázható, hogy úgy vélték, egyrészt a kereskedést csak is a gyakorlati életben lehet elsajátítani, iskolai képzésre nincs szükség, másrészt az ország földrajzi fekvéséből, gazdasági helyzetéből kiindulva a kereskedés „tudománya” egyfajta velük született képesség.¹⁷² Az angolok úgy gondolták, az alapos általános műveltség a „jó” kereskedés alapja, és ezen tudás elsajátítására a fennálló középiskolákat és főiskolákat tartották legalkalmasabbnak. Angliában ekkor a középiskolák (grammar school) alapítványi vagy magán intézmények voltak, állami iskola nem volt, így egységes szervezetük sem. A céljaikat tekintve az egyes középiskolák jelentősen különböztek egymástól, így volt olyan, amely katonai, mérnöki, vagy éppen kereskedelmi pályára készítette fel diákjait.

A kereskedelmi tárgyakat tanító intézmények közül az első között kell megemlítenünk az 1834-ben a londoni kereskedő testület City of London School iskoláját és az 1840-ben induló Liverpool College tagozatát a Commercial School-t. Az angol szakoktatásügy és azon belül is a kereskedelmi képzés megszervezésében nagy szerepe volt a londoni kereskedelmi kamarának, amely bizottságot hozott létre a közép és felsőfokú képzés kereteinek és az ehhez szükséges vizsgaszabályzatok kidolgozására. A londoni kamara 1888-tól kereskedelmi tanfolyamokat szervezett. A tanításterv és a vizsgaszabályzat (Schemes for Junior Higher Commercial Education) elkészült ugyan, ám kereskedelmi ismereteket oktató iskola még nem működött. Így a kamarai vizsgákon iskolai tanulmányok nélkül lehetett részt venni, amire így nem csoda, hogy nagyon kevesen jelentkeztek. Bár közel 300 londoni cég jelezte, hogy egy-egy állásra a kamarai bizonyítvánnyal jelentkezőket előnyben részesítik. A londoni példát követve a cambridge-i és az oxfordi kamara is tartott hasonló vizsgákat.¹⁷³ A kibocsátott vizsgálati szabályzatok (schemes of examination) és tanmenetek (syllabuses) három fő irányt határoztak meg. Először megállapították a tanulmányok általános irányát és körét, módszeres utasítást adva a tanárok kezébe, másodsorban pontosan kijelölték a különböző fokú vizsgálatok számára a tanítás célját, harmadsorban megpróbálták ösztökélni a tanulókat és a tanárokat díjak és kitüntetések által. Ezek a vizsgálatok 1895-ben megszűntek.

Az első kísérletet a szakoktatás megszervezésére 1891-ben a wakefieldi West Riding County Council tette meg, melynek reformterve nagy feltűnést és elismerést keltett, olyannyira hogy a királyság több más irányadó testülete azt változatlanul elfogadta. A West Riding County Council célja az volt, hogy kereskedői pályára készülő ifjúságnak alkalmat adjon a rendszeres és módszeres előkészületre, illetve bevezesse őket a modern kereskedelem mechanizmusába. A County Council maga nem létesített iskolát, de nagy számban szervezett tanfolyamokat és anyagi támogatásban részesítette azokat az iskolákat,

¹⁷² Whitfield, Edward (1898): *L'enseignement commercial dans la Grande-Bretagne*. Congrès International de L'Enseignement Commercial. Anvers, 305.

¹⁷³ Kereskedelmi vizsgálatokat tartott még az Institute of Bankers, Institute of Chartered Accounts, Society for the Encouragement of Arts, Manufactures and Commerce. Ez utóbbi testület bizonyítványai olyannyira elismertek voltak, hogy például 1897-ben 221 városban 6919 fő jelentkezett vizsgájukra. Latzkó Hugó (1903): Az angol kereskedelmi szakoktatás. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XI. évf. 6. sz. 229.

melyek hajlandóak voltak a kereskedelmi szakoktatás szolgálatába állni. Tevékenységének hatására egyre szélesebb körben kezdtek foglalkozni a szakoktatás kérdésével.

Az első rendszeres nappali kereskedelmi oktatás 1890-es évektől a West Riding of Yorkschire grófság mezőgazdasági iskoláiban (Bradford, Batly, Ripon városokban) folyt.¹⁷⁴ A kereskedelmi szakoktatásügy fejlődésében fontos mérföldkő az 1895-ben alapított London School of Economics and Political főiskola, ahol külön hangsúlyt helyeztek a kereskedelmi képzésre.

A középiskolánál magasabb fokú képzést nyújtott az 1900-ban alapított két évfolyamos University College School (Commercial Department). Ide csak az jelentkezhettek, aki elvégezte a középiskolát és érettségi vizsgát tett. Az intézet célja, hogy magasabb fokú főiskolai tanulmányokra készítse fel a kereskedelmi pálya vezető állásaiba kíváncsók hallgatókat. Ezzel az iskolával volt egyenrangú a City of Liverpool School of Commerce, melyet 1899-ben alapítottak 16-17 éves diákoknak. Az iskola elsősorban a gyakorlati képzésre helyezte a hangsúlyt, így tanulói több időt töltöttek a gyakorló irodákban, mint elméleti órákon. Szintén felsőfokú tanulmányokat biztosítottak az 1885-ben Cambridge-be érkező Alfred Marschall új szemléletű gazdasági kurzusai, majd az általa 1902-ben alapított – a kereskedelmi kurzusokra különösen nagy hangsúlyt helyező – gazdasági kar.¹⁷⁵

Angliában az önálló kereskedelmi iskolák száma nagyon kevés volt, a szakoktatás különböző fokú iskolákhoz kapcsolt tanfolyamok keretein belül folyt. Középfokon elsősorban a már említett a középiskolák (grammar és a technical school) által indított kereskedelmi osztályokban nyílt lehetőség a kereskedelmi ismeretek elsajátítására. Angliában nem működött a magyar felső kereskedelmi, a francia École Supérieur de Commerce, a német Höhere Handelsschule-hoz hasonló középfokú kereskedelmi iskola. Az 1900-as évek elején elsősorban drága magániskolák keretein belül lehetett gazdasági ismereteket tanulni, ám ezen iskolák tanrendjei sem hasonlíthatók a fent említett intézményekéhez. A tehető családok gyermekeiket a neves Pitman's School vagy Clarke's College-ba küldték. Azonban megjegyzendő, hogy Európában először 1902-ben az angliai birminghami egyetemen alapították az első kimondottan kereskedelmi képzést nyújtó kart (Faculty of Commerce at the Unuversity Birmingham), ahol a hallgatók a kurzusok teljesítése után egyetemi végzettséget szerezhettek kereskedelemről.¹⁷⁶

Az 1930-as években az alsó és középfokú iskolák között helyezkedett el a Central School, amely az általános műveltséget (angol nyelv, történelem, földrajz, matematika, ének, rajz) adó tárgyak mellett, könyvvitelt, gyorsírást és idegen nyelvet is tanított.¹⁷⁷ Szintén nem tekinthető egyértelműen középfokúnak a Junior Commercial Course két éves iskolája, amely 12-14 éves fiúk és lányok számára gépirást, gyorsírást, levelezést, könyvvitelt, számtant és idegen nyelvet oktatott. Hasonló képzést nyújtott a Senior Commercial Course, mely 16 éves tanulóknak szánt magasabb fokú (közgazdaságtan,

¹⁷⁴ Roach, John (1991): *Secondary education in England 1870-1902*. Routledge, London, 73-74.

¹⁷⁵ Malatesta, Maria (2011): *Professional Man, Professional Women: The European Professions from the 19th Century until Today*. SAGE Publications, Bologna. 107.

¹⁷⁶ A kereskedelmi kart a londoni születésű Sir William James Ashley (1860-1927) gazdaságtörténész alapította, aki miután befejezte oxfordi tanulmányait Észak-Amerika utazott. 1888-1892 között torontói egyetem gazdaságpolitika professzoraként tanított, majd a Harvard egyetemen gazdaságtörténetet oktatott. Miután visszatért Angliába 1901-ben Birmingham egyetemen kezdett dolgozni, ahol 1902-1923-ig volt az általa alapított kereskedelmi kar és tanszék vezetője, illetve a kereskedelmi képzés programjának kidolgozója. Az első évben nyolc, 1908-ban már 15 hallgatója volt, mely az évek folyamán gyorsan növekedett. Nevéhez köthető a jól ismert Economic History Review folyóirat megalapítása. Tribe, Keith (1995): *Strategies of economic order. German economic discourse 1750-1950*. Cambridge University Press, New York, 96. (Transferred Digital Printing 2004.)

¹⁷⁷ Davis, Cavin O. (1924): *Junior High School Education*. University of Michigan, New York, 76.

kereskedelmi jog) egyéves kereskedelmi tanfolyam. Ilyen tanfolyamokat általában Commercial College-ok szerveztek.

Azok számára, aki munka mellett szerették volna tudásukat kiegészíteni az esti tanfolyamok kínáltak továbbképzési lehetőséget. Akik nem kívántak egyetemre menni, ám magasabb fokú kereskedelmi képzésre vágytak, azoknak a City of London College, a Regent Street Polytechnic Higher School of Commerce, a Westham Technical Institute, vagy a Manchester Municipal High School of Commerce hároméves kereskedelmi iskolája nyújtott a munka mellett is végezhető képzést.¹⁷⁸

II. 7. Skandináv országok: Norvégia, Dánia, Finnország és Svédország

Norvégiában 1869-ig a hazaihoz hasonló elemi iskolára épülő polgári iskolák tanítottak kereskedelmi szaktárgyakat. Ez az iskolatípus 1870-től átalakult hat osztályos középiskolává, majd az 1896-tól négy évfolyamosra vált, és erre épült a két éves kereskedelmi gimnázium (Handelsgymnasium/ Handelshøiskole).¹⁷⁹ Az első kereskedelmi gimnázium 1875-ben Christiania-ban (Oslóban)¹⁸⁰ nyitotta meg kapuit, melyet újabb követett 1904-ben Bergenben, 1913-ban Trondhjemben és 1917-ben Sondefjordban.¹⁸¹ A kereskedelmi szakoktatás központja ekkor Bergen volt. A két évfolyamos kereskedelmi iskolák első osztályába a gimnázium ötödik osztályát elvégzett tanulók jelentkezettek. Az idegen nyelvoktatás gerincét alkotó kötelező angol mellett, német, francia, svéd és dán nyelvet tanulhattak a diákok fakultatív tárgyként. A német és a francia nyelvet nagyon csekély arányban választották, így elsősorban svéd és dán nyelvoktatás folyt a kereskedelmi iskolákban. A tanulók igen magas óraszámokban tanulták a világ és a norvég nemzet történelmét, külön tantárgy kereteiben a kereskedelem történetét, a hajózás, a tengerészet történeti és aktuális vonatkozásait, valamint kötelező tantárgy volt az általános művészet-történelem (festészet, szobrászat, építészet és a zenealkotás nagy alakjaival ismerkedtek meg a diákok). Ez utóbbiról úgy tartották, hogy azért fontos heti két órában tanítani, mert általános műveltséget ad, szépérzékét és ízlést fejleszt, valamint előhívja a „szunnyadó” tehetséget.¹⁸² Hasonló céllal tanítottak szabadkézi rajzot és fényképezést. A kereskedelmi tárgyak tekintetében nem volt jelentős eltérés a többi ország képzéséhez képest. A bergeni iskolában az egyes tantárgyak esetében, mint az irodalom, a történelem és a földrajz Louis Schaffurin módszerével (L'enseignement par le jeu = „Játssza oktatás”) folyt az oktatás, annak érdekében, hogy a korai norvég sötétedés miatt az átlagosnál is bágyadtabb tanulók figyelmét fenntartsák.¹⁸³

¹⁷⁸ Vincze, 1935. 168. illetve Sadler, Michael (1907): *Continuation Schools in England and Elsewhere. Their Place in the Educational System of an Industrial and Commercial State.* Manchester University Press, Manchester, 137.

¹⁷⁹ Establishing a Norwegian school of business in Bergen.

<http://www.nhh.no/en/about-nhh/history/development-of-nhh/establishing-a-norwegian-school-of-business-in-bergen.aspx> (Utolsó letöltés: 2010. 08. 06.)

¹⁸⁰ A mai Norvégia fővárosa Oslo – melyet Harald Hardrada norvég király alapított 1048-ban – 1925-ben kapta vissza korábbi és egyben mai elnevezését, előtte Christiania nevet viselte, melyet IV. Christian dán-norvég királytól kapott, miután az 1624-es tűzvész követően újjá építette a várost.

¹⁸¹ Rust, Vald Dean (1989): *The Democratic Tradition and the Evolution of Schooling in Norway.* Greenwood Press, London, 155-156.

¹⁸² Heigl László (1934): A norvég kereskedelmi iskolák. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XLI évf. 9. sz. 273.

¹⁸³ Schaffurin-módszer: az osztályt három egyforma erősségű, képességű csoportra osztotta fel a tanár. A három legjobb tanuló volt a kaptánya az egyes csoportoknak, akiket a választott hadnagyok és alhadnagyok segítettek. A felelés valóságos verseny. A felelőket a tanár és a csoportok vezetőivel közösen jelölték ki. Az egyes feleleteket az osztály minden tagja pontozta, majd a tanár a csoportok vezetői közösen döntöttek. A felelet tehát nem a tanár és a felelő diák párbeszéde, hanem abba, az azt feszült figyelemmel hallgató

Azok a tanulók, akik jó eredménnyel végezték el a kereskedelmi gimnáziumot beiratkozhattak az egyetem jogi fakultásának államtudományi tagozatára. A bergeni iskola két évfolyama kiegészült egy továbbképző harmadikkal, melynek befejezése után a diákok érettségi vizsgát tehettek és az egyetem bármely tagozatára beiratkozhattak. A kereskedelmi gimnáziumok mellett, számos egyéves kereskedelmi tanfolyam indult hétéves elemi iskolát végzett fiúk és lányok számára.

A norvég kereskedelmi iskolai tanárok a tanulók túlterheltségéről panaszkodtak, mely hazánkban is állandó vita tárgyát képezte. A christiania-i két évfolyamos iskola Európa legjobban felszerelt kereskedelmi iskolái (Handelsgymnasium) közé tartozott.¹⁸⁴ Az előadásokon nagy súlyt helyeztek a szemléltetésre, nem csak a gyakorlati, hanem az elméleti tárgyak esetében is (történelem, földrajz órákat vetített képekkel kísérték a tanárok). Emellett a nyelvoktatásra is külön figyelem hárult. A norvég mellett, a német, az angol és a francia nyelv is minden tanuló számára kötelezően teljesítendő tárgyak közé tartozott, csak úgy, mint a gépírás. Tanulóikat évente külföldi tanulmányútra küldték. A norvég kereskedelmi iskolák többsége koedukáltan működött. A christiania-i iskolában a századfordulóra a lányok aránya megközelítette 50 %-ot.¹⁸⁵ Az 1907-es kereskedelmi törvény a kereskedelmi tanfolyamot végzetteket mentesítette a tanonckodás alól. A törvény hatására jelentősen megnőtt az egy és kétéves nappali, illetve az esti tanfolyamok iránti érdeklődés. Ezeket az esti tanfolyamokat nem csak elemi végzett 14 éves fiúk és lányok, hanem a középiskolai bizonyítvánnyal rendelkező fiatalok is látogatták. A középiskolát végzett lányok számára külön egy évfolyamos kereskedelmi tanfolyamokat szerveztek az egyes gimnáziumok. A tanfolyamok száma 1930-ban 30 körül volt.

Dániában az első világháború előtt mindössze egy középfokú kereskedelmi iskola működött, a Niels Brock által 1843-ban alapított koppenhágai intézmény.¹⁸⁶ Az iskolába való belépést nem kötötték magasabb iskolai végzettséghez, amennyiben valaki betöltötte a 17. életévét és elvégezte a négy elemi, felvételt nyerhetett. Az intézetnek célja, hogy megfelelő általános ismeretet és kellő gyakorlati képzést adjon. Egy osztályban maximum 20 tanulót vettek fel és őket a nyelvoktatás (német és angol nyelvet heti 5-5 órában oktatták) során további csoportokba bontották. A kereskedelmi képzést gyakorlatilag a kereskedelemben dolgozóknak szánt egyéves iskolák jelentették az 1920-as évekig, majd az 1930-as években létrejöttek a kétéves felső kereskedelmi iskolák, amelyek a középiskola hatodik osztályát sikeresen elvégzett tanulóknak kínált szakmai továbbtanulási lehetőséget. Ezt az iskolatípust – mely fiúkat és lányokat egyaránt felvett – Dániában kereskedelmi gimnáziumnak nevezték.¹⁸⁷ A szakoktatást 1920-as iskolatörvény

csoportok is bekapcsolódnak és akár kérdeznak is. A felelő csoportjának tagjai pedig drukkolnak és segíteni igyekeznek társuknak, hogy így az egész csoport eredményesebb legyen. A csoport kapitányának kötelessége a leggyengébbeket is bevonni, így őket is ösztönözve és segítve. Cél, hogy az egyik csoport legyőzze a másikat, minél jobban teljesítsen. A tanár a későbbiek folyamán újra összekeverte csoportokat, újakat alkotva így. Heigl, 1934. 274.

¹⁸⁴ A hatalmas épület tágas és világos tantermeit ventilációval látták el, külön fürdő is a tanulók rendelkezésre állt. A tantermekben az ellenőrzés megkönnyítésére minden terem ajtaján kerek nyílását hagytak, amelyen a tanár többször be tudott tekinteni. A csengetést nem a pedellus végezte, hanem a tanári szobából tudták azt működtetni, mely az 1900-as évek elején igen modernnek számított.

¹⁸⁵ Bátori Ferenc (1910): *Látogatásom a norvég, finn, svéd és dán felső kereskedelmi iskolákban. Kereskedelmi Szakoktatás*, XVIII. évf. 3. sz. 101.

¹⁸⁶ Dániában a népoktatás 7-14. életév között ingyenes volt. Ezt követően a tanulók középiskolában tanulhattak tovább, amelynek több típusa működött: ötéves alsó középiskola (Mellemskolen) melyhez egyéves reáliskolai tanfolyam kapcsolódott (kereskedelmi képzést nyújtott), és a három évfolyamú felső középiskola (Gymnasiet) három tagozattal (klasszikus, modern és természettudományi), amely érettségit adott és egyetemi tanulmányokra jogosított. Azok, akik nem mentek középiskolába választhattak a tanonciskolát.

¹⁸⁷ Vincze, 1935. 176.

szabályozta. A szakiskolákat az állam támogatta, de vizsgált korszakunkban magán fenntartásúak maradtak. Az első állam által támogatott iskolák Koppenhágában jöttek létre. 1920-tól háromféle kereskedelmi iskolát különböztetett meg a szabályzat: a hét-kilenc hónapos képzést nyújtó kereskedelmi tanonciskolát, a segédlevelet adó egyéves kereskedelmi tanonciskolát, mely az előbbivel szemben nappali oktatást biztosított heti 36 órában és a kétéves felső kereskedelmi iskolát.¹⁸⁸

Finnországban az első kereskedelmi iskola 1838-ban Turku-ban kezdte meg működését, melyet 1864-ben Oulu-Uleaborgban újabb követett.¹⁸⁹ Az 1890-as évekre a kereskedelmi szakiskolák száma hétre emelkedett. A finn kereskedelmi szakoktatás 1904-ben életbe lépő iskolarendeletet követően jelentős változáson ment keresztül. A rendelet értelmében a kereskedelmi képzést szolgálták: a továbbképző iskolák, melyek az elemi iskolákkal kapcsolatosan működtek, a kereskedelmi iskolák (kauppakoulu = kiskereskedők iskolája), melyek a népiskola hatodik osztályát elvégzett legalább 16 éves tanulóknak nyíltak, a kereskedelmi tanintézetek (kauppa opisto), melyek már a középiskola hat osztályának elvégzését és hat hónap gyakorlatot követeltek meg.

Az egyik legismertebb kereskedelmi iskola Tammerfors-ban¹⁹⁰ működött. Az intézmény egy az előbb említett felső kereskedelmi iskolából (kauppakoulu), illetve egy kereskedelmi tanintézetből (kauppa opisto) állt. Mindkettő két évfolyamos volt, ugyanazok a tanárok tanítottak és a tantárgyak esetében annyi volt a különbség, hogy az utóbbi tanintézetben a finn mellett, a svéd nyelv is kötelező tantárgy. Lényeges különbség a két intézmény között, hogy kauppa opisto-ba csak a gimnázium vagy a reáliskola ötödik osztályát végzett tanulókat vettek fel, míg kauppakoulu-ba azokat, akik a felsőbb népiskola hat osztályának elvégzése után legalább hat évig valamely üzletágban sikerrel működtek és már betöltötték a 17. életévüket.¹⁹¹ Azok a diákok, akik a gimnázium nyolcadik vagy kilencedik osztályát is elvégezték, azok a kauppa opisto-ba lépve, akár egy év alatt is befejezheték tanulmányaikat. Ez utóbbi iskolák tekinthetők felső kereskedelmi iskolának. A finn kereskedelmi iskolákban amellet, hogy német, francia angol és orosz nyelvet tanították (legalább egy nyelv mindenki számára kötelező tantárgy volt, a többiért külön kellett fizetni), a hatékonyabb nyelvoktatás érdekében akár csak Norvégiában itt is az egyes tárgyakat is az adott idegen nyelven oktatták. Más országokkal ellentétben a nyelvoktatás a nők feladata volt, akik ugyanolyan végzettséggel rendelkeztek, mint a férfiak, ám jóval kevesebb fizetést kaptak. Finnország szintén neves kereskedelmi iskolájának számított a helsinki-i Lükemiesten Kauppa Opisto (Finn Kereskedők Kereskedelmi Intézete). Ez az intézmény két tagozatból állt, egy három éves kereskedelmi tanfolyamból (Varsinainen luokka) és egy kétéves képzésből (Ylioppias luokka), amely egyetemi hallgatóknak szólt.¹⁹² Finnország legrégebbi kereskedelmi iskolája az 1875-ben megnyíló abo-i (finnül Turku) kauppa opisto, különös figyelmet fordított arra, hogy a végzett diákjai megfelelő állást találjanak. A helyi kereskedő testület a kiváló eredménnyel végzetteknek három évig valamely testületi tag üzletében vagy cégénél biztosított munkát, illetve egy egyéves külföldi tanulmányútra is elküldte.

¹⁸⁸ 1925/26-os tanévben már 85 tanonciskola (12678 tanulóval), 9 egyéves tanonciskola (792 tanulóval) és 1 felső kereskedelmi iskola (127 tanulóval). Vibak von, Marius (1927): Das Kaufmännische Unterrichtswesen in Dänemark. *Revue Internationale pour L'Enseignement Commercial*, 2. sz. 111.

¹⁸⁹ Lesch, Bruno (1928): Das kommerzielle Bildungswesen Finnlands. *Revue Internationale pour l'Enseignement Commercial*, Novembre No. 5. 319.

¹⁹⁰ Tammerfors (ma Tampere) városát 1775-ben III. Gusztáv svéd király alapította, mely a XIX. század közepére Finnország kereskedelmi és ipari központjává vált. Itt dolgozott a XIX-XX. század fordulóján a finn ipari munkásoknak közel 50%-a.

¹⁹¹ Batori, 1910. 102.

¹⁹² U.o. 104.

Finnországban az oktatás nyelve a hosszan tartó svéd uralomnak köszönhetően századokon át a svéd volt, majd az 1809-től bekövetkező orosz uralom alatt önálló nagyhercegség lett és ezen időszak alatt a finn nyelv államnyelvvé vált. A kereskedelmi szakoktatásban csak 1887-ben vezették be a finn nyelvet.¹⁹³ A kereskedelmi iskolák száma, ha lassan is, de növekedett 1900/01-ben 6, 1910/11-ben 13, míg 1925/26-ban már 18.¹⁹⁴ Emellett az 1930-as években 8 kereskedelmi tanintézet (kauppa opisto) is működött Finnországban.¹⁹⁵

A finn kereskedelmi intézményekhez hasonló szervezettel működtek a svéd iskolák is. **Svédországban** az első középfokú kereskedelmi iskolát (Högre Handelsinstitut) 1826-ban alapították Gothenburgban, ezt követte 1865-ben stockholmi szakiskola, amely egy kétéves és két egyéves szaktanfolyamból állt. Svédország egyik leghíresebb intézete az 1906-ban alapított Malmö-i Nordenskjöld Thure igazgatása alatt álló Högre Handelsinstitut.¹⁹⁶ Az iskola egy kétéves és egy egyéves tagozatból állt. Mindkét tagozatba fiúk és lányok egyaránt jelentkezhetek. A kétéves tagozatba azokat vették fel, akik a svéd, német, angol nyelvből, mennyiségtanból és földrajzból sikeres felvételi vizsgát tettek. Azonban akik valamely nyilvános intézet hat osztályát elvégezték mentesültek a vizsga alól. Az egyéves tagozatba azok jelentkezhetek, akik valamely svéd gimnáziumban érettségit szereztek és svéd, német, angol nyelvből és mennyiségtanból legalább „jó” osztályzatot értek el. A nyelvoktatásnak – hasonlóan az említett északi országokban, illetve Svájcban – kiemelt figyelmet szenteltek. Az összes tantárgy közül a nyelveket tanították a legmagasabb óraszámban (heti 7 órában). A tanulók létszáma közel sem volt olyan magas, mint Magyarországon vagy a német területeken, mivel az iskolákat szabályzó rendelet értelmében a kereskedelmi iskolák osztályaiba 25 főnél több főt nem lehetett felvenni. Sőt mi több az egyes tanórákon további három csoportba osztották a tanulókat.

Az első világháború előtt összesen hét, magánfenntartású kereskedelmi iskola működött. A két évfolyamos kereskedelmi iskolába hat középiskolai osztályt végzett 16-17 éves tanulók jelentkezhetek. Norvégiához és Dániához hasonló Svédországban is az állam által támogatott esti tanfolyamok keretein belül folyt a kereskedelmi szakképzés jelentős része.¹⁹⁷ 1918-tól az elemi iskolákhoz kapcsoltnak is szerveztek két-három éves kereskedelmi képzést. Ezen kapcsolatos iskolák száma az 1930-as évek elején 15 volt. Szintén a kereskedelmi képzést szolgálták az esti tanfolyamok, melyeket 1877-től az állam is támogatott, számuk 1919-re évi 80-ra emelkedett.¹⁹⁸ A középfokú kereskedelmi iskolák Svédországban még az 1930-as években is magánkézben voltak, állami iskola nem létezett.

¹⁹³ Míg az 1928/29-es tanévben is 220 középiskolából 46-ban svéd, 3-ba orosz és egyben német volt a tanítás nyelve.

¹⁹⁴ Lesch, 1928. 321.

¹⁹⁵ Felső kereskedelmi iskolának tekinthető Turku, Tammerfors, Rauma, Kotka, Kuopio, Raahe, Viipuri, és Helsinki város kereskedelmi intézete. Vincze, 1935. 181.

¹⁹⁶ U.o. 108.

¹⁹⁷ 1919-ben 80 esti tanfolyam indult.

¹⁹⁸ Vincze, 1935.

II. 8. Kereskedelmi iskolák Dél-Európában: Olaszország, Spanyolország és Portugália

Olaszország elemi fiú és leányiskoláinak felső tagozatán már az 1860-as évektől tanítottak kereskedelmi tárgyakat (pl. könyvvitelt).¹⁹⁹ Az elemi iskola elvégzése után a tanulmányaikat középfokon is folytatni kívánó tanulók az egyetemekre felkészítő klasszikus gimnázium, a líceum és a technikai középiskolák közül választhattak. Ez utóbbi technikai iskola (scuole tecniche) alacsonyabb rangúnak számított.²⁰⁰ Ez az iskolatípus 1876-tól két tagozatból állt, a három évfolyamos alsó (scuole tecniche) és a négy évfolyamos felső (istituti tecnici) tagozatból.²⁰¹ Felvétel korhatár 10 és 14 év között volt. A felső tagozat további szakirányokra – kereskedelmi, mezőgazdasági, kémiai, fizika-matematikai – tagolódott. Ezen iskolák mellett számos, az olasz kereskedők által alapított magániskola is működött, melyeket a tehetős családok gyermekei látogatták. Önálló kereskedelmi iskola (scuola di commercio) 1876-ban Firenzében, 1881-ben Bresciában, 1901-ben Lucia városában szerveződött. Az állam Rómában, Turinban, Nápolyban, Bolognában, Livornóban, Messinában, Milanóban, Palermóban és Torinóban alapított királyi középfokú kereskedelmi iskolát.

Az olasz középfokú oktatás megreformálására a XIX-XX. század fordulóján került sor, amikor Leonardo Bianchi közoktatásügyi miniszter idején létrehoztak egy hivatalos reformbizottságot, melynek az volt a feladata, hogy kidolgozza a középfokú oktatás új tervezetét mindenekelőtt megkülönböztetve a nevelő középiskolát²⁰² a középfokú szakiskolától. A bizottság a szakiskola alsó tagozatára kétféle típust ajánlott: az egyik a scuola tecnica, amely egy olyan három évfolyamos szakiskola, melynek tanterve aszerint változott, hogy mely felsőfokú szakoktatásra készít fel. A másik iskolatípus a két-három évfolyamos szakiskola, mely a népiskola kiegészítésül szolgált, tantervét mindig az adott község lakosságának szükségleteihez, szokásaihoz kellett igazítani.²⁰³ A technikai szaknevelés felső tagozatát ipari, kereskedelmi és gazdasági szakiskola alkotta. A nevelő középiskolák valamennyi tagozata és a szakiskolák alsó tagozatául szolgáló technikai iskolát és a felső népiskolát a közoktatási minisztérium, míg a középfokú szakiskolákat, az iparos inasiskolákat, az alsófokú gazdasági, ipari és kereskedelmi iskolákat a földművelésügyi, ipari és kereskedelmi minisztérium felügyelete alá helyezték.

A XX. század elején Olaszországban négyféle kereskedelmi iskola működött: alsófokú hároméves előkészítő iskola (triennio preparatorio), kétéves kereskedelmi iskola (scuola biennale di commercio), négy évfolyamos kereskedelmi iskola (istituto commerciale), illetve az érettségi megszerzése után felsőfokú tanulmányokat biztosító

¹⁹⁹ Olaszországban az 1859-től érvényes Lex Casati törvény értelmében az elemi iskolai képzés egy hároméves alsó és egy kétéves felső tagozatból állt. A törvény egyszersmind kötelezővé tette az elemi iskolák első két évfolyamának látogatását, ezzel próbálva csökkenteni az analfabéták igen magas arányát (69%) Itáliában, mely a vidéken elérte a 80%-ot. Olaszországban 1877-ben a Coppino törvény vezette be az általános tankötelezettséget hat és kilenc éves kor között, melynek köszönhetően az analfabéták országos aránya 1911-ben már csak 37.6% (északon 11-13% míg délen átlagban 65%). Dunnage, Jonathan (2002): *Twentieth Century Italy. A Social History*. Pearson Education Longman, London, 25.

²⁰⁰ A technikai iskolák száma, amely az 1859-es törvény előtt nem létezett, gyorsan növekedett, 1876-ban 63 állami, 241 községi és 19 magán fenntartású iskola működött.

²⁰¹ Vincze, 1935. 160., illetve Paluello Minio Lorenzo (1946): *Education in Fascist Italy*. Oxford University Press, Oxford, 10.

²⁰² Nevelő középiskola 5 évfolyamú felső tagozatának három ága a liceo classico (főszerepet kapott a görög, latin nyelv és irodalom), a liceo scientifico (természettudományos képzés + két élő idegen nyelv), és a liceo moderno (klasszikus latin nyelv mellett földrajz, mennyiségtan, természetrajz kapott hangsúlyt, valamint angol, francia, német idegen nyelv, illetve jogi, gazdasági tanulmányok).

²⁰³ Kelemen Ignác (1910): Középiskolai reform Olaszországban. *Magyar Paedagogia*, XIX. évf. 493.

Istituto di Scienze Economiche e Commerciali.²⁰⁴ A négy évfolyamos felső kereskedelmi iskolát sikeresen elvégzett diákok az érettséginek megfelelő vizsgát tettek és egyben kereskedelmi szakértői (perito commerciale) képesítést kaptak.²⁰⁵ Az olasz szakoktatásügyben az 1923-as közoktatási törvény hozott újabb változást. A technikai intézet négy alsó és négy évfolyamos felső tagozatból állt, mely további öt szakirányra tagolódott (mezőgazdasági, ipari, hajózási, kereskedelmi és geometriai).²⁰⁶ A végzetek könyvelői, kereskedelmi szakértői végzettséget szereztek, mely egyúttal kereskedelmi főiskolákra is továbbtanulást biztosított. Magyarországhoz hasonlóan az olasz kereskedelmi iskolát végzett tanulók egy része nem kereskedői, hanem hivatalnoki pályára lépett. Igen gyakori volt, hogy a kereskedelmi iskolák végzős tanulóit Afrikába vagy Tripoliszba küldték egyéves hivatalnoki gyakorlatra.

A **spanyol** oktatási rendszer kiépítése a XIX. század elején vette kezdetét az 1812-es cádizi alkotmánnyal, amely kötelezte az államot az oktatásügyről való gondoskodásra.²⁰⁷ Ugyan az 1821-es szabályzat kimondta az állami, közös, egységes és ingyenes oktatás elvét, de igazán jelentős változást az 1857-es Moyano-féle törvény – mely hat és kilenc éves kor között kötelezővé tette az oktatást és egyúttal központi minisztériumi ellenőrzés alá rendelte – hozott, mely a XX. század végéig meghatározta az oktatási rendszer alapjait.²⁰⁸ Az XIX. század első felében középfokú kereskedelmi iskola még nem működött. Az 1840-es évek közepétől a középiskolák reáliskolai tagozatán tanítottak egy-két kereskedelmi tárgyat.

Az első spanyol felső kereskedelmi iskolákat (Escuela Superior Comercio) az 1850-es években alapították. A kereskedelmi iskolában tanítandó tárgyakat királyi rendeletben foglalták össze, és egyben kijelölték az iskolák székhelyeit is. Az iskolák működését először 1857-ben szervezték rendeleti úton, mely a három évfolyamú felső kereskedelmi iskolatípus alapítását szabályozta. Ám ekkor még csak egy, a madridi iskola nyitotta meg kapuit. Az 1887-es királyi rendelet alsó és középfokú kereskedelmi iskolát állapított, illetve elrendelte az iskolák állami gondozását.²⁰⁹ Végül 1901-ben és 1903-ban egységes szervezetet kaptak a kereskedelmi iskolák. Ez utóbbi rendelet értelmében a kereskedelmi tanulmányok három tagozatra oszlottak: előkészítő (preparatorio), elemi (elemental) és felső (superior) tanulmányokra.²¹⁰ Az előkészítő tagozaton – ahova a hatosztályos középiskola három alsó osztályát sikeresen elvégzett diákok jelentkezhetek – spanyol nyelv, általános földrajz, számtan, mérésstan, spanyol történelem, francia nyelv, természettan, vegytan, szépírás és gépírás tantárgyakat tanították. A két évfolyamos elemi tagozatra azokat vették fel, akik az előkészítő tanfolyamot elvégezték és 14 évesek elmúltak.²¹¹ A kellő elméleti és könyvvivői (Contador) ismeretek, majd a gyakorlati vizsga után a közoktatási miniszter a végzett diáknak a levelező (Correspondiente) címet adott,

²⁰⁴ Láczer István (1927): A kereskedelmi oktatásügyi nemzetközi egyesület szemléje. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXXV. évf. 1-2. sz. 81.

²⁰⁵ Vincze, 1935. 162.

²⁰⁶ 1925/26-os tanévben 24 technikai intézet (istituto tecnico) és hét államilag elismert csak kereskedelmi tagozattal működő iskola működött 23 városban 7752 tanulóval és 11 kétéves kereskedelmi iskola 2224 tanulóval. Subak, G. (1927): Lo stato attuale dell'insegnamento commerciale. *Revue Internationale pour L'Enseignement Commercial*, 2. sz. 73-74. MOL VKM K503 – 1932-1936. – 156. cs. – 10. t. 37.305. ikt.

²⁰⁷ Kéri Katalin (2009): Nevelés és művelődés Hispániában. SZTE-PTE, Szeged-Pécs. 195.

²⁰⁸ Kéri, 2009. 195-197.

²⁰⁹ Vincze, 1935. 183.

²¹⁰ Seemann Gábor (1904): A spanyol felső kereskedelmi iskolákról. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XII. évf. 1-2. sz. 38.

²¹¹ Az elemi tagozat két periódusra oszlott, az első évfolyam tárgyai: algebra, kereskedelmi számtan, általános közgazdasági földrajz, közgazdaság és közigazgatási jog, francia és angol nyelv, második évfolyam tárgyai: könyvvitel, irodai gyakorlat, kereskedelmi jog, technológia, házi ipartan és angol nyelv.

mely a felsőfokú kereskedelmi iskola megkezdésének elengedetlen feltétele volt. A felső tagozat szintén két évfolyamból állt,²¹² melynek sikeres elvégzése után a hallgatók kereskedelmi szakértői (perito mercantil), vagy kereskedelmi professzori végzettséget (Profesor mercantil) szerezhetek. Mind a három tagozatot egyesítő felső kereskedelmi iskolák a középiskoláktól függetlenül működtek, tanártestületük tíz rendes és két segédtanárból állt 3000 peseta évi fizetéssel. Állami támogatású három évfolyamú felső kereskedelmi iskola működött 1903-ban Madrid, Alicante, Barcelona, Bilbao, Cádiz, Corunna, Malaga és Sevilla városában.²¹³ Későbbiekben Zaragosa és a Kanári-szigetek elemi iskolája is kiegészült kereskedelmi képzéssel. A spanyol kereskedelmi iskolákban a kereskedelmi számtan és a könyvvitel tantárgyak oktatása kimondottan gyakorlati irányú volt, illetve a tanulók szabadon választhatták meg a teljesítendő tantárgyak sorrendjét. Ez jellemző volt a többi spanyol középiskolára is. A XX. század elején csak néhány kereskedelmi iskola működött a spanyol városokban, ám azok igen jól felszereltek voltak.

Az 1930-as években az alsófokú előkészítő iskolák (Escuelas Elementales Periciales) három évfolyamosak lettek. Tanulói az elemi iskolákból érkező 12 éves tanulók, akik az iskola elvégzése után perito mercantil címet szereztek, és az árukereskedelemben helyezkedtek el, vagy továbbtanultak a kétéves középfokú Escuelas Profesionales de Comercio kereskedelmi szakiskolában. A végzetek magánvállalkozók lettek vagy az állami szférában találtak állást. Az Escuelas de Altos Estudios Mercantiles egy egyéves felsőbb tanfolyam volt, melynek biztosítói szakértő vagy kereskedelmi vezetői végzettségével üzemek igazgatói állásait tölthették be a végzetek.²¹⁴ Az állami iskolák mellett számos magániskola is működött Spanyolországban.

Portugáliában a XVIII. század második felében nyitotta meg kapuit az első állami kereskedelmi szakiskola – a fent említett – Pombal márki néven ismerté vált Sebastien José de Carvalho miniszter kezdeményezésére, aki az ekkor nehéz gazdasági időszakot élő ország számára elsődleges célul tűzte ki a tengerentúli kereskedelem felvirágoztatását és ezzel a gazdaság fellendítését. Az ország gazdasági felemelkedésének egyik fő feltételének tekintette az oktatás, elsősorban a népoktatás megszervezését (1773-ra 479 elemi iskola működött), melynek része volt szakképzés is. Ez utóbbi megszervezésére hozta létre 1755-ben a kereskedelmi tanácsot (junta do comércio). Azonban az első jelentős önálló portugál kereskedelmi iskola felsőfokú volt. Pombal márki nevéhez köthető a világ első államilag is finanszírozott kereskedelmi főiskolája, melyet 1759 májusában alapított Lisszabonban Aula do Comércio, azaz kereskedelmi tanintézet néven.²¹⁵ Pombal az iskola megalapítása előtt 1745 és 1750 között diplomáciai kiküldetésben hosszabb időt töltött Bécsben, így minden bizonnyal ismerte Procop von Rabstein szakoktatási javaslatait, melyek visszaköszönek a portugál kereskedelmi szakképzés szervezetében, illetve a tengeri képzésre is nagy hangsúlyt helyező főiskola szervezete és tanrendje erőteljes hasonlóságot mutatott az 1751-ben Mária Terézia kezdeményezésére alapított trieszti tengerészeti iskoláéval. Ám egyúttal az aula hatása is felfedezhető az 1763-tól működő szenci Collegium Oeconomicum-ra, ahol a portugál főiskolához hasonlóan inkább folyt hivatalnokok, mint kereskedők képzése.

²¹² Első évfolyam tárgyai: algebra, kereskedelmi számtan, kereskedelmi történet, nemzetközi kereskedelmi jog, közgazdaságtan, német vagy olasz nyelv; második évfolyamon: vámtörvények, kereskedelmi törvények, áruismeret, laboratóriumi gyakorlat, német vagy olasz nyelv. Gelcich, Eugen (1906): *Das kommerzielle Bildungswesen in Belgien, Spanien, Portugal, Serbien und Bosnien*, A. Hölder, Wien. 85.

²¹³ Seemann, 1904. 39.

²¹⁴ Vincze, 1935. 184.

²¹⁵ Rodrigues, Lúcia Lima – Craig, Russel – Gomes, Delfina (2007): State intervention in commercial education: the case of portuguese school of commerce, 1759. *Accounting History*, Vol. 12. No. 1. 55-85.; Smith, John (1871): Marquis of Pombal. Longmans, Green, Reader, Dyer, London. 305.

A két-hároméves képzés során kizárólag kereskedelmi szaktárgyakat tanítottak.²¹⁶ 1775-ben már 200 fiatal tett sikeres vizsgát kereskedelmi tudományokból, matematikából és hajózási ismeretekből.²¹⁷ Az iskola állami jellegű intézmény volt, mely különböző privilégiumokat (állami hivatalokban előnyben részesültek, nagyobb kereskedőházak és társaságok csak ezen végzettséggel alkalmazták hivatalnokaikat, illetve a nagyobb hajóknak kötelező volt legalább egy aulát végzett hallgatót gyakornokképpen magukkal vinni) adott végzettjeinek. Bár megfogalmazódott az igény a középfokú kereskedelmi iskola szükségessége iránt, ám ennek megvalósítása még a XIX. század közepéig váratott magára. A szervezetileg gyakran változó aulájában inkább képzett hivatalnokokat, mint kereskedőket, ám ezzel együtt a XVIII. század egyik legjelentősebb kereskedelmi iskolája volt.

Az első középfokú kereskedelmi iskolák a XIX. század második felében jöttek létre. A portugál szakoktatást elsőként az 1886-os iskolatörvény, majd az 1918-as reform szabályozta, mely döntően a XX. század közepéig meghatározta a képzés jellegét. Alsófokú szakoktatás folyt egyrészt a népiskolákban, ahol külön osztályban két éven keresztül tanítottak különböző szakismeretei tárgyakat, illetve létrejöttek önálló négyévfolyamos kereskedelmi iskolák, ahova az elemi iskola elvégzése után sikeres felvételt követően iratkozhattak be a fiatalok, ezeknek az iskoláknak elsődleges feladata az üzleti irodák és az árukereskedelem igényelte segédszemélyzet képzése volt. A leghíresebb középfokú kereskedelmi iskolák (a portói és a lisszaboni) négy évfolyamosak voltak és diákjaik elsősorban kereskedelmi tisztviselőként, illetve állami, városi hivatalnokokként helyezkedtek el.²¹⁸

Az európai országokban összességében háromféle kereskedelmi iskolát különböztethetünk meg: a tanonciskolákat, az alsó-középfokú kereskedelmi iskolákat és a nagykereskedők, bankhivatalnokok képzésére szolgáló közép- és felsőfokú kereskedelmi iskolákat (főiskolákat). A tanonciskolák szervezete hasonló volt, két-három éven keresztül heti hat-kilenc órában biztosítottak gyakorlati képzést, ám ezek nagy része a legtöbb országban elsorvadt, mert a diákok többsége inkább választotta a magasabb végzettséget nyújtó középfokú szakiskolák alsó tagozatát.

Az európai országok kereskedelmi szakoktatása abban döntően megegyezett, hogy a középfokú iskolák alsó tagozatai (vagy külön működtetett iskolatípusok és fokok) elsősorban kereskedősegedeket, míg a felső tagozatok kereskedelmi tisztviselőket képeztek, tehát ahogy láthattuk a német, a svájci és a francia kereskedelmi iskolák esetében is differenciált, más-más társadalmi réteget célzó képzés volt a jellemző. Ezzel szemben az elsősorban a német, az osztrák és a francia szakoktatási modellt követő magyarországi középfokú iskolát végzett diákok többsége köz- illetve, elsősorban magántisztviselői (köztük a kereskedői tisztviselők aránya alacsonyabb volt) pályán helyezkedett el.

A legtöbb európai állam kereskedelmi szakoktatását ez a kettős tagozódás jellemezte, azonban ez nem volt azonos a hazánkban megvalósított kettős tagozattal. Az alsó tagozat a tanonciskolát pótolta, a felső tagozat nagyjából a középfokú magyar iskolának felelt meg,

²¹⁶ Rodrigues, Lúcia Lima – Gomes, Delfina – Craig, Russell (2004): The Portuguese School of Commerce 1759-1844. *Accounting History*, Vol. 9. No. 3. 60.

²¹⁷ Vincze Frigyes (1924): Szakoktatási törekvések Portugáliában a XVIII. század második felében. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXXI. évf. 2. sz. 44.

²¹⁸ Tanított tárgyak: matematika, természettan, kémia, technológia, ásványtan és földtan, földrajz, gazdaságtörténelem, könyvvitel, magánjog, kereskedelmi jog, kereskedelmi számtan, politikai számtan, közgazdaságtan, francia, angol, német nyelv., szépirodalom, gépírás, gyorsírás. Vincze, 1935. 185.

de mindkettő végzettsége elsősorban kereskedelmi pályára (még ha tisztviselő is) képesített, szemben a magyarországi intézményekkel. Itt azonban meg kell jegyeznünk, hogy az európai országok többségében ténylegesen csak az alsó tagozatok (kereskedelmi segédek képző tanonciskolák és alsó középfokú iskolák) váltak népszerűvé és terjedtek el, a felső tagozatok majd mindenhol nehézségekkel küzdöttek (tanuló és pénziánnal). A korabeli európai országok szakoktatásáról megjelent írások szinte mindegyikében a középfokú iskolákban tanítandó általános és szakműveltség összehangolásának nehézségeiről, és ezen tantárgyak arányainak vitáiról olvashatunk, mely jelzi ez a kérdés nemcsak Magyarországon váltott ki évtizedeken át tartó heves vitákat. Amíg a legtöbb európai ország kereskedelmi iskoláiban elsősorban arra törekedtek, hogy lehetőség szerint minél kevésbé terheljék a tanulókat, melyet az általános műveltséget adó órák számának folyamatos csökkentésével (bár az általános műveltséget adó tárgyak óraszámát főleg a német területeken, elsősorban az osztrák iskolákban eleinte emelkedett) kívánták elérni, addig hazánkban inkább növelték e tárgyak óraszámát, így közelítve a kereskedelmi érettségit a gimnáziuméhoz. Itt megjegyzendő, hogy a katonai önkéntesség és egyéb jogok az osztrák, német és francia iskolák esetében is befolyásolták látogatottság alakulását – ám annak feltételrendszere, majd átalakítása, egyes helyeken való későbbi megvonása miatt –, azonban közel sem oly mértékben, mint hazánkban. A fent említett országok esetében több alkalommal történt kísérlet rendeletek, törvények által a középfokú képzés állam által történő egységesítésére, azonban e rendelkezések gyakorlatban történő betartása már kevésbé valósult meg (ha részesült is állami támogatásban és/vagy volt közös szervezete, rendtartása, mint az osztrák iskoláknak, az intézmények többsége 1920 után is magánfenntartású volt, vagy éppen viszonylag széleskörű autonómiával rendelkezett, mint például a francia iskolák).

Az európai középfokú kereskedelmi iskolák többsége magasabb előképzettséggel és idősebb tanulókat vett fel, sőt a XX. század elejétől számos iskola (német, svéd, angol) átalakítva képzését (kizárólag szaktárgyakat oktattak) az érettségi megszerzését tette a felvétel feltételévé. Így ezeket az iskolákat jóval nagyobb valószínűséggel a pálya iránti érdeklődésből, illetve a kereskedelmi szakma valamely ágában való tényleges elhelyezkedés céljából választották a fiatalok, szemben a magyarországi iskolákkal, ahova a gimnáziumi tanulmányokat folytatni nem tudó, vagy polgári iskolát végzett általában kevésbé jó képességű, a kereskedelmi pályán nagy valószínűséggel elhelyezkedni nem kívánó tanulók tömegei érkeztek, komoly kihívás elé állítva ezzel a kereskedelmi szaktanárokat. Azaz amíg az európai országok többségében a XX. század első felében sorra szüntették meg a klasszikus három évfolyamos kereskedelmi iskolákat és helyettük inkább egy, illetve kétéves jobb színvonalú tanfolyamokat, képzéseket szerveztek a pályát tudatosan választó, már érettebb fiatalok számára, addig hazánkban egyre inkább csökkent a középfokú kereskedelmi iskolák szakiskolai jellege.

Láthattuk, hogy az egyes európai országok kereskedelmi iskoláinak szervezete, tananyaga, képzésének színvonala igen eltérő volt. Azonban kiemelendő néhány (francia, svájci, belga) a szakmai gyakorlati ismereteket előnyben részesítő „felső” középfokú kereskedelmi iskola, mely igen nagy népszerűségnek örvendett az európai, köztük a magyar diákság körében. Ugyanis nem volt ritka, hogy a tehetősebb családok a hazai felső kereskedelmi iskolák valamelyikében tanuló fiaikat nyelvyakorlás és a gyakorlati nemzetközi kereskedelemmel való megismerkedés céljából nyáron, vagy a kereskedelmi iskola után egy-egy svájci intézmény képzésére küldték.

III. KERESKEDELMI SZAKOKTATÁS MAGYARORSZÁGON

III. 1. Az első szakoktatási intézmények a XVIII. századi Magyarországon

Az iparos céhek XIV-XV. századtól Magyarországon is kialakult gyakorlata a kereskedők képzése során is éreztette hatását. A Pesti Polgári Kereskedelmi Testület az uralkodó (I. Lipót) által 1699-ben megerősített szervezeti szabályzatában már meghatározta a kereskedők képzési rendjét, mely szerint *„Az aki polgári kereskedő vagy kalmár akar lenni, tartozik hiteles bizonyítvánnyal igazolni, hogy törvényes születésű, továbbá hogy kitanult kereskedőnél vagy kalmárnál tanult (...). Mi az inasokat illeti, ezek legalább is öt évig legyenek az üzletben és csakis egy úrnál (...). És végre hogy pesti tisztességes polgári kereskedő vagy kalmár üzletében mint segéd legalábbis három évig becsületesen és szorgalmasan szolgált.”*²¹⁹

A céhek mellett a szerzetesrendek (bencés, premonteri, ciszterci, domonkos, ferences, pálos rend, a XVI. századtól a jezsuiták, majd a XVIII. századtól a piaristák is beemelték a gimnáziumi tantárgyak sorába például a geometria mellett, a rajzot előszeretettel kapcsolva az építészethez) is foglalkoztak szakképzéssel, ám ez elsősorban az iparosok képzését jelentett.

A XVIII. század második fele Közép- és Kelet-Európa országaiban a felvilágosult abszolutizmus időszaka, mely kormányzati rendszer alapja, hogy az uralkodói hatalom eredete a társadalmi szerződés, melyben a társadalom az uralkodóra ruházza a hatalmat, amit ezt követően nem ellenőrizhet, és nem vehet vissza. A „közjó” biztosítása érdekében az állam ellenőrzése alá vonta a társadalmi élet minden színterét, ennek szellemiségében uralkodott Mária Terézia is, aki az eddig egyházi feladatkörbe tartozó oktatást is a felügyelete és irányítása alá vonta azzal a céllal, hogy hasznos állampolgárokat neveljenek.²²⁰

A fentiek szellemiségében a nagyszombati Theresianumnak 1768-ban Mária Terézia által is megerősített szabályzata szerint az elemi iskolában elsajátítható ismereteken felül, a lányokat a varrásra, a fiúkat pedig valamilyen mesterségre is ki kellett képezni. Hasonló célokat fogalmazott meg, az uralkodó ösztönzésére és támogatásával 1763-ban alapított tallói királyi árvaház, ahol az írás és olvasás mellett, a hasznos mesterségek oktatása is kiemelt szerepet kapott. Mária Terézia külön kérésére a tanulókat az egyes foglalkozás szerint külön szobákba helyezték el, hogy egy, a mesterséget űző „Stubenvater” felügyelete alatt sajátíthassák el a választott mesterséget.²²¹ A tallói árvaház gyakorlatias oktatása hatással volt a soproni, majd kőszegi árvaházban megszervezett gazdasági képzésekre is. Az 1768-ban alapított soproni árvaház céljai szerint a fiúkat olyan mesterségekre kell tanítani, melyek az ország kereskedelmét és az iparát egyaránt előmozdítják. A XVIII. század második felétől céhes keretek között zajló iparoktatás újabb szinterei az árvaházak.

Mária Terézia nevével fémjelzett, de Ürményi József és mások által kidolgozott 1777-ben életbe lépő a Monarchia és így Magyarország oktatását is alapvetően befolyásoló I. Ratio Educationis oktatásügyi rendelet mind az alsó- és közép-, mind pedig a felsőfokú oktatás terén figyelmet fordított a reális irányú nevelésre, azonban önálló szakiskolákat alsó- és középfokon nem hozott létre. Az alsófokú oktatás esetében a számtan és a fogalmazás tanításának keretében, középfokon a számtan, a földrajz és a

²¹⁹ Vincze Frigyes (1937): Szakoktatásunk multja és jelene. A mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi szakoktatás fejlődése 1750-től napjainkig. Szepes és Urbányi Könyvnyomda, Budapest. 12.

²²⁰ Katus, 2012. 73.

²²¹ Vincze, 1937. 13.

természetrájt tanításánál (különösen a gimnáziumi számtantanítással egybekapcsolt könyvviteli ismeretek átadásával), míg felsőfokon a királyi akadémiák jogi tanfolyamainak számviteli kurzusain próbálták az ifjúságnak gyakorlatiasabb, például a kereskedelemben is hasznosítható ismereteket is tanítani.²²²

II. József 1783-ban rendelkezett a vasárnapi rajziskolák felállításáról és az inasok számára kötelezővé tette azok látogatását. Azonban itt megjegyzendő, hogy az első rajziskolák (Schola graphidis), melyek Európa-szerte az elsők között biztosították az intézményes kereteket az iparoktatásnak már 1770-ben megnyitották kapuikat.²²³ A rajziskolákat a források a norma-iskolaegyüttes részeként említik (az első hazai normaiskola Pozsonyban 1775-ben jött létre).

A pozsonyi tankerületi főigazgató báró Prónay Gábor javaslatára 1786 júniusában kelt uralkodói rendelet az egyes mesterségek, szakmák városi mesterei (kőműves, ács, lakatos, aranyműves, kőfaragó, harangöntő, üveges, paszományos, nyerges, szíjgyártó, fazekas) számára előírta, hogy inasikat a helyi normaiskola rajziskolájának egyéves látogassa végén megszerzett igazoló bizonyítvány után szabadíthatják csak fel.²²⁴ Azonban az inasok nem látogatták rendszeresen a rajziskolákat, ezért a rendeletet 1795-ben tovább szigorították, mely szerint a normaiskolai népiskolákkal rendelkező városokban bizonyos iparágak inasainak a rajziskola mellett, a normaiskola negyedik osztályát is el kellett végezni, ennek elmulasztása komoly pénzbírságot vont maga után. Egyúttal az 1795-ös rendelet megkövetelte az írni-olvasni tudást, ugyanis az írni-olvasni nem tudó inasoknak vasárnapi ismétlő iskolába kellett járni.²²⁵ Tehát a rendelkezés értelmében már a képzés megkezdésekor igazolni kellett az alapismeretek meglétét.

A XVIII. század szakoktatási intézményei közül kiemelendő a kapuit 1735-ben Selmecbányán megnyitó bányatisztképző iskola, mely 1763-tól felsőfokú bányamérnökképző intézménnyé fejlődött. Bár viszonylag rövid ideig állt fenn, de mégis jelentős intézmény volt az 1763 és 1776 között a Pozsony megyei Szencen működő Collegium Scientiarum Oeconomico Cameralium, amely elsősorban nem mezőgazdasági szakembereket, hanem kincstári tisztviselőket képzett (ahol pénzügyi ismereteket, könyvvitelt, valamint államgazdaságtan ismereteket tanítottak), ám a közigazdaságtan mellett mezőgazdaságtant is tanított, mivel az iskola igazgatója Valero Jakab kegyestanítórendi áldozópap úgy vélte, hogy a fiatalság alig tud valamit a helyes gazdálkodásról. A három évfolyamos képzése erőteljesen hasonlított a bécsi Realhandlungsakademie-hoz, melyet Mária Terézia annak hatására alapította, hogy a hétéves háború után a bécsi kereskedők beadvánnyal fordultak az uralkodóhoz, hogy engedélyezze fiaik kereskedelmi ismeretekre külföldön való taníttatását, mondván Bécsben nem biztosított a megfelelő képzés.²²⁶ Így jött létre az osztrák szakoktatás egyik első fontos intézménye, melynek megnyitása nyilván nem csak a bécsi kereskedő családok támogatása volt, hanem politikai cél is, azaz az erőteljes német befolyás csökkentése. A Collegium Oeconomico főiskolájának, pontosabban Európa első számviteli főiskolájának tekinthető, mivel középiskolát és egyéves filozófiai tanfolyamot végzettek nyerhettek felvételt. A hároméves német nyelvű képzés során

²²² A hazai rajzoktatás történetét, annak középkori előzményeit lásd részletesebben: Köves Szilvia (2009): A hazai rajzoktatás története (1777-1944). Kortárs nevelési és művészeti irányzatok tükrében. Doktori Disszertáció, ELTE Neveléstudományi Doktori Iskola, Budapest.; illetve Tóth Péter (2006): A hazai rajzoktatás története a népoktatási törvényig. A rajziskolák. *Neveléstörténet*, III. évf. 1-2. sz. 115-136.

²²³ Fericsán, 1999.

²²⁴ Tóth, 2006. 119.

²²⁵ Keszei András (2006): A középfokú oktatás felekezeti változatai a 19. században. In: Kövér György (szerk.): *Zombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon*. Századvég, Budapest. 551.

²²⁶ Vincze Frigyes (1925): A szempci Collegium Oeconomicum. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXXII. évf. 6-7. sz. 192.

Mária Terézia külön kérésére a piarista rend tanárai tanították a hallgatókat.²²⁷ A Collegiumban pénzügyigazgatási ismereteket, kettős könyvvitelt, államgazdaságtant, valamint az állami és birtokigazgatásban nélkülözhetetlen hivatalos levelezés, fogalmazás rejtelmeit oktatták. Miután az iskola épülete 1776-ban leégett, az intézet átkerült Tatára és az ottani helyi gimnáziummal (mint Seminarium Geometrarum) összekapcsolva működött 1780-as megszűnéséig.²²⁸

A korszak egyik leghíresebb szakiskolája a filantropista elveket való Tessedik Sámuel által 1779-ban Szarvason létrehozott négy évfolyamos mezőgazdasági és ipari ismereteket egyaránt nyújtó gyakorlati, gazdasági iskola (Praktische-Oekonomisches Industrial-Institute), melynek célja, hogy értelmes embereket, jó keresztényeket, munkás polgárokat, ügyes gazdákat és gazdaasszonyokat neveljen.²²⁹ A közismereti tárgyak tanítására délelőtt és délután két-két órát fordítottak a tanítók, azonban belátásukra volt bízva, hogy mennyi időt szánnak a napi elméleti órákra (erkölcstan, bibliai ismeretek, polgári kötelességek, olvasás, írás, számtan, földrajz, természetrajz, kereskedelmi ismeretek), ugyanis ha úgy látták, hogy a tanulók figyelme már nem elég élénk, gyakorlati foglalkozásra tértek át. Az ismeret átadása szokratikus módszerrel történt, a termények és azok hasznosságát illetően Basedow és Salzman párbeszédes eljárását alkalmazták.²³⁰ A gyakorlati foglalkoztatás a szövő- és festőműhelyen kívül a hatholdas kertben, a 29 holdas tangazdaságban folyt. Tessedik magánvagyonát az intézmény felemésztette, így 1806-ban végleg bezárt.

Közel kétéves előkészítő munka után 1797-ben nyitotta meg kapuit a három évfolyamos keszthelyi Georgikon, amely az első mezőgazdasági főiskola volt Európában.²³¹ A Georgikon vezetésére Festetich György a Prágából érkező Bulla Károly Ferdinándot a korszak híres mezőgazdasági szakemberét kérte fel.²³² A főiskolai szintű gazdatiszti képzésre jelentkezőktől megkívánták a gimnáziumi és a főiskolai filozófiai tanfolyam elvégzését. Az oktatás latin és német, majd 1840-től már csak magyar nyelven folyt.²³³ A főiskolai képzés mellett több alacsonyabb szintű tagozat is működött (földművesiskola parasztfiúknak, vadász, lovász, ménestesteri és kertésztanfolyam, a lányok számára gazdasszonyiskola). A Georgikon 1847-ben

²²⁷ A piarista rend már ekkor nagy hangsúlyt fektetett a természettudományos képzésre ezért esett Mária Terézia választása e rend tanáira. Mihalik István – Szögi László – Zsidi Vilmos (2004): A Collegium Oeconomicumtól a Budapesti Corvinus Egyetemig. In: Szögi László – Zsidi Vilmos (szerk.): A Budapesti Corvinus Egyetem Levéltára (1891-2001), Budapest.

http://www.unicorvinus.hu/fileadmin/user_upload/hu/kozponti_szervezeti_egysegek/kozgaz_leveltar/052_BCE_Leveltari_repertorium.doc (Utolsó letöltés: 2013. 08. 16.)

²²⁸ A Collegium Oeconomicum működésének történetét lásd részletesebben Hegyi Ferenc (1983): A szenci Collegium Oeconomicum 1763-1776-1780. *Irodalmi Szemle* (Pozsony), 26. évf. 531-554.

²²⁹ Előzményként megemlítené Ferdinand Kindermann (1740-1801) katolikus lelkész által a Szudéta-vidék szegény diákjai számára 1771-ben alapított gyakorlati „szorgalmi” gazdasági népiskolája (Industrie-Schule). Az industria ekkor nem még nem ipari, hanem általában gazdasági iparkodást jelentett. Az iskola célja a fiúknak és lányoknak egyaránt a gyakorlati életben hasznos ismeretek tanítása. Kindermann munkája elismeréseként Mária Teréziától Onemességet, II Józseftől prágai prépostságot, majd leimeritiz püspöki címet kapott. 1783-ban Kindermann tanácsolta II. Józsefnek a papképzés reformját, megfogalmazva a néppel hasznosan foglalkozó lelkész eszményét. A prágai normaiskola fejlesztése mellett, jelentős szerepe volt abban, hogy II. József a csehországi népiskolák példáját ajánlotta a Monarchia más országai, köztük Magyarország számára is. Kosáry Domonkos (1983): *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986. 470-471.

²³⁰ Vincze Frigyes (1937): A szakoktatásunk múltja és jelene. Szepes és Urbányi, Budapest. 15.

²³¹ Az iskolát, a tanulmányait a göttingeni egyetemen végző gróf Festetich György – közel 160 ezer holdnyi uradalom tulajdonosa – alapította, de a tananyag kidolgozásában Nagyváthy János mellett Tessedik Sámuel is aktívan részt vett.

²³² Szávai Ferenc (1996): *Gazdaképzési rendszerek*. Pannónia Könyvek, Pécs. 61.

²³³ Orosz, 2003. 41.

megszűnt, majd 1865-ben indult újra Országos Gazdászati és Erdészeti Tanintézet néven.

A közgazdasági képzésünk fontos állomása volt az 1769-ben az 1763-as bécsi képzés mintájára a nagyszombati egyetem bölcsészeti karán Studium Politicocamerale néven alapított új tanszék, amely elsősorban az államigazgatásban, a kamaránál állást vállaló tisztviselőket képezte. A tanszék 1777-től átkerült a jogi karra, amely az államigazgatási tudományok, a pénzügytan és közgazdaságtan, illetve a kereskedelmi és váltójog tanszékének tekinthető.²³⁴ A politikai-kameralisztika tanszék volt az, amely 1848-ig egyetemi szinten közgazdasági, kereskedelmi ismereteket oktatott.²³⁵ A Thun-féle egyetemi reform során a jogi karon a kameralisztika helyébe a közgazdasági és pénzügytani tanszék lépett.

Az 1777-es tanügyi rendeletben megfogalmazott irányelvek valamelyest a gyakorlatban is éreztették hatásukat, ugyanis a század végén sorra jelentek meg a gyakorlati éltre való felkészítést segítő gazdasági tankönyvek (1778 Makó Pál Institutionis Aritmethmeticae könyvviteli ismereteket összefoglaló műve, 1789 Wályi K. András „A norma és levélíró” kereskedelmi levelezést segítő tankönyve, 1789 Königsacker József a szenci főiskola tanárának Scriptura Duplux címen megjelent könyvviteli tankönyve).²³⁶ A Ratio tanügyi szervezetében megfogalmazott reális irányú nevelés azonban a rendi Magyarországon működő gazdasági és korlátozott kereskedelmi viszonyok közötti tényleges megvalósítása még számos akadályba és ellenállásba ütközött. Szintén nem segítette a hazai szakoktatás intézményes keretek közötti létrejöttét és elterjedését, hogy a XVIII. században a nyugati államokban létrejövő első szakoktatási kezdeményezések is sorra elhaltak, és mindössze egyetlen iskola, a Büsch által alapított hamburgi (akadémia) középfokú szakiskola gyakorolt nagyobb hatást a XIX. századi szakképzésre.

III. 2. A kereskedelmi szakképzés kezdetei a XIX. századi Magyarországon

Hazánkban a kereskedelmi képzés egészen a XIX. század közepéig elsősorban céhes keretek között zajlott. Magyarország iparát elsősorban a céhes termelés és a falusi háziipar jellemezte, a nem céhes ipari üzemek száma 1790 és 1815 között 116-ra tehető, ám ezek jelentős része húsznál kevesebb embert foglalkoztatott, és mindössze hét olyan üzem működött, amely száznál több főt tudott alkalmazni.²³⁷ A XVIII. század folyamán a hazai manufaktúrákban hozzávetőleg 5 ezer fő dolgozott, ami a lakosságnak csupán 0.3%-át tette ki, így nem meglepő, hogy a manufaktúrák megjelenése a század folyamán nem tudta megváltoztatni a céhek dominanciáját, melyek száma folyamatosan növekedett, de az 1830-as évekre már sem mennyiségi, sem minőségi szempontból nem tudták kielégíteni az egyre növekvő ipari keresletet.²³⁸ Az 1840. évi XVII. tc. jelentősen elősegítette a tőkés ipari vállaltok számának növekedését, ugyanis a gyárak jogviszonyáról kimondta, hogy aki a törvény szerint kereskedést folytathat, az szabadon

²³⁴ Szögi László (1995): A közgazdasági képzés Magyarországon a Keleti Kereskedelmi Akadémia alapításáig. In: Szögi László – Zsidi Vilmos (szerk.): *Tanulmányok a magyarországi közgazdasági felsőoktatás történetéből*. Budapest Közgazdaságtudományi Egyetem, Budapest. 10-11.

²³⁵ A tanszék élén 1772-től Gyurkovics Ferenc, 1794-től Reviczky József, 1806-tól Sax Mihály pécsi, illetve győri akadémiai kameralisztikai tanár, 1821-től Gyurián István pozsonyi, 1832-től Tipula Péter szintén pozsonyi tanár állt.

²³⁶ Vincze Frigyes (1935): *A középfokú kereskedelmi szakoktatásügy hazánkban és külföldön a 19. század ötvenes éveitől napjainkig*. Studium, Budapest. 9-10.

²³⁷ Katus, 2012. 151.

²³⁸ U.o.

alapíthat gyárat is. Az 1840-es évek a vas- és gépipar, valamint az élelmiszeripar, majd a malomipar látványos fejlődését eredményezte.

A Habsburg Monarchia gazdaságpolitikája alapvetően meghatározta Magyarország kereskedelmi lehetőségeit. Az 1754-es vámszabályozás kisebb változtatásoktól eltekintve lényegében az 1850-es évekig megszabta azokat a kereteket, melyeken belül a magyar kereskedelem folyt. Amíg az 1754-től érvényes kettős vámrendszer – a merkantilista elvek mentén – támogatta a mezőgazdasági termékek kivitelét az örökös tartományokba, illetve igen alacsony vámok mellett (2-5%) tette lehetővé az onnan történő ipartermékek behozatalát, addig a birodalmon kívülre irányuló agrárexportot és a külföldről történő iparcikkek behozatalát 50-60%-os vámmal sújtotta.²³⁹ Miközben a külkereskedelem forgalma a fent említett vámrendszer ellenére – amely jelentős előnyökkel is járt – a század folyamán fokozatosan növekedett, addig a belkereskedelem igen csekélynek mondható.

A belső forgalmat minden bizonnyal korlátozták a céhek azzal, hogy az ipari termelés egy része fölött ellenőrzési jogot gyakoroltak és ezzel tulajdonképpen megakadályozták azt, hogy más testületek vagy egyének beleszóljanak a gazdasági folyamatokba. Szintén a belső forgalmat hátráltató tényező volt az infrastruktúra katasztrofális elmaradottsága és az ország sokszor bizonytalan monetáris helyzete (a XVIII. században sokfajta valuta volt egyszerre forgalomban), mivel Magyarországon csak az 1830-as évek végén alakultak ki a modern gazdaság pénzügyi intézményei (bankok, takarékpénztárak). A XVIII-XIX. század fordulójára Pest lett a hazai kereskedelmi élet központja, egyben Európa egyik jelentős vásárvárosa és az importált árucikkek elosztó-központja. Az 1810-es évek elején az ország kereskedelmi tőkéjének egyötöde itt összpontosult.²⁴⁰

A XIX. század eleji hadikonjunktúrának (hadiszállítás és áruellátás fellendülése) köszönhetően megszaporodott a kereskedő cégek száma Magyarországon. Pesten a XIX. század első felében már közel 300 nagykereskedő működött, akiknek egyharmada terménykereskedelemmel foglalkozott.²⁴¹ A XVIII. század végére az addig meghatározó szerepet betöltő örmény és görög kereskedők vezető szerepe csökkent, és a belső áruforgalom jelentős részét a helyüket átvevő zsidó kereskedők bonyolították. Mivel a zsidók földet nem vásárolhattak, a városokban nem telepedhettek le és a kereskedő társulatokhoz sem csatlakozhattak, így elsősorban földesúri regáléjogok bérlésével és terményeiknek forgalmazásával foglalkoztak, majd gabona-dohánykereskedelem mellett bekapcsolódtak a hadiszállításba.²⁴² Tehát a korszakban a kereskedőknek két nagy csoportját különböztethetjük meg: a testületi kereskedőket (városlakó polgárok) és a zsidó nagykereskedőket, akik elsődlegesen a Monarchia nyugati feléből érkeztek, s általában mezővárosokban laktak.²⁴³ A testületi kereskedők – többségük németajkú lakos – által létrehozott cégek akár hosszú évekig is főnálltak. Céljuk elsősorban a tőke gyarapítása, a biztos megélhetés (inkább vállalva az alacsonyabb profitot) és az utódaik számára a társadalmi presztízs megteremtése volt. Ezzel szemben a zsidó kereskedők – akiknek a száma annak ellenére fokozatosan növekedett a XIX. század folyamán, hogy a század közepéig letelepedésüket, ahogy említettük komoly korlátozások nehezítették – általában sok rövid életű vállalkozást hoztak létre, ami egy-egy konjunkturális ciklus idején működött és addig tartott, amíg az agrárpiazi árak

²³⁹ Kaposi, 2002. 133.; Katus 2012. 69.

²⁴⁰ Katus, 2012. 159.

²⁴¹ U.o.

²⁴² U.o. 158.

²⁴³ Kaposi, 2002. 141.

magasak voltak.²⁴⁴ Természetesen voltak tartósan fennálló kereskedői vállalkozásaik, sőt egyes kereskedők több városban is működtettek céget (Grosshandler család, Biedermann Lázár Miklós, Schây-família), majd a bankári és hitelezési tevékenységet is beemelték az üzletkörükbe és a vidéki városokból a legsikeresebbek Pestre költöztek.²⁴⁵

A kereskedelmi lehetőségek bővülés ellenére ekkor még a kereskedés – e tevékenység kockázatai miatt –, mint foglalkozás nem volt igazán népszerű Magyarországon. A vidéki parasztság döntő része igyekezett maga előállítani az ipari szükségleteit, és csak a nagyobb szakértelmet kívánó eszközöket vásárolta meg a városi piacokon, ugyanis a belkereskedelem legnagyobb része az országos és heti vásárokon bonyolódott, melyet a házaló és vándorkereskedelem egészített ki.

A XIX. század elején megélnékelő gazdasági élet eredményeként, egyre inkább megjelent az igény mind az ipar, mind pedig a kereskedelem terén a szakképzett munkaerő iránt. A hazai kereskedőtestületek már a század elején próbálták felhívni az ország vezetőinek figyelmét a kereskedelmi szakképzés hiányosságaira. A pesti, budai, győri és a pozsonyi kereskedőtársulatok 1802-ben az országgyűlésnek benyújtott közös javaslatukban fogalmazták meg mindazokat a tovább már nem halogatható teendőket, melyekről úgy ítélték meg, hogy szükségesek ahhoz, hogy a hazai kereskedelmi élet valóban fellendülhessen. A javaslatukban sok egyéb fontos kérdés mellett külön hangsúlyozták a szakszerű képzés megszervezésének fontosságát, melynek szükségességét a Pesti Polgári Kereskedelmi Testület szervezeti szabályzata – mely az üzletben töltött tanoncévekről hiteles bizonyítvány kiállítását kívánta meg – már a XVIII. század végén megfogalmazott. Ugyanis a testületnek 1791-ben a kereskedelmi bizottság elé terjesztett javaslatában a következő kívánalmak szerepeltek: *„Szükséges, hogy minden kereskedő a szakmájának megfelelő üzleti tőkét és kellő képzettséget mutasson ki és éppen úgy, mint kellő tőke nélkül, kellő szakképzettség nélkül se szabadjon senkinek üzletet nyitnia, vagy a saját személyére üzleti engedélyt adni.”*²⁴⁶ A kereskedőtestületek ekkor még nem beszéltek iskolászerű képzésről, hanem elsősorban azt szerették volna elérni, hogy a gyakorlati életben zajló képzés előre felállított követelmények alapján történjen, majd a végén kötelező vizsgával záruljon. A Pesti Polgári Kereskedelmi Testület a kereskedelemnek Pesten való szabályozása tárgyában 1808. április 8-án folyamodvánnyal fordult az uralkodóhoz, amelyben a tanoncévek végén kötelező vizsga letételét, majd bizonyítvány kiadását kérte. A folyamodványra csak 1816-ban – 1813-as újbóli felterjesztés után – érkezett válasz.

Az 1806-ban kiadott második Ratio – az alsófokú elemi iskolákat figyelmen kívül hagyva – a szakoktatás tekintetében inkább vissza, mint előrelépést jelentett. Ugyanis a rendelet már nem tett különbséget hasznos és szükséges tárgyak között, mivel a hasznosság a közép- és felsőfokú oktatásban a korábbiakkal ellentétben már nem játszott fontos szerepet. Ám ezzel szemben az elemi iskolák tanításterve az utolsó osztály esetében az ipari és kereskedelmi ismeretek szükségességére is gondolt, amikor technológiai, kereskedelmi földrajzi, geometriai és levelezési tárgyakat is tanított. Azok számára, akik kézművesek, kereskedők kívántak lenni, tanítottak nyelvtant, helyesírást, fogalmazást, mértant, építészetet, természetrajzot, kézműipartant, kereskedelmi földrajzot és áruismeretet is.²⁴⁷

²⁴⁴ U.o. 141-142.

²⁴⁵ Katus, 2012. 158-159.

²⁴⁶ Pólya Jakab (1896): A Pesti Polgári Kereskedelmi Testület és a Budapesti Nagykereskedők és Nagyiparosok Társulat története. Franklin-Társulat Nyomdája, Budapest. 211.

²⁴⁷ Schack Béla – Vincze Frigyes (1930): *Kereskedelmi oktatásügy fejlődése és mai állapota Magyarországon*. Franklin-Társulat, Budapest. 190.

Az 1810-es években Fáy András a korszak jeles írója „*Próbatétel a mai nevelés két nevezetes hibáiról*” címmel megjelent munkájában a szakoktatás eddig elmaradt megszervezése mellett érvelt. Az egyéni boldogulás és a közjó követelményeként hirdette, hogy „*a kereskedés és szorgalmasság legyenek a Nemzetnek mint Nemzetnek első tökéletességei, a tudományok csak azon classisoké benne, kiknek a Kormányban, felügyelésbe, oktatásban kisebb vagy nagyobb befolyások van.*”²⁴⁸ Egyúttal az iskolák alapításához írott tanácsai között arra hívta fel a figyelmet, hogy nem lehet a nyugati mintát egy az egyben átültetni, hanem a hazai viszonyok figyelembevételével kell megszervezni az oktatást: „*Ki a magyar életre kíván hatni, javaslatainál magyar földön, magyar éghajlat alatt, földieki közt járjon és ne üvegházi növényekkel kínálgassa a jó magyar hazát!*”²⁴⁹

Várady Szabó János tanár 1817-ben megjelent írásában a népiskolák a szorgalmatossági iskolák összekapcsolását, Borosnyai Lukács János marosvásárhelyi tanár 1818-ban már három évfolyamú ipariskolák felállítását, Liedmann Márton lőcsei tanár 1823-ban a kereskedőknek, mezőgazdászoknak hasznos ismeretet adó iskolákat, míg Tóbiás Gottfried pozsonyi tanár 1833-ban Széchenyinek ajánlva munkáját hat osztályos – első három év általános, a következő évben ipari, majd az utolsó két évben kereskedelmi tárgyakat tanító – polgári iskolákat javasolt.²⁵⁰

Bár önálló kereskedelmi iskola nem működött hazánkban az 1830-as évekig, azonban érdemes megemlíteni, hogy egyes elemi iskolák osztályaiban például a számtant nagyobb óraszámokban tanították, segítve ezzel a kereskedelmi pályára készülő fiatalok számára a különböző számolási, mérési eljárások elsajátítását. Ilyen iskola működött Késmárkon, Lőcsén, Sopronban és Pozsonyban. Itt azonban meg kell jegyezni, hogy a XIX. század elején a hadikonjunktúrának köszönhetően sorra nyíló kereskedelmi üzleteknél és cégeknél való elhelyezkedéshez fontos könyvviteli ismereteket nem oktattak az elemi iskolákban, ezt általában magántanítóknál sajátíthatták el a pályán elhelyezkedni kívánók.

Hazánk első kereskedelmi tanonciskolájának – mint vasárnapi iskolának Pesten 1830-ban történő – megnyitása a sziléziai származású Bibanco Gyula Emánuel²⁵¹ szaktanító nevéhez fűződik, aki miután a reáliskolát elvégezte, a bécsi politechnikum kereskedelmi tagozatán folytatta tanulmányait. A tanulmányainak befejezése után bécsi cégeknél dolgozott, és mindeközben folyamatosan képezte magát és éveken át kereskedelmet, illetve áruismeretet tanított. Pestre, mint a kereskedelmi tudományok szaktanítója érkezett. Bár számos magántanítványa volt, egy idő után ez már nem elégítette ki ambícióit, és egy vasárnapi kereskedelmi tanonciskola felállításáról szóló javaslatot nyújtott be a Pesti Polgári Szabadalmazott Kereskedelmi Testület elé, amely támogatta az ötletét és a testület hatvan tagja vállalta, hogy tanoncaikat iskolájába járatták, sőt mi több, annak költségeit is fedezik. Még ugyanebben az évben benyújtott egy újabb kérelmet a Helytartótanácshoz, amelyben egy mindennapos nyilvános szakiskola megnyitásnak engedélyezését kérte, azzal érvelve, hogy Pesten – a hazai ipar és kereskedelem központjában – még nincs megfelelő szakiskola. A Helytartótanács kérelmét jóváhagyta és 1830-ban a 6585. szám alatt kelt rendeletében engedélyezte – ugyan pénz hiányában nem nyilvános formában – egy kereskedelmi magániskola megnyitását.²⁵² Az első tanévben 29, a másodikban 70, a harmadikban, pedig már több mint 100 tanuló jelentkezett az iskolába. Az ország első kereskedelmi iskolája három

²⁴⁸ Fáy András (1916): *Próbatétel a mai nevelés két nevezetes hibáiról*. Trattner János Nyomda, Pest. 147.

²⁴⁹ U.o.

²⁵⁰ Vincze, 1937. 42.

²⁵¹ Bibanco Gyula Emánuel (1785-1841) nemcsak a szakismeretekben volt járatos, hanem kiválóan beszélt idegen nyelveket is (németül, franciául, olaszul, magyarul).

²⁵² Bibancoval párhuzamosan Hoffmann Károly magántanító is benyújtotta kérelmét egy hasonló szakiskola megnyitására, de a helytartótanács ezt ekkor még elutasította. Schack-Vincze, 1930. 203.

tagozatból állt: egy *vasárnapi iskolából*, ahol vasárnaponként négy órában a pesti kereskedők tanoncokat oktattak kereskedelmi számtanra, könyvvitelre, szépírássra és fogalmazásra, és a diákok eredményeiről félévente értesítőt küldtek a tanoncokat alkalmazó kereskedőknek; egy *kereskedelmi iskolából*, amely szintén további három részből állt: egy hat hónapos előkészítő osztályból (főleg azoknak a diákoknak, akiknek a nyelv használatával voltak gondjaik és ezen hiányosságaikat szerették volna pótolni a kereskedelmi tanulmányaik megkezdése előtt), egy kereskedelmi osztályból, ahol 12 hónap alatt a politechnikumban tanított tárgyakat – kereskedelmi számtant, könyvvitelt, fogalmazást, áruismeretet, kereskedelmi jogot, kereskedelmi földrajzot, technológiát, magyar, német és olasz nyelvet – sajátíthatták el a fiatalok, illetve állt egy gyakorlóirodából, ahol a gyakorlatban is alkalmazhatták mindazt a tudást, amit az elméletben már megtanultak. Az iskola harmadik tagozata egy *nevelőintézet* volt, ahol a bentlakó diákok nyertek elhelyezést, akik a már említett tantárgyakon kívül pluszban napi két óra oktatásban részesülhettek a szüleik kívánsága alapján történelemből, fizikából, kémiából, rajzból, zenéből vagy nyelvekből. Mindemellett az iskola *esti tanfolyamokat* is indított azoknak, akik már évek óta dolgoztak, de mégis szerették volna tovább képezni magukat. Az iskolában az oktatás nyelve – a kor kereskedelmi életéhez elengedhetetlen – német volt, de jól átlátva a magyarországi viszonyokat az előkészítő és a kereskedelmi osztály tanítástervében a magyar nyelvet is beemelték. Ennek az iskolának mindenképpen nagy előnye volt a magántanítókkal szemben, hogy elvégzése után érvényes bizonyítványt adott a növendékeinek (1838-ig 1079 diák végzete el iskoláját). Bibanco Gyula 1838-ban újabb kérelemmel fordult a Helytartótanácsához, egyrészt azt szerette volna elérni, hogy kereskedelmi tudományokból Pesten csak ő tarthasson előadásokat, másrészt nyilvánossági jogot kapjon iskolája és egyúttal a kereskedelmi iskola címet használhassa. 1838. július 12. kelt rendelettel a címet megkapta, azonban további kéréseit elutasította a tanács.²⁵³

A Honművész című lap 1833-as májusi számában a következő hirdetés jelent meg az iskoláról: *Ezen hasznos intézetet felsőbb engedelem mellett alapította Bibanco Gyula Emánuel a pesti kereskedőség 60 tagjainak aláírási engedelmével. Már is sokan léptek ki ezen iskolából, s az ott tanult újnemű számolási módot magukévá tették, mint kereskedői számjegyzők (Buchhalter) hivatalos találtak a kalmár városokban. Ki nem látja által ezen intézetnek hasznos hatását a kalmárság okos üzésére? Méltán ajánlhatjuk tehát mindazoknak, kik magukat kereskedésre szánják, hogy ezen iskola jeles intézetében részt vegyenek, és hogy aztán annál sikeresebben léphessenek ki a hasznos pályájukra.*²⁵⁴

A pesti kereskedelmi iskola mellett, a zsidó elemi iskolák voltak azok, amelyek már a XIX. század első felében könyvvitelt, kereskedelmi ismeretet és váltójogot is tanítottak a diákjaiknak. Bibanco meg is említi panaszként, hogy a zsidó iskolák elvonják tőle a tanítványokat. „*A zsidó elemi iskoláknál kereskedelmi iskolát alapítottak, ahol az ő iskoláit utánozzák és az evangélikusok is bevezették iskolájukban a kereskedelmi szaktárgyakat.*”²⁵⁵ Itt meg kell jegyezni, hogy zsidó elemi iskola alatt itt a városi világi zsidó iskolák értendők, melyeknek a száma az összes elemi zsidó iskolát tekintve igen csekély volt.

Az 1830-as években Deák Ferenc, Széchenyi István és Kossuth Lajos is szót emelt a szakképzés ügyének elmozdítása érdekében. Deák Ferenc 1836-os követjelentésében egy Polytechnicum Institutum mielőbbi felállítását, Széchenyi néhány „organizált reáltanoda” megszervezését sürgette: „*néhány célszerűleg organizált*

²⁵³ Schack-Vincze, 1930. 207.

²⁵⁴ Honművész, 1833. május 12. 5.

²⁵⁵ Vincze, 1937. 61.

reáltanoda csudaszerűleg fogna e hon igazi előmenetelésre hatni”,²⁵⁶ míg Kossuth a reális ismeretek közgazdasági (mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi) iskolákban magyar nyelven való tanítása mellett érvelt, így fogalmazva: „Im, szörnyű nagy hiba, hogy minálunk a jövődöbeli mezei gazda, kézműves, gyártó és kereskedő, hacsak a latin iskolákban nem akarják ifjúságuk becses idejét oly tanulmányokra vesztegetni, melyeknek jövődö hivatásuk egész mezején hasznát sohasem veszik, közintézetekben úgyszólván semmi nevelést nem kaphatnak, s mindent amit tudnak, csak amúgy történetesen, szilárd alap nélküli gyakorlatásból mintegy lopva szerezzették, ahonnan következik azután, hogy a technikai tudományok a gyakorlatos iparágakkal minálunk életadó viszonyban éppen nem, vagy csak gyér kivételként állnak.”²⁵⁷ A reális ismeretek mellett a szakoktatást magukra vállaló intézményekben az általános műveltség fontosságára is felhívta a figyelmet, amikor 1841-ben így fogalmazott: „Őszintén megvallva, mi nem tartozunk azok közé, kik az általános emberi műveltséget, nemünknek eme nemeslevelét, egyes szaktudományi kiképzésnek egésze feláldozni hajlandóak. Nem helyeselnök, minden embert csak földmérőnek, vagy matematikusnak, vagy földművesnek nevelni; szeretjük, hogy művelt ember is neveltesék, annyival inkább, mert kiművelt fej könnyen magáévá tehet egy vagy más szaktudományt; az egyes műágazatai képzés ellenben egyetlen irányban magas tökélyre vihet ugyan, de általán véve az észti parlagon, szellemtermék erejét törpén, az eszmék világát ismeretlenül hagyhatja.”²⁵⁸

A szakoktatás kérdése az 1832-36. évi országgyűlésen is napirendre került, habár ekkor még elsősorban nem a kereskedelmi, hanem a gyakorlati irányú nevelést sürgető műszaki főiskola felállítását tárgyalták. A kereskedelmi képzésről úgy vélekedtek, hogy mivel a sikeres kereskedői foglalkozás követelménye az ügyesség és az arra való alkalmasság (azaz a nem arra való kereskedő saját magában hordja a sikertelenség csíráját), ezért annak gyakorlását nem kell feltételekhez, vizsgálához kötni. Deák Ferenc, aki a kereskedelem mindenfajta kötöttségektől mentes szabad üzése mellett, és „céhszerű” (rendkívül zárt, az adott testületbe való belépést, többek számára teljesíthetetlen feltételekhez kötő) kereskedő egyesületek ellen szólalt fel, így vélekedett 1835-ben: „Ami a tudományt illeti, az ügyetlenség sehol sem bünteti meg önmagát annyira, mint épp a kereskedésben, az ügyetlen tisztviselő a közönségnek, az ügyetlen bíró az igazságnak ostora, de az ügyetlen kereskedő csak saját magának (...)”.²⁵⁹ Miután a polytechnicum létrehozását az uralkodó elutasította, így nem meglepő, hogy 1840. június 27-én kelt követi jelentésében Deák a következőket írja: „A mult országgyűléstől lefolyt három év alatt e tárgyban a kormány részéről csakugyan semmi nem történt, mi a nemzet reményeinek megfelelt volna.”²⁶⁰

A kormány a XIX. század első felében kevéssé támogatta az országgyűlési képviselők részéről is egyre gyakrabban megfogalmazott reális nevelésre irányuló képzés megszervezését, hiszen ahogy a Széchenyi által javasolt reáliskolák, úgy a német nyelvű kereskedelmi iskolák létrehozására sem került sor. Az 1840-es években a Helytartótanács megbízta ugyan Mednyánszky Alajost egy ipariskoláról szóló javaslat kidolgozásával, mely el is készült, de támogatást csak évekkel később kapott. A tervezet egy polytechnicum létrehozását javasolta, mely a szakoktatás mindhárom ágát felölelte volna: gazdasági, kereskedelmi és ipari szakosztály közül választhattak volna a tanulók. E tervezet változtatásokkal az 1846-ban megnyíló József-Ipartanoda keretei között valósult végül meg, ezt megelőzően hasonló három évfolyamos ipariskola 1842-ben

²⁵⁶ Török János (1864): Gróf Széchenyi István politikai iskolája, saját műveiből összeállítva. Második Kötet, Heckenast Gusztáv, Pest.

²⁵⁷ Vincze, 1935. 17.; Pesti Hírlap 1841. 12. sz. 51.

²⁵⁸ Kossuth Lajos (1841): Humanizmus, realizmus. *Pesti Hírlap*, április 10. 29. sz. 179.

²⁵⁹ Kónya Manó (1882-86): Deák Ferenc beszédei I-II. Franklin-Társulat, Budapest, 157.

²⁶⁰ U.o. 312.

Nagyszébenben nyílt meg, szintén ez év fontos eseménye volt Batthyány Lajos vezetésével az Iparegylet létrehozása.²⁶¹

Röviddel a pesti Bibanco-féle kereskedelmi iskola megnyitása után Budán, Temesváron, Pécsen, Sopronban, Győrött, Nagyszébenben és Kolozsvárott a pesti iskolához hasonló kereskedelmi szakismeretet nyújtó magániskola kezdte meg működését.²⁶² A magyarországi kereskedelmi szakoktatásügy fejlődése az 1840-es években vett nagyobb lendületet, köszönhetően a kereskedelmi és gazdasági életben bekövetkező pozitív változásoknak. Itt fontos megemlíteni a kereskedőkről szóló 1840. évi XVI. törvénycikket, melynek első §-a rendes könyvvezetést írt elő a kereskedés feltételének, ezzel is felhívva a figyelmet a megfelelő ismeretek elsajátításának fontosságára. 1840-ben Pesten létrejött az első Takarékpénztár-Egyesület, 1841-ben megkapta a szabadalmat a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank, majd 1844-ben megalakult a Magyar Kereskedelmi Társaság, mindeközben egyre inkább fellendült a kereskedelem, ugyanis a gőzhajózás mellett, megindult a vasútvonalak kiépítése is.²⁶³

A negyvenes években Pesten is sorra nyílnak a magán fenntartású szakiskolák: Marmak István Sándor (1840), Porges Lajos (1842), Zempliner József (1846), Biedetmann Ferenc (1848), Koref Hermann (1850), Braun Arnold és Pick Dávid (1850) révén. A főváros mellett vidéken Kolozsváron (1839), Brassóban (1841), Nagykanizsán (1843), Késmárkon (1845), Sopronban (1848) és Aradon (1848) jött létre nyilvános kereskedelmi iskola.²⁶⁴

Szakoktatásunk szintén fontos állomása volt az 1815-től működő bécsi politechnikum mintájára hosszas várakozások után (a már említett Mednyánszky Alajos 1841-ben elkészítette az iskola tervezetét) 1846-ban kapuit megnyitó József Ipartanoda megszervezése, melyben az ipar, a mezőgazdaság és a kereskedelem is önálló tagozatként kapott helyet. Az egyéves előkészítő tagozat mellett három kétéves felsőbb osztály – gazdasági, műtani és kereskedelmi – működött. Az ipartanoda kétéves kereskedelmi tagozatának tantárgyai a következők voltak: számtan, kereskedelmi földrajz, áruismeret, kereskedelmi stílus, könyvvitel, váltójog.²⁶⁵ A tagozatot azok a diákok látogathatták, akik az elemi iskolai bizonyítványuk megszerzését követően az ipartanoda előkészítő tagozatát, vagy valamely gimnázium filozófiai osztályát elvégezték. A tanári kar által 1848 nyarán kidolgozott Műipari Akadémia tanítási tervben külön albizottság dolgozta ki a kereskedelmi tagozat tantervét, sőt a bizottság úgy nyilatkozott: *„A tervezett intézetben csak tökéletes mérnökök és kereskedők fognak képezteni, gépészek, építésszek, és vegyészek csak annyira, mennyire ez a honnak jelen körülményeiben szükségesnek találják.”*²⁶⁶

A kereskedelmi tagozat igen korán 1851-ben megszűnt, azonban a kereskedelmi szaktárgyak tanítása tovább folytatódott, csak ekkor a technikai tagozat hallgatóinak képzését szolgálta. A kereskedelmi tagozat 1857-ben az ipartanoda főiskolai rangra emelését követően indult újra. Ez volt az első olyan szakiskola, melyet az állam

²⁶¹ Vincze, 1937. 43.

²⁶² U.o.

²⁶³ Az 1840-es években Pesten három kereskedő társulat működött: a szabad polgári kereskedők testülete (1699-től), az izraelita kereskedők testülete (1815-től), nagykereskedők testülete (1846-tól). A polgári kereskedők testületének tagjai csak római katolikus kereskedők lehettek, szemben a nagykereskedőkével melyhez katolikus, izraelita kereskedő egyaránt csatlakozhatott. A polgári kereskedőtestület tagjainak 72%-a, míg a nagykereskedőknek 99%-a volt német anyanyelvű. Vincze Frigyes (1927): Adatok a hazai szakoktatásügyünk történetéhez a XIX. század első felében. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXXIV. évf. 10. sz. 506.

²⁶⁴ Schack–Vincze, 1930. 218.

²⁶⁵ U.o. 216.

²⁶⁶ Mihalik – Szögi – Zsidi, 2004.

létesített és tartott fenn. Érdeemes megjegyezni, hogy a tervezett kilenc tanszék közül öt kereskedelmi jellegű volt, s csupán négy műszaki, bár később a kinevezett tanárok között javult az arány a műszaki szakemberek javára, ám összességében azt mondhatjuk, hogy a József Ipartanoda ugyanolyan mértékben volt korai előzménye a hazai közgazdasági oktatásnak, mint a mérnökképzésnek.²⁶⁷

Az 1840. évi XVI. és XXII. törvénycikkek a kereskedelem üzését országszerte szabaddá tették, kivéve a szabad királyi városokban, ahol ténylegesen kereskedelmi tevékenység folyt.²⁶⁸ Az 1840. április 3-dikán tartott országgyűlésen, a kereskedés „kezdéséről” szóló törvényjavaslat tárgyalása alkalmával, Tretter György – Pest városa követe – is felszólalt a javaslatban szereplő határtalan kereskedési szabadság ellen. Véleménye szerint mindenkitől, aki kereskedő akar lenni, megkívántatik, hogy incolatus joga legyen, moralitását bizonyítsa, illetve azt, hogy a kereskedést megtanulta, mint kalmárlegény szolgált, valamint bizonyos mennyiségű tőkével bír.²⁶⁹ Vághy Ferencz, Sopron városa követe, szintén időelőttinek és károsnak vélte a korlátlan kereskedést. Az előbbi véleményekkel szemben a törvényt Deák Ferenc is bírálta, annak ellentmondásosságára hívta fel a figyelmet 1840. április 3-án az országgyűlésen tartott beszédében: *„Vagy azt kell tehát mondani, hogy csak a királyi városokban nem szabad kereskedőnek lenni korlátlanul. De erre ismét az a felelet, hogy a korlátlan kereskedés vagy káros hazánknak, vagy nem. Ha nem káros hazánknak, akkor a királyi városokban sem lehet káros, ha pedig káros, akkor mindenhol korlátozni kell. Mindezek szerint, minthogy a megszorításból kár következik a kereskedésre, az országra pedig semmi haszon, a megszorítás iránt tett javaslatot el nem fogadja. A külső példák azt bizonyítják, hogy mindaddig, míg a kereskedés monopolium volt, csak az egyesek gazdagodtak, az egész pedig nem, s a közvagyonosság akkor kezdődött, mikor a kereskedés felszabadított. Angliában is akkor gazdagodott a nemzet Cromwell idejében, mikor a kereskedés felszabadított.”*²⁷⁰ E téren előrelépés csak az 1850-es években történt.

Deák, Kossuth és mások mellett Eötvös József is számos munkájában hívta fel a figyelmet az 1840-es években arra, hogy a földművelés mellett az iparra és a kereskedelemre is figyelmet kéne fordítani, azaz olyan céltudatos nevelésre lenne szükség az elemi iskolákban, amely a növendékeknek *„kenyérkeresetük eszközéül fognak szolgálni”* ennek érdekében pedig véleménye szerint felvilágosító, nemzetnevelő munkát kell folytatni.²⁷¹

*„Ki nem emlékszik azon időre – kérdi Eötvös József – midőn a szegény egy nemének tartatott, ha valaki kenyerét saját keze munkájával kereste, midőn a nemes, bár koplalnia kellett is ősi telkén, nevét megbecstelenítve gondolta volna, ha fiait valamely mesterségre vagy kereskedésre nevelteti.... Független középosztályra, erős polgári rendre van szükségünk, csak ez biztosíthatja alkotmányos fejlődésünket.”*²⁷² Úgy vélte, hogy a polgári rend egyike a kereskedőké lehetne, akiknek szintén célszerű neveltetésre lenne szükségük. Mindemellett úgy fogalmazott, hogy az iskolákra nézve két fő feladat van, egyrészt új intézetek felállítása, másrészt a meglévőknek célszerűbb átszervezése. Eötvös már első minisztersége idején is többször szót emelte a reális oktatás fontossága mellett, és oktatáspolitikai tervei között a kereskedelmi oktatás is helyet kapott. A kereskedelmi szakoktatást illetően első tervei között szerepelt egy Győrben felállítandó hétéosztályos kereskedelmi iskola a német területeken már működő Wirtschaftsoberschule-ék

²⁶⁷ U.o.

²⁶⁸ 1840. évi XVI. törvénycikk a kereskedőkről <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5212>
(Utolsó letöltés: 2013. 08. 18.)

²⁶⁹ Kónyi, 1882.

²⁷⁰ Kónyi, 1882, 459-460.

²⁷¹ U.o. 73.

²⁷² U.o. 74.

mintájára. Eötvös 1848-as törvényjavaslatában az ország jövődó iparosait is bevonta, amikor a 4. §-ban a mestertanítványok kötelező iskoláztatását fogalmazta meg. „Minden szülő vagy gyám – ideértve azokat is, kiknek hazában gyermekek, mint mestertanítványok vagy háziszolgák tartatnak – kötelesek gyermekeiket vagy gyámoltjaikat, ha nevelésökről háznál vagy magánintézetben nem gondoskodtak, nyilvános iskolába járatni, még pedig a fiúkat hat éves koruktól a tizenkét éves korukig, a leányokat szintén hat éves koruktól a tizedikig. E kötelesség elmulasztása pénzbeli s a szükségeshez képest fogházi büntetéssel is büntetetik.”²⁷³ Az 1848-as törvénytervezetében is szerepelt az említett Győrben felállítandó hét osztályos kereskedelmi iskola. Azonban mindez ekkor még csupán javaslat maradt, mivel a rövidesen kirobbanó szabadságharc következtében más kérdések élveztek prioritást.²⁷⁴

A kiegyezés előtti évtizedre Magyarország egyre inkább bekapcsolódott az európai gazdaság vérkeringésébe. Fontos változást hozott a belső vámhatár megszűnése, amely könnyítette a mezőgazdasági termékeknek a birodalom jelentősebb, nyugati piaca felé való áramlását. A kereskedelmi és ipari életet ideiglenesen szabályzó 1851. február 6-án kelt rendelet a céhrendszer helyébe az engedélyezési rendszert állította, és egyben kimondta, hogy születése, nemzetisége, vallása vagy szüleinek állása miatt senki az ipar vagy kereskedelem üzésétől el nem tiltható. Ez a rendelet tehát a kereskedelem gyakorlására való személyes jogot biztosította, de a kereskedelmet a mai értelemben nem tette szabaddá. Az engedélyezési rendszer az osztrák ipartörvény rendelkezéseinek következtében 1859-ben megszűnt és ettől kezdve a kereskedelem gyakorlása csak bejelentési kötelezettség alá tartozott és mindenki céh vagy hatósági korlátozás nélkül tevékenykedhetett bármely ipari vagy kereskedelmi ágban.

Az 1850-es évektől egyre több figyelmet fordított az állam a szakképzésre. Itt fontos megjegyeznünk, hogy a Bach korszakban az ország területére érkező nem kevés számú osztrák és cseh tisztviselő, mérnök, gazdasági szakember jelentősen felértékelte a szaktudás szerepét.²⁷⁵ A szakértelem pedig egyre inkább iskolázottságot igényelt.²⁷⁶ Szintén az 1850-es évektől jutottak jelentősebb szerephez a kereskedelmi testületek, melyek egyre nagyobb befolyásra tettek szert.²⁷⁷

Jelentős lépés volt a szakképzés terén, hogy 1852-től a testületi vasárnapi tanonciskolák nyilvánossági jogot kaptak, tanulmányi idejük három év lett. A tanítás minden év októberének első vasárnapján indult, majd az áprilisi évközi vizsga után a szeptemberi záróvizsgával fejeződött be. A tanulók vasárnaponként – heti öt órában – sajátíthatták el a kereskedelmi ismeretek rejtelmét. Az úgynevezett mindennapos három évfolyamos kereskedelmi tanonciskolákban – ahova az elemi iskola elvégzése után lehetett jelentkezni – elsősorban a gyakorlati képzésre helyezték a hangsúlyt. Az 1846. május 2-án alakult Királyi Kiváltságos Nagykereskedők Testületének alapszabálya, az inasokról intézkedve megkövetelte, hogy azok csak is a vasárnapi kereskedelmi iskola szorgalmas látogatása után „szabadíthatók fel”.²⁷⁸

²⁷³ Eötvös József (1902): *Beszédek*. Révai Testvérek Irodalmi Intézet, Budapest. 297.

²⁷⁴ Azonban Eötvös a kiegyezést követően sem feledte céljait, ugyanis az 1868. évi 38. törvénycikk népiskolai közoktatás tárgyában az I. §-ban az előbb említett sorokat egy az egyben beemelte, azzal minimális változtatással, hogy „...életidejüket 6-ok évének betöltésétől egész a 12-ik, illetőleg a 15-ik év betöltéséig...” határozta meg. Eötvös, 1902. 300.

²⁷⁵ Nagy Péter Tibor (2002): *Hajszálcsövek és nyomáscsoportok. Oktatáspolitikai a 19-20. századi Magyarországon*. Új Mandátum, Budapest. 68.

²⁷⁶ A hazai gazdasági gyakorlatban az új szemléletet többségében azok a Lajtán-túli területekről érkező külföldi származású vállalkozók hozták, akiknek első generációja a reformkor környékén, míg a második generációja az 1860-as években érkezett Magyarországra. Kaposi, 2002. 258.

²⁷⁷ Kaposi, 2002. 198.

²⁷⁸ Vincze, 1935.

A József Ipartanoda kereskedelmi tagozatának megszűnése után az 1850-es évek elején az alreáliskolák nyújtottak a tanonciskoláknál magasabb fokú kereskedelmi szakképzést. Az oktatás az 1849-ben kiadott Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen²⁷⁹ iskolai szervezetben megfogalmazottak szerint az alreáliskolákhoz csatolt Praktisches Jahr néven megszervezett kereskedelmi tanfolyamokon folyt. Bár ezeket az alreáliskolákat nem tekinthetjük középfokú szakiskoláknak, azonban a már említett alsófokú iskoláknál magasabb színvonalú képzést biztosítottak, így közvetve minden bizonnyal hozzájárultak az első középfokú kereskedelmi szakiskolák létrejöttéhez. A szervezet különbséget tett az alreál- és a főreáliskola között. Az alreáliskolák egyrészt a főreáliskolák előkészítő osztályai voltak, másrészt azoknak szánták, akik nem kívántak magasabb fokú tanulmányokat folytatni, hanem inkább az elhelyezkedést segítő gyakorlati ismereteket kívántak szerezni. A kereskedelmi képzést nyújtó főiskolákon (pl. József Polytechnicum) való továbbtanuláshoz az alreál- és főreáliskola három-három évét kellett elvégezni. Emellett működtek önálló főreáliskolával nem összekapcsolt reáliskolák, amelyek egy-két, vagy három évesek voltak és mindegyikhez kapcsolódott gyakorlati képzés (Praktisches Jahr). A kereskedelmi szakoktatás szempontjából az általános műveltség mellett a gyakorlati képzést is magában foglaló alreáliskolákat vehetjük figyelembe.²⁸⁰ Az Entwurf alreáliskolái a későbbi középfokú kereskedelmi iskoláink célkitűzéseit tekintve – amely nem más volt, mint azon elv, hogy a szakiskoláknak a szaktárgyak mellett az általánosan művelő tárgyakra legalább olyan nagy hangsúlyt kell helyezniük – hosszú évtizedekre meghatározták a szakiskolák jellegét, amely hosszútávon nem segítette a tényleges kereskedelmi szakképzés megszervezését hazánkban.

Az 1857-ben Bécsben megjelent Rückblick²⁸¹ (Visszatekintés) kilenc reál és alapfokúnál magasabb végzettséget adó kereskedelmi iskolát tüntetett fel Magyarországon. Kereskedelmi ismereteket tanító reáliskolát említ Buda, Pozsony, Zombor, Körmöcbánya, Kassa városában, illetve vasárnapi kereskedelmi iskolát Aradon és Debrecenben, míg egy felső kereskedelmi iskolát Pesten (amely 1857-ben nyílt meg, a későbbiekben részletesen szólunk róla). Azonban ezen iskolák mellett 1850-től Pesten működött a már említett Hampel György, Marmak István, 1853-tól Röser Miklós és szintén 1850-től Koref Hermann szakiskolája, és nem hagyható figyelmen kívül a nagykanizsai izraelita elemi iskola, amely nem volt ugyan önálló kereskedelmi iskola, de falai között már 1843-tól tanítottak kereskedelmi tárgyakat, majd a három évfolyamos képzés egy negyedik évfolyammal bővült, 1857-ben pedig az elemi iskola fölé két évfolyamos kereskedelmi szaktárgyakat tanító alreáliskolát szerveztek.²⁸²

III. 3. A középfokú kereskedelmi szakoktatás megszervezése hazánkban

Míg az 1850-es évek előtt a vasárnapi iskolák határozták meg a hazai szakoktatás jellegét, addig a század közepétől egyre nagyobb hangsúlyt kapott a középfokú szakképzés, melynek első fontos állomása 1857-ben a Pesti Kereskedelmi Akadémia megnyitása volt. A polgári kereskedőknek a tanoncoktatás tekintetében megfogalmazott igényei a nagykereskedők számára már nem bizonyultak elegendőnek. Ugyanis a

²⁷⁹ Plan der Realschulen. Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Österreich. Vom Ministerium des Cultus und Unterrichts, Wien, 1849. 219-258.

²⁸⁰ Vincze, 1935. 29.

²⁸¹ Meyer, Bernhard (1857): Rückblick auf die jüngste Entwicklungs-Periode Ungarns. Wien, 29-30.

²⁸² Vincze, 1935. 34.

nagykereskedők, akiknek testülete 1846-ban alakult meg, nem elégedtek meg az elemi, polgári, magán, illetve egyes alreáliskolák szakképzési színvonalával, valamint ezen iskolák nyújtotta végzettségek társadalmi presztízsével. Az 1850-es évek közepén a nagykereskedők már nyíltan is szót emeltek egy Höhere Handelsschule, azaz egy középfokú felsőbb kereskedelmi iskola megalapítása mellett.²⁸³ Nagykereskedők 1856. évi választmányi ülésén Appiano József a Pest-Budai Kereskedelmi és Iparkamara, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank és Pesti Lyold-Társulat elnöke felszólalásában rámutatott arra, hogy ha az állam nem tesz semmit, akkor magának a testületnek kell lépnie a középfokú kereskedelmi szakoktatás megszervezése érdekében, vállalva az ezzel járó anyagi terheket is. Appiano mintaként a lipcei, a drezdai, a brünni és a laibachi iskolát mutatta be, majd részletesen kifejtette Pest, mint Európa egyik legjelentősebb vízi útjának központjában fekvő város kereskedelmi jelentőségét. Végül a testület egy bizottságot állított fel, melynek tagjai (Fusch Rudolf, Weiss Bernát, Kochmeister Frigyes mellett, az ipartanodai tanárok is képviseltették magukat Bidermann Ferenc, Fritsch Vilmos, Conlegner Károly) feladatuk kapták, hogy a külföldi iskolák tanulmányozása után dolgozzák ki egy középfokú kereskedelmi iskola felállításának tervét.²⁸⁴ A külföldi iskolák közül leginkább az 1831-ben August Schiebe által alapított lipcei intézmény (Handelslehranstalt) felelt meg a hazai igényeknek, melynek célkitűzéseiben a gyakorlati képzés fontossága mellett az általánosan művelő tárgyak is jelentős szerepet kaptak. Ám mindez nem jelentett az iskola tanítástervének egy az egyben való átvételét. A leendő iskola elnevezésére mintául az 1856-ban megnyíló prágai Handelsakademie szolgált. Végül az új iskola működési alapelveit és szervezeti szabályzatát a Budapesti Nagykereskedők és Nagyiparosok Társulata és a Pesti Polgári Szabadalmazott Kereskedelmi Testület dolgozta ki, melyet a Helytartótanács 1857. április 17-én határozatával (némi módosítás után) elfogadott. A felterjesztett szervezettel ellentétben a Thun vezette minisztérium az igazgató és tanárok személyének megerősítési jogát fenntartotta magának (amely hosszú éveken keresztül megnehezíti a tanári kinevezéseket), illetve némi sérelmet jelentett, hogy a magyar nyelv tanítását a tervezettel ellentétben már csak a többi idegen nyelv között pár sorban részletezte a tanításterv.²⁸⁵ A Pester Handelsakademie (Pesti Kereskedelmi Akadémia) ünnepélyes megnyitására 1857. november 1-én került sor.²⁸⁶ A végleges szervezeti szabályzat értelmében két tagozatra oszlott az iskola: állt egy felső kereskedelmi tanintézetből (Höhere Handelsschule) és egy kereskedő tanonciskolából (Schulen für Handelslehrlinge). Mivel a „polgári” kereskedők és a nagykereskedők testülete nem tudott megegyezni a Bibanco-féle vasárnapi tanonciskolának az akadémia keretein belül való működtetésének részleteiben, ezért az önállóan működött tovább, és helyette létrehozták az úgynevezett esti iskolát (Abendschule). Azonban fontos megjegyezni a pesti kereskedelmi testület végül csak az esti iskolát támogatta anyagilag, az akadémiai tagozatot, azaz a középfokú iskolát nem, azt kizárólag a nagykereskedők testülete finanszírozta.

A középfokú kereskedelmi tagozat egy hároméves felső kereskedelmi iskolát, egy kétéves előkészítő iskolát (Vorbereitungsschule), és egy kétéves esti tanfolyamot foglalt magába. Az előkészítő iskolát azok a diákok látogatták, akik a felvétel feltételeinek –

²⁸³ Pólya, 1896. 146.

²⁸⁴ Vincze, 1937. 64-65.

²⁸⁵ Bricht Lipót (1896): A Budapesti Kereskedelmi Akadémia története alapításától 1895-ig. Singer és Wolfner, Budapest. 231.

²⁸⁶ Az akadémia működésének első tíz évében az Ürményi-féle Bálvány utcai bérház második emeletének 16 szobájában nyert elhelyezést, 1867-ben a fenntartó egyesület megvette a Vilmos Császár út és gr. Zichy Jenő utca sarkán álló házat, ahol 18 évig folyt a tanítás. Vincze, 1935. 41.

amely az alreáliskola három vagy az algimnázium négy osztályának sikeres elvégzését kívánta meg – nem feleltek meg.²⁸⁷ A felső kereskedelmi iskola három évfolyamból állt és heti 35-34-33 órában tanulták a diákok az általános és szakműveltséget adó tárgyakat, míg az esti szaktanfolyamon a tanítás októbertől ápriliséig tartott a hét öt napján este 17-21 óra között folyt a tanítás.²⁸⁸ Az akadémia megnyitását követően az első évek komoly kihívást jelentettek a vezetésnek, ugyanis kevés volt a diák és rendkívül magas volt a lemorzsolódás aránya (1857/58-ban beiratkozott 41 tanuló közül 1859/60-ra 16 fő maradtak, 1858/59-ben kezdett 43 főből harmadikra 12 diák, 1859/60-ban kezdett 30 főből 8 diák maradt), mely csak a kiegyezést követően mérséklődött. Mindez azt jelzi, hogy az akadémiára beiratkozók és szüleik minden bizonnyal nem tartották fontosnak, hogy a tanulók befejezzék az iskolát, ebben szerepe lehetett annak, hogy ebben az időben az alsóbb és magasabb kereskedői állások betöltéséhez, üzletek vezetéséhez ilyen jellegű középfokú végzettség nem szükségeltetett és valójában gyorsabb előrelépést sem tett lehetővé, így általában a tanulók a második osztály elvégzése után befejezték akadémiai tanulmányaikat. A középfokú szakoktatás első intézményének, a kereskedelmi akadémia létrejöttében legalább olyan nagy szerepe volt a gazdasági igényeknek, mint a pesti nagykereskedők társadalmi elismerés utáni törekvésének. Ez utóbbit jelzi, hogy az iskola működésének kezdetén a harmadik osztályt elvégzők többségének apja önálló nagytulajdonos volt és maga is hasonló pályára lépett (56%),²⁸⁹ tehát eleinte a társadalmi hierarchiában felfelé törekvő tehető nagykereskedőknek volt fontos az iskola és egyúttal az, hogy fiaik be is fejezzék azt.

Az 1860/61-es iskolai évtől az akadémia tagozatai a következőképpen módosultak: az előkészítő iskola helyett már csak előkészítő osztály (Vorbereitungsklasse) működött heti 31 órával (a tárgyak közül a mértan és a szabadkézi rajz elmaradt), a felső kereskedelmi iskola óraszámát nem változtatták meg, míg az esti szaktanfolyam képzése annyiban módosult, hogy míg korábban a tanoncveikeket töltő diákoknak is tartottak előadásokat, addig ettől kezdve csak a tanoncveikeket már befejezett aktív kereskedők ismereteit kívánták bővíteni. Az iskola tanítási nyelve továbbra is a német volt, de 1861-től az előkészítő osztályban a magyar és a történelem, míg a felsőbb osztályokban a történelem tantárgy oktatása magyar nyelven folyt. Ám e tárgyak magyar nyelven való tanítása nem tartott sokáig, ugyanis miután Körner Frigyes lett az igazgató, ismét kizárólag németül folyt a tanítás. A Pesti Kereskedelmi Akadémia 1860-ban tartotta első zárvizsgálatát. A követelményeknek megfelelő diákok úgynevezett „*elbocsátó-bizonyítványt*” kaptak tanulmányaik végén.²⁹⁰ Amíg a felső kereskedelmi iskola tanulóinak száma évről évre növekedett (1865/66-ban előkészítő osztályba 73, az alsó osztályokba 93, a középső osztályba 25, s a felső osztályba 26 diák iratkozott be) addig ez az esti tanfolyam esetén nem volt elmondható, így kellő jelentkező hiányában 1865-től megszűnt.²⁹¹ Az 1866 és 1869 között csak az előkészítő osztály működött. A kiegyezés előtt a pesti akadémiához hasonló középfokú kereskedelmi iskola nem volt hazánkban.

Az 1867-es kiegyezés minden téren jelentős változást eredményezett Magyarországra. A kiegyezési törvényben a közös ügyek mellett meghatározták

²⁸⁷ Előkészítő iskolában a következő tárgyakat oktatták: hittan, magyar, német, francia, történelem, számtan, algebra, mértan, mértani rajz, szabadkézi rajz és szépírás.

²⁸⁸ Vincze, 1935. 49. illetve Az akadémia órafelosztását lásd részletesebben a melléklet 1. táblázatában.

²⁸⁹ Bódy Zsombor (2006): Mobilitás és iskolarendszer. In: Kővér György (szerk.): *Zsombékok. Középosztály és iskoláztatás Magyarországon*. Századvég, Budapest. 767.

²⁹⁰ Schack, 1930. 323.

²⁹¹ Vincze, 1935. 35.

a közös érdekű ügyeket, ide tartozott a kereskedelem és a vámpolitika is. A közös vámszövetség értelmében a vámdíjszabást 1867-ben törvényben rögzítették, majd az egyezményt 1878-ban, 1887-ben, illetve 1908-ban újították meg, ez utóbbi már nem szövetséget, hanem szerződéses megállapodást jelentett a két fél között. A vámszövetség, majd a szerződés az Osztrák Császárság területén egy egységes vámterületet, „közös piacot” hozott létre, mely nagyban hozzájárult a korszakban bekövetkező gazdasági növekedéshez.²⁹² A gazdaságpolitika alapelve a korszakban mindvégig a liberalizmus (szabad verseny, kereskedelem) volt, bár tudvalevő, hogy a későbbi nehézségek miatt szükség volt az állam beavatkozására is (infrastruktúra kiépítése, közlekedés, hírközlés, ipar, bányászt, mezőgazdaság támogatása, a korszak összes beruházásának 18-20%-át az állam finanszírozta), ami nem jelentette a fent jelzett elvvel való teljes szakítást.²⁹³ Az időszak egyik leggyorsabban fejlődő és növekvő ágazata nemzetközi összehasonlításban is a hitelszervezet kiépülése volt. A modern gépesítésnek is köszönhetően a mezőgazdaság és a hozzá kapcsolódó élelmiszeripar (malomipar) mellett, a vas- és gépipar (járműgyártás, mezőgazdasági gépgyártás... stb.), illetve a textil-, bőr- és konfekcióipar is rohamosan fejlődött. A modernizálódó gazdaság egyre több szakképzett munkaerőt igényelt, melynek eredményeként ugyan történt előrelépés a szakoktatásban, ám annak üteme eleinte messze nem elégítette ki a szükségleteket. A magyar gazdaság fejlődésében – a nem mezőgazdasági ágazatokat tekintve – nagyon jelentős szerepük volt a már említett hazánkba érkező és letelepedő külföldi vállalkozóknak, mérnököknek, műszaki és gazdasági tisztviselőknek és szakmunkásoknak.²⁹⁴ A dualizmus idején kezdetét vette a szakoktatási rendszer kialakítása, eleinte az ipari szakoktatásra helyezve a hangsúlyt.

Már az 1868-as (38. t.c.) népoktatási törvény által életre hívott felsőbb népiskolák és a fiú polgári iskolák tanítástervében is helyet kapott a szakképzés, mellyel a kigazda, kisiparos és kiskereskedő szakoktatását kívánta Eötvös József rendezni. A középfokú szakoktatás megszervezésekor Eötvös különös figyelmet fordított a német mellett, a francia szakiskolai rendszer feltérképezésére. Eötvös az 1860-as évek végétől ösztöndíjak révén több szakembert – Szakkáy Józsefet a kassai, Horváth Ignác műegytemi tanárt a szegedi ipariskola alapítóját – küldött külföldre azzal céllal, hogy tanulmányozzák a német, francia mellett a belga és az angol alsó- közép- és felsőfokú szakoktatást.²⁹⁵

Az általa elkészített tervezet szerint a következőképpen képzelte el a középfokú szakiskolai képzés átalakítását Magyarországon: *„A középtanodákhoz kapcsolható szakiskolák feladata az általános emberi műveltségnek lehető kifejtése mellett a növendékeket előkészíteni oly életpályákra, amelyekre főtanodai szakképzettség nem kívántatik ugyan, de mégis több műveltség és szakismeret kell, mint amennyit a népiskolai oktatásból szerezhető. Ilyen szakiskola szervezhető a gimnáziumok és reáliskolák mellett, és azokkal összekapcsolva mindenütt, ahol községi- vagy vidékbeli lakosság művelődési szükségletei igénylik. A gimnázium és reáliskola négy alsó osztálya mellett és azzal összekapcsolva megszervezett iparos szakiskola négy évfolyamú, felvehető az ipari szakiskolába a népiskola hat évi tanfolyamát végzett, vagy annak tantárgyaiból felvételi vizsgát kiállott növendékek. Kereskedelmi szaktanfolyam szervezhető a gimnázium három felső osztálya vagy a reáliskola négy felső osztálya mellett, illetően ezekkel egybekapcsolva. A tanfolyam négy évből áll s a negyedik évben kiválóan szaktárgyakat tanítanak. Az állami iskolában felsorolt tantárgyakon kívül még a következő*

²⁹² Katus, 2012. 314-315.

²⁹³ U.o. 420-421.

²⁹⁴ U.o. 426-427.

²⁹⁵ Vörös Katalin (2013): A szakoktatás-politika és modernizáció a 19. század végi Magyarországon. In: Baska Gabriella – Hegedűs Judit – Nóbik Attila (szerk.): *A neveléstörténet változó arcai. A múlt értékei a jelen kihívásai és a jövő.* ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 98-99.

*tárgyakat kell tanítani: kereskedelmi levelezés magyar és német nyelven, kereskedelmi földrajz, árútan, kereskedelmi történet, pénzügyi és vámrendszerismeret, köz- és nemzetgazdaságtan alapvonalai, váltóeljárás, erőtani műtan. A felsorolt tárgyak az állami kereskedelmi iskolákban négy évre oszlanak el, a nem állami iskolák ezzel szemben háromévesek lévén, a tárgyakat rövidebb szorgalmi időre kellett bennük elosztani. Az állami iskolákban a kereskedelmi szaktanfolyamra iratkozott tanulók az illető gimnázium vagy reáliskola növendékeivel együtt tanulják a rendes órákon azokat a tárgyakat, amelyek mindkét (tudniillik gimnáziumi vagy reáliskolai és a szakiskolai) tanfolyamban egyenlő kiterjedésben taníttatnak, a gimnáziumi vagy reáliskolai különleges tárgyak tanulása alól fel vannak a szaktanfolyamosok mentve, viszont saját tárgyaikat az így felszabaduló órákon külön szaktanáraiktól tanulják.*²⁹⁶

A fentiekben megfogalmazottak szerint a reáliskolák és a gimnáziumok felső osztályaihoz csatolt tagozatok feladata lett volna a középfokú szakoktatás. A kereskedelmi szaktanfolyamra iratkozott tanulók a helyi gimnázium, vagy reáliskola növendékeivel együtt tanulták volna azokat a tárgyakat, melyek mindkét tanfolyamon (gimnáziumi vagy reáliskolai) egyenlő arányban szerepeltek. A négyéves kereskedelmi tagozat tanulói fel lettek volna mentve számos „különleges” (klasszikus nyelvi és egyéb humán tárgyak) gimnáziumi, reáliskolai tantárgy tanulása alól, helyettük szaktárgyi órákon vettek volna részt. Mindez jól jelzi, hogy miközben Eötvös szoros kapcsolatot képzelt el a gimnázium és a kereskedelmi iskola között, nem akart a kereskedelmi iskolából egy a gimnáziumi és szakiskolai tananyagot szinte egyenlő arányban a fiatalokra „erőltető” iskolatípust csinálni, de egyúttal fontosnak tartotta az általános műveltséget, melyet a szakiskola tanulói a gimnázium és reáliskola diákjaival együtt sajátítottak volna el. Tehát az általános műveltségnek a szakoktatásban való előtérbe helyezése nem csak az iskolatípus szabályozása után (1872), illetve a XX. század első felében fogalmazódott meg több ízben. Egyúttal kiemelendő, hogy a négy esztendő képzéssel nem kevesebb, hanem több képzési időt szánt a kereskedelmi iskolának/tagozatnak, mint a gimnáziumnak, melynek a felső tagozata a tervezet szerint három évfolyamos lett volna.²⁹⁷

A törvényjavaslat indoklásából egyértelműen kiderül, hogy Eötvös világosan látta a szakoktatásunk hiányosságait és annak a későbbiekre is kiható negatív következményeit, amikor így fogalmazott: „*A magyar kereskedés terjedésének és haladásának is az egyik nagy akadálya a kereskedelmi iskolák hiányában keresendő.*”²⁹⁸ Javaslatára szerint a középtanodai tanfolyam első évében a tantárgyakat úgy kellett volna felosztani, hogy azok bármely szakpályára előkészítést nyújtsanak, és ezáltal egy másik szakra való átlépés is biztosított legyen. A tanfolyam középiskolákkal (gimnázium, reáliskola) való szoros kapcsolatát jelzi, hogy az általánosan művelő tárgyakat gimnáziumi vagy reáliskolai képesítéssel rendelkező tanárok taníthatták volna, és egyúttal az óraszámokban is az első két évfolyamon az általános műveltséget adó órák kerültek előtérbe a szakműveltséggel szemben. Ugyanis Eötvös olvasatában a szaktárgyak elsődleges rendeltetése, hogy a művelt embernek a szükséges közgazdasági tudást közvetítsék.²⁹⁹ Ám végül javaslatára, melyet 1870 áprilisában terjesztett az országgyűlés elé, nem emelkedett törvényerőre, de látható, hogy Eötvös maga is érzékelte, hogy a gyakorlatinak szánt polgári iskola akkori formájában kevéssé volt képes a fiatalokat a kereskedelmi vagy egyéb gazdasági pályára felkészíteni. Az

²⁹⁶ Eötvös József (1880): A középtanodai oktatásról és a középtanodákhoz kapcsolódó szakiskolákról szóló törvényjavaslat indoklása. Országos Közép (tanodai) iskolai Tanáregyesület Közlönye, 1879-1880. XIII. évf. 15. sz. 284-311.

²⁹⁷ Boda István (1936): Polgári iskola – felső kereskedelmi iskola – középiskola. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XLIII. évf. 10. sz. 517.

²⁹⁸ U.o.

²⁹⁹ Vincze, 1935. 208.

előterjesztésének elfogadása és megvalósulása minden valószínűség szerint megkönnyítette volna a középfokú kereskedelmi iskolák sorsának alakulását az ezt követő több mint félszáz évben.

Egy esztendővel később 1871-ben a Pesti Kereskedelmi Akadémia igazgatója Lewin Jakab is benyújtotta tervét a hazai szakoktatás megreformálását javasolva, úgy vélte, hogy feltétlenül szükség lenne egy a kereskedő segédszemélyzet képzésére létrehozott különleges kereskedelmi iskolára „*A felsőbb kereskedelmi iskolák célja – Lewin megfogalmazása szerint – azon ifjakat, akik a kereskedelem felsőbb ágaira szánják magukat, az általános műveltség alapján a kereskedelmi pályára akár mint irodatisztek, akár mint önálló kereskedőket alaposan előkészíteni és azokat az üzleti életbe léptők előtt gyakorlati tekintetben is oly tökéletesen kiképezni, amennyire ezt az iskola csak teheti, úgy hogy az iskolából való kiléptők után azonnal alkalmaztathassanak, mint irodatisztek.*”³⁰⁰

Lewin tervezte a kereskedelmi akadémiát, mint iskolatípust valamely algimnázium vagy alreáliskola folytatásaként képzelte el, amely egy évfolyamos alsó és középső osztályból és két évfolyamos felső osztályból állt volna. Végül Lewin terveze sem valósult meg, ugyanis a Pesti Kereskedelmi Akadémia tanítástervének módosításakor az iskola fenntartói az 1872-ben a VKM által kiadott kereskedelmi iskolai tanítástervet vették figyelembe.

A kereskedelmi akadémia életében 1868/69-es tanév fontos változásokat hozott, egyrészt a magyar történelmet és földrajzot, a nemzetgazdaságtant, a magyar váltó- és kereskedelmi jogot ettől kezdve magyar nyelven oktatták, másrészt e tanév júniusában került sor az első érettségi vizsgával egyenértékű záróvizsgára is. „*A Kereskedelmi Akadémia az egyéves önkéntes katonakötelezettség jogában a felső gimnáziumokkal egy vonalon állva, végleges vizsgái a következő szabályzat értelmében oda módosítatnak, hogy azok a gimnáziumi érettségi vizsgának megfeleljenek.*”³⁰¹ Az önkéntességi jogra 1876-tól már csak azok tarthattak igényt, akik négy középiskolai osztály elvégzése után iratkoztak be az akadémiára (így például a reáliskola három osztályát végzetek is kiesetek a kedvezményből). Az 1870-es évektől a diákok körében is egyre népszerűbbé vált az igazgatói tisztséget 1871-től betöltő Lewin Jakab³⁰² által újjászervezett Pesti Kereskedelmi Akadémia. Az iskola fenntartóinak részéről már 1870-ben felvetődött, hogy szükség lenne felsőfokú kereskedelmi képzésre is, melyet az akadémia újabb felső osztályok, vagy akár külön tagozat (líceum, politechnikum) indításával maga is működtetni tudna. Elképzelésüket 1870 júliusában Szlávy József vezette földművelés-, ipar és kereskedelemügyi miniszterhez is eljuttatták, aki bár elismerően nyilatkozott a felvétéstről, ám a főiskola megvalósulása még váratott magára. Az 1871/72-es tanévtől Lewin Jakab megszüntette az előkészítő osztályt és négy évfolyamúvá tette a középfokú tagozatot, amely 1878/79-ig állt fenn, ugyanis ettől az évtől a hatosztályos reáliskola is nyolc évre bővült, ami egyúttal azt is jelentette, hogy az alreáliskola négy osztályos lett, tehát nem volt értelme a negyedik évfolyam további fenntartásának. A tanítás nyelve 1873-tól immáron kizárólagosan a magyar volt.

Magyar Tudományos Akadémia 1871-ben pályázatot írt ki egy, a hazai szakoktatásügy helyzetét bemutató munka elkészítésére, melyet Matlekovits Sándor az Országos Iparegyesület későbbi elnöke nyert el „*A kereskedelmi szakoktatás jelenlegi állapotára s a nálunk létesítendő reformokra*” című művével.³⁰³ A díj elnyerésében minden bizonnyal szerepet játszott, hogy Matlekovits által a hazai szakoktatás fejlődéséhez kijelölt irány megegyezett a kormány elképzeléseivel. Matlekovits véleménye szerint a főiskolai és középtanodai szakoktatás között eltérés csak a

³⁰⁰ Lewin Jakab (1872, szerk.): Pesti Kereskedelmi Akadémia 1871-72. tanévi értesítője. Pest. 9.

³⁰¹ Vincze, 1935. 59.

³⁰² Lewin Jakab (1828-1884) Pesten született. Tanulmányait a pesti és bécsi politechnikumba végezte, nevelőként dolgozott, majd a bécsi kereskedelmi akadémián tanított. 1871-ben meghívják a pesti akadémia igazgatói posztjának betöltésére, melyet 13 évig irányít, nevéhez köthető az akadémia felvirágoztatása és a hazai kereskedelmi szakoktatás fejlesztése.

³⁰³ Vincze, 1935. 214.

bölcseleti tárgyak tekintetében lehet. Ugyanis úgy látta, hogy az általános műveltséget adó tárgyakkal a gimnázium és reáliskolai oktatással egyenértékűnek kell lenni, mivel „a szakismeretek feladata nem más, mint hogy művelt embert és hazafit művelt kereskedővé is képezzék”.³⁰⁴

A hazai szakoktatás ügye Széll Kálmán országgyűlési képviselő javaslata révén 1871-ben az állami költségvetés tárgyalásakor került ismét a képviselőház elé. Széll Kálmán indítványában a következőket javasolta: „Miután a pénzügyi bizottság azt hiszi, hogy az ország tanügyeinek, tehát az általános nevelés és közoktatás ügyének egységes irányban és rendszerben kell fejleszteni, nem tarthatja helyesnek, hogy nemcsak a közoktatási miniszter, hanem a földművelési és pénzügyi miniszter költségvetésében is fordulnak elő közoktatási s tanintézetek, ezeknek rögtöni áttételét, a közoktatási miniszter kezében való összpontosítását, a tanügy érdekében nem tartja ugyan lehetőnek, de az elv helyességének hangsúlyozása szempontjából a jövőre azon elvet ajánlja a t. ház figyelmébe: mondja ki, hogy jövőre az ország minden tanintézete, úgy szintén minden tudomány- és közművelődési intézete a közoktatási miniszter vezetése alá helyeztessék.”³⁰⁵

Míg Várady Gábor képviselő egyetértett azzal, hogy minden állami tanintézet a vallás- és közoktatásügyi miniszter vezetése alá tartozzon, addig Korizmic László képviselő a javaslat ellen szólalt fel, azzal érvelve, hogy véleménye szerint a gazdasági, erdészeti és bányászati intézetek csak akkor lehetnek sikeresek, ha gyakorlati oktatást is biztosítanak, az pedig csak is úgy lehetséges, ha megfelelő szakminisztérium irányítása alatt állnak. Véleményével Deák Ferenc is egyetértett.

Kifejezetten a kereskedelmi szakképzésről ezen az országgyűlésen is kevés szó esett. Horn Ede³⁰⁶ közigazdász 1871. január 30-án felszólalásában jól összegezte hazánk kereskedelmi szakoktatási helyzetét. „Mi a kereskedelmet illeti, elég azt említenem, hogy egész Magyarországon nincs az állam részéről csak egyetlen kereskedelmi akadémiánk, hol művelt kereskedőket lehetne képezni.”³⁰⁷ Míg Simonyi Ernő³⁰⁸ nem értett egyet Horn azon véleményével, hogy önálló kereskedelmi iskolákat kéne az államnak létrehozni. „Angolország kétségkívül a kereskedelm tekintetében a legfejlettebb ország Európában és a világon, és még sincs kereskedelmi akadémia, pedig nincs egész Angliában egy se, mert ami a kereskedéshez szükséges, az a rendes iskolában tanítatik. Németországban vannak ugyan kereskedelmi akadémiák, de Németország sohasem vitte a kereskedést oly messzire, mint Angolország minden kereskedelmi akadémia nélkül.”³⁰⁹ Simonyi Ernő úgy gondolta az

³⁰⁴ Matlekovits Sándor (1872): *A kereskedelmi szakoktatás, tekintettel a kereskedelmi tanintézeteknek jelenlegi állapotára, s a nálunk létesítendő reformokra*. Athenaeum, Pest, 256.

³⁰⁵ Széll Kálmán indítványa 1871. január 25. ülésen. Greguss Ágost (szerk. 1871): *Az 1869. évi április 20-dikára hirdetett országgyűlés nyomtatványai*. Képviselőház Napló XII. kötet. Emich Gusztáv kiadása. 270-271.

³⁰⁶ Horn Ede (1825-1875) közigazdász Vágújhelyen született, rabbinak készült, tanulmányait Pozsonyban, Prágában végezte, majd hazatért és a pesti bölcsészeti karon tanult tovább. Az 1850-es években Lipcse és Brüsszel után Párizsban telepedett le, ahol gazdasági társaságok tagja lett. *Journal des Débats* szerkesztőjeként dolgozott, majd napóleoni intézkedésekkel egyet nem értve elhagyta Franciaországot és Garibaldi légiójának tagja lett. 1869-ben visszatért Magyarországra és a Neuer Freit Lloyd szerkesztőjeként dolgozott. Tisza Kálmán vezetett ellenzékhez csatlakozott és 1870-ben országgyűlési képviselővé választották, majd 1875-től kereskedelmi államtitkár lett, azonban még ebben az évben bekövetkező halála miatt politikai pályafutása már nem teljesedett ki. Miskolczi Ambrus (2005): *A magyar-zsidó nemzeti identitástudat forrásvidékén Horn Edével a reformkorban*. *Egyháztörténeti Szemle*, VI. évf. 2. sz. 8-58.

³⁰⁷ Horn Ede 1871. január 30. felszólalása. Greguss Ágost (szerk. 1871): *Az 1869. évi április 20-dikára hirdetett országgyűlés nyomtatványai*. Képviselőház Napló XII. kötet. Emich Gusztáv kiadása 286.

³⁰⁸ Simonyi Ernő (1821-1882) nemzetőrként részt vett a szabadságharcban, 1849 után emigrált, Hamburgban, Párizsban és Londonban élt. Sorbonne egyetemen vegytani- és természettani tanulmányokat folytatott. 1857-ben Angliába költözött és Londonban magánnevelőként dolgozott. 1867-ben hazatért és a függetlenségi párthoz csatlakozó országgyűlési képviselő lett.

³⁰⁹ Vincze, 1935. 218.

állami kereskedelmi iskolára nincs szükség, elegendő lenne a magániskolákat némi támogatásban részesíteni. Simonyival ellentétben Szatmáry Károly 1871. február 1. tartott ülésen a József Ipartanodával kapcsolatosan egy országos kereskedelmi akadémia felállítását javasolta. Szlávy József kereskedelmi miniszter azonban az önálló állami akadémia ellen foglalt állást: „...igen kevés és sok tárgy lenne ezen akadémián, ami előadatik másik hasonló szakintézetben, vagy egyetemen.”³¹⁰ A kereskedelmi oktatásügy kérdése még egy alkalommal vetődött fel 1871-ben, amikor ez év decemberében Helfy Ignác³¹¹ indítványozta egy konzulképző főiskola megalapítását. „*Utasítsa a Ház a közoktatási miniszter urat, hogy e tárgyat komoly tanulmányozás alá véve, annak idején terjesszen a Ház elé törvényjavaslatot egy bécsi keleti akadémia mintájára Budapesten felállítandó önálló tanintézet és ha célszerűnek véli ezzel kapcsolatban egy általános philológiai akadémia iránt.*”³¹² Habár a konzuli akadémia ötlete többször felvetődött az évek során, de felállítására soha nem került sor.

III. 4. A kereskedelmi szakoktatás szabályozása 1872-1918 között

A szakiskolák a szakminisztériumok hatáskörébe tartoztak, kivételt képezett az ekkor még egyetlen középfokú kereskedelmi magániskola a már említett pesti akadémia. Az 1872-es országgyűlésen a szakképzésről lezajlott viták eredményeképpen a kereskedelmi oktatásügy a Földművelés- Ipar- és Kereskedelemügyi miniszter jogköréből a Vallás- és Közoktatásügyi miniszter irányítása alá került.³¹³ Ez a döntés egyúttal összhangban volt a rövidesen megjelenő hivatalos szervezetben a kereskedelmi iskolák felé megfogalmazott – mint később látni fogjuk – célokkal, mely szerint művelt (általános műveltséget adó tantárgyak óraszama magas) kereskedőket kell nevelni. Eötvös halála után Trefort Ágoston került a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium élére, aki folytatta elődje oktatáspolitikáját, melyben közgazdasági szemléletének is köszönhetően kiemelt szerepet kapott a szakoktatás. Céljai között szerepelt az ipari és kereskedelmi pályák megkedveltetése és az ehhez szükséges képzési hálózat kiépítése. E célok megvalósításhoz eszközei tovább bővültek, amikor 1876 és 1878 között ideiglenesen a földművelés, ipar- és kereskedelemügyi miniszteri tisztséget is betöltötte. Minisztersége idején kerülnek elfogadásra a Nagy-Britániával és Franciaországgal kötött kereskedelmi szerződésekre vonatkozó korábbi javaslatok, úgy vélte a hazai ipar eredményeit meg kell ismertetni a nagyközönséggel „*szoktatni kell, hogy rokonszenvezzon a hazai készítményekkel, mert ha rossz szokásunknál maradunk s mindent rendszeresen lenézzünk a mi otthon készül, úgy Magyarországnak nem lesz soha művészeti ipara, s ipara általában.*”³¹⁴ Meglátása szerint Anglia, Franciaország és Németország kell, hogy mintául szolgáljon Magyarországnak ami az ipart, az iparművészetet, a tudományt és a közoktatást illeti. Célja – amint azt Mann Miklós is kifejti munkásságáról írt összegző

³¹⁰ Szlávy József felszólalása. Greguss Ágost (szerk. 1871): Az 1869. évi április 20-dikára hirdetett országgyűlés nyomtatványai. Képviselőház Napló XII. kötet. Emich Gusztáv kiadása. 286.

³¹¹ Helfy Ignác író 1830-ban Szamosújváron született, fiatalon Pestre került, ahol írni kezdett majd csatlakozott a szabadságharchoz. Pesten, Bécsben és Pádovában tanult, ahol a bölcsészet doktora lett. Milánóban nyomdát és lapot alapított Kossuth Lajos barátjaként támogatva a magyar emigránsokat. 1870-ben hazatér Kossuth elveit követve a szélső bal 1848-as Párt majd Országos 48-as párt országgyűlési képviselője lett, elsősorban pénzügyi, közgazdasági kérdésekkel foglalkozott. 1871-től elindította a Magyar Újságot, de számos lapban folyamatosan publikált (Vasárnapi Újság, Hölgyfutár, Délbáb, Magyar Szalon). Újvári Péter (szerk. 1929): Magyar Zsidó Lexikon. Makkabi Kiadó, Budapest. 356.

³¹² Greguss Ágost (szerk. 1871): Az 1869. évi április 20-dikára hirdetett országgyűlés nyomtatványai. Képviselőház Napló XII. kötet. Emich Gusztáv kiadása. 286.

³¹³ Schack, 1930. 257.

³¹⁴ Idézi Mann Miklós (1982): *Trefort Ágoston élete és működése*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 123.

írásában – a magyar kultúra fejlesztése, melyhez hozzátartozik „a vagyon, az erő, az erkölcs, az egészség, az értelmiség kérdéskörével való foglalkozás is.”³¹⁵ Egy országnak „emberre, vagyonra és értelmiségre,” azaz amint az fenti országokban is más kontextusban megfogalmazták „közegészségre, közgazdaságra, közoktatásra” van szüksége.³¹⁶

A fentiek szellemiségében Trefort a szakoktatás szükségessége mellett érvelve így fogalmazott „(...) legyünk jó kézművesek, kereskedők, gazdák, szóval a productió emberei. Ez nem válik szégyenre, nem derogál senkinek. Erkölcsünkben és szokásainkban kell átalakulnunk, ha közgazdaságilag akarunk átalakulni.”³¹⁷ „...óhajtom a szakoktatás emelését, hogy ne legyen a magyar ember mind csupán a jogi pályára utalva, hanem legyen iparossá és kereskedővé, mert ez adja az országnak egyik legdúsabban kamatozó tőkét.”³¹⁸ Politikai hitvallását három szóban foglalta össze: „tudomány, vagyonosság, egészség” mivel úgy vélte az a nemzet, amely e három tulajdonsággal rendelkezik, az bármit elérhet.³¹⁹ Trefort 1872-ben hozott első döntései közé tartozott a Polytechnikum műegyetemmel alakítása és mindvégig sokat tett a természettudományok fejlesztéséért, valamint megtette az első lépéseket a szakoktatási hálózat kiépítésére.

A népoktatás mellett a középfokú oktatást is kiemelt helyen kezelte. 1873 februárjában a költségvetési vita során Trefort a következőket mondta „Mert bármennyit is költsünk is a népoktatásra: a népoktatás nem fogja a kellő gyümölcsöt megteremteni, ha a felsőbb oktatásról gondoskodva nem lesz, valamint a felsőbb oktatás és középoktatás sem lesz kellő hatással az ország szellemi fejlődésére, ha népünket nem neveljük, nem oktatjuk, - sőt a modern alkotmányos állam az ő széles választási jogával s bonyolódott pénzgazdálkodásával maga tarthatja magát, ha a népet politikai s gazdasági tekintetben a nevelés által magasabb niveaura nem emeljük. Majd utalva a felsőoktatásra: „Olyan tudományok s tanszékek számára tehát, a melyekre nézve mi jeles tanerőkkel nem birunk, a külföldről kell meghívni a tanárokat.”³²⁰

Trefort a középiskolák közül a természettudományi pályára felkészítő, így a praktikus ismereteket adó reáliskolákat – melyeket a korábbi költségvetésekhez képest – nagyobb összeggel támogatta, azzal érvelve, hogy bár 1878 és 1888 között tanulóinak száma megközelítőleg 7900-ról 4900 főre csökkent, azonban a végzetek többsége továbbra is a mérnöki, a vegyészeti 38% (szemben a gimnáziumi 5%-kal), az ipari (9%) és a gazdasági pályára lépett 9% (szemben gimnáziumi 4%-kal), míg a pályaválasztás tekintetben nem döntöttek közül is 39% reáliskolát végzett.³²¹ Úgy vélte, hogy a gyakorlati pályákra készülők között továbbra is elsőbbséget élvezett a reáliskola, melynek népszerűsége a képzés korábbi hatról nyolc évfolyamossá válása miatt – ez utóbbit Trefort a továbbtanulásra való felkészítéshez fontosnak tartotta – csökkent drasztikusan. Komoly problémának látta a gimnáziumba törekvés „beteges áramlatát”, azt, hogy a kisebb városokban a reáliskolát és a polgári iskolát nem kedvelik eléggé, miközben a reáliskola inkább iskolája az iparnak és a kereskedelemnek, így e két iskolatípus inkább elősegítené e réteg által gyakran magas arányban képviseltetett kisebb városok fejlődését, mint a gimnázium.³²²

A gyakorlatias oktatás szükségességének szellemében kívánta átalakítani a szakoktatást is. Trefort elsődleges célja a nyugat-európai államok mintáját követve a hazai ipari szakoktatás fejlesztése, már ekkor szerepel előterjesztésében az 1880-ban

³¹⁵ Mann, 1982. 137.

³¹⁶ Mann, 1982. 137.

³¹⁷ Felkai László – Mann Miklós (1988): *Eötvös és Trefort*. OPKM, Budapest. 58.

³¹⁸ Idézi Mann, 1982. 106.

³¹⁹ U.o.

³²⁰ Trefort Ágoston (1882): *Kiseb dolgozatok az irodalom, közgazdaság és politika köréből*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest. 316-326.

³²¹ U.o. 221-226.

³²² Mann, 1982. 102.

megnyíló Budapesti Állami Középipartanoda megszervezése, intézkedett az ipartanműhelyes polgári iskolákról, a három évfolyamos iparosképző iskolákról, valamint az ipartanítók képzéséről. E terveit tükrözi az 1884. évi ipartörvényben foglaltak is.

Trefort már miniszterségének első évében 1872. október 10-én kiadta a kereskedelmi iskolák első hivatalos szervezeti szabályzatát, amely azonban ténylegesen csak a későbbiekben (elsőként 1881-ben)³²³ alapítandó állami iskolákra vonatkozott. Hiszen az ekkor már működő Pesti Kereskedelmi Akadémiának és a brassói felső kereskedelmi iskolának is külön tanításterve volt.³²⁴

Az 1872-es új tanítástervben foglaltak szerint alsó fokú kereskedelmi intézetek a vasárnapi- vagy esti kereskedelmi iskolák, ahova a már gyakornokként dolgozó általában népiskolát végzett fiatalok jelentkezhetek. Ezek az iskolák egyúttal az ismétlő iskola szerepét is betöltötték, így rájuk az ismétlő iskolákra kidolgozott tanterv volt érvényes, kiegészítve a kereskedelmi ismeretekkel (mint könyvvitel, kereskedelmi levelezés, kereskedelmi számtan, váltóismeret és nemzetgazdaság alapjai). Az alsófokú szakiskolák mellett működtek a háromosztályú közép kereskedelmi iskolák és a felsőbb kereskedelmi iskolák. A közép kereskedelmi iskolákra vonatkozó szabályzat rendtartása a következőket tartalmazta: „a három osztályú kereskedelmi tanintézet nyilvánossági joggal ruháztatik fel: ez intézet e mellett főgimnázium vagy a főreáltanodával egyenlő rangba helyeztetik, s mindazon kedvezményekben részesül, melyek ezen intézeteket törvény szerint megilletik: például, hogy az itt végzett növendékek katonai kötelezettségük kitöltésében az egy évi önkéntességre jogosítva vannak.”³²⁵ A közép kereskedelmi iskolába azok a tanulók jelentkezhetek, akik elvégezték a gimnázium, a reál, vagy a polgári iskola negyedik osztályát, illetve azok a fiúk, akik betöltötték a 14. életévüket és a felvételi vizsgán megfelelték. A felsőbb kereskedelmi iskolákról, mint a későbbiekben megszervezendő iskolatípusról beszélt a szervezet.

A közép kereskedelmi iskolák tanításterve alapvetően megegyezett a Pesti Kereskedelmi Akadémián érvénybe lépővel, mely a már említett Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen (1849) címen kiadott iskolaszervezetnek a reáliskolák alsó tagozatához kapcsolt Praktische Jahr egyéves kereskedelmi szaktanfolyamára, valamint a reáliskolák alsó tagozatára vonatkozó előírásokat – néhány tantárgy kiegészítésével – követte.³²⁶ Azaz tulajdonképpen az első középfokú kereskedelmi iskolák, mint reáliskolák – azok szellemében és előírásai szerint – kezdték meg működésüket, célul tűzve ki, hogy művelt (a szakirányú képzés mellett az általánosan művelő tantárgyak is fontos szerepet kaptak) kereskedőket neveljenek. A kor szellemének megfelelően a középfokú kereskedelmi iskolákban ugyan hangoztatták a szaktárgyak hasznos és szükséges voltát, ám az általános műveltségű tárgyakkal szemben, amelyek a „művelt emberré nevelés” biztosítékai voltak, a szaktárgyaknak mindig is másodlagos szerep jutott. Az általános műveltség fontos volt azoknak a többségében vagyonos nagykereskedőknek is, akik valójában megengedhették maguknak, hogy fiaikat drága pénzen magasabb fokú kereskedelmi iskolába küldjék. A reáliskolákhoz hasonlóan kereskedelmi iskolában oktatott általánosan művelő tárgyak

³²³ 1872-1881 között összesen négy testületi, egy felekezeti, és hét magániskola működött hazánkban. 1877/78-ban 24 kereskedelmi iskola (10 középfokú, 14 alsó fokú összesen 1114 tanulóval), 1879/80-ban 42 kereskedelmi iskola működött az országban, ezek közül 30 alsó, 12 középfokú (de ebből ténylegesen nyolc volt három évfolyamos a többi négy nem teljes tagozatú magániskola). A közoktatási magyar kir. miniszternek a közoktatás állapotáról az országgyűlés elé terjesztett 7-dik. jelentése. *Keresztény Magvető*, 1879. XIV. évf. 1. sz. 59.

³²⁴ Lásd a melléklet 1. és 2. táblázatát.

³²⁵ Schack – Vincze, 1930. 259.

³²⁶ Az első hivatalos tanításterv órafelosztását lásd a melléklet 1. és 2. táblázatában.

kellő óraszámra tette lehetővé tulajdonképpen azt, hogy a pesti akadémia végzett diákjai elnyerték az említett (1868-tól) egyéves katonai önkéntesség jogát, melyet 1881-ben annyiban módosítottak az 1872-es szabályzathoz képest, hogy az egyéves önkéntességre csak azok a diákok tarthattak igényt, akik a gimnázium, a reál- vagy a polgári iskola négy alsó osztályát elvégezték és kereskedelmi iskola befejezése után sikeres záróvizsgát tettek. Az 1872-ben kiadott tanítástervben 55 órát szántak az általános műveltséget adó tárgyaknak (természettudományok 17, mennyiségtan és mértan 6, magyar és német nyelv, irodalom 18, történelem és földrajz 14 óra), míg a szaktárgyakat heti 30 órában tanították.³²⁷

Az 1872-es szervezet megtartotta a záróvizsga elnevezést. A harmadik évfolyam végén kitűnően felelt meg, megfelelt és nem felelt meg bizonyítványt kaptak a tanulók. A záróvizsgát írásbeli és szóbeli vizsgából állt. Írásbeli vizsga tárgyai: 1. anyanyelven egy értekezést kellett készíteni, amire négy óra állt rendelkezésre, 2. egy másik értekezést valamely más élőnyelven három óra alatt, 3. könyvvitel (4 óra), mennyiségtan (3 óra). A szóbeli vizsga tárgyait az iskola állapíthatta meg.³²⁸

Trefort Ágoston a középiskolai tanárképzés ügyét is szem előtt tartva – az Eötvös József és Kármán Mór nevével fémjelzett – az 1870-ben élre hívott Középtanodai Tanárképzőt (Középiskolai Tanárképző Intézetet) az 1872. évi 6.351. és az 1873. évi 20.811. szám alatt kelt rendeletekkel átalakította, egyesítve – szervezetileg ugyan bölcsészettudományi kar tanácsa mellé rendelve,³²⁹ de az egyetemtől független intézményként, közvetlenül a VKM alá helyezve – a korábban különálló gimnáziumi és reáliskolai tanárképezdét.³³⁰ A tanárképzés kérdéséről 1873. február 24-én elhangzott költségvetési vitán Trefort a következőképpen fogalmazott: „*Üdvös haladásnak fogom tekinteni, ha a Pesten létező két külön tanárképezdét, a gymnasium s a reáltanodai tanárképezdét összeolvastjuk; mert a gymnasium s a reáltanoda földadata ugyanaz, csakhogy más meg más eszközökkel működnek a közös cél elérésére. Az egyik a régi nyelvek művelése, a mathematica s a természettudományok alapján, – a másik az új ifjúságot a magasabb cultura és különösen az egyetemi és műegyetemi tanulásra. Nem szükséges tanáraikat külön képezdékben képezni.*”³³¹

A fentiek fényében a kereskedelmi iskolák 1872. évi szervezete a középfokú iskolákban tanítandó kereskedelmi szakok tanárjelöltjeinek képzéséről is rendelkezett.³³² Az ebben megfogalmazottak szerint a közép kereskedelmi tanintézetekben a magyar, a német nyelv és irodalom, a mennyiségtan és mértan, a világtörténelem és Magyarország története, a természetrajz és természettan és a vegytan olyan tanárok által tanítható, akik főreáliskola és gimnázium számára előírt – az adott tantárgyra vonatkozó – tanári képesítéssel rendelkeznek. A kereskedelmi és váltójog, valamint a nemzetgazdaságtan, a kereskedelmi számtan, a könyvvitel, a kereskedelmi ismeret, a kereskedelmi levelezés, a

³²⁷ Vincze Frigyes (1926): Reform vagy tantervrevízió. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXXIII. évf. 9-10. sz. 436.

³²⁸ U.o. 325.

³²⁹ Ekkor még nem szerveződött meg a pesti egyetem természettudományi kara, így a természettudományi tanszékek is a bölcsészettudományi karon működtek. Pukánszky Béla (2014): Paradigmák, viták és szervezeti legitimitáció – A tanárképző központ történeti előzményei. In: Torgyik Judit (szerk.): *Sokszínű pedagógiai kultúra*. International Research Institute s.r.o. Komárno. 135.

³³⁰ Ladányi Andor (2008): *A középiskolai tanárképzés története*. Új Mandátum Kiadó, Budapest. 14-17.; Pukánszky, 2014. 132-143.; Keller Márkus (2010): A kelet-közép-európai változat. A középiskolai tanárság professzionalizációja a 19. században Magyarország. *Korall*, XI. évf. 42. sz. 103-130.

³³¹ Trefort Ágoston (1881): *Emlékbeszédek és tanulmányok*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest. 336.

³³² A kereskedelmi iskolák szervezetének negyedik fejezete: „A kereskedelmi iskolai tanároknak megkívántató tulajdonságok és a tanárok képzése módja.” In: A kereskedelmi iskolák szervezete. Magyar Kir. Egyetemi Nyomda, Buda, 1872.

kereskedelmi földrajz és történelem, valamint az áruismeret tantárgy oktatóinak képesítése az ideiglenesen a József Műegyetemen működő reáltanodai tanítók képesítését vizsgáló bizottság feladata lett.³³³ A kereskedelmi és váltójog, valamint a nemzetgazdaságtan oktatói jogtudori végzettségűek vagy az államvizsgálat mindhárom szakát jó eredménnyel teljesítők is lehettek. Megjegyzendő, hogy a József Műegyetem akkori közgazdasági szakosztályán a kereskedelmi diszciplínáknak is voltak tanszékeik (1884/85-ben szűnt meg az utolsó két tanszék a könyv- és a számvitelteni), tehát így logikusnak tűnt ideiglenesen a közép kereskedelmi iskolai tanárok képesítését a reáltanodai vizsgálóbizottság feladatai közé emelni.³³⁴

Így végül a reáltanodai tanárvizsgálati bizottságba külön, az egyes tárgyaknak megfelelően újabb bizottsági tagokat (vizsgáztatókat) neveztek ki. A fenti tárgyak esetében a vizsga házi és zárt dolgozatot, szóbeli vizsgát és egy próbaelőadását foglalt magában. A szaktanári vizsgálatok esetében nem alkottak új szabályzatot, hanem a már meglévő reáltanodai tanárvizsgálatok szabályzatát egészítették ki a fentieknek megfelelően. Azaz a szabályzat „*jelentkezés a vizsgálatra*” 2. §-át úgy módosították, hogy „*a gimnázium, a reáltanoda, illetőleg egy nyilvános kereskedelmi tanintézet valamennyi folyamának teljes befejezése felől bizonyítványt ad.*”³³⁵

Az 1880-as évek közepétől, ha lassan is, de egyre több közép kereskedelmi iskola nyitotta meg kapuit (pl. Budapesten négy, Brassóban, Debrecenben, Temesváron, Székesfehérváron, Pécsen, Kolozsváron, Fiumében, Sopronban, Pozsonyban, Szegeden, Zalaegerszegen, Miskolcon) részben annak köszönhetően, hogy megnövekedett ezen iskolatípusba jelentkező diákok száma és így az igény az újabb iskolák iránt. A tanulók számának lassú növekedése már 1878 után megfigyelhető, azt követően, hogy a reáliskolákat nyolc osztályossá alakították át, így megnövelve ezzel az ott eltöltött tanulói idő hosszát. Szintén befolyásoló tényező lehetett, hogy a hatosztályos polgári iskolák két felső osztálya helyett előszeretettel választották a közép kereskedelmit, hiszen a polgárral szemben ez az iskola az általános műveltség mellett szakmát is adott, megkönnyítve ezzel az elhelyezkedés esélyét. Mindennek szerepe volt abban, hogy az 1868-as népoktatási törvénnyel életre hívott hatosztályos polgári iskolák a gyakorlatban csak négy osztállyal működtek, mivel a két felső osztály látogatottsága igen csekély volt. Azoknál a polgári fiúiskoláknál, ahol nem szüntették meg az ötödik-hatodik osztályt ott általában a két felső osztályban ipari, kereskedelmi vagy mezőgazdasági ismereteket oktattak tanfolyam formájában. E tanfolyamok indításában szerepe lehetett annak, hogy 1879-ben Trefort Ágoston rendelete a polgári iskolai végzettséggel rendelkezők számára lehetővé tette bizonyos alacsonyabb beosztású közalkalmazotti állások betöltését (vasúti gyakornok, segéd- és számtisztai hivatalnok, adó-vám-, postahivatali irodakezelők), ami az iskolatípus kezdeti céljaival szemben – mely a „*mindennapi élet foglalatosságaihoz szükséges tudnivalók (...), ügyes mezei gazda, vagy mint iparos, vagy mint kereskedő így szerzett alapon megindulhasson*” – a hivatalnokréteg szaporítását jelentette.³³⁶

Ellentétben a reáliskolával, a közép kereskedelmi iskolában a tanulók egy évvel korábban fejezhették be tanulmányaikat, ráadásul az egyéves katonai önkéntességi jog –

³³³ A reáltanodai tanítók képesítéséről 1863-tól az udvari rendelettel megszervezett vizsgálóbizottság döntött. Vincze Frigyes: *A hazai felső kereskedelmi iskolai tanárok képzésének és képesítésének multja és jelen állapota. Kereskedelmi Szakoktatás, 1934-1935.* XXXVII. évf. 8-9. sz. 207-240. 209.

³³⁴ Dengl János (1925): *A hazai felső kereskedelmi iskolai tanárok képzésnek és képesítésnek multja és jelen állapota.* Franklin, Budapest. 3.

³³⁵ A kereskedelmi iskolák szervezete. Magyar Kir. Egyetemi Nyomda, Buda, 1872.

³³⁶ Horváth J. András (2006): A fővárosi önkormányzat közoktatás-politikája, 1873-1890. In: Kövér György (szerk.): *Zombékok. Középosztály és iskoláztatás Magyarországon, Századvég, Budapest.* 615-616.

azaz az úriemberré válás egyik alapvető kritériuma – így is biztosítva volt a diákoknak. Ezen három évfolyamos döntően polgári iskolára épülő iskolatípus által elnyert önkéntesség jog – melynek elnyerése egyben meghatározta az adott fiatal pályájának alakulását, ugyanis nem volt elhanyagolható tényező, hogy egyéves katonai szolgálat után elnyert tartalékos tiszti címmel léphetett-e ki a munkaerőpiacra, vagy csak több, akár 7-11 éves katonai szolgálat után – jól jelzi a gazdasági körök korabeli befolyását, akiknek láthatóan sikerült elérni, hogy a gimnáziumi előtanulmányokat egyáltalán nem igénylő kereskedelmi iskola tanulóit is megillessen a fenti kiváltság.

Még inkább megnövekedett az iskolatípus népszerűsége, amikor 1883-ban elfogadták a köztisztviselők minősítéséről szóló törvényt, amely a közép kereskedelmi iskolát végzett tanulóknak a középiskolát végzettekkel megegyező jogokat biztosított. Mindez azt jelentette, hogy a polgári iskolai végzettség a köztisztviselői alkalmazás szempontjából egyenértékű volt a négy középiskolai végzettséggel, valamint (az általában polgárirra épülő) közép(majd felső)kereskedelmi iskolai végzettség a gimnáziumban/reáliskolában szerzett nyolc középiskolai végzettséggel.³³⁷ Az 1883. évi I. törvény cikk szerint felső kereskedelmi iskolai végzettséggel a következő állások betöltésére nyílt lehetőség: a közigazgatási szaknál községi, körjegyzői, a postaszaknál: posta-gyakornoki, tiszti és főtiszti, számvevőségi szaknál, minisztériumoknál, a megyéknél és törvényhatósági joggal felruházott városoknál, a pénzügyi igazgatóságoknál, adófelügyelőségeknél, adóhivataloknál, az állami jószágigazgatóságnál, a lottó-, posta- és távirda-igazgatóságoknál, a bányászat- és pénzverésnél, az államnyomdánál, minden állami és önkormányzati szervnél számvevőségi és pénztári tisztviselői állásokra.³³⁸ Emellett magángazdaságban is el lehetett tisztviselőként helyezkedni.

Trefort 1883. évi I. törvény által, mely az első lépések között említendő a szakszerűség irányába tett rendelkezések sorában, az elkövetkező évtizedekre kijelölte az állami kvalifikáció (közigazgatási képesítés) feltételeit, ezáltal hosszú távon is – „*a siker nagyobb mérvben csak néhány év múlva lesz szembetűnő.*”³³⁹ – biztosítva látta a hazai középfokú oktatás minőségi javulását.³⁴⁰ Maga Trefort is egyetértett azon vélekedéssel, hogy a közigazgatási és egyéb tisztviselői munkához már nem elegendő a „józan ész.” Első lépésként jogszabály a minősítési és nem a képesítési megnevezést kapta, azzal a céllal, hogy ha nem is legalkalmasabbak, de csak az arra alkalmasak tölthessenek be köztisztviselői állásokat.³⁴¹

³³⁷ Nagy Péter Tibor (2000a): A húszas évek középiskola-politikájának kialakulása. *Századok*, CXXXIV. évf. 6. 1314.

³³⁸ Vincze, 1935. 303-304.

³³⁹ Trefort Ágoston (1888): *Bezsédek és levelek*. Méhner, Budapest. 145.

³⁴⁰ A hivatásos közszolgalat Magyarországon a XVIII. században Mária Terézia uralkodása idején alakult ki, azonban egészen a XIX. század közepéig úgy vélték, hogy a közigazgatáshoz elég a józan ész, csak a jogot, mint tudományt kell az arra képző intézetben elsajátítani. Jelentős változás a kiegyezés után a törvényhatósági és községi törvényt követően következett be, amikor már bizonyos állásokat képesítéshez kötöttek (elsősorban jogi végzettséghez). 1880-ban Tisza Kálmán javaslatot is beterjesztett a tisztviselői állások kvalifikációja kapcsán, egyebek mellett közigazgatási tanfolyam indítását javasolva. Concha Győző egyetemi tanár 1883. évi I. törvény szükségességét következőképpen indokolta: „*Akik a törvényhatósági tiszteket viselik, csekély kivétellel életfenntartási célból teszik, s mivel előkészültségük a hivatalok legnagyobb részére nem törvényszerű kellék, közigazgatási előképzettséggel nem bíró elemek menedéke.*” Mivel a közigazgatási szolgálat életpálya, „*mégpedig magas szellemi minősítést kívánó életpálya, lehetetlen, hogy azok, akik egész sorsukat a közigazgatási pályához kapcsolják, azt a periodikus választás kockájára tegyék.*” Concha Győző (1881): *A közigazgatás enquete*. Magyar Igazságügy, Budapest. 280-281.; Csizmadia Andor (1976): *A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig*. Akadémia Kiadó, Budapest. 167.

³⁴¹ A törvényről lásd részletesebben Kozári Mónika (2005): *A dualista rendszer 1867-1918*. Pannonica, Budapest. 240-242.

Tehát az Entwurf³⁴² által az 1850-es években kialakított középiskolai képzést szélesítette ki Trefort, az elsősorban gyakorlati pályákra felkészítő közép kereskedelmi iskolákkal. A polgári és a reáliskola mellett a közép kereskedelmi iskola sem zárta el a tanulókat a felsőfokú – elsősorban főiskolai – tanulmányoktól, így az iskolatípus középfokon egy újabb mobilitási csatornát jelentett.³⁴³

Az 1872-es kereskedelmi iskolai tanítástervet már megjelenését követően szinte azonnal bíráló szavakkal illeték, még azt megelőzően, hogy a gyakorlatban is bevezették volna. Kiss Sándor a Kolozsvári Kereskedelmi Akadémia igazgatója a helyi ipari és kereskedelmi kamarákkal egyetértésben fogalmazta meg nyomtatásban is megjelent reformjavaslatát, melyben komoly hiányosságként említette a tankönyvek és a mintairoda hiányát, illetve bírálta a magas óraszámokat, ám a tanítástervet illetően konkrét javaslatokat nem tett. A VKM végül 1882-ben szakemberek bevonásával elrendelte egy új tanításterv kidolgozását.³⁴⁴ Az 1884. július 29-én kiadott 28.093. majd az 1885. augusztus 3-án megjelent 29.801 számú miniszteri rendelet újabb változást hozott a közép kereskedelmi iskolák szabályzatában és tantervében.³⁴⁵ Az első tanítástervhez képest változást jelentett, hogy a könyvvitel az első, a kereskedelmi levelezés a harmadik évfolyamon is szerepelt, így ezeket a tantárgyakat minden évfolyamon tanították. A természettudományi órák száma 17-ről 12-re, a magyar nyelv, a történelem, a földrajz tanóráinak száma 23-ról 18-ra csökkent, míg a nemzetgazdaságtan óraszámja növekedett. Összességében a tantárgyak nem változtak csak az óraszámuk módosult.³⁴⁶ Mindemellett az új 1884-es tanításterv egyrészt szabályozta a polgári³⁴⁷ és kereskedelmi iskolák kapcsolatát, másrészt meghatározta a szaktanárok minősítését. A tanításterv pontosan szabályozta a polgári iskolák számára hivatalosan is engedélyezett kereskedelmi tanfolyamokon tanítandó tantárgyakat.³⁴⁸ Ezzel tulajdonképpen egy már korábban – fent említett – elterjedt gyakorlatot szentesítettek. A kereskedelmi szaktanfolyammal rendelkező polgári iskolák IV. V. és VI. osztályában a matematika, rajz, ének és testgyakorlat helyett könyvvitelt (3-2-2 óra), kereskedelmi ismeretet és levelezést (3-2-2), az V. és VI. osztályban áruismeretet, vegyi és mechanikai iparműtant (2-2), az V. osztályban kereskedelmi számtant (4), illetve nemzetgazdaságtant és pénzügyismeretet (3) tanítottak.³⁴⁹ Miután az egyéves katonai kedvezmény lehetőségét a polgári iskolát végzettek nem terjesztették ki, sőt mi több a

³⁴² Entwurf 1849-ben szervezetileg is elválasztotta a közép- és felsőfokú oktatást, valamint egyszersmind kialakította a hagyományos elitképző klasszikus humán képzést adó tanulmányokat érettségivel záró nyolcosztályos gimnáziumot és hatosztályos praktikus képzést adó reáliskolát.

³⁴³ Az egyes iskolatípusokból különbözőzeti vizsgával volt lehetőség az átjárásra (négy polgáriból a gimnázium ötödik osztályába, vagy a reáliskolából – melynek első négy évének a latin kivételével a tananyaga megegyezett a gimnáziuméval – a gimnáziumba, négy polgáriból közép/felső kereskedelmi iskolába).

³⁴⁴ Vincze, 1935. 228.

³⁴⁵ Mészáros István (1991): *Magyar iskolatípusok, 996-1990*. OPKM, Budapest. 65. illetve lásd a melléklet 3. táblázatát.

³⁴⁶ A kereskedelmi iskolák szervezete. Kiadatott vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter 1884. évi július hó 29. napján 28.093. szám alatt kelt rendeletéből. Egyetemi nyomda, Budapest, 12. A tanításterv szerinti órafelosztást lásd részletesebben a melléklet 3. és 4. táblázatában.

³⁴⁷ A polgári iskolák első 1868-as, majd második 1877-es tanítástervét megvizsgálva, láthatjuk, hogy azok V. és VI. osztályainak tantárgyai között már szerepelt a kereskedelmi és politikai számtan, a könyvvitel, illetve technológiai és jogi ismeretek, majd 1879-es harmadik szervezet szerint már a IV. osztálytól tanítottak kereskedelmi tárgyakat. Elsőként az újvidéki és a zalaegerszegi polgári iskolában került sor az első kereskedelmi irányú képzésre. Vincze, 1935. 231.

³⁴⁸ Lásd a melléklet 4. táblázatát.

³⁴⁹ Sághegyi Lajos (1929): *A magyar polgári iskola hatvanéves múltja*. Országos Polgári Iskolai Tanáregyesület, Franklin, Bp. 89.

későbbi köztisztviselők minősítéséről szóló törvény is mellőzte a polgári iskolai végzettséggel rendelkezőket, így a kereskedelmi tanfolyammal kiegészített polgári iskolák sem örvendtek nagyobb népszerűségnek.

Az 1884-es rendelet végrehajtása éppen csak megkezdődött, amikor elkészült egy újabb. A hatosztályos polgári iskolák fennmaradását illetően nagyobb reménnyel kecsegtetett az 1885-ös rendelet, amely a polgárral kapcsolatos iskolákat közép kereskedelmi iskolának minősítette, és ezzel létrehozta a középfokú kereskedelmi iskoláknak egy újabb „típusát”.

A polgári iskolák szakosításának koncepcióját – a polgári iskola negyedik évfolyama fölé három osztályú közép kereskedelmi iskola emelése – Hunfalvy János a fővárosi Budai Kör elnöke dolgozata ki. Úgy vélte mivel „a középosztály fő alkotóelemei az iparosok és a kereskedők, ez utóbbiakat a polgári iskola csak úgy nyerheti meg magának, ha azok szakszerű képzését is biztosítja, ezért üdvös lenne, ha annak szellemet és értelmet képző ereje a szakoktatással is társulna.”³⁵⁰

Hasonló beadványt készített a fővárosi ferencvárosi polgári iskola vezetése a helyi nagyvállalkozókkal együtt (Flora Szappanmgyár, Concordia, Gizella Gőzmalom, Röck Gépgyár, Magyra Leszámítoló és Pénzváltó Bank), melyben arra hívták fel a figyelmet, hogy „a leginkább az iparos-kereskedői osztályból kikerülő, végzős polgáristák legnagyobb része üzletbe lép a kereskedelmi tudományok minden ismerete nélkül.”³⁵¹ A fővárosi VI. kerületi polgári iskola negyedikes tanulóinak megkérdezett szülei is úgy nyilatkoztak, ha lehetőségük lenne rá, akkor kereskedelmi osztályba járatnák gyermeküket. Roller Mátyás a VI. kerületi polgári iskola igazgatója a kereskedelmi osztály szükségességét azzal indokolta, hogy tanulók a IV., V., VI. és VII. kerületekből érkeznek mely „a kereskedők területe”.³⁵² Azonban e kezdeményezéseket Trefort nem támogatta, úgy vélte helytelen azoknak a felfogása, akik a polgári iskolából „egy kis gymnasium felét akartak csinálni, mi által a polgári iskola iránt a nagy közönséget zavarba hozták.”³⁵³ Tehát a polgári iskolával szemben megfogalmazott társadalmi igényeket kevésbé vették figyelembe.

Kapcsolatos polgári iskola alatt azokat értjük, melyek az ötödik hatodik évfolyamon kereskedelmi tanfolyamot szerveztek, illetve 1885-től ezt az utolsó két évet egy harmadikkal egészítették ki, így váltak hároméves kapcsolt kereskedelmi iskolává. Tehát amíg az 1884-es rendelet a polgári iskola negyedik osztályától tanított szaktárgyakat, addig az 1885-ös csak az ötödiktől. A tanfolyamokkal ellentétben a kapcsolatos közép kereskedelmi iskolákban francia nyelvet is tanítottak, míg az V. és VI. osztályban ellenben a rajz kimaradt a tantárgyak sorából.³⁵⁴ A kereskedelmi tagozat felső harmadik osztályában csak is szaktárgyakat oktattak. A hivatalos tantervi előírások szerint az önálló és a kapcsolatos iskolák tananyaga megegyezett, ám a gyakorlatban mégis volt eltérés közöttük, hiszen a közép kereskedelmi iskolák második, harmadik osztályában tanított közműveltségi tárgyakkal szemben itt többségében szaktárgyakra helyeződött a hangsúly, mivel az általános műveltséget a polgári iskolában már elsajátították a diákok.³⁵⁵

³⁵⁰ Budapest Főváros Levéltára, Budapest Főváros Tanácsának Iratai, Tanácsi ügyosztályok központi irattára. IV. 1407.b. – 1883 – 1299. VIII. –5092. ikt. sz., illetve Horváth J., 2006. 617.

³⁵¹ Horváth J., 2006. 617.

³⁵² Roller Mátyás VI. ker. Polgári Fiúiskola igazgatójának 1883. április 28. jelentése. BFL – IV. 1407.b. 1883 – VIII. 1229 – 18. ikt. sz.; valamint lásd Horváth J. 2006. 617.

³⁵³ Simon Gyula (1979): *A polgári iskola és a polgári iskolai tanárképzés története Magyarországon*. Tankönyvkiadó, Budapest. 85-86.

³⁵⁴ A kereskedelmi iskolák szervezet. Vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter 1885. évi augusztus hó 3. napján 29.801. szám alatt kelt rendeletéből. Egyetemi nyomda, Budapest, 5.

³⁵⁵ Lásd a melléklet 5. és 6. táblázatát.

Bár az 1885-ös szervezet értelmében a polgárral kapcsolatos kereskedelmi iskolának a szakoktatást nyújtó ötödik és hatodik osztálya mellett, a kereskedelmi ismereteket tanulni nem kívánó diákoknak biztosítani kellett volna a hatosztályos polgári iskolák felső osztályai által még az 1868-as törvény alapján előírt általános képzést, ám ezt a legtöbb iskola már nem tette meg, egyrészt anyagi és tanárhiány, másrészt a csekély tanulói érdeklődés miatt.

Itt fontos megjegyezni, hogy a polgárral kapcsolatos kereskedelmi iskolák között is volt különbség, mégpedig a kapcsolat jellegét tekintve. Ugyanis vagy a polgári iskola tanításterve kapcsolódott össze a mellé állított kereskedelmi tanfolyam óratervével, vagy a kereskedelmi tanfolyam tanításterve független volt ugyan a polgári iskoláétól, de a kereskedelmi és polgári iskola egy helységben és közös vezetés alatt működött.³⁵⁶ Az ilyen típusú kapcsolatos iskolák száma igen csekély volt, a XIX-XX. század fordulóján mindössze az iskolák egy ötöde (18) szerveződött polgári iskolával kapcsolatosan és ezek közül is tíz volt olyan, amely helység vagy igazgatás tekintetében volt kapcsolatos. Kapcsolatos iskola működött Túrócszentmártonon, Újvidéken, Zalaegerszegen (1885), Szegeden, Miskolcon (1886), Fogarason, Lippán (1887), Alsókubínban (1888), Homonnán (1889), Nagyrőczen, Szombathelyen (1890), Késmárkon (1892), Nagybecskerekén, Pancsován, Veszprémben (1895). Ezek a polgárral kapcsolatos kereskedelmi iskolák ugyan viszonylag nagyobb népszerűségnek örvendtek, mint a hatosztályos polgárik, mivel közép kereskedelmi végzettséget, majd 1895-től már nevében is kereskedelmi érettségit nyújtottak, ám számuk elenyésző volt. Ugyanis az önálló középfokú kereskedelmi iskolák – érthető módon – hevesen tiltakoztak ezen iskolatípus elterjedése ellen, egyrészt azzal érvelve, hogy ezek sem kellő felszereltséggel, sem pedig megfelelően képzett szaktanárral nem rendelkeznek – amely megfelelt a valóságnak –, másrészt konkurenciának tekintették és attól tartottak, hogy az innen a közép kereskedelmivel azonos végzettséggel kikerülő, nem megfelelő szakképzettséggel rendelkező tanulók csökkentik a kereskedelmi iskolák oly nehezen kivívott presztízsét a munkaerőpiacon. Kiss Sándor a kolozsvári akadémia igazgatója így írt a kapcsolatos iskolákról: „*De mindezeknél szerencsétlenebb intézkedés volt az 1885-i revíziónak, hogy megteremtette a polgári iskolákkal kapcsolatos közép kereskedelmi iskolákat, e se hús se hal intézményeket, kereskedelmi szakoktatásunknak annyi vihart szült tengeri kigyóit, melyeknek az utóbbi években jobbra minden előfeltétel nélkül való felszaporodása a mai 35 kereskedelmi szakiskolánkkal Magyarországot a világ legelső merkantil államává tette*”³⁵⁷ Seemann Gábor a szombathelyi iskola igazgatója is hasonlóan látta a kapcsolatos iskolák helyzetét: „*...több évi tapasztalat alapján megállapítható, hogy az önálló és a kapcsolatos iskola két egészen különböző iskola; s mi sem természetesebb annál, mint hogy kétféle iskolával egyazon célt elérni lehetetlen, a kapcsolatos kereskedelmi iskolák – el kell ismernünk, még ha fáj is – az önállóak színvonal alatt állanak.*”³⁵⁸

Az önálló kereskedelmi iskolák 1885-ben bevezetett újabb immáron harmadik tantervében a legjelentősebb változást a francia, mint kötelező tantárgy heti három órában történő bevezetése jelentette. A tantervben a tantárgyakat általános (magyar nyelv és irodalom, német nyelv, francia nyelv, történelem, mennyiségtan, természettan, kereskedelmi földrajz, vegytan és vegyiparműtan, szépírás) és szaktárgyakra osztották (kereskedelmi számtan, könyvvitel, kereskedelmi levelezés, áruismeret, váltó és kereskedelmi jog, nemzetgazdaságtan, pénzügytan és pénzismeret) fel, de voltak

³⁵⁶ Waldapfel János (1895): A felső kereskedelmi iskolák és a polgári iskolák. *Magyar Paedagogia*, IV. évf. 570.

³⁵⁷ Kiss Sándor (1896): *A kolozsvári benlakással összekötött kereskedelmi akadémia története 1878-1895*. Cirner és Lingner Könyvnyomdája, Kolozsvár, 146-147.

³⁵⁸ Seemann Gábor (1892): A kapcsolatos kereskedelmi iskolákról. *Kereskedelmi Szakoktatás*, I. évf. 10. sz. 22.

szabadon választható, nem kötelező tárgyak (vegytani gyakorlat, mintairodai gyakorlat) is. A heti kötelező órák száma 1884-ben még (25-26-26) heti 77 óra, 1885-ben már (30-30-26) 86 óra lett, a természettudományok továbbra is magas 12 helyett 11 órával szerepeltek, míg a kereskedelmi számtan óraszámja 9-ről 11 órára emelkedett.³⁵⁹ A 1885-ös rendelet értelmében az érettségi vizsga megegyezett a záróvizsgával. Az 1884. és az 1885. évi tanterve egyaránt a gyakorlati tárgyak óraszámát igyekezett emelni, ám a közép kereskedelmi iskolatípus továbbra is megőrizte a reáliskolai jellegét. Az 1885-ös szervezet értelmében a vizsga tárgyai a következőképpen változtak. Írásbeli vizsga: nyelvekből, kereskedelmi számtanból, könyvvitelből, levelezésből és áruismeretből állt, mindez kiegészülve a történelem és nemzetgazdaságtan alkotta úgynevezett melléktárgyakkal.

A közép kereskedelmi iskolák újabb 1884-ben kelt, majd 1885-ben módosított szervezete a tanárképzésben is némi változást hozott.³⁶⁰ A kereskedelmi számtan, a könyvvitel, a kereskedelemismeret, a kereskedelmi levelezés, valamint az áruismeret és iparműtan előadásra a tanárok képzése a középiskolai tanárok képzésére rendelt bizottságra ruházott. Ugyanis 1875-ben, az 1863-ban megszervezett a reáliskolai és az 1862-ben létrejött gimnáziumi tanárvizsgáló bizottságot középiskolai tanárvizsgáló bizottsággá egyesítették, miután a József Műegyetemen 1870-ben létrehozták a reáliskolai tanárképző intézetet, illetve a budapesti tudományegyetem bölcsészettudományi kara mellett működő gimnáziumi tanárképző intézetet 1873-ban szintén összevonták.³⁶¹ Így a kereskedelmi iskolai tanárképzés súlypontja egyre inkább a bölcsészkarra terelődött át.

A kereskedelmi iskolák szaktárgyait a szaktanárképzés során három csoportra osztották: az elsőbe tartozott a könyvvitel, a kereskedelmi ismeret és levelezés, a másodikba a mennyiségtan és a kereskedelmi számtan, míg a harmadikba az áruismeret, a vegyi és mechanikai iparműtan. A szabályzat értelmében azok a tanárjelöltek, akik az első csoportba tartozó szaktárgyakból kívántak vizsgát tenni, a vizsgálatra jelentkezésnél kötelesek voltak „kimutatni” hogy gimnáziumot, reáliskolát, vagy egy nyilvánossági joggal felruházott kereskedelmi középiskolát sikeresen elvégezték és a „birodalom” valamely tudományegyetemen az általános nevelés-oktatási, valamint e csoporthoz tartozó szaktárgyakat négy féléven át hallgatták, illetve ezen kívül legalább egy évet valamely nagyobb gyakorlati üzletben töltöttek. A második és harmadik csoportba tartozó tárgyakat választó tanárjelöltektől a középiskolai tanároknak is előírt előképzettséget kívánták meg, azzal a különbséggel, hogy az egyetemi tanulmányok megkezdésére valamely középkereskedelmi iskolai zárvizsgálati bizonyítvány is elégséges volt. Mindemellett mindhárom szakcsoport esetén a képzés megszerzésének fontos feltétele, hogy a jelölt a magyar nyelvet „teljesen bírja”, melyet az írásbeli és a szóbeli vizsgálat alkalmával a vizsgálóbizottság külön ítél meg.³⁶² A könyvviteltant tanítók esetében némi haladékot adott a VKM, azzal az indoklással, hogy a „*jelenleg oly gyakorlati egyéneket kellend az intézetekhez tanároknak alkalmazni, akik nehezen vetik bele magukat a tanári vizsgálat alá, így a Közoktatási Miniszter ezen tény tekintetbevételével, az illető egyéneket még egyelőre a tanárvizsgálatról felmentheti.*”³⁶³

Az új szabályzat első paragrafusa a képzés megszerzésének helyéül a Budapesti Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottságot jelölte meg, melynek keretein belül, mint szakbizottság működött a felső kereskedelmi iskolai vizsgáló bizottság. Az

³⁵⁹ Az óraszám emelkedését (86 óra) a francia nyelv (9 óra) okozta. Lásd részletesebben a melléklet 6. táblázatában. Schack Béla (1896): *Felső kereskedelmi iskoláink tanítástervének fejlődése*. Lampel, Budapest, 96-98.

³⁶⁰ 1884. évi július 29-én kelt 28.093. sz., illetve az ezt kiegészítő 1885. évi augusztus 3-án kelt 29.801. számú VKM rendelet.

³⁶¹ Dengl, 1925. 5.

³⁶² A kereskedelmi iskolák szervezete. Magyar Kir. Egyetemi nyomda, Budapest, 1885. 15.

³⁶³ U.o.

összevonás kapcsán felvetődött a kérdés, hogy nem lenne e jobb, ha önálló lenne a felső kereskedelmi tanárvizsgáló bizottság, ám ezt végül elvetették azon indoklással, hogy a felső kereskedelmi tanárjelöltek képzése is jelentős részben a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán folyik.

A kereskedelmi iskolák népszerűsége a diákok körében az 1890-es évektől tovább nőtt, ezt jelzi az iskolák és a tanulók számának növekedése, a fellendülés időszaka 1884 és 1895 között volt igazán jelentős, ugyanis ekkor 26 új iskola szerveződött.³⁶⁴ Az 1890-es évek közepén már összesen 37 kereskedelmi iskola működött (hat a fővárosban, 31 vidéken) 5810 tanulóval.³⁶⁵ Miközben az iskolák és tanulóik létszáma is növekedett, továbbra is számos bírálat érte az iskolatípust. Többek részéről fogalmazódott meg, hogy a kereskedelminek nevezett intézmények nem felelnek meg a címüknek (elnevezésüknek), azaz elsősorban nem kereskedőket képeznek. Veress Vilmos a kolozsvári iskola tanára az 1892-ben a 22 közép kereskedelmi iskolától bekért adatokra hivatkozva – mely szerint az 1888 és 1890 között záróvizsgázott tanulóknak 80%-a nem kimondottan kereskedelmi, hanem közgazdasági (pénzügy, számvetés és egyéb területen nyert alkalmazást) pályára lépett – felhívja a figyelmet arra, hogy a diákok többsége hivatalnoki pályán helyezkedett el, ezért nem szerencsés az iskolatípus kereskedelmi elnevezése.³⁶⁶ Az Országos Közoktatási Tanács 1892-ben a hozzá eljuttatott panaszokat tanulmányozta, és elkészítette a kereskedelmi iskolák új szervezetét, melyet a Kereskedelemügyi Minisztérium és kamarák felé is megküldött véleményezésre. A tanács kétféle kereskedelmi iskolát javasolt: egy három évfolyamos iskolát, melynek alsó tagozatát a kereskedők mindennapi igényei szerint határoznák meg, és egy négy évfolyamos iskolát, ahol a negyedik év kifejezetten kereskedelmi tisztviselői pályára készítene fel.³⁶⁷ Azonban a kereskedelmi iskolai tanárság és a gazdasági körök nem támogatták ezt az elképzelést, mivel ők elsősorban nem tisztviselőket, hanem kereskedőket kívántak volna képezni.

Amíg a VKM az általános műveltséget adó tantárgyak kellő óraszámát igyekezett megőrizni, addig a kamarák a gyakorlati képzésre akarták a hangsúlyt helyezni. A gyakorlati képzés fontossága mellett a Magyar Paedagogiai Társaság 1892 novemberi ülésén a tanulók túlterhelésének csökkentését, a tanulmányi idő egy évvel való megemelését és a kapcsolatos iskolák megszüntetését javasolták. A tanulmányi idő megemelését Baross Gábor kereskedelemügyi miniszter már 1890-ben megfogalmazta a Kereskedelmi és Ipari Kamarához küldött reformjavaslatában: „*Valamennyi középkereskedelmi iskola négy rendes évre osztassék be, mely esetben az ifjúságnak jelenlegi túlterhelhetése, a tanterv helyesebb beosztása által megszűnnék. Négy évi kiképzetésben részesült, alapos ismeretekkel bíró kereskedő nemzedék neveltessék. Tény az, hogy az ifjúság a mai hároméves tanrendszer mellett már túl van terhelve.*”³⁶⁸

³⁶⁴ 1891-92-ben 31 kereskedelmi iskola működött hazánkban, közülük 9 akadémiai címet viselt (Arad, Brassó, Budapest, Debrecen, Fiume, Kolozsvár, Pozsony, Sopron, Székesfehérvár), 20 közép kereskedelmi iskola (Alsókubin, Brassó, Budapest II. ker., VI ker., IX ker., Róser-féle, Fogaras, Homonna, Lippa, Miskolc, Nagykanizsa, Nagyrőce, Pécs, Szeged, Szombathely, Temesvár, Turócszentmáron, Újvidék, Zalaegerszeg, Zombor), egy kereskedelmi iskolánévvel (Budapest V. ker.), míg egynek kereskedelmi tanintézet volt a neve (Nagyvárad). Összesen 3252 tanuló látogatta az iskolákat. Vincze, 1935. 237.

³⁶⁵ Schack, 1896. 51.

³⁶⁶ Veress Vilmos (1892): Középkereskedelmi iskolák reformja. *Felső Nép- és Polgáriskolai Közlöny*, 1892. 9. sz. 8.

³⁶⁷ Nagy Péter Tibor (1997): *Neveléstörténeti előadások*. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár. 176.

³⁶⁸ Szántó Sámuel (1895): Kereskedelmi szakiskolák reformja. *Magyar Paedagogia*, I. évf. 609.

Míg Reich Manó a szegedi kereskedelmi iskola tanára úgy gondolta, hogy a kereskedelmi iskolákat két csoportba kéne osztani, oly módon, hogy lenne hat-nyolc kereskedelmi iskola, míg a többi tisztviselői pályára készítene fel.³⁶⁹ Szántó Sámuel debreceni kereskedelmi akadémia igazgatója és a helyi kereskedelmi és iparkamara befolyásos tagja úgy vélte, a középfokú kereskedelmi szakoktatás jövőjének záloga a felesleges nem kereskedelmi központokban működő, illetve kapcsolatos iskolák megszüntetése, ugyanis az ország számára elegendő lenne 10-15³⁷⁰ jól felszerelt, ténylegesen képzett szaktanárokkal ellátott, az állam által nagyobb arányban támogatott, a kereskedelmi főigazgató ellenőrzése és vezetése alatt álló négy évfolyamos iskolatípus létrehozása. Amennyiben ez nem lenne megvalósítható, feltétlenül szükségesnek tartotta, hogy a közép kereskedelmi iskolákba a középiskola vagy a polgári iskola harmadik évfolyamából nyerjenek felvételt a diákok, akik az első évben egy alapozó képzésben vennének részt (nyelvek, algebra, számtan), így csökkentve a túlterhelésüket.³⁷¹

A kereskedelmi szakoktatás ügyének rendezése céljából 1893. március 26-án került sor a kereskedelmi iskolák első kongresszusára, amelyen a VKM és a Földmívelési- Ipari- és Kereskedelemügyi Minisztérium képviselői mellett a szakiskolák tanári testületei, a kamarák és egyéb gazdasági érdekképviselők küldöttei, országgyűlési képviselők és a nagykereskedők is részt vettek.³⁷² A VKM képviselőin kívül a kongresszus résztvevői egyetértettek abban, hogy a három évfolyamos kereskedelmi iskolákat egységesíteni és a Kereskedelemügyi Minisztérium felügyelete alá kell helyezni. 1893 őszén több reáliskolai igazgató nevében Kemény Ferencz az egri reáliskola igazgatója az igazságtalan versenyre hívta fel a figyelmet, és azzal a váddal illette a kereskedelmi iskolákat, hogy azok „elcsábítják” a reáliskolák diákjait, adatokkal bizonyítva, hogy a reáliskolákba jelentkezők száma csökkent, míg a három évfolyamos kereskedelmi iskolát választóké növekedett. Kemény az alreáliskola és a kereskedelmi iskolák összekapcsolását javasolta, amellyel véleménye szerint a szakiskola diákjai megfelelő általános műveltséget szerezhetnének.³⁷³ Ám a kereskedelmi iskolák, amelyek ebben az időben éppen a polgári iskolai függéstől akartak megszabadulni, nem óhajtottak egy hasonló kiszolgáltatott helyzetbe kerülni.³⁷⁴ A vita 1894. augusztus 19. összehívott második kongresszuson folytatódott. Az iskolatípus bírálói a következő nem teljesen alaptalan vádakat fogalmazták meg: a leggyakoribb panasz, hogy az itt végzett diákok se írásban, se szóban nem tudnak kellően idegen nyelveket, sőt még magyar nyelvi fogalmazásuk is komoly kivetnivalókat hagy maga után, emellett bizonytalanok a kereskedelmi számtani műveletekben, matematikai alapjuk hiányos, nem rendelkeznek kellő gyakorlattal főleg az áruismeret terén és jogi ismereteik is hézagosak.³⁷⁵ Mindennek az okát abban látták, hogy a kereskedelmi iskolára előírt tananyag

³⁶⁹ Reich Manó (1893): Kereskedelmi iskoláink jövője. *Kereskedelmi Szakoktatás*, II. évf. 1. sz. 18.

³⁷⁰ Franciaországban 16, Németországban 17, Ausztriában 10 a hazai közép kereskedelmi iskolához hasonló kereskedelmi iskola működött 1892-ben.

³⁷¹ Ha összehasonlítjuk az óraszámokat a gimnáziuméval és reáliskoláéval, láthatjuk, hogy igen nehéz követelményeknek kellett megfelelni a kereskedelmi iskolába. 1892-ben gimnázium felső osztályaiban volt 7 tantárgy heti 26 órában, reáliskolában 9 tantárgy heti 26 órában, míg a kereskedelmi iskola alsó évfolyamán 10 tantárgy heti 30 órában, középső évfolyamon 12 tantárgy 30 órával, felső évfolyamon 10 tantárgy 26 órával. Ám ehhez még jött legalább az iskola által elrendelt két plusz kötelező tantárgy, illetve vallás, szépírási, gyorsírás, rendkívüli tárgyként az angol és olasz nyelv. Szántó, 1895. 606-611.

³⁷² Vincze, 1935. 241.

³⁷³ Balassa József (1893): Versenyhátránya-e a kereskedelmi iskola a reáliskolának? *Kereskedelmi Szakoktatás*, II. évf. 1. sz. 9.

³⁷⁴ Kemény Ferencz (1893): Még egyszer a kereskedelmi iskola viszonya a reáliskolához. *Kereskedelmi Szakoktatás*, II. évf. 9. sz. 99.

³⁷⁵ Mihály József (1894): Szervezeti javaslatok. *Kereskedelmi Szakoktatás*, III. évf. 4-5. sz. 119.

mennyiségét képtelenség három év alatt megtanítani, tehát haladéktalanul négyre kéne emelni az évfolyamok számát. Azonban a kereskedelmi iskolák tanárai a három évfolyam mellett álltak ki, azzal érvelve, hogy elsősorban a szaktanárképzésre kellene nagyobb hangsúlyt fordítani, mivel önmagában a képzési idő növelése nem feltétlenül jelenti majd a tanítás színvonalának minőségbeli javulását is. Ám mindehhez elengedhetetlennek tartották, hogy a kereskedelmi iskolai tanárok egyetemen való képzést és a középiskolai tanárokkal azonos fizetési osztályba való sorolását (tanárok fele IX. még másik fele a XVIII. fizetési osztályba tartozott ekkor).³⁷⁶ Az 1894-es kongresszuson a vita két fő kérdés körül bontakozott ki: egyrészt túl vannak-e terhelve a kereskedelmi tanintézetek tanulói, másrészt a három éves képzéssel képesek-e betölteni feladatukat? Arra a megállapításra jutottak, hogy a hároméves kereskedelmi iskola tanulóitól elvárt heti 25-27 tantárgy teljesítése 35-42 órában (hivatalosan 30+30+26) már az egészséges testi, lelki fejlődésüket veszélyezteti, azaz elengedhetetlen lenne a negyedik évfolyammal való kibővítése.³⁷⁷ A vitán felvetődött, hogy esetleg nem felülről, hanem alulról kéne bővíteni a kereskedelmi iskolákat, azaz a gimnázium, a reáliskola és a polgári harmadik osztálya után lépnének át a kereskedelmibe, mellyel egyúttal a különböző iskolatípusból érkező tanulók közötti felkészültségbeli különbség is kisebb lenne.³⁷⁸ Míg mások teljesen elvetették a bővítés lehetőségét, azzal érveltek, hogy egy újabb évfolyam a szülők terheit tovább növelné, ráadásul az egyéves önkéntesség a középiskola negyedik évfolyamának elvégzéséhez kötött. Ráadásul a hároméves kereskedelmi szakoktatás már jól bevált Európa más országaiban is.

Ennek a kongresszusnak a legfontosabb érdeme kétségtelenül az volt, hogy Névy László vezetésével megalakult a Kereskedelmi Szaktanárok Országos Egyesülete, mely elkészítette javaslatát a kereskedelmi szakoktatás megreformálása céljából. A szaktanárok által javasolt szervezet csak egyféle kereskedelmi iskolát ismert el, mely önállóan állítható a polgári iskola négy osztálya fölé, ezzel megszüntetve Trefort által az 1884-es és 1885-ös szervezettel létrehozott polgárral kapcsolatos iskolákat, melyeknek egyik legnagyobb hibáját abban látták, hogy nem volt önálló tanári karuk.³⁷⁹ Javasolták a közép kereskedelmi iskolák külön királyi főigazgató alá való helyezését, megszüntetve a tanfelügyelői ellenőrzést.

A szakoktatás reformjára végül 1895-ben került sor, Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter az iparoktatás nehézségei mellett a kereskedelmi oktatásra is figyelmet fordított, melynek felkarolásának szükségességéért Thaly Kálmán a baloldal képviselője is több alkalommal szót emelt, míg Major Ferenc orvos, országgyűlési képviselő „*a magyar elemek kereskedelmi pályára való édesgetését*” sürgette.³⁸⁰ Az 1895. évi költségvetési vitán elmondott bevezetőjében Wlassics egyértelműen megfogalmazta miniszteri működését mindvégig meghatározó vallás- és közoktatási alapokon álló, az egységes magyar nemzeti kultúra megteremtését célul kitűző oktatáspolitikai programját, és ebbe kívánta beilleszteni a szakoktatást is. Ennek jegyében az Eötvös által kijelölt irányokat követve kívánta bővíteni az állami iskolák hálózatát, törekedett az egységes jogosítású középiskola megteremtésére, ezt célozta a középiskolai tantervi reformja, mely a tananyagot tekintve, annak nemzeti voltát kívánta hangsúlyozni, illetve a kereskedelmi iskolák számára új tantervet kívánt adni, valamint figyelmet fordított a tanárképzés gyakorlatiasabbá tételére, a felsőoktatás modernizálására és annak a nők

³⁷⁶ Mihály, 1894. 125.

³⁷⁷ Kiss Sándor (1895): Észrevételek a szervezeti javaslatához. *Kereskedelmi Szakoktatás*, III. évf. 6. sz. 178.

³⁷⁸ U.o. 181.

³⁷⁹ Nagy István (1895): Kereskedelmi iskolák szervezeti javaslata. *Magyar Paedagogia*, IV. évf. 399.

³⁸⁰ Felkai László (1994): *Magyarország oktatásügye a millennium körüli években*. OPKM, Budapest. 40.

előtti megnyitására.³⁸¹ Wlassics a magyarság túlsúlyára alapozó, a magyar nemzeti kultúra felemelése mellett, törekedett annak a külföldi modern tanügyi újításokkal való összeegyeztetésére is. Az egyeztetés kérdését országon belül is fontosnak tartotta, az 1892. január 17-én Nagykanizsán tartott programbeszédében így fogalmazott: „Arról van most szó, hogy a nagy megpróbáltatások idején egy minden ízében teljesen kész nyugat-európai magyar nemzeti állam álljon a modern világ ítélőszéke előtt. nemcsak felfegyverzett, de a modern nemzeti lét biztosítékaival felvértezett erős magyar állam. E nagy feladat elérésére az országgyűlésnek igaz nagy nemzeti munkateleppé kellene alakulnia, hol állami feladataink sikerének nem a pártszenvedély tesz szolgálatot, hanem az erőnek, a tudásnak és a szakértelemnek a pártszenvedély alól felszabadult nemes versenye.”³⁸² Az 1899. évi költségvetési vitán hangsúlyozta, hogy továbbra is legfőbb cél a magyar kultúra felemelése, de nem lehet figyelmen kívül hagyni az emberi kultúra egészét sem, ami nem jelentheti a külföldi példák vakon történő követését.

Wlassics a szakoktatás területei közül a kereskedelmi képzésre az iparinál is nagyobb figyelmet fordított. Bár ennek részben a statisztikák ellentmondani látszanak, ugyanis a korszakban az ipari iskolák és tanulók száma lényegesen nagyobb arányban növekedett (amíg 1895/96-ban a 364 iparostanonc-iskola 72 178 fővel, majd 1899/1900-ban már 427 iskola 78 449 fővel, addig 1895/96-ban 86 kereskedőtanonc-iskola 5199, míg 1899/1900-ban a 85 iskola 6200 tanulóval működött) mint a kereskedelmi iskolaké, azonban az ipari iskolákban folyó oktatás a korszakban végig igen problematikus volt (tanulók előképzettsége, iskolai mulasztások nagy száma, tankönyv-taneszköz és a tanhelységek hiánya, tanoncok túlterhelése, rossz munkakörülmények, iskola elvégzése nem volt feltétele a felszabadulásnak, az 1884. évi törvény be nem tartása).³⁸³ A XIX-XX. század fordulóján az ipari szakoktatás magasabb fokán 55 ipari szakiskola működött 3411 tanulóval, ám a 37 felső kereskedelmihez hasonló felső ipariskola csak három volt az országban.³⁸⁴ A 1898/99-ben a 86 kereskedőtanonc-iskola közül csak egy volt állami fenntartású, így az állam az iparinál (ahol 5%) kevesebbet vállalt a költségekből. Az iparostanonc-képzésre 1899/1900-ban az állam ugyanúgy mintegy félmillió forintot fordított, mint a középfokú kereskedelmi képzésre.³⁸⁵

Az 1895-ös esztendő jelentős változást hozott a középfokú kereskedelmi szakiskolák életében, ugyanis Wlassics Gyula kultuszminiszterségének már első évében kibocsátotta a kereskedelmi iskolák negyedik szervezetét tartalmazó rendeletet (1895. évi 44.001. sz.), melynek értelmében az addig használt eltérő elnevezéseket, mint közép kereskedelmi, kereskedelmi akadémia, felsőbb kereskedelmi iskola megszüntette és egységesen a felső kereskedelmi elnevezést vezette be.³⁸⁶ Az országban működő akadémiák közül (brassói, fiumei, soproni, budapesti, aradi, debreceni, kolozsvári, pozsonyi és székesfehérvári) a budapesti és a kolozsvári tarthatta meg akadémiai címét. Az iskolák címe 1895-től állandó vita tárgyát képezte. Egyrészt egyesek a kereskedelmi helyett a közgazdasági elnevezést látták volna szívesen, azzal érvelve, hogy ezek az iskolák csekély arányban képeznek kereskedőket, másrészt többen azt szerették volna elérni, hogy VKM minden intézménytől vonja meg az akadémia cím használatát,

³⁸¹ U.o. 12-13.

³⁸² Wlassics Gyula (1892): Dr. Wlassics Gyula képviselőjelölt programbeszéde Nagy-Kanizsán 1892. január 17., Wajdits és Danielisz Nyomda, Budapest, 7.

³⁸³ A 427 tanonciskola közül csak 23 volt állami, 378 községi fenntartású. Felkai, 1994. 115-116.

³⁸⁴ U.o. 116.

³⁸⁵ U.o. 119.

³⁸⁶ A felső kereskedelmi iskolák hivatalos szervezete. Kiadta a kereskedelemügyi m. kir. miniszter hozzájárulásával a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter 1895. évi augusztus hó 20-án 44.001. sz. alatt kelt. Rendeletével. M. kir. Tud. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1895. 60.

mondván ez megtéveszti a szülőket és munkáltatókat egyaránt, mivel magasabb színvonalat (végzettséget) tulajdonítanak neki. Míg mások azzal érveltek, hogy „*vannak más, történeti alapon álló intézetek, így pl. a pozsonyi evangélikus liceum, amelyeknek különleges címe ellen semmiféle egyesület nem szólal fel.*”³⁸⁷

A rendelet utat nyitott a klasszikus középiskolák felé, mivel egyrészt az iskola igazgatóján kívül legalább négy tagból álló tantestület tagjainak is a középiskolai tanárokéhoz hasonló képesítéssel kellett rendelkeznie, bevezetve ezzel ténylegesen szaktanárrendszert, illetve a tanárok kötelező óraszámát 20-ban korlátozta, másrészt a tanulmányaikat a diákok már nevében is érettségivel zárhatták.

Még ebben az évben kiadott újabb tantervbe két új kötelező tantárgy került be, a hittan és az irodai gyakorlat, illetve megfigyelhető, hogy a természettudományokkal szemben az idegen nyelv (a francia mellett angolt és olaszt is taníthattak második idegen nyelvként) és a kereskedelmi szaktárgyak óraszámának a növekedése. Mindez és a nagy hangsúlyt kapó irodai gyakorlat, illetve a kereskedelmi ismeret és levelezés két önálló tárggyá válása már előrevetítette, hogy a kereskedelmi iskolák sokkal inkább kívánnak tisztviselőket, mint kereskedőket képezni. Az 1895-ös tanterv előírása szerint 17 tantárgyat elsőben heti 32, másodikban és harmadikban pedig heti 34 órában tanították (ez a három évfolyamon 100 órát tett ki hetente), ez azt jelentette, hogy délelőtt és délután egyaránt volt tanítása, ami így nem kis feladatot és leterheltséget rótt a növendékekre.³⁸⁸

A felvételi vizsgát megszüntették, helyette a felvétel feltétele négy középiskolai vagy polgári osztály elvégzése volt. Sőt a latinból szerzett esetleges elégtelen osztályzatot nem vették figyelembe, megnyitva így az utat valamely gimnázium négy osztályát elvégzett (esetleg a latint akár nem is teljesítő), de azt folytatni nem kívánó diákok előtt is. Az osztályok létszámát 40 főben maximálták.

Az 1895-ben elfogadott rendelet előírásának megfelelően a diákok tanulmányaik végén tett záróvizsgáját hivatalosan is érettséginek nevezték.³⁸⁹ Az érettségi írásbeli tárgyai a következők: magyar nyelv és irodalom, német nyelv, francia nyelv, kereskedelmi levelezés, kereskedelmi számtan, politikai számtan, könyvvitel, míg a szóbeli tárgyait a bizottság állapította meg az írásbeli függvényében személyre szabottan. A felső (harmadik) osztály tanulói 1895 és 1900 között osztályvizsgálat nélkül jelentkezhettek az érettségire, majd 1900-tól újból visszaállították az osztályvizsgát, de erről külön bizonyítványt már nem állítottak ki.³⁹⁰ Míg a felső kereskedelmiben szerzett érettségi a középiskolai végzettséggel együtt járó kiváltságok tekintetében megegyezett, addig a továbbtanulás esetében már jelentős különbségek mutatkoztak. Ugyanis az itt szerzett kereskedelmi érettségi nem volt egyenértékű a gimnáziumban vagy a reáliskolában szerzettel, ahogy a reáliskolai sem biztosított a gimnáziuméval azonos felsőfokú tanulmányi lehetőségeket. A felső kereskedelmi érettségivel rendelkező diákok eleinte csak a kereskedelmi akadémiákon (azok főiskolai tagozatán), majd 1899-től kereskedelmi iskolai tanárképzőben, gazdasági akadémiákon és később a közgazdasági

³⁸⁷ Vincze, 1935. 266.

³⁸⁸ Az 1895-ös szervezet tantárgyait és azok heti óraszámát lásd a melléklet 7. táblázatában. A kereskedelmi iskolák alsó osztályában 13 rendes (szépírással együtt) tantárgyat 33 órában, középső és felső osztályban 14-et 34 órában tanítottak, ehhez jöttek még rendkívüli tárgyak, amelyekkel együtt elérte a heti 35-36 órát. Ezzel szemben a középiskolák felső osztályában 8 rendes tantárgyat a heti 2 óta testneveléssel együtt 30 órában oktattak. Koltai Virgil (1899): A kereskedelmi iskola a magyar közoktatás keretében. *Kereskedelmi Szakoktatás*, VIII. évf. 3-4. sz. 101. illetve lásd a melléklet 7. táblázatát.

³⁸⁹ Korábban csak a Pesti Akadémián szerzett végbizonyítványra (1869-től) használták az érettségit, mint elnevezést, a többi középfokú kereskedelmi iskolában a tanulók az 1872-es, 1884-es és 1885-ös szervezet szerint is záróvizsgát tettek, amely bizonyos tekintetben egyenértékű volt az érettségivel.

³⁹⁰ Schack-Vincze, 1930. 269.

kar kereskedelmi szakosztályán folytathatták felsőfokú tanulmányaikat, ami egyben azt is jelentette, hogy a továbbtanulási lehetőség tekintetében ez az iskolatípus kevesebb alternatívát nyújtott a kor fiataljai számára. Így érthető, hogy ezt az iskolatípust választók jelentős része munkába állt, és nem kívánt felsőfokú tanulmányokat folytatni. Ha összehasonlítjuk az előbbieken bemutatott négy (1857, 1872, 1885, 1895) tanítástervet, akkor jól látható, hogy az 1857-es és 1872-es alapvetően a reáliskolai tantervet tükrözte, hiszen az 1857-es tanítástervben egyenlő arányban (17%) szerepeltek a reáliskolai természettudományi tantárgyak és a kereskedelmi szaktárgyak, illetve az 1872-ben a reál és közműveltségi tárgyak száma egyaránt csökkent, míg a szaktárgyak aránya emelkedett.³⁹¹

1. táblázat. Az általánosan művelő, a természettudományi és a közgazdasági (kereskedelmi) tárgyak összes óraszámja az 1857-es, 1872-es, 1885-ös, és az 1895-ös tanítási tervekben

Tantárgyak	1857	1872	1885	1895
Általánosan művelő tárgyak (vallástan, magyar nyelv és irodalom, idegen nyelvek, földrajz, történelem)	45	32	36	45
Természettudományi – reáliskolai – tantárgyak (természettudomány, természettan, vegytan, áruismerete, technológia, geometria és rajz)	29	23	16	8
Közgazdasági – kereskedelmi – szaktárgyak (kereskedelmi ismertetése, kereskedelmi váltójog, közgazdaságtan, kereskedelmi levelezés, könyvvitel, kereskedelmi és politikai számtan)	28	32	34	47

Forrás: Schack-Vincze, 1930. 255.; Szervezeti szabályzatok (1857, 1872, 1885, 1895)³⁹²

Ami miután a reáliskolákhoz hasonlóan a kereskedelmi iskolák esetében is egyre fontosabbá váltak a közműveltségi tantárgyak (mely az iskolatípus társadalmi elfogadását növelhette), úgy az előbbieken említett irány megfordult és az 1885-ös tanítástervben már közműveltségi tárgyak aránya gyorsabban nőtt, mint a szaktárgyaké. A négy tanítástervet tekintve az óraszámokban bekövetkező változások jól jelzik az iskolatípus jellegének átalakulását: természettudomány (reáliskolai) tantárgyak óraszámja jelentősen csökkent (29-23-16-8), míg a szaktárgyaké emelkedett (28-32-34-47).³⁹³ Az 1895-ös tantervben a szaktárgyak aránya 47%, de ekkor már a közműveltségi tárgyak aránya is elérte 45%-ot, míg a reáliaké 8%-ra csökkent.³⁹⁴ Az érettségihez elengedhetetlenül fontos közműveltségi tárgyak arányának növekedése (a fent említett hittan tantárgy kötelezővé tétele, a felvételi megszüntetése... stb.) egyértelműen a felső kereskedelmi iskoláknak a középiskolákhoz való közeledési szándékát jelezte. Az 1895-ös tanterven már érződik a kereskedelmi körök befolyása a tantervkészítésre (kereskedelmi iroda tantárgy bevezetése), az államhatalom, illetve Wlassics Gyula oktatáspolitikai alapeszméje: a szellemi kultúra által megerősítendő egységes magyar nemzet megteremtésére való törekvés, melynek egyik eszköze lehet a középfokú oktatás tekintetében a középiskola (gimnázium, reáliskola) mellett, a kellő általános műveltséget („középiskolákban érvényre juttatni a tananyag nemzeti tartalmát”)³⁹⁵ biztosító felső kereskedelmi iskola is. Tehát amíg az első szervezet egyéves önkéntességet biztosított, a második hat év alatt kereskedelmi pályára képesített, addig a harmadik hét év alatt érettségi bizonyítvány adott, hogy ezután az 1883-as a

³⁹¹ Nagy, 1998. 671.

³⁹² Kiegészítésként lásd a melléklet 3., 4., 5., 6. és 7. táblázatát

³⁹³ Vincze, 1935. 255.

³⁹⁴ Nagy, 1998. 671.

³⁹⁵ Felkai, 1994. 18.

köztisztviselők minősítéséről szóló törvény révén ne a kereskedelemre, vagy ezzel rokon szakokra készítsen fel, hanem 70-80%-ban tisztviselőket képezzen.

Mindeközben folyamatos vita tárgyát képezte a polgárral kapcsolatos kereskedelmi iskolák kérdése (35 középfokú kereskedelmi iskolából 18 volt önálló és 17 kapcsolatos). A szegedi kereskedelmi iskola és kamara által az 1896. évi kereskedelmi iskolák kongresszusára benyújtott kérvényükben egyrészt arra hívták fel a figyelmet, hogy számos olyan város, amely fontos kereskedelmi gócpont, mint Szabadka, Kassa, Győr nem rendelkezik középfokú kereskedelmi iskolával, addig a 15 államilag segélyezett város közül például Homonna, Pancsova, Veszprém iskolája a szervezeti, törvényi előírásokat be nem tartva működhet. Másrészt javasolták a felső kereskedelmi iskolák négy évfolyamossá bővítését, és a tanárok középiskolai fizetési kategóriába való emelést.³⁹⁶

A VKM 1895. évi 44.001. számú a középfokú kereskedelmi iskolák átalakítását célul kitűző rendelet a szaktanárképzés tekintetében is változásokat hozott. A tanárképzés szervezeti kereteinek kialakítását, illetve a követelmények meghatározását illetően az 1880-as években jelentős előrelépés történt, azonban a bölcsészkarri oktatást továbbra is jellemző rendszertelenségéből adódóan a szaktudományi-szaktárgyi képzés színvonalát illetően számos kritika fogalmazódott meg.³⁹⁷ A korszak középiskolai tanárképzését érintő problémák szaktanárképzés során is megmutatkoztak.

A kereskedelmi iskolák 1895-ös szervezete mélyítette és egyben kiterjesztette a kereskedelmi iskolai képesítést, azzal hogy a kereskedelmi tárgyak esetében is egyetemi tanulmányokat kívánt meg.³⁹⁸ A tanárjelölteknek már a második év végén alap, a negyedik év végén, pedig szakvizsgálatot kellett tenni, majd egyéves tanítási gyakorlat után a képzés a harmadik pedagógiai vizsgálatral zárult. A jelöltek a felső kereskedelmi iskolai tanárvizsgáló bizottság előtt tettek vizsgát. A vizsgabizottság tagjait a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium nevezte ki, melybe a kereskedelmi miniszter egy főt delegált.

A felső kereskedelmi iskola szaktárgyai továbbra is három csoportba osztódtak: az elsőbe a könyvvitel, a kereskedelmi ismeretek és levezés tartozott, ezt megelőzte egy alapvizsga magyar és német nyelvből, a másodikba a kereskedelmi és politikai számtan, ennek feltétele mennyiségtanból és természettanból tett alapvizsgálat, végül a harmadikba a földrajz, a vegytan és áruismeret került, amelyek földrajzból és vegytanból tett alapvizsgát kívántak meg.³⁹⁹ Tehát a fenti szaktárgyakból azok jelentkezettek vizsgára, akik a felső kereskedelmi iskolai tanári alapvizsgálaton sikeresen megfeleltek, illetve az általános nevelés-oktatás valamint az adott csoporthoz tartozó szaktárgyakat legalább négy féléven át az egyetemeken valamelyikén hallgatták (vagy az e végre szervezett tanfolyamon). A tanárjelöltek közül előnyben részesültek azok, akik valamely nyilvános felső kereskedelmi iskolánál egy próbaévet jó eredménnyel már eltöltöttek.⁴⁰⁰

Az 1895-ös szervezet hiányossága volt azonban, hogy közel sem szabályozta oly pontosan a felső kereskedelmi szaktanárok képzését, működését, mint a sokat bírált középiskolai rendtartás. Továbbá hiányzott a szervezetből annak szabályozása, hogy azoknak a középiskolai tanároknak, akik eddig szaktárgyakat tanítottak (mennyiségtan, áruismeret...stb.) kell-e a szabályzatban előírt kiegészítő szakvizsgát tenni.

³⁹⁶ Sassi Nagy Lajos (1896): Tapasztalatok és reformok. *Kereskedelmi Szakoktatás*, V. évf. 5. sz. 214.

³⁹⁷ Ladányi, 2008. 19.

³⁹⁸ Schack–Vincze, 1930. 414.

³⁹⁹ A felső kereskedelmi iskolák szervezete. Kiadta a m. kir. kereskedelemügyi miniszter hozzájárulásával a m. kir. közoktatásügyi miniszter 1895. évi augusztus 20-án kelt 44.001. sz. rendeletével. Egyetemi nyomda, Budapest. 8.

⁴⁰⁰ A pedagógiai vizsgálatot csak az 1908. január 21-én kelt 3512. számú VKM rendelet tette kötelezővé.

A VKM az 1895-ös szervezetet egy átmeneti intézkedéssel egészítette ki 1896. december 25-én kelt 70.883. sz. rendeletében, melyet megküldött valamennyi önálló- és polgári iskolával kapcsolatos felső kereskedelmi iskola igazgatóságának. A rendelet célja elsősorban az volt, hogy a polgári iskolákkal kapcsolatos felső kereskedelmi iskolák tanárainak képesítését ideiglenesen rendezze.⁴⁰¹ A rendelet kimondta, hogy mindazon okleveles polgári iskolai tanítók, akik az 1895. évi augusztus 20-án kibocsátott rendelet előtt már legalább három éven át kereskedelmi szaktárgyat tanítottak, engedélyt nyerhetnek arra, hogy az előírt előtanulmányok és az alapvizsgálat teljesítése nélkül közvetlenül felső kereskedelmi szakvizsgálatra jelentkezzenek, és szaktanári képesítést szerezzenek.⁴⁰²

Emellett azon polgári iskolai tanítók, akik e rendelet előtt szintén három éven át egy felső kereskedelmi iskolában olyan tantárgyakat tanítottak, melyek középiskolai tanári képesítés kívántak volna meg, azok e képesítés alól felmentést kaptak amennyiben a középiskolai tanárvizsgáló bizottság előtt egy kiegészítő vizsgát tettek. Azonban ezek a tanárok értelemszerűen nem kaptak középiskolai tanári oklevelet, hanem a kiegészítő vizsgálatról bemutatott bizonyítvány alapján továbbra is felső kereskedelmi iskolában taníthattak. A rendelet azonban szigorúan kikötötte, hogy az előbbieken említett mindkét „kedvezményes” vizsgát csak is 1898. január 31-ig lehetett letenni. A polgári iskolai tanítók által így megszerezett képesítés egyenlő értékű volt a szabályszerű úton végzett tanárokéval. A rendelet megjegyzi, hogy ez nem zárja ki, hogy szükség esetén a felső kereskedelmi iskoláknál szervezendő állások betöltése pályázat útján történjen, tehát akár a vizsgát tett tanár helyett mást alkalmazzanak a jövőben. A rendelet alapján úgy tűnhet, hogy próbálták megkönnyíteni a már szaktanári pályán lévők helyzetét, azzal hogy kiegészítő képesítő vizsgát tehettek, azonban a vizsga – melynek követelményei az egyes tárgyak esetében megegyeztek a középiskolai tanári szakvizsgával – rendkívüli próbatétel elé állította a tanárokat, így nem meglepő, hogy kevés tanár jelentkezett és közülük is többeknek nem sikerült megfelelni a vizsgán. Ráadásul további problémát jelentett, hogy a tanárvizsgáló bizottság olyan szakcsoportokat állított össze, amelyek a nyelv- és a történettudományi szakcsoportra képesítettek. A magyar nyelv és irodalom például csak latin, német, vagy francia nyelvekkel volt párban, magyar-földrajz, magyar-történelem szakpárt nem indították, ami nagyban megnehezítette a polgári iskolai tanári végzettséggel rendelkező tanárok helyzetét, mivel a tanárok közül csak nagyon keveseknek volt a magyar mellett idegen nyelv szakja.⁴⁰³ Emellett a polgári végzettségű kereskedelmiben tanító tanárok sérelmezték, hogy a tanárvizsgáló bizottságban nem ül olyan ember, aki kereskedelmi szakoktatás követelményeinek szempontjából is nézte volna a jelölt tudását, ráadásul a magyar és német nyelvi alapvizsgánál kizárólag „csak tudós egyetemi professzorok ítélkeznek.”⁴⁰⁴ Szintén sérelmezték, hogy az iskolai igazgatóknak nem kellett szakvizsgát tenniük és így a VIII. fizetési osztályba emelkedtek. Ez szinte minden igazgatónak könnyebbséget jelentett, hiszen az ekkor működő 14 polgárral kapcsolatos kereskedelmi iskolák vezetői közül 11 főnek csak polgári iskolai tanítói végzettsége volt.⁴⁰⁵ Mindez gyakorlatilag 11 esetben a polgári iskolai tanítói végzettség fel, míg 200 esetben (körülből ennyire becsülhető azon tanárok száma, akiket érintett a szakképesítés) pedig leértékelését jelentette. Bár a szakoktatás elismert képviselői erre számos alkalommal felhívták a VKM figyelmét, ám a rendelet módosítását nem sikerült elérniük.⁴⁰⁶

Mindezen intézkedések ellenére továbbra is komoly gondot okozott a szaktanárhiány (a tanárhiány a középiskolák működését is nehezítette), melynek okait nem csak az önálló tanárképző intézet hiányában látták. A felső kereskedelmi iskolák tanárai közül többen úgy vélték, hogy önmagában nem az a gond, hogy a tanárjelöltek képzése az egyetemen

⁴⁰¹ Az 1884. július 29-én kiadott 28.093. majd az 1885. augusztus 3-án megjelent 29.801 számú miniszteri rendelet újabb változást hozott a közép kereskedelmi iskolák szabályzatában és tantervében. A rendeletek értelmében a polgári iskolával kapcsolatos iskolákat is közép kereskedelminek tekintették.

⁴⁰² Schack-Vincze, 1930. 416.

⁴⁰³ Tanári képesítés. *Kereskedelmi Szakoktatás*, 1896/97. V. évf. 5. sz. 218.

⁴⁰⁴ U.o. 219.

⁴⁰⁵ U.o.

⁴⁰⁶ Kiss Sándor (1897): A kereskedelmi szakiskolai tanárképzés. *Kereskedelmi Szakoktatás*, V. évf. 9-10. sz. 370.

(és műegyetemen) zajlik. Hanem a következő három fő kérdésben vélték a probléma gyökerét: a tanárképzés rendezetlen és nem célirányos képzésében, a tanárok nyomorúságos anyagi helyzetében, valamint a VKM nem eléggé méltányos adminisztrációs eljárásában.⁴⁰⁷ Véleményük szerint a legfőbb gond, hogy az elsajátítandó tudománymennyiség legnagyobb része nem kifejezetten a tanárjelöltek számára adatott elő az egyetemen, hanem elsősorban a jogászoknak, gyógyszerészeknek, teológusoknak...stb. Míg a tanárjelölteknek maguknak kellett a kurzusok közül megkeresni azokat, amelyekre valószínűleg szükségük lehet, hogy a kellő tudást elsajátíthassak és végül sikeres vizsgát tegyenek az adott szaktárgyból. Bár volt néhány kifejezetten a szaktanárjelölteknek szánt kurzus, azonban ezek nem voltak rendszeresen. Mivel a kurzusok nem épültek egymásra és a speciál kollokviumokat nem hirdették meg rendszeresen, így a vizsga anyagának jelentős részét a hallgatóknak maguknak kellett önállóan elsajátítani. Ráadásul kimondottan kereskedelmi szaktárgyakból előadásokat nem igen hirdettek meg, amiben nyilván szerepet játszott, hogy e szakok tanszékei maguk sem voltak betöltve. Mindemellett bírálták a tanárvizsgálati követelményt is, amely nem határozta meg pontosan, hogy hány órát kell hallgatni a szaktárgyakból, hanem heti 10 órával, ahogy más egyetemista így a szaktanárjelölt is rendes hallgató lehetett és akár ugyanazt az órát több féléven át újra és újra hallgathatta, ugyanis vizsgára jelentkezéskor nem volt jelentősége annak ki hány és milyen kurzuson vett részt és kollokvált-e egyáltalán. Itt megjegyzendő, hogy e problémát Kármán Mór is több alkalommal megfogalmazta a középiskolai tanárképzés kapcsán is.⁴⁰⁸

Reich Manó a szegedi felső kereskedelmi iskola neves tanára következőképpen látta a korabeli tanárjelöltek sorsát: „A vizsgálati követelmények és a vizsgálati eljárás semmiképpen sem állnak arányban az előkészítés e primitív módjával. A vizsgálat rendszerint irgalom és kegyelem nélküli, kíméletet nem ismerő, azon rostálnak, és pedig könnyűszerrel, mert hisz a jelöltek rendszeres előkészítés nélkül kerülnek oda. Így bizony megesik, hogy a tanárvizsgálaton egy-kétszer megbukott jelölt más pályára lép és bizony meg sem bánja, mert tisztességesebb megélhetést talál.”⁴⁰⁹

A kereskedelmi szaktanári pálya népszerűtlenségéhez minden bizonnyal hozzájárult, hogy a szaktanári fizetések nagyon alacsonyok voltak (egy család eltartására nem elegendők) és csak lassan, igen kismértékben emelkedtek a pályán eltöltött évek arányában. Bár az 1895-ös szervezet előrelépést jelentett a kereskedelmi szaktanárképzés terén, ám számos hiányossága is akadt. Ezek között kell megemlíteni, hogy ugyan a szabályzat szerint a mennyiségtan és a természettan tantárgyakat középiskolára képesített tanárok taníthatták, azonban a felső kereskedelmi iskola csak három éves volt, így az iskolák többségében e két tárgy nem tette ki a kívánt heti 18 órát. Ebből adódóan rendes tanárt nem tudtak alkalmazni csak bejáró, óraadó középiskolai tanárt, ami nem a legszerencsésebb megoldás volt, ráadásul sokszor nem is találtak – a főállása mellett plusz órát vállaló – tanerőt. Sok iskola úgy próbálta megoldani ezt a helyzetet, hogy a politikai és kereskedelmi számtan tanárra bízta az említett tárgyak oktatását, de általában ezeknek a tanároknak e tárgyakból jó esetben is csak alapvizsgájuk volt. Szintén kevésbé bizonyult jó döntésnek, hogy a jogi és közgazdasági ismereteket jog- és államtudományi doktorok is taníthatták, ugyanis ezek a tanárok – önhibájukon kívül – nem rendelkeztek kellő pedagógiai végzettséggel és tanári felkészültséggel, ráadásul legtöbbször az adott város, község kérésére

⁴⁰⁷ Reich Manó (1895): A tanárhiány okai. *Kereskedelmi Szakoktatás*, III. évf. 7-8. sz. 240. 204-244

⁴⁰⁸ Lásd részletesen kifejtve: Ladányi, 2008. 19-20.

⁴⁰⁹ Reich, 1895. 241.

szívességéből vállalták e tárgyak tanítását, amely így nem minden esetben bizonyult elég hatékonyak, miközben e tárgyak a képzés kiemelt részét adták.

Dengl János a későbbi Felső Kereskedelmi Iskolai Tanárképző Intézet elnöke és szaktanárképzés ügyének képviselői tiltakoztak a szervezet azon rendelkezése ellen, hogy a könyvvitel, kereskedelmi ismeretek- és levelezés, illetve a kereskedelmi számtan szakos tanárjelölteknek középiskolai tanári alapvizsgát kellett tenniük a magyar és német nyelvből. Ennek szükségességét azzal indokolták, hogy a felső kereskedelmi iskolák tanításterve szerint magyar és német kereskedelmi levelezést is kell tanítani. Azonban az alapvizsgán nem magyar és német kereskedelmi levelezésből kellett vizsgát tenni, hanem magyar és német történeti nyelvészetből, mely ismeretek elsajátítása megnehezített az ehhez kellő előismeretekkel nem rendelkező kereskedelmi tanárjelöltek vizsgáját, ráadásul ezen két nyelv ilyen mély ismeretére az említett szaktárgyak tanításához nem volt szükség. A magyar nyelvtan, fogalmazás és irodalomtörténet helyett a magyar közműveltség ismeretének követelményét ajánlották, mondván az előbbi tárgyakból elvileg az érettségén egyszer már számot kellett adni a tanárjelöltnek. Külön magyar és német nyelvi alapvizsgát javasoltak. „*A könyvvitel és a kereskedelmi levelezés a magyar-német nyelvészettel és irodalommal olyan heterogén stúdiumok, amelyeknek vagy az egyik vagy a másik része nyűg a hallgatóra nézve.*”⁴¹⁰ Javaslatok és bírálatok ellenére a kérdésben nem született pozitív változás a korszakban, ugyan az 1915. augusztus 1-én a VKM által kiadott felső kereskedelmi iskolai tanításterve a német kereskedelmi levelezést a német nyelv tanárának feladatául szabta meg, amely így tovább súlyosbította a helyzetet, hiszen olyan tanárra bízta a tantárgy oktatását, aki kereskedelmi szakképzettséggel – végzettségéből adódóan érthető módon – nem rendelkezett. A szabályzat szintén kevésbé indokolt követelménye volt, hogy a mennyiség, a politikai és kereskedelmi számtant tanító tanároktól természettanból középiskolai tanári alapvizsgát követelt meg, de egyúttal úgy rendelkezett, hogy a természettan tantárgyat oklevéles középiskolai tanárok tanítsák, miközben láthattuk a fent említett tárgyak nem kapcsolódtak szorosán a természettanhoz. A tanárihiánnyal párhuzamosan komoly gondot jelentett a tanárok túlterheltsége is, különösen igaz volt ez a nyelvtanárokra, akik akár heti 20 óra felett is tanítottak.⁴¹¹ Mindezek alapján jól látható, hogy igen komoly és bizonyos esetekben indokolatlanul magas követelményeknek kellett megfelelniük a felső kereskedelmi iskolai szaktanárjelölteknek.

Röviddel az 1895-ös tanterv bevezetése után – mely a korábbiaknál is jobban illeszkedett a középiskolákéhoz azonban koránt sem váltotta be a hozzá fűzött reményeket – újfent napirendre került a magas óraszám, azaz a diákok túlterhelésének kérdése, így már 1902-ben megindult a kezdeményezés arra nézve, hogy a tanterv bizonyos pontjain változtassanak. A tanításterve hibáiról Trautmann Henrik így fogalmazott a Kereskedelmi Szakoktatás hasábjain: „...a kereskedelmi iskolák tananyagát három év alatt becsülettel elvégezni teljes lehetetlenség”, hasonló véleményen volt Veress Vilmos is: „Érvénybe lévő tantervünknek már a külső kerete, a tantárgyak és a heti órák száma magában véve is abszurdum. Hát még az a tartalom, amellyel azt a feneketlennek látszó zsákot feszesre gyúrták.”⁴¹² A korabeli kereskedelmi oktatásügy szakemberei a tanterv legnagyobb hibájának egyértelműen a tanulók túlterhelését látták. Mindezt megerősítik a felső kereskedelmi iskolák igazgatóinak (Ábrai Lajos aradi, Péter János budapesti, Jónás János pozsonyi, Szántó Sámuel debreceni felső kereskedelmi iskola igazgatója) és az érettségi biztosoknak évente a VKM-nek megküldött jelentései. „*Sajnos amit a középiskola egyenletesen fegyelmezett és képzett ifjúsága négy évi nyugodt munka alatt végez, azt mi gyengébb tanulóinkkal három év alatt akarjuk elérni és ha nem futja az idővel, pótolnunk kell sietséggel. Hiányzik a nyugodtság a magyarázatban, az előadásban az alaposág (...). Valóságos ideges kapkodást látunk a tanításban, mert az idő szorít, gyorsan halad és a tananyagot el kell végeznünk. Pedig mindnyájan jól tudjuk az egyszerű igazságot: non est saltus*

⁴¹⁰ Dengl, 1925. 19

⁴¹¹ Trencsény Károly (1896): Túlterhelés a felső kereskedelmi iskolában. *Kereskedelmi Szakoktatás*, V. évf. 6. sz. 266.

⁴¹² Trautmann Henrik (1898): A tanításterve eredendő hibáiról. *Kereskedelmi Szakoktatás*, VI. évf. 6. sz. 201-202.

*in nature. A tanulók elmetehersége nem formálódhatik a mi kívánságunkhoz, hanem fordítva tanításunknak kellene alkalmazkodnia a tanulók elméjéhez és fölfogásához. A tanulók egy jelentős része nem tud megküzdeni az anyaggal, jelzi ezt, hogy egyesek meg sem próbálják a vizsgát letenni, mások mivel megérteni nem tudják, bevágják és kívánatra elrecitálják.*⁴¹³

A kereskedelmi iskolai tanárok egyesülete is teljesíthetetlennek tartotta a végzettség megszerzéséhez előírt tananyagot. *„A középiskolák felső fele négy évben, kevesebb tárggyal, kevesebb órával, tehát kisebb iskolai elfoglaltsággal egyöntetűbb és tehetségesebb tanulókkal dolgozik; míg a kereskedelmi iskola három évben többféle és új tárgyakkal, több órával tehát több iskolai elfoglaltsággal, gyengébb tehetségű, nagyon is vegyes előkészültségű tanulókkal dolgozik s mégis a középiskola növendékeinek érettségije csak a felsőbb tanulmányok folytatására jogosít; ellenben a kereskedelmi iskolát végzett tanulóitól azt várja a szakközönség, hogy a gyakorlati pályán azonnal megállják a helyüket. (...) Ezt az abszurdumot végre is ideje már megszüntetni.*⁴¹⁴

A XIX-XX. század fordulóján ismét kiéleződött a vita a kapcsolatos és az önálló felső kereskedelmi iskolák iskolai piacon betöltött szerepét illetően, annak kapcsán, hogy az 1898-as II. Tanügyi Kongresszus polgári iskolai szakosztálya felismervén az iskolatípus megreformálásának igényét, olyan önálló hétéosztályos elméleti és gyakorlati képzést is nyújtó polgári iskola mellett foglalt állást, amely nem más középiskolákat „szolgál ki”, hanem maga is középiskola rangján áll, érettségit ad és mindazon hivatali állásokra és előnyökre jogosít, mint a többi középiskola.⁴¹⁵ A vita tárgya az volt, hogy hány éves legyen a polgári iskola, azaz négy osztályra redukálják, vagy hét osztályra fejlesszék. A négy osztály fölé állítsák-e közvetlenül a három felső osztályt, vagy a négy osztály egy lezárt befejezett egészet alkosson, és fölé szerveződjön a szintén önálló felső polgári iskola. Országos Polgári Iskolai Egyesület az egységes hétéosztályú iskola létjogosultságát vitatta, illetve a felső kereskedelmi iskolai tanárok sem látták szükségét annak, hogy egy a kereskedelmivel azonos céllal és szervezettel egy újabb iskolatípus jöjjön létre. Az Országos Közoktatási Tanács a négy osztály, mint törzs fölé emelt, önálló három osztállyal bíró felső polgári iskola mellett foglalt állást.⁴¹⁶ Hasonló véleményen volt a VKM is. Amíg a polgári iskolák a szakképzésben betöltött eddigi jogköreik kiszélesítéséért és egy évfolyamaiban tovább fejlesztett polgári iskoláért küzdöttek, egyszersmind azzal vádolva a kapcsolatos kereskedelmi iskolákat, hogy jogtalanul fosztották meg őket szakképzési feladataiktól, addig a kereskedelmi iskolák ennek megakadályozásáért harcoltak, újfent figyelmeztetve a kapcsolatos iskolák hiányosságaira és kérve ezek megszüntetését vagy önállósítását.

A polgári és kapcsolatos iskolák kérdéseinek újabb megvitatására csak a 1904. évi országgyűlésen került sor, ahol a vallás- és közoktatásügyi miniszter Berzeviczy Albert a következőképpen fogalmazott: *„Én a középiskolai reformnál előbbrevalónak és sürgősebbnek tartom a polgári iskolák reformját, előbbrevalónak tartom már csak azért is, mert nézetem szerint a polgári iskola célszerű reformja lényegesen fogja befolyásolni a középiskolák elhelyezkedését iskoláink jövő rendszerében. (...) Törekvésem az, hogy a ma meglehetősen életképtelen polgári fiúiskola, amely a törvény szerint hat osztályú volna, de amelynek V. és VI. osztály úgyszólván csak is csak a törvényben létezik egy felső tagozattal hét osztályúvá fejlesszessék. A középiskola maradjon továbbra is tudományos pályára előkészítő iskola, a polgári iskola feladata a gazdasági irányú pályákon működő társadalmi elemek előkészítésére,*

⁴¹³ Részletek az 1897-es egyes igazgatói jelentésekből az 1911-es VKM rendelethez csatolt mellékletben. MNL OL VKM K503. 1916. – 3. cs. – 18. t. – 6834. a.

⁴¹⁴ Koltai, 1899. 101.

⁴¹⁵ Nagy, 1898. 606-607.

⁴¹⁶ Perjéssy László (1901): Polgári iskolai reform és a felső kereskedelmi iskola. *Kereskedelmi Szakoktatás*, X. évf. 2. sz. 67.

képzésére szolgáljon.”⁴¹⁷ Berzeviczy úgy vélte a polgári iskolák reformja megoldja és egyúttal jó hatással lesz a felső kereskedelmi iskolák helyzetére is, ennek kapcsán így vélekedett: *”A felsőbb kereskedelmi iskolák ugyanis feles számmal vannak hazánkban, úgyhogy azoknak egy része igen célszerűen lesz hétosztályú polgári iskolává átalakítható és az azután megmaradó kereskedelmi iskolákat mint mondám, a kereskedelmi szakképzés tulajdonképpeni igényei szerint lehet megfelelőbben berendezni és reformálni úgy, hogy az ezen iskolákban különösen mutatkozó túlterhelés bajai is megszűnjenek, a testi nevelés igényei is tekintetbe vétessenek, esetleg ezen iskoláknak három osztályból lefelé, vagy felfelé négy osztályúvá való kifejlesztése által.”*⁴¹⁸ Berzeviczy tulajdonképpen egyrészt a polgári iskolával kívánta a középiskolák túlnépesedését megakadályozni, másrészt a nemzeti szellemű polgári műveltséget adó polgári iskola azokat képezte volna szerinte, akik nem kívánnak tudományos pályára lépni.

Hock János Somogy megye országgyűlési képviselője más képviselőkkel egyetemben nemtetszését fejezte ki a polgári hét osztályúvá fejlesztésével szemben, helyette az egységes középiskola mellett emelt szót. *„Ha a Miniszter Úr nemcsak a filologusokat és nemcsak a polgári iskolai tanárok egyesületének némely vezetőit, hanem a magyar társadalmat hallgatja meg, meg fog győződni arról, hogy Magyarországnak nem hétosztályú polgári iskolára, hanem legalább alsó tagozatában, a nemzet, zömét, gerincét erős polgári osztályá kapcsoló, egységes nemzeti szellemet teremtő egységes középiskolára van szükség!”*⁴¹⁹

Ami az 1895-ös szervezet revízióját illeti a VKM 1902. július 10. kelt 11.806. sz. rendeletével értesítette az Országos Ipar és Kereskedelmi Oktatási Tanácsot, hogy a Kereskedelemügyi Minisztériummal egyetértésben elhatározta annak módosítását. A tanács 1903-tól a munkába bevonta a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamarát, a kereskedelmi testületeket, társulatokat, egyesületeket, vállalatok vezetőit, a Kereskedelmi Szakiskolai Tanárok Országos Egyesületét, illetve a pedagógusokat (felső kereskedelmi iskolák tanári testületét) és az érettségi biztosokat, hogy osszák meg tapasztalataikat. Annak érdekében, hogy egységesíteni tudják valamelyest a véleményeket, 23 kérdést fogalmaztak meg, majd ezt juttatták el az érintettekhez. A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara a kérdőíveket megküldte a kereskedelmi iskola végzett tanulóit alkalmazó nagyobb cégeknek, egyúttal felkérve azokat, hogy a kérdőívben nem szerepelő, de általuk fontosnak tartott, a képzéssel kapcsolatos észrevételeiket megfogalmazzák.⁴²⁰ A kamara az általa készített összesített jelentésben újfent rámutatott a cégek által is tapasztalt problémára, azaz, hogy a felső kereskedelmi iskolából kikerülő diákok egy jelentős része alkalmatlan a kereskedelmi pályára, mivel ténylegesen nem is szándékoznak a hivatást gyakorolni, hanem egyéb megfontolásból választották ezt az iskolatípust, így megnehezítve a többi tanuló és a felkészítő tanárok munkáját. A kamara előterjesztése felhívta a figyelmet arra is, hogy jelentős színvonalbeli különbség van az egyes iskolák között és véleményük szerint nincs szükség 37 felső kereskedelmi iskolára Magyarországon.⁴²¹ Arra a kérdésre, hogy a végzetek mennyire feleltek meg a gyakorlati élet követelményeinek, összességében pozitív visszajelzés érkezett (51 válaszból 18 szerint nem, 10 igen, 18 csak részben, 1 nagyrészt, 4 ritkán) azonban az általános műveltség és intelligencia kapcsán komoly

⁴¹⁷ A polgári és a kereskedelmi iskola ügye az országgyűlésen. *Kereskedelmi Szakoktatás*, 1904/05. XIII. évf. 1. sz. 3.

⁴¹⁸ U.o. 4.

⁴¹⁹ U.o. 5.

⁴²⁰ Erdélyi J. Jenő (1903): A felső kereskedelmi iskola tanítástervének revíziója I. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XII. évf. 4. sz. 88.

⁴²¹ Példaként említették Ausztriát, ahol 21 középfokú kereskedelmi iskola működött ugyan, de azok hasonló színvonalú képzést biztosítottak a ténylegesen e pályán elhelyezkedni kívánók számára.

hiányosságokat jeleztek.⁴²² A kamarához visszaérkező válaszok szerint az iskolákból kikerülő fiatalok általában megfeleltek a gyakorlati élet követelményeinek, ám csak hosszas gyakorlás után „váltak be” munkájukban.⁴²³ Az üzleti levelek megfogalmazása esetében jobban teljesítettek a gimnáziumot végzettek, ugyanis nem csak az idegen, hanem a magyar nyelv esetében is gyakori nyelvhelyességi hibákat vétettek a fiatalok. Több cég visszajelzése szerint egy fiatal végzett felvételekor már eleve arra számítottak, hogy a jelölt a legegyszerűbb irodai képességekkel sem rendelkezik, így szinte mindenre be kell tanítani. A szakoktatás hiányosságait a kamara a következőkben látta: a tanulók túlterhelése, a felső kereskedelmi iskolába nem való tanulók magas száma, az üzleti életben alkalmazott ismereteket nem tanítják szerves összefüggésben, illetve nem tanítanak elegendő „hasznos” gyakorlati tudnivalót.

Az évfolyamokat az előterjesztés oly módon kívánta szaporítani, hogy tanulóikat a középiskola harmadik osztályából vette volna fel, így több időt biztosítva a kereskedelmi iskoláknak az elméleti és gyakorlati ismeretek átadására, illetve javaslatot tettek egy kétéves kereskedelmi iskola létrehozására, ahova a középiskolák második évfolyama után jelentkezhetnek volna a tanulók. Az egyéves kereskedelmi tanfolyamokat a kereskedelmi főiskola felügyelete alá kívánták helyezni, így garantálva a képzés megfelelő színvonalát.

A visszaérkezett véleményeket 1904 nyarán összesítette a tanács: a gyakorlati élet köréből 158, a pedagógia képviselőinek részéről 52, összesen tehát 210 véleményt dolgoztak fel, melyeket 1905-ben öt, 1906-ban egy ülésen tárgyalták meg, majd foglalmazták meg a szervezet feltétlen módosítást igénylő pontjait és az új irányelveket.⁴²⁴ A 158 nyilatkozott közül 67 az oktatási célra három évet elegendőnek tartotta, 46-an lefelé kívántak volna bővíteni az iskolát oly módon, hogy a növendékek már a közép- vagy polgári iskola harmadik osztályából jönnének, 36-an négy évfolyamosra bővítették volna az iskolákat, míg 9 vélemény nem foglalt állást a kérdésben.⁴²⁵ Bár a kereskedelmi szakma egyértelműen a gyakorlati képzés fontossága mellett emelt szót és annak hiányára hívta fel a figyelmet, illetve javasolta, hogy a polgári iskola harmadik osztályára épüljön a felső kereskedelmi iskola egy évvel megnövelve a tanulmányi időt, ami egyúttal az iskolatípus presztízsét is emelte volna. Tehát újfent megfogalmazódott az igény a kereskedelmi képzés négyévesre átalakítása iránt.⁴²⁶ Azonban a közoktatási tanács igyekezett világossá tenni, hogy a felső kereskedelmi iskola céljai, lehetőségei révén nem tud és nem is akar „kész” kereskedőket nevelni, de törekszik arra, hogy általános műveltségű és kellő szaktudással rendelkező fiatalokat bocsásson ki, akik majd aránylag rövid idő alatt beletanulnak az adott üzletág rejtelseibe. A tanács a következő változtatásokat támogatta:

- a magyar fogalmazás tanítására a jövőben nagyobb gondot kell fordítani,
- német nyelv húszas csoportokban való oktatása,
- egy újabb idegen nyelv kötelezővé tétele,
- heti két órában minden osztályban kötelező testnevelés bevezetése
- az iskolákat közelebb kell hozni a gyakorlati élethez

⁴²² Erdélyi J., 1903. 90.

⁴²³ Lánzy Leó (1903): *Előterjesztés a kereskedelmi szakoktatás reformja ügyében*. Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara, Budapest. 8.

⁴²⁴ Schack, 1930. 271.

⁴²⁵ Kirschner Béla (1906): A kereskedelmi iskolák reformja. *Magyar Paedagogia*, 1906. XV. évf. 544.

⁴²⁶ A négy évfolyamos képzés mellett kardoskodók a négyéves ausztriai kereskedelmi iskolákat említették példaként. Azonban azt meg kell jegyeznünk, hogy az osztrák iskolák is hétévesek voltak, mivel a polgári iskola harmadik vagy a középiskola negyedik osztályából vették fel a tanulókat, akik a kereskedelmi iskola első vagy második osztályába iratkozhattak be. A képzés Németországban, Angliában, Franciaországban, Svájcban, és Belgiumban sem terjedt ki a korszakban négy évre.

- felső osztályok számára tanulmányi látogatások (üzleti telepek, cégek), kirándulások szervezése
- gyorsírás legalább két évfolyamon át kötelező tantárgy legyen

Az egyik legfontosabb javaslat a kötelező órák számának egy-egy osztályban 30 órában való maximálása, melyek a nem kötelező órákkal együtt sem haladhatják meg a heti 36 órát.⁴²⁷ A felső kereskedelmi iskolák tanulmányi idejének kérdésében a következő álláspontok fogalmazódtak meg.

Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara álláspontja: *„Nézetünk szerint az esetre, ha a mostani anyag lényegesen redukáltatik, erre szükség nem volna. Egy újabb negyedik évfolyam létesítését azért tarjuk mellőzendőnek, mert ez megakadályozná azt, hogy a tanuló ifjúság minél fiatalabb korban lépjen be az üzletekbe, ami avval az általánosan elismert nagy előnnyel jár, hogy a fiatal kor rugalmasságával, üdvösségével és fogékonyságával nehézség nélkül és aránylag könnyebben lehet üzleti életbe beilleszkedniök, annak változatos követelményeinek megfelelniök és azokra az iskolában amúgy sem elsajátítható ismeretekre szert tenniök, amelyek nélkül semmiféle szakmában sem lehet boldogulni.”*⁴²⁸

Magyar Kereskedelmi Csarnok véleménye: *„Az emlékezést terhelő adatok, az elméleti elvont tantételek kiküszöbölendők és az egész előadásnak gyakorlatibb irányt kell adni; mindennapi üzleti életben, különösen pedig az áruüzletben szükséges ismeretek tanítására kell főgondot fordítani. Gondot kell fordítani a tanítás gyakorlati szellemére és arra, hogy a tanárok céltudatosan, tervszerűen és koncentrikusan adják elő a tárgyakat, különösen az összefüggő kereskedelmi szakismereteket. Az évfolyamok felfelé vagy lefelé való szaporítását nem ajánljuk.”*⁴²⁹

Budapesti Kereskedelmi Testület véleménye: *„Az általános műveltséghez tartozó anyagból mindazt el kell hagyni, ami csupán az emlékezetet terheli, de az értelemnek, gondolkodó képességnek fejlesztéséhez nem járul hozzá és gyakorlati szempontból sem értékes. A kereskedelmi szaktárgyak körében a tanítási anyag tetemesen redukálható. Nevezetesen ki kell hagyni mindazt, ami a kereskedelmi életben felesleges és speciális irányban a kereskedelmi főiskolára tartozik. Az évfolyamok száma nem szaporítható.”*⁴³⁰

Magántisztviselők Országos Szövetsége azt kívánta, hogy *„az általános műveltség tárgyait igazán lelket képzőkké kell az iskolának tennie. A szaktárgyakból csak az maradjon meg, amit a gyakorlati kíván. Évfolyamok száma nem szaporítandó. Ellenben kívánatos a kereskedelmi iskolák számának csökkentése.”*⁴³¹

Kereskedelmi Szakiskolai Tanárok Országos Egyesületének javaslatai: *„A mai tanterv minden tárgyból a befogadó képességet messze túlhaladó maximumot írja elő, minimális óraszámmal. Ezért nem felel meg. Egyes tárgyak nem részesülnek fontosságukhoz mért elbánásban, másokban túltengés mutatkozik. A tanítás anyagának gondos redukciója egyik sarokpontja a reformnak. Ezentúl is három évfolyamot kívánunk, heti 30 kötelező órával. A harmadik nyelvet fakultatívvá tenni.”*⁴³²

A fenti vélemények alapján láthatjuk, hogy az illetékes közvélemény abszolút többsége amellett érvelt, hogy a kereskedelmi pályára készülő tanulóknak a jövőben se terjedjen hét évnél tovább az iskolai kötelezettsége, valamint a három évfolyamos kereskedelmi iskola mellett foglaltak állást.

Összességében az Országos Ipar és Kereskedelmi Oktatási Tanács arra a megállapításra jutott, hogy a kereskedelmi iskolákban a kor igényének és az iskola céljának megfelelően a közgazdasági szellemnek kell érvényesülni. Mindez a

⁴²⁷ Schack, 1930. 274.

⁴²⁸ Kirschner, 1906. 544.

⁴²⁹ U.o.

⁴³⁰ U.o. 545.

⁴³¹ U.o.

⁴³² U.o.

gyakorlatban azt jelentette volna, Schack Béla a felső kereskedelmi iskolák főigazgatójának megfogalmazása szerint hogy „a felső kereskedelmi iskolák minden vezetője és tanára igyekezzék magának tág közigazgatási látókört szerezni, s ebből a látókörből mutassa be azután saját tárgyát is a tanulóknak. Minden óra többé-kevésbé alkalmazott közgazdasági oktatás volna.”⁴³³

Az Országos Közoktatási Tanács – tulajdonképpen figyelmen kívül hagyva a képzés gyakorlatiasabb jellegét megfogalmazó nézeteket – összegezte az igényeket és a véleményeket, majd 1906 májusában megküldte jelentését a minisztériumokhoz. A VKM hosszas tanakodás után a rövid képzési időt hangoztató Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara tervezetével szemben a társmisztériumok és a kereskedelmi iskolai tanárok álláspontját támogatta, majd megbízta a közoktatási tanácsot a tanterv kidolgozásával, amely azt 1908-ban küldte meg a VKM-nek. Apponyi Albert vallás-
közoktatásügyi miniszter 1909. október 12. kelt 94.651. sz. leiratában hozzájárult a tanács előterjesztéséhez, és felkérte azt a négyéves képzés tanítástervének kidolgozására.

Mindeközben 1907 februárjában (34.614 VKM rendelet) sor került egy új felső kereskedelmi iskolai érettségi vizsgaszabályzat bevezetésére is, mely szerint az írásbeli tárgyak hétről ötre (magyar fogalmazás, magyar és francia kereskedelmi levelezés, német nyelv és kereskedelmi levelezés, kereskedelmi számtan, könyvvitel), a szóbeli tárgyak hatról három (I. magyar irodalom, magyar nemzet történelme és a kereskedelem története, II. közgazdasági ismeretek, jogi ismeretek, III. kereskedelmi földrajz különös tekintettel Magyarországra, vegytan és áruismeret) csoportra csökkentek. A szóbeli vizsgán minden tanuló a két csoport egyik tárgyából felelt, melyet az igazgató határozott meg az írásbeli után oly módon, hogy a tanulók fele az egyik, míg a másik fele a másik csoportból kapjon tantárgyat.⁴³⁴ Könnyítést jelentett, hogy kettő helyett öt napot szántak az írásbeli vizsgák lebonyolítására, melyekre a szóbelit megelőzően júniusban került.⁴³⁵

Az 1895-ös szervezet érettségi szabályzatát a VKM 1907. április 26-án kiadott 34.614. sz. rendelete változtatta meg. A vizsgák a következőképpen módosultak:

Írásbeli vizsgálat tárgyai:

1. Magyar fogalmazás,
2. a) Német nyelv és b) Német kereskedelmi levelezés
3. a) Magyar kereskedelmi levelezés és b) Francia kereskedelmi levelezés
4. Kereskedelmi számtan
5. Könyvvitel

Szóbeli vizsgálat tárgyai:

- I. 1. Magyar irodalom
2. A magyar nemzet történelme és a kereskedelem története
- II. 1. Közgazdasági ismeretek
2. Jogi ismeretek
- III. 1. A kereskedelmi földrajz, különös tekintettel Magyarországra
2. Vegytan és áruismeret

A kereskedelmi érettségi értékét jelzi, hogy az 1910-es népszámláláskor azt az utasítást adták a számlálóbiztosoknak, hogy amennyiben valaki hét gimnáziumi vagy reáliskolai osztályt végzettnek mondja magát, azt az alacsonyabb „hat középiskolát végzett”

⁴³³ Schack Béla (1906): Felső kereskedelmi iskoláink jövője. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XI. évf. 198.

⁴³⁴ U.o. 327.

⁴³⁵ Jónás János (1908): Az új érettségi vizsgálat. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XVI. évf. 1. sz. 1.

kategóriába, míg ha polgáriba és felső kereskedelmi járva végzett hét évet, akkor a „nyolc középiskolát végzett” kategóriába kell sorolni.⁴³⁶

Az új tanításterv elkészítésére 1910-ben az Országos Ipar és Kereskedelmi Oktatási Tanács 22 szakemberekből álló bizottságot hozott létre, amely két éven keresztül hetenként ülésezett. A négyéves képzés szervezeti szabályzatát 1913. április 10. ülésen véglegesítették. Azonban 1908. május 15. kelt 44.343. számú rendelettel a VKM a végleges újabb szervezet elkészültéig, utasította a tanácsot egy ideiglenes, a tanulók terheit (óraszámokat) csökkentő tanterv elkészítésére. Az ideiglenes tanterv, amely heti 30 kötelező délelőtti órában állapította meg a hároméves felső kereskedelmi iskolák tanóráinak számát (délutánra csak heti két óra kötelező testgyakorlatot osztottak) 1908. május végére készült el és került a VKM elé.⁴³⁷ Ám ez csak tervezett maradt, ugyanis nem vezették be csak 1915-ben, az első világháború kirobbanása után kialakult tanárhiányra és a háború okozta nehézségekre hivatkozva.⁴³⁸ Az 1915. augusztus 1. kelt 81.000. sz. rendelettel 1915/16 ősztől bevezetett 17 helyett, 15 tantárgyat tartalmazó heti 30 órás tanításterv annyiban különbözött az 1908-ban elkészülttől, hogy a testgyakorlat a nem kötelező tantárgyak közé került. A tanulók így délután 13 órára végeztek a kötelező óráikkal.⁴³⁹ A tanítás szeptember elejétől június 25-ig tartott, a tanórák 50 percesek voltak. A tanterv pozitívumának mondható, hogy lehetővé tette az iskolák számára az úgynevezett helyi tanterv kidolgozását és használatát (a heti 30 óra délelőtti oktatást be kellett tartani). Egy évvel később 1916-ban (99.000. VI. sz. VKM rendelet) a tanterv annyiban módosult, hogy az első évfolyamon a magyar levelező gyorsírás heti két órában kötelező tantárgy lett, ezért könyvviteltan óraszámja csökkent, illetve a francia nyelv helyett más idegen nyelv is tanítható volt, mint második idegen nyelv.⁴⁴⁰

Eközben az 1914-ben a képviselőházi vitában Mártonffy Márton újfent szót emelt a felső kereskedelmi iskoláknak a tanügyi intézmények közé való beillesztése és törvényi úton való szabályozása mellett. Mártonffy arra hívta fel képviselőtársai figyelmét, hogy véleménye szerint a felső kereskedelmi iskolák nem szakiskolák, hanem a gimnázium és a reáliskolák pótló intézményei, nem mások, mint a középiskolák levezető csatornáit. Amíg az ipari szakoktatási intézetek tanulói elméletileg és gyakorlatilag is iparosokká neveltetnek, addig felső kereskedelmi iskolák sem elméletileg sem gyakorlatilag nem nevelnek kereskedőkké és abnormálisnak tartotta az 52 intézmény hazai működését.⁴⁴¹ Az iskolák száma annak ellenére növekedett – mondja Mártonffy – hogy a vallás- és közoktatásügyi és a kereskedelmi miniszter 1903-ban megállapodtak arról, hogy nem engedélyezik újabb iskola megnyitását, ám még abban az évben három újabb nyílt, úgy hogy néhány képviselő támogatásával saját városában azelőtt megszervezték az iskolákat, mint hogy azokat bejelentették volna, így kényszerhelyzet elé állítva VKM-et, ráadásul az iskolák többségének fenntartásához végül az államnak is hozzá kellett járulnia.⁴⁴² Másokhoz hasonlóan a szakiskolai jelleg

⁴³⁶ Nagy, 1998. 671.

⁴³⁷ Lásd a melléklet 8. táblázatát.

⁴³⁸ Schack–Vincze, 1930. 278.

⁴³⁹ Ugyanis az 1895-ös tanterv esetében a tanulók az 5 délelőtti órán kívül kénytelenek voltak minimum egy, vagy ha nem kötelező tantárgyakat is tanultak (pl. nyelvek, gyorsírás, torna...stb) akár hat délutáni órára is járni. Mivel a közel 12 000 tanuló többsége távolról járt be (internátus kevés helyen volt), komoly terhet jelentett a napi kétszeri utazás.

⁴⁴⁰ Az 1915-ös és 1916-os tanításterv tantárgyainak óraszámát lásd a melléklet 8. és 9. táblázatában.

⁴⁴¹ Mártonffy Márton felszólalása az országgyűlésen 1914. május 2. Országgyűlés Képviselőházának Naplója, Athenaeum Könyvnyomda, 1914. 24. kötet. 264.

⁴⁴² Mártonffy Márton felszólalása az 1911. június 19. országgyűlésen. Országgyűlés Képviselőházának Naplója, Athenaeum Könyvnyomda, 1911. 8. kötet. 455.

hiánya mellett a problémát a többi középiskolánál egy évvel rövidebb, de még is érettségit adó képzésben látta.

A kereskedelmi iskolákat a következő bírálattal illette: „*És ha legalább ezekből kereskedő lenne! Én alig láttam az életben olyan gyakorlati kereskedőt, aki felső kereskedelmi iskolai érettségi bizonyítvánnyal a pult mellé állott volna. Én nem azt mondom, hogy mindenkinek oda kell mennie, mert kereskedő az is aki bankokhoz és üzleti vállalkozásokhoz megy a kereskedelmi iskolából, de tény hogy a gyakorlati kereskedelem pályájára nem mennek a fiatal emberek ezekből az iskolákból, nem mennek, pedig azért mert ezek nem igazi szakiskolák.*”⁴⁴³ A megoldásként az iskolák szakminiszteri hatáskörébe történő visszahelyezést és a kereskedelmi és iparkamarák, valamint a kereskedelmi testületek által évek óta kért szakiskolai jelleg kialakítását javasolta.

Az iskolák számának gyarapodása, a tanulók hiányos felkészültsége és tanulmányi eredményességének elmaradása mellett a szaktanárképzés kérdése váltotta ki a legnagyobb vitát. Ugyan VKM 1872-től azon igyekezett, hogy rendezze a szaktanárképzés és képesítés kérdését, de a gyakorlatban kevés eredményt sikerült elérni. Bár a szervezetek (1872, 1885, 1895) sorra születtek, és létrejött a már többször említett tanárvizsgáló bizottság is, azonban vizsgára jelentkező tanárjelölt – a korábbiakban részletezett komoly követelmények miatt – alig akadt. Az 1895-ös szervezet talán legnagyobb hiányossága az volt, hogy a képzésnek pont a leglényegesebb eleméről a szakképzésről nem gondoskodott kellően. Tartottak ugyan a Műegyetemen könyvviteli, kereskedelmi, illetve politikai számtani előadásokat, de az 1890-es évekre Ghyczy Géza és Novák Sándor egyetemi tanárok távozásával ezek is megszűntek.⁴⁴⁴ Így a tanárok általában önképzés útján próbálták a hiányzó elméleti, szakismereti és pedagógiai felkészültségüket pótolni. A Kereskedelmi Szakiskolai Tanárjelöltek Egyetemi Körének és a Kereskedelmi Szakiskolai Tanárok Országos Egyesületének 1894-ben tartott második kongresszusán a tanárképzésről a következőképpen vélekedtek: „*Mindamaz ismeretek, amelyek a tanári vizsga tárgyát alkotják s amelyeket később a gyakorlatban érvényesíteniünk kell, nem adják elő sem a m. kir. tudomány-, sem a kir. József-műegyetmen, így tehát mi egyedül önképzésre vagyunk utalva.*”⁴⁴⁵ A szaktanárképzés ügyének megoldása az 1890-es évek végére egyre sürgetőbbé vált, hiszen amíg az 1884-es szervezet kibocsátáskor 9 önálló felső kereskedelmi iskola működött az országban, addig 1895-ben már 33, 1897-ben pedig 37.

Az 1897. június 6-7-én tartott Kereskedelmi Szakiskolai Tanárok Országos Egyesületének közgyűlése a közoktatási tanács által már korábban vitatott három kérdéskör mentén vizsgálta meg a szaktanárképzés legégetőbb problémáit. Három megvitatott kérdés a következő volt: „*A kereskedelmi iskolai tanárok külön képzése szükséges-e?; A képzés céljából az egyetemen tartassanak az előadások, vagy másutt?; Hol és miképpen képesíttessenek a kereskedelmi iskolai tanárjelöltek?*”⁴⁴⁶

Az egyesület az önálló kifejezetten a kereskedelmi szaktanárok képzését célul kitűző intézmény mellett érvelt, arra hivatkozva, hogy más jellegű képzésre van szüksége a középiskolai tudós tanároknak és a szaktanároknak, akik a klasszikus műveltség helyett a gyakorlati kereskedelmi oktatásra kell, hogy a hangsúlyt helyezték, ami egyúttal más jellegű módszertan elsajátítását igényli. A nyelvtanároknak nem annyira „tudós” nyelvészeknek, mint élő idegen nyelvet hatékonyan oktató, a kereskedelmi és üzleti levelezésben is jártas tanároknak kell lenniük. Tehát majd minden tárgyat oktató

⁴⁴³ U.o. 265.

⁴⁴⁴ Schack–Vincze, 1930. 426.

⁴⁴⁵ Dengl, 1925. 19.

⁴⁴⁶ Kiss Sándor (1897): A kereskedelmi szakiskolai tanárképzés. *Kereskedelmi Szakoktatás*, 1897. V. évf. 9-10. sz. 372.

pedagógustól elvárták, hogy rendelkezzen minimális kereskedelmi, gazdasági ismerettel és gyakorlati érzékkel.⁴⁴⁷

A közgyűlésen többen úgy vélték, hogy a szaktanárképzést a párizsi École Normale Supérieure mintájára kereskedelmi főiskolák⁴⁴⁸ keretein belül lehetne megoldani, mivel véleményük szerint az egyetem – amely maga is azt hirdette, hogy tanárképzést és nem tanárképzést nyújt – túlságosan „tudományos” képzést ad és sem előadásainak megállapításában, sem a kollokviumok sorrendjének meghatározásában nincs tekintettel a tanárjelöltek szükségleteire, sőt a belépő hallgatók még utasítást sem kapnak arra nézve, hogy mit és milyen sorrendben hallgassanak. *”E rendszer mellett aztán a tanárjelölt nem ritkán olyan collokviumokhoz jut tanulmánya kezdetén, melyet csak tanpálya végén kellene hallgatnia, tárgyának egy részét előadva soha nem hallja, mert az egyetemi tanár előadásainak megválogatásánál nem arra törekszik, hogy a tudomány egészéről áttekintést adjon, hanem inkább az ő rengeteg tudásának akarja kathedráján bizonyítékát adni egyes részletek aprólékos feldolgozásával, mely specializálás egyetemeinket és tudományos irodalmunkban már valóságos betegé vált.”*⁴⁴⁹ Önálló kereskedelmi főiskola felállítását javasolták, melynek a legfőbb feladata a szaktanárképzés lett volna. Emellett elengedhetetlennek vélték a főiskolához kapcsolódó internátus megnyitását, mivel ahogy Beöthy Zsolt a Budapesti Országos Tanárvizsgáló Bizottság ekkori elnöke fogalmazott *„az éhség és a hideg a legrosszabb tanárképzők. E garázdálkodó ellenségek sehol sem uralkodnak nagyobb hatalommal a felső tanulmányokat folytató ifjak közt, mint éppen a tanárjelöltek körében. A tanári pályát annak gyarló javadalmazása s szerény társadalmi állása miatt a vagyonosabb osztályok még csak elvétve keresik fel, hanem rendesebben azon szegényebb sorsú és kisebb igényű ifjak, kikre jobbra az önmivelésen kívül az önfenntartás gondja is nehezül, mit én részemről különben e pályán megkívántató sok jeles tulajdon kifejlődésre éppen hátrányosnak nem tartok.”*⁴⁵⁰

Az internátus mellett a gyakorló iskola hiányára és annak fontosságára is felhívták a figyelmet. A közgyűlésen vita tárgyát képezte, hogy vajon honnan toborozzák a tanárjelölteket. A szakoktatás képviselői úgy vélték, nem lenne szabad engedni, hogy egyéb középiskolát végzett fiatalok szaktárgyakból tett különbözeti vizsga nélkül szaktanári pályára lépjenek. Emellett javasolták, hogy a jeles tanulmányi eredménnyel végzett tanulókat az iskolák ösztöndíjjal támogatva (ingyenes képzés) ösztökéljék a szaktanári pálya felé. Minden állami felső kereskedelmi iskolának évente legalább egy-egy jó tanulmányi eredményű fiataalt, aki vállalja, hogy szaktanári pályára lép, teljes tandíjmentességben és egyéb kedvezményekben kéne részesítenie, így biztosítva, hogy a pályára legalkalmasabb ifjak lépjenek.

Wlassics Gyula⁴⁵¹ vallás- és közoktatásügyi miniszter 1898. május 27-én kelt 26.992. sz. rendeletével megbízta König Gyula miniszteri tanácsost, a felső kereskedelmi iskolák miniszteri biztosát, Scholtz Ágoston egyetemi tanárt és Schack Béla kereskedelmi akadémiai tanárt, hogy dolgozzák ki egy felállítandó kereskedelmi iskolai tanárképző intézet szervezeti szabályzatát.⁴⁵² A június végére elkészült

⁴⁴⁷ U.o. 374.

⁴⁴⁸ Névy László (1898): Magyar kereskedelmi főiskola. *Kereskedelmi Szakoktatás*, VI. évf. 8. sz. 274.

⁴⁴⁹ Kiss, 1897. 377-378.

⁴⁵⁰ U.o. 383.

⁴⁵¹ Wlassics Gyula 1899. április 7-i képviselőházi ülésen a tanárképzés átszervezésnek és „intezívébbé” tételének szükségességét hangsúlyozta, nyíltan megfogalmazva, hogy *„a tanároknak alkalmazkodniuk kell a tanárképzés követelményeihez. Eddig nem mondhtanám, hogy nagyon alkalmazkodtak (...) a speciális buvárkodás mellett épúgy figyelembe kell venni a tanítás művészetét is,”* egyúttal kilátásba helyezve egy új szabályzat kidolgozását is. (Idézi Ladányi, 2008. 36.). Ebben az évben sor került az Eötvös Loránd vezette, egyetem belüli középiskolai tanárképző intézet új szervezeti kereteinek kialakítására és szabályzatának kidolgozására.

⁴⁵² Kereskedelmi Iskolai Tanárképző Intézet tizedik értesítője 1907-1908-ról. Márkus Samu Könyvnyomda, Budapest, 1908. 3.

szabályzatot a miniszter változtatások nélkül elfogadta, és ez év szeptember 7-én kelt 56.900. sz. VKM rendelet útjára indította az immáron önálló Kereskedelmi Iskolai Tanárképző Intézetet, melynek vezetésével Dr. Scholtz Ágostont a Budapesti Tudományegyetem tanárát bízták meg. A kereskedelmi tanárképző állami intézmény volt, amelynek igazgatóját és jegyzőjét a vallás- és közoktatásügyi miniszter mindig három évre nevezte ki, előadó tanárait – akik részben egyetemi és műegyetemi, részben kereskedelmi akadémiai oktatók – évről-évre kérte fel. Az intézet tanításterve – melynek értelmében a tanárképző legfőbb feladata, hogy a felső kereskedelmi iskolai tanárjelölteknek útmutatást, valamint az egyetemen és a műegyetemen elő nem adott szaktárgyakból alapos oktatást nyújtson, megadván a lehetőséget a megfelelő szakirányú és pedagógiai gyakorlat megszerzésére is – 1920-ig lényegében nem változott. Történt mindez annak ellenére, hogy maga Scholtz Ágoston az intézet szervezetének egyik kidolgozója is a következőképpen fogalmazott annak utolsó, záró részében: „*Mindezekről Nagyságodat a jóváhagyott szervezeti szabályzat idezárásával a további eljárás végett oly megjegyzéssel értesítem, hogy a szervezetet véglegesnek nem tekinthetem, mivel csak az új intézet működésével szerezhetők oly tapasztalatok s a viszonyok szükségletéhez képest tanulságok, melyek vagy változtatást okozhatnak vagy egy állandó jellegű szervezet alapjául szolgálhatnak.*”⁴⁵³

Az új intézet 1898 őszén önálló épület hiányában a Budapesti Kereskedelmi Akadémia Alkotmány u. 11 szám alatti épületében kezdte meg működését egyetlen szervezett állás nélkül, mindössze egy irodai alkalmazottal és 49 hallgatóval. A tanárképző intézet szervezetében megfogalmazott célok megvalósítása érdekében a következő lehetőségeket igyekeztek biztosítani a hallgatóknak a négy évfolyamos képzése során: az egyetemi és a műegyetemi előadásoknak a tanárképző igazgatósága, tanácsa szerint való meghallgatása, a szorosan vett szaktárgyaknak, amennyiben erről még más gondoskodás nem történt, a tanárképzőben való előadása, az ugyanitt megtartandó szemináriumi gyakorlatok, a Budapesti Kereskedelmi Akadémia előadásain való hospitálás, majd próbaelőadások tartása ugyanott, szakmák szerint való látogatások gyárakban, telepeken, kirándulások és tanulmányutak.⁴⁵⁴

A tanárképző intézet hallgatói azok a kereskedelmi iskolai tanári pályára készülő egyszersmind a pesti tudományegyetem és a műegyetem rendes vagy rendkívüli hallgatói lehettek, akik a tanárképző igazgatóságánál félévről félévre beiratkoztak. A tanárképző intézet speciális előadásai és gyakorlatai egyrészt a tudomány- és a műegyetem, másrészt pedig a Budapesti Kereskedelmi Akadémia épületének termeiben folytak. Tehát a tanárképző intézet figyelembe véve az 1895-ös tanárvizsgálati szabályzatot, elsősorban a szakvizsgálatra készítette fel hallgatóit, míg az alapvizsgálathoz szükséges ismereteket a tudományegyetem bölcsészkarja biztosította. A szaktanári bizonyítvány megszerzéséhez az alapvizsgák mellett a fenti szakcsoportok körébe tartozó ismeretek elsajátítását sikeres szakvizsgával igazolta a jelölt.⁴⁵⁵

A szaktanárképző intézet mind a négy évfolyam részére heti 24 órában tartott előadásokat és gyakorlatokat. A hallgatók heti 20 órát töltöttek az egyetemen és tanárképzőben az előadásokat hallgatva. Az 1900/01-es tanévtől a tanárjelöltek képzésébe bekapcsolódott a Budapesti Kereskedelmi Akadémia az ebben az évben létrehozott kétéves akadémiai (főiskolai) tanfolyama is. A jelöltek e tanfolyam bármely előadását a tanárképző intézet leckeönyvébe felvehették és ingyen látogathatták. Az 1901/02-es tanévtől az első két évfolyamon a kereskedelmi szaktárgyak oktatása teljes egészében átkerült a Budapesti Kereskedelmi Akadémia tagozatára, melynek felső

⁴⁵³ Dengl, 1925. 21.

⁴⁵⁴ Kereskedelmi Iskolai Tanárképző Intézet második értesítője 1899-1900-ról. Márkus Samu Könyvnyomda, Budapest, 1900. 23-24.

⁴⁵⁵ Berki Éva (1995): A Kereskedelmi Tanárképző Intézet. In: Szögi László – Zsidi Vilmos (szerk.): *Tanulmányok a magyarországi közgazdasági felsőoktatás történetéből.* Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Budapest. 102.

kereskedelmi iskolája egyúttal a tanárképző gyakorló iskolája is volt. Jelentős változást hozott a tanárképző intézet életében, hogy a VKM 1903. május 19-én kiadott 24.788. számú rendelete – arra hivatkozva, hogy a kereskedelmi iskolai tanári pályára készülők és a már eddig is képesítettek nagy száma nincs természetes arányban a tényleges szükséglettel – mely a felvehető hallgatók számát 10 főben maximálta (1899/1900-ban 60, 1900/01-ben 62, 1901/02-ben 70 főt vettek fel).⁴⁵⁶ Kizárólag jelesen végzett tanulók nyerhettek felvételt, majd a tanári kar döntötte el, hogy közülük hány fő és milyen szakot tanulhat. Ezt az 1906. május 11-én kelt 35.006. sz. VKM rendelet annyiban enyhítette, hogy a jó rendű tanulók is felvételt nyerhettek, míg az 1908. június 23-án kelt 29.041. sz. rendelet szerint már az elégséges érettségi bizonyítvány is elegendő volt.⁴⁵⁷ A hallgatók létszámát az 1910. évi 12.929. számú VKM rendelet 15, míg az 1913. évi 32.362. sz. 25 főben maximálta, végül az 1914. évi 52.217. számú rendelet – az újfent jelentkező tanárhiány miatt – az előbbi korlátozásokat hatályon kívül helyezte.⁴⁵⁸

A már említett pedagógiai vizsgálatot az 1908. január 21-én kelt 3512. számú VKM rendelet tette kötelezővé, mellyel a tanári képesítő bizonyítvány helyébe felső kereskedelmi iskolai tanári oklevél lépett.⁴⁵⁹ A fent említett rendelettel egyúttal a felső kereskedelmi iskolai tanárságnak azon hön óhajtott vágya is teljesült, hogy formailag is jogos alapot nyert a középiskolai tanársággal való egyenlő bánásmód elvét hangoztató régi követelése. Ugyanis az 1895-ös szabályzat a vizsgálatok anyagát úgy alapította meg, hogy a felső kereskedelmi iskolai tanárok képesítése megfeleljen a magyar középiskolában működő tanárral szemben támasztott összes követelménynek, ám oklevelet nem, csak képesítő bizonyítványt adott. Megkövetelte, hogy a tanár tökéletesen „bírja” nemzetének nyelvét és ismerje irodalmát, „jó tanító és nevelő legyen”, megfelelő elméleti és gyakorlati szaktudással és legalább „egy modern nyelvben szaktanulmányai, de általános műveltség nézőpontjából is szükséges jártassággal rendelkezzen.”⁴⁶⁰ Tehát a követelmény az állam részéről a középiskolai és a felső kereskedelmi iskolai tanárral szemben is ugyanaz volt, ám a végzettség megszerzése után az „elbánás” és a megélhetés már közel sem. A középiskolai tanárjelöltet az oklevelének megszerzését követően általában helyettes tanárnak 1600 koronáért alkalmazták, majd rövid idő után rendes tanárrá nevezték ki 2400 korona fizetéssel.⁴⁶¹ Ezzel szemben egy felső kereskedelmi iskolai tanárjelölt, ha megszerezte képesítését jobb esetben megbízott tanári státuszt nyerhetett (a megbízás egy tanévre szólt, tehát június végén megszűnt) 1200 koronáért, de utazási és egyéb támogatásokban nem részesülhetett, ha szerencséje volt, bekerülhetett valamely polgári vagy felső kereskedelmi iskolába rendes tanítónak, ami közel sem volt egyenlő a rendes tanári állással. Bár tanár nem, csak tanító lett, amivel egyúttal az óraszámja 22-re emelkedett (megbízott tanárként 13-20 heti óra). Ezt követően minimálisan három évet kellett várni arra, hogy rendes tanári kinevezést nyerjen. A felső kereskedelmi iskolai szervezet 1. §

⁴⁵⁶ Kereskedelmi Iskolai Tanárképző Intézet VKM 1898. szeptember 7-én 56.900. sz. alatt kelt szabályzatát kiegészítő 1903. május 19-én kelt 24.788. sz. rendelet. Kereskedelmi Iskolai Tanárképző Intézet ötödik értesítője 1902-1903-ról. Márkus Samu Könyvnyomda, Budapest, 1903. 7.

⁴⁵⁷ Kereskedelmi Iskolai Tanárképző Intézet tizedik értesítője 1907-1908-ról. Márkus Samu Könyvnyomda, Budapest, 1908. 6.

⁴⁵⁸ Dengl, 1925. 23.

⁴⁵⁹ A tanárjelölteknek pedagógiai előadásokon már az 1884 szervezet alapján is részt kellett venni, azonban külön vizsgát nem kellett tenni, habár az 1895-ös szervezetben már vizsgaként szerepelt, de nem tették kötelezővé ennek letételét 1908-ig. A középiskolai tanárvizsgálat már 1882-től alap- szak- és pedagógiai vizsgát jelentett.

⁴⁶⁰ Dengl, 1925. 5.

⁴⁶¹ Turczer János (1902): Min kellene változtatni. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XI. évf. 6. sz. 204.

szerint az igazgatói álláson kívül még négy rendes tanári állás volt betölthető, de még 1902-ben is 10 iskolában 18 ilyen állás várt betöltésre. A tanári állásokat az 1896. évi 15640. sz. miniszteri rendelet alapján hivatalosan pályázat útján lehetett betölteni, azonban 1899 és 1902 között egyetlen állás sem került kiírása a 19 állami iskolában, miközben nehezen képzelhető el, hogy a folyamatosan tanárhiánnyal küzdő iskolák egyikében sem üresedett meg rendes tanári állás.⁴⁶² Mindennek háttérében az a bevett gyakorlat állt, hogy az állásokat pályázat nélkül töltötték be.

Szintén megszorítást jelentett az 1911/12-es tanévtől a tanárképző intézet igazgatóságának azon intézkedése, mely szerint a jelentkező tanárjelölteknek felvételi vizsgát kellett tenni.⁴⁶³ Az 1920-ig fennálló felvételi vizsgával a szaktanárok egy része nem értett egyet, mivel úgy gondolták, hogy a hallgatók esetleges hiányosságait sokkal inkább egy-egy speciálkollégium indításával lehetne pótolni, mint magasabb követelmények felállításával. A felvételi vizsga bevezetése valójában a tanárjelöltek hallgatóinak többségét adó felső kereskedelmi iskolák ellen irányult, azaz ezen iskolatípus tanulóit szerették volna a szaktanári pályától távol tartani, amely már csak azért is meglepő lehet, hiszen általában minden iskolatípus tanári nemzedékének többségét az adott iskolatípus tanulói adják. Annak, hogy a kereskedelmi iskolai tanárképző mégis szívesebben látta a középiskolát – elsősorban gimnáziumot – végzett jelölteket, az lehetett az oka, hogy a középiskolákat általában tehetségesebb, jobb képességű tanulók látogatták, mint a felső kereskedelmi iskolákat, melyeknek diákjai igen szerény tanulmányi eredményt produkáltak és ezért sok esetben az iskolák maguk is engedtek az elvárható tanulmányi szintből, mivel így is közel 50%-os volt a lemorzsolódás. Az 1912/13-as tanévtől az intézet az akadémia épületéből a pesti tudományegyetem filozófiai fakultásának a VIII. kerület Múzeum körút 6. szám alatti részlegébe költözött. A tanárjelöltek az akadémia felső kereskedelmi iskolája mellett, az 1907-ben megnyílt budapesti felső kereskedelmi iskolában is hospitálhattak, azonban a tanárképző intézet önálló gyakorló iskolájának megnyitása még váratott magára.⁴⁶⁴ Az 1917/18-as tanévben a VKM a tanárképző keretein belül négy hónapos átképző tanfolyamot hirdetett a polgári iskolai tanárok és tanárnők számára, azzal a céllal, hogy a kapuikat sorra megnyitó felső kereskedelmi iskolák tanárhiányát orvosolja.⁴⁶⁵

Kereskedelmi iskolák felügyelete a XIX-XX. század fordulóján

A középfokú kereskedelmi iskolákat szabályzó 1872-es rendelet értelmében az intézmények feletti felügyelet a Földműves- Ipar- és Kereskedelmi Minisztérium⁴⁶⁶ hatásköre alól a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium alá került. A két tárca az 1872 évi 32 385. sz. VKM és a 15 445. sz. FIKM rendelet keretein belül osztotta fel a hatáskört, mely azt jelentette, hogy FIKM-nek joga volt továbbra is a kereskedelmi iskolák évenkénti záróvizsgájára biztost küldeni, illetve az új intézmények alapításához minden esetben kikérték a véleményét. Az iskolákról a VKM-hez beérkező jelentéseket évente továbbították a FIKM-hez. A közép kereskedelmi iskolák vezetése és azok felügyelete ideiglenesen a népiskolai tanfelügyelők alá került, majd közvetlenül a VKM hatáskörébe tartoztak.⁴⁶⁷ Mindeközben a tanügyigazgatás átalakuló rendszerében a

⁴⁶² U.o. 206.

⁴⁶³ A szakcsoport jelöltjeinek német nyelvből, „B” szakcsoportnak algebrából és mértanból, míg a „C” szakcsoportnak algebrából, mértanból és kémiából.

⁴⁶⁴ Berki, 1995. 107.

⁴⁶⁵ Magyar Királyi Állami Kereskedelmi Iskolai Tanárképző Intézet huszadik évi évkönyve az 1917-1918 évről. Egyetemi Bölcsészeti Kar, Bp. 1918. 5-6.

⁴⁶⁶ Továbbiakban FIKM

⁴⁶⁷ Érettségi vizsgálataink ellenőrzése. *Kereskedelmi Szakoktatás*, 1899. VIII. évf. 3-4. sz. 106.

középiskolák igazgatásának szabályozására 1883. évi 30. tc. révén került sor. A középiskolák feletti felügyeletet ellátó tankerületi főigazgatóságok kikerültek a vármegyei törvényhatóságok illetékességi köréből, közvetlen minisztériumi irányítás alatt álltak.⁴⁶⁸ A kereskedelmi iskolák 1884-es szervezete már teljes mértékben mellőzte a kereskedelmi miniszter ellenőrzési jogát, majd 1885. évi szervezet újból elismerte azt. Bár a közép kereskedelmi iskolák feletti közvetlen felügyeletet 1872-ben csak ideiglenesen helyezték a népiskolai tanfelügyelők hatáskörébe (ők elnököltek rendszerint a kereskedelmi iskolai érettségi vizsgákon), ám közel húsz esztendő kellett ahhoz, hogy hosszas tiltakozás után érdemi változás történjen. Az 1895-ben az iskolák felügyeletét illetően is történt változás, ugyanis ettől kezdve az iskolák a népiskolai tanfelügyelők hatásköre alól a felső kereskedelmi iskolai főigazgató igazgatása alá kerültek. A VKM-en belül – melynek ügyosztályi beosztását a korszerűsítés jegyében Wlassics 1895. szeptember 1-jétől módosította – a kereskedelmi iskolák a VI. ügyosztály „b” alosztálya (=magasabb fokú népoktatás) alá tartoztak. Az 1895-ös esztendőben elfogadott szervezet a felső kereskedelmi iskolai főigazgatóra bízta az iskolák feletti felügyelet ellátását.⁴⁶⁹ Tehát az 1895-ben a népoktatást felügyelő tanfelügyelőségek és a középiskolák felett álló tankerületi főigazgatók mellé harmadik tanügyigazgatási szervként létrejött a felső kereskedelmi iskolák főigazgatósága, melynek élére Dr. König Gyula műegyetemi tanárt nevezték ki.⁴⁷⁰ Ettől kezdve, ahogy azt fent láthattuk, az iskola rendtartása a középiskoláét követte (érettségi, szaktanári képesítés...stb.).

A főigazgatói állást hivatalosan 1899-től 24 esztendőn át Schack Béla töltötte be. Miután feladatai megsaporodtak, 1913-tól Krichner Béla vette át a felső kereskedelmi iskolák és női kereskedelmi tanfolyamok közvetlen felügyeletét. Amíg a középiskolák esetében 8-10 középiskolára jutott egy főigazgató, addig 1911-ben 45 felső kereskedelmi iskolára csak egy, amely rendkívül megnehezítette a felügyelet gyakorlati megvalósítását.

A felső kereskedelmi iskolák főigazgatóságának létrehozása mellett, szintén Wlassics érdeme volt az Országos Ipari és Kereskedelmi Oktatási Tanács (OIPKOT) megszervezése, mely az osztrák szakoktatás irányításában fontos szerepet játszó központi iparoktatási tanács a Zentralkommission für Angelegenheiten des gewerblichen Unterrichts mintájára jött létre.⁴⁷¹ Az Országos Ipari és Kereskedelmi Oktatási Tanács, mint konzultatív szerv segítette a VKM és FIKM munkáját. Az OIPKOT 1892-ben létrejött Országos Iparoktatási Tanács bővítéséből alakult és szerveződött tanácscá 1900 augusztusában. A tanács – mely külön ipari és kereskedelmi oktatási szakosztályból állt – feladata az ipari és kereskedelmi oktatás didaktikai, gyakorlati részének kidolgozása, javaslatétel új intézmények létesítésére, meglévők fejlesztésére, az oktató tanárok képzésnek figyelemmel kísérése, iskolalátogatók kiküldése és a kereskedelmi vagy az oktatási minisztérium által készített

⁴⁶⁸ Ez az igazgatási szervezet megteremtette a lehetőséget arra, hogy az állam, vagy a vallás és közoktatási miniszter – szükség esetén – törvényhatósági ellenőrzés nélkül érvényesítse közvetlen befolyását a középiskolák tevékenységére. Emellett a különböző minisztériumok főhatósága alatt létrehozott szakoktatási, irányítási szervezetekkel egy nehezen áttekinthető tanügyigazgatási rendszer jött létre. Gáspár László – Kelemen Elemér (1998): *Neveléstörténet problémátörténeti alapon*. OKKER, Budapest. 120.

⁴⁶⁹ Gál Kelemen (1902): Magyarország közoktatásügye az 1900. évben. *Keresztény Magvető*, XXXVII. évf. 1. sz. 49.

⁴⁷⁰ Felkai, 1994. 118.

⁴⁷¹ Vörös, 2013. 101.

törvényjavaslatok véleményezése. Mindkét szakosztály 30-30 tagból állt, akiknek tagjait fele-fele arányban a két minisztérium nevezett ki hat évre.⁴⁷²

A fentiekben összefoglaltak alapján megállapíthatjuk, hogy a középfokú kereskedelmi iskolák a szakmai bírálatok ellenére jelentős fejlődésen mentek keresztül a dualizmus időszakában, azonban a középiskolákkal összehasonlítva nem kerültek az állami művelődéspolitikai fókuszába, annak ellenére sem, hogy az állami tantervpolitikának köszönhetően mozgásterük folyamatosan bővült (gimnáziumhoz, reáliskolához való igazodás, érettségi...stb.) és nőtt az iskolatípus presztízse. E tantervpolitika révén egyúttal növekedett az állami befolyású nem felekezeti középiskolák száma. Nagy Péter Tibor arra hívja fel a figyelmet, hogy a felső kereskedelmi iskolák és reáliskolák révén a klasszikus gimnáziumok szaporítása nélkül tudta az állam csökkenteni a felekezeti dominanciát alsó- és felső-középfokon.⁴⁷³

A szakoktatás összességében kívül rekedt a hivatalos állami művelődéspolitikai látókörén, a VKM mellett elsősorban a termeléssel foglalkozó tárcák (földművelés, ipar és kereskedelem) illetékességébe tartozott.⁴⁷⁴ A középfokú kereskedelmi iskolák tantervi és működési szabályozása a korszakban (egészen 1938-ig) rendeleti úton történt. Az iskolákban folyó oktatás tartalmát (helyi tantervét, melyek közül számos VKM jóváhagyása után vált később általános érvényűvé), színvonalát tekintve komoly különbségek voltak az egyes iskolák között.

Áttekintve a dualizmus kori középfokú kereskedelmi iskolák tanterveit és tantervi utasításait megfigyelhető a gimnáziumok és reáliskolák tantervi utasításaiban is megjelenő közös célrendszer megfogalmazása, a hagyományos valláserkölcsei nevelés és a nemzeti érzésen alapuló nemzeti műveltség erőteljes hangsúlyozása a kereskedelmi iskolák által preferált gyakorlati képzés mellett is. Tehát az általános műveltségű tárgyakra való koncentráció a kereskedelmi iskola szakjellegének fokozásával párhuzamosan, az iskolatípusnak a középiskolai hálózatba való beillesztésére törekedett. Ezt jelzi a vallástan kötelezővé tétele, a középiskolai latin nyelvi elégtelen osztályzattal való bekerülés lehetősége, a tanári képesítésnek, óraszámoknak szigorúbb szabályozása (1895-től), illetve a tanulók számára a felvételi vizsga helyett, a polgári vagy négy középiskolai osztály elvégzésének megkövetelése.⁴⁷⁵ Ráadásul nem csak a felső kereskedelmi iskolák közeledtek a középiskolákhoz, hanem ez fordítva is igaza volt, hiszen a gyakorlatias rendkívüli tárgyakat, mint például a gyorsírást a gimnáziumi és reáliskolai (egy tizedük választotta), míg könyvviteltant a reáliskolai tanulók (egy huszada) is tanulhattak. Ezeknek a rendkívüli tárgyaknak a tanulását az 1891. évi 11.982. VKM rendelet kívánatosnak is minősítette.⁴⁷⁶ Szintén a közeledés jele volt az 1892-es országos értekezlet tantervpolitikai állásfoglalása, mely a reáliskola és a

⁴⁷² Első elnöke Darányi Ignác (1892-95), majd Matlekovits Sándor 1895-1922, Gaál Jenő 1922-1931. A kereskedelmi oktatási szakosztály élén Schack Béla állt 1900-1924 között, majd Tarutmann Henrik 1925-26, míg 1927-től Kritza István.

⁴⁷³ Nagy Péter Tibor (2000c): *Járszalag és aréna. Egyház és állam az oktatáspolitikai erőterében a 19. és 20. századi Magyarországon*. Új Mandátum, Budapest, 95.

⁴⁷⁴ Kelemen Elemér (2002): *Hagyomány és korszerűség. Oktatáspolitikai a 19-20. századi Magyarországon*. Új Mandátum, Budapest, 111.

⁴⁷⁵ Nagy, 1997. 176.; Nagy Péter Tibor (2005): Az állami befolyás növekedése a magyarországi oktatásban 1867-1945. *Iskolakultúra*, 6-7. sz. 152.

⁴⁷⁶ Nagy Péter Tibor (2000a): A húszas évek középiskolapolitikájának kialakulása. *Századok*, 6. sz. 1313-1334. <http://oitk.tatk.elte.hu/hu/NPThuszasevek> (Utolsó letöltés: 2012. 07. 21.)

gimnázium alsó tagozatának teljes egyesítését javasolta⁴⁷⁷ – lemondva az idegen nyelv tanításáról az első osztályban, helyette a „nemzeti közműveltségnek” szánva nagyobb szerepet – bár ez az egységes új tanterv nem valósult meg, de a rendkívüli tárgyak bevezetése már az alsó középfok végére biztosított némi átjárást a gimnázium, a reáliskola és a felső kereskedelmi iskola között (a gimnazisták harmadiktól tanulhattak franciát, hogy gond nélkül léphessenek át a reáliskola ötödik osztályába, a negyedik reáliskolások pedig könyvvitelt, hogy a felső kereskedelmi iskolába is folytathassák tanulmányaikat).⁴⁷⁸ A felső gimnáziumokban rendkívüli tárgyként tanulhattak rajzot – mely a műegyetemi pályára való felkészülést segíthette – francia nyelvet, mely ekkor gyakorlati irányú tárgynak számított, tanárai sem bölcsészek, hanem franciául jól beszélő érettségizettek, akik tanárvizsgálatot tettek.⁴⁷⁹ A reáliskola rendkívüli tárgyként kínálta a latint és a vegytant (ez utóbbi a felső kereskedelmiben is tanulandó), míg az egészségtan a reáliskolában és gimnáziumban egyaránt választható volt.

Mindezek alapján elmondható, hogy a közép, majd felső kereskedelmi iskolákat szabályzó 1872-es, majd 1895-ös szervezet által létrehozott iskolatípus egy olyan újszerű mobilitási csatornát jelentett a gimnáziumok és reáliskolák mellett, amely nem csak a továbbtanulást, az érettségi által bizonyos hivatalok betöltését biztosította, hanem szakmát, képzettséget is adott.

⁴⁷⁷ 1892-es értekezlet javaslata szerint az egységes középiskolában 5-8 osztályig a tanulók választhattak volna a görög, a francia és rajz tanulása között.

⁴⁷⁸ Nagy, 1998. 657-667

⁴⁷⁹ A francia nyelv tanulását a gimnáziumok fele biztosította, míg angol és olaszt két-két gimnázium. U.o. 669.

IV. FELSŐ KERESKEDELMI ISKOLÁK SORSA AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ UTÁN

Az első világháború és következményei egy időre megakasztották a dualizmus idején elindult magyar gazdasági növekedést. A trianoni béke jelentősen átalakította az ország településszerkezetét és gazdasági infrastruktúráját (elcsatolva a legjobban fejlődő városokat Pozsony, Kassa, Kolozsvár, Temesvár...stb.). A nyersanyagforrások egy részének elvesztését követően a gyáripari termelés a korábbinak 35-40%-a, míg a mezőgazdasági termelés már csak 50-60%-a körül mozgott. A Monarchia kereskedelmi rendszerének felbomlása az ebből származó jövedelmek 58%-kal való csökkenését eredményezte.⁴⁸⁰ Az alacsony termelési szint, az infláció (fedezetlen bankjegyek kibocsátása) jelentős munkanélküliséget eredményezett tovább csökkentve az életszínvonalat. Az 1920-as évek stabilizációs lépései (önálló magyar pénz, új adórendszer, Magyar Nemzeti Bank, Hitelbank, Kereskedelmi Bank) valamint a népszövetségi kölcsön – mely által külföldi tőke áramlott kölcsön formájában az országba – valamelyest megszüntette az ország izoláltságát és elkezdődött egy lassú gazdasági növekedés.⁴⁸¹ A növekedés a mezőgazdasággal szemben elsősorban az iparban (könnyűipar, élelmiszeripar) volt számottevő. A lendületet az 1929-es világválság újfent megakasztotta, mely leginkább a mezőgazdaságot sújtotta, míg egyes iparágakban (textil-, bőr-, papíripar) csak 1-2% volt termelés csökkenése. Az 1930-as évek elején a jóvátételi fizetések eltörlése, a német-magyar kereskedelmi szerződés, illetve Ausztriával és Olaszországgal való megállapodás (római jegyzőkönyv) a mezőgazdasági termékek számára jelentett fontos piacot. A termelő nagyüzemeket az állam felkarolta (villamosenergia termelés, rádióipar, alumíniumgyártás), de a jelentősebb fellendülés csak 1938 után, a hadsereg-fejlesztési programmal kezdődött.

Az első világháborút követően az 1919 márciusától rövid ideig fennálló Tanácsköztársaság idején a Kunfi Zsigmond vezetésével a Közoktatási Népbiztosság irányítása alá került az oktatásügy. A felső kereskedelmi iskolákat üzemszervezeti szakiskolákká, illetve szakmunkásképzőkké kívánták átalakítani.⁴⁸² A tervezett tanításterv a kommunista gazdálkodás számvitelét, a kommunista gazdálkodás adminisztrálását, az elosztás szervezetének ismertetését és magyar levelezést, az elosztás munkájának esztétikáját, a közgazdaságtant, a szociológiát, a proletárjogot és egyéb a kommunizmus ideológiájából következő tárgyakat ölelte volna fel.⁴⁸³ A heti 30 órában 19 tárgyat oktató üzemszervezeti iskolákat négy plusz egy évfolyamosra tervezeték. Mindez csupán terv maradt, mivel 1919 augusztusában a Tanácsköztársaság bukása után a Peidl Gyula vezette kormány megszüntette az Közoktatásügyi Népbiztosság összes rendelkezését.

A Horthy-korszak művelődéspolitikája – melynek irányelveit a keresztény-nemzeti gondolat határozta meg – a XIX. század második felében kialakult oktatási rendszert fejlesztette tovább, javítva a lakosság műveltségi állapotát.⁴⁸⁴ A korszak első vallás- és közoktatásügyi minisztereinek (Huszár Károly, Haller István, Vass József) rendelkezései a revíziós törekvések szellemében a hazafias szellemű valláserkölcsei nevelés iskolák által történő alapjainak megszilárdítását képviselték, majd 1922-től Bethlen István vezette kormány kultuszminisztere Klebelsberg Kuno már egyértelműen a kultúrfölény

⁴⁸⁰ Romsics Ignác (2003): *Magyarország története a XX. században*. Osiris, Budapest. 113.; 154-155.

⁴⁸¹ Ormos Mária (1998): *Magyarország a két világháború között 1914-1945*. Csokonai Kiadó, Debrecen. 113.

⁴⁸² A vezetés célja egy egységes oktatási rendszer kiépítése volt. A tervezett iskolarendszer felosztása a következő lett volna: óvoda, nyolcosztályos egységes népiskola, négy évfolyamos szakiskola (ipari, mezőgazdasági és kereskedelmi = elosztóüzemi), öt éves középiskola, felsőoktatás (tanítóképzés két-hároméves akadémián, tanárképző főiskola középiskolai tanárok képzésére), egyetem.

⁴⁸³ Vincze, 1935. 269.

⁴⁸⁴ Mann Miklós (1998): *Oktatáspolitikusok és koncepciók a két világháború között*. OPKM, Budapest. 9.

koncepcióját hangoztatta, melyet Hóman Bálint a nemzetnevelési szempontok erőteljes hangsúlyozásával egészített ki.

A felső kereskedelmi iskolák korábbiakban tervezett négy évfolyamossá alakításának kérdése már 1919 augusztusában napirendre került. A kultuszminiszteri posztot betöltő Huszár Károly, aki a keresztényszocialista mozgalom eszméit képviselte, úgy vélte praktikus ismereteket adó, gazdasági-kereskedelmi oktatásra, nevelésre van szüksége az ifjúságnak.⁴⁸⁵ Az 1913-ban kidolgozott négy évfolyamos felső kereskedelmi iskolák új szervezete és tanításterve 1919/20. tanévtől lépett életbe. A VKM elrendelte (1919. 160.500. B. XII.) az eredetileg 1920 tavaszán érettségiző tanulók tanulmányainak egy évvel való meghosszabbítását, így csak 1921-ben fejezték be az iskolát. Azonban a negyedik évfolyam megnyitására csak ott volt lehetőség, ahol legalább 20 fő jelentkezett, ám több határ menti iskolában ez a létszám nem töltődött fel. Ugyanis diákok egy része átjárt a megszállt területekre, hogy még a régi, hároméves rendszerben fejezhesse be tanulmányait, míg mások tanulmányaikat a harmadik év végén megszakítva munkába álltak.⁴⁸⁶ Nagy felháborodást váltott ki, és tovább nehezítette az 1918/19-es tanévben érettségizett tanulók helyzetét az 1920. szeptember 9. elfogadott a felső kereskedelmi iskolák királyi főigazgatójának határozata, mely szerint a három évfolyamos felső kereskedelmi iskolában e tanévben szerzett végzettségüket nem ismeri el az állam, és kötelesek elvégezni a negyedik évfolyamot, majd újra érettségit kell tenniük.⁴⁸⁷ A felső kereskedelmi iskola négy évfolyamossá válása az 1918 előtt érettségizett és elhelyezkedni kívánó fiataloknak számos alkalommal okozott vitás helyzeteket a munkáltatokkal, akik gyakran jogtalanul követelték a korábban végzettektől is a négyéves bizonyítványt.⁴⁸⁸ Különösen nehéz volt a helyzetük az 1919-ben megszűnt fiumei iskola tanulóinak, mely intézmény diákjai 1918 kora tavaszán befejezhették tanulmányaikat az ott kialakult politikai helyzet miatt.

Az 1919 augusztusában miniszteri rendelettel kiadott heti 32 órás tanítástervet átmenetileg, kísérletképpen vezették be ez év őszén. Az 1915-ben és 1916-ban a tanulók terhein enyhített tanítástervhez képest az 1919-es már egyrészt némileg megemelte az óraszámokat, másrészt bevezette a délutáni elfoglaltságként az úgynevezett munkadélutánt „...az ipari meg a mezőgazdasági munka közvetlen megismerése és gyakorlása a legszilárdabb alapja a közgazdasági törvények induktív megismerésének”.⁴⁸⁹ A végleges tanításterv kidolgozására 1919 decemberében a VKM egyeztetésre hívta a felső kereskedelmi iskolai tanárságot, majd minden tantárgy kidolgozására külön bizottságot hoztak létre. A bizottságok az Országos Ipari és Kereskedelmi Oktatási Tanáccsal együttműködve dolgozták ki az új szervezetet és az ahhoz kapcsolódó módszeres utasításokat.

Huszár Károlyt Haller István⁴⁹⁰ követte a VKM élén, akinek nevéhez köthető a Közgazdaságtudományi Kar felállítása. A kar megnyitását megelőző törvényjavaslat indoklásában következőképpen fogalmazott: „(...) közgazdasági életünk és intézményeink

⁴⁸⁵ Mann, 1998. 13.

⁴⁸⁶ Felső kereskedelmi iskolák negyedik évfolyamossá fejlesztése 1919. évi 160 500. B. XII. sz. rendelet alapján. MNL OL VKM K503. – 1920. – 45. cs. – 18. t. – 47382. a.

⁴⁸⁷ A Felső Kereskedelmi Iskolai Királyi Főigazgatóság határozta 1920. szeptember 9. MNL OL VKM K503. – 1920. – 45. cs. – 18. t. – 97 297 a. – 2475. ikt.

⁴⁸⁸ Csak 1922-ben és 1923-ban több mint egy tucat a VKM-hez megküldött kérvényt olvashatunk a MOL VKM anyagában, melyekben az elhelyezkedni kívánók igazolást kértek, bizonyítványuk érvényességéről. Ezek közül talán legérdekesebb, hogy még a Magyar Államvasutak sem ismerte el például Tatár György fiumei érettségi bizonyítványát. MNL OL VKM K503. – 1923. – 82. cs. – 2. t. – 192826. a. – 792. ikt

⁴⁸⁹ Vincze, 1935. 271.

⁴⁹⁰ Haller István a Huszár-, Simonyi- és Teleki kormányok alatt 1919. nov. 24-től 1920. dec. 16-ig töltötte be a kultuszminiszteri posztot. Mann, 1998. 15.

számára széles látókörrel bíró, modern műveltségű közgazdát, közigazgatásunk számára a lüktető gazdasági élet gyakorlati problémáit és a magyar mezőgazdaság érdekeit megértő, a gazdasági közigazgatásban felmerülő feladatokat megoldani képes (...) szakembereket képezzen és neveljen (...).⁴⁹¹ A nemzetgyűlés vitáján Haller arra hívta fel a figyelmet, hogy nem elég a kulturális élet feltételeinek biztosítása, új gazdasági szemléletre is szükség van, ugyanis ha azt szeretnénk, hogy „(...) magyar kereskedelmünk, magyar iparunk, magyar pénzvilágunk legyen, akkor olyan magyar ifjúságot kell nevelni, amely megszerezte az iskolában a közgazdasági tudást (...).⁴⁹²

A fentiek szellemiségében Haller István a Közgazdaságtudományi Kar mellett a középfokú gazdasági szakoktatás kérdéseiről is intézkedett. A kereskedelmi miniszterrel egyeztetve 1920. augusztus 12. kiadta a „*A négyévfolyamú felső kereskedelmi iskolák tanításterve és tanítás irányítására szolgáló módszeres utasítások*” címen az immáron végleges tanítástervet, melynek fontos célja a kultúrfölény megvalósításának szellemiségében a keresztény erkölcsi és nemzeti meggyőződésre való nevelés.⁴⁹³ A négy évre bővített felső kereskedelmi iskolát két tagozatra osztották: egy két évfolyamú kereskedelmi és egy szintén két évfolyamú közgazdasági tagozatra. Mindkét tagozat önmagában zárt, befejezett egészet alkotott.⁴⁹⁴ Az alsó kereskedelmi tagozat „*a kereskedelmi alkalmazottaktól kívánt különböző fokú felkészültségekre, részint a kereskedelmi iskolába jövő tanulók különböző képességeire és különböző anyagi helyzetére való tekintettel.*”⁴⁹⁵ Azaz a kereskedelmi tagozat az árukereskedelem részére kívánt jól képzett kiskereskedőket és hivatalnokokat nevelni. A tanításterve a magyar „viszonyokra” koncentrált, a magyar mellett csak egy idegen nyelvet tanítottak, valamint a magyar fogalmazáson, számoláson és könyvvitelen kívül a gyakorlati (szaktárgyak mellett szép- gyors- és gépírás) képzésre helyezték a hangsúlyt.⁴⁹⁶ A második év végén a tanulók végbizonyítványt kaptak, így akár be is fejezhatték tanulmányaikat. Ez a két évfolyamos, az osztrák kereskedelmi iskolára nagyon hasonló iskolatípus az oly sokak által hiányolt tanonciskola és a felső kereskedelmi iskola közötti űrt volt hivatott pótolni. A felső közgazdasági tagozaton már egy második idegen nyelv, a külföldi kereskedelem, a közgazdasági és jogismereti rendszerek, valamint a vegytan tanítása is szerepet kapott.

Az 1920-as tanításterv bevezetőjében a következő bevezető gondolatokat olvashatjuk: „*A felső kereskedelmi iskolának a köznevelés szervezetében az a sajátos feladata, hogy a kereskedelmi szakképzettséget kívánó közgazdasági pályákra készítsen elő és egyúttal a valamennyi pályán egyaránt szükséges ismeretekbe való bevezetéssel műveltséget nyújtson növendékeinek. Az intézetfaj e rendeltetésében kettős cél rejlik: a szakképzettség és a műveltség megadása. A cél kitűzésében kifejezésre kellett juttatni mind a kettőt, de magában az intézmény működésében nagy hiba volna, ha a felső kereskedelmi iskola mintegy két intézettel: egy általánosan képzővé meg egy szakiskolává válna külön-külön; ellenkezően: a tanítástervezetnek, az igazgatásnak és a tanároknak legintenzívebb törekvése az legyen, hogy a középfokú kereskedelmi oktatásban a közművelő- meg a szakképző elemek oly szoros egymásra vonatkozásban jussanak érvényre, hogy az iskola nevelésének végeredménye általános és közgazdasági irányban egyaránt harmonikusan képzett egyén legyen.*”⁴⁹⁷

⁴⁹¹ Az 1921/22. évi nemzetgyűlés irományai. Budapest, 1920. III. kötet 227-233.; Mann, 1998. 19.

⁴⁹² Mann, 1998. 20.

⁴⁹³ A négyévfolyamú felső kereskedelmi iskolák tanításterve és a tanítás irányítására szolgáló módszeres utasítás 1920. 72.000. VI. b. sz. rendelet. MNL OL VKM K503. – 1920 – 51. cs. – 18. t. – 99775. a. – 826. ikt.

⁴⁹⁴ Vincze, 1935. 272.

⁴⁹⁵ Schack, 1930. 294.

⁴⁹⁶ A négy évfolyamú felső kereskedelmi iskola tantárgyainak óraszámát lásd a melléklet 11. táblázatában.

⁴⁹⁷ A négy évfolyamú felső kereskedelmi iskolák tanításterve és tanítás irányítására szolgáló módszeres utasítások. Egyetemi Nyomda, Budapest. 1920. 8. MNL OL VKM K503. 1920 – 51. cs. – 18. t. – 99775. a. – 826. ikt.

A tanításterv hosszas indoklással kísérli meg elhelyezni ezt az iskolatípust a korabeli iskolai piacon, felhívván a figyelmet arra, hogy feladata és „pozíciója” eltér a többi középfokú szakiskoláétól. A felső kereskedelmi iskola szakiskola ugyan, ám korántsem csak mesterségre neveli a diákot, és ez az, amiben jelentősen különbözik más szakiskoláktól. Ugyanis a tanítástervben megfogalmazottak szerint kereskedelmi hivatás, „*mint a polgári városi osztályok intelligenciájának nevezetes tényezője, más képzést kíván, mint pusztán mesterségszerűt. A kereskedőnek nem csupán élőlőszóval, hanem írásban is hatnia kell a rábeszélés fegyverével és retorikai, történelmi, közgazdasági, jogi és általában minden más kereső foglalkozásnál nagyobb általános képzettséget tételez fel. Nyilvánvaló így, hogy a közműveltségi szakokat ebből a szempontból szintén joggal nevezhetjük a kereskedők valóságos szaktárgyainak.*”⁴⁹⁸

A négy évfolyamos felső kereskedelmi iskolának csakúgy, mint a három évfolyamosnak – az immáron a kereskedelmi helyett – a közgazdasági szakképzettség mellett továbbra is fontos feladata volt, hogy kellő általános műveltséget biztosítson és így „felvegye a versenyt” a többi középiskolával. Többek között a végzett diákok elhelyezkedését is figyelembe vették, amikor a közgazdasági kifejezés került a tanítástervbe. Hiszen már a korábbi évtizedekben is a felső kereskedelmi iskolából kikerülők töltötték be a kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági üzemek irodai tisztviselői, a kereskedelmi vállalatok, biztosítóintézetek, bankok és egyéb pénzintézetek vezetői, az ipari vállalatok kereskedelmi osztályainak főnöki, a közlekedési vállalatok tisztviselői, a községi közigazgatás, a megyei és állami számvevőségek, vám- és adóhivatalok tisztviselői állásait. A végzetek jelentős számban helyezkedtek el magán- és köztisztviselői állásokban, így ehhez is igyekezett az új tanításterv idomulni. A tanításterv értelmében a felső kereskedelmi iskola célja, hogy tanítványainak „*társadalomtudományi-közgazdasági alapon a jövő pályájukon megkívánt alapos magángazdasági kiképzést*” nyújtson, azaz ez az iskolatípus a „*kereskedelmi szakképzettséget kívánó közgazdasági*” pályákra készített fel.⁴⁹⁹ A korszak ideológiai gondolkodásának megfelelően a keresztény erkölcsi és nemzeti meggyőződésre való nevelés, az általános és szakműveltség átadása mellett, a testi és esztétikai nevelésre is figyelmet fordítottak. A testgyakorlás és az egészségtan mellett a munkadélután – melynek bevezetése az egyik fontos különbség a korábbi tantervhez képest – keretei között fizikai munkában vehettek részt a tanulók.

Az 1920-tól négy évfolyamosra váló felső kereskedelmi iskolákban szerzett érettségi a többi középiskolához hasonlóan egyetemi és főiskolai továbbtanulásra jogosított. Elsősorban a Közgazdaságtudományi Karon való tanulmányokra készített fel. A kereskedelmi szakokra jó és jeles, míg a mezőgazdasági szakra csak jeles rendű érettségivel lehetett beiratkozni.⁵⁰⁰

1920. december 16. és 1922. június 16. között a kultuszminiszteri posztot betöltő Vass József középiskolai reformjában a reálgimnázium létrehozása mellett, a középfokú szakiskolákat illetően is átalakítását javasolt. A gazdasági középiskolák tantervi tervezetében egy a középiskola, vagy a polgári iskola negyedik osztályát elvégzett, elsősorban gazdasági főiskolára továbbtanulni, másodsorban birtokkal (kisbirtokos) rendelkező családok gazdálkodni szándékozó fiait felkészítő – a természettudományokat és azok gyakorlati alkalmazására hangsúlyt helyező – középiskola létrehozását javasolta, azonban minisztersége idején megvalósítására már nem került sor.⁵⁰¹ A vita továbbra is

⁴⁹⁸ U.o.

⁴⁹⁹ U.o.

⁵⁰⁰ Felső Kereskedelmi Iskolai Főigazgatóság jelentése a felső kereskedelmi iskolákban elsőként végzett negyedik évfolyamos hallgatóinak továbbtanulásáról 1920. június 16. MNL OL VKM K503. – 1921. – 71. cs. – 18. t. – 59906. a. – 1058. ikt.

⁵⁰¹ Vass József levele az Országos Középiskolai Tanács elnökségének 1921. november 8. Simon Gyula (szerk. 1959): Neveléspolitikai dokumentumok az ellenforradalmi rendszer időszakából. Budapest. 237-239.

főleg az 1920-as tanterv körül zajlott. Az új 1920-as tantervet – melyet számos iskola szándékai ellenére sem minden esetben tudott betartani – a korábbiakhoz hasonlóan szinte bevezetésével egy időben már számos bírálat érte, melyek közül egyértelműen a kettős tagozódás, a tanulók túlterhelése és a szelekció volt az, amely ellen a legtöbben szót emeltek. Ugyanis a heti órák számát nem csökkentették, hanem megemelték 30-32-ről, 35-37-re, de a tényleges túlterhelést az újonnan bevezetett munkadélután jelentette, amivel valójában 40 órára nőtt a heti óraszám.⁵⁰² A gondot abban látta a Kereskedelmi Szakiskolai Tanárok Országos Egyesülete, hogy nem – az amúgy sem kevés – a három év anyagát osztották el négy évre, hanem tovább növelték azt, miközben már a 20 tantárgyat is sokallották. Ezenkívül javasolták a nyelvek csoportokban történő oktatását és azt, hogy a második nyelv felvételét csak annak kéne engedélyezni, aki az elsőnél megfelelő eredményt tudott felmutatni, illetve nehezményezték, hogy gyorsírást és gépírást a tanterv szerint csak első és második évfolyamon tanulnak a diákok, így azt az érettségire elfelejtik. Az iskolák 1923-ban a VKM-nek megküldött jelentéseikben egyértelműen a két tagozat megszüntetését kérték, azzal indokolva, mivel az első két év is már egy lezárt egésznek alkot, így már sokan a második év végén befejezik tanulmányaikat.⁵⁰³ Emellett az iskolák többsége a tanulmányi eredmények további romlásáról számolt be. Az Aranyosi-féle pesti felső kereskedelmi iskola igazgatója a következő aggodalmait fogalmazta meg a tanterv kapcsán: „A felvételi vizsgának eddig nem sok hatását látjuk. Ezen a szűrőn átjön igen sok tanuló, ami nem volna baj, mert az iskola azért iskola, hogy javítsa, nevelje ezt a rossz társadalmat. Nagy baj azonban, hogy a tanulók csekély előképzettséget hoznak ide, így nekünk kell az előkészítő iskola alfaját, az alapját pótolni. Küzdenünk kell a helyesírás elemeivel. A polgári és középiskolák elégségesnek minősítik a nagyon gyenge tanulót is, de jó tanulók dolgozatai is hemzsegnek a helyesírási hibáktól, és gyakorlatilag le kell mondanunk ma arról, hogy tanulóink átlaga kielégítő mértékben kifogástalan helyesírást használjon. Ezen állapoton ez az új tanterv sem segít, hanem inkább ront.”⁵⁰⁴

Míg voltak olyan iskolák is, melyeket Kirchner Béla felső kereskedelmi iskolák királyi főigazgatója minősített az oktatásra alkalmatlannak, mivel számos feltételnek nem tudtak megfelelni. Így járt az egri felső kereskedelmi iskola, mivel gyakorlatilag csak óraadó tanárai voltak, akik közül többen egyszerre három iskolában tanítottak, ráadásul több tantárgyra képesített oktatója egyáltalán nem volt, ráadásul a gyakorlati képzéshez szükséges felszerelés sem állt rendelkezésre (írógépek...stb.).⁵⁰⁵

A tantervbe beemelt munkadélután az elméleti oktatásba kívánta a gazdasági termelőmunkát bekapcsolni, mely a közgazdasági folyamatok megismerésére és a fogalmak megértésére, kézügyességre, a munka szeretetére, megbecsülésére neveli a diákokat. A munkadélután a mezőgazdaság, az ipar és a kereskedelem körében előforduló könnyebb munkák elvégzését jelölte ki a tanulóknak.⁵⁰⁶ A cél az lett volna, hogy minden iskolának a munkadélután adja meg a speciális „színezetét” – úgy, hogy a négy év alatt

⁵⁰² Bankó Lajos (1923): Egyesületünk felterjesztései az új órabeosztás tárgyában. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXXI. évf. 7. sz. 192.

⁵⁰³ A felső kereskedelmi iskolák jelentése a túlterheltségről 1923. június. MNL OL VKM K503. – 1923. – 83. cs. – 9. t. - 16397. a.

⁵⁰⁴ A felső kereskedelmi iskolák királyi főigazgatójának megküldött 1923. február 28. tanári értekezleti jelentés. MNL OL VKM K503. 1923. – 87. cs. – 9. t. – 51623. a. – 1493. ikt.

⁵⁰⁵ Királyi igazgató jelentés az egri felső kereskedelmi iskoláról 1922. június. 1. MNL OL VKM K503. – 83. cs. – 9. t. – 83935. t. – 3396. ikt.

⁵⁰⁶ Mezőgazdasági munka: növénytermelés, állattenyésztés, tej és vaj kezelése, baromfivédelem, selyemhernyó-tenyésztés, méhek kezelése, házinyúltenyésztés, kertészeti munka: konyhakertészet, gyógynövények, virágkertészet, gyümölcsfatenyésztés, szőlőművelés, ipari munka: asztalos, lakatos, szíjgyártó, kosárfonó, kefekötő szövőipari és könyvkötő munka, kereskedelmi munkák: csomagolás, mérés, üzleti és raktári berendezés, karbantartás, fűtőberendezések kezelése. A lányok gyümölcsfeldolgozó tanfolyamon vehettek részt, ruhavarrás, főző- és sütőgyakorlatok, mosó, vasaló, folttisztító munkák.

minden tanuló megismerkedjen a kereskedelem mellett, a mezőgazdasági és az ipari munkafolyamatokkal is –, illetve tanmenetét a gazdasági viszonyokat figyelembe véve kellett volna kialakítani.⁵⁰⁷ A munkadélután feleslegesnek és megvalósíthatatlannak tartották, mondván nincs arra pénze, helysége, berendezése, nyersanyaga és erre képzett szaktanára az iskoláknak, tehát a körülmények nem adták a megfelelő képzés biztosításához. Ezt jól példázza, hogy a fővárosi iskolákban a munkadélután keretében három szépírási és/vagy rajzórát tartották, míg a lányok ruhajavító munkákat végeztek. A munkadélután mellett a felvételi szelektációs rendszere ellen is hevesen tiltakoztak. A beiratkozni kívánó tanulóknak magyar helyesírásból és számtanból kellett felvételi vizsgát tenni. Ha a sikeres felvételi vizsga után a diák az első félév végén esetleg több mint két tantárgyból megbukott, akkor az 60652/1920. számú rendelet előírásai szerint kizárták az iskolából, így tovább nem folytathatta tanulmányait. Az első évfolyamot javítással végzett tanuló, pedig csak egy év múlva iratkozhatott be a következő évfolyamba. Elsősorban ez ellen az egyéves kihagyás ellen tiltakoztak, illetve több iskolai igazgató hívta fel a figyelmet arra, hogy más középiskolában nincs ilyen szigorú megszorítás, hiszen az 1920. december 10. elfogadott 113.240. sz. középiskolai rendtartás is csak az alsó négy osztály elvégzése utáni szelektációt írta elő.⁵⁰⁸ Az iskolák éves jelentései szerint a tanulók zöme 3-4 tárgyból szerzett elégtelent, melyek közül a szépírási és a gépírási majd mindenkinél szerepelt, ezért úgy vélték a tanárok, hogy nem igazságos, ha valaki például szépírási miatt nem folytathatja tanulmányait.⁵⁰⁹ Mindemellett szintén számos nehézséget okozott az 1920. évi 60652. VI. B. rendelet, amely megtiltotta a felső kereskedelmi iskoláknak, hogy harmadik párhuzamos osztályt is indítsanak, azonban egyes – főként – társulati, felekezeti iskolák ezt nem tartották be, mivel a túljelentkezés nagyon magas volt már a rendelet előtt is. Így cselekedett a Budapesti Kereskedelmi Akadémia is, melyet a felső kereskedelmi iskolai főigazgató bezárással fenyegetett, és az iskola többszöri kérése ellenére is elutasította a harmadik első osztály engedélyezését, azzal indokolva, hogy az iskola nem csak ezt nem tartotta be, hanem többek között az 1920. évi 72 000 sz. rendeletet sem, ugyanis továbbra sem tanítanak testnevelést, egészségtant és kellő óraszámú gépírást, illetve a nyelvi képzés sem csoportokban folyik. Ráadásul munkadélután semmilyen formában sem szerveződik, így gyakorlatilag 12-13 óra óradíjat megtakarítanak, miközben a budapesti községi kereskedelmi iskolák tandíjának kétszeresét, 600 koronát szednek be.⁵¹⁰ Miközben az iskolákba jelentkező lett volna bőségesen, a Budapest Főváros Tanácsa jelezte a főigazgatóság felé, hogy a VI. kerület Izabella utcai, VIII. kerület Vas utcai és a IX. kerület Mester utcai kereskedelmi iskolákban a termék üresen állnak, mivel a 160.357/1919 és a 60.659/1920. sz. rendeletek csak egy első osztály indítását engedélyezték, azonban engedélyt kérnek legalább az egyik iskolában párhuzamos első osztály elindítására.⁵¹¹ Az 1920-as tanításterv generálta vitás kérdések megoldására már csak Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter idején került sor.

⁵⁰⁷ Vincze, 1935. 280.

⁵⁰⁸ Indítvány a háromnál több elégtelent nyert tanulók eltávolítása tárgyában a felső kereskedelmi iskolai főigazgató jelentése a VKM-nek 1921. január 15. MNL OL VKM K503. 1921. – 66. cs. – 18. t. – 104.252. a. 253. ikt.

⁵⁰⁹ Budapesti Kereskedelmi Iskola kérelme, hogy csak az első tanév végén tiltassanak el a 3 vagy több tárgyból megbukott tanulókat. MNL OL VKM K503. 1921. – 66. cs. – 18. t. – 104.252. a. 183. ikt.

⁵¹⁰ Felső Kereskedelmi Iskolai Főigazgatóság jelentése a Budapesti Kereskedelmi Akadémia által nyitott három párhuzamos osztály tárgyában 1920. október 9. MNL OL VKM K503. 1921. – 70. cs. – 18. t. 143.238. t. – 3692. ikt.

⁵¹¹ Budapest Főváros Tanácsának kérelme a Vas utcai felső kereskedelmi iskolában párhuzamos osztály indítására. MNL OL VKM K503. – 1921. – 72. cs. – 18. t. – 128.617. a. – 4743. ikt.

Gróf Klebelsberg Kuno a Bethlen István vezette kormány (1921-1931) vallás- és közoktatásügyi minisztere (1922-1931) úgy vélte, modernizálni kell a magyar oktatást. Klebelsberg tervei az elemi (1926. évi népiskolai törvény) és egyetemi oktatás mellett a középfokú intézményekre is kiterjedtek. Úgy vélte, hogy a középosztály iskolai végzettsége és szaktudása (humán gimnáziumi érettségi és a tudományegyetemek jogi kara) már nem felel meg a modernkor követelményeinek, ezért szorgalmazta a tananyag gyakorlatiasabbá tételét, valamint az ógörög nyelv oktatásának rovására előtérbe helyezte az élő idegen nyelveket. Klebelsberg által javasolt újításoknak két fő alap gondolata: a középiskolai típusok differenciálása, illetve az összes középiskolának a főiskolára lépés szempontjából való egységes jogosítása. Álláspontja szerint, az általános műveltség tartalmi szempontból, egy rendkívül tág ismeretet jelenthet, ezért a nemzeti tárgyaknak (magyar nyelv és irodalom, történelem) továbbra is azonosoknak kell lenniük, míg a többi művelődési területnek (modern nyelvek, matematika, természettudományok) a tantervben érvényesülő hangsúlya már eltérhet. A nemzeti jellegű tárgyak azonossága, biztosítja a nemzet felnövekvő nemzedékeinek lelkeiben a műveltség egységének szükséges mértékét, míg a közműveltség teljes azonossága és uniformitása belső elszegényedést eredményezhet. A magyar középiskolák differenciálásának szükségességét és helyességét a nyugat-európai államok már bevált példáival (francia, német, belga, olasz) indokolta. A modernizálást szolgálta az addigi gimnázium és reáliskola közé egy új középiskola-típus, a reálgimnázium beiktatása. Az új iskolatípust a már említett 1924. évi XI. törvény szentesítette.⁵¹² Ezzel az 1924-es középiskolai reformmal Klebelsberg kettőről háromra növelte a középiskola-típusok számát. A reáliskolákat, melyek jellemzője, hogy főleg a természettudományokra helyezték a hangsúlyt, és a klasszikus nyelvek helyett németet, franciát tanítanak, meghagyta olyannak, mint amilyenek a korábbiakban is voltak. A gimnáziumot két típusra osztotta: a humán gimnázium továbbra is a klasszikus műveltséget közvetítette, míg a reáliskolával szemben támogatott reálgimnáziumi oktatás a humán ismeretanyag átadására helyezte a hangsúlyt, a latin és a német nyelv mellett, egy harmadik modern nyelvet (angolt, franciát vagy olaszt) is tanított, ezzel segítve egy idegen nyelveket jól beszélő, szűk értelmiségi réteg „kitermelését.”

Kornis Gyula az Országos Közoktatási Tanács ügyvezetője, Klebelsberg közoktatásért felelős államtitkára következőképpen fogalmazott a középfokú szakoktatás kérdéséről a 1920-as évek elején: „*Kultúrpolitikánk harmadik alapvető hibája, hogy nem gondoskodott a középfokú szakiskolákról úgy, ahogy a modern gazdasági élet bonyolultsága, a nemzet társadalmi rétegződése és az egyes vidékek szükségletei megkövetelték volna. E tekintetben a legjellemzőbb az a külföldi ember előtt érthetetlen tény, hogy a túlnyomóan agrár jellegű Magyarországon, melynek lakosságából 61% őstermeléssel foglalkozott, egyetlen középfokú mezőgazdasági szakiskola sem volt s nincsen mai napig sem. Ugyanakkor középfokú ún. felső kereskedelmi fiúiskoláink száma régi Magyarországon 60-ra rúgott, holott a lakoságnak csak 3.6%-a foglalkozott kereskedelemmel. Középfokú ipari szakiskolánk is csak néhány van, holott a lakosság 18%-a iparúzó.*”⁵¹³ A humanista-eszménynek egyoldalú uralma a szakoktatást elhanyagolta. Azonban a nemzeti kultúránk valamennyi iránya ma már megköveteli a maga emberét sajátos képességeivel az egész közösség számára. Minthogy így nem lehet mindenki számára egyforma műveltséget adni, többfajta iskolatípusra van szükség: legyen egy iskolafaj főképp szellemi-történelmi tudományoktól képviselt műveltségtípus számára (gimnázium, reálgimnázium); egy másik elsősorban természettudományi műveltség számára (reáliskola); ismét más iskolafajok a gazdasági-technikai műveltség különböző ágai számára (mezőgazdasági, ipari, kereskedelmi szakiskolák).⁵¹⁴ Klebelsberg a reálgimnáziumokat előtérbe helyező középiskolai reformjával arra törekedett, hogy a szinte kizárólag humán műveltséget adó gimnáziummal szemben a praktikus tananyagot és az élő idegen nyelveket előnyben részesítő középiskola-típusok felé terelje a középosztály gyermekeit.⁵¹⁵ Kornis Gyula által megfogalmazottak szerint, Klebelsberg úgy vélte a szaktudás csak a szigorúan vett általános műveltség megszerzésével érvényesülhet.⁵¹⁶ Az 1924. évi középiskolai törvény által biztosított specializációval (több középiskola-típus

⁵¹² Mann, 2004. 30-31.

⁵¹³ Kornis Gyula (1921): *Kultúrpolitikánk irányelvei*. Magyar Középiskolai Tanárok Nemzeti Szövetsége. Budapest. 19-20.

⁵¹⁴ U.o. 27-28.

⁵¹⁵ Mann, 1998. 63.

⁵¹⁶ Romsics Ignác (2012): Bethleni konszolidáció – klebelsbergi kultúrpolitika. *Rubicon*, 9-10. sz. 8.

közötti választás lehetősége) párosuló egységes jogosítás elve (minden középiskola egységen bármely egyetemre lehetővé tette a továbbtanulást) a célokat illetően egyfajta ellentmondást jelentett, hiszen diákok az államhatalom által megfelelő irányba történő orientálása, így nem feltétlenül érvényesült. A differenciált rendszer csak azokban a városokban érvényesülhetett, ahol többféle középiskola volt.

A kereskedelmi iskolákat érintő vitás kérdések rendezése – továbbra is törvényi szabályozás híján – 1923-ban rendeleti úton folytatódott. A VKM 1923. évi 98.210. VI. sz. rendelettel megszüntette az iskolák kettős tagozódását és a munkadélután, majd 1924-től (84.660. sz. rendelet) a felvételi vizsgát is. A kettős tagozat nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, mivel az alsó tagozat után – mely elvileg közvetlenül az árukereskedelemre készítette fel – a tanulók többsége nem lépett ki a munkaerőpiacra (maguk a szülők is idegenkedtek gyermekeik munkába állásától), így az a cél, hogy a felső tagozaton csak a jobb képességűek folytatják tanulmányaikat nem teljesült.⁵¹⁷ Még 1921-ben egyről kettőre emelték a hit és erkölcs tanórák számát mind a négy évfolyamon, majd 1924-ben a második idegen nyelv tanítása is az első évfolyamtól vette kezdetét. Emellett a kereskedelmi iskolai tanárok többsége hevesen tiltakozott az 1925. évi 60.177/VI. és az 1926. évi 38.100/VI. VKM rendelet ellen, előbbi a kereskedelmi ismereteket, mint önálló tárgyat az első osztályban, utóbbi a második osztályban is bevezette volna, aminek következtében a kereskedelmi levelezés tantárgy oktatásának kezdete a harmadik évfolyamra tolódott, ami e tárgy terén évtizedek óta tapasztalt és bírált tanulói hiányosságokat csak tovább rontotta.⁵¹⁸ Végül a kereskedelmi ismeretek és levelezés tantárgy 1925-től kettévált. A tanárok mellett a kereskedelmi és iparkamara továbbra is a felső kereskedelmi iskolák kellő színvonalú szakiskolai jellegét hiányolta.

Mindeközben a VKM és Schack Béla a kereskedelmi iskolák főigazgatója úgy látta, hogy a tanulók túlságos megterhelésnek fő oka nem csak a tanításanyag mennyiségében, hanem abban rejlik, hogy az azt előadó tanárok némelyike a saját tantárgyát olyan részletesen tanítja, amire egy középiskolában nem lenne szükség.⁵¹⁹ Mindennek oka meglátásuk szerint, abban keresendő, hogy míg a többi középiskolai tanár képesítésének megszerzése után abban az iskolatípusban tanít, amelybe maga is járt, ismerve már annak tanításanyagát, légkörét, addig a felső kereskedelmi iskolai tanárok többsége (akik középiskolai tanári oklevéllel, illetve azt kiegészítő szakosított végzettséggel érkeztek) nem tudja felmérni, hogy az általános és szakiskolai tananyag milyen komoly kihívások elé állítja a tanulókat.

Orel Géza az általa 1926-ban készített reformtervezetben – melyhez a kereskedelmi érdekképviselőket GYOSZ-t, TÉBE-t, IPOSZ-t és az OMKE-t kívánta megnyerni – a felső kereskedelmi iskolák hatékonyabb gyakorlati képzése érdekében – francia mintára – azok specializálódását javasolta az utolsó negyedik osztályban, attól függően, hogy a városban mely ipar, kereskedelmi ág a meghatározó (Miskolc, Diósgyőr, Ózd: vasgyártás, Győr: textil, bőr, papírgyártás, Pécs: porcelán. Üveg, majolika, Szombathely: textilgyártás, Szeged, Debrecen, malomipar, mezőgazdasági ipar, Sopron, Kaposvár cukorgyártás, Kecskemét szőlő-gyümölcsstermesztés), amennyiben nincs az adott városban/régióban igazán meghatározó ágazat, akkor bank, árú- és szállítás-fuvarozás csoportokat indítanak. Tehát a kereskedelmi iskolai tananyagot továbbra is három év alatt sajátították volna el a tanulók, míg a negyedik évfolyam csak a specializálódásról szólt volna.⁵²⁰

⁵¹⁷ Felső Kereskedelmi Iskolai Királyi Főigazgató jelentése a vallás és közoktatásügyi miniszternek. MNL OL VKM K503. – 1928. – 116. cs. – 3. t. – 34217. a. – 58142. ikt.

⁵¹⁸ A 60.177/VI.-1925 és 38.100/VI.-1926. számú VKM rendeletek. *Kereskedelmi Szakoktatás*, 1926/27. XXXIV: évf. 3. sz. 160.

⁵¹⁹ Schack–Vincze, 1930. 300.

⁵²⁰ Orel Géza (1926): A felső kereskedelmi iskolák reformjához. Franklin, Budapest. 11-13.

A fentiekben említett több hasonló változtatás és megfogalmazott hiányosság 1927-re egy újabb tanításterv⁵²¹ kiadását indokolta. Az új tanításterv értelmében az iskola és tanárainak legfőbb törekvése, hogy a középfokú kereskedelmi (közgazdasági) oktatás során a köz- és a szakműveltségi képzés oly módon kapcsolódjanak össze, hogy „*az iskola nevelésnek végeredménye általános meg közgazdasági irányban egyaránt harmonikusan képzett egyén legyen.*”⁵²² Ugyan az iskola feladatai között újfent megjelenik a kereskedő hivatásra való felkészítés, azonban a tanítástervhez kapcsolódó 1934. évi 44.000 szám alatt kelt rendelettel kiadott utasítás már a társadalomtudományi-közgazdasági alapon történő képzést hangsúlyozta.

Az 1927-es tanításterv azonban továbbra sem valósította meg a hön óhajtott heti 30 órás oktatást, ugyanis 31-32-32-32 heti órák száma 1931-től tovább növekedtek (32-32-34-34), köszönhetően a gyorsírás, a gépírás és a testnevelés óraszámainak emelkedésének.⁵²³ A továbbra is magas óraszámok miatt a harmadikos és negyedikes tanulóknak hetente négyszer délután is volt órájuk. Az óraszám mellett az 1927-es tanításterv további hibájának tartották a második idegen nyelv kötelező tantárggyá tételét, miközben a diákok német nyelvtudása továbbra is nagyon hiányos volt. Ráadásul a gépírást – melynek kötelező tantárggyá tételét már több alkalommal javasolta a szaktanárok egyesülete – második évfolyamon a nem kötelező tantárgyak közé sorolták, sőt a harmadik és negyedik évfolyamon csak a leányiskolákban tanították.⁵²⁴ Szigorították az egyéb egy és két éves női és fiú kereskedelmi tanfolyamokat végzett, vagy felső mezőgazdasági, felső ipari, ipari szakiskolai, illetve tanítóképzőkből átíratkozni szándékozók beíratkozási feltételeit. A tanulóknak igazolni kellett korábbi iskolai bizonyítványaikkal és a hiányzó tárgyakból tett felvételi vizsgával, hogy az adott osztálynak megfelelő tudással rendelkeznek. Az egyik felső kereskedelmi iskolából a másikba történő átíratkozásra csak év elején nyílt lehetőség, év közben csak rendkívül indokolt esetben külön kir. főigazgatói engedéllyel. Azok a tanulók, akik kereskedelmi érettségit szándékoztak tenni, a jól ismert írásbeli tárgyak mellett politikai számtanból is vizsgát tettek, majd az előbbieket sikeres letétele esetén a szóbeli vizsgán magyar irodalom, történelem és földrajz tárgyakból csak a gazdasági vonatkozású kérdésekre kellett válaszolniuk, végül a gyorsírói tudásukat is bizonyítani kellett. A Klebelsberg által kiadott 1927-es tanítástervhez 1934-ben jelent meg a már említett utasítás.⁵²⁵

Érdeemes egy pillantást vettünk újfent az 1895-ös három évfolyamos és 1927-es négy évfolyamos tantervre,⁵²⁶ ha összehasonlítjuk, láthatjuk, hogy gyakorlatilag a tantárgyak nem változtak csak anyaguk bővült, miközben a tanárok évtizedek óta annak csökkentését javasolták. A korábbi tanítástervvel szemben az újban a gyorsírás és a gépírás az, amely heti kilenc órával a kötelező tantárgyak sorába emelkedett. Azaz a tantárgyak száma nem igen nőtt, annál inkább azok tananyaga. Amíg a XIX. század végén mind a szülők, mind a diákok részéről a magas óraszám az egy évvel rövidebb tanulmányi időért cserébe még elfogadható volt, addig ugyanezen heti óraszámok négy évfolyamon már sokkal kevésbé. Mind az 1920-as, mind az 1927-es tanterv esetén egyaránt megfigyelhető a középiskolai jelleg némi visszaszorulása, ugyanis amíg 1895-ben 53 óra jutott a közműveltségi

⁵²¹ Felső kereskedelmi iskolák rendtartása, 67.500/1927 VKM rendelete. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1927. 5. MNL OL VKM K503. – 1927. – 109. cs. – 3. t. – 38597. a.

⁵²² U.o.

⁵²³ A gépírás a női iskolák negyedik osztályában kötelező tantárgy (fiúknál nem), 1931/32-től gyorsírás és a gépírás heti 9 órával egyaránt kötelező tárgy lett. Az egyes tantárgyakat és óraszámát lásd a melléklet 12. táblázatában.

⁵²⁴ Reich Manó (1930): Lényeges hibák az új tanítástervezetben. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXXVII. Évf. 5. sz. 272.

⁵²⁵ Vincze, 1937. 110.

⁵²⁶ Lásd a melléklet 7.; 10.; 11.; és 12. táblázatát.

tárgyakra, addig a négy évfolyamon 50 óra, miközben a szaktárgyak óraszámja 47-ről 66-ra emelkedett.⁵²⁷ E jelleg csökkenésének hátterében minden bizonnyal szerepet játszott, hogy a felső kereskedelmi iskolák 1920-tól kikerültek az Országos Közoktatási Tanács ügyköréből – mely az iskolatípust mindvégig középiskolai jellegűnek tekintette – és a kereskedelmi osztállyal bővített iparoktatási tanács alá rendelődték, mely a szakképzésre igyekezett a nagyobb hangsúlyt helyezni.

Szinte egy időben az 1927-es tanításterv életbelépésével készített a felső kereskedelmi iskolák kir. főigazgatója egy felmérést az ország összes felső kereskedelmi iskolájának állapotáról. Az iskolalátogatások során ugyanazon hét kérdés mentén vizsgálódtak:

1. tanulók erkölcsi és fegyelmi állapota és a tanítás eredménye;
2. modern nyelvek tanítása;
3. testnevelés eredménye;
4. iskolák elhelyezése;
5. épületek állapota;
6. tanárság szellemi és erkölcsi színvonala;
7. tanárképzés helyzete⁵²⁸

A jelentés szerint a diákok fegyelme „megüti” a kellő mértéket (fiúk 78%-a jó magaviseletű, a lányok esetében ez az arány 94%), de egyértelműen kimutatható, hogy a középiskolákból érkezett tanulók sokkal fegyelmezettebbek, mint a polgári iskolából jövők. A tanulmányi eredményüket összességében kielégítőnek értékelték (a fiúk 74%-a, a lányoknak 86% felelt meg), jelezvén, hogy a polgári végzettséggel érkező tanulók döntő többsége „igen fogyatékos” előképzettséggel rendelkezett. Továbbra is magas volt az óramulasztások aránya, melynek oka egyrészt, hogy sok diák az internátusok hiányában messziről járt be, másrészt a szülők „nemtörődömsége” is nagy gondot jelentett. A nyelvek tanítása terén – a már korábban is ismert – komoly hiányosságokra derült fény. Ennek okát a tanárihiányban látták az iskolák, melynek következményeképpen az előírt nyelvi csoportokat legtöbb intézményben nem tudták megszervezni. De a tanulók hiányos előképzettségét is problémának látták, véleményük szerint sokan még magyarul sem tudnak írni és fogalmazni helyesen, ráadásul nagyon különböző nyelvi tudással érkeznek (amíg a középiskolások 23%-a ha nem is nyelvi, de legalább nyelvtani tudással rendelkezett, addig a polgári iskolások 73%-a egyetlen idegen nyelvet sem tudott).⁵²⁹ Ezért nem értettek egyet a két idegen nyelv első évfolyamtól való tanításával. A felvételi vizsga visszaállítását is javasolták, melyet tudvalevő, hogy a felső ipariskolákban nem töröltek el. A budapesti Baross Gábor Állami Felső Kereskedelmi Iskola igazgatója szerint „*e vizsgálat segítségével mentesíteni lehetne a felső kereskedelmi iskolákat attól a kulturcsócseléktől, amelyet belső egyéni erők hiányában formálni úgy sem lehet s csak meggátolja az iskolai intenzív munkát.*”⁵³⁰

Orel Géza budapesti felső kereskedelmi iskola igazgatója is a szigorú felvételi vizsga mellett emelt szót, egyúttal nem javasolva a gimnázium negyedik osztályában latin nyelvből elégtelenre osztályozott tanulók felvételét bármely kereskedelmi iskolába.⁵³¹

⁵²⁷ A szaktárgyak óraszámja így is jóval elmaradt például a német felső kereskedelmi iskolától, ugyanis míg a lipcei 4 évfolyamos kereskedelmi középiskolában az általános és szakműveltségű órák megoszlása: 91:33, addig hazánkban 50:66. Szuppán Vilmos (1931): Még néhány szó a felső kereskedelmi iskola problémájáról. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXXVIII. évf. 10. sz. 417.

⁵²⁸ Jelentés a felső kereskedelmi iskolák látogatása alkalmával szerzett tapasztalatokról 1928. február 4. MNL OL VKM K503 – 1928 – 113. cs. – 3. t. – 9271. a. – 81176. ikt.

⁵²⁹ U.o.

⁵³⁰ Baross Gábor Fiú Felső Kereskedelmi Iskola igazgatójának jelentése. MNL OL VKM K503 – 1928 – 113. cs. – 3. t. – 9271. a. – 81178. ikt.

⁵³¹ Orel, 1926. 9.

A testneveléssel kapcsolatban a legnagyobb gondot a tornatermek hiánya jelentette, illetve a testnevelő tanárok közül alig akadt olyan, aki rendes tanári állásban lett volna. A felső kereskedelmi iskolák földrajzi helyzetét illetően úgy ítélték meg, hogy sokkal jobb a megoszlás, mint a háború előtt, amikor nem a térség kulturális, gazdasági szükségletei alapján létesítettek iskolákat, hanem a helyi lobbik ereje és a vidékiek politikai „megtartása” szerint került sor egy-egy intézmény megalapítására. Az iskolákba való többszörös túljelentkezés (1918/19-ben 58, 1926/27-ben 50 iskola működött) tapasztalatai alapján, javasolták a diákok mezőgazdasági és felső ipariskolák felé való irányítását, és úgy vélték nem lenne szabad tovább növelni a fővárosi iskolák tanulói létszámát (diákok 50%-a a fővárosi kereskedelmi iskolákat látogatta, miközben egyharmada volt csak budapesti, így 500-600 fős „mamutiskolák” jöttek létre).

Az épületek többsége a jelentés szerint hiányos és egészségügyi szempontból tanításra nem alkalmas, sőt sok iskolának nem volt saját épülete (más iskolával közösen nyert elhelyezést, vagy bérházakban működött), szertárak hiányoztak és tornaterem vidéken szinte egyáltalán nem volt. A tanárok helyzetét illetően sem történt jelentős előrelépés, a 702 tanár (hitoktatók nélkül) közül 370 főnek (53%) volt kellő képzettsége és egyúttal rendes tanári állása, a többségük továbbra is polgári iskolai, felső népiskolai vagy pedagógiai végzettséggel egyáltalán nem rendelkezett. Sőt működött olyan iskola is, ahol egyetlen rendes tanár sem volt alkalmazásban. Az igazgatók úgy ítélték meg, hogy amennyiben ez így marad, akkor „*tantervünk papíros alkotmány fog maradni.*”⁵³² A szaktanárképzés kapcsán ugyan üdvözölték az önálló szaktanárképző intézmény felállítását, de az internátus hiánya, az egyetem és a tanárképző intézet felé is fizetendő tandíj miatt kevésbé volt népszerű a tanárjelöltek körében.

Összességében a felső kereskedelmi iskolák királyi főigazgatója az iskolák számának csökkentését és a belépés feltételének szigorítását javasolta, így csökkentve azon diákok számát, akik csak az egyéves önkéntesség megszerzése miatt választják ezt az iskolatípust. A pesti iskolák egyikének igazgatója így vélekedett: „*Így magyarázható a kereskedelmi iskolák más országokhoz viszonyított magas száma, s így lett aztán iskolánk is sajnos a kulturproletariátus tényezőjévé.*”⁵³³

Nem volt egyetértés a rendkívüli tárgyak óraszámát illetően sem. Egy évvel az új tanításterv bevezetése után a felső kereskedelmi iskolák kir. főigazgatója benyújtotta a rendkívüli tárgyak tanításának szabályozásáról szóló javaslatát, ami lényegében megegyezett a középiskolák szabályrendeletével, mely ideiglenesen két évre lépett volna életbe, amíg az Országos Ipari és Kereskedelmi Oktatási Tanács (OIKOT) kidolgozza végleges szabályzatot. A főigazgató javaslata szerint a következő tárgyak közül választhattak a tanulók: német társalgási gyakorlat, francia nyelv, természettudományos gyakorlat, német gyorsírás, gépírás, szépirás. Végül az OIKOT tervezete szerint a tárgyak következőkkel egészültek ki: angol, olasz, vegytani gyakorlat, helyesírás-fogalmazás, vívás tánctanfolyam.⁵³⁴ Azonban csak az elégségesnél rosszabb jeggyel nem rendelkező diákok választhattak a nem kötelező tárgyak közül, amennyiben év közben tanulmányi eredményük leromlott, eltilthatták őket annak folytatásától.⁵³⁵ A rendkívüli tárgyakból is osztályzatot kaptak a diákok amennyiben egész évben heti két délután részt vettek az órákon.

⁵³² U.o.

⁵³³ U.o.

⁵³⁴ Országos Ipari és Kereskedelmi Oktatási Tanács rendelettervezete megküldve a felső kereskedelmi iskolák kir. főigazgatójának. MNL OL VKM K503 – 1928 – 119. cs. – 3. t. – 73409. a. – 3582. ikt.

⁵³⁵ A felső kereskedelmi iskolák kir. főigazgatójának javaslata a rendkívüli tárgyak tanításának szabályozásáról 1928. december 6.. MNL OL VKM K503 – 1928 – 119. cs. – 3. t. – 73409. a. – 85414. ikt.

A felső kereskedelmi iskolákban oktatott tantárgyak összetétele és óraszámja mellett szinte állandó vita tárgya volt az 1920-as évek közepén, hogy miként lehetne ezen iskolatípust látogató diákok tanulmányi eredményén javítani, vagy más szóval a pálya iránt ténylegesen érdeklődőket felvenni. A kérdés rendezését a VKM is sürgetőnek ítélte, és a megoldás egyik lépéseként bocsátotta ki 1928. március 1. kelt 10.097. VI. számú rendeletét, melyben arra szólította fel a felső kereskedelmi iskolák tanárait, hogy az első évfolyamra beiratkozó tanulókat a korábbi esztendőkkel szemben sokkal szigorúbban bírálják (osztályozzák) és a második évfolyamra csak azokat engedjék, akik az iskola elvégzésére valóban alkalmasak.⁵³⁶ A szaktanárok egyesülete szerint a tanulók létszámában megmutatkozott túltermelés az iskolák nagy számára vezethető vissza. Ráadásul az iskolák jelentős része az ország oly pontjain működött, ahol tényleges kereskedelmi élet nem folyt és nyilván egy kereskedelmi iskola önmagában nem is volt képes annak megteremtésére. Szintén negatívumként említették, hogy a legtöbb fiatal előtt nincs példa (nevelő környezet), azaz saját környezetében nem igen szerezhették tapasztalatot arról, milyen is a kereskedelmi élet, hogy egyáltalán elképzelése legyen, mit is kínál a képzés, amire jelentkezett. Az alacsony színvonal okát, pedig egyrészt abban látták, hogy eleve rendkívül csekély alapismerettel érkeztek a diákok, másrészt a tanárok képzettségét és a kereskedelmi életben való jártasságát is igen hiányosnak ítélték. Mindez hozzájárult ahhoz, hogy a kereskedelmi iskola tulajdonképpen a középosztály tudományos pályára nem készülő, arra képességei folytán sem alkalmas gyermekeinek iskolájává vált, ahol az általános műveltséget biztosító tárgyak mellett gazdasági ismereteket is szerezhettek. Javasolták a kereskedelmi iskolák egy részének mezőgazdasági iskolává való átalakítását, melyre az ország gazdasági viszonyait figyelembe véve, valós igény mutatkozott. Bár az első évfolyam végén bevezetett szelekció céljával általánosságban a kereskedelmi szakoktatásban érintettek többsége (a rendelet kapcsán megjelent korabeli sajtóorgánumok írásait áttekintve) egyetértett, ám annak tényleges megvalósítása már igen csak kétséges volt, hiszen ez az iskolák bevételeinek, vagyis a tandíjak nagy részének elvesztését jelentette volna, ami egyszersmind iskolai osztályok, vagy akár egyes iskolák megszűnését eredményezhette, ami már közel sem volt célja a fenntartóknak és az iskolák tanárainak. Tehát a köz- és a magánérdek ütközött. Az iskolák esetleges bezárását nem csak a fenntartók, hanem a korabeli oktatásügy jeles képviselői is elleneztek, mondván az intézmények hirtelen megszüntetésének számos negatív következménye lenne, egyrészt egyes vidékek ezzel elveszítenék a középfokú iskolájukat, mely a térség fejlődését is hátráltatná, másrészt a szegényebb családok gyermekei számára megszűnne az az iskola, melynek részben vagy teljes egészében való elvégzése viszonylag könnyű elhelyezkedést és egyúttal társadalmi felemelkedést biztosított. Ugyan a rendelet célját illetően egyetértés volt, azonban a szelekcióval szemben a szakoktatás átalakításában látták hosszú távon a megoldást (pl. kereskedelmi iskola csak az ipari, kereskedelmi gócpontokon működjön, a négy mellett a három és a kétéves kifejezetten gyakorlati kereskedelmi, gazdasági képzés visszaállítását javasolták azokban a városokban, ahol kevés igény mutatkozik a felsőfokú továbbtanulásra).⁵³⁷ A kereskedelmi szaktanárok úgy vélték a rendelet hatékony végrehajtásának feltétele a fent említett, évtizedek óta orvoslásra váró problémák, anomáliák rendezése. Mindezeket az 1928-ban összehívott III. Egyetemes Tanügyi Kongresszuson egy előterjesztésben meg is fogalmazták:

„I. Kérjük a felső kereskedelmi iskolai törvény megalkotását, mely vegye figyelembe:

- 1. iskoláinknak a hagyományoktól megalapozott fejlődési irányát,*
- 2. az általános műveltség és az a szakirányú oktatás kialakult harmóniáját,*

⁵³⁶ Vöő Mihály (1928): Az első évfolyam végén megejtendő szelekció. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXXV. évf. 9. sz. 486

⁵³⁷ Laurentzy Vilmos (1928): Szelekció. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXXV. évf. 9. sz. 493.

3. az egységes nevelésbe és a modern iskolareformok során megalkotott iskolarendszerbe való beilleszkedését,
4. a többi iskolafajhoz való reakciókat, szabja meg a törvény iskoláinknak a főiskolákhoz való viszonyát,
5. általában szabályozza mindazokat a részeket, melyekről a középiskolai törvény intézkedik. Előkészítő munkáiban terjeszkedjék ki a minősítés kérdésére, foglalkozzék a nyolcosztályos iskola kérdésével, az idegen nyelvek oktatásának kérdésével és a lányok kereskedelmi szakoktatásra való applikációjával is.

II. A törvény állapítsa meg a kereskedelmi szakiskolák tanári státusát. Addig is, míg ez életbe lép az eredményes tanítás föltételéül kérjük a teljes szakszerű tanári státus kiépítésének azonnal való megkezdését.

III. Kérjük az adminisztratív h. igazgatók óraredukciójának végrehajtását a nem állami iskolákra is kiható rendelkezéssel és munkakörének megszabását.

IV. Kérjük a kereskedelmi iskolák vezetésére és irányítására még két főigazgatóság felállítását.⁵³⁸

A két újabb főigazgatóság felállításának igénye nem volt alaptalan kérés, ugyanis amíg 1927-ben 153 középiskola hat (átlag egyenként 25 iskola), 51 tanítóképző kettő (átlag szintén 25 iskola), 432 polgári iskola 28 (átlag 16 iskola), addig a 110 kereskedelmi iskola egy főigazgató alá tartozott, ráadásul a tanítóképzőkkel és középiskolákkal szemben a kereskedelmi iskolák esetében szakfelügyelők sem segítették a munkát.⁵³⁹ Emellett a felső kereskedelmi iskolai tanárok státuszának rendezését tartották az egyik legégetőbb problémának, mivel 1927-ben 653 tanár közül – az igazgatókat nem számítva – 321 főnek (49%) volt rendes tanári állása, illetve legalább 160 tanárra lett volna még szükség az iskolákban.⁵⁴⁰

Az 1930-as évekre újfent kiéleződött a vita a kereskedelmi szakoktatás terén. A kereskedelemi és iparkamara már 1925 óta folyamatosan bírálta a felső kereskedelmi iskolákat, melyek szerintük szinte teljesen elvesztették szakiskolai jellegüket. Éber Antal országgyűlési képviselő a törvényhatósági és pénzügyi bizottságban a következőket fogalmazta meg: „A felső kereskedelmi iskolák tanításterve nincs tekintettel a gyakorlati élet követelményeire s az iskolák éppen e miatt nem adhatják meg a végzeteknek azt a képzettséget, amely képesíthetné a fiatalságot arra a kezdetleges foglalkoztatásra, amelyre egy vállalatnál szükség van, ha fizetést akarnak húzni, ha előmenetelben akarnak részesülni. A túltengő általános ismeretek helyét a gyakorlati életben hasznosítható ismereteknek kellene elfoglalniuk.”⁵⁴¹ „A kereskedelmi gyakorlat jóval kevesebb szakismerettel beéri, mint amennyit a tanterv magában foglal, de a kevesebbhez biztosabb tudás párosuljon.”⁵⁴² Úgy vélte mindenekelőtt a gépírást és gyorsírást kéne megfelelő szinten minden tanulónak elsődlegesen elsajátítani, hiszen „aki tökéletesen tud gépelni és gyorsírni magyarul és németül, nálam és minden bankban ma is tárt karokra találna, mindenütt szívesen felvennék, mert ez az, amire szükség van, és ez az, amit nem tudok megkapni.”⁵⁴³ Hajnal Dávid a fiumei, majd a budapesti állami felső kereskedelmi iskolai tanár a kereskedelmi iskolák eredménytelenségét abban látta, hogy azokat 1920-ban négy évfolyamossá alakították át, így elvesztették vonzerejüket és végleg elriasztották a jobb képességű középiskolai diákokat (1922/23-ban a fiúiskolák tanulóinak 37%-a érkezett középiskolából, 1926/27-ben 23%, 1930/31-ben 14%).⁵⁴⁴ Úgy vélte a

⁵³⁸ Gálos Dezső (1929): A III. Egyetemes Tanügyi Kongresszus kereskedelmi iskolai szakosztályának előadásai. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXXVI. évf. 1-2. sz. 22.

⁵³⁹ U.o. 21.

⁵⁴⁰ U.o.

⁵⁴¹ Vincze, 1935. 291.

⁵⁴² Szuppán Vilmos (1931): Még néhány szó a felső kereskedelmi iskola problémájáról. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXXVIII. évf. 10. sz. 418.

⁵⁴³ Vincze, 1935. 291.

⁵⁴⁴ Szuppán, 1931. 411.

probléma gyökere nem abban rejlik, hogy a gyenge képességű polgári iskolai tanulók elárasztották a kereskedelmi iskolákat, hanem abban, hogy a középiskolákból érkező – egyszersmind műveltebb, jó tanulmányi eredménnyel rendelkező, jobb módú – diákok száma csökkent jelentősen, melynek következtében a tanulmányi eredményeknek a századfordulónál is jóval rosszabb átlagát produkálták az iskolák az 1930-as évekre. Hajnal szerint a polgári iskolák színvonala 1920 óta nem süllyedt ilyen mértékben, sőt emelkedett, így téves a polgári iskolai oktatás alacsony színvonalára fogni a kereskedelmi iskolai tanulók eredménytelenségét.

Matlekovits Sándor az Országos Ipari és Kereskedelmi Oktatási Tanács volt elnöke az általa a középiskolainál nehezebbnek ítélt érettségi vizsga eltörlését javasolta. Míg mások, köztük Vincze Frigyes 1929-ben a felső kereskedelmi iskolák közgazdasági líceummá való átnevezését támogatta, azzal érvelve, hogy a kereskedelmiben végzett diákoknak csak 22%-a lépett kereskedői pályára, ezért szerencsésebb lenne a kereskedelmi kifejezés használatának mellőzése, tehát az iskolatípus célja, feladata nem változna, csak a neve.⁵⁴⁵ Emellett arra igyekezett felhívni a figyelmet, hogy a felső kereskedelmi iskolát sokat illetett vád, mely szerint nem kellően a kereskedelmi gyakorlati életre készít fel, nem állja meg helyét, mivel véleménye szerint olyasmit várnak el évtizedek óta az iskolatípustól, amit képtelenség teljesíteni, miszerint, hogy kész kereskedőket képezzen. Véleménye szerint mindez képtelenség egy olyan gyakorlatias szakma esetében, mint a kereskedelem, melynél az évek során szerzett tapasztalat nem tanulható meg, még négy év alatt sem. Érveit azzal igyekezett alátámasztani, hogy megvizsgálva az önálló fővárosi kereskedők életkorát, megállapítható, hogy csak 31%-uk volt 40. életév alatt, 69%-uk már betöltötte a negyvenet, ugyanis az önállóságához nemcsak a tőke megszerzése szükségeltetett, hanem „*tanultság*” mely sokaknál a tőkét is megelőzte, majd a kellő gyakorlati tapasztalat, ám ez utóbbihoz az iskola csak az alapokat adhatja meg.⁵⁴⁶

Szuppán Vilmos a *Kereskedelmi Szakoktatás* hasábjain megjelent írásában arra figyelmeztetett, hogy az átnevezés nem fogja megoldani az iskolatípus gondjait, ahogy a felsőbb leányiskolákat sem „mentette meg”, hogy leánykollégiummá alakuljanak át. Ráadásul az elnevezés sem szerencsés, mivel a közgazdaságon a kereskedelmen kívül tulajdonképpen az ipart és a mezőgazdaságot is magába foglalja.⁵⁴⁷ Így inkább Boda István a Budapesti Kereskedelmi Akadémia tanára által javasolt gazdasági középiskola elnevezést támogatta. Boda István az 1926-ban Szászországban alapított – népiskola negyedik osztályából diákokat felvevő – kilenc évfolyamos (Wirtschaftsonerschule) gazdasági középiskola szervezetét ajánlotta mintául. Szuppán azonban elsősorban a tanítási módszerek újragondolásában és nem az iskolatípus átnevezésében, vagy szervezetének, tantervének sokadik átírásában látta a megoldást. Habár ez utóbbival maga sem volt teljesen elégedett, jelezvén, hogy például a történelem tantárgy esetében előírt azon célkitűzés, mely szerint a tanulóknak meg kell szilárdítani a keresztény gondolkodást, ebben a formájában nehezen végrehajtható, feltéve a kérdést „*vajon miféle keresztény gondolkodásra gondol a tanterv: katolikus, protestáns, görög-keleti szervet vagy román*”, nem beszélve a nem csekély számú izraelita tanulóiról.⁵⁴⁸ „*A mai felső kereskedelmi iskola minden baja a szakiskolai jelleg hajszolásából és túlzott hangoztatásából származik. Holott voltaképp fikció azt állítani róla, hogy szakiskola. Szerintem csak oly iskolákat szabad szakiskolákhoz számítani, melyek – mint a különféle ipariskolák, kereskedelmi tanfolyamok – szorosan*

⁵⁴⁵ Vincze Frigyes (1930): Közgazdasági líceum. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXXVII. évf. 9-10. sz. 470.

⁵⁴⁶ Vincze, 1935. 315.

⁵⁴⁷ Szuppán, 1931. 409.

⁵⁴⁸ U.o. 415.

*körülhatárolt szakmára vagy szakmacsoportra képezik a tanulót, és csupán annak a tanítására szorítkoznak, ami a képzés céljára szükséges.*⁵⁴⁹

Itt megjegyzendő, hogy a felső kereskedelmi iskolatípusnak a korabeli iskolai piacon való elhelyezésének nehézségéhez hozzájárult a hazai törvényi szabályozás okozta bürokratikus rendszer is. Ugyanis azt, hogy mely iskolatípus tekintendő középiskolának, törvény rögzítette, így bár a felső kereskedelmi iskola jellege szerint inkább volt középiskolai, mint szakiskolai, ám évtizedekre a szakiskolák közé sorolták.⁵⁵⁰

Az 1930-as évek újabb változást hozott a kereskedelmi szakoktatás életében. Ugyanis a felső kereskedelmi iskolák érettségi vizsgarendje az 1930 januárjába kelt 622-05/8. sz. rendelet értelmében 1931 júniusától életbe lépő új érettségi vizsgaszabályzattal változott meg.⁵⁵¹ Írásbeli vizsgálat tantárgyai: magyar fogalmazás (három-három, irodalmi, közgazdasági és történelmi tétel) idegen nyelvi kereskedelmi levelezés (német és francia, vagy angol, esetleg olasz), kereskedelmi számtan, gyakorló iroda (könyvvitel és kereskedelmi levelezés). Az iskola igazgatója a dolgozatok eredményeit tárgyaló értekezlet jegyzőkönyvét a dolgozatokkal együtt öt napon belül megküldte a vizsgáló bizottság elnökének. Egy vagy két írásbeli tárgyból tett sikertelen vizsga esetén a többi tárgyból szóbeli vizsgát tehetett még a tanuló. Szóbeli vizsga tárgyai: magyar irodalom, történelem, közgazdaságtan és jogi ismeretek, földrajz és áruismeret, német nyelv (kereskedelem, levelezés, fordítás, beszédképesség). Képesítés fokozatai: jeles (csak két tárgyból szerzett négyes érdemjegye), jól felet meg (legfeljebb két elégséges), megfelelt (három vagy több elégséges), nem felelt meg (ha akár csak egy tárgyból is elégtelent kapott). Ez utóbbi esetben javítóvizsgát tehetett a tanuló. A kereskedelmi érettségi 1934-től a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Közgazdasági és Kereskedelmi Karára, a Testnevelési Főiskolára, a polgári iskolai és győgyepedagógiai tanárképzőbe is továbbtanulási lehetőséget biztosított.

Az iskolatípus körüli viták kérdésének rendezése céljából a fent említett javaslatokat követően sor került egy új szervezet kidolgozására, mely nem szorítkozott csupán a kereskedelmi iskolára. A Kereskedelmi Szakiskolai Tanárok Országos Egyesületének 1931. december 8-án megtartott közgyűlésén nyújtotta be tervvezetét a közoktatás racionalizálásáról – a tanulmányait korábban Párizsban folytató – Raith Tivadar,⁵⁵² közgazdasági szakíró, felső kereskedelmi iskolai, majd egyetemi tanár. Tervezete szerint a megoldást a közoktatás teljes átalakítása jelentette volna: az egységes nyolc osztályos népiskola után választhattak volna a tanulók, hogy alsófokú szakiskolában (ipari, kereskedelmi, földművelési), vagy öt évfolyamos, az első három évben teljesen azonos tanrendű középiskolában folytatják tanulmányaikat. A középiskola első három éve után választhattak volna, hogy humanisztikus, természettudományi, vagy gazdasági (azon belül ipari, kereskedelmi vagy mezőgazdasági) tanrendű osztályban fejezik be tanulmányaikat. Az érettségi vizsga az egyes egyetemek szakbizottságai előtt zajlott volna. A tanulmányi fokok között a tehetségvizsgálati szelekció a diákok helyes pályaválasztását segítette volna.⁵⁵³ Ám amíg e tervzet a francia szakoktatás differenciált kereskedelmi iskolai rendszerén alapult, addig a kereskedelmi szakoktatás jeles képviselői a VKM részéről,

⁵⁴⁹ U.o. 417.

⁵⁵⁰ Szászországban például ezt a hazaival megegyező négy évfolyamos iskolatípust felső kereskedelmi reáliskolának nevezték, így egyértelmű, hogy a középiskolának tekintették.

⁵⁵¹ 1930. január 31. 622-05-08. sz. rendelet új érettségi szabályzat. MNL OL VKM K503 – 1933 – 157. cs. – 10. t. – 43849. a. – 674. ikt.

⁵⁵² Az üzem-, irodaszervezési, vállalati, ügyviteli és könyvvizsgálati kérdések foglalkoztatták. Magyar Könyvvitel főszerkesztője.

⁵⁵³ Raith Tivadar (1932): Iskola és racionalizálás. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXXIX. évf. 7-8. sz. 189.

(mint Vincze Frigyes vagy éppen Schack Béla) azt hangsúlyozták, hogy tényleges szakképzésnek „csak alsó és felső fokon van létjogosultsága, középfokon az emberré és polgárrá nevelésnek csak kísérője lehet.”⁵⁵⁴ Hasonlóan érvelt Kontor Lajos a Budapesti Római Katolikus négyévfolyamú Zichy-Pallavicini Edina örgrófnő Felső Kereskedelmi Iskola igazgatója: „Az iskolánk iránti nagy érdeklődés közepette túllőnek azok a célon, akik azt szeretnék, hogy a kereskedelmi iskola bármely íróasztal mellé oda tudja teremteni az azonnal tökéletesen dolgozni tudó kereskedelmi alkalmazottakat. Mi igen is igyekszünk minél szigorúbb elbírálás után, minél több tudással kibocsátani tanulóinkat, de azt a tapasztalaton alapuló tudásbeli patinát nem varázsolhatjuk végzett tanuló kezdő munkájára, amit a gyakorlat hivatott minden pályán produkálni. Ma már nincs lezárva a női munkakör az írógépszobával. Az ország gazdasági helyzete nem csak a jövedelem megszerzésén, hanem elköltésén is múlik, ezért van nagy feladata a felső k. iskolának, tehát elsőrendű érdek a magyar családi körön belül is minél tökéletesebb közgazdasági tudással vegyenek részt a jövedelemelosztás eme nekik jutó feladatának irányításában.”⁵⁵⁵ Ezenkívül további célja, hogy a felső kereskedelmi iskola „a középosztály általánosan képző iskolájává váljon, mely hivatva van arra, hogy a tömeg nevelését a ma már tulajdonképpen szakiskolákká alakuló gimnáziumoktól átvegye.”⁵⁵⁶

Bethlen István lemondásával – 1931. augusztus 19-én – lezárult egy tíz éves konszolidációs korszak. Károlyi Gyula rövid (1931. augusztus 24. – 1932. október 1.), sikertelen elnökségét követően, Horthy Miklós választása Gömbös Gyulára (1932-1936), a volt honvédelmi miniszterre esett. Gróf Klebelsberg Kuno (1922-1931) vallás- és közoktatásügyi minisztert a tárcánál Karafiáth Jenő (1931-1932), majd Hóman Bálint (1932-1942) történész, egyetemi tanár követte. Hóman művelődéspolitikájának központi gondolata a nemzeti egység megvalósítása, szemben a 1920-as évekkel, amikor a többféle nemzeti ideológia együttélése is elképzelhető volt. A nemzeti egység megvalósításának gondolata illeszkedett, a „Gömbös által a Nemzeti Munkatervben megfogalmazott, politikai nézeteinek központi elemét jelentő nemzeti öncélúság (öncélú nemzeti állam kiépítése) eszméjéhez”.⁵⁵⁷ Mái vitatott kérdés, hogy 1928 után (nem használta többé a faj fogalmát és nem faji, hanem nemzeti politikát hirdetett)⁵⁵⁸ Gömbös antiszemita nézetei – melyek nem egyszerűsíthetők le pusztán a zsidóellenességre – mennyiben változtak meg, tény, hogy kormányzása alatt zsidóellenes intézkedésekre nem került sor. A Nemzeti Munkatervben a kultúrpolitika alaptételét megfogalmazó (83.) pont volt az egyetlen, mely szóhasználatával Gömbös 1920-as évek fajvédő programjára utalt: „Magyar faji sajátosságokban gyökerező, keresztény erkölcsön és világnézetben felépülő nemzeti kultúrát akarunk”.⁵⁵⁹ Az 1924-ben a Szózat októberi hasábjain megjelent Fajvédő Párt programjában a kultúrpolitikára vonatkozóan a következők fogalmazódtak meg: „Követeljük a céltudatosabb, szélesebb és teljesebb népnevelést s a kötelező ingyenes népoktatásnak a gyermek 14. életévéig való felemelését: a kötelező népoktatás utolsó négy esztendejében rendszeres mezőgazdasági, vagy ipari, kereskedelmi szakoktatást; a falusi és tanyai iskoláztatás nagyarányú kiépítését; egész népszakoktatásunknak, elsősorban mezőgazdasági népszakoktatásunknak korszerű reformját, a népiskolák, vagy szakiskolák mellett minden községben a birtokreformkapcsán szervezendő kis mintagazdaságok felállítását. Követeljük az egységes nemzeti szellem biztosítására középiskoláinknak egységesítését a gyermek 14. életévéig, hogy így a középiskoláknak csak felsőbb négy osztályában váljon el a gimnázium a reálközépiskolától.”⁵⁶⁰ A fő hangsúlyt az iskola esetében nem az ismeretek bővítésére, hanem a nevelésre helyeződött. Célként fogalmazódott meg a tananyag csökkentése és a nevelőmunka előtérbe helyezése. Az iskolákat és tanáraikat olyan nevelőmunkára kötelezték az új jogszabályok, melyeknek legfontosabb kritériumai a „valláserkölcsös meggyőződés”, illetve a „nemzethűség”-re épülő „hazafias magatartás” voltak.⁵⁶¹ A

⁵⁵⁴ Vincze, 1935. 363.

⁵⁵⁵ Kontor, 1930. 6.

⁵⁵⁶ Kontor, 1932. 4.

⁵⁵⁷ Gergely Jenő (1996): Gömbös Gyula. *Rubicon*, VII. évf. 10. sz. 19.

⁵⁵⁸ Ormos, 1998. 151.

⁵⁵⁹ Vonyó József: A Gömbös-kormány Nemzeti Munkaterve és a fajvédelem. In: Vonyó József (szerk.): *Gömbös Gyula és a jobboldali radikalizmus*, Pécs: Pannónia Könyvek, 2001. 46.

⁵⁶⁰ Paksá Rudolf (2010): A fajvédők kecskeméti programja. *Rubicon Online*, http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_gombos_gyula_vezette_fajvedo_part_programja/

(Utolsó letöltés: 2013. 07. 20.)

⁵⁶¹ Uo., 47.

legfontosabb cél az „egységes magyar világnézet kialakítása,” melyet a hatalom tudatos, tervszerű állami szabályozással igyekezett elérni.⁵⁶²

Hóman Bálint kultuszminiszter szintén fontosnak tartotta a népiskolai oktatás fejlesztését, így a Klebelsberg által megkezdett iskolaépítési programot, a gazdasági válság miatt csökkentett költségvetéssel, így kisebb ütemben, de folytatta. Azonban a középiskolai oktatást illetően az elképzelése gyökeresen különbözött. 1934-ben alig tíz évre az 1924-ben elfogadott középiskolai törvényt követően, megszületett az újabb (1934: XI. tc.) törvény, mely a reálgimnázium és a reáliskola megszüntetésével a nemzeti egység szellemiségében új alapokra kívánta helyezni a középiskolai oktatást. Míg az 1924-es reform az iskolák differenciálását tűzte ki célul, addig az új törvény a három addigi típust megszüntetve, bevezette az egységes középiskolát, melynek a fő célkitűzése az egységes nemzetté nevelés gondolata volt.⁵⁶³ Az új egységes középiskola a gimnázium lett.

Az 1934-es törvény egyik célja a szelekciós szakasz beiktatása volt, melynek lényege hogy az érettségi önmagában nem, csak annak egy külön záradéka képesít egyetemi tanulmányokra, így a fenntartók kezéből a minisztérium által kinevezett érettségi biztos, azaz az államhatalom által kézben tartott tanügyigazgatás kezébe került a döntés.⁵⁶⁴ Mindez eszközként szolgálhatott arra, hogy a diákok egy részét megakadályozzák a felsőfokú továbbtanulásban. Hóman úgy vélte, hogy a középiskolának általános és nem szakműveltséget kell adnia, ennek az általános műveltségnek fő eleme és egyben a magyar középiskolai oktatás gerince is a nemzetismeret. A tanítás középpontjában nem a humanisztikus vagy természettudományos, hanem a nemzeti tárgyak álltak, vagyis a magyar nyelv és irodalom, a művészet, a történelem, a földrajz és az állampolgári ismeretek. Véleménye szerint a túlzott ismeretközlés helyett, módszeres értelem és világnézeti nevelésre, erkölcs és jellemnevelésre és nem utolsósorban az egészséghez elengedhetetlen testi nevelésre van szükség. A középiskolákban a tanítás mellett a nevelésnek kívánt elsődleges szerepet juttatni, ennek megvalósítása érdekében vezette be a két alsó osztályba – a nevelő hatású – osztályfőnöki órát.⁵⁶⁵ Hóman 1937-ben Nevelés és oktatás című beszédében így fogalmazott: „Az iskola két feladatot tűz maga elé, két cél felé törekszik. Általános műveltséget ad, másrészt pedig bizonyos pályákra vagy erre vezető magasabb iskolákra készít elő. E másodlagos célhoz képest, hogy valamely iskola milyen pályára készít elő, változik az a követelmény, hogy milyen és mennyi anyagot, milyen irányú ismereteket – elméleteket vagy gyakorlatiakat – oktassunk az illető középiskolában?”⁵⁶⁶ Az átfogó és egyetemes nemzetnevelési elvek egységes érvényesítését egy új, a közoktatásügyi igazgatást egyszerűsítő tanügyigazgatási törvény (1935: VI.) végrehajtásával kívánta megvalósítani, melynek célja az iskolai nevelőmunka teljes körű ellenőrzésének megszervezése volt. Tehát a tanügyigazgatás feladata lett annak ellenőrzése, hogy az elsődleges feladatukat a „nemzet nevelését” ellátják-e az iskolák, ezzel a szakmai felügyelet és az irányítás iskolai szinten is döntően kikerült a (szak)tanárok kezéből.

Hóman Bálint a középfokú szakképzés sokat vitatott kérdéseit – a kereskedelmi érdekkörök által évtizedek óta óhajtott – törvényi úton kívánta rendezni. Hóman elképzelése szerint a gyakorlati középiskoláknak a polgári iskolákra kell épülnie, így már 10 éves korban érvényesíthető a tanulók szelekciója, mellyel csökkenthető a gimnáziumi tanulók, ezzel az egyetemi hallgatók száma, majd mindezzel az értelmiségi munkanélküliség.⁵⁶⁷ 1936 májusában következőképpen fogalmazott: „A polgári iskolában nem akarok (...) egy másodrendű középiskolát látni (...), nem óhajtom, hogy kishivatalnokokat képző iskola legyen, sőt éppen ellenkezőleg: mint a szabadpályákra nevelő és mint a gazdasági

⁵⁶² Vonyó József (2009): Gömbös Gyula jobboldali radikalizmusa. *Rubicon*, 1-2. sz. 74.

⁵⁶³ Itt fontos megjegyezni, hogy a nemzetnevelés fogalmát nem Hóman Bálint használta először. Már a reformkorban Hetényi János a közjólét érdekében a nemzetnevelés/nemzetté nevelés céljaként a nemzet érdekében való összefogásról írt, mely megteremtésének feltétele az egységes pedagógiai módszerek alkalmazásával lehetséges. 1910-es években Imre Sándor a pedagógia professzora használta és fejtette ki részletesen a nemzetnevelés célját, mely nem más, mint az egységes nemzeti tudat kialakítása. Mészáros István (1992): Széchenyi ürügyén a nemzetnevelés négy változatáról. In: Balogh László (szerk.): *Az oktatási törvénykezés hazai történetéből*. OPKM, Budapest. 3-13.; Imre Sándor (1912): *Nemzetnevelés – jegyzetek a magyar művelődési politikához*. Magyar Társadalomtudományi Társ, Budapest.

⁵⁶⁴ Nagy, 2002. 19-20.

⁵⁶⁵ Ujvári Gábor: Klebelsberg Kunó és Hóman Bálint kultúrpolitikája. In: Vonyó József (szerk.): *Társadalom és kultúra Magyarországon a 19-20. században. Tanulmányok*. Pécs: Pannónia Könyvek, 2003. 95.

⁵⁶⁶ Hóman Bálint (1938): *Művelődéspolitikai*. Budapest. 275-284

⁵⁶⁷ Mann, 1998. 102.

*irányú kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági felsőiskoláknak alapépitményeül szolgáló tömegnevelő iskolát kívánom kezelni (...). A polgári iskola a nemzet nagy tömegeit gyakorlati és gazdasági irányba nevelő iskola.*⁵⁶⁸

Hóman a középiskolák egységesítését követően az 1938. évi XIII. törvénycikkkel – mely a líceumok és a gazdasági középiskolák létrehozásáról határozott – átalakította a középfokú szakoktatás rendszerét is. Ezzel megvalósult a szakképzés pártolói részéről oly sok éve sürgetett törvényi szabályozás. A törvények értelmében három középiskola-típus működött hazánkban: a gimnázium, a négyosztályos líceum és a szintén négyosztályos gazdasági középiskola, ez utóbbiba négy polgári, vagy négy gimnáziumi osztály elvégzése után lehetett felvételt nyerni. A gyakorlati irányú gazdasági középiskolákról szóló 1938. évi XIII. tc. 54. §. alapján a gyakorlati-szakmai irányú középszintű iskolákat egységesítette és létrehozta a négy évfolyamos ipari, mezőgazdasági és kereskedelmi középiskolát.

A fentiek értelmében VKM valamennyi felső kereskedelmi iskolának az 1940/41-es tanévtől kereskedelmi középiskolákká történő átszervezését rendelte el. A kereskedelmi iskolák elnevezésének kérdése az 1930-as évek közepétől került újra napirendre. A Középiskolai Tanárok Országos Egyesülete 36 felső kereskedelmi iskolai igazgatóval és 293 felső kereskedelmi iskolai tanárral egyetemben már 1934. április 30-án memorandummal fordult a VKM felé kérvényezve a kereskedelmi akadémiai cím végleges eltörlését. Hasonló kérést fogalmazott meg 1936. június 20-án a Turul Szövetség és a Széchenyi István Bajtársi Egyesület, majd 1938 januárjában a Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetsége (MEFHOSZ) küldte el indítványát Hóman Bálintnak, tiltakozva a hét évtizede a közgazdasági kar mellett, főiskolai színezettel működő Budapesti Kereskedelmi Akadémia ellen, mely érthetetlen előjogokat élvez az ország többi 48 felső kereskedelmi iskolájával szemben, egyúttal befolyásolva a munkavállalási lehetőségeket.⁵⁶⁹ A felső kereskedelmi iskolák nevének egységes rendezését és az egyenlő elbánás elvének valamennyi kereskedelmi iskolával szemben való alkalmazását, azaz a budapesti Alkotmány utcai felső kereskedelmi iskola akadémiai nevének megszüntetését kérte 1938 februárjában a Baross Szövetség (Kereskedő-Iparos és Rokonszakmák Országos Egyesülete) is.⁵⁷⁰

Mindeközben az 1934/35-ös költségvetés az iskolatípus elsődleges feladatának a kifejezetten közgazdasági képzést jelölte meg: „*A felső kereskedelmi iskola a közgazdasági (kereskedelmi) pályára készülő ifjúságnak a szükséges szakismereteket és kellő általános műveltséget megadja.*”⁵⁷¹ Ennek kapcsán javasolta Vincze Frigyes is az iskolatípus közgazdasági vagy líceumi átnevezését.⁵⁷²

Az 1938-as törvény értelmében a „*gazdasági középiskola feladata, hogy a tanulót vallásos alapon és nemzeti szellemben erkölcsös polgárrá nevelje, gyakorlati irányú és gazdasági szellemű műveltséghez és az iskola különleges szakirányának megfelelő szaktudáshoz juttassa s ezzel felsőbb szaktanulmányokra is képessé tegye.*”⁵⁷³ Törs Tibor országgyűlési képviselő az 1938-as gyakorlati irányú középiskolákról szóló törvényjavaslat tárgyalásakor felszólalásában következőképpen fogalmazott: „*(...) az ifjúság kielégítheti művelődési vágyát, kielégítheti a társadalmi felemelkedésre való törekvését és olyan képzettséget szerezhet*

⁵⁶⁸ Hóman, 1938. 122.

⁵⁶⁹ Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetsége (MEFHOSZ) indítványa Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszterhez az akadémiai cím tárgyában 1938. január 24. MNL OL VKM K503 – 1937-1944 – 162. cs. – 1. t. – 189. ikt.

⁵⁷⁰ Baross Szövetség kérelme az egyenlő bánásmód elvének biztosítása tárgyában 1938. február 10. MNL OL VKM K503 – 1937-1944 – 162. cs. – 1. t. – 71. ikt.

⁵⁷¹ Az 1934/35. évi XIV. tv. az állami költségvetésről. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7957> (Utolsó letöltés: 2013. 08. 12.)

⁵⁷² Vincze, 1935. 367.

⁵⁷³ A gazdasági középiskola feladat és szervezete. 1938. évi XIII. tc. 32. §. MNL OL VKM K503 – 1937-1944 – 162. cs. – 1. t.

magának, amellyel a gazdasági életben vezető szerepet biztosíthat magának.”⁵⁷⁴ Míg Kósa Károly úgy érvelt: „(...) a gazdasági középiskola csak akkor válhatik neveléspolitikai szempontból az elméleti irányú gimnázium egyenlő értékű társává, ha teljes embert nevel. Olyan embert, aki az anyagi értékek termelésére irányuló tevékenységben is biztosítani tudja az emberi lélek uralmát az erkölcsi és egyetemes nemzeti érdekek hiánytalan érvényesülését.”⁵⁷⁵

Az 1938-as törvény értelmében az iskolatípusnak három célnak kellett volna megfelelnie: a diákságot vallásos alapon és nemzeti szellemben erkölcsös polgárrá nevelje, gazdasági szellemű általános műveltséget, valamint szakműveltséget adjon. A törvény elfogadása során vita tárgyát képezte a követelmények meghatározása, mivel a felső kereskedelmi iskolák működésük során a legtöbb bírálatot a tanulók (többi középiskolánál jóval rosszabb) tanulmányi eredménye miatt kapta. Kollár Gedeon bencés filozófiatanár 1939-ben a követelményekről a következőképpen vélekedett: „Mivel a gazdasági középiskola gyakorlati irányából kifolyólag nem szelektálhatja tanulóit az elméleti irányú gimnáziummal azonos mértékben és mivel itt tárgyak száma is nagyobb, mint más gimnáziumban, azért a tanulók továbbhaladása szempontjából az elbírálásban és osztályzásban alacsonyabb mértéket kell megállapítani, mint a gimnáziumban.”⁵⁷⁶ A kereskedelmi középiskolák heterogén tanulói összetétele az 1940-es években is megmaradt, mely a tanárok számára nagyobb kihívást jelentett, mint a gimnáziumok jóval homogénebb diákságának oktatása. „Ezen iskolák ifjúsága – írja az 1940-es években Padányi Viktor történész, egyetemi tanár – kisebb részben gimnáziumi mérlegen könnyűnek találtatott gyengébb középiskolás anyag, nagyobb részben pedig a hivatásilag elsősorban nem középiskolai továbbművelésre előkészített, hiányosabb formális képzésű polgári iskolai diákság, amely a középiskolai munkában csak azért nem lesz versenyvesztes, mert nagyobb részben a polgári iskola diákságnak a javából kerül ki.”⁵⁷⁷

A 1938-as törvény értelmében a fiúk és lányok⁵⁷⁸ számára külön-külön épületben elhelyezett és külön igazgatás alatt álló gazdasági középiskolát kellett fenntartani. Azokban a községekben, városokban, melyekben a lányok számára gazdasági középiskola nem állt rendelkezésre, illetve ha a fiúk részére fenntartott gazdasági középiskola osztályait fiú tanulókkal kellően nem tudták benépesíteni a vallás- és közoktatásügyi miniszter kivételesen és meghatározott időre engedélyt adhatott a fiúk és leányok együttes oktatására, esetleg külön leányosztály szervezésére. A gazdasági középiskola önállóan, vagy gimnáziummal kapcsolatban volt szervezhető. A vallás- és közoktatásügyi miniszter, hozzájárulásával az iskola fenntartója, vagy fenntartó hatósága a gimnázium felső négy osztályát, vagy a párhuzamos felső négy osztályát gazdasági középiskolává alakíthatta át.⁵⁷⁹ Gazdasági középiskola csak gyakorlati ismeretek tanítására alkalmas, kellően felszerelt gyakorlóléssel együtt volt létesíthető. Ez a mezőgazdasági középiskoláknál gyakorló gazdaságból, ipari középiskoláknál tanműhelyből, laboratóriumból vagy ipartelepből, a kereskedelmi középiskoláknál gyakorló irodából állt.⁵⁸⁰ A középfokú kereskedelmi iskolák átszervezésének személyi és

⁵⁷⁴ Mann, 1998. 96. idézi Néptanítók Lapja és Népművelődési Tájékoztató, 1938. 7. sz. 254-258.

⁵⁷⁵ U.o. 97.

⁵⁷⁶ Kollár Gedeon (1939): Új gyakorlati irányú középiskola. *Pannonhalmi Szemle*, XIV. évf. 5. 209.

⁵⁷⁷ Padányi Viktor (1941): *Középoktatásunk kérdései: új magyar középoktatáspolitikai néhány alapvonala*. Ablaka, Szeged. 3-4.

⁵⁷⁸ Leányok számára fenntartott gazdasági középiskolák tantervét a különleges nevelési szempontokhoz képest a fiúk számára fenntartott gazdasági középiskolák tantervétől eltérően lehet megállapítani. MNL OL VKM K503 – 1937-1944 – 162. cs. – 1. t.

⁵⁷⁹ A gazdasági középiskola feladat és szervezete. 1938. évi XIII. tc. 32. §. MNL OL VKM K503 – 1937-1944 – 162. cs. – 1. t.

⁵⁸⁰ Egyházi hatóság alatt álló gazdasági középiskolában a tantervet a vallás- és közoktatásügyi miniszter jóváhagyásával a fenntartó hatósága állapította meg. Ennek a tantervnek a kitűzött célok, és a tanított tantárgyak tekintetében azonosnak kellett lennie, a tanítási anyagának terjedelemben is meg kell egyeznie az

dologi feltételeit a 1938-as törvényhez csatolt végrehajtási utasítás tartalmazta, amely szerint azok a felső kereskedelmi iskolák, melyek a feltételeknek nem tudtak megfelelni, működésüket fokozatosan meg kellett szüntetniük, így az 1940/41-es tanévben már első évfolyamot nem indíthattak.⁵⁸¹

Az 1940. évi 62.500. sz. rendelettel kibocsátott kereskedelmi középiskolai tanításterv kidolgozásába már egyáltalán nem vonták be a szakmai egyesületeket és szervezeteket.⁵⁸² A kereskedelmi középiskolák belső élete, ügyvitele ugyanazokra az elvekre épült, amelyek eddig a középiskolákat, gimnáziumokat irányították, azaz az igazgatás szempontjai, a tanulók elbírálása megegyezett a gimnáziumi rendtartásban foglaltakkal. Fontos célként fogalmazódott meg, hogy a nevelési elveknek és a tanítás módszereinek is meg kell egyezniük, mivel a gimnázium és a kereskedelmi középiskola fő célja egy és ugyanaz: „*kiművelt emberfő*” nevelése.⁵⁸³ A kereskedelmi középiskolákkal szemben a korabeli oktatáspolitikai részéről két fontos szempont elengedhetetlen érvényesítése fogalmazódott meg, az egyik a nemzeti gondolat, érzésvilág központisége, míg a másik a gyakorlatiaság érvényesítése. Ez utóbbi megvalósítását segítette az üzemi gyakorlat bevezetése, illetve az új érettségi vizsgát, amelybe bekerült a gyakorlati vizsga, melynek során gyorsírás, levelezés, könyvelés tantárgyakból egy egész délelőttöt igénybe vevő gyakorlati vizsgát kellett tenni a diákoknak.⁵⁸⁴ Az üzemi gyakorlat – melyben a tanításterv kidolgozói az iskolatípus gyakorlati jellegének zálogát látták – célja a gazdasági szaktárgyak tanítási anyagának a gazdasági életben nélkülözhetetlen gyakorlati ismeretekkel való kiegészítése. Kereskedelmi üzemi gyakorlatot az első, a második és a harmadik osztályban havonta egy napon, és az iskolai tanév végén az osztályzó értekezletet követő hét munkanapon át kellett megtartani. A negyedik évfolyamon az üzemi gyakorlatra év közben heti két órában került sor.⁵⁸⁵ Az üzemi gyakorlat feltételeit 1942-ben módosították annak érdekében, hogy a tanulókat arra ösztönözzék, hogy tényleges gyakorlati tapasztalatot szerezzenek, így azoknak a diákoknak, akiknek sikerült a nyári szünetben kereskedelmi, ipari üzemeknél, vállalkozásnál munkát vállalni felmentést adtak az üzemi gyakorlat tantárgy teljesítése alól.⁵⁸⁶

országos tantervvel. Az egyházi hatóság alatt álló gazdasági középiskola érettségi vizsgálatára a vallás- és közoktatásügyi miniszter a főfelügyeleti jog gyakorlása céljából kormányképviselőt rendelt ki.

A gazdasági középiskola feladata és szervezete. 1938. évi XIII. tc. 32. §. MNL OL VKM K503 – 1937-1944 – 162. cs. – 1. t.

⁵⁸¹ A kereskedelmi középiskolák 62500/1940. tanításterve. MNL OL VKM K503 – 1937-1944 – 193. cs. – 1-3. t.

⁵⁸² A felső kereskedelmi iskolák átszervezése kereskedelmi középiskolákká és a kereskedelmi középiskolai tanításterv kiadása 62.500/1940. sz. rendelt. MNL OL VKM K503 – 1937-1944 – 193. cs. – 1. t. – 83050. ikt.

⁵⁸³ Loczka Lajos (1944): Szakiskola és nemzetépítés. Tanulmányok a gazdasági szakoktatás köréből. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest. 60.

⁵⁸⁴ VKM 1941. május 16. kelt 81.800/V. 2. sz. rendelet érettségi vizsgálati utasítás a kereskedelmi középiskolák számára. Érettségi három részből állt: írásbeli (magyar nyelv és irodalom, német nyelv és irodalom, számtan, könyvviteltan, négy egymást követő napokon 5 óra állt mindegyik tárgy kidolgozására; szóbeli vizsgára szintén 5 óra állt rendelkezésre magyar nyelv és irodalom, történelem, földrajz, áruismeret, német nyelv és levelezés, gazdasági és jogi ismeretek; kiegészítő érettségi második élő idegen nyelvből tárgyakból; gyakorlati vizsga). MNL OL VKM K503 – 1937-1944 – 194. cs. – 1. t. – 133.194. ikt.

⁵⁸⁵ Loczka, 1944. 110.

⁵⁸⁶ Például 1942-ben a II. ker. budapesti községi kereskedelmi fiúiskolában 288 tanuló vállalt nyári munkát, 259 árukereskedelemben, 17 iparvállaltnál, 2 banknál, 2 szállítmányozási cégnél és 8 egyéb helyen helyezkedett el. A VII. ker. budapesti községi fiúiskolában 573 tanuló talált nyári munkát. A vidéki városok közül Kecskeméten 177, Salgótarjánban 89, Szatmárnémetiben 166, Nyíregyházán 138, Miskolcon 112, Debrecenben 74 tanuló dolgozott. Bár 1942 nyarán több iskola diákjának sikerült elhelyezést nyerni, azonban az iskolák által megkeresett legtöbb vállalat nem kívánt gyakornokokat fogadni (pl. Miskolcon 142 cég közül mindössze 20 biztosított helyet). Emellett több diák arról számolt be, hogy nem volt lehetőségük a tényleges gyakorlati folyamatokba bekapcsolódni, illetve belelátni például a könyvelés menetébe. U.o. 111.

A magyarságtudat ébrentartását szolgálta egyrészt a nemzeti tárgyak részben új tartalommal való kitöltése, másrészt a szaktárgyak esetében a magyar vonatkozások hangsúlyozása. A hosszú ideje óhajtott heti 30 tanítási órához hozzáadódott a nyelvi órák száma, így továbbra sem valósult meg teljes mértékben a kért óraszámcsökkentés. Némi csökkenést a kereskedelmi és a politikai számtan tárgyak egymással, illetve a mennyiségáttannal való összevonásával értek el. A legnagyobb vita a kötelezően tanítandó nyelvek óraszámából adódott, azaz egy vagy két nyelvet kelljen e kötelezően tanulni. Végül az egy nyelvnek magasabb óraszámúban való tanítása mellett döntött az Országos Közoktatási Tanács.⁵⁸⁷ Az új tanterv alapján az alsó osztályokban kereskedelmi szaktárgyakat egyáltalán nem tanítottak, így gyakorlatilag a felső kereskedelmi iskolákat általános középiskolává alakították át, melynek bizonyítványa csak korlátozott továbbtanulási lehetőséget biztosított.⁵⁸⁸ Ugyanis a gazdasági irányú középiskolákról szóló 1938. évi XIII. tc. szerint a vallás- és közoktatásügyi miniszter a kereskedelmi miniszterrel egyetértően rendelettel állapíthatta meg azt, hogy a kereskedelmi középiskola érettségi bizonyítványával mely főiskolákon és egyetemeken tanulhatnak tovább a tanulók.

A kereskedelmi középiskolai tanárok 1940. évi nyári tanfolyamán elhangzott – az oktatáspolitikai képviselői által tartott – beszédek alapján jól érzékelhető a megváltozott politikai légkör. A kereskedelmi középiskolai tanárok feladatát a következőképpen fogalmazták meg: *„Értessük meg vele, hogy nemcsak a véres kardot forgató katona, hanem az új utakat törő és a nemzet új életforrásait megnyitó polgárember is nemzeti hős. És mai viszonyaink között valóban hősiesség kell arra, hogy ilyen utakon vegyünk fel a küzdelmet éppen a kereskedelem terén, ennek eddigi haszonélvezőivel. De ezekre a hősökre szüksége van a nemzetnek és mi fogjuk őket felnevelni. A kereskedelmi iskola, amikor középiskolává alakult át, iskolarendszerünk létráján nemcsak egy fokkal emelkedett, de egyúttal új útra is tért. Feladatává lett ennek az új szellemnek kialakítása az ifjú nemzedékbe. (...)Továbbra is művelt emberfőket akarunk nevelni, de ezt a műveltséget gyakorlatias észjárással akarjuk párosítani. Ezt szolgálja az új tanterv is.”*⁵⁸⁹ Az első világháborút megelőző szabadgondolkodó áramlat a súlyt a szakszerű kiképzésre vetette. A szomorú emlékü forradalmak, az idegen megszállók számos példája megmutatta, hogy a nemzeti öntudat hiánya a legnagyobb veszedelmet okozhatja. A jó szakember szükségképpen még nem jó hazafi, és ha szaktudását gátlás nélkül állítja a haza ellenségének szolgálatába, mélyebb sebeket üthet a nemzet testén bárkinél. A magyarrá nevelés tehát a szakképzés mellett egyenrangú kötelessége iskoláinknak.⁵⁹⁰

A Kereskedelmi Szakiskolai Tanárok Országos Egyesületének 1941. évi közgyűlésen elhangzott felszólalások a kereskedelmi középiskoláknak a hagyományos középiskolákkal való egy szintre emelését tartották az elsődleges feladatuknak. *„Arra kell törekednünk, hogy a gyakorlati életpályák betöltésére olyan ifjúságot neveljünk, amely boldogulását nem a vezérigazgatói állásban látja, hanem alapos képzettséggel, de szerényebb várakozásokkal lép ki az életbe és szívesen vállalja az árukereskedelem eddig sokszor kevesebbre értékelt, de életünk rendjében nagyon szükséges munkáját. Az íróasztal-ember helyébe a munkaszerető magyar*

⁵⁸⁷Gazdasági középiskolákban csak a vallás- és közoktatásügyi minisztertől engedélyezett tankönyvek segédkönyvek, térképek és oktatófilmek voltak használhatók.

⁵⁸⁸A gazdasági középiskolai érettségi bizonyítvány mindazokra az állásokra és tisztségekre képesített, amelyek elnyeréséhez az 1883. évi I. törvénycikk vagy más jogszabály értelmében középiskolai érettségi vizsgálat szükséges. Képesített továbbá a gazdasági akadémiákon, úgyszintén más szakfőiskolákon, végül a m. kir. József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Mezőgazdasági és Állatorvosi Karának Mezőgazdasági osztályán, Közgazdaságtudományi Karának Közgazdasági és Kereskedelmi osztályán, valamint gazdasági szaktanárképző intézetében folytatandó tanulmányokra. A vallás- és közoktatásügyi miniszter az érdekeltektől miniszterrel egyetértően rendelettel állapíthatta meg azt, hogy a gazdasági középiskola különböző „típusainak” érettségi bizonyítványával a fent említett főiskolák közül melyiken lehet tanulmányokat folytatni. A gazdasági középiskola feladata és szervezete. 1938. évi XIII. tc. 32. §. MNL OL VKM K503 – 1937-1944 – 162. cs. – 1. t.

⁵⁸⁹Loczka, 1944.70.

⁵⁹⁰Loczka Alajos (1942): Szakoktatásunk függő kérdései. *Erdélyi Iskola*, 1. sz. 5.

*kereskedő példaképét kell állítanunk és ifjúságunkat e felé kell irányítanunk. Ezenfelül (...) a jövő kereskedőnemzedékében a keresztény erkölcsi felfogást szilárdítsuk meg és tisztítsuk meg a gazdasági életet attól a gondolatától, amely a kereskedő pályában csak az önző haszonvágy kielégítésére alkalmas területet lát és a amelyből a keresztény magyar kereskedőt jellemző erkölcsi felfogás hiányzik.*⁵⁹¹

Az 1940/41-es kormányjelentés alapján a felső kereskedelmi iskolák kereskedelmi középiskolákká való átalakítása során, a fent említett célokon kívül megfogalmazódott a kormányzat részéről az iskolatípust látogató tanulók társadalmi összetételének megváltoztatása is. Az 1940/41-es kormányjelentésben foglaltak szerint: „Nem érdemtelen összehasonlítást tenni (...) a felsőkereskedelmi iskolák tanulóinak 10 évvel ezelőtti és mostani helyzete között. Az 1930/31- tanévben az izraelita tanulók 21.1%-kal szerepeltek és a szülők 33%-a kereskedelem köréből került ki; az 1940/41. tanévben a tanulók között az izraeliták 6.3%-kal részesedtek, a szülők a kereskedelmi ága csak 16.2%-kal van képviselve.”⁵⁹² Jelentős eredményként tekintettek a kereskedelmi iskolákban a zsidó tanulók számának csökkenésére.

Amíg a XIX. században a kereskedelmi kamarák és egyéb érdekszervezetek a képzés szükségessége mellett érveltek, addig az 1930-as évek végén már inkább a kereskedői pálya gyakorlásának akadályát látták a kötelezően előírt bizonyítványok megszerzésében. Ugyanis hiába növekedett a kereskedelmi iskolák és azt elvégzett tanulók száma, az árukereskedelemben elhelyezkedők aránya szinte alig változott (1923-ban 5%, 1938-ban 6%). Így véleményük (pl. OMKE, Vaskereskedők Országos Egyesülete, Fűszerekek Országos Egyesülete) szerint a középfokú kereskedelmi iskolai végzettségnek nincs igazán jelentősége, ugyanis nem a képzésnek (ami a kereskedelemben dolgozók 70-75%-ának hiányzik), hanem a rátermettségnek van nagyobb szerepe ebben a szakmában, a képzés – ráadásul az „ilyen” általánosan művelő elsősorban hivatali pályára felkészítő – kötelezővé tétele hátráltatja, megbénítja a kereskedelem szabad mozgását.⁵⁹³

Az 1940-es években egyre kevesebb figyelmet fordított a VKM a gyakorlati középiskolákra, ezt részben jelzi, hogy a költségvetésének csak 15-16%-át fordította a középiskolákra, szemben a népoktatás 50%-val, illetve a sokkal inkább a központosított tanügyi igazgatásra helyeződött a hangsúly.⁵⁹⁴ A korszak utolsó 1943-as költségvetésén már jelentős mértékben a honvédelmi feladatok prioritása érződött. Az 1930-as évek politikai vezetése egy olyan gyakorlati és egyben általános jellegű kereskedelmi középiskola-típus megvalósítására törekedett, mely alternatívát kínálhatott a klasszikus gimnáziumból kizoruló keresztény középosztálynak. Az 1938-as törvény és az 1940-es tanterv a kereskedelmi középiskolát már egyértelműen általános középiskolává változtatta.

IV. 1. Szaktanárképzés egyetemi rangra emelése

Az egyre komolyabb problémát jelentő szaktanárhiány 1920-ban tovább súlyosbodott, amikor a tanácsköztársaság ideológiájával azonosuló tanárokat elbocsátották. A fővárosi tanács a felső kereskedelmi iskolai tanárok „átvizsgálása” után 55 főt (35%-uk izraelita

⁵⁹¹ Loczka, 1944. 81-83.

⁵⁹² A magyar királyi kormány jelentése az 1940/41-es évről. Budapest, 1942. 115.

⁵⁹³ Biró Lajos (1938): Mit várunk a kereskedelem képzéséhez kötésétől. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XLV. 9. sz. 461.

⁵⁹⁴ Mann, 1998. 126.

felekezeti) bocsátott el azonnal.⁵⁹⁵ Az igazgatók közül is többen elvesztették állásukat. Székely Lászlót a VII. kerület Kertész utcai felső kereskedelmi iskola igazgatóját a tanácsköztársaság előkészítésével vádolták és a székesfővárosi felső kereskedelmi iskolai tanárok ellen 1919. évi 180654/B. XII. szám alatt kelt rendelet alapján lefolytatott fegyelmi vizsgálat eredményeként vétkesnek találták abban, hogy a proletárdiktatúra idején elvállalta az Országos Pedagógiai Könyvtár és Tanszermúzeum vezetését, amely magasabb beosztást jelentett a korábbi állásához képest.⁵⁹⁶

Az első világháború után 1919-ben a Kereskedelmi Iskolai Tanárképző Intézet a Budapesti Kereskedelmi Akadémia, a Keleti Kereskedelmi Akadémia, a Világkereskedelmi Főiskolai Tanfolyammal együtt Közgazdasági Főiskolaként egyesült.⁵⁹⁷ Ám amilyen gyorsan létrejött, olyan gyorsan meg is szűnt ez a főiskola, feladatát az 1919. évi 160.869. sz. kormányrendelettel létrehozott Kereskedelmi Főiskola vette volna át, azonban ennek már megnyitásra sem került sor, hanem helyébe a Magyar Királyi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kara lépett.⁵⁹⁸ Az 1920. január 13-án megjelent 272. számú kormányrendelettel, illetve az október 5-én életbe lépő a nemzetgyűlés által elfogadott 1920. évi XXXI. törvénycikkkel – melynek értelmében a Kereskedelmi Iskolai Tanárképző Intézet és a kereskedelmi akadémiák főiskolai tagozatai beolvadtak a Közgazdaságtudományi Karba – a kereskedelmi képzés egyetemi rangra emelkedett.⁵⁹⁹ A Közgazdaságtudományi Kar a budapesti királyi magyar egyetem teljesen önálló és autonóm intézményeként alakult meg.⁶⁰⁰ A négy éves közgazdasági képzés a törvény szerint a következő szakcsoportokra tagolódott: egyetemes közgazdasági és közigazgatási, mezőgazdasági, kereskedelmi és kereskedelmi iskolai tanárképző, illetve külképviseleti és konzuli szakra. A kereskedelmi tanárjelöltek egyrészt hallgatták a Közgazdaságtudományi Kar Kereskedelmi Szakosztályának előadásait, a tanárképző intézet, illetve a tudomány- és műegyetem kurzusait.⁶⁰¹ A tanárképző hallgatói – a kar tanulmányi szabályai szerint – félévente az előadásokból kollokváltak, majd a negyedik és hatodik félév után két alapvizsgát, a nyolcadik félév után, pedig szakvizsgát tettek. Képzésük a már 1908-tól kötelező egyéves tanítási gyakorlat után pedagógiai vizsgával zárult. De a hallgatóknak lehetőségük nyílt arra is, hogy közgazdasági államvizsgát vagy akár doktorátust szerezzenek.⁶⁰²

⁵⁹⁵ A tanárok elleni leggyakoribb vád általában, hogy beszédében, előadásban a magántulajdon ellen izgatott, illetve a proletárdiktatúra vezetőinek megbízásából az iskolában előadásokat tartott. Ezen váddal illeték sokak mellett György János a Mester utcai női felső kereskedelmi iskola tanárát is. Leirat a Budapest Főváros Tanácsa által a fővárosi felső kereskedelmi iskolákból elbocsátott tanárok a proletárdiktatúra alatt tanúsított magatartásáról. MNL OL VKM K503 – 1920 – 48. cs. – 18. t. – 66715. a. – 56043. ikt.

⁵⁹⁶ Határozat Székely László felső kereskedelmi iskolai igazgató fegyelmi ügyében 1921. augusztus 21. MNL OL VKM K503 – 1928 – 119. cs. – 3. t. – 70095. a. – 501. ikt.

⁵⁹⁷ Világkereskedelmi Főiskola tanfolyamának a Budapesti Kereskedelmi Akadémiával való egyesítése tárgyában. MNL OL VKM K503 – 1920 – 53. cs. – 18. t. – 125.349. a. – 126.781. ikt.

⁵⁹⁸ Berki, 1997. 107.

⁵⁹⁹ Budapesti Közlöny, 1920. 9. sz. 1.

⁶⁰⁰ Mihalik István (1995): Küzdelem az önálló egyetemi szintű közgazdasági képzésért. In: Szögi László – Zsidi Vilmos (szerk.): *Tanulmányok a magyarországi közgazdasági felsőoktatás történetéből*. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Budapest. 75.

⁶⁰¹ Heti 22 óra előadás látogatása kötelező volt, emellett hallgattak még szabadon választott kollégiumokat és nyolc féléven át heti 3-3 órában különböző nyelveket. Berki, 1995. 108.

⁶⁰² Mivel a kari szabályzat igen nagy terhet rótt volna a doktori szigorlatot tenni kívánó felső kereskedelmi iskolai tanárookra, így azt számukra a következőképpen módosította. A felső kereskedelmi iskolai tanárok doktori szigorlatra bocsáthatók, ha a kar felső kereskedelmi iskolai tanárképző intézetét szabályszerűen elvégezték. A jelölt doktori értekezésnek elfogadása után szóbeli szigorlatot kell tennie egy főtárgyból és két melléktárgyból, szabad választás szerint. A szóbeli szigorlat választható tárgyai a következők voltak: A szakcsoport: Főtárgy: magángazdaságtan, elméleti közgazdaságtan és közgazdasági politika, kereskedelmi és váltójog; Melléktárgyak: előbbi főtárgyak vagy kereskedelmi és politikai számtan, statisztika,

A tanárképzőnek a közgazdasági karba való bekapcsolásával együtt járó kezdeti nehézségeit az 1920-ban kiadott átmeneti szabályzattal kívánták megoldani. A felvétel feltételeit tekintve a Közgazdaságtudományi Kar szabályai voltak irányadóak (kivéve a női hallgatókra), mellyel egyúttal a felső kereskedelmi iskolai tanárságnak a korábbi években oly sokat hangoztatott azon kérése is teljesült, hogy a felső kereskedelmi iskolai érettségi bizonyítvánnyal rendelkező tanulók is rendes egyetemi hallgatók lehessenek. A Közgazdaságtudományi Kar Kereskedelmi Iskolai Tanárképző Intézet 1920. évi 72.000. sz. rendelet tanításterve szerint a tantárgyakat három szakcsoportba osztotta: A) könyvvitel, kereskedelmi ismeretek és levelezés; B) kereskedelmi és politikai számtan; C) gazdasági földrajz, vegytan és áruismeret. A szakcsoportok tárgyai a gazdasági földrajz kivételével nem változtak az 1898-as korábbi szervezethez képest. Ezzel szemben a tanári képesítő vizsga megszerzésének előírásai módosultak. A rendes felső kereskedelmi iskolai tanároknak alap- és szakvizsgálatot kellett tenni a következő tantárgyakból: könyvvitel, kereskedelmi levelezés és a kereskedelem ismertetése, jogi ismeretek, közgazdasági ismeretek, mennyiség- és politikai számtan, kereskedelmi számtan, általános és gazdasági földrajz, vegytan- és áruismeret. Ezen kívül középiskolai vagy felső kereskedelmi iskolai kiegészítő képesítést kellett szerezni idegen (angol, francia, német, vagy olasz) nyelvből, kereskedelmi levelezésből és gazdaságtörténelemből. A képzést a pedagógiai vizsga zárta, amely a középiskolai pedagógiai vizsgálatnál csak annyiban tért el, hogy kiterjedt a kereskedelmi iskolai oktatásügy fejlődésére, a hazai felső kereskedelmi iskolák rendtartására és a felső kereskedelmi iskolai tárgyak módszertanára.⁶⁰³ Azonban középiskolai és tanítóképzői intézeti okleveles tanároknak nem kellett a korábbiakkal ellentétben felső kereskedelmi iskolai kiegészítő szakvizsgát tenni. Magyar fogalmazás és irodalom kivételével – melyet csak középiskolai tanári végzettséggel taníthattak – minden tárgyat felső kereskedelmi iskolai képesítéssel lehetett oktatni. Az idegen nyelvi levelezést a nyelvi középiskolai tanári képesítéssel rendelkező tanári képesítéshez kötötték, ezért az idegen nyelvi kereskedelmi ismeretekből és levelezésből kiegészítő vizsgát kellett tenni. Az új szabályzat értelmében a szakvizsgálatra való jelentkezés feltétele lett, hogy a tanárjelöltek gyorsírói, illetve gépírói vagy szépirói tanítói oklevelet mutassanak fel. Ezen szakírásokra való képesítés megszerzése az 1920. évi 59.757. sz. VKM rendelet előírása szerint külön vizsgabizottság előtt zajlott.⁶⁰⁴ Az új rendelkezés egyúttal lehetővé tette, hogy a tanárképző hallgatói közgazdaságtudományi államvizsgát és doktori szigorlatot tegyenek, így megnyitva előttük a tudományos pályára lépés lehetőségét. Mindezek alapján jól látható, hogy bár az 1920. évi törvény azáltal, hogy a tanárképzést bekapcsolta a Közgazdaságtudományi Karba egyszersmind egyetemi rangra emelte, azonban az átmeneti szabályzat nem változtatta meg lényegében a korábbi követelményeket és a képzés struktúráját.

A VKM 1924. évi 13.573. IV. sz. rendelete kívánta rendezni a szaktanárképzést. Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter a közép és a felsőfokú szakoktatást szabályozó rendeletei közül egyértelműen ez az 1924-es volt a legjelentősebb. Klebelsberg a szakoktatásügy aktuális kérdései közül a szaktanárképzés ügyének rendezését tekintette a legfontosabb feladatnak. Az új rendelet értelmében tanárvizsgálat továbbra is három fokból

gazdaságtörténet, szövetkezeti politika és ügyvitel; B szakcsoporton belül: Főtárgyak: kereskedelmi és politikai számtan (biztosítási matematikával együtt), Melléktárgyak: magángazdaságtan, elméleti közgazdaságtan és közgazdasági politika; C szakcsoport: Főtárgyak: áruismereti kémiai technológia, áruismereti mechanikai technológia, gazdasági és politikai földrajz; Melléktárgyak: előbbi főtárgyak vagy elméleti közgazdaságtan és közgazdasági politika, gazdaságtörténet, általános vegytan.

⁶⁰³ Dengl, 1925. 9

⁶⁰⁴ „A” szakos jelölteknek gyorsírásból, míg a „B” és „C” szakosoknak szabad választás szerint kellett vizsgát tenni. Vincze Frigyes (1935): A hazai felső kereskedelmi iskolai tanárok képzésének és képesítésének multja és jelen állapota. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXXVII. évf. 8-9. sz. 221.

állt: egy alapvizsgálatból (szóbeli és írásbeli zárthelyi vizsga, amely kiterjedt a magyar nyelvtanra, a fogalmazásra, az irodalomtörténetre, a lélektanra, a logikára, az etikára, filozófiára, a nevelés és oktatástanra, a jelölt német, francia, angol vagy olasz nyelv ismeretére), egy szakvizsgálatból („A” szakcsoport: könyvvitel, magyar kereskedelmi levelezés és kereskedelmi jogi, közgazdasági ismeret; „B” szakcsoport: mennyiség- és politikai számtan, kereskedelmi számtan, természettan; „C” szakcsoport: földrajz, vegytan és áruismeret) és egy pedagógia vizsgálatból (filozófia és pedagógiai kollokviumok hallgatásának és a próbatanítás igazolását követően egy szóbeli és írásbeli zárthelyi vizsgával zárult a képzés).⁶⁰⁵ Bár a szakma képviselői részéről számos alkalommal megfogalmazódott, hogy szükség lenne egy pedagógia- és didaktikailag jól felkészült gyakorló iskolai tanári testületre, ám a tanárképző önálló gyakorló iskolájának megszervezése még váratott magára. A hallgatók a budapesti felső kereskedelmi iskolák valamelyikébe nyertek beosztást. Az új szabályzat értelmében a felső kereskedelmi iskolai tanárvizsgálatra a Budapesti Állami Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottságnál lehetett jelentkezni, amelynek keretein belül továbbra is működött a Felső Kereskedelmi Iskolai Tanárvizsgáló Bizottság, de immáron a Közgazdaságtudományi Kar szervezetébe illesztve. A Közgazdaságtudományi Kar 1925. évi átszervezését követően a Kereskedelmi Iskolai Tanárképző Intézet a kar kereskedelmi szakcsoportján belül, de önállóan kezdett működni. Ugyanis 1925-től a szaktanárképzés feladatát az egyetemi Közgazdaságtudományi Kar Felső Kereskedelmi Iskolai Tanárképző Intézete látta el.⁶⁰⁶ A tanárjelöltek az előadásokat a Budapest Királyi Magyar Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karon, a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán és a Királyi József Műegyetemen hallgatták.

A Budapesti Állami Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság elnöksége és a felső kereskedelmi iskolák királyi főigazgatósága 1927. szeptember 23-án a VKM-hez intézet levelében a felső kereskedelmi iskolai tanárvizsgálatokkal szembeni méltánytalan szigorúságra hívta fel a figyelmet. A szigorúság, pontosabban a szaktanári jelöltek megkülönböztetése abban nyilvánult meg, hogy a felső kereskedelmi iskolai tanárvizsgálati szabályzat a VKM 23.573/1924. IV. számú rendelete értelmében nem igazodott a középiskolai tanárvizsgáló szabályzathoz. Amíg a középiskolai szabályzat értelmében a nem magyar szakos hallgatók alapvizsga követelményei között a magyar nyelvtan nem szerepelt, addig a tanárképző hallgatóitól az 1924-es szabályzat 11. §-a értelmében az alapvizsgára jelentkezéskor a magyar nyelvtan hallgatásának igazolását, illetve a 21. §-a szerint pedig az alapvizsga részeként magyar nyelvtan és irodalom vizsgát írt elő.⁶⁰⁷ Tehát az amúgy sem könnyű, és részben emiatt nem is túl népszerű szaktanári vizsga részeként megszerzendő alapvizsga nehezebb volt, mint a középiskolai tanároké. A felső kereskedelmi királyi főigazgató 1928. június 14. a VKM felé benyújtott javaslatában a tanári alapvizsgában szereplő magyar, német nyelv és irodalom helyett, valamely gazdasági szaktárgy bevezetését kérte, amit a VKM ugyan elutasított, de ígéretet tett a középiskolai szabályzattal való összehangolásra.⁶⁰⁸ Az 1930-as évek elején a szaktanárok egyesülete újfent a képzés tartalmát bírálta, úgy vélték, hogy az „A” szakcsoport tárgyai között nincs kellő összefüggés. *„Az érdekelt jelölteknek ugyanis a magyar és német nyelvből, tehát modern filológiából középiskolai tanári alapvizsgálatot, azután könyvvitelből, a kereskedelmi ismeretkből és kereskedelmi levelezésből, tehát magángazdaságtanból tanári*

⁶⁰⁵ Szabályzat a felső kereskedelmi iskolai tanárok képzéséről. VKM 1924. évi 23.573. IV. sz. rendelete. MNL OL VKM K503 – 1927 – 108. cs. – 3. t. – 28.383 a. – 3496 ikt.

⁶⁰⁶ Berki, 1995. 112.

⁶⁰⁷ Budapesti Állami Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság kérelme a VKM felé 1927. szeptember 23. MNL OL VKM K503 – 1928 – 115. cs. – 3. t. – 27.696. a. – 279. ikt.

⁶⁰⁸ Felső Kereskedelmi Iskolák Királyi Főigazgatójának javaslata a kereskedelmi szaktanári alapvizsga tárgyában 1928. június 14. MNL OL VKM K503 – 1928 – 115. cs. – 3. t. – 27.696. a. – 282. ikt.

szakvizsgát kellett tenniök. Íme a homlokegyenest ellenkező eszmekörben mozgó alapvizsgálat és szakvizsgálat! Az indító okot erre a kényszerházasságra a német kereskedelmi levelezés tanításának kérdése adta. Minthogy az alapszervezet szerint a német kereskedelmi nyelvet középiskolákra képesített tanárok tanították, akik a kereskedelmi levelezéshez nem értettek, a német kereskedelmi levelezés tanítását a magyar kereskedelmi levelezés tanárára kellett bízni. Hogy pedig ennek a német nyelvből bizonyos filológiai képzettsége legyen németnyelvi középiskolai tanári alapvizsgálatot sóztak rá, nem törődve azzal, hogy esetleg kereskedelmi iskolából jött a tanárképzőbe és így nem is rendelkezett a germán filológia megértéséhez szükséges latin- és görög nyelvi ismeretekkel. Nem csoda aztán, hogy ezek a hallgatók a vizsgálati követelményeknek nem tudtak kellőképpen megfelelni, lettek legyen egyébként bármilyen szorgalmas, jóra való és tehetséges egyének.”⁶⁰⁹

Az 1928. június 30-án 48.818. szám alatt kelt VKM rendelettel lépett életbe a felső kereskedelmi iskolai tanárjelöltek gyakorlati képzéséről szóló szabályzat, mellyel egyúttal kijelölték az oly régóta sürgetett gyakorló iskolát is.⁶¹⁰ A gyakorló iskola 1898 és 1913 között a Budapesti Kereskedelmi Akadémia felső kereskedelmi iskolája volt, majd később a tanárjelölteket a főváros különböző kereskedelmi iskoláiba elszórtan osztották be gyakorlati képzésre. Az 1920-as évek közepén, amikor újból felmerült, hogy szükség lenne egy kimondottan a gyakorlati képzésre kijelölt gyakorló iskolára, akkor elindultak a tárgyalások a Budapesti Kereskedelmi Akadémia vezetésével is. Az akadémia vezetése végül azt az álláspontot képviselte, hogy egy gyakorló iskola működtetése és fenntartása állami feladat, így ezt egy állami iskolának kell ellátnia, ahogy ez a közép- és polgári iskolák esetében is történt.⁶¹¹ Bár a Közgazdaságtudományi Kar a Vas utcai iskolát javasolta, azonban a fővárosi tanáccsal folytatott tárgyalások során nem sikerült közös megállapodásra jutni.⁶¹² Végül a főváros VII. kerületi iskoláját jelölték ki a kereskedelmi szaktanárjelöltek gyakorló iskolájának, melynek, új neve Felső Kereskedelmi Iskolai Tanárképző Intézet Gyakorló Felső Kereskedelmi Iskolája lett. Az iskola tanárait – akiknek kötelező óraszám a heti 12 órát nem haladhatta meg – a tanárképző intézeti tanács és a Közgazdaságtudományi Kar javaslatára a vallás- és közoktatásügyi miniszter nevezte ki. A rendes vezető tanárok kinevezéséig ideiglenesen kijelölték a gyakorlatot felügyelő szaktanárokat.⁶¹³ A tanárjelöltek gyakorlati éve szeptember vagy február 1-től kezdődhetett, mely során eleinte a vezető tanár óráit látogatta a jelölt, majd a félév második felében 3-4 hét gyakorló tanítás következett maximum heti 10 órában. A gyakorlatot egy bizottság előtti a mintatanítás zárta, melynek tagjai egyenként értékelték a jelöltet. A sikeres gyakorlat végén bizonyítványt kapott a tanárjelölt.

Az 1930/31-es tanévtől megnyílt a gyakorló iskola női tagozata, eddig a lányokat más-más leányiskolákba osztották be gyakorlatra, ami a fiúkéhoz képest gyengébb színvonalú volt. A tagozat az 1929. évi 622-05-42. sz. VKM rendeletben foglaltak

⁶⁰⁹ Dengl János: A felső kereskedelmi iskolai tanárképzés újjászervezésének alapjai. *Kereskedelmi Szakoktatás*, 1931/32. XXXIX. évf. 9-10. sz. 247-260. 251.

⁶¹⁰ Szabályzat a felső kereskedelmi iskolai tanárjelöltek gyakorlati képzéséről. MNL OL VKM K503 – 1928 – 118. cs. – 3. t. – 48.818. a. – 22.357. ikt.

⁶¹¹ Budapesti Kereskedelmi Akadémia kérelmei ügyében megtartott bizalmas értekezlet jegyzőkönyve 1927. március 18. MNL OL VKM K503 – 1927 – 108. cs. – 3. t. – 25.277. a. – 77.857. ikt.

⁶¹² Budapest Királyi Magyar Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar dékáni javaslata a gyakorlóiskola kijelölésére 1928. március 23. MNL OL VKM K503 – 1928 – 115. cs. – 3. t. – 22.367. a. – 56.450. ikt.

⁶¹³ Királyi Magyar Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar dékáni hivatala által a VKM 1928. évi 48.418. IV. sz. alatt jóváhagyott rendelet szerint a pedagógiai gyakorlatokat felügyelő ideiglenes tanárok kinevezése 1928. szeptember 25. MNL OL VKM K503 – 1928 – 119. cs. – 3. t. – 74.217. a. – 2761. ikt.

értelmében csak minden második tanévben indított volna első évfolyamot legfeljebb két osztállyal.⁶¹⁴

Mindezen pozitív lépések ellenére továbbra is komoly bírálattal illeték a szaktanárok a gyakorlati képzést, mondván, hogy a gyakorlati iskolai képzés sokkal inkább volt szakképzés, mint pedagógiai gyakorlat, miközben a felső kereskedelmi iskolában tanító tanárnak a középiskolai tanárnál is nagyobb pedagógiai felkészültséggel kellene rendelkeznie ahhoz, hogy a gimnáziumi tanulóknál sokkal kevésbé szorgalmas és jó képességű diákokat nevelni és oktatni tudja. Jelentős változás volt a képzésnek az egyetemre való átkerülése – Közgazdaságtudományi Egyetem Kereskedelmi Szakosztályára, melynek a Felső Kereskedelmi Iskolai Tanárképző Intézet szerves része és előadásai 15-ről 60-ra bővültek –, így ha pár évtizedes lemaradással, de a felső kereskedelmi iskolai tanárképzés is a középiskolai tanárképzés útjára lépett.

Az 1930-as évek közepén sor került ideiglenes jelleggel a középiskolai tanárvizsgáló bizottság mintájára a Felső Kereskedelmi Iskolai Tanárvizsgáló Bizottság 1935. évi 30.009. IV. sz. rendelettel történő létrehozására.⁶¹⁵ Már ekkor megfogalmazódott, hogy e bizottság feladatát az Országos Gazdasági Szaktanárvizsgáló Bizottság fogja átvenni, mivel a József Nádor Műegyetemen nem csak a kereskedelmi tanárok képzése folyt, hanem egyéb gazdasági tárgyakat oktatóké is. Az 1936-ban megalakult gazdasági szaktanárvizsgáló bizottság okleveles mérnököknek és mezőgazdákknak is lehetővé tette, hogy tanári pályára lépjenek. Ugyanis az 1936. évi 25.429. és a 25.430. sz. rendelet kimondta, hogy a felső kereskedelmi iskolákban, a felső ipariskolákban és a mezőgazdasági szakiskolákban az egyes tantárgyakat csak szak, és ahhoz kötött pedagógiai képesítéssel rendelkező tanár oktathatja.⁶¹⁶ Ettől az esztendőől kezdve a képzés a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Közgazdaságtudományi Karának Gazdaságtani Szaktanárképző Intézetében folyt, ez utóbbi élén a kar javaslatára a miniszter által 5-5 évre kinevezett, 15 tagú igazgatótanács állt, melynek tagja a kar mindenkori dékánja, aki egyben elnöke is.⁶¹⁷ A kereskedelmi iskolai tanárjelöltek – akik sikeres érettségi vizsga után nyerhettek felvételt – 10 egyetemi félév, alapvizsga, szakvizsga és pedagógiai vizsga teljesítése után 1936-tól kereskedelemtudományi tanári képesítést nyertek.

⁶¹⁴ Az 1929. évi 622-05-42. sz. rendelet a felső kereskedelmi gyakorlóiskola női tagozatának megnyitásáról. MNL OL VKM K503 – 1929-30. – 121. cs. – 205.

⁶¹⁵ Imre Sándor (1936): Az Országos Felső Kereskedelmi Tanárvizsgáló Bizottság feladatai. *Kereskedelmi Szakoktatás*, LXIII. évf. 5. sz. 189.

⁶¹⁶ Magyar Királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Felső Kereskedelmi Iskolai Tanárképző Intézet. MNL OL VKM K503 – 1932-1936 – 149. cs. – 5. t. – 53.174. a. – 125. ikt.

⁶¹⁷ Novák András (1937): A gazdasági szaktanárok képzése és képesítése. *Kereskedelmi Szakoktatás*, LXIV. évf. 2. sz. 100.; illetve Gazdasági Szaktanárképző Intézet. MNL OL VKM K503 – 1932-36 – 149. cs. – 5. t. – 53.174. ikt.

IV. 2. Felső kereskedelmi iskolák felügyelete 1919-1945 között

A kereskedelmi iskolákat 1919 tavaszán a Közoktatásügyi Népbiztosság közös kereskedelmi és iparoktatási ügyosztályának fennhatósága alá helyezték. Huszár Károly vallás- és közoktatásügyi miniszter 1919. augusztus 15-én kelt 4535. számú rendeletével külön kereskedelmi iskolai ügyosztályt hozott létre, melynek felügyelete alá tartoztak a felső kereskedelmi iskolák, a kereskedelmi tanonciskolák, a női kereskedelmi tanfolyamok, a felnőttek kereskedelmi szaktanfolyamai, a kereskedelmi akadémiák, a kereskedelmi iskolai tanárképző intézet és az Országos Ipari és Kereskedelmi Oktatási Tanács. Egyszersmind az ügyosztályba (B/XII. sz.) beolvasztották a Felső Kereskedelmi Iskolák Főigazgatóságát.⁶¹⁸ Az ügyosztály vezetését Schack Bélára bízták. Azonban a kereskedelmi oktatási ügyosztály nem volt hosszú életű, ugyanis Haller István VKM miniszter még 1920 májusában takarékosági okokra hivatkozva megszüntette azt, és újfent a főigazgatóságra bízta a fent említett intézmények igazgatását (a kereskedő tanonciskolák 1919-től, míg női kereskedelmi tanfolyamok 1914-től kerültek át).⁶¹⁹ A kereskedelmi iskolák ügyei a VKM VII. osztályához tartoztak, azaz együtt kezelték a polgári iskolák és a tanítóképzők ügyeivel. 1919 májusában a megszüntetett főigazgatóság 1920 áprilisában kezdte újra működését, vezetésére a VKM 1923-ban ideiglenesen Simonsics Alajost kérte fel, akit rövidesen Trautmann Henrik a Budapesti Kereskedelmi Akadémia igazgatója váltott. Miután Trautmann Henriket a Budapesti Tudományegyetem Közgazdasági Karának rendes tanárává nevezték ki, a több tisztség párhuzamos betöltése már komoly nehézséget jelentett számára, így a VKM 1926-ban ideiglenesen a budapesti állami felső kereskedelmi iskola igazgatóját Kritza Istvánt nevezte ki, akit 1927-ben Szakáll Zsigmond egyetemi magántanár és egyben a szegedi állami felső kereskedelmi iskola volt igazgatója követett, akit 1930-tól véglegesítettek is.⁶²⁰ Amíg a háború előtt felső kereskedelmi iskolákban folyó munkát az Országos Ipari és Kereskedelmi Oktatási Tanács VKM által jóváhagyott küldöttei ellenőrizték, addig a 1920-as évek közepétől a VKM szakfelügyelőkre bízta az intézmények rendszeres ellenőrzését.

Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter a tanügyigazgatás kérdését a kiemelt fontosságú területek közé sorolta, ugyanis ebben látta a nemzetnevelésként felfogott, a közoktatás állami érdekek mentén való átalakítását.⁶²¹ A tanügyigazgatást 1935. évi VI. törvény szabályozta, melynek célja az egységes nevelési szempontok szerint irányított, egységes erkölcsi és nemzetnevelési rendszerbe illeszkedő intézmény létrehozása. Az ország területét nyolc tankerületre osztották, élükön a közvetlenül a VKM alá rendelt tankerületi királyi főigazgatóval, akinek hatalma a tankerületbe tartozó összes oktatási, nevelési intézményre korlátlanul kiterjedt, egyúttal lehetővé téve a gyakori (miniszteri) rendeletekkel, utasításokkal való irányítást.⁶²² Cél az egységes tanulmányi és

⁶¹⁸ Schack–Vincze, 1930. 337.

⁶¹⁹ Az iparostanonciskolák mintegy 455 intézménye és középfokú iskolák a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Iparoktatási Főigazgatósága alá tartozott.

⁶²⁰ Schack, 1930. 338.

⁶²¹ Kelemen, 2002. 81.; illetve Kelemen Elemér (1999): A magyarországi tanügyigazgatás történeti áttekintése. In: Gáspár László – Kelemen Elemér (szerk.): *Neveléstörténet problémátörténeti alapon*. Okker, Budapest. 121.

⁶²² A tanügy-igazgatási reform az önkormányzatoktól teljesen független szervezet létrehozva, korlátozni kívánta az iskolák szakmai önállóságát, szigorúan ellenőrizve az oktatás minden mozzanatát. Országos Köznevelési Tanács átalakítása és a tankerületi közoktatási tanácsok létrehozása, (mindkettő feladata elsősorban a politikai döntések szakmai elfogadtatása, információk közvetítése, ellenőrzése, szemben a szakmai tanácsadással) célja nem más volt, mint a szakmai, fenntartói érdekek háttérbe szorítása. A tanügyigazgatási törvény ugyan látszólag meghagyta az egyházi iskolák autonómiáját, azonban a területi elv

iskolafelügyelői intézmény létrehozása, korlátozva az iskolák és a tanárok szakmai önállóságát. Az egységes tanügyigazgatás a szakoktatás eddigi önálló igazgatási szerveit is magába olvasztotta.⁶²³

Az 1935. évi VI. törvénycikk hatósági jelleggel ruházta fel az iskolai igazgatókat, a kereskedelmi középiskolák igazgatóit arra szólították fel, hogy a nemzetnevelési célok megvalósítása érdekében különösen figyeljenek arra, hogy ne vegyenek fel egy-egy osztályba túl sok tanulót, a túljelentkezéseket utasítsák el, amihez nem szükséges a tanügyi hatóság engedélyezése. Sőt az évfolyamokon merjék a tanárok megrostálni a nem megfelelő képességű tanulókat, mivel „*nem az a jó tanuló melyiknek sok tanulója van.*”⁶²⁴ A középfokú oktatás egységesítésének koncepciójába is illeszkedő 1938-as gazdasági középiskolai, és az 1935-ös tanügyigazgatási törvénnyel – mely megszüntette a szakoktatás korábban elkülönült igazgatási szerveit és intézményeit – cél a szakoktatás esetében is totális ellenőrzés megszervezése volt.⁶²⁵ Az ellenőrzés további kiszélesítését az 1941. évi 12. tv.c. tette lehetővé (tanfelügyelők közvetlenül a tankerületi főigazgatók alá kerültek, akinek a kezébe így a korábban a minisztérium hatáskörébe tartozó döntések –, mint a vizsgák engedélyezése, a tanulmányi felügyelők és iskolalátogatók kinevezése, vagy éppen visszahívása – kerültek).⁶²⁶ Tehát amíg korábban az iskolákban zajló oktatói munka és a vizsgáztatás ellenőrzését elválasztották, addig 1941-től ez egy kézben összpontosult – tankerületi főigazgató –, így elősegítve az egységes nevelőintézmények kialakítását.

érvényesítésével, az államsegélyek feltételekhez kötésével az egyházakat is az államnak rendelete alá. 1938-ban a középiskolai tantervek a felekezeti iskolákban is bevezetésre kerültek. Kelemen, 2002. 119.; 81.

⁶²³ Gáspár László – Kelemen Elemér (1998): *Neveléstörténet problémátörténeti alapon*. OKKER, Budapest. 121.

⁶²⁴ Loczka, 1944. 82.

⁶²⁵ A tanügyigazgatási törvény ugyan látszólag meghagyta az egyházi iskolák autonómiáját, azonban a területi elv érvényesítésével, az államsegélyek feltételekhez kötésével az egyházakat is az államnak rendelete alá. 1938-ban a középiskolai tantervek a felekezeti iskolákban is bevezetésre kerültek. Kelemen, 2002. 119

⁶²⁶ Nagy, 1995. 61.

IV. 3. Angol, német és olasz tannyelvű kereskedelmi oktatás az első világháború után

Jelen alfejezet egy rövid áttekintést kíván adni az állami, a társulati és csekély arányban a felekezeti magyar tannyelvű középfokú kereskedelmi iskolák mellett, az 1920-as és 1930-as években szerveződő – a neveléstörténeti szakirodalmak által nem említett – angol, német és olasz tannyelvű kereskedelmi iskolák (tanfolyamok, kihelyezett tagozatok) működéséről.

Az Anglo–Hungarian Corporation Limited⁶²⁷ részvénytársaság felkérésre Wiesinger Gábor 1920 tavaszán nyújtotta be kérvényét egy a fővárosban létesítendő angol nyelvű kereskedelmi iskola alapításáról, melyhez a Thököly úti kereskedelmi iskola néhány helységét szerette volna bérbe venni. A vállalat célja az Egyesült Királyság és Magyarország között a pénzügyi, a kereskedelmi, az ipari, a művelődési és a társadalmi törekvések, kapcsolatok előmozdítása volt. A cég alapítói közül Welsburg Sándor és Berthold László 1914 júliusában Pesten textilüzemet alapított, melyhez szerettek volna egy angol nyelvű kereskedelmi iskolát is kapcsolni. Az intézmény szervezetének kidolgozását Wiesinger Gáborra – bécsi gyáros, pozsonyi bérlő, pesti bankár, MOVE tagja – bízták, aki ugyan elkészítette azt, ám végül Berthold Lászlónak a vörös őrségi szerepvállalása miatt 1919-ben már nem adta hozzá a nevét, így a tervezet gyakorlati megvalósítása váratott magára 1920 őszéig. Késlekedéshez az is hozzájárult, hogy miután Wiesinger tudomást szerzett arról, hogy az iskolát két vagyonos zsidó nagytőkés (tőzsdebizományos) finanszírozná (100 millió korona értékben), és már közel 200 zsidó növendék várja felvételét, visszautasította az igazgatói poszt betöltését a következő indoklással: „Visszautasítom mert zsidó jellegű iskolát nem óhajtok vezetni, mert én azt a keresztény ifjúság átminősítésére akartam felhasználni tiszta keresztény etika alapján álló iskolát akartam csinálni.”⁶²⁸ Miután 1920 őszére úgy ítélte meg, hogy az intézmény „zsidó karakterét” törölték, elfogadta a megbízást azzal a feltétellel, hogy csak a „kommunizmus alatt kifogástalanul viselkedő és azt igazolni tudó növendékek” kerülhetnek felvételre.⁶²⁹ Wiesinger korábbi véleménye, álláspontja az iskola jellegét illetően nem változott meg alapvetően, ám kénytelen volt maga is belátni, hogy egyrészt mindazt, amit elképzelt, pénz nélkül nem tudja megvalósítani és e tekintetben a keresztény felsőbb és középosztályra sem számíthat támogatóként, másrészt az általa tervezett tényleges gyakorlati képzés kivitelezéséhez szüksége van a nagyvállalatok együttműködésre, melyek döntő többsége köztudottan zsidó tulajdonban volt. „Az iskola gyakorlati jellege csak akként valósítható meg, ha ennek képzése a nagy ipari és kereskedelmi vállaltoknál biztosítók helyet, mely vállalatok élén ezidőszertől úgyszólván kizárólag zsidók állnak.”⁶³⁰ A legfontosabb feladatnak a keresztény kereskedő középosztály képezését tartotta.

A tervezet szerint az iskola célja kereskedelmi pályára terelni az egzisztenciájukat elvesztett fiatalokat. A két ország között említett kereskedelmi összeköttetés megteremtése érdekében a diákok angol kereskedelmi kurzusokon vehetnének részt. „Magyarországnak gazdasági okokból új területekre van szüksége, mivel a Balkán piacait részben elzárták előlünk. Ezen tény kötelességünké teszi, hogy másfelé keressünk érvényesülést és behozatalunkat a legelőnyösebben biztosítsuk, viszont kivitelre alkalmas termékeink számára keressünk fogyasztókat. Oly tájakra kell nézni amely áruban leadóképes viszont fogyasztó is nemzetközi érintkezésben

⁶²⁷ Anglo Hungarian Corporation részvénytársaságot 1914. június 24. jegyezték be Londonban, alapítói gróf Welsburg Sándor és az oldenburgi herceg fia Percy H. Browne a királyi klub tagja, majd dr. Berthold László a londoni kereskedelmi iskola tanár is csatlakozott.

⁶²⁸ Wiesinger Gábor levele a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez 1920. szeptember 12. MNL OL VKM K503 – 1922 – 81. cs. – 2. t. – 124651. a. – 73794. ikt.

⁶²⁹ U.o.

⁶³⁰ U.o.

*gyakorolt és üzletileg megbízható. Mindezen tulajdonságot megtaláljuk az angolokban. Ez irányban akarjuk kioktatni a köznevelésben végzendő hallgatókat, akik hivatva lesznek a kereskedelmi kapcsolatot létesíteni és azt fenntartani, erősíteni, ezért képeznünk kell a magyar kereskedelem rendelkezésére készült angol kereskedőket és az itteni viszonyokkal ismerős alkalmazottakat.*⁶³¹

Miután az 1920. június 8. beterjesztett engedélyezési kérelemben az is szerepelt, hogy a fentiekben megfogalmazottakon túl az intézmény célja „*a zsidóság térfoglalásával szemben a keresztény ifjakat gyakorlati alapon ismertesse meg a legális és nagyszabású angol kereskedelem módszereivel,*” a VKM jelentésében úgy fogalmazott, hogy a kormány méltányolja az intézet törekvéseit, és 100 fő ösztöndíjas képzésének támogatását engedélyezi.⁶³² Az Angol Gyakorlati Kereskedelmi Iskola (English Practical School of Commerce) 1920. szeptember 1-jén nyitotta meg kapuit közel 150 hallgatóval, ugyan a VKM engedélyét megkapta, azonban nyilvánossági jogot nem nyert.

Az iskola célja, hogy tanfolyam formájában a hazai elméleti oktatást kiegészítse egy abszolút gyakorlati alapú képzéssel. Az előadó tanárok született angolok voltak, akik széleskörű nemzetközi kereskedelmi tapasztalattal rendelkeztek. A tanfolyam tárgyai: angol nyelv (fordítás, fogalmazás, társalgás), kereskedelmi levelezés, üzleti rendszer (irodai belső adminisztrációs technikák, újítások megismertetése), kereskedelmi földrajz, brit birodalom története (közjogi, közigazgatási rendszere), angol könyvvezetés módszere, biztosítás, bankügy, tőzsde, ipari, kereskedelmi, tengerhajózási jog, fényképezés és hirdetés, nemzetközi posta és vasútszállítási szabványok, eladás művészete, gyakorlati kereskedelmi vegytan, kereskedelmi számtan.⁶³³ A gyakorlati képzés során londoni megbízó cégek által eladásra kínált árukat a hallgatók hétfőtől péntekig délelőttönként – eleinte csak Budapesten – különböző hazai üzletekben kínálták eladásra, azaz „ügynökösködtek.” Felvették a megbízást, majd a megrendelést a tanárok ellenőrzése mellett angol nyelven továbbították, amikor az áru Londonból megérkezett, a fuvarlevelet, számlát kiállították, a fuvarozó cégnek átadták, majd közben a szükséges levelezést, könyvelést is elvégezték, azaz a folyamat minden egyes fázisában aktívan részt vettek a hallgatók. Az áruk forgalma szerint jutalékban részesültek, hogy a kellő motiváció is meglegyen. A következő üzletágak közül választhattak a hallgatók: I. fa, szén, gabona, liszt, papír, írógép; II. hangszerek, bőrárú; III. könyvek, műtárgyak, ruházati cikkek; IV. üveg, porcelán, gépjármű; V. nemes és nem nemes fémek, pamut, gyapjú, selyem, konzerv, élelmiszer; VI. műszaki cikkek, vegyszeti segédanyagok; VII. nyersbőr, állati termékek, gumi, gyógy-illatszerek, festő anyagok.⁶³⁴

⁶³¹ Előterjesztés a Budapesten felállítandó angol nyelvű gyakorlati kereskedelmi iskola tárgyában. MNL OL VKM K503 – 1920 – 48. cs. – 18. t. – 60320. a.

⁶³² Jegyzőkönyv az 1920. június 8. tartott értekezletről. MOL VKM K503 – 1920 – 48. cs. – 18. t. – 60322. a.

⁶³³ Előterjesztés a Budapesten felállítandó angol nyelvű gyakorlati kereskedelmi iskola tárgyában. MNL OL VKM K503 – 1920 – 48. cs. – 18. t. – 60320. a.

⁶³⁴ U.o.

1. táblázat. Angol Kereskedelmi Iskola órarendje 1920. október 18. és 1921. január 31. között⁶³⁵

Idő/h	Hétfő	Kedd	Szerda	Csütörtök	Péntek	Szombat
15-16	Angol	Angol	Angol	Angol	Angol	Angol
16-17	Angol	Angol	Angol	Angol	Angol	Angol
17-18	Kereskedelmi számtan	Magyar levelezés	Kereskedelmi ismeret	Iparjog	Kereskedelmi számtan	Könyvvitel
18-19	Kereskedelmi számtan	Magyar levelezés	Kereskedelmi ismeret	Könyvvitel	Kereskedelmi számtan	Könyvvitel
19-20	Gyorsírás	Földrajz	Gyorsírás	Könyvvitel	Földrajz	szépírás

2. táblázat. Órarend 1921. február 1. – 1921. május 31.

Idő/h	Hétfő	Kedd	Szerda	Csütörtök	Péntek	Szombat
15-16	Angol	Angol	Angol	Angol	Angol	Angol
16-17	Angol	Angol	Könyvvitel	Angol	Angol	Kereskedelmi szervezés
17-18	Kereskedelmi földrajz	Kereskedelem története	Könyvvitel	Kereskedelmi földrajz	Kereskedelem története	Kereskedelmi számtan
18-19	Kereskedelmi földrajz	Kereskedelem története	Iparjog	Kereskedelmi földrajz	Hajózási vámtarifa	Áruismeret
19-20	Gyakorlat	Kereskedelmi jog	Kereskedelmi ismeret	Gyakorlat	Nemzetgazdaságtan	Árusismeret

Előadások nyelve az eredeti elképzelés szerint az angol lett volna (ezért az első három hónap csak nyelvtanulásból állt), de végül az intenzív nyelvórák mellett, a tárgyak többségét magyarul oktatták. A gyakorlati iskola mellett, külön 10 hónapos nyelviskolát is szerveztek. A 10 hónapos gyakorlati tanfolyamra való beiratkozás feltétele érettségi bizonyítvány, vagy sikeres felvételi vizsga teljesítése számtan, magyar nyelv és irodalom, illetve földrajz tantárgyakból. A tanfolyam végén záróvizsga nem volt, de hivatalos bizonyítványt kaptak. A képesítés fokmérője, hogy a gyakorlati kereskedelem terén mennyire volt sikeres a hallgató. Emellett nagy hangsúlyt helyeztek arra, hogy segítsék a végzeteket álláshoz juttatni. A képzett hallgatókat egyrészt a megszállt, illetve meg nem szállt magyarországi területeken és a Balkánon igyekeztek elhelyezni, míg a többieket Londonban és az angol gyarmatokon.

Wiesinger Gábor 1921 nyarán a nyilvánossági jog megadását kérve ismét kérelemmel fordult a VKM-hez a következő indoklással: „Az iskola hazánkknak üdvös munkát fejt ki, amennyiben nem theória-embereket nevel és nem is kizsákmányolásra alkalmas szolgálkat a kizsákmányolni kész zsidó tőke számára, hanem keresztény gondolkodású és gyakorlati magyar kereskedőket. Az iskola ugyanezt a munkát végzi, mint a Közgazdasági egyetem első két szemesztere, ezért jogot kéne, hogy biztosítsanak, hogy a hallgatók beiratkozhatnak az egyetem harmadik szemeszterére.”⁶³⁶ A nyilvánossági jog mellett anyagi támogatást is kért Vass József vallás- és közoktatásügyi minisztertől, arra hivatkozva, „hogy az illetékes angol körök egymás után ajánlják fel támogatásukat, de én e támogatást nem vagyok hajlandó elfogadni, mert tisztára magyar szellemben akarván nevelni, nem fogok függeni semmiféle idegen tényezőtől.”⁶³⁷ A nyilvánossági jog megadásához és az iskola hallgatóinak a Közgazdaságtudományi Karon

⁶³⁵ Jegyzőkönyv az Angol Kereskedelmi Iskola 1920. szeptember 2. felügyelő tanácsi üléséről. MNL OL VKM K503 – 1922 – 81. cs. – 2. t. – 126439. a. – 79262. ikt.

⁶³⁶ Wiesinger Gábor kérelme az Angol Kereskedelmi Iskola nyilvános jogának megadása tárgyában. MNL OL VKM K503 – 1922 – 81. cs. – 2. t. – 78871. a. – 155 606. ikt.

⁶³⁷ U.o.

való közvetlen továbbtanulásához a VKM továbbra sem járult hozzá, így anyagi támogatottság hiányában az iskola 1920-as évek közepén pontosan nem ismert okok miatt megszűnt.

A Német – Magyar Kereskedelmi Kamara⁶³⁸ (Deutsch-Ungarische Handelskammer in Budapest) 1923. június 8. nyújtotta be kérelmét a VKM felé, azzal a céllal, hogy a budapesti francia, olasz tanfolyamok mintájára német tanfolyamot indíthasson, kiegészítve azt kereskedelmi levelezéssel, gyorsírással és könyveléssel.⁶³⁹ A Budapesti Német Nyelviskola és Kereskedelmi Tanfolyam 1923 őszén indította első tanfolyamát. Az intézmény igazgatója Dr. Szentgyörgyi Ede 1926-ban adta be kérelmét a VKM-hez a végleges hivatalos engedélyért, melyet az 76881/1926. sz. rendelettel el is nyert.⁶⁴⁰ Az iskola a Német Szövetség (Verein der Reichsdeutschen in Budapest) védelme alatt állt. A tanfolyam a Vas utcai felső kereskedelmi iskola üres termeiben folyt. Az iskola nyelvtanárai kereskedelmi ismeretekkel is rendelkeztek, köztük a neves Paul Zuschke, aki a híres berlini Handels-Hochschule-ban szerezte diplomáját. A tanfolyamra való beiratkozás feltétele ipari vagy kereskedelmi vállalatnál való alkalmazás, megfelelő előképzettség, míg a más foglalkozású egyéneknek a 18. életév betöltése, illetve 10 000 korona beiratkozási díj és havi 20 000 korona tandíj befizetése volt. 1925/26-ra már 18 német nyelvtanfolyamot indított az iskola: német kezdő (3), német középhaladó (3), haladó (2), német irodalom (1), német kereskedelmi (3), német kereskedelmi levelezés (1), német gyorsírás (1), magyar gyorsírás (1), magyar nyelv németeknek (2). A 18 tanfolyamra 1037 hallgató iratkozott be, amely több mint duplája volt a korábbi évnél (435 fő). Tanfolyamokat (Budapester Deutsche Sprachschule mit Handelskurs) szept. 15 – jan. 31.; illetve febr. 1. – jún. 30. között tartották, azaz a képzések két szemesztert vettek igénybe. Minden tárgyat hetente kétszer másfél órában tanítottak.⁶⁴¹

A Budapesti Kereskedelmi Akadémia több esztendő előkészítő munka után 1927/28-as tanévtől kapta meg a VKM engedélyét (1927. évi 8470. III/b. sz.) ahhoz, hogy elindítsa a berlini kísérleti képzését. Egy külföldi tanfolyam megszervezése már 1923-tól napirenden volt az iskola vezetése részéről, de megvalósítása csak nyári, szünidei tanfolyam formájában valósult meg (Angliában és Franciaországban vehettek részt a diákok a nyelvet és a szaktudást egyaránt fejlesztő képzéseken).⁶⁴² A tanfolyammal szemben a berlini képzés célja a német nyelvnek egy iskolai éven keresztül történő tervszerű tanítása mellett, a tanulók Németország gazdasági és szellemi kultúrájával való megismertetése, oly módon, hogy mindeközben a diákok a harmadik évfolyam tananyagával sem maradnak le otthoni társaiktól. Az egyéves berlini tanévre a felső kereskedelmi iskola második tanévet jó eredménnyel elvégzett tanulók jelentkezhetnek (20 főt az akadémia, míg 6 főt bármely felső kereskedelmi iskola tanulóinak közül vettek fel).⁶⁴³ Az oktatás a magyar tanterv szerint folyt, eltérés a német nyelvvórák esetén volt, melyet

⁶³⁸ A Budapesti Német-Magyar Kereskedelmi Kamarát 1920-ban alapították (VI. kerület Andrásy út 10.), ami az ausztriai Német Gazdasági Kamarával együtt az első német külkereskedelmi kamarák közé tartozott és 1945-ig állt fenn. <http://www.ahkungarn.hu/ueber-uns/geschichte/> (Uoltsó letöltés: 2012. 01. 01.)

⁶³⁹ Deutsche-Ungarische Handelskammer in Budapest kérelmének elbírálása. MNL OL VKM K503 – 1927 – 107. cs. – 15. t. – 45441. a. – 51719. ikt.

⁶⁴⁰ Német Nyelviskola és Kereskedelmi Tanfolyam engedélyezése 76811/1926. sz. rendelet. MNL OL VKM K503 – 1927 – 107. cs. – 3. t. – 19373. t. – 133. ikt.

⁶⁴¹ Magyar-Német Kereskedelmi Kamara esti tanfolyamának tantárgyai. MNL OL VKM K503 – 1927 – 107. cs. – 15. t. 84906. a.; illetve MNL OL VKM K503 – 1927 – 107 cs. – 3. t. – 19373. a. – 95918. ikt.

⁶⁴² Vincze Frigyes (1928): A kereskedelmi akadémia berlini tanfolyama. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXXV. évf. 7-8. sz. 380.

⁶⁴³ Tanulók szüleinek 360 pengő akadémiai díjat és 2400 pengőt kell fizetniük az ellátásért.

német birodalmi nyelvtanár tanított, illetve a földrajz, a szerves kémia és a könyvvitel tanítása is német nyelven folyt. A magyar nyelvű órákat az akadémia tanárai, illetve a berlini Collegium Hungaricum szakos és német tanárai tartották. Az évfolyam (Auslaendischer Kurs der Budapester Handels-Academie) internátusban nyert elhelyezést (Spandau Johannesstift), míg a tanítás Berlinben Lichtefelde Zehnlendorferstrasse 52. sz. alatt egy villaszerű lakóházban zajlott.⁶⁴⁴ Az 1927/28-as tanévben a berlini tanfolyam 16 tanulója közül 10 fő az akadémiai, 2 fő egy budapesti állami, 1 fő a szegedi állami, 1 fő a nyíregyházi községi és 2 fő a pécsi községi állami iskola tanulója volt.⁶⁴⁵ A tanulmányok mellett a diákok egy németországi tanulmányúton is részt vettek (Potsdam, Drezda, Stettin, Leipzig, Hamburg).

3. táblázat. Az 1926/27. évi berlini III. évfolyam órarendje⁶⁴⁶

Hétfő	Kedd	Szerda	Csütörtök	Péntek	Szombat
Német	Áruismeret	Levelezés	Német	Levelezés	Német
Könyvvitel	Jog	Magyar	Könyvvitel	Áruismeret	Közigazgatás
Könyvvitel	Történelem	Gyorsírás	Földrajz	Történelem	Mennyiségtan
Földrajz	Magyar	Torna	Közgazdaságtan	Magyar	Torna
Francia	Kereskedelmi számtan	Francia	Mennyiségtan	Francia	Jog
–	Izraelita hittan	Római kat. hittan	Római kat. hittan	–	–

Az Olasz–Magyar Kereskedelmi Kamara (Camera Di Commercio Italiana per L’Ungheria) 1927. július 30. kérelmezte, hogy az V. kerületi Szekeres Margit Leánylíceummal kapcsolatosan olasz nyelvű női kereskedelmi tanfolyam indítását.⁶⁴⁷ Az olasz nyelv elsajátítására az 1922-től Budapesten működő Olasz Iskola néven ismert olasz nyelvtanfolyamokon bárkinek lehetősége volt. A kamara mellett az 1930-as évek közepétől Budapesti Savoyai Jenő Olasz Királyi Iskola (La Reale Scuola Italiana Eugenio di Savoia di Budapest) is bekapcsolódott az olasz nyelvű kereskedelmi képzésbe. Az olasz nyelv oktatása az 1924. évi XI. törvény következtében terjedt el hazánkban, mely törvény Klebelsberg Kuno kultuszminiszter javaslatára az addig német és francia mellett, második modern idegen nyelvként elrendelte az angol, vagy az olasz nyelv kötelező tanítását a középiskolákban.⁶⁴⁸

A kapuit 1935-ben megnyitó Savoyai Jenő olasz tannyelvű elemi iskola és középiskola 1937-től indított kereskedelmi tagozatot,⁶⁴⁹ melynek létrejöttében minden bizonnyal szerepe volt az 1935. február 16. kelt XVIII. tc.-nek, illetve a magyar-olasz kulturális egyezménynek, mely szerint a két kormány kölcsönösen köteles gondoskodni a másik ország intézményeinek és társadalmi, gazdasági viszonyainak tanításáról. Az olasz irodalmi, földrajzi, történelmi ismereteket be kellett illeszteni a felső kereskedelmi iskolák tananyagába is (olasz nyelv és levelezés, földrajz, gazdaságtörténet, közgazdaságtan

⁶⁴⁴ Budapesti Kereskedelmi Akadémia kísérleti tanéve Berlinben. MNL OL VKM K503 – 1927 – 108. cs. – 3. t. – 23656. a. – 79572. ikt.

⁶⁴⁵ Vincze, 1935. 380.

⁶⁴⁶ Jelentés a Budapesti Kereskedelmi Akadémia berlini tanfolyamáról. MNL OL VKM K503 – 1927 – 108. cs. – 3. t. – 23656. a. – 3077. ikt.

⁶⁴⁷ Olasz-Magyar Kereskedelmi Kamara kérelme női kereskedelmi tanfolyam elindítására. MNL OL VKM K503 – 1927 – 109. cs. – 3. t. – 54428. a. – 63896. ikt.

⁶⁴⁸ Pelles Tamás (2000): A pannonhalmi olasz gimnázium. *Iskolakultúra*, X. évf. 11. sz. 63.

⁶⁴⁹ A Budapesti Olasz Királyi Eugenio di Savoia középiskola kereskedelmi tagozatának képesítő jelentése 1943. október 19. MNL OL VKM K503 – 1937-1944. – 162. cs. – 1. t. – 128674.

tantárgy), melyhez a tanárok számára kötelező irodalom állt rendelkezésre.⁶⁵⁰ Budapesti Savoyai Jenő Olasz Királyi Iskola egy négy évfolyamos elemi és egy nyolc évfolyamos középiskolából állt, ez utóbbi két típusa a gimnázium és a kereskedelmi iskola. Emellett működött még az olasz rendszer – mely nehezen megfeleltethető egy az egyben a magyarral – szerint a „Scuola Commerciale” melynek végzettsége a magyar polgári iskolával volt egyenértékű. Az olasz felső kereskedelmi iskolába a négy évfolyamos polgári iskola (Scuola Commerciale) sikeres elvégzése után iratkozhattak be a tanulók, vagy különbözeti vizsgát kellett tenni az egyéb magyar iskolákból érkezőknek.⁶⁵¹ A kereskedelmi iskolák (= polgári és felső kereskedelmi) 1937/38-as tanévben 65 tanulóval indultak.

4. táblázat. Tantárgyfelosztás a középiskolában 1937/38-as tanévben⁶⁵²

Tantárgy / Osztály	I	II	III	IV	V	VI	VII
Vallástan	1	1	1	1	1	1	1
Olasz nyelv, történelem, közgazdaságtan	-	7	7	7	7	7	7
Filozófia	-	-	-	-	-	-	3
Latin nyelv	-	5	5	5	5	3	3
Magyar nyelv	4	4	4	4	4	4	4
Francia vagy német nyelv	-	2	2	4	4	4	3
Matematika	-	3	3	4	4	3	3
Fizika	-	-	-	-	-	3	3
Számvitel és könyvelés	-	2	2	3	3	5	7
Jogi ismeretek	-	-	-	-	-	-	3
Természetismeret, Kémia, Áruismeret	-	1	1	1	1	2	5
Földrajz	-	1	1	1	1	-	-
Rajz	-	2	2	2	2	2	2
Szépírás	-	2	2	-	-	-	-
Gyorsírás	-	-	-	-	1	2	-
Gépírás	-	-	-	2	1	-	-
Ének	1	1	1	1	1	1	1
Testnevelés	2	2	2	2	2	2	2

A középiskolák utolsó éves tanulói a tanév végén vizsgát tettek, hogy megszerezzék a gimnáziumi érettségit, illetve a kereskedelmi képesítő bizonyítványt. Ezeket a vizsgákat, a tanuló kérésére ki lehetett egészíteni az iskolai végzettség honosítását célzó különbözeti vizsgával, melyet magyar nyelv és irodalom, illetve történelem tárgyakból kellett tenni az olasz iskola és a Kereskedelmi Minisztérium által delegált magyar tagjával kiegészült érettségi bizottság előtt.⁶⁵³ Mivel az olasz elnevezés szerint a felső kereskedelmi iskolát végzők kereskedelmi képesítő bizonyítványt szereztek, míg a magyar elnevezés szerint

⁶⁵⁰ Kötelező irodalmak: Benes: A munka alkotása, Demeter: Fasiszta Forradalom, Gray: Mussolini gondolatai, Mussolini válogatott beszédei, Röck: A fasiszmus eredete és fejlődése...stb. Olaszországra vonatkozó ismeretek tanítása a felső kereskedelmi iskolákban 1936. július 27. MNL OL VKM K503 – 1932-1936. – 157. cs. – 10. t. – 49400. a.

⁶⁵¹ Pelles Tamás (1999): A budapesti olasz iskola története. In: Mara Bér Gilda (szerk.): *Storia della scuola italiana di Budapest – A budapesti olasz iskola története.* AEBES, Budapest. 85-147. <http://web.axelero.hu/pellestamas/Tamas/bpolisk.htm> (Utolsó letöltés: 2012. 01. 02.)

⁶⁵² A kereskedelmi iskolában a latin helyett a szakiránynak megfelelő tantárgyakat tanítottak: könyvvitelt, számvitelt, gyorsírást, gépírást, stb. Pelles, 1999.

⁶⁵³ Pelles, 1999.

kereskedelmi érettségit, ezért a különbözeti vizsgabizonyítványban egy záradék tartalmazta a kétféle elnevezés egymással való teljes megfelelését és egyenértékűségét.⁶⁵⁴

Az 1937/38-as tanévben a budapesti olasz iskolába beiratkozott 191 (114 fiú és 77 lány) tanuló közül 38 olasz, 148 magyar és 5 egyéb nemzetiségű volt, ami felekezeti megoszlásukat illeti 60%-uk katolikus, 29%-uk izraelita, 10.5%-ik református és 0.5%-uk görög keleti felekezethez tartozott.⁶⁵⁵ A tanulók szüleinek foglalkozási megoszlását tekintve, többségük 28% magáncégek alkalmazottja, 18% értelmiségi, 13% közalkalmazott, 14% gyáros, 11% kereskedő, 6% munkás, 10% egyéb.⁶⁵⁶ Ugyan az izraelita felekezeti beiratkozni kívánó tanulók száma az 1930-as évek végén – az első és második zsidótörvény életbe lépése után nem meglepő módon – jelentősen megemelkedett, amit az iskola igyekezett ugyan csökkenteni, de ezzel együtt a korszakban ez volt az egyike azon kevés iskoláknak, amely mindvégig vett fel izraelita tanulókat, így biztosítva továbbtanulásukat.

1942/43-as tanévben a felső kereskedelmi iskola négy évfolyamára csak 24 tanuló iratkozott be (összesen 178 tanulója volt az iskoláknak). Tanárok 40%-a magyar állampolgár.

„Az 1943-as év, mint az ismert, nagy változásokat hozott az olasz belpolitikában. A szövetségesek szicíliai partraszállása, majd előrenyomulása, Mussolini menesztése, a Badoglio kormány megalakulása, Olaszország egy részének német megszállása, az ország kettészakadása, Mussolini visszatérése...stb. az iskola életére is hatással voltak. A diákok ebből elsősorban annyit láttak, hogy a tanterem faláról előbb eltűnt a Duce képe, majd a Király képe is lekerült, a Duce pedig vissza. 1943 szeptemberében Magyarország egy nap különbséggel mindkét olasz kormányt elismerte. Ennek következtében Budapesten két olasz diplomáciai képviselő működött, és természetesen mindkettő saját kormányát tartotta legitimnek. Az Olasz Iskola vezetése és tanárainak többsége Mussolini ellenkormányát ismerte el. A Badoglio kormányt támogató olasz tisztségviselők természetesen nem engedhették fiaikat a „fasiszta” Olasz Iskolába. A tanári kar velük rokonszenvező tagjai is elhagyták az intézményt és egy új iskolát hoztak létre (Olasz Királyi Iskola). Nehéz pontosan megítélnünk, hogy milyen arányban mentek át a tanulók ebbe az iskolába, hiszen a jelentések eléggé ellentmondásosak. Az Olasz Iskola igazgatójának beszámolója szerint a tanulók elenyésző hányada hagyta el az intézményt, míg az Olasz Királyi Iskola igazgatója azt közli kormányával, hogy az olasz anyanyelvű tanulók háromnegyede az általa vezetett intézménybe távozott, otthagynva a „fasiszták” kezébe került iskolát. Az iskolát magyar diákok nem hagyták el (az izraeliták sem), hiszen az Olasz Királyi Iskolába csak olaszok tanulhattak. Az olasz nemzetiségű tanulóknak is csak kevesebb, mint fele távozott.”⁶⁵⁷ Az első osztályokban is találunk izraelita vallású tanulókat (arányuk lényegében megegyezik a felsőbb osztályokban találhatóakkal), ami azt bizonyítja, hogy az iskola vezetése a gyakorlatban nem valósította meg maradéktalanul a fasiszta eszmék végrehajtását.⁶⁵⁸

A háború következtében 1944 áprilisában a magyar iskolákhoz hasonlóan előre hozott vizsgákat tartottak, majd az iskola bezárt. Ugyan 1944. október 1. a tervek szerint folytatódott volna a tanítás, de az olasz követség az ország elhagyására utasította a tanárokat. Véglegesen az olasz iskola 1947-ben szűnt meg, utolsó igazgatója Füsi Horváth József író, műfordító, majd a Vígszínház dramaturgja volt.

⁶⁵⁴ Az olasz érettségi és kereskedelmi képesítő bizonyítvány egyenértékű az Olasz Királyság bármely iskolájában megszerzett bizonyítvánnyal. Magyarországon tehát különbözeti vizsga letétele nélkül is érvényes. A honosítási igazolás az érettségi, vagy a kereskedelmi képesítő bizonyítvánnyal együtt teljesen egyenértékű a megfelelő magyar nyilvános iskolákban szerzett bizonyítvánnyal, így tehát Magyarországon egyetemre vagy főiskolára végzett tanulmányok folytatására is jogosított. Pelles, 1999.

⁶⁵⁵ Gyapay, Dénes (2003): La Reale Scuola Italiana Eugenio di Savoia di Budapest. *Italy & Italy*, No. 14-15. 20.

⁶⁵⁶ Pelles, 1999.

⁶⁵⁷ U.o.

⁶⁵⁸ U.o.

V. KERESKEDELMI KÉPZÉS FELSŐFOKON

Jelen fejezetben egy rövid kitekintés kívánunk adni a középfokú kereskedelmi iskolai végzettség nyújtotta továbbtanulási lehetőségekről.

Felsőfokú – vagy legalábbis a középfoknál magasabb szintű – kereskedelmi ismeretek elsajátítására elsőként az 1844 júniusában alapított, majd 1846-ban megnyitott pesti József Ipartanodában nyílt lehetőség, mellyel kezdetét vette az első felsőfokú jellegű magyar nyelvű közgazdászképzés hazánkban. Az intézetben műszaki és kereskedelmi képzés egyaránt folyt, ezt tükrözi a kilenc tanszék: 1. mennyiségtan, elméleti és gyakorlati mértan, eróműtan, 2. általános és kereskedelmi számvetés, könyvvitel. számvevőtan 3. természetrajz, áruismeret, kereskedelmi földleírás, 4. kereskedelmi tan, iparüzleti írásmód, német nyelv, 5. rajztan, 6. vegytan és kézműtan, 7. polgári- és vízépítészettan, rajzoló földmérés, 8. természettan és mezei gazdasáttan, 9. úrbéri és váltójogtan. Az egyéves előkészítő év után a hallgatók három – technikai, kereskedelmi és gazdasági – egyenként két évfolyamos tagozat/osztály közül választhattak.⁶⁵⁹ Ám a képzés teljes kiépülésére már nem került sor, ugyanis az 1848-49-es szabadságharcot követően 1850 szeptemberében a József Ipartanodát rendeleti úton egyesítették az egyetem bölcsészeti karán már működő Institutum Geometricum-mal, így létrehozván az immáron Budán működő Josephs Industrieschule-t és egyúttal megszüntetve a kereskedelmi és gazdasági osztályt. Ferenc József 1856-ban Industrieschule-t Joseph Polytechnicum néven négy évfolyamos felsőfokú tanintézetként nyilvánította, mely 1860-tól Királyi József Műegyetem néven működött, ahol műtani, majd 1865-től műszaki és közgazdasági osztály fogadta a főreáliskolát vagy főgimnáziumot végzett, és az ipari vagy gazdasági pályán legalább két évet eltöltött a tanulmányaikat felsőfokon is folytatni kívánó hallgatókat.⁶⁶⁰ A kiegyezést követően a Műegyetem egyértelműen a műszaki tudományok oktatását tekintette elsődleges feladatának, így a közgazdasági-kereskedelmi képzésnek már csak másodlagos szerep jutott, valamint az új műegyetemi szervezeti szabályzat 1871-es elfogadása után közgazdasági jellegű tanszékek fokozatosan megszűntek vagy átalakultak. Ugyan 1872-ben Gerlóczy Gyula műegyetemi tanácshoz benyújtott javaslatával kísérletet tett a közgazdasági képzés megmentésére, de kérelmét elutasították. Bár a közgazdasági oktatás teljes „eltűnéséről” nem beszélhetünk, de a korabeli szakirodalmak is 1885-re teszik a felsőfokú kereskedelmi képzés megszűnését.⁶⁶¹

V. 1. Felsőfokú szakoktatás a budapesti és a keleti kereskedelmi akadémián

A Budapesti Kereskedelmi Akadémia részéről a felsőfokú képzés megszervezésének szükségessége már az 1860-as években megfogalmazódott, majd az 1870-es években újra napirendre került, miután Lewin Jakab a bécsi kereskedelmi akadémia volt igazgatója lett az intézmény új vezetője. Bár az akadémiai tanfolyam megnyitására még a feltételek nem voltak adottak, ám az első speciális (pl. biztosítási, vasúti) szaktanfolyamok elindultak.

Az akadémia 1883-ban a Középkiskolát Végzetek Egyéves Kereskedelmi Szaktanfolyamát azzal a céllal szervezte, hogy a hallgatók elsajátítsák a még hiányzó kereskedelmi ismereteket.⁶⁶² Az egyéves tanfolyam heti 28 órában nyújtott magasabb fokú kereskedelmi képzést, sikeres vizsga letétele után a hallgatók záróbizonyítványt kaptak. A

⁶⁵⁹ Szögi László – Zsidi Vilmos (szerk.): Tanulmányok a magyarországi közgazdasági felsőoktatás történetéből. Budapest Közgazdaságtudományi Egyetem, Budapest. 18.

⁶⁶⁰ U.o. 26.

⁶⁶¹ U.o. 35. illetve Schack Béla (1913): *Das Kommerzielle Bildungswesen in Ungarn*. A. Hölder, Wien. 30.

⁶⁶² Vincze, 1935. 74.

tanfolyam ellentétben a szintén 1883-ban induló keleti nyelvek tanfolyamával, nagy népszerűségnek örvendett. Az első évben 36, majd a következő tanévtől a századfordulóig átlag 50-60 hallgatói létszámmal működött. A felsőfokú képzés sikereiben minden bizonnyal nagy szerepe volt az akadémia igazgatói tisztségét 1885-től betöltő Ghyczy Gézának, aki egyúttal a Műegyetem közgazdasági osztályának könyvvitel és államszámadástan tanára is volt.⁶⁶³

Az egyéves tanfolyam 1900-ban megszűnt és helyette kétéves akadémiai (főiskolai) tanfolyam fogadta a kereskedelmi ismereteiket felsőfokon is folytatni kívánó tanulókat. Amint azt már korábban említettük a középfokú kereskedelmi iskolákat szabályzó 1895-ös rendelet az eddig használt megnevezéseket (közép kereskedelmi, kereskedelmi akadémia, felsőbb kereskedelmi iskola) megszüntette, és egységesen a felső kereskedelmi elnevezést vezette be.⁶⁶⁴ Az állami fenntartású fiumei, soproni és brassói iskola, mint felső kereskedelmi iskola működött tovább, ám azon többi hat iskola, melyeket a kereskedelmi társaságok alapítványokból és a befolyt tandíjából tartották fenn, nem voltak hajlandók lemondani az akadémiai címről, arra hivatkozva, hogy ez szerepel az iskolák alapító dokumentumaiban. A vita akkor jutott fordulóra, amikor a Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter 1900. március 9-én rendeletet (13.315. sz.) bocsátott ki, amelyben azoknak a felső kereskedelmi iskoláknak, melyek hajlandóak voltak a középiskola mellett egy közgazdasági vagy kereskedelmi főiskolát⁶⁶⁵ is működtetni, engedélyezte az akadémiai cím további viselését.⁶⁶⁶ Így az 1900/01-es tanévtől a Budapesti Kereskedelmi Akadémia két tagozattal működött, mely egy felső kereskedelmi iskolából és egy akadémiai (főiskolai) tanfolyamból állott. A két évfolyamos főiskolai akadémia tanfolyamára a rendelet értelmében csak középiskolai, kereskedelmi érettségivel vagy ezekkel egyenértékű mezőgazdasági, ipari végbizonyítvánnyal lehetett jelentkezni.⁶⁶⁷ A rendelet előírása szerint a képzés első évében a kereskedelmi érettségivel érkező hallgatók külön tanultak az egyéb végzettséggel rendelkezőktől. Ugyanis amíg a középiskolát végzetek a szakmai tárgyakat tanulták igen intenzíven, addig a kereskedelmit végzetek az általánosan művelő és közgazdasági tárgyakat. A főiskoláknak a rendelet szerint két év alatt minimálisan heti 60 órában kellett alkalmat nyújtani arra, hogy a hallgatók magas színvonalú közgazdasági tárgyú előadásokon vehessenek részt.

Az 1902/03-as tanévtől az akadémia képzése tovább bővült, ugyanis a szaktanárképző intézetnek helységet, míg hallgatóinak gyakorlati lehetőséget biztosított.⁶⁶⁸ Az 1903/04-es tanévtől már a tanárképző 32 növendéke iratkozott be az akadémiára rendkívüli hallgatóként, valamint közülük 15 fő a felső kereskedelmi iskolában végezte tanítási gyakorlatát. Az 1904/05-ös tanévtől a főiskolai hallgatók választhattak, hogy a banküzlet, az export- és importüzlet, a biztosítási üzlet vagy a fakereskedelem terén kívánnak alaposabb ismereteket szerezni. A fakereskedelem és a biztosítás egy évvel később már önálló tanfolyamként indult (12 fővel az akadémiai és 22 fővel a

⁶⁶³ Az egyéves tanfolyam és műegyetemi közgazdasági osztály tanterve között erőteljes hasonlóság fedezhető fel. Szögi – Zsidi, 1995. 38.

⁶⁶⁴ Az országban ekkor összesen 32 középfokú kereskedelmi iskola működött, ezek közül 9 viselte az akadémiai címet (brassói, fiumei, soproni, budapesti, aradi, debreceni, kolozsvári, pozsonyi és a székesfehérvári).

⁶⁶⁵ A kereskedelmi főiskolák megszervezésének gondolatát egy újságcikk vetette fel először. Schack Béla a Kereskedelmi Szakoktatás című havi folyóirat megalapítója, illetve a kereskedelmi iskolák főigazgatója a Pester Lloyd 1898. augusztus 11-i számában egy kereskedelmi főiskola szükségességét fogalmazta meg, hivatkozva számos külföldi kereskedelmi főiskola példájára, ennek a cikknek a hatására a hazai sajtó is foglalkozni kezdett a kérdéssel.

⁶⁶⁶ Schack–Vincze, 1930. 251.

⁶⁶⁷ Névy László (1903): *A Budapesti Kereskedelmi Akadémia 40 évi jelentése*. Pesti Könyvnyomda, Budapest. 19.

⁶⁶⁸ Lásd a melléklet 13. táblázatát.

fakereskedelmi, illetve 34 fővel a biztosítási tanfolyamon) csak úgy, mint 1908-tól a textilvereskedelmi, 1912/13-tól a bányá- és kohótermék-kereskedelmi, valamint a vasúti- és díjszabási tanfolyam.⁶⁶⁹ A hallgatók többsége a banküzleti és az export- és import előadásokat hallgatta.

A Budapest Kereskedelmi Akadémia főiskolai tagozatának népszerűsége évről-évre növekedett. Az 1900/01-es tanévben 45, 1906/07-ben 144, 1912/13-ban, pedig 295 hallgatója volt a főiskolai tagozatnak. Az 1904/05-ös tanévtől már négy szakirány (banküzlet, export- és importüzlet, biztosítási üzlet, illetve fakereskedelem) közül választhattak a hallgatók. Az 1908/09-es tanévtől a szervezeti szabályzat módosításának köszönhetően (1918. évi. 26.776. sz. rendelet) gimnáziumi, felső kereskedelmi, ipari vagy mezőgazdasági végzettséggel rendelkező nők is felvételt nyerhettek.⁶⁷⁰

Az akadémia főiskolai tagozatán 1900-1918 között 3193 fő végzett.⁶⁷¹ A főiskolai tagozatot végzett hallgatók 1915-től a műegyetem közgazdasági osztályán folytathattak magasabb fokú gazdasági tanulmányokat, ahol az egyéves képzés után közgazdaságtudományi oklevelet, illetve újabb egy évi tanulmány után akár közgazdaságtudományi doktori címet is szerezhettek. Az 1916/17-es tanévben már csak 68 hallgatója volt a főiskolai tagozatnak s azoknak is egyharmada nő.⁶⁷² A Budapesti Kereskedelmi Akadémia főiskolai tagozata a háború után 1919-ben ideiglenesen megszűnt, mint önálló intézmény, ugyanis a tanácsköztársaság közoktatásügyi népbiztossága lefoglalta az épületet saját oktatási céljaira és ott Közgazdasági Főiskolát hozott létre, melynek személyi, dologi kiadásait az akadémia alapjaiból fedezte.⁶⁷³ A Közgazdasági Főiskola négy hónapos működését követően a minisztérium 1919. szeptember 17-én kelt 160.869. számú rendeletével egyesítette a kereskedelmi akadémiai tanfolyam, a Keleti Kereskedelmi Akadémia, a Világkereskedelmi Főiskola és a Kereskedelmi Iskolai Tanárképző Intézetet, létrehozván a Kereskedelmi Főiskolát.⁶⁷⁴ Itt azonban fontos megjegyezni, hogy a Kereskedelmi Főiskola létrejötté egy olyan egyesülés, megállapodás eredménye volt, mely szerint az intézmények egyenként megtartották nevüket – mint az főiskolán belüli szakosztályok – és önállóságukat, így csak „a helységek és közös előadások tartására szövetkeztek”.⁶⁷⁵ Az 1920. január 27-én az előadások jegyzékének a VKM felé történő előterjesztése szerint a Kereskedelmi Főiskolán belül az akadémia rendje annyiban különbözött a főiskoláétól, hogy a mezőgazdasági, az ipari és a közigazgatási irányú előadások a Közgazdaságtudományi Karra tartoztak, így az akadémián a hazai és a világkereskedelmi ismeretek oktatására szorítkoztak, és az előadások jelentős részét a két intézet (akadémia és a főiskola) hallgatói azonos tanterv szerint közösen hallgatták.⁶⁷⁶

⁶⁶⁹ Vincze, 1935. 75-76.

⁶⁷⁰ A felső kereskedelmi iskolai főigazgató jelentése a Budapesti Kereskedelmi Akadémia szervezeti szabályzatának módosításáról 1918. február 15. MNL OL VKM K503 – 1918 – 11. cs. – 18. t. – 3698. a. – 30923. ikt.

⁶⁷¹ Schack–Vincze, 1930. 401.

⁶⁷² Vincze, 1935. 79-80.

⁶⁷³ Közgazdasági Főiskola létrehozása Budapest V. kerület Alkotmány u. 9-11. sz. alatt. MNL OL VKM K503 – 1919 – 32. cs. – 18. t. – 67220. a. – 161905. ikt.

⁶⁷⁴ Főiskola hallgatói létszáma: a volt budapesti akadémiai tanfolyamról 161 elsőéves, 66 másodéves, a háború miatt tanulmányaikat megakasztott 88 hallgató, keleti akadémia 110 elsőéves, 30 másodéves és 140 katonai hallgató, világkereskedelmi tanfolyam 48 elsőéves és 21 másodéves hallgató, azaz összesen 664 fő iratkozott be. Schack–Vincze, 1930. 82.

⁶⁷⁵ Közgazdasági Főiskola létrehozása Budapest V. kerület Alkotmány u. 9-11. sz. alatt. MNL OL VKM K503 – 1919 – 32. cs. – 18. t. – 67220. a. – 161905. ikt.

⁶⁷⁶ Budapesti Kereskedelmi Akadémián tartandó előadások jegyzéke 1920. január 27. 110. sz. alatti előterjesztésben. MNL OL VKM K503 – 1920 – 54. cs. – 18. t. – 125.608. a. – 130. ikt.

Ugyan 1920. március 1-jén a harmadik próbálkozásra elindult a képzés, azonban a háború után kiéleződő társadalmi ellentétek a kereskedelmi akadémia kurzusain is éreztették hatásukat, így az előadásokat felfüggesztették. A budapesti akadémia vezérő bizottságának VKM felé megküldött jelentése szerint a keresztény hallgatók egy részének a zsidó hallgatókkal szembeni renitens viselkedése, „erőszakoskodása”, agresszív fellépése miatt nem tudták megtartani az előadásokat, ezért 1920. április 15-én a bizottság a főiskolai tagozat bezárása mellett döntött.⁶⁷⁷ Tulajdonképpen már maga a beiratkozás is erőszakba fulladt, ugyanis 1920. március 2-án a keresztény hallgatók erőszakkal próbálták megakadályozni a zsidó hallgatók beiratkozását, azokra, akik sikeresen beiratkoztak az intézményből való távozáskor támadták rá, majd az épületbe behatolva a még ott tartózkodó zsidó jelentkezők kezéből a beiratkozási nyomtatványt kitépték, ezt követően a felvételi irodából elvitték a beiratkozott hallgatók listáját. Az akadémia vezetése ugyan a rendőrséghez fordult, ám mivel hathatós támogatást nem kapott, úgy ítélte meg, hogy nem tudja garantálni a hallgatók testi épségét, ezért a képzés szüneteltetése mellett döntött.⁶⁷⁸ Az iskola vezetősége és igazgatója Szuppán Vilmos VKM-nek küldött levelében következőképpen fogalmazott: *„A Kereskedelmi Akadémia 62 éves múltjában tanulói mindenkor önzetlen hazaszeretetre és minden embernek érdeme szerint való megbecsülésére nevelte anélkül, hogy közöttük valaha is vallásfelekezeti különbséget tett volna. Ezen az irányunkon ezentúl sem fogunk változtatni. Az előadásokat pedig csak akkor fogjuk megtartani, ha tantermeinkben, a Kereskedelmi Akadémia régi hagyományaihoz híven bármely vallású tanulók igaz magyar érzésben egyesülve békésen meg fognak egymással félni. Ezen elhatározásunkat most is fenntartjuk, és semhogy lemondanánk róla, inkább készek vagyunk a főiskolai tagozatot megszüntetni.”*⁶⁷⁹ A akadémia döntésére a Keresztény Hallgatók Szövetsége Pekár Gyula vallás- és közoktatásügyi államtitkárnak írott levelében így reagált: *„Szomorúan tapasztaljuk, hogy amíg a közélet minden ágában a keresztény-nemzeti szellem érvényesül, addig a zsidóság legerősebb várát a kereskedelmet még mindig a régi megbízhatatlan korrupt internacionalista irány uralja. Teljes tudatában vagyunk annak, hogy hasztalan minden nemzeti megújódásra való törekvés mindaddig, míg a zsidóság kezéből a gazdasági erőt ki nem vesszük, mert kinek a kezében a gazdasági hatalom azé a politikai hatalom is. A gazdasági élet hatalmi bástyáinak a bankok, kereskedések, iparvállalatok vezetői, irányítói és szakfőfijai eddig majdnem kizárólag a Kereskedelmi Főiskoláról kerültek ki. Ezt a főiskolát a zsidó tőkeérdekeltségében vezető emberekből alakult vezérő bizottság irányította autonóm hatáskörrel, semmibe véve az államalkotó magyar faj egyetemes érdekeit, kizárólag a zsidóság hatalmi törekvéseit és internacionalista érdekeit szolgálta. A főiskola irányítása a vezérő bizottság kezéből kivétessék.”*⁶⁸⁰ A vezetőség tagjai közül elsőként Lánzy Leo – az akadémia végzett diákja, a kereskedelmi és iparkamara elnöke, 1901-ig országgyűlési képviselő, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank elnöke – emelt szót: *„A szakismeretet megszerezni mindenkinek joga van, aki tandíjat befizette. (...) Az az úr a házban, akié a ház és a pénz, és a boltos annak ad árut, aki fizet.”* Minderre a keresztény hallgatók a következő választ küldték: *„Szuppán bennünket destruktív kommunista elemeknek a főiskolára való beözönlését megakadályozandó a beiratkozást megghiúsította, keresztény terroristáknak nevezett, eltávolításunkra a rendőrség kivezénylését kérte, letartoztatásunkat helyezte kilátásba azzal a megjegyzéssel, ha nekünk nem tetszik zsidókkal egy padban ülni, hagyjuk el az intézetet, talál helyünkbe elég más tanulni vágyó egyéneket. Semmi*

⁶⁷⁷ Budapesti Kereskedelmi Akadémia jelentése a VKM felé 1920. március. 3. 1920. február 28. 125.593. B. XII. sz. alatt kelt rendelet alapján március 1. immáron harmadik ízben megkíséreltük a főiskolai tagozat megnyitását, azonban a keresztény hallgatók egy részének erőszakoskodása folytán ismét megsemmisült. Ezért a minisztertől kérnénk segítséget, hogy az előadások zavartalanul megkezdődhessenek. MNL OL VKM K503 – 1920 – 49. cs. – 18. t. – 76.233. a. – 137. ikt.

⁶⁷⁸ Budapesti Kereskedelmi Akadémia jelentése a képzés szüneteltetéséről. MNL OL VKM K503 – 1920 – 49. cs. – 18. t. – 76.233. a. – 138. ikt.

⁶⁷⁹ U.o.

⁶⁸⁰ MNL OL VKM K503 – 1920 – 49. cs. – 18. t. – 76.233. a. – 137. ikt.

garanciáját nem látjuk a keresztény, nemzeti irányzat érvényesítésének. Intézkedésig az előadások azonnali felfüggesztését kérjük.’⁶⁸¹

Végül 1920 júniusában kelt 272. sz. kormányrendelettel a főiskolát a kereskedelmi akadémia főiskolai tagozata nélkül beolvasztották a szeptemberben megnyíló Budapesti Királyi Egyetem Közgazdaságtudományi Karába.⁶⁸² Ugyanis a vallás- és közoktatásügyi miniszter végül elfogadta az akadémia vezérlő bizottságának a beolvasztás elleni tiltakozását, és 1920. június 24. kelt 43.818. IV. számú rendeletével a VKM megszüntette a főiskolát és elismerte az akadémia kétéves tanfolyamának a fenntartó által szüneteltetett, de jogilag létező képzését (tanfolyamát).⁶⁸³ Miközben a főiskolai tanfolyam szünetelt, a középiskolát végzetek egyéves kereskedelmi tanfolyama működött, 1920/21. tanévben a főiskolai tagozat pótlására 258 hallgatóval indította a képzést, majd 1921/22-ben már 528 fő iratkozott be, mely meghaladta a felső kereskedelmi iskolába felvett 441 főt.⁶⁸⁴

A Budapesti Kereskedelmi Akadémiához hasonló főiskolai szintű kereskedelmi képzést nyújtott a Keleti Kereskedelmi Akadémia, amely 1891-től, mint Keleti Kereskedelmi Tanfolyam indult a budapesti akadémia helységeiben és igazgatása alatt. Itt meg kell jegyeznünk, hogy egy a keleti nyelveket oktató és elsősorban Románia, Bulgária, Szerbia és Törökország felé irányuló kereskedelemre felkészítő tanfolyam ötlete már az 1880-as években felmerült. Ugyanis 1883-ban egy keleti tanfolyam indítása tárgyában maga Trefort Ágoston hívta tárgyalásra a kereskedelmi iskolákat fenntartó és működtető érdekköröket azzal a céllal, hogy a jelölteket a „*keleti nyelvekre és az aldunai tartományok kereskedelmi viszonyainak ismeretére oktassák, úgy hogy Szerbiát, Romániát, Bulgáriát, Törökországot és Görögországot tüzetesen megismerjék*”.⁶⁸⁵ Ugyanis a XIX. század végén átalakuló, bővülő és egyúttal fellendülő keleti kereskedelmi kapcsolatok egyre több a keleti nyelveket jól beszélő, kereskedelmi szakembert igényeltek.

⁶⁸¹ Riedl Alfonz, Polcz Géza, Szür János, Berta Vilmos és Flanich Ervin keresztény hallgatók által aláírt levél. MNL OL VKM K503 – 1920 – 49. cs. – 18. t. – 76.233. a. – 137. ikt.

⁶⁸² Röviddel a gazdasági, kereskedelmi kurzusokat oktató tanszékek megszüntetése után ismét napirendre került a felsőfokú gazdasági képzés. A közgazdasági képzés egyetemi szintre emelését már 1900-ban maga Balogh Elemér a Hangya vezetője a Magyar Gazdaszövetség kongresszusán is sürgette és egy önálló közgazdasági egyetem létrehozását javasolta. Az 1910-es években a kereskedelmi körök is egyre erőteljesebben hallatták hangjukat és egy egyetemi jellegű kereskedelmi főiskola mellett érveltek. Az érdekképviselők 1911-es értekezletét követően 1912-ben Közgazdasági Egyetem létesítésére irányuló törvényjavaslatot nyújtottak be az országgyűlés elé, ám annak akkori megtárgyalását elodázták és csak 1918-ban született döntés. 1919 decemberében Haller István vallás- és közoktatási miniszter az egyetem szervezetét az 1920. évi 272. sz. rendeletben fogadta el, míg magát a Közgazdaságtudományi Kart a 1921. évi XXXI. tc. rögzítette. A törvényben megfogalmazottak értelmében felsőfokú közgazdasági képzés végett az állam Budapesten a magyar tudományegyetemek fakultásaival egyenrangú és egyenjogú Királyi Magyar Tudományegyetemi Közgazdaságtudományi Kart szervez, amelyet tanszabadság illet meg. A kar célja és feladata, hogy „*mindazokra a hivatásokra, amelyek magasabb köz- vagy magángazdasági, mezőgazdasági, nemkülönben közigazgatási ismereteket kívánnak, rendszeres tanítás útján széles közgazdasági alapon előkészítsen, ezekben az irányokban tudományos képzést adjon, önálló tudományos munkásságra neveljen s a közgazdasági irányú közép- és felsőfokú oktatási intézmények tanárainak képzéséről gondoskadjon*” (Schack, 1930. 408.). A kar három szakosztályra oszlott: közigazgatási és külügyi, mezőgazdasági és kereskedelmi.

⁶⁸³ Szuppán Vilmos Budapesti Kereskedelmi Akadémia igazgatójának 1920. július 23-án a VKM-nek megküldött levele. „Budapesti Kereskedelmi Akadémia a Keleti Kereskedelmi Akadémia és a Világkereskedelmi Főiskola egybevonására létesített Kereskedelmi Főiskola fenntartásáról nyert megbízatásáról való lemondása. Közgazdaságtudományi Kar Kereskedelmi Szakosztályának feladat lesz a képzés, így a B.K.A. 1920/21. iskolai tanévben nem nyitja meg újra a főiskolai tagozatát, de nem mond le róla, amennyiben az egyetem nem felel meg a gyakorlati képzésnek, újra megnyitja azt.” MNL OL VKM K503 – 1920 – 49. cs. – 18. t. – 76.233. a. – 248. ikt.

⁶⁸⁴ Vincze, 1935. 85-86.

⁶⁸⁵ Szögi – Zsidi, 1995. 37.

A keleti nyelvek tanfolyam 1883/84-ben elindult ugyan, de ez a gyakorlatban mindössze három nyelvtanár (román, szerb, török nyelv) kinevezését jelentette. A képzés iránt csekély volt az érdeklődés, így az 1880-as évek végére már csak a szerb tanfolyam működött. Azonban e tanfolyamok hatására a keleti nyelvek közül néhány bekerült az egyes iskolák nem kötelező tantárgyai közé. A Budapesti Kereskedelmi Akadémián román, szerb és török, a kolozsvári iskolában román nyelvet tanulhatták a diákok. Sőt a kereskedelmi iskolák 1885-ös szervezetének első tervezetében még egy keleti nyelvet is oktató, négy évfolyamos középkereskedelmi iskolai óratervezet is szerepelt.⁶⁸⁶

Végül a minisztérium is belátta, hogy ebben a formában a keleti tanfolyam nem tartható fenn, így egy hattagú bizottságot állított fel egy balkáni és közel-keleti kereskedelemmel foglalkozó tanfolyam tantervének a kidolgozására. A vallás- és közoktatásügyi miniszter a kereskedelmi miniszterrel egyetértően elfogadott új tanterv szerint 1891/92-es tanévben nyílt meg a két évfolyamos Keleti Kereskedelmi Tanfolyam a Budapesti Kereskedelmi Akadémiával helység és igazgatás tekintetében kapcsolatosan, de máskülönből teljesen önálló állami intézményként.⁶⁸⁷ Az akadémiai címet és ezzel a teljes önállóságot a kereskedelmi miniszter, majd Ferenc József által aláírt új szervezeti szabályzat 1899. június 7. a 40.735. szám alatt kelt rendeletben történő rögzítésével nyerte el. Kúnos Ignác a tanfolyam igazgatója a főiskolai jelleg megszilárdítása érdekében már az 1890-es évek közepétől szorgalmazta egy új szervezeti szabályzat kidolgozását és egyúttal az iskola nevének módosítását kereskedelmi főiskolára, mondván, az akadémia kifejezés összetéveszthető a középfokú felső kereskedelmi iskolával.⁶⁸⁸ Ugyan az új szervezeti szabályzat elfogadásra sor került, de a névmódosításra nem.

A Keleti Kereskedelmi Akadémia azzal a céllal jött létre, hogy „...gyakorlati irányban oly egyéneket neveljen a magyar kereskedelemnek, kik majdan mint kereskedelmi tisztviselők és mint önálló kereskedők úgy általános, mint szakműveltségük és nyelvismeretük valamint gyakorlati képzettségük szempontjából különösen a kelettel való kereskedelmi összekötéseink előmozdítása körül, a kereskedelem magas fokú igényeinek megfeleljenek.”⁶⁸⁹ A hallgatók eleinte csak kereskedelmi, majd 1896-tól már középiskolai érettségivel is felvételt nyerhettek. Ugyanis az akadémia vezetése és tanárai úgy ítélték meg, hogy a jelentkező hallgatók előképzettsége, általános és szakműveltsége egyaránt rendkívül hiányos, ezért kérelmezték, hogy a gimnázium és reáliskolai érettségivel rendelkező tanulók is beiratkozhatnak. Az 1899-es szervezeti szabályzat értelmében a Magyar Királyi Keleti Kereskedelmi Akadémiára magyar honosságú hallgatók nemre való tekintet nélkül sikeres gimnáziumi, reáliskolai vagy felső kereskedelmi iskolai érettségivel és gyorsírásban való jártassággal felvételt nyerhettek.

Megjegyzendő, hogy a nők csak rendkívüli hallgatóként nyerhettek felvételt, ugyanis még 1917-ben is az igazgató négy nő rendes hallgatói státuszba való helyezését kérve külön kérvénnyel fordult a VKM felé, mely az első tanév kiváló tanulmánnyal történő befejezése után engedélyezte azt, azzal a könnyebbséggel, hogy utólag az első tanévet is rendes évként vették figyelembe.⁶⁹⁰

⁶⁸⁶ Schack–Vincze, 1930. 397.

⁶⁸⁷ U.o.

⁶⁸⁸ Kérelem a M. Kir. Keleti Kereskedelmi Akadémia felügyelő bizottsága és Kúnos Ignác igazgató részéről az új szervezeti szabályzat elfogadására. MNL OL VKM K503 – 1917 – 9. cs. – 18. t. – 44091.a. – 74995. ikt.

⁶⁸⁹ Kúnos Ignác (1899): *Tájékoztató a Magyar Királyi Keleti Kereskedelmi Akadémia szervezetéről és tantervéről*. Pesti Könyvnyomda, Budapest. 4.

⁶⁹⁰ Kérelem a Keleti Kereskedelmi Akadémiára felvételt nyert négy nő (Braun Eleonóra, Gerba Irma, Schwarz Anna, Venetainer Erzsébet) rendes hallgatói státuszba való vételére 1917. szeptember 8. MNL OL VKM K503 – 1917 – 10. cs. – 18. t. – 12.9602. a. – 285. ikt.

Évfolyamonként maximum 40 főt nyerhetett felvételt. A két évfolyamos akadémiát a Kereskedelemügyi Minisztériummal egyetértően a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium irányította, a közvetlen felügyeletet egy hat fős felügyelő bizottság (2 tagot a VKM, 2 főt a kereskedelmi miniszter, 1 főt a Budapesti Kereskedelmi Akadémia delegál, illetve hatodik az akadémia igazgatója) látta el.⁶⁹¹ A 18 éven felüli és a kereskedelmi pályán már munkát vállaló hallgatóknak felvételi vizsgát kellett tenni.

Az akadémián tanított tárgyak a román, az újjörög (heti 5-5 óra), az olasz, a francia, az angol (4-4) és a német nyelvek (2-2) közül ez utóbbi és a francia nyelv volt mindenkinek kötelező, emellett választani kellett egy nyugat-európai és egy balkáni nyelvet is. További tárgyak: kelet népe és földrajza, vámügy és külkereskedelem, közlekedéstan, kereskedelmi szaktárgyak, jogi enciklopédia, kereskedelmi és hiteli törvényhozás, keleti népek története, valamint rendkívüli tárgyként iszlámológiát és kelet higiéniaja címet viselő előadásokat hallgathattak.⁶⁹² A gyakorlati képzésre is igyekeztek nagy hangsúlyt fektetni, ez részben a rendszeres tanulmányi kirándulások formájában valósult meg. A hallgatók évente 10-14 napot töltöttek valamely országban gyakorlaton, valamint a kiváló eredménnyel teljesítők ösztöndíjjal akár ennél hosszabb időt is. A tanulmányi utak során a hallgatóknak lehetőségük nyílt az adott ország, térség, régió kereskedelmi, gazdasági és társadalmi viszonyaival alaposabban is megismerkedni.⁶⁹³

Az akadémia külön keleti nyelvkurzust (román, török, orosz, bolgár nyelveken) is indított közlekedési, gyáripari, pénzügyi és kereskedelmi alkalmazottak részére októbertől májusig heti három órában.

Kúnos Ignác igazgató 1910 szeptemberében a szerb nyelv iránti nagy érdeklődésre való tekintettel kérelmezte egyrészt a szerb és a bolgár nyelv eredményes tanítása érdekében a tanórák számának növelését (szerb heti 4, bolgár heti 4 óra), másrészt szerb anyanyelvű tanár, illetve a nyelvtanárok nem óraadói, hanem rendes tanári állásban való foglalkoztatását.⁶⁹⁴

A keleti akadémiára 1899-1918 között beiratkozott 1183 hallgatónak csak közel 50%-a szerzett bizonyítványt.⁶⁹⁵ Az akadémia hallgatói igen keresettek voltak a korabeli munkaerőpiacon, a bankok és részvénytársaságok rendszeresen kérték az igazgatót, hogy ajánljon egy-egy hallgatót külföldi képviselőikbe.⁶⁹⁶ A végzeteknek megközelítőleg 45%-a helyezkedett el a keleti kereskedelemben, a hazai bankok és cégek mellett a Monarchia vállalkozói köreiben is előszeretettel alkalmazták őket, mivel a hasonló bécsi főiskolák elsősorban a távol-keleti kereskedelemre készítettek fel.

⁶⁹¹ Tanári kar négy rendes és 11 óraadó tanárból állt. A felügyelő bizottság elnöke Bokross Elek képviselőházi alelnök, 1894-től Falk Miksa, majd Ghyczy Géza, 1895-től 1919-ig Kúnos Ignác turkológus, a török nyelv rendes tanára lett.

⁶⁹² M. Kir. Keleti Kereskedelmi Akadémia 1899-es szervezeti szabályzata. MNL OL VKM K503 – 1917 – 9. cs. – 18. t. – 44091. a. – 74.995. ikt.

⁶⁹³ 1867-es kiegyezést követően a magyar állami ösztöndíjaknak köszönhetően egyre több hallgatónak nyílt lehetősége arra, hogy külföldi elsősorban nyugati egyetemeken folytassa tanulmányait. 1899-től a keleti akadémia ösztöndíjával évente több hallgató Belgrád-Bagdad, Tunisz-Irak térségben töltött hosszabb időt feltérképezvén a helyi gazdasági, kereskedelmi viszonyokat, melyekről hazatértük után jelentést készítettek

⁶⁹⁴ Kúnos Ignác 1910. szeptember 9. a VKM-nek megküldött kérelme a szláv nyelvek tanítása tárgyában. MNL OL VKM K503 – 1920 – 49. cs. – 18. t. – 80.553. a. – 101.959/1910. ikt.

⁶⁹⁵ Vincze, 1937. 71.

⁶⁹⁶ Szögi László (1995): A közgazdasági képzés Magyarországon a Keleti Kereskedelmi Akadémia alapításáig. Szögi László – Zsidi Vilmos (szerk.): *Tanulmányok a magyarországi közgazdasági felsőoktatás történetéből*. Budapest Közgazdaságtudományi Egyetem, Budapest. 40.

A Keleti Kereskedelmi Akadémia 1919-ben beolvadt a már említett Kereskedelmi Főiskolába, majd 1920-tól a Közgazdaságtudományi Kar keretein belül Keleti Intézetként működött tovább.⁶⁹⁷

Az akadémiák közül 1902-ben a kolozsvári vállalkozott még arra, hogy főiskolai képzést indítson. A Kolozsvári Felsőbb Kereskedelmi Iskola 1885-ben nyerte el az akadémiai címet. Az akadémiai tanfolyam elindítását az 1901. évi 29.480. sz. miniszteri rendelet engedélyezte, mely szerint a hallgatók heti 25 órában ismerkedhettek meg a magasabb fokú kereskedelmi ismeretekkel.⁶⁹⁸ Az iskola főiskolai tagozatának tanulmányi ügyeit a budapesti akadémiához hasonlóan itt hét tagból álló tanulmányi tanács intézte. Emellett a tanfolyam kapcsoltban állt a helyi tudományegyetemmel, amely lehetővé tette a hallgatóknak az egyes egyetemi előadásokon való részvételt és egyszersmind az akadémia kifejezetten ajánlotta az államszámvitelt, a nemzetközi jog, a csődjog, a pénzügyügyi jog, a biztosítási és fuvarozási ügyek, a szociológia, a közegészségtan és a filozófiai tudományok című kurzus hallgatását.⁶⁹⁹ A főiskolai tagozatra 1902-1918 között 584 főt vettek fel, akik közül 259 fő végzett sikeresen.⁷⁰⁰ Tanulmányaik befejezése után a hallgatóknak 43%-a magán, míg 32%-uk köztisztviselőként dolgozott, azaz többségük nem a kereskedelmi pályát választotta.⁷⁰¹

V. 2. Fiumei Kiviteli Akadémia

A 1868-ban létrejött horvát–magyar kiegyezés során Fiume státusát illetően nem sikerült a két félnek közös megegyezésre jutni, így végül a várost Magyarország közigazgatása alá helyezték. A sikertelen tárgyalások után 1870. július 28-án bevezették a fiumei provizóriumot, amely a dualizmus egész tartama alatt közel ötven évig fennállt. Fiume vármegyét Buccari város kiváltságos kerületével együtt Horvátországhoz csatolták, maga Fiume városa viszont „*a magyar koronához csatolt külön testként*”⁷⁰² a magyar kormány

⁶⁹⁷ 1920. évi 272. sz. M. E. rendelet 48. §. Magyar Királyi Keleti Kereskedelmi Akadémia Közgazdaságtudományi Karba történő beolvasztásáról. MNL OL VKM K503 – 1920 – 44. cs. – 18. t. – 39.970. a. – 126.538. ikt.

⁶⁹⁸ Kötelező tantárgyak: kereskedelmi számtan, politikai számtan, mennyiségtan, könyvvitel, magyar kereskedelmi levelezés, német nyelvű levelezés, nemzetgazdaságtan, pénzügytan, magyar magánjog, jogszolgáltatás bel és külföldön, kereskedelmi váltójog, általános forgalmi ismeret, nemzetközi kereskedelem, bank-tőzsdeismeret, közigazdasági földrajz, vámtarifa, vasúti és hajózási díjszabás. Kiss Sándor (1902): A kolozsvári bennlakással egybekötött kereskedelmi akadémia 24. évi értesítője az 1901/02. tanévről. Kolozsvár. 25.

⁶⁹⁹ Lásd a melléklet 14. táblázatát.

⁷⁰⁰ Az akadémiai tanfolyamra fennállása alatt összesen 11 nő iratkozott be.

⁷⁰¹ Lásd részletesebben: Nagy Adrienn (2010): A kereskedelmi akadémiák helye a dualizmus kori iskolai piacon. In: Hajdicsné Dr. Varga Katalin (szerk.): *Célok és módszerek a tudásalapú társadalom nevelési intézményeiben*. Kaposvári Egyetem Pedagógiai Kar, Kaposvár, 258-267.

⁷⁰² Az 1868: XXX. tc. "Magyarország, s Horvát-, Szlavon és Dalmátországok közt fenforgott közjogi kérdések kiegyenlítése iránt létrejött egyezmény becikkelyezéséről" 66.§-a a következőképpen rendezte Fiume helyzetét: "...Horvát-, Szlavon- és Dalmátországok területéhez tartozónak ismertetnek el: 1. Mindazon terület, mely jelenleg Buccari városával és kerületével együtt Fiume vármegyéhez tartozik, Fiume város és kerülete kivételével, mely város, kikötő és kerület a magyar koronához csatolt külön testet (separatum sacrae regni coronae adnexum corpus) képez, s a melynek, mint ilyennek, külön autonómiájára s erre vonatkozó törvényhozási és kormányzati viszonyaira nézve, Magyarország országgyűlése s Horvát-, Szlavon- és Dalmátországok országgyűlése és Fiume városa közt, küldöttségi tárgyalások útján, közös egyetértéssel lesz megállapodás eszközzendő." (Magyar Törvénytár, 1836-1868. évi törvénycikkek, 1896. 422.)

fennhatósága alá tartozó fiumei kormányzó igazgatása alá került.⁷⁰³ Az elkövetkező évtizedekben Fiume a nem csekély magyarországi gazdasági, pénzügyi és infrastrukturális beruházásoknak köszönhetően rohamos fejlődésen ment keresztül, és amellet, hogy kikötője fontos tengeri kereskedelmi központtá alakult, Budapest után Magyarország második leggyorsabban fejlődő városává vált.⁷⁰⁴

Fiume forgalma gyors ütemben növekedett köszönhetően gőzhajók elterjedésének és a kikötői fejlesztéseknek, valamint vasútvonalak kiépítésének (1873-ban átadták a Károlyváros és Fiume szakaszt, majd 1882-ben elkészült a Budapest és Fiume között közvetlen összeköttetést biztosító vasútvonal, melynek jelentősége különösen felértékelődött az 1880-as évek végén a magyar export szárazföldi útját különösen megnehezítő a német vámpolitikát követően).⁷⁰⁵ A város kereskedeleméből élő keresőinek a száma (3271 fő) 1910-re meghaladta regionális központok (Budapest, Kassa, Debrecen, Kolozsvár, Nagyvárad, Arad, Temesvár Brassó, Szeged, Pécs, Győr, Pozsony, Zágráb) átlagát (2836 fő), bankjainak betétállománya (30.5 millió korona) is felülmúlt a regionális centrumokét.⁷⁰⁶ Az 1880-as évekre a kereskedelemben is a magyar vállalatok vették át a vezető szerepet, a magyar tőkének köszönhetően a Magyar Likvidáló és Pénzváltó Bank átvette az áruforgalom irányítását és 1890-től az ellenőrzése alatt tartotta a korszerűsített raktárakat, a Magyar Általános Hitel Bank a Fiumei Hitel Bankon keresztül jelentős befolyást szerzett a rizs- és olajkereskedelemben, valamint a cukorexportban, míg a Magyar Kereskedelmi Rt. vezető szerepet töltött be a gyarmatáru (kávé, tea, fűszerek, déligyümölcs) kereskedésben.⁷⁰⁷ Fiume fontos tengeri kereskedelmi központtá, Budapest után Magyarország második leggyorsabban fejlődő városává, míg a hajó- és áruforgalmat tekintve 1913-ra Európa tizedik kikötőjévé fejlődött. A fejlődés nemcsak a gazdaság terén mutatkozott meg, hanem a népessége is gyors növekedésnek indult.⁷⁰⁸ Amíg lakosainak száma 1850-ben 10 568 fő volt, addig 1869-re 17 888 főre, 1914-re pedig már közel háromszorosára, 49 806 főre emelkedett.⁷⁰⁹ A lakosság nemzetiségi összetételét tekintve 1880-1918 között a magyarok számaránya ugyan folyamatosan nőtt (aminek érdekében a magyar kormány mindent meg is tett), ám az összlakosságnak mindvégig csak csekély részét képviselték (1880-ban 1.8%-át, 1910-ben 13%-át, majd 1918-ban 9.6%-át). A népesség többsége közép- és kispolgársághoz, illetve a munkásosztályhoz tartozott, a 19. század közepén még jelen lévő kis létszámú (olasz, horvát) gazdasági elit főleg a magyar gazdaságpolitikai törekvéseknek köszönhetően szinte eltűnt a század végére. A városban élő értelmiségiek, tisztviselők elsősorban olaszok és magyarok, a tengerészek és az ipari munkások horvát nemzetiségűek voltak, a kereskedők, iparosok többsége az olaszok közül került ki, míg a vasútnál,

⁷⁰³ Fiumének, mint törvényhatóságnak különleges municipiális jogállása volt: önálló választókerület, Magyarország és Horvátország mellett a „magyar birodalom” harmadik közjogi egysége. Katus, 1979. 803.

⁷⁰⁴ A magyar kormány az angol hajózási vállalatokkal kötött megállapodást lebonyolítására, majd 1882-től angol, francia és osztrák vállalkozók és a budapesti Kereskedelmi Bank támogatásával megalakult az Adria Magyar Tengerhajózási Részvénytársaság, mely rendszeres járatokat indított a nyugat-európai kikötőkbe. Az 1880-as évektől különösen megnőtt a tengeri kivitel jelentősége, amikor a német vámpolitika megnehezítette a magyar export szárazföldi útját Nyugat felé. A hajó- és áruforgalom nagyságát tekintve Fiume Európa tizedik kikötőjévé fejlődött, melyben a magyar beruházásoknak nagy szerepe volt (új móló és áru-raktár épült). Katus, 2012. 437.

⁷⁰⁵ Katus, 2012. 437.; Majdán, 2013. 42-43.

⁷⁰⁶ Beluszky–Győri, 2005. 199.

⁷⁰⁷ Kiemelendő az állami kézben lévő dohánygyár, az ipari üzemek közül az Olajfinomító, a fém- és gépgyártás a hajóiparra korlátozódott, a legfontosabb vállalat a Whitehead and Co. torpedógyár, emellett a Smith és Meynier papírgyár, a parkettagyár és gőzfűrészüzem, a Fiumei Háztartási Gyár Rt., a tíz malomhoz kapcsolódó tésztagyár, és az 1896-tól működő csokoládégyár emelhető ki. S. Pallós, 2012. 40–44.

⁷⁰⁸ Amíg lakosainak száma 1850-ben 10 568 fő volt, addig 1869-re 17 888 főre, 1914-re pedig már közel háromszorosára, 49 806 főre emelkedett. A lakosság nemzetiségi összetételét tekintve 1880-1918 között a magyarok számaránya ugyan folyamatosan nőtt (aminek érdekében a magyar kormány mindent meg is tett), ám az összlakosságnak mindvégig csak csekély részét képviselték (1880-ban 1.8%-át, 1910-ben 13%-át, majd 1918-ban 9.6%-át). A korszakban (1880-1918) az olasz lakosság száma 44%-ról 62%-ra nőtt, a horvátoké 38%-ról 20%-ra csökkent, csakúgy, mint a szlovénoké 10%-ról 4%-ra, míg a németeké nem változott jelentősen (4% körül stagnált). A város lakosságának 1890-ben csak 50%-a volt fiumei, 32%-a Monarchia területéről, 12% Horvát - Szlavón és 6% egyéb országokból érkezett és telepedett le. Statisztikai adatok Fiume városáról és forgalmáról. 1901: 4.; Pelles Tamás (2006): A magyar-olasz két tanítási nyelvű oktatás. PTE Nyelvtudományi Doktori Iskola, Pécs. 29.

⁷⁰⁹ Pelles, 2006. 29.

postánál döntően magyarok dolgoztak.⁷¹⁰

1. Fiume lakosságának nemzetiségi összetétele

Nemzetiség	1880		1890		1900		1910		1918 ⁷¹¹	
	Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fő	%
Olasz	9237	44.1	13012	44.1	17492	44.9	24212	48.5	28911	62.5
Horvát	8029	38.2	10698	36.6	7947	20.4	12926	25.9	9092	19.6
Illír	–	–	–	–	4852	12.4	–	–	–	–
Szlovén	2198	10.5	2780	9.4	3425	8.9	2337	4.7	1672	3.6
Magyar	379	1.8	1062	3.6	2842	7.3	6493	13.0	4431	9.6
Német	906	4.3	1495	5.0	1945	5.0	2315	4.8	1616	3.5
Egyéb	232	1.1	347	1.3	412	1.1	1523	3.1	540	1.2
Összesen	20981	100	29394	100	38915	100	49806	100	46264	100

Forrás: MSE, 1912, 1923; Pelles, 2006⁷¹²

Fiume az Osztrák-Magyar Monarchián belül a hatalom központjától igen távol fekvő (Magyarországtól közel 300 km-re) soknemzetiségű városként élte mindennapjait a XIX-XX. század fordulóján. A városban a lakosság többsége által beszélt olasz (mely mindvégig megőrizte vezető szerepét) mellett a horvát és a német nyelv volt még használatos. A város Magyarországhoz történő visszacsatolása után, a fent említett nyelvek kiegészültek a magyarral, amit a magyar kormány a magyarosítás, és egyszersmind az általa vágyott asszimiláció eszközének tekintett. A magyarosítás egyik elsődleges eszköze és színtere az iskola volt.

Az 1868-as horvát-magyar kiegyezést követően Fiumében a tanítás nyelve ismét az olasz lett (a magyar csak választható tantárgy volt), kivéve a gimnáziumban, ahol maradt a horvát. A nemzetiségi törvény (1868: XLIV. tc.) kimondta, hogy bármely nemzetiségű állampolgárnak jogában áll közművelődési, tudományos, művészeti és gazdasági egyesületeket, társulatokat és intézményeket létesíteni, s azok nyelvét szabadon meghatározni.⁷¹³ Azaz biztosította a különböző nemzetiségek számára a szabad iskolaállítási jogát, illetve alsó- és középfokon az anyanyelvű oktatást. Fiume városa a közoktatásügy tekintetében teljes autonómiával rendelkezett. Ugyanis az 1876-os tanügyi szabályzat értelmében a fiumei törvényhatóság feladata és hatásköre volt az elemi, polgári és szakiskolák megszervezése. A város által felállított iskolákat a város tartotta fenn és a képviselőtestület felügyelete alá tartoztak. Mindez azt jelentette, hogy a városi iskolák felett a kormányzati felügyelet nem érvényesült.⁷¹⁴ Az 1870-es évek elején a helyi elemi iskolák községi, egyházi vagy magán⁷¹⁵ kézben voltak. A fiumei reálgimnázium megalapításáról 1870-ben egyezett meg a magyar kormány és a város, mely kapuit az egykori jezsuita kolostor épületében nyitotta meg. Az állami iskolák felett a fiumei kormányzó gyakorolta a felügyeletet, majd 1884-től a tanfelügyelő. A tanítás nyelve olasz, azonban a magyar

⁷¹⁰ S. Pallós Piroska (2012): *Leghőbb vágyam Fiuméba kerülni. Magyar iskolák Fiumében*. Dávid Kiadó, Kaposvár. 49-50.

⁷¹¹ Pelles Tamás arra hívja fel a figyelmet, hogy az 1918 decemberében a Fiumei Olasz Nemzeti Tanács (*Consiglio Nazionale Italiano*) végzett statisztikai összeírást az olasz többség bizonyítására, így az adatok csak részben megbízhatók.

⁷¹² Táblázat az alábbi források adatai alapján saját szerkesztés.

⁷¹³ Amellett, hogy a törvény (17. §) a községeknek, egyházközségeknek, magánszemélyeknek lehetővé tette, hogy az általuk alapított és fenntartott iskolák oktatási nyelvét maguk határozzák meg, az államnak is előírta, hogy az állami tanintézeteknek kötelessége biztosítani, hogy bármely nemzetiség nagyobb számú polgárai az általuk lakott vidék közelében anyanyelvükön tanulhassanak. Katus, 1979. 813.

⁷¹⁴ Simonné Pallós Piroska (2003): Fiume tanügyének szabályozása a provizórium korában. In: Kiss Vendel (szerk.): *Az oktatási rendszer jogi szabályozása Magyarországon a 19-20. században*. Tatabánya. 127.

⁷¹⁵ Az 1870-es évek elején összesen hét községi elemi és hat egyházi, illetve magán- (egy-egy német és francia tannyelvű) iskola működött. 1914-ben a községi elemi népiskolák és az egyházi, magániskolák száma egyaránt 10-re emelkedett. Pelles, 2006. 39.

nyelvet, mint kötelező tárgyat első osztálytól tanulták a diákok. A magyarosítási törekvések megvalósítása érdekében az 1890-es évek elején már minden tantárgyat magyarul tanítottak az ekkor már magyar tanítókat – akiknek döntő többsége egyáltalán nem beszélt olaszul – foglalkoztató elemi iskolák, annak ellenére, hogy elvétve volt az iskolákban magyar diák.⁷¹⁶

Fiume kereskedelmi főiskoláját, a Magyar Királyi Kiviteli Akadémiát (Regia Ungarica Accademia di Esportazione) 1912-ben alapították. Azonban már a XIX-XX. század fordulóján felvetődött a helyi kereskedelmi élet és a felső kereskedelmi iskola tanárai részéről egy magasabb fokú kereskedelmi iskola szükségességének gondolata.⁷¹⁷ A kereskedelmi képzés kibővítésében egyetértettek, ám annak mikéntjében már kevésbé. Egyesek úgy vélték, hogy a középfokú kereskedelmi iskolával kapcsolatos, míg mások egy önálló intézmény létrehozása mellett foglaltak állást. Végül 1911. május 18-án került sor a magyar kormány, a fiumei kormányzóság és a kereskedelmi iskola vezetőinek részvételével tartott közös egyeztetésre, melynek témája a fiumei állami felső kereskedelmi iskola újjászervezése volt. A megtárgyalásra váró kérdések között szerepelt, hogy vajon van-e jogosultsága a hazai külkereskedelmet nézve egy Fiumében létesítendő kiviteli tanfolyamnak.⁷¹⁸ Kritza István iskolaigazgató egy önálló két évfolyamos kiviteli akadémia megszervezését javasolta és bemutatta az általa készített órarendet, illetve a tananyag tervezetét, s bár többen támogatták javaslatát, végső megállapodás nem született. Egy évvel később, 1912 márciusában a fiumei kereskedelmi érdekképviseltek a kereskedelmi miniszterhez egy memorandumot nyújtottak be, melyben egy kereskedelmi főiskola felállítását kérték a következő indoklással:

„Ma, amikor az elméleti tudományok terén tulprodukción van a kereskedelmi és ipari pályákon még mindig hiányzik az a képzett osztály, mely igazi erős kereskedelmet tudna teremteni kifelé s meg tudná védeni és kellőképpen képviselni a külföldön a mi kereskedelmi érdekeinket. Ez a szükséglet hívja életre a fiumei tervet, mely teljesen a gyakorlati kereskedelemre nevelő felső iskolát akar létesíteni. A hallgatók gyakorlati kiképzése az akadémia főprogramja. Olyan intézményei már vannak Magyarországnak a kereskedelmi kiképzés terén is, melyek az elméleti oktatást tűzték ki feladatukul, ilyenek a budapesti és kolozsvári kereskedelmi akadémiák, a fiumei akadémia azonban tisztán gyakorlati irányban akar nevelni, habár a kereskedelmi és közgazdasági kiképzés magas fokán. Így tehát speciális intézmény kíván lenni külkereskedelmi viszonyaink szükségleteinek szolgálatában s nem hivatalnokokat, hanem gyakorlati kereskedőket akar nevelni.”⁷¹⁹

1912 májusában az Országos Ipari és Kereskedelmi Oktatási Tanács Kereskedelmi Oktatási Szakosztályának Matlekovits Sándor vezette ülésén Schack Béla, a kereskedelmi iskolák főigazgatója újfent felvetette a létesítendő fiumei kiviteli akadémia kérdését, válaszolva a leendő intézmény szervezetét és tanrendjét.⁷²⁰ Kritza István által készített szervezetet és tanrendet a tanács tagjai közül többen bírálták, mondván inkább hasonlít egy középiskola szervezetére, mint egy felsőfokú magasabb fokú tanulmányokat kínáló

⁷¹⁶ A fiumei tanköteles gyerekeknek az 1894/95-ös tanévben mindössze 5%-a volt magyar nemzetiségű (64% olasz, 25% horvát, 5% német, 1 szlovén).

⁷¹⁷ Egy felsőfokú kereskedelmi akadémia szükségességét fogalmazta meg Hajnal Dávid a felső kereskedelmi iskola tanára már 1906-ban a Pester Lloyd 39. számában. A kolozsvári és a budapesti akadémia mellé egy exportakadémia megszervezését javasolta, amely a tengerészeti és a felső kereskedelmi iskolával összevontan működött volna. A hallgatók elméleti képzése közös lett volna, és az egyes gyakorlatokon is közösen vett volna részt minden tagozat (tengerészeti, kereskedelmi) hallgatója. Úgy vélte, hogy Magyarországnak szüksége van Fiumében – az ország egyetlen kikötővárosában – magasán képzett kereskedelmi szakemberekre, és megfelelő szakképzés csak is helyben (kihasználva a város adta adottságokat) oldható meg. Fiume. *Kereskedelmi Szakoktatás*, 1905/06. 242-243.

⁷¹⁸ Jegyzőkönyv a fiumei állami felső kereskedelmi iskola újjászervezése tárgyában. DAR DS-10. 1. cs. 69331/1912.

⁷¹⁹ Kiviteli Akadémia. *Közgazdasági és Közlekedési Szemle*, 1912. március. 2.

⁷²⁰ Kiviteli Akadémia Fiumében. *Fiumei Estilap*, 1912. V. évf. 98. sz. május 3. 1.

intézményére. Többek között vitatták a leendő kiviteli akadémia „kész kereskedők” képzésére irányuló célkitűzését, hiszen egy iskola elsősorban szakműveltséget adhat iskolafajtól függően magasabb vagy alacsonyabb nívón, amely segíti a gyakorlati ismeretek elsajátítását, de kellő tapasztalatokkal felruházott kereskedőket még nem képzett egy iskola sem és véleményük szerint nem is fog.⁷²¹ A szervezet kapcsán a hat németországi kereskedelmi főiskola (egyúttal jelezvén hogy nem akadémijára hanem főiskolára lenne szükség) példáját és a korabeli közgazdaságtudomány egyik legelismertebb professzorának Johann Friedrich Schär-nak a kereskedelmi képzésről megjelent munkáit (Allgemeine Handelsbetriebslehre und Buchhaltung und Bilanz)⁷²² említették, melyekben rögzítésre került, hogy a kereskedelmi főiskolának nem az a fő célja, hogy kész kereskedőket neveljen.⁷²³ Úgy vélték a szervezet nem illeszkedett egy felsőfokú intézmény akkori elvárásaihoz, mivel az pontosan meghatározta a tanított tárgyakat, a középiskolákhoz hasonlóan ellenőrizte a tanárokat felügyeleti rendszerrel, minimális szabadságot sem hagyva nekik, és szemben a főiskolákkal, egyetemekkel, nem kínált választható tantárgyat a horvát nyelven és levelezésen kívül. Az akadémianak a helyi felső kereskedelmi iskolába való elhelyezését és azzal közös tanári gárda megszervezését szintén nehezményezték. A bírálók közé tartozott Vincze Frigyes a korabeli hazai kereskedelmi szakoktatás jeles alakja, aki a következőképpen vélekedett a fiumei kiviteli akadémia megnyitásáról: „Maga a cím, kiviteli akadémia, épenséggel nem fedi a fogalmat, hangzatosnak elég hangzatos, de a Wiener Exportakademie szolgálai fordításával sem tud felemelkedni hiányainál fogva a tervezett iskola a főiskolai magaslatra. Nem az a fontos a közgazdasági élet nélkülözhetetlen tényezőjénél, egy kereskedelmi főiskolánál, hogy minden tanár minden egyes tanítási órája után tartozik az ellenőrzési könyvben bejegyezni a tárgyalt anyag rövid megjelölését, valamint a meg nem jelent vagy elkésett hallgató nevét, hanem hogy előadásaival, híres tudósainak vonzerejével, berendezéseivel és nem kicsinyes, aprólékos szabályrendeleteivel vonzzon magához 1983 hallgatót, mint a bécsi főiskola. Legyen Fiumében kereskedelmi akadémia, de a felső kereskedelmi iskolától függetlenül, és legyen minden kétséget kizárólag főiskolai jellegű.”⁷²⁴

A bizottság végül támogatta az iskola felállítását, majd némi módosítással elfogadta szervezetét, bár egyesek nem értettek egyet vele, és magasabb fokú elméleti képzés mellett érveltek.⁷²⁵ Ám a kereskedelmi szakma (gyárosok, kereskedők) a kétéves képzés mellett foglalt állást és biztosította az új intézményt, hogy a végzett hallgatóknak magasabb kezdő fizetéssel adnak állást a jövőben, sőt a gyakorlati képzésben is aktív szerepet vállalnak. Az iskola megnyitását nem csak a fiumei kereskedelmi érdekképviseltek és vállalatok, hanem budapesti cégek is támogatták.⁷²⁶

⁷²¹ Kutner Róbert (1912): Kereskedelmi főiskola Fiumében. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XX. évf. 11-12. sz. 254.

⁷²² Schär, J. F. (1911): *Allgemeine Handelsbetriebslehre*. Gloecker, Leipzig. 14.; illetve Schär, J. F. (1914): *Buchhaltung und Bilanz*, J. Springer. Bilanz.

⁷²³ Johann Friedrich Schär (1846-1924) svájci közgazdász, akinek tollából a kereskedelmi szakoktatás kapcsán közel 40 munka jelent meg, 1865-ben népiskolai tanítóként kezdte tanári pályáját Wattenwill-ben, majd középiskolai tanári végzettséget szerzett, 1870-től sajtokereskedőként tevékenykedett, 1874-80 középiskolai tanár Bischofszell-ben, 1880-tól bieli-i leány-középiskola igazgatója, 1882-től reáliskolában közgazdaságtudományt tanított, majd 1883-tól a bazeli kereskedelmi iskola tanára lett, 1903-tól zürichi egyetem közgazdaságtudományi tanszékének tanára, 1906-tól a berlini kereskedelmi főiskola professzora, majd 1923-tól kölni egyetemé. B. Bieler, L. Widmer (2003): *Der erste Lehrstuhl für Betriebswirtschaftslehre an einer Univ. im dt. Sprachraum*, Liz. Zürich, <http://www.hls-dhs-dss.ch/textes/d/D14811.php> (Utolsó letöltés: 2012. 07. 11.)

⁷²⁴ Vincze Frigyes (1912): M. Kir. Kiviteli Akadémia Fiumében. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XX. évf. 11-12. sz. 258.

⁷²⁵ Jegyzőkönyv a kiviteli akadémia tárgyában. DAR DS-10. 1. cs. 1-110/1912.

⁷²⁶ A budapesti Bayerthal és Levy gabonakereskedő cég, amely néhai Levy Károly, a Fiumén keresztül irányuló magyar kiviteli kereskedelem egyik első úttörője emlékének megörökítésére ösztöndíjat alapított és

A kiviteli akadémia már megnyitása előtt rendkívüli népszerűségnek örvendett, ugyanis 1912. augusztus elejére betelt a létszám, erről tanúskodnak a fiumei napilapok is.⁷²⁷ Összesen 96-an jelentkeztek, és a tervezett 30-hoz képest végül 43 (köztük 2 leány) tanulót tudtak felvenni, még a második tanévben is kétszeres volt túljelentkezés.⁷²⁸ Az újabb magyar iskola megalapításának – amellet, hogy a kormány szeretett volna jó szakképzettséggel rendelkező fiatalokat a magyar külkereskedelem szolgálatába állítani – igen fontos, ám kevés sikerrel kecsegtető célja volt a város magyarosítása. E törekvést jól szemlélteti az 1912 szeptemberében az akadémia megnyitásának alkalmából a Fiumei Estilapban megjelent rövid írás: „A kiviteli akadémia megnyitása sok évtizedes fejlődés processzus, amely Fiumét minden tekintetbe hozzákapcsolja Magyarországhoz. Csak a mai naptól kezdve fogja Fiume igazán hivatásszerűen teljesíteni misszióját a haza iránt, mert ezen a napon nyílt meg a régen kívánt Magyar Királyi Kiviteli Akadémia, amely állandó szellem és lelki kapcsolatban fogja tartani Fiumét az anyaországgal.”⁷²⁹ Bár a hallgatók többsége Magyarországról érkezett, de az iskola befejezése után távozott is a városból.

Az akadémia 1912-ben a felső kereskedelmi iskolában nyert elhelyezést, és mivel állandó tanári kara nem volt, így a már említett iskola tanárai tanítottak ott, mint óraadó tanárok. Így az iskola ideiglenes elnevezése a Fiumei Felső Kereskedelmi Iskolával Kapcsolatos Kiviteli Akadémia. Ezen tarthatatlan állapot ellen emelt szót az iskola igazgatója, Kritza István a kormányzóhoz intézett, 1913. november 16-án kelt levelében, melyben egy jól felszerelt önálló épület és egy kellően képzett saját – főiskolai fizetési besorolású – tanári kar szükségességét hangsúlyozta. „A főiskolai tudományos színvonal intézetünk által csak akkor lesz elérhető, ha olyan tanárai lesznek, akik egész fizikai és szellemi tevékenységüket tisztán ennek az intézetnek szentelhetik, s akiknek hivatása és kötelessége, hogy állandó megfigyelői és tanulmányozói legyenek nemcsak a hazai, de a külföldi gazdasági viszonyoknak is abból a célból, hogy az így szerzett ismereteket belekapcsolják a mindennapi előadásaikba, s úttörő munkásságukkal megállapítsák mielőbb az új intézet különleges munkásságának irányát.”⁷³⁰ Mivel a felső kereskedelmi iskola tanárai tanítottak, így az elméleti képzés délután folyt, hiszen délelőtt a másik iskolában oktattak, ez viszont megnehezítette a gyakorlati oktatás megszervezését. Az iskolának az önálló tanári kar felállításáról szóló kérelmét (1913. január 22-én kelt 284. sz. leiratát) a VKM visszautasította, azonban a felső kereskedelmi iskola épületének kibővítésétől nem zárkózott el.⁷³¹ Ugyan az új épület tervei elkészültek, ám a háború már nem tette lehetővé annak megvalósítását.

A két évfolyamos főiskolára 1912-ben középiskolai, kereskedelmi érettségivel vagy ezekkel egyenértékű, valamely katonai tisztképzői, mezőgazdasági, ipariskolai végbizonyítvánnyal, vagy tengerészeti akadémiai végzettséggel lehetett jelentkezni. Az 1913/14-es tanévtől a VKM 1913. június 6-án kelt 95.104. sz. rendelete értelmében a

pályadíjat tűzött ki: „Újabb tanújelét óhajtanám ezzel adni – úgymond alapítólevelében – azon őszinte megelégedésemnek, hogy végre régi vágyam teljesedésbe ment: a fiatal magyar kereskedő gárda igazán magas fokú gyakorlati irányú kiképzésének a lehetősége.” A budapesti Forgalmi Bank r. t. üzleti gyakorlatra jogosító engedélylevelét ilyképpen fejezi be: „Ugyanezen célból rendelkezésre bocsátjuk az alapítandó intézetnek trieszti fiókunk irodáit is és szívesen hajlandók vagyunk annak idején majd külföldön üzletbarátainknál közbenjárni, hogy az intézet végzett hallgatói nagyobb számban külföldön állást találhassanak.” Kritza István (1913): Fiumei M. Kir. Kiviteli Akadémia első évi jelentése az 1912/13. tanévről. A Fiumei M. Kir. Kiviteli Akadémia kiadása, Fiume. 7-8.

⁷²⁷ A kiviteli akadémia. *Fiumei Estilap*, 1912. V. évf. 178. sz. aug. 10. 2.

⁷²⁸ A hallgatók közül 27 gimnáziumból, 6 reáliskolából, 8 felső kereskedelmi iskolából, 1 fő külföldi kereskedelmiből és 1 fő tanítónőképzőből érkezett. Jelentés a Fiumei M. Kir. Kiv. Akadémiának állapotáról és működéséről az 1912. évben. DAR DS-10. 1. cs. 110/1912.

⁷²⁹ A kiviteli akadémia megnyitásához. *Fiumei Estilap*, 1912. V. évf. 195. sz. szeptember 1. 1.

⁷³⁰ Kritza István levele a tanári kar szervezés tárgyában 1913. november 16. DAR DS-10. 1. cs. 245/1913.

⁷³¹ A Fiumei M. Kiviteli Akadémia Tanulmányi Tanácsának 1913. április 28-án tartott iskolai Jegyzőkönyv. DAR DS-10. 1. cs. 118/1913.

felvehető sora kiegészült a külföldön érettségét szerzett diákokkal és az okleveles tanítók és tanítónők felvételével.⁷³² A kiviteli akadémiát elsősorban a fent említett felső kereskedelmi iskolát és a gimnáziumot sikeresen elvégzett tanulóinak szánták. A magyar tannyelvű főiskola rövid idő alatt jó hírnévre tett szert, így az ország számos pontjáról érkeztek a hallgatói. Az akadémia szervezeti szabályzatának 4.§-a szerint a főiskolát „*a m. kir. Kereskedelmi Miniszterrel egyetértően a Vallás- és Közoktatásügyi m. kir. Miniszter kormányozza, a két miniszter a közvetlen felügyeletet egy-egy megbízottjával gyakoroltatja.*”⁷³³ Az intézet tanulmányi ügyeinek ellenőrzése a tanulmányi tanács feladata, melynek elnöke a mindenkori fiumei kormányzó, tagjai pedig a két miniszter megbízottja, az iskola igazgatója (Kritzta István), a tanári kar egy tagja, a jegyző és a VKM és Kereskedelmi Minisztérium által delegált öt-öt fő. Az iskola legfőbb célja, hogy olyan általános, kereskedelmi szakműveltséggel, gyakorlati tudással és nyelvismerettel rendelkező egyéneket neveljen, akik képesek az ország külföldi kereskedelmét bel- és külföldi (tengerentúli) piacokon lebonyolítani, különös tekintettel a Fiumén keresztül vezető export- és importkereskedelemre.⁷³⁴ Az említett cél elérése érdekében az iskola tanulói az akadémia rendes előadásai mellett speciális kollégiumokon, fiumei kirándulásokon, szünidei nagyobb (két hónapos) tanulmányutakon és fiumei cégek üzlettelepein zajló gyakorlatokon vehettek részt.

Az iskola éves tandíja 100 korona volt.⁷³⁵ A hallgatóknak közel 20 féle ösztöndíj megpályázására is lehetőségük nyílt, ezek összege 50-től akár 2500 koronáig is terjedhetett. A kereskedelmi miniszter által alapított, egyenként 2500 koronás ösztöndíjra az iskola jó, illetve jeles tanulmányi eredménnyel rendelkező hallgatói pályázhattak.⁷³⁶

Az akadémia hallgatóinak két idegen nyelvet kellett kötelezően tanulniuk, a magyar anyanyelvű diákoknak az egyik ilyen nyelv az olasz, míg az olasz anyanyelvűeknek a magyar stílusgyakorlat volt. Ezen kívül a tanulmányai kezdetén mindenki választhatott még egy harmadik idegen nyelvet (németet, franciát, angolt vagy horvátot), amely mellett ki kellett tartania a második évfolyamon is, és további nyelv nem volt választható. Az 1913/14-es tanévtől a heti idegen nyelvek óraszámja háromról négyre növekedett, ám az olaszt két éven át heti 11, a másik két nyelvet heti 4-4 órában tanították. A tanulók nyelvi hiányosságaival kapcsolatos problémák majd minden tanulmányi tanácsi ülés előadói indítványai között szerepeltek. A hallgatók a nyelvek mellett közgazdasági, jogtudományi, földrajzi és technológiai, valamint kereskedelmi előadásokat hallgattak a két tanév során. A másodéves hallgatóknak lehetőségük nyílt speciális gyakorlati kollégiumok látogatására is, ahol többek között például a Fiumén keresztül lebonyolításra kerülő fontosabb export- és importáru üzletágakkal ismerkedhettek meg. Az elméleti tantárgyak mellett nagy hangsúlyt fektettek a gyakorlati képzésre is. Rendszeresen szerveztek helyi tanulmányi kirándulásokat, illetve évente egy külföldi körútra vitték a hallgatókat, a nyári szünidőben,

⁷³² Jegyzőkönyv a Fiumei Kir. Kiviteli Akadémia Tanulmányi Tanácsának 1913. évi november 12-én tartott üléséről. DAR, DS-10. 252/1913. 3.

⁷³³ A Fiumei Magyar Királyi Kiviteli Akadémia szervezeti szabályzata.

⁷³⁴ Kritzta István (1915): A Fiumei M. Kir. Kivitelei Akadémia III. évi jelentése az 1914/15. tanévről. A Fiumei M. Kir. Kiviteli Akadémia kiadása, Fiume. 13.

⁷³⁵ A tandíjat egészben vagy részben, legfeljebb azonban 25% arányában a tanulmányi tanács engedhette el. Az egész tandíjat rendszerint csak azoknak engedték el, akiknek a felvételi alapjául szolgáló bizonyítványa, illetve félévi kollokviumi eredménye jeles rendű volt.

⁷³⁶ Az 1914. évi 30846/V. sz. rendelkezés értelmében az ösztöndíjak bármelyikére „oly magyar honosságú fiatalabb kereskedők folyamodhatnak, kik kiviteli akadémiai tanulmányaiknak legalább jó eredménnyel történt elvégzése után három évig gyakorlati kereskedelmi téren működtek és emellett igazolják, hogy a tanulmányozandó terület nyelvviszonyaiban járatosak. Az ösztöndíjak odaitélésénél csak oly egyének jöhetnek tekintetbe, akik katonai szolgálatukat már teljesítették, vagy az alól végérvényesen felmentettek, a katonai szolgálatban töltött idő a gyakorlati működés idejébe be nem tudható és általában csakis a tényleges kereskedelmi gyakorlatban töltött idő vehető figyelembe.” Kritzta, 1915. 54.

pedig különböző európai városok külkereskedelmi cégeinél végezheték gyakorlatukat.⁷³⁷ A tanulmányi rend keretében rendes tantárgyként szerepelt a tanulmányi kirándulás, melyen a másodéveseknek hetente egyszer kötelezően részt kellett venni.⁷³⁸ Az első tanév végén a VKM 5000 koronás támogatásának köszönhetően nyolc első éves hallgató utazhatott el nyári külföldi tanulmányi útra (úti célok: Frankfurt, Lipcse, Marseille, Antwerpen, Hamburg, London, Genova, Mannheim). A többi diák a 14 napos tanulmányi kirándulás során ismerkedhetett meg a nemzetközi kereskedelem fontos központjaival (útvonal: Fiume, Ancona, Bologna, Genova, Milano, Garda-tó, Velence, Trieszt).⁷³⁹ A hallgatók a második félévben a 13 fiumei jó nevű kereskedelmi és ipari vállalat egyikénél töltötték gyakorlatukat. A gyakorlatokat követően a tanulóknak záróvizsgát kellett tenniük, aminek feltétele a leckelátogatás bizonyítása és a kollokviumok teljesítése volt. A záróvizsga írásbeli (melynek tárgyai az irodai gyakorlatok és a nyelvek) és szóbeli részből (a következő tantárgyak kivételével – könyvvitel, kereskedelmi levelezés, kereskedelmi számtan, az árukereskedelem és a bankügyletek számításai, stílusgyakorlatok, folyószámlák tana, gyorsírás és gépírás – minden tárgyból vizsgázni kellett) állt.⁷⁴⁰ Az 1913/14-es tanévben a 35 másodéves hallgatóból 23 fő tett sikeres záróvizsgát.⁷⁴¹ Azonban az 1915/16-os tanévben a korábbi közel 100 jelentkezővel szemben csupán 23 diák iratkozott be a kiviteli akadémiára. Ugyanis miután 1915. május 23-án Olaszország az antant oldalán belépett a háborúba, Fiumét belső hadterületnek nyilvánították. A hajózási, a távirati és a postai forgalom is szünetelt, ami a bankok és vállalatok működését is ellehetetlenítette. Mivel a Monarchia felségvizein már 1914. augusztus 18-án leállt a hajózás, így ebben a tanévben a hallgatók a háború miatt nem tudtak külföldi tanulmányútra menni. A város tehetősebb polgárai elmenekültek. A háború okozta nehézségek miatt az 1916/17-es tanévben első évfolyam már nem is indult, mindössze hat hallgató iratkozott be a második évfolyamra, és négyen tettek záróvizsgát. 1917 őszén 25 fővel újra elindult a főiskola első évfolyama a fiumei felső kereskedelmi iskola épületének első emeletén. Ám 1917. október 22-én a katonai hatóság rendelkezésére kellett bocsátani az iskola épületét, így a tanítás november 23-ig szünetelt, majd a tengerészeti akadémia helyiségeiben folytatódott csökkentett óraszámúval.⁷⁴²

1918. október 30-án a fiumei Nemzeti Tanács bejelentette Fiume Olaszországhoz való csatolását,⁷⁴³ ám a szövetségesek Fiumét már Horvátországnak ígérték. Ez év

⁷³⁷ Pelles, 2001. 184-185.

⁷³⁸ Ilyen gyakori és sokféle tanulmányi kirándulás, illetve gyakorlati képzés a többi kereskedelmi akadémián nem volt. Az iskola vezetése igyekezett kihasználni a kikötőváros adta lehetőségeket. A tantárgy leírása szerint a kirándulások során a fiumei kikötő, vasúti raktárak, vámhivatal, nagyobb kereskedelmi hajók és nevezetesebb ipari- és kereskedelmi vállalatok meglátogatására került sor.

⁷³⁹ A tanulmányút előtt tájékoztató előadásokon vettek részt a hallgatók, ahol egyszerre kiosztásra került az út végén kidolgozandó feladat (egy írásos beszámoló valamely város egy-egy kiemelkedő kereskedelmi tevékenységéről) is.

⁷⁴⁰ Az írásbeli vizsgákat tárgyanként más-más napokon tartották, a nyelvi dolgozatok elkészítésére öt-öt óra, a gyakorlóiroda tételek kidolgozására hat óra állt rendelkezésre. Kritza, 1915. 20.

⁷⁴¹ A kiviteli akadémia végzett hallgatóinak sorsát és pályaválasztását lásd részletesebben Nagy Adrienn (2014) Fiume dualizmus kori oktatásügye és a Magyar Királyi Kiviteli Akadémia. A magyarosítás és a szakoktatás kiépítése. *Korall*, XV. évf. 56. sz. 118-145.

⁷⁴² Kritza István jelentése az épület átadásáról és a tanítás folytatásáról a Királyi Főigazgatónak. MNL OL VKM K503 – 1917 – 12. cs. – 18. t. – 17485. a. – 573. ikt.

⁷⁴³ 1918 októberében Jelačić ezredbeli katonákkal sok sušaki érkezett a városba horvát zászlók alatt. Istvanovič tábornagy városparancsnok alpesi vadászokat küldött a rendbontás felszámolására, de azokat a horvát katonák és a csőcselék lefegyverezte. A helyőrségi parancsnok a rendőrség és a magyar katonák segítségével vetett véget a lázadásnak. A rendőrség nem tudta fenntartani a rendet, és hivatalát feladva a többség távozott is a városból. A fiumei kormányzó, Jékelfalussy Zoltán családjával együtt elmenekült, és a városba horvát csapatok vonultak be. Jékelfalussy a kormányzói feladatokat Lenaz Richárd ügyvédre bízta,

novemberében amerikai és francia szövetségesek érkeztek a városba. Az Olasz Nemzeti Tanács 1918 decemberében a magyar iskolák megszüntetése mellett döntött, de köszönhetően a hallgatók által november 18-án benyújtott memorandumnak – melyben tanulmányaik folytatásnak biztosítását kérelmezték – végül engedélyezte az intézményeknek a teljes tanév befejezését.⁷⁴⁴ Mindezt azzal a kitételrel, hogy a nem magyar anyanyelvű tanulókat felmentik a magyar nyelv és a történelem órák látogatása alól, illetve az iskolák biztosítják, hogy az olasz anyanyelvű diákok olasz nyelven is vizsgázhassanak.

D'Annunzio legionárius 1919 szeptemberében elfoglalta Fiumét, majd októberben bejelentette annak Olaszországhoz csatolását.⁷⁴⁵ Az 1919-es esztendőben az iskola több tanára ellen feljelentést tettek, ami tovább nehezítette a működését.⁷⁴⁶ Kritza István igazgató még 1920 tavaszán is kérelmezte a VKM-nél, hogy amennyiben lehetséges, továbbra is tartsák fenn az akadémiát (a képzés 1919 őszétől szünetelt), ha pedig erre nincs mód, akkor minél hamarabb intézkedjenek a tanerők áthelyezéséről.⁷⁴⁷ A főiskolai képzés 1919-ben megszűnt és nem is indult újra. Hasonló sors várt a felső kereskedelmi iskolára is. A felszámolás alatt lévő fiumei kormányzóság 1920 januárjában kérelmezte a VKM-nél, hogy az iskola 60 tanulója magánvizsgálat formájában befejezhesse tanulmányait.⁷⁴⁸ Itt meg kell jegyeznünk, hogy a két kereskedelmi iskola tanulóit (kb. 100 fő) mellett megközelítőleg 900 magyar diák tanulmányainak folytatása vált bizonytalanná.⁷⁴⁹

Kereskedelmi és gazdasági ismeretek elsajátítására a Magyar Királyi Műegyetem rendszeresített Közgazdasági Osztályán nyílt még lehetőség, mely azzal a céllal szerveződött 1914-ben, hogy elméleti és gyakorlati közgazdasági ismeretek oktatásával (nemzetgazdaságtan, közgazdasági jog) közgazdasági szakembereket képezzen az ország számára. Ám ide csak azok a hallgatók jelentkezhettek, akik már elvégezték egy kereskedelmi főiskola (akadémia) kétéves tanfolyamát. A műegyetemen elvégzett egyéves képzés után a hallgatók – hasonlóan az okleveles mérnökökhöz – közgazdaságtudományi oklevelet, esetleg további egyéves tanulmányokat követően doktorátust szerezhettek.⁷⁵⁰ Felsőfokú kereskedelmi, közgazdasági képzés a két világháború közötti mozgalmas

aki a Horvát Nemzeti Tanács tagja volt. Zágrábban 1918. október 29-én megalakult a Horvát Nemzeti Tanács, amely kimondta Horvátország elszakadását Magyarországtól. Horváth, 2008.

⁷⁴⁴ Memorandum a fiumei m. kir. kiviteli akadémia t. igazgatóságához és tanári karához. Rijekai Állami Levéltár DS-10. Társasági iratok. 3. cs. 142/1918.

⁷⁴⁵ 1919. szeptember 10. a saint-germaini béke a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz csatolta a várost.

Fiume 1920-ban (a rapallói egyezmény nyomán) független állam lett, majd 1924-ben Olaszországhoz csatolták.

⁷⁴⁶ Cavalloni József és Molnár Aladár tanárok ellen – akiket az olasz nemzeti tanács elbocsátott az iskolából – Agliceriu Raimund román tanító feljelentést tett, megvádolván őket, hogy a közoktatási népbiztosságtól 101971/1919 sz. alatt 300000 koronát vettek fel propaganda célokra, amelynek egy része még náluk van. Cavalloni Józsefnél többször házkutatást tartottak, kihallgatták olaszellenes propaganda vádjával, illetve azzal vádolták, hogy a Fiumében történt olasz-francia harcok kiobbantását magyar bolsevisták szították, melyek szervezésében ő maga is részt vett. Végül a vádak alól felmentették és kiutasították. Kihallgatási jegyzőkönyv. 1920. június 2. MNL OL VKM K503 – 1920 – 44. cs. – 18. t. – 40357. a. – 54681. ikt.

⁷⁴⁷ Az iskolában 1918/19-től nincs tanítás. Kritza István VKM-nek intézett kérelme 1920. május 10. MNL OL VKM K503 – 1920 – 46. cs. – 18. t. – 52906. a. – 22 600 ikt.

⁷⁴⁸ A tanári kart ekkor már csak két fő alkotta, a többiek elmenekültek, elköltöztek vagy a fiumeiiek szolgálatába álltak. Folyamodvány a magánvizsgálat engedélyezésére. MNL OL VKM K503 – 1920 – 53. cs. – 18. t. – 125287. a. – 1007. ikt.

⁷⁴⁹ Fiúgimnázium 150 fő, leánygimnázium és felső leányiskola 140 fő, polgári fiúiskola 110 fő, polgári leányiskola 140 fő, elemi iskola 300 fő, hajógépipari szakiskola 30 fő beiratkozása vált bizonytalanná. MNL OL VKM K503 – 1920 – 55. cs. – 18. t. – 125816. a. – 1462 ikt.

⁷⁵⁰ Orosz, 2003. 89.

eseményeit, fontosabb állomásait Szögi László és Zsidi Vilmos számos munkájában részletesen feldolgozta, így annak részletezésére jelen munkában nem térünk ki.⁷⁵¹

⁷⁵¹ Lásd bővebben: Szögi László – Zsidi Vilmos (1995, szerk.): *Tanulmányok a közgazdasági felsőoktatás történetéből*. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Levéltára, Budapest; Zsidi Vilmos (2001): *Dokumentumok a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem történetéből 1934-1948*. BKE, Budapest.

VI. FELSŐ KERESKEDELMI ISKOLÁK TANULÓINAK TÁRSADALMI HÁTTERE

VI. 1. Magyar társadalom szerkezeti átalakulása a XIX-XX. században

A kelet-közép-európai országokhoz hasonlóan a XIX. század második felében a rendi struktúra felbomlását követően, valamint az iparosodás következményeként Magyarország társadalmi és ezzel együtt foglalkozási szerkezete is jelentős mértékben átalakult. Az 1848-as forradalmat követően a feudális termelési viszonyok felszámolása, majd az úrbérrendezést követően az új polgári tulajdonviszonyok alapján átrétegződés következett be mind az uralkodói nemesség, mind az egykori jobbágyparasztságon belül.⁷⁵² A gazdasági fejlődés eredményeképpen a társadalmi átalakulás a 19. század végén gyorsult fel, mely során a tőkés rendszer feltételeihez, az újabb foglalkozási ágakhoz alkalmazkodó új társadalmi rétegek, osztályok alakultak ki, valamint a meglévő csoportok helyzete is megváltozott.⁷⁵³ Amíg az 1860-as évek végén a lakosságnak a 75%-a mezőgazdaságból, 12%-a iparból, 2-3%-a kereskedelemről, közlekedésről, 10%-a közszolgálati és értelmiségi pályákon helyezkedett el, addig az 1910-es évekre már csak 62%-a élt mezőgazdaságból, míg az iparból és forgalomból (kereskedelem, hitel, közlekedés) élők aránya 24-26%-ra emelkedett.⁷⁵⁴ Megindult a differenciálódó és polgárosuló társadalom kibontakozása.

A magyar társadalom a XX. század elején is agrártársadalomnak tekinthető, mivel a lakosság több mint 60%-a östermelésből élt, a földek 73%-a magánbirtokosok kezében volt. A területek egynegyedét birtokló úri birtokosok az agrárnépességnek csak 0.5%-át tették ki, míg a másik csoportot a gazdag-, a közép-, a kisparasztság, a törpebirtokosok és a mezőgazdaságban dolgozó bérmunkások (napszámosok, uradalmi iparosok, summások, vándormunkások, mezőgazdasági cselédek) alkották.⁷⁵⁵

A társadalmi piramis azonos szintjén elhelyezkedő „rég” és „új” rétegeket egyfajta sajátos kettőség jellemezte. A legfelső szinten a hatalomban és a vagyonban két osztály a nagybirtokosság és a nagypolgárság osztozott. A megközelítőleg 2000 fős, az ország földterületének 23%-át birtokló nagybirtokosság⁷⁵⁶ elitjét a mintegy 800 fős – politikai és hatalmi pozíciókat betöltő (országgyűlés felsőházi tagjainak negyötödét, képviselőháziak 11-16%-át tették ki és a miniszterek között is több mint 30%, miniszterelnökök esetében 60%-a volt az arányuk) – arisztokrácia (hercegek, bárók, grófok) alkotta.⁷⁵⁷ A nagypolgárságot közel 800-1000 család (közülük 100-150 üzletileg és rokonság szerint is nagyon szorosan összefonódott) jelentette, többségük terménykereskedelemből halmozta fel tőkéjét, melyet elsősorban pénzkölcsönzésbe, ipari vállalkozásba (malom, cukor, szesz), vagy bankokba fektetve gyarapított, ám akadtak, akik a tisztviselői vagy éppen értelmiségi pályákról emelkedtek fel. Többségük a fővárosban élő zsidó származású, illetve hazai német és magyar, valamint külföldről érkező polgár volt. Az úri társadalomba való beilleszkedéshez számos család igyekezett nemességet, grófi rangot, bárói címet vagy

⁷⁵² Hanák Péter (1978): Magyarország társadalmi a századforduló idején. In: Hanák Péter (szerk.): *Magyarország története 1890-1918*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 426.

⁷⁵³ Katus, 2012. 499-500.

⁷⁵⁴ Hanák, 1978. 432-433.; Romsics, 2003. 53.

⁷⁵⁵ Katus, 2012. 511-512.

⁷⁵⁶ Nagybirtokosnak számított, aki legalább 2000 korona földadót fizetett és 1000 holdnál nagyobb birtokkal rendelkezett. A nagybirtokos fele nem volt főnemes. A nagybirtokosok fele 1-2 ezer holddal rendelkező köznemesi birtokos, ötöde pedig polgári birtokos (bankvezérek, ipari mágnások, akik presztízsből vettek földet, melyet bérbe adtak, vagy szakképzett apparátusra bízták igazgatását), akik valójában az arisztokrácia zárt társadalmi körén kívül rekedtek. Katus, 2012. 503.

⁷⁵⁷ Katus, 2012. 502.

főrendházi tagságot szerezni. A nagybirtokosság alatt helyezkedett el a polgári társadalom heterogén közel 6-7ezer családot kitevő középosztálya, melyen belül három nagy csoport különíthető el: a történelmi középosztály (100-1000 holdas középbirtokos nemesség és azok utódait jelentő birtokából már megélni nem tudó, központi helyi hivatalokban elhelyezkedő dzsentrik), a középpolgárság és a hivatalnokok, értelmiségiek.⁷⁵⁸ A századfordulóra megerősödő polgári középosztály jelentős részét a hazai asszimiláló németek és egyéb nemzetiségűek, illetve egyes foglalkozások estében (kereskedő, magántisztviselő) nagy arányú zsidóság alkotta, akik a középszintű ipari üzemek, kereskedőcégek, közlekedési vállalatok, bérházak tulajdonosai, hitelintézetek részvényesei voltak, valamint hozzájuk csatlakoztak a kereskedelmi- és ipari cégek, bankok vezető pozícióit betöltő tisztviselők és a szabad foglalkozású értelmiségiek. A ténylegesen önálló tehetős polgárok aránya igen csekély volt a magyar társadalomban.⁷⁵⁹ A középosztály többségét – melyben a nemesség, a közép- és kispolgárság, a kereső szakmunkások is képviseltették magukat – a magán- és köztisztviselők (a túlsúlyban nemesi származásúak alkotta a köztisztviselők aránya jóval nagyobb volt, mint a többségében német, zsidó származású magántisztviselőké), valamint a szabad értelmiségiek alkották.⁷⁶⁰ A gazdasági és polgári modernizáció útjára lépő Magyarországon jelentős szerepet töltött be a többségében asszimilációra kész zsidóság, mely döntően az ipari, a kereskedelmi és az értelmiségi pályákon helyezkedett el. A zsidóság többsége 1910-ben (54%-a) a gazdaság valamely ágában dolgozva, önálló vállalkozóként tartotta el magát és családját, míg 22%-uk munkás és 18%-uk tisztviselő pályán nyert alkalmazást. Amíg a köztisztviselők között csak 5%-ban, addig a magántisztviselők között 50%-ban, a szabad értelmiségiek körében 40%-ban képviseltették magukat.⁷⁶¹ Az emancipáció előtt a föld- és ingatlanvásárlási tilalommal sújtott zsidóság által felhalmozott mozgatható pénztőke, valamint a nyugati zsidó bankokkal és cégekkel kiépített kapcsolatrendszer elősegítette a gazdasági vérkeringésbe való bekapcsolódásukat (zsidó tőke adta a hazai bankrendszer 60-70%-át).⁷⁶² A gazdasági mellett az intellektuális és szellemi modernizációban is jelentős szerepet töltöttek be (könyvkiadás, filmipar, mecenatúra, művészetek... stb.). Ezen „úri középosztály” elnevezéssel is illetett középrétegbe beletartozhatott mindenki, aki a középiskolai érettségivel (vagy ahhoz hasonló végzettséggel, 20 éven felüli érettségizők aránya 1910-ben 3.7%) rendelkezett, mely egyéves katonai szolgálatra jogosított és annak végén tiszti rangot adott, amely így úrrá és párbajképessé tette viselőjét, akivel az úri társaság tagjai összetegeződtek, bevonva őt a politizálásba és egyéb úri szórakozásokba.⁷⁶³ „*Úr csak magyar lehetett, tehát a nem magyaroknak, zsidóknak asszimilálódni kellett, ha be akartak kerülni az úri osztályba.*”⁷⁶⁴ Tehát a feudális struktúra bomlásnak indult, ugyanis a középosztályba való belépéshez a származás (nemesség, birtok vagy hivatal) bár elegendő, de már nem feltétel volt.⁷⁶⁵

A társadalom 13%-át tette ki a kispolgárság, többségüket a segéd nélküli (62%) és a segéddel (18%) dolgozó kisiparosok, a náluk magasabb életszínvonalon élő, több mint 50%-ban zsidó származású kiskereskedők, valamint az altisztek (csendőrség, rendőrség, vasút, posta alkalmazottjai, gyárak művezetői, házmesterek... stb., akik a munkásokkal szemben havibért és általában nyugdíjat is kaptak) alkották.⁷⁶⁶

⁷⁵⁸ Katus, 2012. 504. Romsics, 2003. 58.

⁷⁵⁹ Katus, 2012. 505.

⁷⁶⁰ U.o.

⁷⁶¹ Katus, 2012. 507.

⁷⁶² Karády Viktor (2000): *Zsidóság és társadalmi egyenlőtlenségek (1867-1945)*. Replika Kör, Budapest. 24.

⁷⁶³ Katus, 2012. 506.

⁷⁶⁴ U.o.

⁷⁶⁵ Hanák, 1978. 488.

⁷⁶⁶ Katus, 2012. 507.

A modern társadalom fontos rétegét jelentette a könnyű és nehéziparban, a kereskedelemben és a szállításban dolgozó munkásság, akiknek többségét a szakképzetlen betanított, segéd munkások alkották, ugyanis a szakmunkások jelentős része még a XX. század elején is külföldi volt. Mivel szakképzett munkás kevés volt, így ekkor még az ipari szakmunkásság körülbelül a kispolgárság életszínvonalán élt, szemben a segéd munkásokkal és a nyomorúságos viszonyok között élő házicselédekkel. Ám ezzel együtt a szegény paraszti családok gyermekeinek a városi segéd munkásság hosszabb-rövidebb időre így is vonzó perspektívát jelentett.⁷⁶⁷

Az első világháborút Magyarország számára lezáró trianoni békével létrejött új határok, a lakosság számának csökkenése mellett, annak nemzetiségi, nyelvi, felekezeti összetételét és foglalkozásszerkezeti viszonyait is megváltoztatta. A nem magyar anyanyelvűek arány ugyan 1910-es 45.5%-ról 1920-ra 10%-ra, majd 1941-re 7%-ra csökkent, ám ez nem jelentette azt, hogy a magukat magyar nemzetiségűnek vallók ténylegesen magyar anyanyelvűek is lettek volna (nem hagyható figyelmen kívül például a német anyanyelvűnek és egyszersmind magukat magyar nemzetiségűnek valók aránya, a cigányság és a zsidóság társadalmi beilleszkedése sem). Az 1920 és 1941 között zajló gazdasági változásokkal párhuzamosan a társadalom is átrendeződött. Ami a tevékenységszerkezet átalakulását illeti az 1941-es népszámlálási adatok szerint ugyan az iparból élők aránya a népességben belül 35%-ra nőtt, azonban 49% továbbra is az agrárszférában tevékenykedett.⁷⁶⁸ Az agrárlakosság száma összességében stagnált (1920-ban 56%, 1930-ban 52%, 1941-ben 49%), a parasztság továbbra is a lakosság többségét tette ki, ahogy a szellemi foglalkozásúak aránya sem módosult jelentősen (népesség egytizedét tették ki).⁷⁶⁹ A társadalom tagjainak jelentős része mindvégig a segéd személyzet, vagyis bér munkás osztályhoz tartozott.

A Horthy-korszakban az elitbe⁷⁷⁰ tartoztak a hagyományos elit, azaz történelmi arisztokrácia tagjai (nagybirtokosok száma igen, ám gazdasági súlyuk nem csökkent), az egyházi, a döntően kincstári fizetésből élő katonai, a kiemelkedő szellemi teljesítményű értelmiségiek alkotta tudás, a kormányzói réteget képviselő politikai és a gazdasági élet vezető pozícióit betöltő gazdasági elit tagjai. A középosztályba az 1930-as években a társadalom 9%-a (47% a történelmi és 53% a polgári középosztály tagja)⁷⁷¹ tartozott: az úri közép birtokosok, köztisztviselők, a középpolgárok vagy polgári középosztály tagjai (vállalkozók, kereskedők, iparosok, magántisztviselők, professzionális értelmiségiek) és a népesség 12-13%-át adta a városi és falusi kispolgárság (kisiparos, kiskereskedő, altisztek).⁷⁷² A magyar társadalom folyamatosan növekvő csoportját alkotta a korszakban az agrárproletariátus (mezőgazdasági munkásság és gazdasági cselédség), valamint az iparban és szolgáltatásban foglalkoztatott városi munkásság (házi cselédek, az ipari munkásság száma 1930-ban 56%-ról 1941-re 64%-ra emelkedett).⁷⁷³ A Horthy-korszak

⁷⁶⁷ Romsics, 2003. 63.

⁷⁶⁸ Kövér–Gyáni, 2001. 216.

⁷⁶⁹ Romsics, 2003. 192.

⁷⁷⁰ Az elit fogalma kapcsán Gyáni Gábor a következőképpen fogalmaz: „Az uralkodó osztály analitikus fogalomként valójában alkalmatlan társadalomtörténeti elemzésre, az elit fogalma viszont jobban megfelel erre a célra. Az uralkodó osztály kategória lényegében a tulajdonviszony alapján definiálja a makrocsoportokat, de állíthatja-e bárki, hogy minden tulajdonosi csoportot az uralkodó osztály körébe kellene sorolni? Könnyebb a helyzet az elit szociológiai fogalma esetében, melyben a társadalmi hierarchia csúcán helyet foglaló kollektívát vagy azok együttesét értjük, akikre a társadalom más, tehát lentebbi csoportjaival szembeni erőfölény jellemző.” (...) „Az elit kifejezést társadalomszerkezeti fogalomként a funkcionális rétegek (a tulajdonosi és/vagy professzionális csoportok) magas státusú tagjaira, meghatározott körükre alkalmazzuk.” Kövér–Gyáni, 2001. 222.

⁷⁷¹ Kövér–Gyáni, 2001. 261.

⁷⁷² Romsics, 2003. 195.

⁷⁷³ Kövér–Gyáni, 2001. 337.

társadalmát egy a gazdasági erőforrásokat kézben tartó szűk nagybirtokos és nagytőkés elit, egy szintén csekély létszámú középosztály és egy többmillió nehéz körülmények között élő proletár és félproletár réteg képezte.

VI. 2. Középfokú kereskedelmi iskolák tanulói létszáma 1857-1918 között

A Pesti Kereskedelmi Akadémia 1857 és 1869 között az ország egyetlen középfokú kereskedelmi iskolája volt, hasonló iskolák csak az 1870-es években szerveződtek. A pesti iskola után 1869-ben nyílt meg a második, brassói román tanításnyelvű felső kereskedelmi iskola, 1871-ben alakult át az 1857-ben alapított debreceni vasárnapi tanonciskola kereskedelmi reáliskolává, mely végül 1873-ban vált ténylegesen felső kereskedelmi iskolává. Szintén 1873-ban kezdődött meg Wiesner Ferenc által alapított temesvári felső kereskedelmi iskolában a szakképzés, 1874-ben Székesfehérváron is megnyitotta kapuit egy társulati három évfolyamos kereskedelmi iskola, majd Pesten Röser magániskolája is középfokúvá vált, így immáron hat középfokú kereskedelmi iskola állott a magasabb fokú szakképzésre igényt tartó növendékek rendelkezésére.⁷⁷⁴

A középfokú kereskedelmi iskolák száma 1885-ben 17, majd 1895-ben 35-re növekedett, melyek közül 13 állami, 5 államilag segélyezett községi, 5 községi vagy városi, 1 felekezeti, 6 testületi vagy társulati, 5 magán fenntartású volt. A tanulók száma 1857-től az első iskola megnyitásától (Pesti Kereskedelmi Akadémia 66 tanulóval kezdte meg működését) kezdve folyamatosan emelkedett 1895-re elérve a 4983 főt. Ez a közel 5000 fős létszám megközelítőleg a fele volt az 1895-ben a gimnáziumok és reáliskolák három felső osztályába beiratkozott (10291 fő) tanulóknak.⁷⁷⁵

A XIX-XX. század fordulóján 37 középfokú kereskedelmi iskola működött Magyarországon, melyek közül 6 a fővárosban, míg 31 vidéken.⁷⁷⁶ A felső kereskedelmi iskolák többsége magyar tannyelvű (35), míg egy román (Brassó) és egy részben olasz (Fiume).⁷⁷⁷

Az 1900/01. tanévben az iskolák fenntartó szerinti megoszlását tekintve 19 állami intézet (Alsó-Kubin, Brassó, Fiume, Fogaras, Homonna, Kassa, Késmárk, Lippa, Miskolc, Nagybecskerek, Nagyrócze, Pancsova, Sopron, Szeged, Szombathely, Turócszentmárton, Újvidék, Veszprém, Zala-Egerszeg) volt 2361 fővel, közülük 11 polgári iskolával kapcsolatos kereskedelmi iskola.⁷⁷⁸ Hét községi iskola (Arad, Budapest II. VI. IX. ker., Győr, Temesvár, Zombor) 1470, 6 testületi (Budapest, Debrecen, Kolozsvár, Nagyvárad, Pozsony, Székesfehérvár) iskola 1153, két felekezeti (Brassó ortodox, Nagykanizsa izraelita) iskolának 201 és három magániskola (Budapesten Röser és Aranyosi-féle, Pécs Porges-féle) 516 tanulója volt. Az iskolák földrajzi megoszlását vizsgálva látható, hogy többségük a Dunántúlon helyezkedett el.⁷⁷⁹ Az első világháború előtt a felső kereskedelmi iskolák többsége az ország nyugati részén és az alföldön működött elsősorban a megyeszékhelyeken (Budapesten 9 iskola, Pozsony, Győr, Sopron, Székesfehérvár, Veszprém, Kaposvár, Pécs, Nagykanizsa, Zalaegerszeg, Szombathely, Sopron városában, az Alföldön 16 iskola: Debrecen, Nagyvárad, Arad, Lippa, Temesvár, Pancsova,

⁷⁷⁴ 1875-től Pécsen, 1878-tól Kolozsváron működött felső kereskedelmi iskola. Vincze, 1935. 66.

⁷⁷⁵ A közép kereskedelmi iskolák népszerűségét jelzi, hogy már 1892/93-as tanévben is az országban működő 23 reáliskola három felső osztályát látogató 1379 fős tanulói létszám 2284 fővel kevesebb volt, mint a közép kereskedelmi iskolák diákjainak száma (3663 fő). Amíg a reáliskolák felső osztályainak tanulói létszáma 329 fő, addig a kereskedelmi iskolák felső osztályaiban 902 fő tanult, tehát megközelítőleg háromszor annyian jártak ez utóbbi iskolatípus végzős évfolyamaira. Kereskedelmi szakiskoláink 1892/93-ban. *Kereskedelmi Szakoktatás*, 1893. I. évf. 7. sz. 217.; Schack, 1903. 49.

⁷⁷⁶ A felső kereskedelmi iskolákhoz hasonló felső ipariskolák száma mindössze három volt.

⁷⁷⁷ Schack, 1903. 50.

⁷⁷⁸ A 113 polgári iskola tanulóinak létszáma 18.963 fő, azonban az V. és VI. osztályban tanulóké csak 752 fő (összes tanulóknak csupán 2%).

⁷⁷⁹ Horvát-Szlavonország területén még három (Zágráb, Eszék, Zimony) kereskedelmi iskola működött.

Nagybecskerek, Újvidék, Zombor, Szabadka, Szeged, Kecskemét, Szolnok, a Duna bal partján: Besztercebánya, Túrócszentmárton, Alsókubin, Tisza jobb partján Nagyrőce, Homonna, Késmárk, illetve az ország keleti részén: Szatmárnémeti, Marosvásárhely, Brassó, Kolozsvár).

Amint azt már láthattuk Európában a középfokú kereskedelmi iskolák többségét gazdasági érdekeltségek alapították és tartották fenn, így volt ez a XIX. század közepén hazánkban is. Amíg ez az európai országokban az arányokat tekintve döntően így is maradt, addig Magyarországon a század közepétől sorra nyíltak az állami, községi fenntartású iskolák. Az első állami felső kereskedelmi iskola 1881-ben Fiumében nyitotta meg kapuit. Az intézmény megszervezése mögött politikai szándék is húzódott, ugyanis az iskola a térség erőszakos magyarosításnak egyik eszköze volt. A nemzetiségi kérdés mellett, a tananyagában a középiskolákhoz közelítő állami felső kereskedelmi iskolák létrehozásával (egyszersmind társadalmi presztízsének növelésével) tovább csökkenthette az oktatáspolitikát a (felső)középfokú oktatás felekezeti jellegét, egyúttal növelve az állami befolyást a középfokú oktatás terén úgy – ahogy arra Nagy Péter Tibor is felhívja a figyelmet –, hogy mindeközben nem „nyúltak” hozzá a klasszikus felekezeti gimnáziumokhoz. Hanem egyrészt a polgári, az alsó és felső reáliskolák, valamint a felső kereskedelmi iskolák számát igyekeztek emelni, ezzel figyelembe véve a társadalmi igényeket is, másrészt a tantervpolitika segítségével a felekezeti középiskolákban növelték a nem felekezeti „erők” részvételét. Ennek eredményeképpen az oktatáspolitikát a felekezeti iskolák államosítása és túlszaporítása nélkül az alsó-középfokú piacon megszüntette, míg a felső középiskolák esetében csökkentette a felekezetek dominanciáját.⁷⁸⁰ Az 1890-es évek közepétől kapuikat az állam támogatásával megnyitó felső kereskedelmi iskolák többsége a nemzetiségek lakta területeken nyílt, ami nem meglepő, hiszen Wlassics Gyula a népiskolák estében is jól ismert azon alapeszméjét kívánta ez esetben is érvényre juttatni, hogy a nemzet jövőjét a magyarság túlsúlyára kell alapozni és ezt elsősorban szellemi kultúrája biztosíthatja.⁷⁸¹

A felső kereskedelmi iskolák jellegük szerint egyrészt lehettek társulati (testületi) iskolák, – ilyen volt a már említett pesti, kolozsvári akadémia, a helyi kereskedelmi csarnok tulajdonában lévő nagyváradai iskola, az iparkamara által alapított pozsonyi iskola, a szabadkai, a munkácsi, a debreceni és a székesfehérvári iskola – másrészt községi, városi iskolák (Arad, Hátszeg, Marosvásárhely, Szatmárnémeti, Temesvár, Ungvár, Zombor, illetve a Trianon után is működő Békéscsaba, Győr, Kaposvár, Kecskemét, Makó, Miskolc, Nyíregyháza, Pécs, Szeged, és Szolnok város iskolája).

Állami fenntartású iskola működött Alsókubin, Besztercebánya, Brassó, Fiume, Homonna, Kassa, Késmárk, Lippa, Nagybecskerek, Nagyrőce, Pancsova, Túrócszentmárton, Újvidék, majd 1919-től Budapest, Baka, Miskolc, Sopron, Szeged, Szekszárd, Szombathely, Veszprém, Zalaegerszeg városában.

Felekezeti fenntartású volt az országban másodikként 1869-ben megnyíló híres görög keleti román tanítási nyelvű brassói iskola, csakúgy, mint az 1891-ben megnyíló izraelita felekezeti nagykanizsai iskola. Katolikus fenntartású volt a kolozsvári Marianum, a szabadkai, a zombori leányiskola, a Katolikus Nőtisztviselők Budapesti Női Felső Kereskedelmi Iskolája, az angolkisasszonyok egri, illetve a veszprémi, nyíregyházi és soproni leányiskolája, az érseki egri és pestújhelyi fiúiskola, valamint az 1928-ban alapított makói református női felső kereskedelmi iskola.

Magán fenntartású volt az 1853-ban Röser Miklós által alapított 1874-től középfokú kereskedelmi iskola, amelyet 1928-ban az érettségik körüli visszaélések miatt záratott be a VKM (1878-1928 között közel 3800 tanuló végzett az iskolában), illetve az Aranyosi Miksa által 1889-ben szervezett pesti iskola.⁷⁸²

⁷⁸⁰ Nagy Péter Tibor (2000): *Járszalag és aréna. Egyház, állam az oktatáspolitikai erőterében a 19. és 20. századi Magyarországon*. Új Mandátum, Budapest. 95.

⁷⁸¹ 1899. évi költségvetés tárgyalásokkor Wlassics Gyula beszédében kiemelte, hogy „az állami és nemzeti egység előfeltételét a kulturális intézményekben, a hazafias érzésekben, a közös törekvésekben és egységben összeforrott magyar nemzeti kultúra képezi.” Felkai, 1994. 15.

⁷⁸² Schack–Vincze, 1930. 361.

A felső kereskedelmibe járó tanulók létszáma 1880 (688 fő) és 1910 (8308 fő) között több mint tízszeresére nőtt, sőt megközelítette 1910-re a reáliskolába járók számát (amely ekkor 10.668 fő volt). Az iskolák számának növekedése 1906-tól vett nagyobb lendületet, amikor tíz év alatt 37-ről 68-ra (1917) közel kétszeresére emelkedett. Amint az 1. ábrán is látható 1915-ban 41 városban 50 kereskedelmi iskola működött, ebből 19 város (48%) 20 iskolája (40%) nemzetiségi vidéken volt. A 27 törvényhatósági jogú város (thjf.) közül 22-ben (Budapest, Szeged, Szabadka, Debrecen, Pozsony, Temesvár, Kecskemét, Nagyvárad, Arad, Kolozsvár, Miskolc, Pécs, Fiume, Győr, Kassa, Székesfehérvár, Szatmár-Németi, Sopron, Újvidék, Zombor, Marosvásárhely és Pancsova), a 112 rendezett tanácsú városok közül 15-ben, a 2155 nagyközség közül négyben (Lippa, Homonna, Turócszentmárton és Alsókubin) volt felső kereskedelmi iskola.⁷⁸³ Egy-egy kereskedelmi iparkamara területére átlag négy vármegye és három kereskedelmi iskola jutott, azonban az országos megoszlásukat tekintve igen nagy aránytalanságban. Négy olyan kamara volt, melynek kerületében csak egy-egy iskola működött (Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagyvárad és Fiume), hat kamarai kerületben két-két iskola (Arad-Hátszeg, Besztrecebánya-Alsókubin, Pécs-Kaposvár, Miskolc-Nagyőröcze, Brassó két iskolája, Győr-Veszprém), a debreceni (Debrecen, Szolnok, Szatmár-Németi) és a pozsonyi (Pozsony, Nyitra, Turócszentmárton) kerületben három, a temesvári (Lippa, Nagybecskerek, Pancsova) és a soproni (Sopron, Nagykanizsa, Szombathely, Zalaegerszeg) kerületben négy-négy iskola működött. Öt iskolával rendelkezett a kassai (Kassa, Késmárk, Homonna, Ungvár, Sátoraljaújhely) és a szegedi (Szegeden kettő, Szabadka, Zombor, Újvidék) kamara. A legtöbb, tíz iskola a budapesti kereskedelmi- és iparkamara kerületében fogadta a tanulókat.⁷⁸⁴ Az ipar-forgalmi (iparos- és kereskedő) népesség aránya a thjf. városok közül Fiumében (69.4%) és Budapesten (68.5%) volt a legmagasabb. A 60%-nál magasabb aránnyal Győr, Pozsony, Arad és Miskolc városa rendelkezett. A tisztán kereskedelemmel foglalkozók aránya Máramaros, Ugocsa, Bereg és Ung megyében volt a legmagasabb. A városok sorában a legtöbb kereskedőt Budapesten (15%), Nagyváradon (12.9%) és Fiumében (14.8%) találjuk.⁷⁸⁵ A fent említett városok és megyék mindegyikében működött felső kereskedelmi iskola.

⁷⁸³ Valentényi Gáspár (1916): *A felső kereskedelmi iskolák kialakulása és eloszlása hazánkban*. Pátria, Budapest. 10-11.

⁷⁸⁴ U.o. 12.

⁷⁸⁵ U.o. 14.

1. ábra. A felső kereskedelmi iskolák eloszlása Magyarországon 1915-ben

Forrás: Valentényi, 1916.

A felső kereskedelmi iskolák az 1918/19-es tanévben már összesen 75⁷⁸⁶ intézetben fogadták országszerte a kereskedelmi ismereteket tanulni vágyó ifjúságot. A budapesti iskolákat 4699 fiú és 1347 lány, míg a vidéki iskolákat 7338 fiú, illetve 2467 lány tanuló látogatta, azaz összesen 15 851 beiratkozott (ehhez jött még 600 magántanuló) tanulója volt a 75 iskolának.⁷⁸⁷

1. táblázat. A középiskolai típusú iskolák fiú tanulóinak a száma (1880-1910)

Év	Felső kereskedelmi	Reáliskola	Gimnázium
1880	688	5098	33 399
1890	2900	7300	35 971
1895	2854	8800	40 483
1900	5269	9686	49 464
1910	8308	10 668	60 613

Forrás: Karády, 1997. 178.

⁷⁸⁶ A 15 önálló női felső kereskedelmi mellett még 11 felső kereskedelmi leányiskola (a két iskolatípus közötti különbséget lásd részletesen a női kereskedelmi képzést bemutató fejezetben) működött (5 állami: Békéscsaba, Besztercebánya, Kassa, Mezőtúr, Trencsén, hat felekezeti: róm. kat.: Eger, Eperjes, Kassa, Temesvár; református: Szatmárnémeti és evangélikus: Nagyszében.)

⁷⁸⁷ Schack, 1930. 287-288.

A felső kereskedelmi iskolák és tanulói létszámának lendületes növekedésével szemben a felső ipariskolák száma 1900/01-es tanévben mindössze három (Budapesten kettő és egy Kassán 523 tanulóval) volt, míg 1910/11-ben is csak négy állami (Budapest, Kassa, Szeged 1010 fő) felső ipariskola és 20 állami és 16 községi, egyesületi ipari szakiskola (1780 fővel) működött.⁷⁸⁸

A felső kereskedelmi iskolák tanulóinak előtanulmányait tekintve 1873 és 1894 között átlag 57% polgári iskolából, 25% gimnáziumból, 16% reáliskolából és 2% egyéb iskolatípusokból érkezett.⁷⁸⁹ Az 1900/01-es tanévben az első osztályos tanulók átlag 60%-a polgári iskolából,⁷⁹⁰ 20%-a gimnáziumból, 14%-a reáliskolából, 5%-a ismétlő és 1%-a más intézményből érkezett, majd az 1909/10-es tanévben 47% polgári iskolából, 27% gimnáziumból, 11% reáliskolából nyert felvételt, míg többiek ismétlők voltak.⁷⁹¹ Bár döntően a felső kereskedelmi iskola a polgári iskolát végzett tanulók iskolájának tekinthető, azonban volt némi különbség az egyes iskolák között. Elsősorban a Budapesti Kereskedelmi Akadémia emelendő ki, ahol a tanulók 47%-a gimnáziumi, 20%-a reáliskolai és csak 33%-a polgári iskolai tanulmányait követően választotta a kereskedelmi iskolát, sőt még 1917/18-as tanévben is az akadémia diákjainak 55%-a gimnáziumból (1924/25-ben 42%) érkezett.⁷⁹² Ennek fényében nem meglepő, hogy a pesti akadémiáról kikerült tanulók a többi felső kereskedelmi iskola diákságához képest magasabb arányban képviseltették magukat a gazdaság szektorok vezető pozícióiban.

A századfordulón polgári iskolai előtanulmányokkal érkezett tanulók legnagyobb arányban a fogarasi, a nagykanizsai 87%, az újvidéki 77%, a nagyváradi, a lippai 76%, a budapesti aranyosi 75%, a nagy-röczei 73% iskolában nyertek felvételt. A polgári végzettséggel érkezők aránya a fiumei (11%) és a debreceni (13%) iskolában volt a legalacsonyabb. A legtöbb gimnazista a debreceni 54% és a kassai 39%, míg a legkevesebb 6% a fogarasi és a budapesti aranyosi iskolába iratkozott be. A reáliskolából érkezők aránya a győri (46%) és a brassói (39%) iskolában a legmagasabb, míg a lippai és kolozsvári (2%) iskolában a legalacsonyabb.⁷⁹³

A felső kereskedelmi iskolák tanulóinak tanulmányi előmenetelét vizsgálva 1896-1910 között, láthatjuk, hogy annak eredményessége messze elmaradt a gimnáziumi és reáliskolai tanulók eredményeitől. Amíg a felső kereskedelmi iskolai tanulóknak évente közel 50%-a bukott meg egy vagy több tantárgyból, addig a középiskolai tanulóknak csak átlag 20-22%-a. Tehát a felső kereskedelmi iskolák eredményességét, valamint az iskolatípus által állított követelmények teljesítésére gyakran nem felkészült, sok esetben kevésbé motivált, tanulmányaiba kevés energiát fektető, nem a kereskedelmi pályára készülő diákok felvételét ért bírálatok nem voltak teljesen alaptalanok a korszakban.

⁷⁸⁸ Magyar Statisztikai Évkönyv, Új Folyam XIX. 1911. 170.

⁷⁸⁹ Schack, 1896. 70.; 1895-ben a tanulók 57%-a polgári iskolából, 25% gimnáziumból, 18% reáliskolából érkezett. Schack, 1903: 50.

⁷⁹⁰ Az 1900/01-es tanévben a polgári iskolát végzett fiúknak 64.3%-a tanult tovább, közülük 21.6%-a tanult tovább felső kereskedelmi iskolában, 13.9% tanítóképzőben 4.4% középiskolában, 3.7% ipariskolában míg a lányoknak 36.7%-a döntött tanulmányai folytatása mellett, közülük 19.3% tanítónőképzőben, 5.3% felső kereskedelmi iskolában, 4.3% ipariskolában. Nagy Péter Tibor (2012): Oktatás- történet- szociológia. Iskolakultúra, Veszprém. 86.

⁷⁹¹ Kaunitz Lajos (1902): A felső kereskedelmi iskolák az 1900/1901. tanévben. *Kereskedelmi Szakoktatás*, X. évf. 1. sz. 23.; Kiegészítés az értesítőink az 1909-10-es évben című cikkhez. *Kereskedelmi Szakoktatás*, 1911. XIX. évf. 4. sz. 92-93.

⁷⁹² 1909/10. tanévben a temesvári iskolán kívül egyetlen felső kereskedelmi iskolában sem voltak többségben a gimnáziumból érkező tanulók, a temesvári felső kereskedelmi iskolában volt viszonylag magas 37% a gimnáziumból, 33% a reáliskolából és csak 29% a polgáriból érkezők aránya. Kiegészítés az értesítőink az 1909-10-es évben című cikkhez. *Kereskedelmi Szakoktatás*, 1911. XIX. évf. 4. sz. 92-93.

⁷⁹³ Kaunitz, 1902. 22-23.

2. táblázat. Az osztályvizsgát tett középiskolai tanulók tanulmányi előmenetele (1901)

Eredmény	1900/01 tanév	
	Felső kereskedelmi iskola (37 iskola 5379 fő) %	Középiskolák (198 iskola 63.131 fő) %
Jeles rendű	1.38	6.12
Jó rendű	13.07	17.10
Elégséges	39.60	54.54
Megfelelt összesen	54.15	77.76
1 tárgyból bukott	14.35	10.35
2 tárgyból bukott	10.67	5.36
3 vagy több tárgyból bukott	20.83	6.53
Nem felelt meg összesen	45.85	22.24

Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyv, 1902.; Kaunitz, 1902.⁷⁹⁴

A középfokú kereskedelmi iskolákban érettségizett tanulók száma évről évre folyamatosan emelkedett, 1860-ban 13, 1884-ben 236, 1890-ben 586, 1895-ben 1089, míg 1901-ben már 1414 tanuló tett sikeres érettségi vizsgát.⁷⁹⁵ A felső kereskedelmi iskolákban 1894/95-ös tanévben összesen 1097, míg a középiskolákban 2166 tanuló érettségizett. Az 1900/01-es tanévben az érettségiző diákok száma az ország (198) középiskoláiban 3290, míg a (37) felső kereskedelmi iskolákban 1414 fő, azaz érettségiző diákok 42%-a felső kereskedelmi érettségit szerzett. Tehát amíg 1891-ben a felső kereskedelmi iskolában érettségizettek a gimnáziumi és reáliskolai érettségizetteinek 34%-át tette ki, addig 1904-ben 39%-át, míg 1914-ben már 51%-át.⁷⁹⁶ A felső kereskedelmiben érettségizők száma az elkövetkező években is tovább növekedett (1901-1905 között érettségiző 5667 diákból 1566-an, 1906-1910 között 6474-ből 1841-en, 1911-14-ben 7823-ből 2536-an tettek felső kereskedelmi érettségit).⁷⁹⁷

A kereskedelmi iskolákban megszerzett érettségik száma ugyan gyors ütemben növekedett azonban azok eredményessége már messze elmaradt a többi középiskola tanulói által elért eredményektől. Az 1896/97-os tanévben 33 felső kereskedelmi iskolában (két iskola esetében nincsenek pontos adataink) az 1495 kereskedelmi érettségire jelentkezett tanuló közül csak 949 fő szerzett bizonyítványt, tehát mindössze 63%-uk. A sikeres vizsgát tettek közül 61 fő (4%) ért el jeles, 262 fő (18%) jó eredményt. A tanulók 34%-a (507 fő) megbukott (közülük 138 főnek az egész évet meg kellett ismételni). Az ősz folyamán sikeres javítóvizsgát tett tanulókkal együtt is csak 69% fejezte be érettségivel kereskedelmi tanulmányait. Ezzel szemben, ha megvizsgáljuk a többi középiskolát, láthatjuk, hogy 1883-1895 között a középiskolákban érettségi vizsgán megbukott tanulók aránya átlagban nem haladta meg a 18%-ot. A gimnáziumokban és a reáliskolákban 1897-ben érettségire jelentkező 3119 tanuló közül bizonyítványt kapott 2528 fő (81%). Jelesen vizsgázott 369 (12%), jól 838 (28%), megfelelt 1321 (44%), javító vizsgálatot kellett tenni 375 (13%), ismétlő vizsgára utasítottak 86 (3%) főt.⁷⁹⁸ Ez a tendencia a következő évtizedekben is jellemző maradt, hiszen amíg az 1900/01. és 1909/10. tanévben is a felső kereskedelmi iskolás tanulók 4-5% jeles, 18-19% jó, 50-65% elégséges érettségi eredménnyel fejezete be tanulmányait, addig a gimnáziumi és reáliskolai tanulók 14-18%-a jeles, 26-27%-a jó és 45-40%-a elégséges bizonyítványt kapott.

⁷⁹⁴ Táblázat az alábbi források adatai alapján saját szerkesztés.

⁷⁹⁵ Schack, 1903. 79.

⁷⁹⁶ Bódy, 2006. 773.

⁷⁹⁷ Nagy, 1999. 441.

⁷⁹⁸ Szántó Sámuel (1898): A mit az értesítők beszélnek. *Kereskedelmi Szakoktatás*, VII. évf. 2-3. sz. 51.

Az év végi tanulmányi és az érettségi vizsga a többi középiskolainál gyengébb eredménye nyilván összefüggésben volt azzal, hogy a felső kereskedelmi iskolákba többségében a polgári iskola, a gimnáziumok és a reáliskolák négy osztályát elvégzett (vagy csak részben elvégzett) kevésbé jó képességű diákjai iratkoztak be, akiknek majd 50%-a el sem jutott a kereskedelmi érettségiig. Ehhez hozzájárult, hogy sokkal gyakrabban fordult elő, hogy a többségében kereskedő, iparos szülők által kereskedelmibe küldött tanulókat egy vagy két év után kivették az iskolából a magas tandíj miatt – ami azonban gyakoribb volt – vagy éppen a családi vállalkozásban kellett munkába állniuk. A tandíjak tekintetében a felső kereskedelmi iskola a polgári és (fő)reáliskola között helyezkedett el és lényegesen többbe került, mint a polgári iskola (egy tanulóra jutó költség 1899/1900-ban polgári iskolában 149, felső kereskedelmiben 255, főreáliskolában 312 korona).⁷⁹⁹

Emellett nem hagyható figyelmen kívül, hogy bár a kereskedelmi iskolában a gimnáziumot fémjelző klasszikus nyelveket nem kellett tanulni, azonban a több élő idegen nyelv és a gazdasági tárgyak révén nem volt könnyebb (1895-től a szaktárgyak miatt több tantárgyból kellett érettségizni, mint a gimnáziumban) az érettségi megszerzése. Tehát a polgári után ugyan rövidebb, három év alatt megszerezhető érettségi komoly tanulmányi erőfeszítés után vált csak elérhetővé. Másrészt, ahogy azt korábban jeleztük, a korszakban a továbbtanulás tekintetében még csak korlátozott lehetőséget biztosított a kereskedelmi iskola, bár megjegyzendő nem is ez volt az elsődleges célja.

⁷⁹⁹ Budapest Székesfőváros statisztikai és közigazgatási évkönyve 1909-1912. IX. évfolyam, Székesfőváros Statisztikai Hivatala, Budapest. 1914.

3. táblázat. A középfokú iskolák érettségit tett tanulóinak száma és előmenetelük megoszlása az egyes tanévekben

Érettségi eredmény	1896/97				1900/01				1909/10			
	Felső kereskedelmi iskolák (33 iskola)		Középiskolák (127 iskola)		Felső kereskedelmi iskola (38 iskola)		Középiskolák (138 iskola)		Felső kereskedelmi iskola (42 iskola)		Középiskolák (171 iskola)	
	Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fő	%
Vizsgára jelentkezett	1495		3119		1422		4079		2215		5029	
Írásbelin megfelelt	1456	97.39	2996	96.05	1411	99.22	3924	96.20	2200	99.32	4517	89.82
Írásbelin nem felelt meg	-	-	123	3.95	-	-	155	3.80	-	-	512	10.18
Visszalépett	39	2.61	7	0.23	11	0.77	22	0.54	15	0.68	18	0.35
Jeles rendű	61	4.08	369	11.83	68	4.78	546	13.39	98	4.42	914	18.17
Jó rendű	262	17.52	838	26.86	259	18.21	1021	25.03	420	18.96	1349	26.82
Elégséges	626	41.87	1321	42.35	710	49.93	1763	43.22	1446	65.28	2025	40.26
Megfelelt összesen	949	63.47	2528	81.04	1037	72.92	3330	81.64	1964	88.66	4288	84.75
Javít	369	24.68	375	12.02	298	20.96	446	10.94	133	6.01	522	10.37
Ismétel	138	9.23	86	2.76	76	5.35	126	3.09	103	4.65	112	2.22
Nem felelt meg összesen	507	33.91	461	14.78	374	26.31	572	14.02	236	10.66	634	12.59

Forrás: Zilahi György (1912): Szakoktatásunk az 1909/10. tanévben. Kereskedelmi Szakoktatás, XX. évf. 8. sz. 199. (198-200), Magyar Statisztikai Évkönyv 1898, 1902, 1911.⁸⁰⁰

VI. 3. Felső kereskedelmi iskolák diáksága a két háború között

A felső kereskedelmi iskolatípus fennállása során az 1919 őszén működő 80 iskola (11 fővárosi és 43 vidéki fiúiskola, 15 női felső kereskedelmi iskola és 11 felső kereskedelmi leányiskola) jelentette a legmagasabb intézményi számot. E tanév végén a felső kereskedelmi iskolákat összesen 16 451 fő látogatta.⁸⁰¹ A trianoni békével 34 iskola került az immáron új határokon kívülre, melyekben 1919-ig megközelítőleg 22 422 tanuló tett érettségit.⁸⁰²

A Csehszlovák Köztársaság 1919-ben az ide került állami (Alsókubin, Besztercebánya, Homonna, Kassa, Késmárk, Nagyrőce, Túrócszentmárton) iskolákat megszüntette, míg a pozsonyi társulati, valamint a munkácsi és az ungvári városi iskola csehszlovák, illetve orosz tannyelvű négyéves kereskedelmi akadémiaként működött tovább magyar nyelvű párhuzamos osztályokkal. Ám 1925-re az ungvári és a munkácsi kereskedelmi akadémia magyar osztályait összevonták, így már csak a munkácsi és a pozsonyi iskolában volt lehetőség magyar nyelven tanulni.⁸⁰³ A Romániához került intézmények

⁸⁰⁰ A táblázat az alábbi források adatai alapján saját szerkesztés.

⁸⁰¹ Schack–Vincze, 1930. 288.

⁸⁰² Alsókubin, Arad (fiú, női), Besztercebánya, Brassó (állami, felekezeti), Fiume, Hátszeg, Homonna, Kasa, Késmárk, Kolozsvár (akadémia, katolikus), Lippa, Marosvásárhely (fiú, női), Munkács, Nagybecskerek, Nagyrőce, Nagyvárad (fiú, női), Pancsova, Pozsony (fiú, női), Szabadka (társulati, r.kat.), Szatmárnémeti, Temesvár (fiú, női), Túrócszentmárton, Újvidék, Ungvár, Zombor (társulati, felekezeti). Az 1930-as évek közepén magyar nyelvű osztályok Munkácson és Pozsonyban működtek. Emellett szlovák nyelvű kereskedelmi akadémiák működtek Besztercebánya, Kassa, Nyitra, Pozsony, Trencsén, Túrócszentmárton városában, míg orosz nyelvű akadémia volt Munkácson és Ungváron. Schack–Vincze, 1930. 303.

⁸⁰³ Schack–Vincze, 1930. 289.

közül az aradi, a brassói, a hátszegi, a lippai, a marosvásárhelyi, a szatmárnémeti, a temesvári, a kolozsvári iskolát egyaránt államosították. Megőrizte társulati jellegét a nagyváradai fiú és leányiskola, illetve tovább működött a nagyszebeni ágostai evangélikus, a gyulafehérvári és kolozsvári római katolikus, valamint a brassói református iskola. Ám csak négy iskolának, a kolozsvári állami fiúiskolának, a kolozsvári Marianum női iskolának, a brassói református fiúiskolának és a nagyszebeni római katolikus női iskolának volt magyar a tanítási nyelve. Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz csatolt iskolák koedukált akadémiaként (négy középiskolából vagy polgáriból érkezőknek felvételi vizsgát kellett tenni) működtek tovább (Nagybecskerek, Szabadka, Újvidék, Zombor). Az állami iskolák közül 1920-ban 13 került a határokon kívülre, így az 50 iskolából már csak 11 maradt állami fenntartásban.⁸⁰⁴

A felső kereskedelmi iskolák száma 1921 szeptemberében 43-ra (29 fiú és 14 női, 6 állami, 23 községi, 5 társulati, 5 felekezeti és 2 magánfenntartású) a tanulóké 7848-ra csökkent.⁸⁰⁵ Az első évfolyamokra jelentkezett 3068 tanuló 88%-a nyert felvételt. Klebelsberg Kuno minisztersége alatt hét új iskola megnyitását engedélyezte: 1922-ben a szekszárdi fiúiskolát, 1923-ban a bajai állami fiú és leányiskolát, a makói társulati fiúiskolát, 1925-ben pestújhelyi római katolikus fiúiskolát, 1926-ben a békéscsabai községi fiúiskolát, 1927-ben a Budapesti Kereskedelmi Akadémia női tagozatát, majd 1929-ben a nyíregyházi római katolikus leányiskolát.⁸⁰⁶ Így a 1920-as évek végére 11 ezer fölé emelkedett a tanulói létszám.

Az 1922/23. tanévben a budapesti fiúiskolákba 3164, leányiskolákba 1278, míg a vidéki fiúiskolákba 2690 és a leányiskolákba 1223 fő iratkozott be. Az iskolák megoszlása fenntartók szerint: 9 állami (1 női), 22 községi (9 női), 5 társulati (1 női), 6 felekezeti (4 női) és 2 magán.⁸⁰⁷ 1925/26-ben 11-re emelkedett az állami fenntartású felső kereskedelmi iskolák száma, összesen 48 működött 10.201 fővel. A két háború között az első osztályokba beiratkozott tanulók száma 1927/28-ban volt a legmagasabb 3570 fő, mely négy év alatt 2059-re csökkent, ennek oka elsősorban a születések kisebb számában keresendő. Az összes iskola tanulói létszáma 1928/29-ben 10.982 főre növekedett, majd az elkövetkező esztendőben apadásnak indult a háborús évjáratok miatt, 1929/30-ban volt a legalacsonyabb (7719 fő), majd 1932/33-as tanévben újfent növekedésnek indult (8234 tanuló iratkozott be).⁸⁰⁸ Az 1939/40-es tanévben a többi középiskolához hasonlóan a kereskedelmiben is nőtt a létszám (12 398 tanuló).

A nemek megoszlását illetően az első világháborút követően a lányok aránya folyamatosan növekedett, míg 1909/10-ben két női iskola (Pozsony, Marosvásárhely) működött 84 leány tanulóval, addig számuk 1917/18-ban 10 iskolában 3080 főre (10.705 fiú mellett) emelkedett. 1922/23-ban a 14 leányiskolát 2501 fő (Budapest 1278, vidék 1223 fő), 1925/26-ben a 16 iskolát 2736 fő (Budapesten 1324, vidéken 1412), 1929/30-ban a 6 budapesti (1675) és 13 vidéki (1485) iskolát 3160 fő, 1936/37-ben a 6 budapesti (2500) és 11 vidéki (1571) iskolát 3671, 1938/39-ban 18 iskolát 4767 leány látogatta.⁸⁰⁹ A felső

⁸⁰⁴ A felső kereskedelmi iskolákat látogató tanulóknak csupán 18.5%-a járt állami iskolában 1930-ban.

⁸⁰⁵ Jelentés a felső kereskedelmi iskolák 1921. szeptember 15. állapotáról. MNL OL VKM K503 – 1922 – 82. cs. – 2. t. – 129585. a. – 6719. ikt.

⁸⁰⁶ 1921 és 1931 között engedélyezett felső kereskedelmi iskolák. MNL OL VKM K503 – 1933 – 157. cs. – 10. t. – 43849. a. – 680. ikt.

⁸⁰⁷ Strobel Ernő (1923): Statisztikai adatok az 1922/3. iskolaévről. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXXI. évf. 2. sz. 31.

⁸⁰⁸ Luby Margit (1929): A közép- és alsófokú kereskedelmi oktatás statisztikája. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXXVI. évf. 5. sz. 219-227.

⁸⁰⁹ Strobel Ernő (1926): Felső kereskedelmi iskoláink statisztikája az 1925/6. iskolaévről. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXXIV. évf. 3. sz. 129-135.; Luby Margit (1931): A közép és alsófokú kereskedelmi oktatás statisztikája. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXXVIII. évf. 7. sz. 285-294.; A felső kereskedelmi iskolák statisztikája az 1936/37. iskolai évben. *Kereskedelmi Szakoktatás*, 1937. XLIV. évf. 4. sz. 194-196.; A felső kereskedelmi iskolák statisztikája az 1938/39. iskolai évben. *Kereskedelmi Szakoktatás*, 1939. XLVI. évf. 4. sz. 178-180.

kereskedelmi iskolai tanulóknak 1925/26-ban 27%, 1929/30-ban szintén 27%, 1936/37-ben 32%, 1938/39-ben 37% volt lány.

A felső kereskedelmi iskola tanulóinak többségének anyanyelve magyar volt (1922/23-ban 98%, 1929/30-ban 99%, 1938/39-ben 99%).

A felső kereskedelmi iskolák tanulóinak előtanulmányait vizsgálva megállapíthatjuk, hogy többségében a két világháború között is a polgári iskolai tanulók folytatták tanulmányaikat ebben az iskolatípusban. Amíg a 1920-as évek elején a diákoknak még 29%-a gimnáziumból érkezett, addig 1930-ban már csak 13.5%-a (fiúkat és lányokat együttesen értve, a két nem között e tekintetben nem volt lényeges különbség 14% illetve 13%) és 81%-ra emelkedett a polgári iskolát végzettek aránya.⁸¹⁰

A gyermekeiket polgári iskolába, majd kereskedelmibe küldő családok 33.4%-a a mezőgazdasági, ipari, kereskedelmi, közlekedési segédszemélyzet, közhivatali, katonai és nyugdíjas altisztek, napszámosok és cselédek közül kerültek ki, akik általában nem igen tudtak, vagy akartak segítséget nyújtani gyermekeiknek a magas óraszámú és nem túl könnyű tananyag elsajátítását elváró kereskedelmi iskolai tanulmányaik során. Tehát a szülők társadalmi háttérének is lehetett szerepe a már említett gyenge tanulmányi eredményben.⁸¹¹ A felső kereskedelmi iskolák törekedtek arra, hogy a gimnáziumból érkező, jobb képességű tanulók száma emelkedjen, azonban arányukat 20-23%-nál magasabbra nem sikerült emelni. A középiskolások és a jobb tanulmányi eredménnyel végzett tanulók számának emelkedését kívánta elérni az 1920-tól bevezetett felvételi vizsga (szigorú szelekció), ám jelentős változást ez sem hozott.

4. táblázat. Az első évfolyamos felső kereskedelmi iskolai tanulók megoszlása előtanulmányaik szerint⁸¹²

Felvétel alapja	1922/23	1926/27			1929/30			1935/36			1938/39
	I. osztály %	I. osztály %			I. osztály %			I. osztály %			I. osztály %
		Fiú	Lány	Összesen	Fiú	Lány	Összesen	Fiú	Lány	Összesen	Összesen
Ismétlő	1	4	-	3	8	2	5	4	-	3	3
Gimnázium reálgimnázium	29	15	15	12	14	13	13.5	21	19	20	23
Reáliskola	8	8	1	9	-	-	-	2	-	2	-
Polgári iskola	62	73	84	76	78	85	81.5	73	81	75	74

Forrás: Strobel, 1924.; Luby, 1931.; Luby, 1936.; MNL OL⁸¹³

Az 1922/23. iskolai tanévben a fiúiskolák közül 8 olyan volt, amelyben a tanulóknak több mint 25%-a nem felelt meg (soproni 37%, nyíregyházi 34%, szombathelyi 33%, budapesti

⁸¹⁰ Luby Margit (1931): A közép- és alsófokú kereskedelmi oktatás statisztikája. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXXVIII. évf. 7. sz. 294.

⁸¹¹ A felső kereskedelmi iskolai szaktanárok is gyakran említették, hogy a szülők nem segítik gyermeküknek a kereskedelmi iskolában való boldogulását, kevés figyelmet fordítanak tanulmányi előmenetelükre és nem biztatják őket jobb eredményekre.

⁸¹² Mivel a 1922/23-as tanévről csak kerekített %-os adattal rendelkezünk az éves statisztikából, a több tanévben is kerekítésre kerültek a %-os adatok. Strobel Ernő (1924): Statisztikai adatok az 1922/3. iskolaévről. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXXI. évf. 2. sz. 33-38.; Luby Margit (1931): A közép és alsófokú kereskedelmi oktatás statisztikája. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXXVIII. évf. 7. sz. 285-294.; Luby Margit (1936): Felső kereskedelmi iskoláink statisztikai táblái 1931/32. tanévtől 1935/36. tanév elejéig. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XLIII. évf. 10. sz. 546-547.; Felső kereskedelmi iskolák statisztikája 1938/39. iskolai évben. *Kereskedelmi Szakoktatás*, 1939. XLVI. évf. 4. sz. 178-180.; Felső kereskedelmi iskolák főigazgatóságának jelentése az 1922/23. tanévről. MNL OL VKM K503 – 1923 – 88. cs. – 9. t. 107141 a.

⁸¹³ Táblázat az alábbi források adatai alapján saját szerkesztés.

I. kerületi 31%, budapesti VII. kerületi községi, debreceni, győri 28%, sátoraljaújhelyi iskolában 26%). A legtöbb tanuló 98 fiú a budapesti VII. kerületi községi iskolában bukott meg, nem volt jeles rendű tanuló a budapesti Röser, a szekszárdi és a soproni iskolában, míg a zalaegerszegi és a veszprémi női iskolában mindenki megfelelt, sőt ez utóbbi iskolában a lányok 52%-a jeles eredménnyel végzett.⁸¹⁴ A korábbi középiskolai tanulmányi eredményekre irányuló vizsgálatok (Karády Viktor, Nagy Péter Tibor) tükrében nem meglepő módon a lányok eredményei lényegesen jobbak a fiúkénál, bár az 1920-as évektől összességében azok is romló tendenciát mutatnak. Ha az egyes tantárgyak átlagos osztályzatát kiszámítjuk, kitűnik, hogy az elégtelen osztályzatok számaránya a német nyelv (5.9%), a kereskedelmi számtan (5.3%), a francia nyelv (5.2%), a könyvvitel (4.1%), a magyar (3.8) és a mennyiségtan (3.6%) tantárgyak esetében a legmagasabb.⁸¹⁵ A fiúiskolákban minden tantárgyból volt bukás, míg a női iskolákban nincs elégtelen hittan, jog, gyakorló iroda és egészségtan tárgyakból.

Az 1925/26-os tanévben hét (Szeged, Baja, Sopron, budapesti VI. ker., II. kerületi, Aranyosi-féle, Pestsashalom r. k.) olyan iskola működött, ahol a tanulóknak több mint 30%-a nem felelt meg. A legtöbb diák a budapesti VI. kerületi községi fiúiskolában (180 fő) bukott meg. A tanév végén a végzett tanulók 18%-át utasították évismétlésre.⁸¹⁶ Az 1929/30. iskolai évben hét (budapesti V. kerületi 47%, I. kerületi 40%, II. kerületi 45%, soproni 47%, szegedi 42%, veszprémi 42%, zalaegerszegi 46%) iskola volt, amelyben a tanulóknak több mint 40% bukott meg (1928/29-ben 12 ilyen iskola működött). A legkevesebb tanuló 10% a pestújhelyi és 22% a makói fiúiskolában nem felelt meg. A női iskolák közül a VI. kerületi katolikus (30%) és a szegedi (38%) női felső kereskedelmi iskolában bukott meg a legtöbb lány. A legkevesebb diák a soproni női (6%), a miskolci (7%) és a VIII. kerületi női iskolában (9%) nem felelt meg. Összességében a legtöbb diák a IX. kerületi (182 fő) és a VII. kerületi fiúiskolában (180 fő) nem felelt meg. A jeles tanulók arányszáma a fiúiskolák közül a szekszárdi fiúiskolában (7%), a soproni (24%) és a bajai (19%) női iskolában a legmagasabb. A fiúiskolák közül a legkedvezőbb tanulmányi eredménnyel a következő iskolákban feleltek meg a tanulók: az V. kerületi (76%-a felelt meg jelesen, jól vagy elégségesen), a bajai (70%), a békéscsabai (72%), a kecskeméti (72%), a makói (78%), a nagykanizsai (71%), a pestújhelyi (74%), a sátoraljaújhelyi (70%), a szekszárdi (74%), a székesfehérvári (76%), a szombathelyi (76%) felső kereskedelmi iskola.⁸¹⁷ A női iskolák közül a megfeleltek aránya a budapesti VIII. kerületi (91%), a makói (93%) és a soproni (94%) iskolában a legmagasabb.⁸¹⁸

⁸¹⁴ Strobel, 1923. 36.

⁸¹⁵ Felső kereskedelmi iskolák főigazgatóságának jelentése az 1922/23. tanévről. MNL OL VKM K503 – 1923 – 88. cs. – 9. t. 107141 a.

⁸¹⁶ Strobel Ernő (1926): Felső kereskedelmi iskoláink statisztikája az 1925/6. iskolaévről. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXXIV. évf. 3. sz. 131.

⁸¹⁷ Luby, 1931. 287.

⁸¹⁸ U.o.

5. táblázat. Felső kereskedelmi iskolai tanulók tanulmányi eredménye az egyes tanévekben

Eredmény	1922/23			1926/27		
	Fiúk (5500 fő) %	Lányok (2358 fő) %	Összesen (7858 fő)	Fiúk (7046 fő) %	Lányok (2556 fő) %	Összesen (9602 fő)
Jeles rendű	2.90	15.86	6.79	2.37	12.91	5.17
Jó rendű	16.49	36.72	22.56	14.58	34.15	19.80
Elégséges	61.03	39.52	54.54	55.47	41.82	51.84
Megfelelt összesen	80.42	92.10	83.89	72.42	88.88	76.81
1 tárgyból bukott	5.93	3.73	5.29	7.70	4.69	6.76
2 tárgyból bukott	10.36	3.05	8.17	14.94	4.92	12.27
3 vagy több tárgyból bukott	3.29	1.12	2.65	4.94	1.51	4.16
Nem felelt meg összesen	19.58	7.90	16.11	27.58	11.12	23.19

Forrás: Strobel, 1924.; Strobel, 1926.; Luby, MNL OL⁸¹⁹

Eredmény	1929/30			1935/36		
	Fiúk (7670 fő) %	Lányok (2926 fő) %	Összesen (10.596 fő)	Fiúk (6901 fő) %	Lányok (3269 fő) %	Összesen (10.170 fő) %
Jeles rendű	2.68	7.53	4.04	4.07	11.63	5.85
Jó rendű	13.73	27.08	17.46	19.00	32.97	21.98
Elégséges	50.53	46.25	49.32	47.57	40.41	48.83
Megfelelt összesen	66.94	80.86	70.82	70.64	85.01	76.66
1 tárgyból bukott	7.69	6.55	7.37	7.85	5.66	6.19
2 tárgyból bukott	18.01	8.14	15.26	15.62	7.02	12.59
3 vagy több tárgyból bukott	7.36	4.45	6.55	5.89	2.31	4.56
Nem felelt meg összesen	33.06	19.14	29.18	29.36	14.99	23.34

Forrás: Luby, 1931; Luby, 1936.; MNL OL⁸²⁰

Az 1932/33-as tanévben a fővárosi iskolákba beiratkozó tanulók közül 174 fő gimnáziumból, 19 fő reáliskolából és 828 fő polgári iskolából, míg a vidéki iskolákba 9 fő reáliskolából és 237 fő gimnáziumból (719 polgári iskolából) érkezett. A vidéki és fővárosi iskolákban az elsős tanulók száma hasonló volt (Budapesten 1054, vidéki iskolákban 1005 fő), azonban a vidéki tanulókra – akik között láthattuk több volt a gimnáziumból érkezők száma – háromszor több iskola jutott.⁸²¹ Az 1932/33-as iskolai évben összesen 13.528

⁸¹⁹ A táblázat az alábbi források adatai alapján saját szerkesztés. Strobel Ernő (1924): Statisztikai adatok az 1922/3. iskolaévről. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXXI. évf. 2. sz. 33-38.; Luby Margit (1931): A közép és alsófokú kereskedelmi oktatás statisztikája. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXXVIII. évf. 7. sz. 285-294.; Luby Margit (1936): Felső kereskedelmi iskoláink statisztikai táblái 1931/32. tanévtől 1935/36. tanév elejéig. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XLIII. évf. 10. sz. 546-547.; Felső kereskedelmi iskolák statisztikája 1938/39. iskolai évben. *Kereskedelmi Szakoktatás*, 1939. XLVI. évf. 4. sz. 178-180. Felső kereskedelmi iskolák főigazgatóságának jelentése az 1922/23. tanévről. MNL OL VKM K503 – 1923 – 88. cs. – 9. t. 107141 a.; Felső kereskedelmi iskola beiratkozott tanulóinak megoszlása tankerület szerint az 1935/36. tanévben. MNL OL VKM K503 – 1932-1936. – 158. cs. – 10. t. – 612.

⁸²⁰ A táblázat az alábbi források adatai alapján saját szerkesztés. U.o.

⁸²¹ Vincze, 1935. 347-348.

tanuló látogatta a polgári iskolák negyedik osztályát, közülük végül 1547 (11.39%) fő iratkozott be valamely felső kereskedelmi iskolába.⁸²² Tehát a felső kereskedelmiben tanulmányaikat folytató tanulók 70-80%-a az 1930-as évek elején is polgári iskolából érkezett, azonban összességében ez a polgáriban végzetteknek nem túl nagy aránya. Nem könnyítette meg a felső kereskedelmi iskolák tanárainak munkáját, hogy a polgári iskolákból beiratkozó 11.39%-ból 10.47%-a a tanulóknak kifejezetten gyenge tanulmányi eredménnyel zárta korábbi tanulmányait, ugyanis a jeles és jó tanulók többsége gimnáziumba, reáliskolába, illetve egyéb iskolába iratkozott be. A tanulmányi eredmények tekintetében elsősorban a fiúknál jelentett ez komoly gondot (1932/33-ban a polgári iskolában tanulmányaikat befejező fiúknak 18.72%-a végzett mindössze jeles és jó eredménnyel).⁸²³ A polgári iskolai tanulók szüleinek 1932/33-as tanévben 48%-a segédszemélyzetként kereste kenyerét (16.1% tisztviselő, 35% önálló foglalkozású), majd e rétegnek 33%-a megjelent a felső kereskedelmi iskolákba, mely előrevetítette e tanulók lemorzsolódását, illetve többségük sikertelen vagy elégséges tanulmányi eredményét.⁸²⁴

Ha megnézzük nemek szerinti bontásban az előtanulmányokat, a fiúk között magasabb volt a középiskola négy osztályát végzettek aránya, mint a lányok között (1932/33-ban fiúk 24%-a érkezett középiskolából, míg a lányoknak csak 14%-a). Szintén különbség, hogy bár a lányok többsége is polgári iskolából érkezett, azonban tanulmányi eredményük lényegesen jobb volt, mint a fiúknak (pl. 1932/33-ban a lányok 26%-a jeles és 35%-a jó bizonyítvánnyal nyert felvételt, míg ugyanakkor a fiúknak csak 5%-a volt jeles és 13% jó).⁸²⁵ Így nem meglepő, hogy a kereskedelmi iskolában is jobban teljesítettek a lányok. A felső kereskedelmi iskolai tanulók általános tanulmányi eredménye az iskolatípus négy évfolyamossá válását követően javuló tendenciát mutat. A felső kereskedelmi iskolák közül a már említett 1932/33-as iskolai tanévben a legjobb eredményt a vidéki női iskolák produkálták (növendékek 93% felelt meg), míg a leggyengébbet a budapesti fiúiskolák (tanulóknak csak 68%-a felelt meg). A kilenc budapesti iskolában a tanulók 32%-a nem felelt meg, míg a 22 vidéki iskolában csak 26%. A 31 fiúiskolában a tanulók 3%-a ért el jeles és 16%-a jó eredményt, míg a 19 női iskolában 11% a jeles és 31% a jó eredmények aránya.⁸²⁶

⁸²² A polgári iskolát 1932/33-ban végzettek közül a felső kereskedelmi iskolákban továbbtanulók mellett 29.66% otthon maradt, 30.93% kilépett a munkaerőpiacra, 3.64% középiskolában, 11.38% képzőintézetben, 6.57% más iskolákban tanult tovább. Tehát összességében 60.59% nem kívánt további tanulmányokat folytatni a polgári iskola befejezése után. Vincze, 1935. 348.

⁸²³ A közép vagy egyéb iskolákban továbbtanulni szándékozó fiúknak 5.42% jeles, 13.3%-a jó, míg lányok 25.66%a jeles és 34.53% jó rendű volt. Vincze, 1935. 349.

⁸²⁴ Vincze, 1935. 348.

⁸²⁵ Vincze, 1935. 350.

⁸²⁶ Felső kereskedelmi iskolák királyi főigazgatóságának jelentése az 1932/33. iskolai tanévről 1933. július 14. MNL OL VKM K503 – 1932-1936 – 156. cs. – 10. t. – 633.

6. táblázat. A felső kereskedelmi iskolák tanulóinak tanulmányi eredménye 1932/33-ban

Iskolák	Jeles rendű	Jó rendű	Elégséges	Megfelelt összesen	Egy tárgyból elégtelen	Két tárgyból elégtelen	Három tárgyból elégtelen	Nem felelt meg összesen
9 budapesti fiúiskolában	82	407	1254	1743	191	509	122	822
22 vidéki fiúiskolában	106	505	1587	2198	159	446	173	778
6 budapesti női iskolában	123	363	672	1158	72	86	32	190
13 vidéki női iskolában	133	332	384	849	30	29	7	66
31 fiúiskolában összesen	188	912	2841	3941	350	955	295	1600
19 női iskolában összesen	256	695	1056	2007	102	115	39	256

Forrás: Vincze, 1935. 349.

Megvizsgálva az egyes tanévek tanulmányi eredményének (1922/23, 1926/27, 1929/30, 1935/36) statisztikáját megállapítható, hogy az egy vagy több tárgyból megbukott diákok aránya a korábbi közel 50%-ról 23%-ra csökkent, míg emelkedett a jelesen (1-2%-ról 5-6%-ra,) a jól (13%-ról 20-21%-ra) és az elégségesen (40%-ról 51%-ra) végzettek aránya.⁸²⁷ Tehát az iskolák törekvése (a tanulmányi eredmények javítására, az iskola presztízisének emelése érdekében) és az ezt segítő – bár mindvégig bíralt – tantervi változások eredményei, ha igen csekély mértékben is, de megmutatkoztak. A lányok jobb tanulmányi eredményét előrevetítette, hogy a polgári iskolából (75%-uk innen érkezett) már eleve jobb eredményekkel érkeztek (25.66% jeles és 34.53% jó rendű bizonyítvánnyal, míg fiúknak 5.42%-nak volt jeles és 13.3%-nak jó polgári iskolai bizonyítványa a kereskedelmibe való belépéskor).⁸²⁸

Az 1932/33-as tanévben a tanulmányi eredmények országos arányszáma 3.08 volt, ezt a 31 felső kereskedelmi iskolák közül csak 11 iskola érte el, a többi 20 intézmény diákjai ez alatt teljesítettek.⁸²⁹ Az 1930-as évek első felében a felső kereskedelmi iskolák második osztályában, amikor a tantárgyak száma 15-re emelkedett (ebből 10-et heti két órában tanították) volt a legrosszabb a tanulók tanulmányi eredménye (3% jeles, 24% jó, 34% elégséges és 39% nem felelt meg). A magas bukási arányok mellett a jól tanulók tudásszintje is sok vitát váltott ki. Eber Antal a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara, valamint a Magyar Közgazdasági Társaság elnöke 1934-ben így fogalmazott a tanulmányi eredmények kapcsán: „Azok az eredmények, amelyeket az idej tehetség verseny mutatott, megsemmisítőek a felső kereskedelmi iskolákra. Ha azok a legtehetségesebbek, akiket az iskolák a tehetség versenyre kiküldtek, annyira nem tudnak semmit, mint ahogy ezen a tehetség versenyen fenntartjuk, pénzzel megtömjük, és nem jön ki semmi.”⁸³⁰

A két háború között a középiskolásoknak átlag 30%-a szerzett kereskedelmi érettségit. A felső kereskedelmi iskolai érettségi vizsgák eredményeit tekintve hasonló javulás tapasztalható az 1920-as években (bár ehhez hozzájárult a lányok lényegesen jobb eredménye). Ugyanis amíg 1900/01-ben 26% tett sikertelen vizsgát, addig 1922/23-ban

⁸²⁷ Lásd 5. táblázat.

⁸²⁸ Vincze, 1935. 349-350.

⁸²⁹ Vincze, 1935. 351.

⁸³⁰ A kereskedelmi iskolát végzettek véleménye iskolájukról és tanáraikról I. Közgazdasági Művelődés, 1934. december. 12.; Timár Lajos (2004): A középfokú oktatási rendszer intézményei és társadalmi arculatuk a két világháború közötti Magyarországon. In: Feitl István – Sipos András (szerk.): *Iskolák, diákok oktatáspolitikai a 19-20. században*. Napvilág, Budapest. 68.

9%, 1926/27-ben már csak 7%, azonban az 1930-as évek közepére ez az arány újra elérte a 22%-ot. Amint az év végi tanulmányi eredményénél, úgy az érettségi esetében is különbség volt a fiúk és a lányok eredményessége között. Ugyanis a lányok esetében az érettségi során is jóval magasabb volt a jelesen (1922/23-ban a fiúk 5%-a, lányok 31%-a, 1929/30-ban a fiúk 4%-a és lányok 13%-a kapott jeles érettségit) teljesítők aránya. Ha összevetjük a fiúknak a dualizmus és a két háború közötti érettségi eredményeit, látható, hogy jelentős változás nem következett be, a jelesen teljesítők aránya mindkét korszakban 4-5% (jó 19-22%, elégséges 53-60%) körül mozgott. A négy tanév eredményeit (7. táblázat) összehasonlítva, elmondható, hogy a fiúknak 3-4%-a tett jeles érettségit, míg a lányoknak átlag 12%-a, illetve az egy, vagy több tárgyból megbukott tanulóknak 27.5%-a fiú és 13.5%-a lány, azonban megjegyzendő, hogy a lányok körében folyamatosan nőtt a sikertelen vizsgát tettek aránya 1922/23-ba, 8%, 1926/27-ben 12%, 1929/30-ban 19% és 1935/36-ban 15%). A statisztikák szerint 1931 és 1935 között a fiú tanulók átlag 6.47%-a érettségizett jeles, 22.48%-a jó, 46.39%-a érett eredménnyel, míg a lányoknak 17.71%-a jeles, 35.62%-a jó és 39.03%-a érett.⁸³¹

7. táblázat. Felső kereskedelmi iskolai tanulók érettségi eredménye az egyes tanévekben

Érettségi eredmény	1922/23						1926/27					
	Fiú	%	Lány	%	Összesen	%	Fiú	%	Lány	%	Összesen	%
Vizsgára jelentkezett	1271		268		1539		1531		434		1965	
Visszalépett	-	-	-	-	-	-	6	0.39	1	0.23	7	0.35
Jeles rendű	61	4.79	84	31.34	145	9.42	77	5.03	103	23.73	180	9.16
Jó rendű	232	18.25	114	42.53	346	22.48	299	19.53	168	38.71	467	23.76
Elégséges	848	66.71	67	25	915	59.45	1023	66.81	150	34.56	1173	59.69
Megfelelt összesen	1141	89.75	265	98.87	1406	91.35	1405	91.76	422	97.00	1820	92.61
Javít	112	8.81	3	1.13	115	7.47	117	7.64	8	1.84	125	6.37
Ismétel	18	1.44			18	1.18	9	0.60	4	0.93	13	0.67
Nem felelt meg összesen	130	10.25	3	1.13	133	8.65	126	8.24	434	2.77	138	7.04

Forrás: Strobel, 1924. Luby, 1931. MNL OL⁸³²

⁸³¹ 1931-1935 között érettségizett lányoknak 7.63%-a, míg a fiúknak 24.65% nem felelt meg. Felső kereskedelmi iskola beiratkozott tanulóinak megoszlása tankerület szerint az 1935/36. tanévben. MNL OL VKM K503 – 1932-1936 – 158. cs. – 10. t. – 612.

⁸³² A táblázat az alábbi források adatai alapján saját szerkesztés. Strobel Ernő (1924): Statisztikai adatok az 1922/3. iskolaévről. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXXI. évf. 2. sz. 33-38.; Luby Margit (1931): A közép és alsófokú kereskedelmi oktatás statisztikája. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXXVIII. évf. 7. sz. 285-294.; Felső kereskedelmi iskolák főigazgatóságának jelentése az 1922/23. tanévről. MNL OL VKM K503 – 1923 – 88. cs. – 9. t. 107141 a.; Helyzetjelentés a felső kereskedelmi iskolákban érettségizett tanulók tanulmányi eredményeiről 1930. szeptember 11. MNL OL VKM K503 – 1929-31 – 125. cs. 622-05- 2.; Felső kereskedelmi iskola beiratkozott tanulóinak megoszlása tankerület szerint az 1935/36. tanévben. MNL OL VKM K503 – 1932-1936 – 158. cs. – 10. t. – 612.

Érettségi eredmény	1929/30						1935/36					
	Fiú	%	Lány	%	Összesen	%	Fiú	%	Lány	%	Összesen	%
Vizsgára jelentkezett	2068		552		2620		1142		442		1584	
Jeles rendű	72	3.48	73	13.23	145	5.53	78	6.83	80	18.10	158	9.97
Jó rendű	306	14.80	172	31.16	478	18.25	250	21.89	154	34.84	404	25.50
Elégséges	1332	64.41	279	50.54	1611	61.49	508	44.48	163	36.87	671	42.36
Megfelelt összesen	1710	82.69	524	94.93	2234	85.27	836	73.20	397	89.81	1233	77.83
Javit	314	15.19	24	4.37	338	12.90	281	24.60	44	9.96	325	20.52
Ismétel	44	2.12	4	0.70	48	1.83	25	2.20	1	0.23	26	1.65
Nem felelt meg összesen	358	17.31	28	5.07	386	14.73	306	26.80	45	10.19	351	22.17

Forrás: Luby, 1931.; MNL OL⁸³³

Amennyiben megvizsgáljuk a felső kereskedelmi iskolákban az érettségizett fiúk és lányok felekezeti összetételét, kitéjük, hogy mindkét nem esetében igen magas a jelesen és jó eredménnyel végzettek között az izraelita felekezetűek aránya. Az 1927/28. iskolai tanév végén 2073 fő (1580 fiú és 493 lány) érettségizett, a jeles eredménnyel végzett fiúknak (101 fő) 46.5%-a katolikus és 42.6%-a izraelita felekezetű tartozott, míg ez az arány megfordult a „jól” végzett fiúk (351 fő) esetében, akik között a katolikusok aránya alacsonyabb (36.2%) és az izraelitáké magasabb (46.7%) volt.⁸³⁴

Összehasonlítva a 8. táblázat alapján az 1928-ban felső kereskedelmi iskolákban érettségizett fiúk és lányok tanulmányi eredményességét, egyrészt megállapítható, hogy amíg fiúknak 6.39%-a teljesítette vizsgáit jeles és 22.22%-a jó eredménnyel, addig lányoknál továbbra is magasabb volt a jelesen 24.54% és jól 39.55% teljesítők aránya, másrészt a felekezeti megoszlást tekintve elmondható, hogy a katolikus és a magukat az összes tanuló között jóval kisebb arányban képviseltető izraelita felekezetű fiúk között a jelesen teljesítők aránya hasonló (jelesen teljesítő katolikusok aránya 2.97% és izraelitáké 2.72%, míg a jól teljesítő katolikusok 8.04%, míg az izraelitáké 10.38%) volt. A jelesen végzett lányok esetében már lényegesen nagyobb az eltérés a katolikus felekezet javára (mivel közülük 14.81% katolikus, míg 5.07% izraelita felekezetű, jól teljesítők 23.33%-a katolikus és 7.91%-a izraelita).⁸³⁵

Ha a lányok esetében a szüleik társadalmi háttérét is figyelembe vesszük a 9. táblázat adatai alapján, nem meglepő, hogy a jelesen végzettek 60.3%-a katolikus és 20.7%-a az izraelita felekezetű, és ez arány a jól végzettek esetében sem különbözött (59%-a katolikus, 20%-a izraelita). Az elégségesen végzett fiúk 50.1% katolikus és 32.6% izraelita, míg a lányoknál 66.1% katolikus és 15.8% izraelita. Tehát a lányok esetében a jelesen és az elégségesen (=érett) végzettek között is többségben voltak a katolikusok, azonban a zsidó lányok között jóval alacsonyabb volt az elégséges érettséget szerzők aránya.⁸³⁶

⁸³³ A táblázat az alábbi források adatai alapján saját szerkesztés.

⁸³⁴ Felső kereskedelmi iskoláink az 1927/28. tanévben. *Statisztikai Szemle*, 1929. 4. sz. 358.

⁸³⁵ Ha csak a jelesen érettségiző fiú és leány tanulókat vizsgáljuk és tekintjük 100%-nak, akkor megállapítható, hogy fiúknak 46.5%-a katolikus és 42.6%-a izraelita, míg lányoknál 60.3%-a katolikus és 20.7%-a az izraelita volt.

⁸³⁶ A fiú és leányiskolákban 1927/28-ban összesen 2374 tanuló jelentkezett, ebből 2073 tett sikeres vizsgát (87.3%). A sikeres érettségizők közül 10.7% jelesen, 26.3% jól és 63% éretten végzett. Ugyanez a megoszlás a fiúiskolákban: jeles 6.4%, jó 22.2%, érett 71.4%, míg a leányiskolákban jeles 24.5%, jó 39.6% és érett 35.9%. Ha megvizsgáljuk az érettségizetteket felekezeti bontásban is akkor az összes jelesen érettségizők közül katolikusoknak aránya 54%-a, az izraelita felekezetűeké 30.6%, a jól érettségizők közül 44.3% katolikus

8. táblázat. A felső kereskedelmi iskola sikeres érettségit tett tanulóinak vallás és az érettségi fokozat szerinti megoszlása az 1927/28. tanévben

Iskola	Sikeresen érettségizett tanulók összesen	Vallás							
		Katolikus	Görög. kat.	Református	Evangélikus	Görög keleti	Unitárius	Izraelita	Egyéb
Fiúiskola									
Jelesen érett	101	47	-	8	3	-	-	43	-
Jól érett	351	127	1	36	22	-	1	164	-
Érett	1128	565	7	116	64	6	1	368	1
Összesen	1580	739	8	160	89	6	2	575	1
%	100	46.8	0.5	10.1	5.6	0.4	0.1	36.4	0.1
Leányiskolák									
Jelesen érett	121	73	1	13	9	-	-	25	-
Jól érett	195	115	3	21	17	-	-	39	-
Érett	177	117	1	19	12	-	-	28	-
Összesen	493	305	5	53	38	-	-	92	-
%	100	61.9	1.0	10.7	7.7	-	-	18.7	-

Forrás: Statisztikai Szemle, 1929. 358.

9. táblázat. A felső kereskedelmi iskola tanulók szüleinek foglalkozási megoszlása az 1927/28. tanévben

Iskola	Tanulók száma	Felső kereskedelmi iskolai nyilvános és magántanulók szüleinek foglalkozása													
		Östermelés			Bányászat, ipar, kereskedelem, hitel és közlekedés			Értelmiségi				Nyugdíjas, tőkés, járadékos, magánzó	Egyéb napszámos	Ismeretlen	Árvaházi
Fiúiskolák	Nagy, közép, kisbirtokos, bérlő	Tisztviselő	Gazdasági munkás, eseléd	Önálló	Tisztviselő	Egyéb alkalmazott	Közisztviselő, katonatiszt	Pap, tanár, tanító	Más önálló és tisztviselő	Altiszt, szolgáló					
Fiúiskola	8413	660	89	42	2423	1035	843	1019	250	159	333	1179	7	292	82
%	100	7.8	1.0	0.5	28.8	12.3	10.0	12.1	3.0	1.9	4.0	14.0	0.1	3.5	1.0
Leányiskola	2732	76	19	3	554	339	296	383	184	135	154	455	20	86	28
%	100	2.8	0.7	0.1	20.3	12.4	10.8	14.0	6.7	5.0	5.6	16.7	0.7	3.2	1.0
Összesen	11145	736	108	45	2977	1374	1139	1402	434	294	487	1634	27	378	110
%	100	6.6	1.0	0.4	26.7	12.3	10.2	12.6	3.9	2.6	4.4	14.7	0.2	3.4	1.0

Forrás: Statisztikai Szemle, 1929. 359.

Karádý Viktor számításai szerint a felső kereskedelmi iskolák zsidó fiú tanulóinak átlagjegye 1927-ben 2.57 volt, ami szignifikánsan jobb, mint a keresztény felekezetűek

és 37.2 % izraelita, végül az éretten végzők 52.3% katolikus és 30.3%-a izraelita. Felső kereskedelmi iskoláink az 1927/28. tanévben. *Statisztikai Szemle*, 1929. 4. sz. 358.

2.68 és 2.70 közötti átlagjegyei, míg a zsidó lányok 2.03-as átlagával szemben a keresztényeké 2.07-2.14 között mozgott.⁸³⁷ A gimnáziumokhoz hasonlóan a felső kereskedelmi iskolák esetében is elmondható, hogy a jelesen és jól érettségiző tanulók között viszonylag magas arányban képviseltette magát az izraelita felekezet.⁸³⁸ A gimnáziumokhoz hasonlóan a felső kereskedelmi iskolába bekerülő zsidó tanuló nagyobb valószínűséggel szerzett érettségit, mint a keresztény felekezetű társa.

Ha a fiú felső kereskedelmi iskolában végzett tanulók érettségi eredményeit összehasonlítjuk a többi középiskola diákjainak minősítésével, akkor megállapíthatjuk, hogy mind a jelesen, mind a jól végzettek aránya a kereskedelmi iskolák esetében a legalacsonyabb. Az 1929/30-as tanévben az 7190 érettségire jelentkező gimnáziumi tanulónak 86.6%-a (6184 fő) tett sikeres vizsgát, míg a kereskedelmi iskolákban 2676 jelentkező közül 2026 fő (75.7%).⁸³⁹ A 7.1. táblázatra tekintve látható, hogy ugyan a kereskedelmi érettségit tett fiú tanulók létszáma elmaradt a többi középiskoláétól, azonban az alsóbb rétegek fiai által a középfokú iskolák közül szintén kedvelt tanítóképzőkben oklevelet szerzők arányát egyes tanévekben meg is haladta.

7.1. táblázat. Az érettségi vizsgát és oklevelet szerzett fiú tanulók száma az egyes tanévekben

Tanév	Középiskola (fő)	Felső kereskedelmi iskola (fő)	Felső mezőgazdasági iskola (fő)	Tanítóképző (fő)
1920/21	4697	2084	-	1418
1921/22	4579	1908	-	1208
1922/23	4426	1296	-	1295
1923/24	4729	1312	-	113 ⁸⁴⁰
1924/25	4547	1686	-	706
1925/26	4871	1795	-	599
1926/27	4941	1955	35	781
1927/28	5123	2073	50	858
1928/29	5254	1897	126	1140
1929/30	5824	2181	128	1491
1930/31	6184	2026	89	1764
1931/32	6357	2394	104	2079
1932/33	6111	2104	99	2140
1933/34	5484	1853	96	1953
1934/35	5184	1493	70	1944
1935/36	5082	1380	80	1910
Összesen	83.393	29.437	877	21.399

Forrás: MSE, Asztalos, 1938. 525.

A fiú gimnáziumokban, reálgimnáziumokban és reáliskolákban érettségiző tanulók közül 1932/33-ban 15.2% nem felelt meg, ez az arány a felső mezőgazdasági iskolában⁸⁴¹ 18.8%, míg a fiú felső kereskedelmi iskolákban 23.89% tett sikertelen érettségi vizsgát.⁸⁴²

⁸³⁷ Lásd a keresztény és izraelita felekezetűek iskolai kitűnőség/érdemjegy kérdéskörét részletesebben: Karády, 2000. 242.

⁸³⁸ 1927/28-ban jeles érettségit szerzett fiúknak 19.1%-a, lányoknak 30.2%-a zsidó, míg 1932/33-ban fiúknak 14.4%, lányoknak 23.4%-a. 1936-ban a zsidó diákok 52%-a ért el legalább jó átlagot, míg katolikusok 45%, evangélikusok 44%, reformátusok 43%-a. Karády, 1997: 83., 161.

⁸³⁹ A középiskolai érettségi fokozatát tekintve 17.7% jeles, 30.1% jó, a felső kereskedelmi iskolákban 11.5% jeles és 25.5% jó minősítéssel végzett. Timár, 2004. 68.

⁸⁴⁰ Az évfolyamok háromra, majd négyre emelése miatt szünetelt az oklevelek kiadása.

⁸⁴¹ A felső mezőgazdasági iskolák sorsának alakulását lásd részletesebben: Nagy Adrienn (2010): Középfokú mezőgazdasági iskolák a XIX. – XX. századi Magyarországon. In: Nagy Adrienn – Takács Zsuzsanna (szerk.): *Oktatás és Társadalom Neveléstudományi Doktori Iskola Évkönyve*. PTE Oktatás és Társadalom

Klasszikus értelemben vett középfokú mezőgazdasági iskola nem volt az első világháború előtti Magyarországon. Működött ugyan a Földművelésügyi Minisztérium (FM) irányítása alatt néhány középfokúnak tekinthető gazdasági- (Debrecenben 1868, Kassán 1874, Keszthelyen 1865, Kolozsváron 1869) és egy kertészeti tanintézet, ám ezekből nem volt átjárhatóság a VKM által felügyelt egyéb iskolákba, ráadásul érettségit sem adtak. Az FM által felügyelt gazdasági tanintézetekbe 1874-től a 16 éves életkort betöltött, a gimnázium vagy a reáliskola hat osztályát sikeresen elvégzett fiatalokat vették fel, ellentétben az ipari, kereskedelmi középfokú iskolákkal, ahova az előbbi iskolák első négy osztályának elvégzése után lehetett jelentkezni. Bár 1912-ben megnyitotta kapuit Orosházán egy kísérleti hétosztályos – felső három osztályában mezőgazdasági ismereteket oktató – polgári iskola, azonban a VKM 1915. május 14-én kelt 34.164. sz. rendeletében arra hivatkozva, hogy az 1868. évi 35. törvénycikk 68. §-a nem ismeri ezt az iskolatípust, elutasította, és csak hat osztályosnak minősítette az iskolát, melyhez egyéves gazdasági tanfolyamot csatolt, ám ez továbbra sem adott minősítést és az önkéntességi jogot sem biztosította. Az első világháború után Vass József vallás- és közoktatásügyi miniszter 1921-ben megszüntette az egyéves mezőgazdasági tanfolyamot és azt újból hetedik osztálynak minősítette és az önálló mezőgazdasági középiskola mellett foglalt állást. Az iskolarendszerben a felső kereskedelmi iskola mellett jelölte ki a helyét, és a későbbiekben számos vitát kiváltó „felső mezőgazdasági iskola” elnevezést adta. A felső mezőgazdasági iskola szép lassan teljesen elszakadt a polgári iskolától, amellyel eleinte még a közös iskolai épület, a közös tanári kar és a közös igazgatás is összekapcsolta. A felső mezőgazdasági iskola tanulói a negyedik év végén érettségi vizsgát tehettek, és amennyiben jeles eredménnyel végeztek, akár továbbtanulhattak a Közgazdaságtudományi Karon, illetve 1927-től jogosultak lettek a karpaszomány viselésére. Tehát ez az iskolatípus nem csak szakmát, hanem érettségit is adott, amely így egyszersmind társadalmi felemelkedést, az „úri középosztályba” való belépést jelentette. Itt azonban meg kell említeni, hogy az érettségi vizsga csak 1938-tól – a gazdasági középiskolákat szabályzó törvény elfogadása után – lett egyenértékű a gimnáziumival, bár a továbbtanulás tekintetében korlátozott lehetőségeket biztosított. A végzett tanulók tanulmányaikat az akadémiákon és a műegyetem agrár karának mezőgazdasági osztályán folytathatták. A felső mezőgazdasági iskoláknak a középfokú képzésben betöltött helyét tekintve jelentős előrelépést az 1938. évi XIII. törvénycikk érvénybe lépése jelentett, mellyel az iskolát a gazdasági élet többi középfokú iskolájával – a kereskedelmi és az ipari iskolával együtt – közös szervezetbe foglalta, és mindhárom középiskolai rangra emelte, ezzel kijelölve végleges helyüket a korabeli iskolarendszerben. 1922-1942 között mindössze 10 felső mezőgazdasági iskola működött Magyarországon. A felső mezőgazdasági iskolák tanulóinak társadalmi összetételét vizsgálva megállapítható, hogy többségében katolikus vallású (56%) birtokos családok írták gyermekeiket mezőgazdasági szakismereteket is nyújtó középfokú iskolába. Ám amíg a célzott réteg (birtokos családok) fiai az 1920-as évek közepén 43%-ban képviseltették magukat, addig az 1940-es évek elejére arányuk 28%-ra esett vissza. Növekedett például gazdasági tisztviselők gyermekeinek aránya 3%-ról 6%-ra, az iparban tevékenykedők fiainak száma 6%-ról 15%-ra. Szintén emelkedést mutat a kereskedelemről élő szülők fiainak aránya (9%-ról 14%-ra), ha kisebb mértékben is, de a kereskedelmi tisztviselők száma is növekedett 1.5%-ról 4%-ra. Az izraelita felekezetű diákok 7%-ról 3%-ra való csökkenése azt jelzi, hogy nem a hagyományos (többségében zsidó) kereskedő, illetve iparos réteg küldte gyermekét mezőgazdasági iskolába, hanem azok a keresztny iparos, kereskedő családok, akiknek kevésbé jó képességű gyermekei a gimnáziumokba nem nyertek felvételt.

Az 1938. évi XIII. törvénycikk a mezőgazdasági leány-középiskola felállításáról is rendelkezett. A meglévő iskolák közül elsőként csak a kiskunfélegyházi zárda vállalkozott arra, hogy a törvényi előírásoknak megfelelően átalakítsa intézményét. Az iskolában éveken keresztül hivatalos tanterv nélkül és évente változó tanmenet alapján folyt a tanítás. A tanterv elkészítésekor az volt a legfőbb alapelv, hogy a lányok megkapják ugyanazt az általános műveltséget, amelyet a többi gazdasági középiskola közvetít, emellett a háztartásvezetés, a gyermeknevelés, a szabás-varrás feladataival és a gazdálkodás alapelveivel is megismerkedjenek. A négy év elvégzése után a fiúiskolákhoz hasonlóan a lányok is érettségit tehettek, amely írásbeliből (magyar nyelv és irodalom, mennyiségtan,

Neveléstudományi Doktori Iskola Pécs, 2010. 139-160.; Nagy Adrienn (2011): Mezőgazdasági és háztartási leányiskolák Magyarországon. In: Benedek Dániel – Vadász Viola (szerk.): *Perspektívák a neveléstudományban*. Válogatás a Pécsi Tudományegyetem „Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola kutatóinak írásaiból 2011. PTE BTK Oktatás és Társadalom Neveléstudományi Doktori Iskola és Virágmandula Kft., Pécs. 160-176.; Nagy Péter Tibor (1992): Paraszterdek, birtokosérdek, agrároktatás a XX. század első felében. In: Forray R. Katalin – Györgyi Zoltán (szerk.): *Egy ismeretlen Magyarország. Mezőgazdaság és szakképzés*. Bp. 100-108.

⁸⁴² Vincze, 1935. 352.

üzemszervezés és üzemvezetés), szóbeliből (magyar nyelv és irodalom, történelem, nevelési ismeretek, mezőgazdasági ismeretek, kertészeti ismeretek, üzemszervezés és üzemvezetés) és gyakorlati vizsgából (három feladatot kellett megoldani, egyet mezőgazdaságból vagy kertészetből, egyet szabás-varrásból és egyet főzés vagy háztartás köréből) állt. A kiskunfélegyházi leány-középiskolának 1938 és 1944 között hasonlóan magas (660 fő) volt a tanulói létszáma. Ebben a középiskolában 1941 és 1944 között 85 érettségre jelentkezett leány közül 81 tett sikeres vizsgát, ami igen jó aránynak számít a korszakban, bár ha figyelembe vesszük, hogy az 1938-ban beiratkozott 36 diák közül 20 jutott el a negyedik osztályig (19-en sikeres érettségit tettek), akkor látható, hogy a tanulóknak közel a fele lemorzsolódott. A soproni középiskolába eleinte szintén igen alacsony volt a tanulók létszáma: 1940/41-ben 30, 1941/42-ben 60, 1942/43-ban 84, 1943/44-ben pedig már 125 leány kezdte el tanulmányait. A budapesti, a kiskunfélegyházi és a soproni iskolába beiratkozott tanulók szüleinek foglalkozási megoszlását tekintve a két vidéki középiskola tanulóinak többsége (25%, illetve 32%) birtokos (főleg kis- és közép), míg a budapesti iskola diákjai köztisztviselői (29%-a) családból érkeztek, illetve szintén viszonylag magas volt az értelmiségiek aránya.⁸⁴³ Összehasonlítva a leányiskolákat a fiú felső mezőgazdasági (majd középiskolával) iskolák tanulóinak társadalmi összetételével, megállapítható, hogy a fiúk többsége (56%) birtokos családból – bár ez az arány az 1920-as évekre 43%, míg 1940-re 28%-ra csökkent, tehát közel azonos lett lányiskolákkal – érkezett, addig a köztisztviselők (6%) és az értelmiségiek (10%) aránya – amely a lányoknál átlagban 18% – jóval alacsonyabb volt.

A felső mezőgazdasági iskolák után a felső kereskedelmi iskolák tanulói között volt a legalacsonyabb a jelesen teljesítők aránya (10. táblázat). Amint azt már jeleztük a fiú és a leány tanulók eredményeit összehasonlítva a kereskedelmi iskolák esetében is megállapítható, a lányoknak a fiúkénál lényegesen jobb az eredménye. Azonban megjegyzendő a női felső kereskedelmi iskola leányainak eredményessége a jelesen teljesítők esetében lényegesen elmaradt a többi leány-középiskolától, míg a jól érettek között már nem volt jelentős különbség (női felső kereskedelmi iskolában jól érett 38%, középiskolákban 34%). Tehát az általános tanulmányi eredmények közötti különbségek az érettségi vizsga esetében is megmutatkoztak, azaz az összes érettségit adó középiskola között a kereskedelmiben volt a legmagasabb a nem megfelelt és az egyszerűen érettek aránya.

10. táblázat. Középiskolák érettségizett tanulóinak tanulmányi minősítése 1932/33. tanévben

Középiskolák	Jelesen érett ⁸⁴⁴ %	Jól érett %	Egyszerűen érett %
Gimnázium	22.46	30.99	46.55
Reálgimnázium	13.72	23.57	62.71
Reáliskola	13.78	21.55	64.67
Leány-középiskola	28.85	34.23	36.92
Felső mezőgazdasági iskola	6.2	23.4	51.6
Felső kereskedelmi iskola	8.47	29.60	61.93
Női felső kereskedelmi iskola	16.76	37.79	45.45

Forrás: Asztalos, 1934. 378.; Luby, 1936. 546-547.; Vincze, 1935. 352.

⁸⁴³ Lásd a melléklet 24., 25. és 26. táblázatát.

⁸⁴⁴ A jelesen érettek aránya a gimnázium, reálgimnázium és reáliskola esetében együtt értendő a kitüntetéssel végzettekkel.

11. táblázat. A középiskolai érettségi vizsgát tett tanulók felekezete és eredményessége az 1932/33. tanévben⁸⁴⁵

Iskolák	Iskolák száma	Érettségire jelentkezett	Éretté nyilvánított	Sikeres érettségit tett tanulók									
				Vallás szerint					Eredményesség szerint				
				római katolikus	református	evangélikus	izraelita	egyéb	kritikummal végzett	jelesen	jól	egyszerűen	leány
Gimnázium	29	1607	1420	826	343	91	130	30	92	227	440	661	27
Reál-gimnázium	74	3468	2893	1697	523	189	410	74	158	239	682	1814	128
Reáliskola	18	800	682	396	99	62	113	12	31	63	147	441	11
Leány-középiskolák	44	1179	1116	592	167	70	281	16	133	189	382	412	1116
Összesen	165	7054	6111	3511	1132	412	924	132	414	718	1651	3328	1282
Ebből leány	44	1348	1282	665	207	82	308	20	146	219	444	473	-
Fiú felső kereskedelmi iskola ⁸⁴⁶	31	1536	1169	-	-	-	-	-	-	99	346	724	-
Női felső kereskedelmi iskola	29	624	561	-	-	-	-	-	-	94	212	255	-
Kereskedelmi iskolák összesen	50	2160	1730	-	-	-	-	-	-	193	558	979	-

Forrás: Asztalos, 1934. 378.; Luby, 1936. 546-547.⁸⁴⁷

VI. 4. Felső kereskedelmi iskolák tanulóinak társadalmi összetétele

A XIX-XX. század századfordulóján (1900/01-es tanévben) az országban működő 37 felső kereskedelmi iskolába (melyből 19 állami, 7 községi, 6 testületi, 2 felekezeti, 3 magán fenntartású volt) 5623 tanuló iratkozott be, ebből 1755 a fővárosi iskolákba. A tanév közben 244 fő (6.55%) lépett ki. A kereskedelmi iskolák tanulóinak anyanyelvi megoszlása a következőképpen alakult a századfordulón: 75.51% magyar, 16.40% német, 1.58% tót, 0.34% horvát, 1.58% szerb, 3.75% román, 0.59% olasz, egyéb 0.25%. A győri és a debreceni iskola tanulóinak 100%-a, Miskolcon, Székesfehérváron 99%, Budapest VI. kerületi iskolában 98%, Nagyváradon 97%, míg a budapesti II. kerületi iskolában 95% vallotta magát magyar anyanyelvűnek.⁸⁴⁸ A magyar anyanyelvűek aránya a legalacsonyabb a fiú felső kereskedelmi iskolákban: a fiumei 16%, az újvidéki 24%, a pancsovai 26%, a tőrőcszentmártoni 37%, a nagybecskereki 42%, a pozsonyi 49% és a fogarasi 50% kereskedelmi iskolában volt. A brassói felekezeti iskolának egyáltalán nem volt magyar anyanyelvű diákja. A német tanulók aránya az újvidéki 62%, a soproni 47%, a pozsonyi 45%, a tőrőcszentmártoni 44%,

⁸⁴⁵ Asztalos József (1934): A középiskolai érettségit tett tanulók az 1932/33. tanévben. *Statistikai Szemle*, 5. sz. 377-384.; Luby Margit (1936): Felső kereskedelmi iskoláink statisztikai táblái 1931/32. tanévtől 1935/36. tanév elejéig. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XLIII. évf. 10. sz. 546-547.

⁸⁴⁶ Kereskedelmi iskolák érettségiző tanulóit felekezeti bontásban nem tüntette fel a statisztika.

⁸⁴⁷ A táblázat az alábbi források adatai alapján saját szerkesztés.

⁸⁴⁸ Nagykanizsán 94%, Szombathelyen, Budapest IX. kerület 93%, Pécs Budapest Akadémia 92%, Arad, Kolozsvár 86%, Kassa 85%, Budapest Róser felső kereskedelmi iskolában 83% volt a magyar anyanyelvűek aránya.

a nagybecskereki 42% és a homonnai 40% iskolában volt a legmagasabb.⁸⁴⁹ A dualizmus időszakának felső kereskedelmi és középiskolai (gimnáziumi, reáliskolai) tanulóinak anyanyelvi megoszlását vizsgálva, látható, hogy nem volt jelentős eltérés, mindhárom középiskolában a három tanév átlagát tekintve a tanulók közül 78%-a magyar és 12%-a német anyanyelvűnek vallotta magát, ez utóbbiak aránya volt valamivel magasabb a felső kereskedelmi iskolákban, ami abból adódhat, hogy a fiaikat a felső kereskedelmi küldő szülők többsége az iparos, kereskedő rétegből került ki, akik között jól ismert a német nemzetiségűek, vagy legalábbis német anyanyelvűek magasabb aránya.

12. táblázat. Középiskolák tanulóinak anyanyelv szerinti megoszlása az egyes tanévekben

Anyanyelv	1896/97		1900/01		1909/10	
	Felső kereskedelmi iskola (35 isk. 5072 fő) %	Középiskolák (191 iskola 56.946 fő) %	Felső kereskedelmi iskola (37 iskola 5379 fő) %	Középiskolák (198 iskola 63.131 fő) %	Felső kereskedelmi iskola (42 iskola 8064 fő) %	Középiskolák (210 iskola 71.029 fő) %
Magyar	78.17	75.02	75.51	76.06	81.47	80.73
Német	14.03	12.75	16.40	12.07	9.46	8.59
Tót	1.39	3.08	1.94	3.19	1.82	2.26
Horvát	0.51	2.15	0.34	2.04	0.54	0.26
Szerb	1.38		1.58		1.38	
Román	3.11	6.30	3.75	6.01	2.62	5.95
Rutén	0.09	0.21	-	0.15	-	0.09
Olasz	-	-	0.29	-	0.32	0.27
Egyéb (bolgár, cseh, lengyel, spanyol... stb.)	1.32	0.49	0.19	0.48	2.39	0.24

Forrás: VKM. Magyar. K. miniszteri 27. jelentése az 1896/97. tanévről. *Kereskedelmi Szakoktatás*, 1897/98. VI. évf. 7. sz. 238.; Magyar Statisztikai Évkönyv, 1902.; 1910.⁸⁵⁰

A tanulók felekezeti megoszlását tekintve XIX-XX. század fordulóján: 49%-uk az izraelita, 33%-uk a római katolikus, 6%-uk az evangélikus, 6%-uk a református, 3%-uk a görög keleti, míg 1%-uk a görög katolikus felekezethez tartozott. Tehát a felső kereskedelmi iskolákban a többségében keresztény felekezetű gimnáziumokkal és reáliskolákkal ellentétben, az izraelita felekezet képviseltette magát nagyobb arányban. A zsidó tanulók igen magas 50% körüli aránya az első világháború előtt nem változott. Tehát a zsidó „túliskolázás” a felső kereskedelmi iskolákban jóval magasabb volt, mint a gimnáziumokban.

⁸⁴⁹ Kaunitz Lajos (1902): Felső kereskedelmi iskolák az 1900/01. tanévben. *Kereskedelmi Szakoktatás*, X. évf. 1. sz. 22.

⁸⁵⁰ A táblázat az alábbi források adatai alapján saját szerkesztés.

13. táblázat. Középiskolák tanulójának felekezeti megoszlása az egyes tanévekben

Felekezet	1896/97		1900/01		1909/10	
	Felső kereskedelmi iskola (35 iskola 5072 fő) %	Középiskolák (191 iskola 56.946 fő) %	Felső kereskedelmi iskola (37 iskola 5379 fő) %	Középiskolák (198 iskola 63.131 fő) %	Felső kereskedelmi iskola (42 iskola 8064 fő) %	Középiskolák (210 iskola 71.029 fő) %
Római katolikus	32.84	44.43	32.82	43.20	31.34	43.73
Református	6.58	14.26	5.75	14.22	6.47	14.19
Evangélikus	5.36	10.05	6.04	9.87	5.72	9.19
Görög katolikus	0.80	4.39	0.92	4.24	0.93	4.45
Görög keleti	4.25	4.12	3.30	5.11	3.99	5.46
Unitárius	-	0.84	0.28	0.76	0.81	0.80
Izraelita	50.17	21.91	49.45	22.60	50.74	22.02
Egyéb	-	-	1.44	-	-	0.16

Forrás: VKM m. k. min. 27. jelentése az 1896/97. tanévről. Kereskedelmi Szakoktatás, 1897/98. VI. évf. 7. sz. 238.; Magyar Statisztikai Évkönyv, 1898.; 1902.; 1911.⁸⁵¹

14. táblázat. A középiskolába járó és érettségiző fiúk aránya az egyes korcsoportok százalékban Magyarországon felekezetek szerint 1910-ben

	Római katolikus	Református	Evangélikus	Görög kat.	Görög keleti	Izraelita	Unitárius egyéb
Gimnazisták % 11-18 évesek között	3.60	42.50	5.25	1.80	1.80	15.20	9.0
Reáliskolák % 11-18 évesek között	0.60	0.33	1.00	0.05	0.20	5.00	0.6
Felső kereskedelmi iskolák 15-18 évesek között	0.80	0.40	1.00	0.10	0.70	12.00	0.7
Tanítóképzősök % 15-18 évesek között	0.74	0.80	1.16	0.54	0.37	0.40	0.4
Polgári iskolások % 11-14 évesek között	2.90	3.90	5.00	0.92	1.50	22.30	3.6
Összes középiskolás 11-18 évesek között	6.30	7.50	9.93	2.60	3.30	37.90	13.7
Gimn. és reálisk. érettségizők % 18 évesek között	2.54	2.96	3.60	1.05	1.10	11.80	5.2
Felső kereskedelmi érettségizők % 18 évesek között	0.80	0.40	1.00	0.10	0.70	11.50	0.6

Forrás: Karády, 2000. 226.

Amíg a keresztény középosztály és az értelmiségi réteg gyermekei a gimnáziumokban, addig az „üzleti” családokból érkezők a reáliskolákban és a kereskedelmi iskolákban voltak felülreprezentálva.⁸⁵² A zsidó tanulók felső kereskedelmi iskolában való

⁸⁵¹ A táblázat az alábbi források adatai alapján saját szerkesztés.

⁸⁵² 1891 és 1900 között a gimnazista tanulók 44.5% római katolikus, 15.9%-a református, 10%-a evangélikus, 18%-a izraelita és 11.6%-a egyéb felekezetű volt. A reáliskolai tanulóknak 40.0% katolikus, 6%-a református, 11%-a evangélikus, 38.2%-a izraelita, 4.8%-a egyéb vallású. Tehát a felső kereskedelmi iskolákat nem számítva a középiskolások 44%-a katolikus, 14.2% református, 10.1%-a evangélikus, 21.6% izraelita, 10.1% a felekezetű tanuló diák. Lengyel György (1993): *Multipozicionális elit a két világháború között*. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest. 47.

felülreprezentáltsága nem meglepő, ha arra gondolunk, hogy a korszakban a többi középiskolában is igen magas arányban 23%-ban képviseltették magukat. Az izraelita felekezetnek a középfokú iskolatípusokban való országos arányához képest magas száma minden bizonnyal összefüggött az átlagnál előnyösebb urbanizációs szintjével,⁸⁵³ foglalkozási-vagyoni helyzetével és a zsidó társadalom szerkezetével.⁸⁵⁴ A zsidó diákok magas aránya a közép- és felsőfokú oktatási intézményekben részben annak volt köszönhető, hogy a zsidó társadalomban a műveltségi szint szorosan összekapcsolódott a társadalmi státusszal.⁸⁵⁵ Valódi tekintélyt csak „intellektuális” teljesítménnyel lehetett szerezni, mivel a vagyon – amely bizonytalan jogi helyzet folytán maga is bizonytalan – önmagában nem volt elegendő.⁸⁵⁶ A hagyományos zsidó családok iskolaválasztási stratégiáját a racionalitás jellemezte, azaz lehetőleg olyan iskolába írták a gyermeküket, amely nemcsak társadalmi presztízsüket emelte, hanem szakmát is adott a kezükbe. Ezt jelzi, hogy 1894-ben a fiú gimnáziumokban 18%, míg a gyakorlatiasabb képzést adó reáliskolákban 38% a zsidó diákok arány, mely 1910-ben 19%-ra és 36%-ra módosult.⁸⁵⁷ Szintén e gyakorlatias szemléletre utal, hogy a zsidó családok gyakrabban küldték gyermekeiket polgári iskolába, mint középiskolába.⁸⁵⁸ A századfordulón a zsidó fiataloknak egyharmada valamely középiskolába folytatta tanulmányait, szemben a keresztények 2-8 %-val. A zsidó diákok a középiskolák (gimnázium, reáliskola) közül is egyre nagyobb arányban a felekezetileg semleges iskolákat választották (az evangélikus, református és katolikus iskolák mellett). Az 1910-es évekre átlag minden negyedik zsidó fiú érettségit szerzett (ennek fele „csak” felső kereskedelmi érettségit).⁸⁵⁹ A zsidó tanulók első világháború előtti átlag 47%-os aránya a felső kereskedelmi iskolákban egyértelműen összefüggésbe hozható azzal, hogy a korszak gazdasági életében (iparban, kereskedelemben, hitelügyben 1900-ban 62%, 1910-ban 56%-ban)⁸⁶⁰ igen jelentős arányban képviseltette magát a zsidóság. Mindazon hagyományos értékrendű, többségében ortodox – kereskedelemről élő – zsidó családok, akik nem engedhették meg maguknak, vagy nem akarták gyermekeiket keresztény vagy egyéb felekezeti gimnáziumokba járatni, azok előszeretettel írták – a polgári iskola elvégzése után – felső kereskedelmibe. A zsidó fiatalok számára a felső kereskedelmi iskola 1868-tól fontos iskolai és társadalmi mobilitási lépcsőt jelentett a vállalkozói polgárság és a magánhivatalnok réteg majd

⁸⁵³ 1910-ben a magyar zsidó népességnek több mint a fele (50.8%) városi lakos volt, szemben az egész lakosság 8.3%-val. A trianoni Magyarországon pedig abszolút túlsúlyba kerültek a zsidók között a városlakók (1920-ban 70.6%), szemben az összlakosság 31%-nyi városlakójával. Karády, 1992: 77.

⁸⁵⁴ Nagy Péter Tibor (2000): *Járszalag és aréna. Egyház és állam az oktatáspolitikai erőterében a 19-20. századi Magyarországon*. Új Mandátum, Budapest. 31.

⁸⁵⁵ A vallás megismerése a zsidó értékrendben nem pusztán iskolai kötelezettség, hanem életcél volt, hiszen a vallástanulás gyakran a férfikorral sem zárult le. A vallási szocializáció a héber nyelvhez kötődött, a vallás gyakorlása elképzelhetetlen volt a héber nyelv ismerete nélkül, így a vallástanulás során minden fiúgyermek elsajátította az írást-olvasást. Mindez mutatja, hogy a zsidó vallási nevelés jelentősen eltért például a katoliktól, amelynél „csak” pap rendelkezett a vallás „univerzális” nyelvével, a latinnal, a gyerekek – majd felnőtt hívők – nem sajátították el e nyelvet az elemi iskolákban. A vallási szövegek tanulmányozása, intenzív tanulása révén a fiatalok koncentrációs képessége és probléma-megoldó készsége sokat fejlődött, amely a világi ismeretek elsajátítását is megkönnyítette. Tehát a zsidóságnál az erős írásbeliséggel járó alapiskolázás alapvetően összefüggött a vallási kultúra magas fokú igényével.

⁸⁵⁶ A zsidóság 1867 előtt az elsősorban a vagyont jelentő földet nem birtokolhatott, így 1867 előtt is után is a társadalmi mobilitás egyik eszköze az iskola volt. Bányai Viktória (2005): *Zsidó oktatásügy Magyarországon 1780-1850*. Gondolat, Budapest. 16.

⁸⁵⁷ Karády, 1997. 85.

⁸⁵⁸ A polgári iskola fiú tanulóinak 1910-ben 25%-a volt zsidó, míg a középiskoláknak 22%-a (Magyar Statisztikai Évkönyv, 1911. 364, 382.)

⁸⁵⁹ Karády, 2000. 229-230.

⁸⁶⁰ Katus, 2012. 507.

minden (elsősorban bank, ipar és kereskedelem) szektora felé.⁸⁶¹ A három évfolyamos kereskedelmi iskola elvégzése után nemcsak szakmát, hanem érettségit is szerezhettek a végzetek, amely egyben társadalmi felemelkedést (az úri középosztályba való belépést) is biztosított, mely a zsidóság számára a korszakban igen fontos cél volt. Itt kell megemlítenünk, hogy a kereskedő családokban – zsidók és nem zsidók esetében egyaránt – presztízst jelentett, ha gyermek érettségit szerzett (legyen az akár kereskedelmi is), ugyanis tudvalevő, hogy a kereskedelmi szféra státusa hagyományosan igen alacsony volt az úri osztályok foglalkozási presztízsskáláján, amely abból az általánosan ismert okból adódott, hogy „idegenek” német, görög, örmény, szerb családok leszármazottjai kezében volt a korszak elején a hazai kereskedelem.⁸⁶² Am az is tény, hogy a zsidó kereskedő családok a többi felekezethez képest erőteljesebben törekedtek arra, hogy gyermekeik apjukénál magasabb képzettségi szintre emelkedjenek. A XX. század első évtizedében Budapesten a zsidó kisiparosok és kiskereskedők az ugyanezen gazdasági kategóriába soroltak 41%-át tették ki, miközben az ebből a rétegből származó középiskolások az összlétszámnak 64%-át alkották.⁸⁶³ Mindemellett azt is meg kell jegyezni, hogy a zsidó diákok felülreprezentáltságához – sok egyéb mellett – az is hozzájárult, hogy az 1890-es évektől jelentősen csökkent a születendő gyermekek száma a zsidó családokban (a demográfiai változások mellett, a zsidó családok éltek a születésszabályozás lehetőségeivel is), így nyilván a kevesebb gyermekre többet tudtak áldozni, könnyebben finanszírozták tanulmányaikat. A felső kereskedelmi iskolatípus (a polgári iskolával együtt) elégitette ki leginkább a zsidóság felemelkedési és polgárosodási ambícióit, ugyanis a XX. század elején körülbelül ugyanannyi a 15-18 éves zsidó fiatal járt felső kereskedelmibe, mint gimnáziumba és reáliskolába együttvéve. A keresztények viszonylag alacsony száma a kereskedelmiben abból adódott, hogy a felső kereskedelmi, mint középiskola nem az „úri” pályákra adott képesítést, így nem volt számukra eléggé „előkelő” és ahogy Karády Viktor fogalmaz egy, a zsidóknak szánt iskolatípusnak tartották.⁸⁶⁴ A zsidó diákok magas száma az állami és felekezeti középiskolákban, valamint a felső kereskedelmi iskolákban minden bizonnyal összefüggésbe hozható azzal is, hogy a zsidóság az első világháború előtt nem tartott fent középiskolákat és a felső kereskedelmi iskolák között is csak egyet (Nagykanizsán), amely inkább rossz, mint jó hírnévnek örvendett a korszakban.

Amennyiben – 15. táblázat alapján – megvizsgáljuk a századfordulón a kereskedelmibe járó diákok szüleinek foglalkozását, arra a nem meglepő megállapításra juthatunk, hogy átlag 50%-ban az iparos és kereskedő (32%-a kereskedő, 18%-a iparos), 20%-ban az értelmiségi, 14%-ban az östermelő, 8%-ban a magánzó és további 8%-ban egyéb szakmákban tevékenykedők szülei küldték gyermekeiket felső kereskedelmi iskolába. A gimnáziumokban és reáliskolákban alacsonyabb, átlag 35% volt a kereskedő, iparos szülők aránya és magasabb az önálló birtokos, értelmiségi, köz-magántisztviselői rétegé. Ha a családok felekezeti hovatartozását is figyelembe vesszük, akkor megállapítható, hogy amíg a gimnáziumokban a valamelyest műveltséggel bíró, többségében keresztény középosztályok (elsősorban hivatalnokok) és birtokos rétegek gyermekei, addig a felső kereskedelmi iskolákba az izraelita felekezetű, önálló iparos és kereskedői (kispolgári) réteg fiai tanultak. A felső kereskedelmi iskolának a vállalkozói polgárság (zsidó és nem zsidó) körében való töretlen népszerűségéhez hozzájárulhatott e rétegre jellemző azon családi stratégia, melynek jellemzője, hogy a családi vállalkozás vezetése az idősebb fiúgyermekre hárult, ezért ő rövidebb képzésben részesült (gimnáziumnak csak 4-6 osztályát, vagy a felső kereskedelmi iskola 3 osztályát végezte

⁸⁶¹ Karády, 2000. 238.

⁸⁶² Karády, 1997. 53.

⁸⁶³ Karády, 1997. 116.

⁸⁶⁴ Karády, 2000. 238.

el), mint testvérei, illetve ehhez társult az említett születésszabályozás is (a kevesebb gyermeknek nagyobb esélye volt a magasabb iskoláztatásra). E családokban gyakran a lányok részesültek intézményes oktatásban, „mivel az így igazolt s a nőknek fenntartott műveltség volt hivatva demonstrálni az egész családi kollektíva művelt polgári szintjét, a férfiaknak igazolt műveltség hiányában a polgári vagyont kellett gyarapítaniuk kora fiatalságuktól kezdve, ahelyett hogy ifjú éveiket az iskolapadban töltik a vagyonszerzés szempontjából improduktív, fölöslegesnek ítélt műveltség megszerzésével. Így paradox módon a nők lettek egyes vállalkozói rétegekben az igazolt műveltség hordozói a férfiakkal szemben.”⁸⁶⁵

15. táblázat. Középiskolai tanulók szüleinek foglalkozási megoszlása az egyes tanévekben

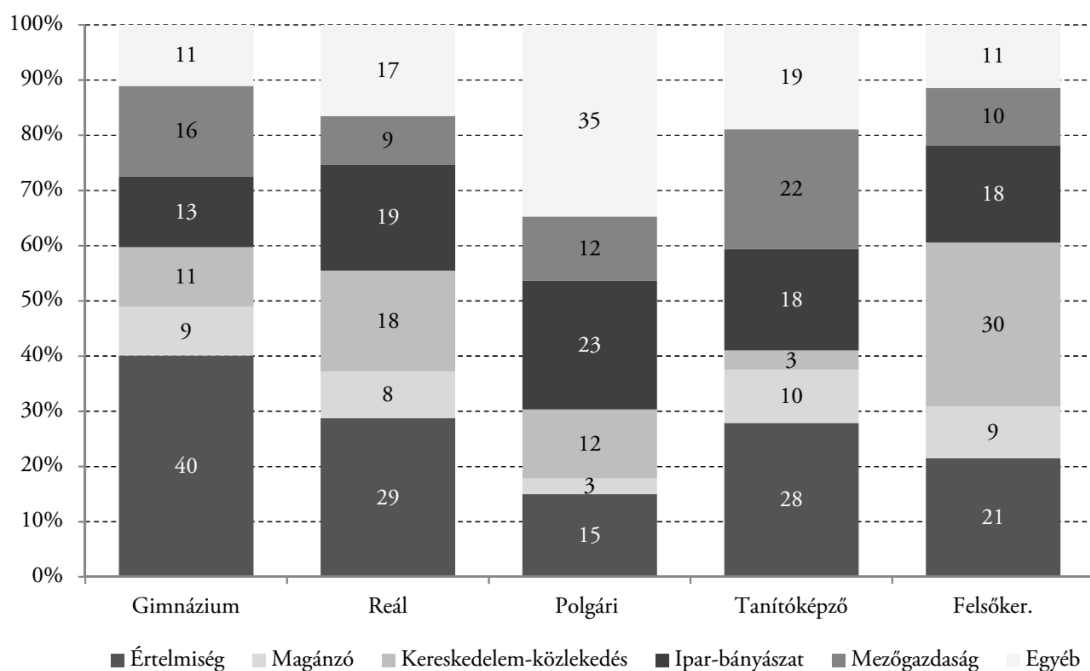
Foglalkozás	1896/97		1900/01	
	Felső kereskedelmi iskolák %	Középiskolák %	Felső kereskedelmi iskola %	Középiskolák %
Östermelő (nagy- és kisbirtokos)	12.29	16.81	13.51	16.30
Egyéb östermelő	–	1.56	–	–
Önálló kereskedő	31.34	16.66	27.83	12.97
Kereskedő alkalmazott		1.26	4.27	1.52
Önálló iparos	16.42	13.34	15.01	16.30
Iparos alkalmazott		1.29	3.08	1.68
Értelmiségi	24.32	16.56	19.75	16.24
Magánzó	7.11	6.26	8.22	6.70
Alkalmazott	–	2.55	3.76	6.63
Köztisztviselő	–	14.61	–	14.47
Magántisztviselő	–	5.97	–	6.25
Katona	–	0.92	–	0.89
Egyéb	8.52	2.21	4.57	0.05

Forrás: MSE 1898.; 1902.; Kaunitz, 1902.⁸⁶⁶

⁸⁶⁵ Karády, 1997. 73.

⁸⁶⁶ A táblázat az alábbi források adatai alapján saját szerkesztés.

2. ábra. Az öt középfokú(szintű) iskolatípus tanulóinak társadalmi háttere a szülők foglalkozása szerinti bontásban 1910-ben

Forrás: Sasfi, 2014. 107.; MSÉ, 1910.⁸⁶⁷

Ha az 1909/10. tanév adatai alapján az 1. ábrára tekintve összehasonlítjuk az öt középfokú iskolatípus adatait, láthatjuk, hogy a gimnáziumban, a reáliskolában és a tanítóképzőben az értelmiségi réteg képviseltette magát jelentős arányban, míg az iparos családok fiai a gimnáziumot nem számítva közel hasonló arányban voltak jelen, azonban a kereskedői háttérrel érkezők elsősorban a polgári és felső kereskedelmi iskolát vagy a reáliskolát választották. Az agrárszektorból érkezők többsége a tanítóképzőt részesítette előnyben. Megjegyzendő, ha a foglalkozási ágazatokat összességében vizsgáljuk, akkor a kereskedő réteg többsége is gimnáziumba, majd polgárba és csak harmadsorban felső kereskedelmibe küldte gyermekét.

16. táblázat. Az öt iskolatípus tanulóinak társadalmi megoszlása 1909/10. tanévben (%)

Foglalkozási ágazat	Összes tanuló	Gimnázium-ban	Reáliskolá-ban	Felső kereskedelmi iskolában	Polgári iskolában	Tanítóképző-ben
Értelmiség	34 278	68.7	8.7	5.2	13.4	3.9
Kereskedelem-közlekedés	14 698	43.3	12.9	16.8	25.9	1.1
Ipar-bányászat	19 025	39.5	10.5	7.7	37.6	4.7
Mezőgazdaság	16 006	60.2	5.7	5.4	22.1	6.5
Magánzó	8196	63.3	10.7	9.5	10.8	5.7
Egyéb	20 692	31.4	8.3	4.6	51.3	4.4
Összesen/átlag	112 895	52.1	9.2	7.4	27.1	4.3

Forrás: Sasfi, 2014. 105.; MSÉ, 1910.

⁸⁶⁷ Az ábra Sasfi Csaba szerkesztése. Sasfi, 2014. 107.

A két világháború között a felső kereskedelmi iskolai diákság társadalmi összetétele átalakult. A felső kereskedelmi iskolák tanulóinak felekezeti összetételét vizsgálva (17. táblázat) azonnal szembetűnő a két háború között a zsidó tanulók számának folyamatos csökkenése (32%-ról 16%-ra), míg a katolikusok növekedése (50%-ról 63%-ra). A magukat a felső kereskedelmi iskolákban továbbra is jelentős, de a korábbi 50%-hoz képest mégis kisebb arányba képviseltető zsidó diákság számának csökkenéshez hozzájárult egyrészt az, hogy a zsidók körében a születések száma a század első éveitől folyamatosan csökkent, másrészt hogy az első világháborút követően a zsidóság számára alapvetően megváltozott a politikai légkör, s ezen belül az oktatáspolitikai környezet.⁸⁶⁸ Az elvesztett háború, a forradalmak, területi veszteségek és a gazdasági nehézségek miatt, a „kollektív bűnbak” szerepe hárult a zsidóságra, felszítva az antiszemitizmust is.⁸⁶⁹ A trianoni béke következtében az 1910-ben összeírt 911 ezer fővel szemben, 1920-ra 473 ezer főre csökkent a magyarországi zsidóság létszáma, míg a lakosságon belüli aránya 5%-ról 5,9%-ra emelkedett.⁸⁷⁰ Mindennaposá vált a hátrányos megkülönböztetés a főiskolákon, az egyetemeken és a középiskolákban is.

⁸⁶⁸ A Keresztény Magvető című újság 1918 tavaszán az 1848: XX. tv. végrehajtására hivatkozva, felhívta a zsidóság figyelmét arra, hogy itt az ideje annak, hogy részt vállaljanak azoknak a feladatoknak a terhében is, melyet az ország többi felekezete a középiskolák fenntartásával magára vállalt. Hangsúlyozva, hogy miközben a zsidóság az, amely a legnagyobb mértékben képviselteti magát a középiskolákban, addig az izraelita az egyetlen felekezet, melynek tagjai nem érzik szükségét annak, hogy részt vállaljanak a kulturmunkában. Majd egyenesen felszólítja a magyar kormányt, hogy biztosítsa, hogy a zsidóság a nemzetenvelés feladatát a középkutatás terén hívei számarányának és vagyoni helyzetének megfelelően teljesíteni tudja, mivel a nemzeti műveltség érdeke megköveteli az egyes felekezetek közreműködését a középfokú oktatásban is. Frisch Ármin (1918): Zsidó középiskola. *Múlt és Jövő*, 5. sz. 163-165.

⁸⁶⁹ Magyarországon, más európai államokhoz hasonlóan a zsidók egyenjogúsítása és az asszimiláció összekapcsolódott. Az emancipáció, asszimiláció és a nacionalizmus központi fontosságú politikai és társadalmi kérdés volt mind a magyarok, mind a zsidók számára. Magyarországon a „zsidókérdés” szoros kapcsolatban volt a nemzetiségi kérdéssel. Kronológiailag és fogalmilag, a „zsidókérdés” Magyarországon a nacionalizmus kontextusában fejlődött ki, kezdeti megfogalmazásában fontos szerepet játszott a magyarok viszonylag alacsony száma és a zsidók szerepe a modernizáció feladatában. Így a magyar nacionalizmus és zsidók asszimilációja a XIX. században összeforrott. Az asszimiláció iránya és célja a politikai egyenjogúsítás és a társadalmi integráció lehetőségének megteremtése volt. A „zsidókérdés” tulajdonképpen az asszimilációhoz való jogként fogalmazódott meg, a hangsúly azon volt, hogy a zsidóknak megengedik-e az asszimilációt vagy sem. Asszimiláció alatt a zsidók és a magyarok is a zsidó vallás modernizálását és a magyar kultúrával – a magyar nyelvvel a főszerepben – való azonosulását értették. A zsidók emancipációjának feltétele az asszimiláció volt (az asszimiláció az emancipáció „ára” volt, illetve, a kor politikájától függően, és attól, hogy ezt a politikát a liberálisok, konzervatívok vagy az antiszemiták határozták meg, ez lett a válság forrása Trianon után.) Ránki Vera: *Magyarok – Zsidók – Nacionalizmus. A befogadás és kirekesztés politikája*. Új Mandátum, Bp. 1999. 57-61.

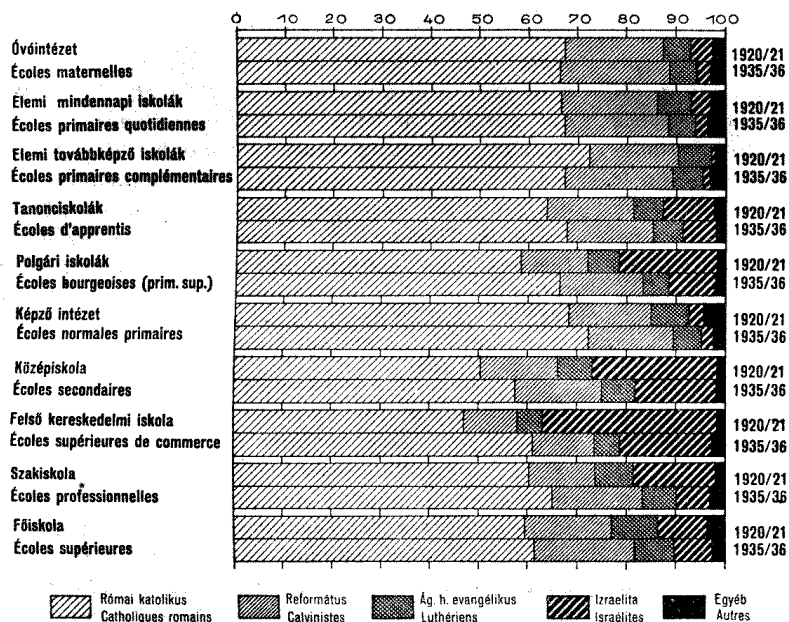
⁸⁷⁰ Prebuk Anikó (1997): *A zsidóság Közép- és Kelet-Európában a 19-20. században*. Csokonai, Debrecen. 152.

17. táblázat. Felső kereskedelmi iskolák tanulójának felekezeti megoszlása az egyes tanévekben

Felekezet	1922/23	1926/27	1929/30	1935/36	1938/39
	(44 iskola 7996 tanuló) %	(49 iskola 10.375 fő) %	(49 iskola 10.308/10.602 fő) %	(49 iskola 10.323 fő) %	(50 iskola 12.884 fő) %
Római katolikus	50.15	53.02	58.61	61.64	63.40
Református	11.09	11.75	14.04	12.78	13.42
Evangelikus	5.53	5.41	4.87	4.92	4.79
Görög katolikus	0.96	0.86	1.16	1.40	1.30
Görög keleti	0.30	0.15	0.31	0.22	0.45
Unitárius	0.35	0.10	0.22	0.30	0.18
Izraelita	31.52	28.63	20.75	18.60	16.39
Egyéb (baptista...stb.)	0.1	0.08	0.04	0.14	0.07

Forrás: Strobel, 1924., Luby, 1931.; MNL OL⁸⁷¹

3. ábra Az egyes iskolatípusok tanulójának felekezeti megoszlása

Forrás: Asztalos, 1938. 527.

Bár az 1920-as nemzetgyűlés nem hozott sem faji, sem nemzetiségi vagy felekezeti alapon álló középiskolai felvételi törvényt – ennyiben különbözött a felsőfokú iskolai jogszabálytól (1920. XXV. tv. Numerus Clausus törvény előírta, hogy a felsőoktatásban az egyes „népfajok, nemzetiségek” számarányuknak megfelelő mértékben vehetnek részt, valamint hogy a felvételnél figyelembe kell venni a „nemzethűségi” szempontokat) –, de a Haller István vezette VKM kibocsátott egy középiskolai felvételi vizsgát bevezető rendeletet (1920/113.240 sz.).⁸⁷² A rendelet hivatalos indoklása szerint erre azért volt szükség, mert a középiskolák színvonala a túl nagy tanulólétszám miatt jelentősen csökkent. Ez a rendelet az adott politikai légkörben nyilvánvalóan a zsidóság középiskolai

⁸⁷¹ A táblázat az alábbi források adatai alapján saját szerkesztés. Felső kereskedelmi iskolák statisztikája 1938/39. iskolai évben. Kereskedelmi Szakoktatás, 1939. XLVI. évf. 4. sz. 178-180.; Felső kereskedelmi iskolák főigazgatóságának jelentése az 1922/23. tanévről. MNL OL VKM K503. – 1923. – 88. cs. – 9. t. 107141 a.; Felső kereskedelmi iskola beiratkozott tanulójának megoszlása tankerület szerint az 1935/36. tanévben. MNL OL VKM K503 – 1932-1936 – 158. cs. – 10. t. – 612.

⁸⁷² Siró, 1994. 70.

továbbtanulását is kívánta korlátozni, s átmenetileg úgy tűnt, hogy sikerrel, hiszen bevezetését követően maga Haller István kultuszminiszter nyilatkozott annak eredményességéről, mondván a fővárosban már az első évben 41%-ról 32%-ra csökkent a zsidó diákok aránya.⁸⁷³ A „középiskolai numerus claususként” is emlegetett rendelet négy évig volt érvényben, ez idő alatt megközelítőleg 2000 zsidó diákot szorítottak ki a gimnáziumokból. A felvételit végül 1924-ben Bethlen István törölte el.⁸⁷⁴

A rendeletet Dóczy Imre a református tanáregyesület elnöke is bírálta: „A rendelet a zsidók és más nem tetsző társadalmi rétegek elől akarja elzárni a középiskolákat.”⁸⁷⁵ A református egyházi iskolák többsége a felvételi vizsgát kezdettől fogva nem tekintette törvényesnek és ezért nem is tartotta meg.⁸⁷⁶ A parlamentben Drózdly Győző⁸⁷⁷ tanító, országgyűlési képviselő több alkalommal is szót emelt a rendelet ellen: „Ennek a rendeletnek a következményei borzalmasak. Az iskolák megtartották a felvételi vizsgálatot, azokat a növendékeket, akik csak elégséges bizonyítványt mutattak fel az elemi iskola négy osztályából egyszerűen vizsgálat alá sem vették, hanem kiutasították onnan, azokat a növendékeket pedig, akik jobb bizonyítvánnyal kerültek oda, olyan vizsgálat alá vették, hogy a legjobban tanuló növendékek néha szín kitűnő bizonyítvánnyal buktak el.”⁸⁷⁸ Az 1920-as évek elején bevezetett új felvételi és tandíjrendeletek jelentős kedvezményekben részesítették a köztisztviselők és a közalkalmazottak gyermekeit, akik mindaddig, amíg nem buktak meg, a középiskolai tandíjnak csak felét-harmadát fizették. A keresztény középosztály arányának növekedése a közép- illetve a felsőoktatásban döntően a zsidó kispolgárság gyermekeinek rovására valósult meg. A numerus clausus törvény illetve az előbbieken említett középiskolai felvételi vizsgát bevezető rendelet – fontos és jelzésértékű tényező – a korábbiakhoz képest egy új politikai irány kezdetét jelentette, azt, hogy a magyar állam lemond a korábbi befogadó, nemzetileg integráló magatartásáról.⁸⁷⁹ Kornis Gyula piarista szerzetes, a budapesti Tudományegyetem filozófiatanára, később rektora, a Magyar Középiskolai Tanárok Nemzeti Szövetségének egyik tagja, későbbi közoktatásügyi államtitkár a középiskolai szelekciót összekapcsolta a felekezeti diszkriminációval, mondván, hogy az új oktatáspolitikai egyik legfontosabb célja a „nemzet intelligenciájának visszamagyarosítása, mondhatnánk: eljudaizálódásával szemben hungarizálása”. S mivel – tette hozzá – ezt a szellemet a keresztény morál tartalmazza a legteljesebb mértékben, „a nemzeti, politikai nevelés csak úgy lehet biztosítva, ha a keresztény vallásos érzület is áthatja”.⁸⁸⁰ A zsidóság asszimiláns iskolastratégiája azonban nem változott az 1930-as évek végéig, a középiskolákban és felső kereskedelmi iskolákban számuk csökkent, de országos

⁸⁷³ A gimnáziumok és reáliskolák diákjainak 1918-1920/21 között 27.6% volt zsidó, míg 1921-1925/26 között 20.7%-a, 1926-1930/31 között 16.6%-a, 1936-1940/41 között 12.8%, 1942-43 között 9.2%-a. Karády, 1992. 151.

⁸⁷⁴ Kovács M. Mária (2012): *Törvénytől sújtva. A numerus clausus Magyarországon, 1920-1945.* Napvilág, Budapest. 40.

⁸⁷⁵ Kovács, 2012. 40. idézi Bethlen Pál (1925): A magyar zsidóság alamanchja. Franklin, Budapest. 130.

⁸⁷⁶ A református iskolák számára a református egyházkerületnek kellett volna elrendelni a felvételik megszervezését, azonban a tiszántúli egyházkerület ezt nem tette meg, így egyáltalán nem került sor a felvételikre. Bethlen, 1925. 130. Kovács, 2012. 41.

⁸⁷⁷ Drózdly Győző (1885-1970) római katolikus kántortanító gyermekeként született, maga is tanítóképzőt, majd gyógypedagógiai tanfolyamot végzett, évekig tanított Budapest környéki falvakban, később újságíróként dolgozott és a háború után csatlakozott a Függetlenségi és 48-as Párthoz, 1919-től Országos Kisgazda- és Földműves Párt titkára lett, 1926-ig folyamatosan képviselő, majd 1927-ben USA-ba emigrált és bekapcsolódott az Amerikai magyar Revíziós Liga munkájába. 1935-től Gömbös Gyula Nemzeti Egység Pártjához csatlakozott és visszatért a politikába, de Imrédy nézeteivel már nem értett egyet így 1938-ba kilépett, és 1939-ben a már a Kisgazdapárt jelöltjeként indult a választásokon, 1946 után újabb pártot alapított, de 1950-től vissza kellett vonulni és munkásként majd könyvelőként dolgozott. Paksy Zoltán (szerk. 2007): Drózdly Győző emlékiratai. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg.

⁸⁷⁸ Drózdly Győző felszólalása a nemzetgyűlésen 1920. szeptember 1. Nemzetgyűlési Napló, X. kötet. 596.

⁸⁷⁹ Például Debrecenben a katolikus főgimnázium a háború okozta károokra, pénzhányra hivatkozva megszüntette a párhuzamos osztályokat, a diákokat felekezeti alapon szelektálta - közvetett módon - úgy, hogy a zsidó tanulók tandíját jelentősen felemelte. (1918/19-es tanévben első osztályokba felvett 41 zsidó tanuló közül 1919/20-as tanévben a második osztályába csak kettő iratkozhatott MNL OL VKM K592 –1921 – 7. t. – 161. cs. – 1627. alapszám.

⁸⁸⁰ Kornis Gyula: *Kultúrpolitikánk irányelvei.* Magyar Középiskolai Tanárok Nemzeti Szövetsége. Athenaeum. Bp. 1921. 22.

számarányukhoz képest továbbra is felülreprezentáltak voltak.⁸⁸¹ 1920 és 1930 között a zsidó kereslet csak a polgári iskolában emelkedett (harmadával) jelentősebb mértékben, ugyanis a középiskolákban a növekedés már jóval kisebb mértékű, míg a reáliskolákban és a felső kereskedelmi iskolákban arányuk csökkent. A zsidó tanulók arányának az érettségit adó iskolatípusokban való visszaesésében minden bizonnyal szerepe volt a már fent említett 1920-as numerus clausus törvénynek, melynek hatására inkább a rövidebb tanulmányi idővel járó és érettségit nem igénylő kiskereskedelmi pályára felkészítő polgári iskolába küldték gyerekeiket.⁸⁸² Az 1930-as évek végére a zsidó tanulók aránya jelentősen csökkent a felső kereskedelmi iskolákban, ám így is magasabb (16%) volt, mint a középiskolákban (1936-1941 között átlag 12%).⁸⁸³ Az 1940-es évektől arányuk visszaesése már jelzi a megváltozott politikai légkört. Igaz ugyan, hogy a zsidótörvények keretében vagy más jogszabályban nem került sor a zsidó középiskolások felvételét korlátozó numerus clausus bevezetésére, azaz nem lehetett felekezeti szempontból diszkriminálni, de a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium a második zsidótörvény kapcsán megpróbálta ezt érvényesíteni, egy bizalmas utasítás formájában (134.541/1939.IX.), megküldve azt a tankerületi főigazgatóknak.⁸⁸⁴ Az utasítás értelmében a középiskola első osztályába a törvényesen engedélyezett létszámnak, 40 főnek a 6%-át, tehát legfeljebb két-három főt lehetett felvenni. Azokban az iskolákban, ahol az 1938-39-es tanévben az elsős osztályokba ennél kevesebb tanulót vettek föl, oda csak az addigi létszám felvételét engedélyezték az 1939-40-es tanévre. Így lassan a középiskolák kapui is bezárultak a zsidó diákok előtt. A VKM 1940-ben szintén bizalmas szolgálati utasításban – mivel ez a rendelkezés ellent mondott az érvénybe lévő középiskolai törvénynek – (167.815/1940. sz. IX.) az előbbi rendeletet a második osztályba lépő zsidó tanulóakra, majd fokozatosan a felsőbb évfolyamokra is kiterjesztette.⁸⁸⁵ Fontos megjegyezni, hogy az 1939-es középiskolai numerus clausus rendelkezéseit sem követték szigorúan az iskolafenntartó hatóságok 1942-43-ig (pl., a pesti Fasori Evangélikus Gimnáziumba 1939 őszén beiratkozott 121 elsős közül 19 zsidó vallású volt, ami az előírt 6%-os kvóta helyett 16%-ot jelentett, míg a Vörösmarty, a Berzsenyi és a Verbőczy gimnáziumokban külön zsidó osztályok felállításával kerültk meg a korlátozás teljes alkalmazását).⁸⁸⁶ Zsidó osztályok kialakítására a budapesti felső kereskedelmi iskolákban is sor került. A középiskolai továbbtanulásuk megnehezülése ellenére Karády Viktor számításai szerint, amíg 1930-ban kereskedelmibe járó a 15-18 éves korosztályban 11% az érettségizőknél 12%, addig 1941-ben már csak 4.4% és 5.1% a zsidó tanulók aránya. Az 1940-es évek elején a felső kereskedelmi iskolai érettségi a korlátozások ellenére is, valamivel nagyobb továbbtanulási esélyt biztosított zsidó tanulók számára, mivel a visszaállított 6%-os felsőfokú továbbtanulás tekintetében a 1939-es zsidótörvény egy egyetem esetében tett kivételt, mégpedig a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Közgazdasági Karának közgazdasági és kereskedelmi osztályára való felvételi kvóta esetében, amit nem 6%-ban, hanem 12%-ban állapított meg, azzal indokolva, hogy az összhangban legyen a zsidótörvény 17. bekezdésében foglaltakkal, mely szerint a gazdasági magánvállalatoknál dolgozó zsidó értelmiségiek arányát 12%-ban maximálták.⁸⁸⁷

⁸⁸¹ A középiskolák esetében meg kell jegyeznünk, hogy a két világháború között a katolikus középiskolák lassan bezárultak a zsidók és a protestánsok irányába egyaránt, majd a protestáns iskolák is követték ezt a szegregációs tendenciát, azonban az állami gimnáziumi hálózat növekedése ellensúlyozta a fent említett folyamatot, így 1939-ig biztosított volt a zsidó diákok középiskolai továbbtanulása. Az izraelita felekezeti gimnáziumokba a zsidó diákok csak 10-15% járt. Karády, 1992: 76.

⁸⁸² Karády, 2000. 232.

⁸⁸³ 1930-ban a zsidó tanulók aránya a felső kereskedelmi iskolákban már csak körülbelül 21% volt, azonban megközelítőleg így is ugyanannyi 15-18 éves zsidó fiú járt felső kereskedelmi iskolába, mint klasszikus gimnáziumba. Karády, 2000. 239.

⁸⁸⁴ Siró, 1997. 78-79.

⁸⁸⁵ Változás a zsidótörvények után következett be. Az antiszemita törvényeknek kettős iskolai hatása volt. Egyrészt az új beiratkozó elsősök száma az 1938-as első zsidótörvény, majd az 1939-es középiskolai numerus clausus következtében azonnal csökkent, a lányoknál egyötöddel, a fiúknál egynegyeddel (ez elsősorban az elsős gimnazistákat sújtotta, ugyanis a felsőbb osztályokba járó tanulók a jogfolytonosság elve alapján folytathatták tanulmányaikat, illetve azokat, akiknek a családi egzisztenciája megrendült). Másrészt az érintett diákság többsége elhagyta az állami intézményeket s átvonult a felekezeti iskolákba, elsősorban a zsidó középiskolákba. A lányok helyzete sokkal rosszabb volt, mint a fiúké, hiszen előttük a magán-, illetve egyesületi szektor is bezárult, illetve megszűnt, s így a háborús években már túlnyomó többségük kényszerült saját felekezeti iskolákba járni, ha nem kellett végleg lemondaniuk gimnáziumi tanulmányaikról. Ugyanis nem volt annyi zsidó középiskola, mely a megnövekedett igényeket – főként 1942-43-tól – ki tudta volna elégíteni. U.o. 79.

⁸⁸⁶ Karády Viktor: *Zsidóság és társadalmi egyenlőtlenségek (1867-1945)*. Replika Kör, Bp. 2000. 185.

⁸⁸⁷ Kovács M., 2012. 217-218.

18. táblázat. A középiskolába járó és érettségiző fiúk aránya az egyes korcsoportok százalékában Magyarországon felekezeti bontásban 1941-ben

Középiskolák	Izraelita felekezet	Keresztény felekezetek
Gimnazisták %, 11-18 évesek között	11.9	5.2
Felső kereskedelmi diákok %, 15-18 évesek között	4.4	2.8
Felső tanítóképzősök %, 15-15 évesek között	0.1	0.2
Polgári iskolások %, 11-14 évesek között	11.8	10.3
Összes középiskolás %, 11-18 évesek között	20.2	11.8
Összes gimn. és reáliskolás érettségiző %, 18 évesek között	13.9	4.3
Felső kereskedelmiben érettségizők %, 18 évesek között	5.1	1.4

Forrás: Karády, 2000. 228.⁸⁸⁸

A felső kereskedelmi iskolai tanulók szüleinek foglalkozási megoszlását tekintve az 1920-as években az iparos, kereskedő (önálló 18%) többségében alkalmazotti (29%) és értelmiségi réteg (17%) küldte gyermekét kereskedelmi iskolába. Az 1930-as évektől kezdve jelentősen csökkent az értelmiségi réteg (17%-ról 1935/36-re 3%-ra), míg a köz- és magántisztviselők aránya háromszorosára növekedett (9%-ról 1935/36-ra 30%-ra). Tehát a zsidó diákok csökkenésével és a katolikusok növekedésével (a korabeli politika által a keresztény középosztály középfokú iskolák felé való irányítása) némileg átalakult a tanulók szüleinek foglalkozási megoszlása is. Az 1934/35-ös tanévben a felső kereskedelmi iskolák tanulóinak átlag 29%-a önálló, 35%-a értelmiségi és 36%-a segédszemélyzetként dolgozó apák gyermeke volt, összehasonlítva a többi középiskola tanulói összetételével látható, hogy az önállóak (29%) arányát tekintve nem volt különbség, csak az értelmiségi családfők száma volt magasabb (54%) és egyúttal a segédszemélyzeté alacsonyabb (17.2%). A szülők háttérét fővárosi bontásban is megnézve, azt tapasztaljuk, hogy a kereskedelmi iskolák esetében az önállóak aránya (23.5%) valamivel alacsonyabb, és ahogy az országos arány esetében, itt is megegyezik a középiskolákéval (22.5%), míg az értelmiségieké mind a középiskolákban (63%), mind a felső kereskedelmi iskolákban magasabb (38.3%). A legszembetűnőbb különbség a segédszemélyek számában volt, mely az országos megoszlást tekintve a kereskedelmi iskolákban 36%, míg a középiskolákban 17.2%, illetve a fővárosi iskolák esetében 38% és 14.4%. Mindez azt jelzi, hogy a felső kereskedelmi iskolákban az 1930-as években megemelkedett tanulói létszám az alsóbb társadalmi rétegeknek az iskolatípusba küldött gyermekei révén realizálódott. (Mindez összhangban volt azzal, hogy például a fővárosban a segédszemélyzetbe sorolható apák számaránya 36%, az önállóké pedig már csak 20% volt.)⁸⁸⁹

⁸⁸⁸ Karády Viktor számításai szerint. Karády, 2000. 228.

⁸⁸⁹ Bódy, 2006. 775.

19. táblázat. Tanulók társadalmi háttere az egyes iskolatípusokban 1934/35-ös tanévben

	Önálló ⁸⁹⁰ (%)	Értelmiségi (%)	Segédszemély (%)
Magyarország			
Tanonciskola	39.0	5.0	56.0
Polgári iskola	37.0	15.0	48.0
Középiskola	29.0	54.0	17.2
Felső kereskedelmi iskola	29.0	35.0	36.0
Budapest			
Tanonciskola	21.0	7.0	72.0
Polgári iskola	20.0	15.0	65.0
Középiskola	22.5	63.0	14.4
Felső kereskedelmi iskola	23.5	35.0	38.2

Forrás: Asztalos, 1936. 106-107.⁸⁹¹

Részletesebb bontásban is vizsgálva a polgári, az érettségit adó középiskolai és a felső kereskedelmi iskolai tanulók szüleinek foglalkozását, megállapítható, hogy a bányászat, ipar és kereskedelem alsóbb rétegei a felső kereskedelmit, míg a közszolgálatban dolgozók és az értelmiségi réteg a gimnáziumokat preferálta gyermekei számára.

⁸⁹⁰ Önálló: iparos, kereskedő, őstermelő, tőkés, járadékos, Értelmiségi: köz- és magántisztviselő, szabadfoglalkozásúak, Segédszemély: munkás, szolga, altiszt. Asztalos József (1936): Nagy-Budapest oktatásügye. Statisztikai Közlemények, 81. kötet. Budapest. 106-107.

⁸⁹¹ A táblázat az alábbi források adatai alapján saját szerkesztés.

20. táblázat. A tanulók szüleinek foglalkozása az egyes iskolatípusokban 1933/34-es tanévben

Foglalkozás	Polgári iskola	Középiskolák	Felső kereskedelmi iskola
Östermelés			
Középbirtokos és bérlő	625	1639	73
Kisbirtokos és bérlő	8146	4534	332
Tisztviselő	584	1023	62
Munkás és cseléd	1781	404	52
Bánya és ipar			
Önálló	17 743	7498	841
Tisztviselő	965	1845	166
Egyéb alkalmazott	965	1845	166
Kereskedelem, hitel, közlekedés			
Önálló	7017	5680	814
Tisztviselő	3626	7444	888
Egyéb alkalmazott	12 590	3256	875
Közszolgálat és szabadfoglalkozás			
Köztisztviselő, katonatiszt	3511	9460	624
Pap és tanszemélyzet	1775	5109	198
Más önálló és tisztviselő	1834	5893	200
Polgári és katona altiszt	7979	2806	509
Nyugdíjas tisztviselő	2339	4373	669
Egyéb nyugdíjas	3794	1305	450
Tőkés és magánzó	302	525	85
Napszámos	1357	120	18
Árvaházi	854	248	100
Egyéb ismeretlen	4560	1856	349
Összesen	82 348	66 863	7471

Forrás: MSÉ, 1935. 302.⁸⁹²

Az összes felső kereskedelmi iskolai tanuló szüleinek társadalmi hátterét megvizsgálva, megállapítható, hogy az 1930-as évek elejéig iparos, kereskedői, tisztviselői réteg mellett az értelmiségi családfők aránya 17-11% körül mozgott, amely 1930-as évek közepétől 10% alá csökkent.⁸⁹³ Mindeközben közlekedésből (12%-ról 18%-ra) élő, illetve a köz- és magántisztviselői állásokat betöltő családfők aránya növekedett (9-13%-ról 20-30%-ra), addig megfigyelhető az önálló kereskedő, iparos családok arányának csökkenése (19%-ról 7%-ra).⁸⁹⁴

⁸⁹² A táblázat az alábbi források adatai alapján saját szerkesztés

⁸⁹³ 1932/33-as tanévben 20.74%, míg 1938/39-ben már csak 7.24%.

⁸⁹⁴ Asztalos, 1936. 106-107.

21. táblázat. Felső kereskedelmi iskolai tanulók szüleinek foglalkozási megoszlása az egyes tanévekben

Foglalkozás	1922/23	1926/27	1929/30	1935/36	1938/39
Östermelő (önálló vagy alkalmazott)	8.34	6.77	8.22	5.38	6.47
Önálló kereskedő	12.44	8.65	5.12	4.23	2.84
Kereskedő alkalmazott	18.94	13.88	12.82	11.66	14.93
Önálló iparos	7.32	8.25	7.03	5.89	3.98
Iparos alkalmazott	12.80	11.05	10.69	14.75	18.96
Értelmiségi	17.36	17.25	11.04	2.49	7.24
Magánzó	-	5.07	-	6.30	5.84
Alkalmazott (posta, vasút, altiszt...stb)	-	12.13	19.95	18.00	17.84
Köz- és magántisztviselő	9.22	12.79	21.86	29.72	17.63
Árvaházi	0.41	0.98	1.41	1.55	0.70
Egyéb	13.17	3.18	1.86	0.03	3.57

Forrás: Strobel, 1924, Luby, 1931.; Luby, 1936.; MNL OL⁸⁹⁵

Az 1920-as évektől a felső kereskedelmi iskolákban az egyre csökkenő önálló iparos, kereskedői réteg mellett átlag 30-33%-ban az alsóbb társadalmi rétegek gyermekei képviseltették magukat (hivatalnokként tevékenykedő segédszemélyzet az iparban, bányászatban, kohászatban, kereskedelmi és hitel szektorban, közlekedésben, közhivatalokban és az értelmiségi pályákon, a szabadpályákon alkalmazottként dolgozó altisztek és szolgák, valamint a kis- és törpebirtokosok, gazdasági munkások, napszámosok és cselédek).⁸⁹⁶

22. táblázat. Az alsóbb társadalmi-foglalkozások kategóriákból származó tanulók arányának alakulása a középfokú iskolákban (%)

Év	Polgári iskola	Tanítóképzők	Leány középiskolák	Felső kereskedelmi iskolák	Összes klasszikus középiskola
1925-26	40.9	24.1	7.6	37.4	20
1930-31	50.0	24.1	6.9	27.6	22.2
1937-38	51.8	25.1	7.5	31.1	18.5
1941-42	58.5	26.7	11.7	36.7	25.3

Forrás: Karády, 2012. 128.; MSÉ adatai alapján.

Karády Viktor kutatásai során arra világít rá, hogy a két háború között a felső kereskedelmi iskolák „harmadrészt – a már fent jelzett kategóriákból – népi elemekből töltöttek fel”.⁸⁹⁷

⁸⁹⁵ A táblázat az alábbi források adatai alapján saját szerkesztés. Strobel Ernő (1924): Statisztikai adatok az 1922/3. iskolaévről. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXXI. évf. 2. sz. 33-38.; Luby Margit (1931): A közép és alsófokú kereskedelmi oktatás statisztikája. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXXVIII. évf. 7. sz. 285-294.; Luby Margit (1936): Felső kereskedelmi iskoláink statisztikai táblái 1931/32. tanévtől 1935/36. tanév elejéig. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XLIII. évf. 10. sz. 546-547.; Felső kereskedelmi iskolák statisztikája 1938/39. iskolai évben. *Kereskedelmi Szakoktatás*, 1939. XLVI. évf. 4. sz. 178-180. Felső kereskedelmi iskolák főigazgatóságának jelentése az 1922/23. tanévről. MNL OL VKM K503 – 1923 – 88. cs. – 9. t. 107141 a.; Felső kereskedelmi iskola beiratkozott tanulóinak megoszlása tankerület szerint az 1935/36. tanévben. MNL OL VKM K503 – 1932-1936 – 158. cs. – 10. t. – 612.

⁸⁹⁶ Karády Viktor (2012): A diplomás értelmiség népi rekrutációjának alakulása 1945 előtt és után. In: Karády Viktor – Nagy Péter Tibor (szerk.): *Iskolázás, értelmiség és tudomány a 19-20. századi Magyarországon*. Wesley János Lelkészépző Főiskola, Budapest. 128-129.

⁸⁹⁷ U.o. 131.

VI. 5. A budapesti felső kereskedelmi iskolák és tanulók 1867-1945 között

A XIX. század közepére Pest és Buda az ország fontos gazdasági, politikai és egyúttal kulturális központjává vált. Az 54 ezer lakosú Buda és a 16 ezer lakosú Óbuda 1873-ban egyesült a 200 ezer lakosú Pesttel. Budapest – melyet az 1870-es évektől igyekeztek a városfejlesztés révén a Monarchia másik fontos központjává fejleszteni – lakosainak a száma gyorsan emelkedett az 1880-ban számlált 371 ezerről 1910-re elérte 880 ezer főt, a nagy arányú növekedés elsősorban a bevándorlóknak (1880 és 1910 között bevándorlók aránya 72%) volt köszönhető.⁸⁹⁸ A fővárosban letelepedők jelentős részét tette ki a gazdasági életbe aktívan bekapcsolódó zsidó lakosság (arányuk 1910-ben meghaladta a 23%-ot). A dualizmus időszakában Budapesten összpontosultak a modern szektorok: a nagyipar, a nagykereskedelem és a bankrendszer.⁸⁹⁹ Magyarországon 1910-ben a 20.8 milliónyi lakosságnak csak 4.2%-a élt a fővárosban, de itt dolgozott a gazdaság nem agrár szektoraiban (ipar, kereskedelem, szállítás) 15.4%, valamint a közszolgáltatásban és szabad pályákon működő értelmiség 15.9%-a, illetve itt szolgált a házi cselédek 19%-a is.⁹⁰⁰ A gazdaság modern szektoraiban a foglalkoztatás 1880 és 1910 között négyszeresére növekedett (80 ezerről 314 ezerre). A századfordulóra Budapest egyúttal a pénzügyi és a hitélet legfontosabb központjává vált. „A bankok átvették a budapesti nagykereskedők szerepét is.”⁹⁰¹ A termény és állatkereskedelemből felhalmozott tőkét egyrészt a bankszektorba fektették be.

A korszakban az oktatásügy jelentős fejlődésnek indult, a népoktatási intézmények mellett újabb középfokú iskolatípusok is megnyitották kapuikat, melyek már részben a szakképzés felé orientáltak: például a hatosztályos reáliskolák, illetve létrejött az egyre inkább már polgári igényeket is kielégítő Kereskedelmi Akadémia. A magán kereskedelmi iskolák között meg kell említeni Röser Miklós által 1853-ben alapított alsófokú kereskedelmi iskolát, mely 1874-ben vált középfokúvá.

A kiegyezés után a fejlődési folyamat újabb lendületet vett (sorra nyíltak a fővárosi fenntartású iskolák is), azonban ténylegesen csak a XIX. század végén szerveződtek meg az iparostanonc-iskolákkal párhuzamosan és azok mintájára a főváros által fenntartott első alsófokú (1886 két iskola működött Budán és a IX. kerületben), valamint középfokú kereskedelmi iskolák (az első kettő 1884-ben a vízivárosi és VI. kerületi terézvárosi polgári iskolák felső osztályaiként), melyek eleinte valamely polgári iskolával kapcsolatosan működtek, majd az 1890-es évektől önálló vezetés alá kerültek.⁹⁰² Az 1880-as évek elején a Budapesti Dunántúli Kereskedelmi Társulat elsők között kezdeményezte a II. kerületi budai polgári iskola fölé három évfolyamos közép kereskedelmi iskola létrehozását, nem sokkal később a VI. kerületi kereskedők is hasonló – kereskedelmi szaktanfolyam – képzés szükségességét fogalmazták meg, végül mindkét iskola 1884-ben nyílt meg. A magánintézmények sorában 1889-ben nyitotta meg kapuit Aranyosi Miksa kereskedelmi iskolája.

A fővárosi fenntartású közép kereskedelmi iskolákban 1884-ben négy tanteremben 162, míg 1890-ben már közel 20 tanteremben több mint 800, majd a 19-20. század fordulóján 1100 tanuló tanult, illetve 1888-tól megnyíltak az első női kereskedelmi

⁸⁹⁸ Katus, 2012. 410-411.

⁸⁹⁹ Amíg 1910-ben Budapesten élt az ország lakosainak 5%-a, addig az az összes ipari keresőnek 18%-a és gyári munkásoknak 28%-a. Katus, 2012. 463.

⁹⁰⁰ Nagy Mariann (2010): Budapest nemzetközi város gazdasága a 19-20. század fordulóján. In: Barta Györgyi – Keresztély Krisztina – Sipos András (szerk.): *A „világváros” Budapest a két századfordulón.* Napvilág, Budapest. 61.

⁹⁰¹ Nagy M. 2010. 72. 81.

⁹⁰² Mann Miklós (2002): *Budapest oktatásügye 1873-2000.* Önkönet, Budapest. 29-30.

tanfolyamok is.⁹⁰³ 1900/01-es tanévben a Budapesti Kereskedelmi Akadémia, a Röser- és Aranyosi-féle magániskolák mellett a II., a VI. és IX. kerületben működött községi felső kereskedelmi fiúiskola. Ez utóbbi három iskola diáksága 1894/95-ben még csak mindössze kétszer annyi volt, mint a három magániskoláé együttesen.⁹⁰⁴

Az 1901-től az immáron jelentős ipar- és világvárossá is váló főváros tanügyi osztályának élére Bárczy István került, akinek munkássága meghatározó volt a főváros életében. Bárczy úgy vélte a nevelés és a művelődés egyszersmind „a nép gazdasági előhaladásának legbiztosabb eszköze, ezért a gyermekeket a gyakorlati életre kell felkészíteni, mivel minden nép jövője attól függ, milyen hatékony munkaerővel bír” ennek szellemében tevékenykedett 1906-os polgármesterré választását követően is.⁹⁰⁵ Bárczy időszakában a szakképzés is jelentős változáson ment keresztül, sorra nyíltak a tanonciskolák, 1909-re elkészültek a szakirányú iskolák újabb tantervei a szükséges tankönyvekkel együtt. A világháború előtt már hét kereskedőtanonc-iskola működött Budapesten, és 1912-től megkezdődött az iskolák szakosítása, azaz a szakmák szerinti megszervezése, átalakítása is. 1908-ban megnyitotta kapuit a negyedik felső kereskedelmi iskola is a VIII. kerületi Vass utcában, mely az 1910-es évekre az ország leglátogatottabb kereskedelmi iskolájává vált (1913/14-ben 5 felső kereskedelmi iskolában 2149 fő, majd 1918/19-ben 10 iskolában 3606 fő tanult).⁹⁰⁶ 1911-ben létrejött a főváros első önálló női felső kereskedelmi iskolája is, mely immáron középfokú végzettséget kínált a lányok számára is (1913/14-ben összesen 16 alsó- és középfokú kereskedelmi leányiskolában 1207 fő, míg 1918/19-ben 24 iskolában 1568 fő tanult). A fővárosi szakképzés lendületes fejlődését az első világháború törte meg és 1916/17-től már csak a női tanfolyamok működtek magas tanulói létszámmal.⁹⁰⁷

A XIX-XX. század fordulóján a fővárosban működő hat középfokú kereskedelmi iskola közül három volt községi fenntartású intézmény. A 23. táblázat alapján a tanulók felekezeti összetételét vizsgálva, jól látható, hogy a tanulók döntő többsége – az országos kereskedelmi iskolai 50%-os átlagot is meghaladva – átlag 66%-a az izraelita felekezethez tartozott, a három magánfenntartású intézményben a zsidó diákok aránya 80% körül volt. Azonban nem csak a magán és községi, hanem a három községi iskola tanulóinak felekezeti megoszlása között is jelentős különbség volt, hiszen amíg a II. kerületi községi fiúiskola tanulóinak 1896/97, 1900/01, 1910/11-es tanévekben 23-26% körül volt a zsidó tanulóinak az aránya, addig a VI. (78-76-78%) és IX. (41-43-48%) kerületi iskolában ennek két-háromszorosa.⁹⁰⁸

⁹⁰³ U.o. 30.

⁹⁰⁴ 1894/95-ben a budapesti községi felső kereskedelmi iskolákba 2045 tanuló iratkozott be, míg a gimnáziumokba és a reáliskolákba 6688 fő, tehát a középfokon továbbtanuló diákok közül háromszor annyian választották a klasszikus középiskolákat, mint a kereskedelmi. Bódy Zsombor (2006): *Mobilitás és iskolarendszer*. In: Kövér György (szerk.): *Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon*. Századvég, Budapest. 770.

⁹⁰⁵ Bárczy István (1903): A főváros iskola-ügyeiről. *Magyar Pedagógia*, XII. évf. 129-144.; illetve Bárczy István fővárosi oktatásügyben betöltött szerepéről részletesebben lásd Mann Miklós munkáit, Mann Miklós (1996): Budapest oktatásügye a dualizmus korában. *Új Pedagógiai Szemle*, XLVI. évf. 4. sz. 68-70.; valamint Erdei Gyöngyi (1991): *Fejezetek a Bárczy-korszak történetéből*. Budapest Fővárosi Önkormányzat, Budapest.; Németh András (1994): A főváros közoktatásügyének fejlesztése és Bárczy István várospolitikai programja. *Budapesti Nevelő*, 2. sz. 3-10.

⁹⁰⁶ Mann, 2002. 96., illetve Budapest félévszázados fejlődése 1873-1923. Budapest Székesfőváros Statisztikai Közleményei 53., Budapest. 1925.

⁹⁰⁷ 1912/13-es tanévben 14 tanfolyamon 1200 leány növendék vett részt, míg 1918/19-ben már 103 tanfolyamon több mint 5000. Mann, 2002. 87.

⁹⁰⁸ Az egyes iskolák tanulóinak létszámát és felekezeti megoszlását lásd részletesebben a melléklet 15., 16. és 17. illetve e fejezet 20. táblázatában.

Az első világháború előtt még két újabb (VII. és VIII. kerületi) községi felső kereskedelmi iskola nyitotta meg a kapuit, ám tanulóik felekezeti összetétel nem változott jelentősen (zsidó tanulók aránya 1910-ben is 50% körül volt figyelmen kívül hagyva az Aranyosi és a Röser magániskolát, míg a két újabb iskolában 74-71%).⁹⁰⁹

23. táblázat. Fővárosi felső kereskedelmi iskolák tanulóinak felekezeti megoszlása 1900/01. tanévben

Budapesti iskolák	Kereskedelmi Akadémia		II. ker.		VI. ker.		IX. ker.		Aranyosi magániskola		Röser magániskola	
	Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fő	%
Római katolikus	52	14.20	138	56.56	64	17.93	143	44	12	8.76	23	13.15
Görög keleti	2	0.55	1	0.41	-	-	3	0.92	1	0.73	3	1.71
Evangelikus	13	3.55	7	2.86	11	3.08	9	2.77	3	2.19	13	7.43
Református	5	1.37	14	5.74	5	1.40	17	5.23	9	6.57	3	1.71
Unitárius	-	-	1	0.41	-	-	-	-	1	0.73	-	-
Izraelita	294	80.33	83	34.02	277	77.59	153	47.08	111	81.02	133	76.00
Összesen	366	100	244	100	357	100	325	100	137	100	175	100

Forrás: Kaunitz, 1902. 26.⁹¹⁰

A vizsgált fővárosi iskolákban (Budapesti Kereskedelmi Akadémia, II.; VI.; IX. kerületi községi iskolák) az 1896/97-es tanévben a tanulók szüleinek foglalkozási megoszlását tekintve megállapítható, hogy többségében (40.5%) az önálló iparos, kereskedő, 23.5%-ban köz- és magántisztviselő, valamint 9%-ban az értelmiségi családok járatták gyermekeiket. Az izraelita felekezetű kereskedő iparos szülők magas száma az országos arányokhoz igazodott XIX-XX. század fordulóján. (A kereskedelemről élő fővárosi népesség 60%-a zsidó volt, illetve az önálló vállalkozók (47%) és magántisztviselők (52%) között is magas arányban képviseltették magukat.)⁹¹¹

24. táblázat. Fővárosi felső kereskedelmi iskolai tanulók szüleinek foglalkozási megoszlása 1900/01. tanévben

Budapesti iskolák	Kereskedelmi Akadémia		II. ker.		VI. ker.		IX. ker.		Aranyosi		Röser	
	Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fő	%
Foglalkozás												
Értelmiségi	83	22.11	88	35.48	77	21.69	65	19.29	9	6.92	51	20.73
Kereskedő	172	46.87	41	16.53	137	38.69	98	29.08	70	53.85	115	46.75
Iparos	57	15.53	37	14.92	50	14.09	94	27.89	11	8.46	11	4.47
Östermelő	16	4.36	13	5.24	13	3.66	4	1.19	12	9.23	34	13.82
Magánzó	36	9.81	13	5.24	25	7.04	51	15.13	15	11.54	22	8.94
Egyéb (tisztviselő)	3	0.82	34	13.71	53	14.93	3	0.89	13	10.00	13	5.29
Alkalmazott	-	-	22	8.87	-	-	22	6.53	-	-	-	-

Forrás: Kaunitz, 1902.⁹¹²

A XIX-XX. század fordulóján a fővárosi hat felső kereskedelmi iskolai tanulók szüleinek foglalkozási megoszlása az értelmiségi családok (26%) arányának növekedésétől eltekintve nem változott jelentősen, továbbra is többségében az izraelita felekezetű (66%) kereskedő (39%), iparos (15%) és a keresztény felekezetű értelmiségi réteg küldte gyermekét ebbe az

⁹⁰⁹ Lásd részletesebben a melléklet 17. és 18. táblázatát.

⁹¹⁰ A táblázat az alábbi források adatai alapján saját szerkesztés. Kaunitz Lajos (1902): Felső kereskedelmi iskolák az 1900/01. tanévben. *Kereskedelmi Szakoktatás*, X. évf. 1. sz. 18-23

⁹¹¹ Katus, 2010. 276.

⁹¹² A táblázat az alábbi források adatai alapján saját szerkesztés.

iskolatípusba. Az iskolákat egyenként is megvizsgálva jól látható, hogy amíg magániskolákban (Akadémia, Aranyosi, Röser-iskola) az önálló kereskedők aránya 49%, addig községi iskolákban csak 28% és magasabb (13%) a tisztviselő apák aránya.⁹¹³ Megjegyzendő, hogy az önállóak aránya községi iskolában átlag 20%, míg magániskolában átlag 45%, tehát a kereskedő, iparos alkalmazotti réteg többsége a községi felső kereskedelmi iskolát választotta gyermekének.

Érdekes egy pillantást vetni a budapesti polgári iskola tanulóinak összetételére is, mivel a felső kereskedelmiben többségében a polgárit végzettek folytatták tanulmányaikat és tudvalevő, hogy a zsidó kispolgárság körében népszerű polgári iskolából előszeretettel küldték gyermekeiket felső kereskedelmi iskolába. A XIX-XX. század fordulóján 49%-ban katolikus és 39%-ban izraelita tanulók szüleinek a polgári községi iskolákban 29%-a önálló iparos, kereskedő, 27%-a iparos, kereskedő alkalmazott, míg 25%-a köz- és magántisztviselő apától származott (az önálló iparos, kereskedőknek 48%-a, az alkalmazottnak 50% volt izraelita felekezetű, tehát ha a diákok között nem is, de az önálló szülők között itt is felülreprezentált volt az izraelita felekezet).⁹¹⁴ A fővárosi községi főreáliskolában az 1900-as évek elején az önálló szülők aránya 44%, az alacsonyabb társadalmi helyzetű családokból érkezőké 24-26%, egyharmad tisztviselő és értelmiségi, míg 12% köztisztviselő és katonatiszt gyermeke volt. Tehát a három iskolatípus közül a felső kereskedelmi iskolában volt a legmagasabb a tehetős vagyonosabb, önállóak gyermekeinek aránya. Amíg 1900-ben a hat fővárosi községi felső kereskedelmi iskola tanulóinak átlag 47%-a származott önálló iparos, kereskedő családból, addig a polgári iskolai tanulóknak 29%-a és a főreáliskolákban 44%-a. A községi kereskedelmi iskolákat összehasonlítva a magániskolákkal megállapítható, hogy ez utóbbi 5%-ával szemben a községi kereskedelmi iskolákban jóval magasabb volt a tisztviselői, alkalmazotti (19%) szülők gyermekeinek száma. Az 1910/11-es tanévben a fővárosi iskolákban (Aranyosi és a Röser magániskolát figyelmen kívül hagyva) ha nem is jelentősen, de csökkent az iparos, kereskedő (33%) és az értelmiségi (10%-ra) családfők aránya, míg a tisztviselőké (22%) nem változott.⁹¹⁵

Összességében megállapítható, hogy a fővárosi magán, községi és állami iskolák tanulóinak felekezeti összetétele és családi háttere között jelentős különbség volt, ennek részben magyarázata, hogy amíg a községi iskolákban tanulóknak 50%-a, addig magániskolákban 20%-a volt tandíjmentes, illetve a községi iskolák tandíja között is volt különbség, így érthető módon a szegényebb alsóbb rétegek az alacsonyabb tandíjú, például II. kerületi iskolába küldték fiaikat, ezt jelzi, hogy itt az önálló szülők aránya mindössze 26%. (Amíg az 1904/05. tanévben V. kerületi Aranyosi magániskolában például a diákok 0.5%-a származott munkás, altiszti vagy szolga apától, addig a II. kerületi iskolában 33%, a IX. kerületiben 29%, VI. kerületiben 17%, Akadémián 2%.)⁹¹⁶

Az első világháború utáni gazdasági nehézségek a fővárost is létszámcsökkentésre és több intézmény bezárására kényszerítették (1923. évi. 35. tc.). Az 1923/24-es tanévben egyéb iskolák mellett öt iparostanonc- és kereskedőtanonc-iskolát, három női kereskedelmi tanfolyamot és két női ipari tanfolyamot szüntettek meg. Mindemellett több mint 900 tanárt (154 férfit és 765 nőalkalmazottat) bocsátottak el, köztük 14 felső kereskedelmi iskolai tanárt és 7 leányipar-tanonciskolai tanítónőt és 505 szaktanítót.⁹¹⁷ Az 1920-as évek

⁹¹³ Az egyes fővárosi iskolai tanulók szüleinek foglalkozását lásd a melléklet 19. és 20. táblázatban.

⁹¹⁴ Megjegyzendő, hogy az önálló iparos kereskedőknek 50%-a kisiparos és kiskereskedő volt, tehát a tanulók kétharmada zsidó kisiparos vagy kiskereskedő családból származott. A polgári iskolák tanulóinak rekrutációs vizsgálatát lásd részletesebben Andor, 1997. 38-385.

⁹¹⁵ Az arányok részletesebb megoszlását lásd a melléklet 19. táblázatában.

⁹¹⁶ Bódy, 2006. 772.

⁹¹⁷ Mann Miklós (2002): *Budapest oktatásügye 1873-2000*. Önkönet, Budapest. 109.

végén, majd a 1930-as években a különböző szakiskolák 40%-a a fővárosban működött és a szakiskolai tanulók 53%-a ezen iskolák valamelyikét látogatta.⁹¹⁸ Budapesten 1925 és 1935 között a tanulói létszám 10%-al, a főváros környékén 60%-al nőtt.⁹¹⁹ A háborút követően 1920-ban négy évfolyamossá váló 13 felső kereskedelmi iskolát 4278 tanuló látogatta, majd 1930-as évekre az iskolák száma 14-re, míg tanulóké közel 4800 főre emelkedett. A korszak többi középiskolájához hasonlóan a felső kereskedelmi iskolák is jelentős fejlődésén mentek keresztül, ami az intézmények felszereltségét, a tantermek számának és berendezésének gyarapodását illeti. Az 1940-es években a megnövekedett tanulói érdeklődés miatt a felső kereskedelmi iskolák többsége újabb osztályokat indított (1940/41-ben már 6216 tanuló iratkozott be valamely fővárosi felső kereskedelmi iskolába, miközben a fővárosi községi gimnáziumokba és reáliskolákba 2754 fő, az összes fővárosi gimnáziumba 21 266 fő és reáliskolába 395 fő, azaz a fővárosi középiskolai tanulóknak 28%-a látogatta a felső kereskedelmi iskolákat),⁹²⁰ azonban 1943-tól a háború okozta nehézségek miatt egyre nehezebbé vált az oktatás megszervezése.

Az 1930-as évek közepétől a fővárosi ifjúság egyre nagyobb hányada fordult a gyakorlati, ipari és kereskedelmi iskolák felé (1920/21-ben 12 621 iparostanonc és 856 kereskedőtanonc, míg 1940/41-ben az iparostanoncok száma 17 933 főre, míg a kereskedőtanoncoké 2191 főre növekedett). A tanonciskolák mellett az 1927. évi törvénnyel középiskolák mintájára átszervezett polgári iskolák is fejlődésén mentek keresztül és népszerűségük is növekedett. Az ország polgári iskoláinak 40%-a Budapesten és környékén működött (98 iskola), a tanulóinak száma országosan 90 ezer, míg Budapesten 40 ezer körül mozgott.⁹²¹ A polgári iskolát végzettek jelentős része a felső kereskedelmi iskolákban folytatta tanulmányait. Amíg 1910/11-ben 33 községi polgári iskolába 15 481 fő, addig 1940-ben működő 52 községi polgári iskolába 20 586 fő iratkozott be.⁹²² Tehát a polgárit végzettek növekvő aránya egyúttal a felső kereskedelmibe jelentkezők számát is növelte a korszakban.

Az első világháborút követően megváltozott politikai légkör érzékelhető a fővárosi felső kereskedelmi iskolák diákságának összetételében is, ugyanis az 1920/21-es tanévet vizsgálva látható, hogy részben a felvételi vizsga bevezetésének is köszönhetően az izraelita felekezetű fiú tanulók aránya minden községi intézményben csökkent (a korábbi 62%-ról átlag 37%-ra), míg a keresztény – azon belül is a katolikus (49%) – felekezetű diákok aránya nőtt (63%). A zsidó diákok számának csökkenése és a katolikusok emelkedése az 1940-es évek közepéig folytatódott (8 főváros felső kereskedelmi iskolában 1930/31-ben a zsidó tanulók átlag 27.5%-ban, 1940/41-ben már csak 11.5%-ban képviseltették magukat, míg a katolikus átlag 70%-ban).⁹²³ Az 1940-es évek elején bekövetkező zsidó tanulói létszám csökkenésében szerepe volt a VKM által az 1939. évi második zsidótörvény IV. törvénycikkéhez kapcsolódóan a középiskoláknak megküldött bizalmas utasításnak, melyben a 6%-os kvótát a középiskolák első évfolyamaira is kiterjesztették.⁹²⁴

⁹¹⁸ Mann, 2002. 131.

⁹¹⁹ Mann, 2002. 128.

⁹²⁰ Kalmár Ella (2004): Statisztikai Adattár Budapest alsó- középfokú iskoláiról, 1873/74-1945/46. In: Feitl István – Sipos András (szerk.): *Iskolák, diákok, oktatáspolitikai a 19-20. században*. Napvilág, Budapest. 214.

⁹²¹ Mann, 2002. 129.

⁹²² Budapest 1873-tól napjainkig. A Székesfővárosi Statisztikai Hivatal Zsebkönyve. Budapest, 1945. 200-219.

⁹²³ Az egyes iskolák tanulóinak felekezeti megoszlását lásd a melléklet 16. és 17. táblázatában.

⁹²⁴ A VKM V/1. Ügyosztályának 1939 kiadott bizalmas utasítása szerint a középiskolák első osztályaiban 40 fő közül maximum 2-3 fő (6%) lehetett zsidó tanulók aránya, 1940-ben a 6%-os kvótát a felsőbb osztályokra is kiterjesztették és ezt megkerülendő indított 1939/40-től Madách Imre, Kölcsey Ferenc és a Berzsenyi Dániel Gimnázium párhuzamos „A” keresztény és „B” zsidó osztályokat. MNL OL VKM K592 – 1940 –

Az 1920-as évek végén a fővárosi szakiskolai tanulók száma meghaladta 26 000 főt. 1928/29-es tanévben a főváros iskoláiba beiratkozott 125 254 tanuló közül 2917 fő fiú felső kereskedelmi iskolába, 1398 fő pedig női felső kereskedelmi iskolába járt, míg kereskedelmi tanfolyamokat 578 fő látogatta.⁹²⁵

Megvizsgálva a két háború között működő fővárosi fiú felső kereskedelmi iskolai tanulók szüleinek foglalkozási összetételét, nem meglepő módon már 1920/21-ben a gyermekeiket kereskedelmi iskolába küldő iparos és kereskedő családok számának csökkenését (átlag 21%-ra, ebből a nagyiparos és nagykereskedők aránya csak 6%) és ezzel párhuzamosan a köz- és magántisztviselők arányának (37%-ra melyből 23%-ot a köztisztviselők tették ki) növekedését tapasztalhatjuk.⁹²⁶ Az 1930-as évek konszolidációs időszakában a vizsgált nyolc fiúiskola tanulóinak többsége iparos, kereskedő (30.5% ebből 16.5% iparos és 14% kereskedő, valamint ezen kívül 5% iparos, kereskedő segédszemélyzet) és köz- és magántisztviselői (27% ebből 14% az iparos, kereskedelmi tisztviselő és 13% köztisztviselő) családból származott, ami nem változott jelentősen az 1940-es évekre sem, csupán nőtt az iparos és kereskedő személyzetként családját eltartó szülők aránya (5%-ról 18%-ra), míg csökkent az értelmiségiek aránya 9%-ról 4%-ra (1940/41-ben 27% önálló iparos, kereskedő, valamint 24% köz- és magántisztviselő). Az egyes iskolák tanulóinak felekezeti és társadalmi háttere között jól láthatóan volt különbség, hiszen amíg az V. kerületi Budapesti Kereskedelmi Akadémia, a VI., VII. és VIII. kerületi községi, állami iskolák esetében, ha csökkent is, ám mindvégig viszonylag magas volt a zsidó diákok aránya, addig az I. II. és IX. kerületi intézményekben jelenlétük alacsonyabb, mely egyrészt a kerületek lakosainak összetételéből, másrészt számuk tudatos csökkentéséből adódott. Például a II. kerületi iskola vezetése törekedett a zsidó tanulók számának csökkentésére. Az V., VI., VII. és részben a VIII. kerületi iskolákban nem meglepő a zsidó tanulók magasabb aránya, mivel tudvalevő, hogy a zsidó lakosság nem egyenlően oszlott el a főváros kerületeiben, hanem elsősorban három kerületben összpontosultak: az V., a VI. és VII. kerületben, azaz a Lipót-, Teréz-, és Erzsébetvárosban.⁹²⁷

A korszakban működő fővárosi női felső kereskedelmi iskolák leány tanulóinak felekezeti és társadalmi összetételét vizsgálva megállapítható, hogy a többi középiskolához hasonlóan a fővárosi kereskedelmi iskolákban is a keresztény, azon belül is a katolikus felekezet képviseltette magát a legnagyobb arányban (1920/21-ben 58% katolikus, 24% izraelita), melyet eleinte még az izraelita felekezet követett, azonban a 1940-es évekre arányuk jelentősen csökkent (1930/31-ben 66% katolikus, 18.5% izraelita, 1940/41-ben 77% katolikus, 5% izraelita felekezet). A zsidó tanulók számának csökkentésére való burkolt törekvés nem csak a II. kerületi fővárosi fiúiskolában volt tetten érhető, hanem például a Katolikus Nőtisztviselők és Női Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Szövetsége által fenntartott, majd 1925-től Zichy Pallavicini Edina örgrófnő nevét viselő IV. majd 1933-tól IX. kerületben működő katolikus női felső kereskedelmi iskolában is. Dr. Szirmayné Biloveszky Emília az iskolában eltöltött három esztendőre való visszatekintése során 1923-ban a volt osztálytársaihoz és az akkori tanulókhöz egyaránt szólva az iskola feladatait, érdemeit méltatva a következőképpen fogalmazott: „*Ne*

771. cs. – 3.t – 54654. ikt.; K. Farkas Claudia (2010): *Jogok nélkül. a zsidó lét Magyarországon. 1920-1944.* Budapest, Napvilág Kiadó, Budapest. 244.

⁹²⁵ Schack – Vincze, 1930. 344.

⁹²⁶ Lásd részletesebb bontásban a melléklet 18.; 19. és 20. táblázatában.

⁹²⁷ A Lipótvárosban lakott a nagy- és középpolgárság, a VI. és VII. kerületben a kispolgárság (nagy számú ortodox zsidó lakossággal). 1910-ben is e három kerületben élt a zsidó lakosság 68%-a. Katus László (2010): Budapest népeisége, népesedése és társadalma a 19-20. század fordulóján. In: Barta Gyöngyi – Keresztély Krisztina – Sipos András (szerk.): *A „világváros” Budapest a két század fordulóján.* Napvilág, Budapest. 281-282.

*felejtették, hogy valóságos nemzetmentő munkát teljesítettek azzal, hogy egy idegen fajt kizorítva keresztény szellemet és erkölcsöt viszték pályáitokra.*⁹²⁸

A szülők foglalkozási megoszlására tekintve, látható, hogy a két háború között többségében (51%-ban) a köz- és magántisztviselő, valamint az értelmiségi réteg leányai (1920/21-ben 23% köztisztviselő, 13% magántisztviselő, 15% értelmiségi, 16% iparos és 11% kereskedő, 1930/31-ben 27% köztisztviselő, 8% magántisztviselő, 16% értelmiségi, 10% iparos és 6% kereskedő, míg 1940/41-ben 23% köztisztviselő, 17% magántisztviselő, 8% értelmiségi, 8% iparos és 10% kereskedő családból származott) képviseltették magukat a fővárosi felső kereskedelmi iskolákban.⁹²⁹

Bár a fővárosi iskolák is szerették volna csökkenteni egy-egy tanév végén az elégséges, illetve az egy vagy több tárgyból megbukott tanulók számát, azonban ezt a két világháború között sem sikerült megvalósítani, ugyanis amíg 1910-ben a tanulók 40%-a, addig 1920-ban 52%-a, 1930-ban 43%-a és 1940-ben 46%-a fejezte be éves tanulmányait elégséges átlaggal. Az elégséges tanulmányi átlag a lányoknál is igen magas, amíg a háború előtt 17%, addig a két háború között átlag 47% (1920-ban 50%, 1930-ban 45.5%, 1940-ben 46%), bár a jelesek aránya magasabb volt mint a fiúknál (jeles tanulmányi eredmény a fiúknál és a lányoknál: 1910-ben 6-17%, 1920-ban 7-16%, 1930-ban 3.5 - 5.6%, 1940-ben 4.3 – 6.5%).⁹³⁰ Tehát az elégséges tanulmányi eredmény mind a fiúknál, mind a lányoknál a fővárosban is mindvégig 50% körül mozgott. Ha viszont a tanulmányaikat érettségivel lezáró fiúk és lányok tanulmányi eredményét hasonlítjuk össze, akkor már az eltérés jóval jelentősebb. Ugyanis a fővárosban kereskedelmi érettségit szerzett lányoknak az 1920-as és 30-as években csak átlag 3%-a, illetve 1940/41-ben valamivel magasabb mint 12%-a tett sikertelen érettségi vizsgát, valamint igen magas volt a jelesen vizsgázók aránya (1920-ban 26%, 1930-ban 19%, 1940-ben 14%), míg a fiúknak 1920-ban 10%-a, 1930-ban 26%-a, 1940-ben 21%-a bukott meg egy vagy több tárgyból, illetve a jelesen teljesítők aránya is jóval alacsonyabb volt (1920-ban 7%, 1930-ban 6%, 1940-ben 9%).⁹³¹

⁹²⁸ Lásd a visszaemlékezés rövid részletét Bakács György (szerk. 1924): A Katholikus Tisztviselők és Női Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Szövetségének az Angolkisasszonyok Budapesti Intézetével Kapcsolatos Női Felső Kereskedelmi Iskolájának X. értesítője az 1914-1924. iskolai évről. Stephaneum Nyomda, Budapest. 11-13.

⁹²⁹ Lásd részletesebben a melléklet 20. táblázatában.

⁹³⁰ Az egyes tanévek tanulmányi eredményeit a főváros vonatkozásában lásd részletesebben a melléklet a 21. táblázatában.

⁹³¹ Az egyes tanévek érettségi eredményeit a főváros vonatkozásában lásd a melléklet a 22. és 23. táblázatában.

VI. 6. Felső kereskedelmi iskolát végzett tanulók pályaválasztása 1860-1945 között

A dualizmus kori Magyarország felső kereskedelmi iskolát végzett tanulóinak pályaválasztására vonatkozóan a korabeli statisztikák szolgálnak némi információval. A Vincze Frigyes és Schack Béla által is ismertetett első felmérés 1860 és 1901 között összesítette a végzetek pályaválasztását, majd ez 1910-ben kiegészült az 1901 és 1910 között sikeres érettségit tettek foglalkozási megoszlásával. Az adatfelvételt a felső kereskedelmi iskolák királyi főigazgatósága az 1910. évi népszámlálás alkalmával tette a kutatás tárgyává.

A felső kereskedelmi iskolákban 1860 és 1901 között összesen 16.968 tanuló végzett, közülük meghalt 448, míg nem ismerjük a foglalkozását 2107 főnek.⁹³² A 16.968 tanuló közül 2162 fő végzett 1887-ig, a többség 14.806 fő az utolsó 15 esztendőben. A korabeli statisztika alapján összesen 14.413 főről tudjuk, hogy az iskola elvégzése után a munkaerőpiac mely területén nyert állást. A felső kereskedelmi iskolát végzetteknek 52%-a helyezkedett el a kereskedelemhez leginkább köthető pályán (24%-uk az árukereskedelemben, 21%-uk pénzügyintézetekben, 6%-uk biztosítóknál dolgozott). Ám a további 37%-uk is hasznosította kereskedelmi ismereteit, elsősorban ipari vállalatoknál, a közigazgatásban, a közlekedésben és a mezőgazdaságban könyvelői és számviteli állások betöltése során, tehát összességében az iskolát végzettek csupán 11%-a döntött úgy, hogy az iskola adta szakképzettségétől teljesen eltérő foglalkozást választ (pl. diplomás, katonai pályát).⁹³³ Az 1910. évi népszámlálást követően elkészült statisztikai jelentés alapján az 1860 és 1910 között végzett 33.000 tanuló közül 23.125 fő foglalkozására nézve rendelkezünk információval. Az utolsó tíz év adatait (1860-1910) is figyelembe véve, a tanulók átlag 21%-a az árukereskedelemben, 25%-a pénzügyintézetekben, 5%-a biztosítóknál helyezkedett el, míg 14% az iparban, 12% a közlekedésnél, 10% a közigazgatásban és 6% a mezőgazdaság területén nyert alkalmazást. Ténylegesen az árukereskedelemben a tanulóknak csak 24-21%-a vállalt munkát, azok közül is egyre kevesebb volt az önálló kereskedők aránya, hogy valójában mennyivel csökkent az arányuk azt 1910. évi adatfelvétel mutathatná, azonban annál nem rendelkezünk kellően részletes adatsorral, így csak az állapítható meg, hogy a végzetek többsége 39%-a pénzügyintézetnél, 37%-a az árukereskedelemben, 15%-a az iparban és 9%-a a közlekedés területén helyezkedett el.⁹³⁴ Ugyan nem rendelkezünk pontos adatokkal az egyes ágazatok felekezeti szerinti megoszlásáról, azonban feltételezhetően az árukereskedelemben, pénzügyintézeteknél és biztosítóknál elhelyezkedő kereskedelmi végzett tanulók többsége az iskolákban magát 50%-ban képviselő izraelita felekezethez tartozott.⁹³⁵

⁹³² Schack, 1903. 76.; Felső kereskedelmi iskoláink látogatottsága és végzett növendékeinek jelenlegi foglalkozása II. *Kereskedelmi Szakoktatás*, 1901/02. X. évf. 8. sz. 368-371.

⁹³³ U.o.

⁹³⁴ Schack–Vincze, 1930.

⁹³⁵ Tudvalevő, hogy a modern bankrendszer 60-70%-át a zsidó tőke teremtette meg, amelyben 1910-ben egyes becslések szerint az önálló zsidók arány elérte a 85%-ot. Részesedésük a nagykereskedelemben 50-60%, míg a kereskedelemben összességében 1910-ben 54% volt. Karády, 2000. 24.

25. táblázat. Felső kereskedelmi iskolát végzett (érettségi szerzett) tanulók pályaválasztása

Foglalkozás	1860-1901		1860-1910		1910	
	Végzett tanulók száma	%	Végzett tanulók száma	%	Végzett tanulók száma	%
Árukereskedelem	3519	24.41	2278	9.85	605	37.27
Kereskedelmi alkalmazott			2673	11.56		
Pénzügyintézet	3083	21.39	5691	24.61	630	38.81
Biztosító	898	6.23	1043	4.51		
Ipari vállalat	1849	12.82	569	2.46	249	15.34
Ipari alkalmazott			2625	11.35		
Közlekedési vállalkozásnál alkalmazott	1631	11.31	1126	4.87	-	-
Posta, vasút, hajózási tisztviselő	-	-	1568	6.78	139	8.58
Közigazgatás	1187	8.23	2366	10.23	-	-
Mezőgazdaság	669	4.64	899	3.89	-	-
Mezőgazdasági alkalmazott			564	2.44	-	-
Katona	498	3.45	562	2.43	-	-
Diplomás állásban	304	2.10	534	2.31	-	-
Magánzó	179	1.24	-	-	-	-
Egyéb	596	4.13	682	2.95		
Ismert foglalkozású tanulók száma	14.413	84.94	23.125	70.07	1623	82.63
Meghalt	448	2.64	?	?	?	?
Ismeretlen	2107	12.41	9875	29.92	341	17.36
Összesen végzett	16.968	100	33.000	100	1964	100

Forrás: Schack, 1903. 71-77.; Vincze, 1902. 369-371.; Vincze, 1930. 467⁹³⁶; MSE, 1911. 160.

Az országos adatok mellett érdemes az egyes iskolákat egyenként is megvizsgálni. A fővárosi iskolák mellett néhány, a kereskedelmi életben sem elhanyagolható szerepet betöltő vidéki felső kereskedelmi iskolában (Kolozsvár, Fiume, Miskolc) végzett tanulók pályaválasztásáról is rendelkezünk névsoros adatokkal.⁹³⁷

Bár a Budapesti Kereskedelmi Akadémia volt a korszakban a legnagyobb presztízzsel rendelkező középfokú kereskedelmi iskola, de a kolozsvári akadémia szerepe sem lebecsülendő. A dualizmus időszakában a budapesti mellett a kolozsvári kereskedelmi iskola volt az egyetlen intézmény, mely megtarthatta akadémiai címét, ugyanis a középfokú iskola mellett, a felsőfokú kereskedelmi képzés indításának nehézségeit is magára vállalta.

⁹³⁶ A táblázat az alábbi források adatai alapján saját szerkesztés. Vincze Frigyes (1902): Felső kereskedelmi iskoláink látogatottsága és végzett növendékeink jelenlegi foglalkozása. *Kereskedelmi Szakoktatás*, X. évf. 8. sz. 368-371. Vincze Frigyes (1930): Közgazdasági líceum. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXXVII. évf. 9-10. sz. 464-471.

⁹³⁷ Riegler Sándor (szerk. 1911): A fiumei állami felső kereskedelmi iskola érettségi vizsgát tett növendékeinek foglalkozása 1910. év végén. In: A fiumei állami felső kereskedelmi iskola és vele kapcsolatos államszámviteli tanfolyam XXX. Értésítője 1910-11. tanévről. 41-51.; Végzett hallgatók foglalkozása. Fiumei M. Kir. Kivitel Akadémia Hallgatóinak Köre és Végzett Hallgatóinak Szövetsége, 1916. II. évf. Július. 20-23. Zsidi Vilmos (2006): Kereskedelmi akadémiai hallgatói a dualizmus korában 1891-1918. Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest.; Kiss Sándor (1896): A kolozsvári bennlakással összekötött kereskedelmi akadémia története 1878-1895. Cirner és Linger Könyvnyomda, Kolozsvár. 379-409. Gálffy Ignác (szerk. 1911): A Miskolczi M. Kir. Állami Felső Kereskedelmi Iskola 25 éves történetének vázlatja kapcsolatban az 1910-911. évi jelentéssel. Klein és Ludvig Könyvnyomda, Budapest. 3-62.

A Kolozsvári Felsőbb Kereskedelmi Iskolát 1878-ban alapították. Az iskola létrehozását Herzel János és Kiss Sándor polgári iskolai tanárok kezdeményezték, akik 1878 júliusában indítványt nyújtottak be a városi képviselőbizottság felé, javasolva, hogy a községileg fenntartott polgári fiúiskola ötödik osztályát, mely csak is ideiglenesen a polgári iskola főreáliskolává történő átalakítása céljából indult, szervezzék át egy leendő felsőbb kereskedelmi iskola első osztályává. Bár az iskola fenntartására nem állt rendelkezésre elegendő pénz, a város végül engedélyezte az első osztály megnyitását abban bízván, hogy a kért államsegélyt a VKM megadja a következő tanévtől. A VKM pénzhányra hivatkozva visszautasította a kérelmet, és megrovásban részesítette a város vezetését. A VKM által küldött értesítésben a következő indoklás szerepelt: „Az intézet tetemesebb szükségleteinek fedezését a város közössége csak részben képes fedezni, s államsegély nélkül fenntartása bizonytalan, az államsegély pedig a folyó évben fedezet hiányában nem engedélyezhető, s így a növendékek tanulmányainak esetleges megszakítása miatt a felelősség a várost terheli az egyoldalú intézkedés miatt. Ugyanis az iskola átalakítását az 1876. évi XXVIII. tv. értelmében a közigazgatási bizottság elé kellett volna terjeszteni, aki a felállítás és a fenntartás költségeit megvizsgálta volna.”⁹³⁸ Végül a kolozsvári kereskedelmi kamara támogatásának köszönhetően megszakítás nélkül folytatódhatott a tanítás. A VKM felé benyújtott újabb kérelemben azzal érvelt a város, hogy miközben Erdélyben sorra nyílnak a tudományos pályákra készítő középtanodák, addig középfokú kereskedelmi iskola nincsen. Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter 1880-ban jóváhagyta az iskola működését és a VKM évi 3000 Ft államsegélyt biztosított a fenntartásához.

A kolozsvári kereskedelmi iskola 1878 és 1895 között beiratkozott tanulóinak 34.7%-a gimnázium, 49.6%-a polgári iskola négy osztályának elvégzése, míg 1%-a felvételi eljárás után nyert felvételt. A tanulók többsége mindvégig magyar nemzetiségű (93%), valamint kolozsvári lakos volt, vagy a környékről érkezett és döntően a térségben is helyezkedett el (tanulók 70%-a Erdélyből származott és itt is vállalt az iskola után munkát). A lemorzsolódás a korszakban az ország többi kereskedelmi iskolájához hasonlóan itt is igen magas volt (1878-1892 2054 tanuló iratkozott be az iskolába, közülük 421 fő érettségizett, azaz mindössze 20%). Ha megvizsgáljuk, hogy az 1878 és 1892 között az első osztályokba beiratkozott tanulók közül hányan jutottak el a záróvizsgáig, akkor ez az arány lényegesen jobb (834 tanuló közül 702 jelentkezett záróvizsgára, közülük 132 maradt távol, sikeres érettségivel egyértékű vizsgát 480 fő tett, ami közel 60%).

26. táblázat. A kolozsvári kereskedelmi akadémia tanulóinak létszáma 1878-1918 között

Tanévtanuló	1878/88-1893/94	1894/95-1905/06	1906/07-1917/18
Tanulók létszáma	2351	2786	2432
Érettségizettek száma	569	852	421

Forrás: Kiss, 1895.; Iskola évente kiadott értesítői⁹³⁹

A tanulók felekezeti megoszlását tekintve, megállapítható, hogy amíg a korszak első felében (1878-1894) többségében a római katolikus (38%) felekezet képviseltette magát, addig a korszak végére (1907-1918) már az izraelita felekezet (43%). Azonban a keresztény felekezeteket együttesen tekintve 1878 és 1895 között az arányuk 72%, míg az izraelitáké 28% , ami a korszakban az egyik legalacsonyabb volt az ország összes felső kereskedelmi iskolája között, erre az iskola vezetése igen büszke volt, amit számos iskolai értesítőben le is jegyeztek: „A hazai nagyobb kereskedelmi iskoláknál sehol nincs meg a keresztény tanulók e kedvező arány-száma, sőt ellenkezőleg, különösen a költségesebb iskoláknál, 50-78%-át teszik ki az izraeliták az összes tanulónak. Iskolánk egészséges és szabad szelleme mellett születés, vallás, nemzetiség válaszfalat az ifjúság közt, különbséget a tanári kar előtt sehol nem okozott elbírálásunk egyedüli tárgya a szorgalom és a jó magaviselet s így keresztény és

⁹³⁸ Kiss Sándor (1896): *Kolozsvári bennlakással összekötött kereskedelmi akadémia története 1878-1895.* Cirner és Lingner Könyvnyomda, Kolozsvár. 16.

⁹³⁹ A táblázat az alábbi források adatai alapján saját szerkesztés.

*izraelita, magyar és román egyforma bánásban részesül s a tisztességes ifjuban megkívánható tulajdonságok mellett minden növendéke ez iskolának otthonra talál itt: de midőn a keresztény elemek ilyen tulsulyát constatálhatjuk, ez akadémiánk eredményes hatásának egyik népszerűsítésében és becsültetésében fontos missiót teljesített társadalmunk azon osztályánál, mely eddig e pályától távol tartotta magát hazánk nemzetiségi és közgazdasági nagy kárára.*⁹⁴⁰

27. táblázat. A kolozsvári kereskedelmi akadémia tanulóinak felekezeti megoszlása (%)

Vallás	1878-1894	1895-1906	1907-1918
Római katolikus	38.11	30.41	27.37
Görög katolikus	2.87	3.02	3.71
Görög keleti	2.60	3.75	0.81
Evangelikus	5.67	6.33	5.77
Református	20.45	20.28	17.05
Unitárius	2.00	1.13	1.84
Izraelita	28.30	35.08	43.45

Forrás: Kiss, 1895.; Iskola évente kiadott értesítői

A szülők foglalkozását tekintve a korszakban 38-42%-ban az önálló kereskedő, iparos, 30-17%-ban az értelmiségi, illetve 20-18%-ban a birtokos családok küldték gyermeküket a kolozsvári kereskedelmi iskolába.

28. táblázat. A kolozsvári akadémiai tanulók szüleinek foglalkozási megoszlása

Foglalkozás	1878-1894 (%)	1895-1906 (%)	1907-1918 (%)
Östermelő	19.75	18.98	16.22
Önálló kereskedő	23.42	26.41	29.37
Önálló iparos	14.89	16.14	12.75
Értelmiségi	30.05	15.36	18.06
Alkalmazott	-	12.77	16.85
Magánzó	7.11	9.81	5.11
Egyéb	4.33	0.53	1.64

Forrás: Kiss, 1895.; Iskola évente kiadott értesítői

Az iskolában 1878 és 1895 között 643 fő szerzett érettségit, közülük 30 fő az adatfelvétel idejére elhalálozott, míg 35 fő foglalkozása ismeretlen, így összesen 578 diák pályaválasztásáról rendelkezünk pontos (névsoros bontásban) adatokkal.

⁹⁴⁰ Kiss, 1895. 351.

29. táblázat. Kolozsvári Kereskedelmi Akadémia végzett tanulóinak pályaválasztása

Foglalkozás	1878-1895 (fő)	%
Kereskedő önálló	51	7.93
Kereskedelmi tisztviselő	29	4.51
Egyéb kereskedelmi alkalmazott	25	3.88
Iparos	1	0.16
Banki, hitelintézeti vezérigazgató	14	2.18
Banktisztviselő	92	14.31
Biztosítónál tisztviselő	40	6.22
Takarékpénztárnál tisztviselő	29	4.51
Posta- és távírdai tisztviselő	22	3.42
Vasúti tisztviselő	68	10.58
Köztisztviselő, állami hivatalnok	88	13.68
Földbirtokos, gazdálkodó	32	4.98
Tovább tanul, értelmiségi pályára lép	29	4.51
Honvéd, csendőr	31	4.83
Alkalmazás nélkül	5	0.77
Önkéntes szolgálatban még nem választott életpályát	22	3.43
Elhalt	30	4.66
Ismeretlen	35	5.44
Összesen	643	100

Forrás: Kiss, 1895. 379-409.⁹⁴¹

A kolozsvári iskola végzett tanulóinak többsége 27%-a valamely pénzügyintézetnél (bank, takarékpénztár, biztosító) alacsonyabb beosztású banktisztviselőként (14%), illetve köztisztviselőként (14%) helyezkedett el, az összes tisztviselő aránya (beleértve a vasúti, postai...stb. tisztviselőket is) 58%. Viszonylag magas volt a vasút és posta-távírdai tisztviselők aránya (14%), míg a kereskedelemben csupán 16%-uk nyert állást, közülük is az önállóak aránya (általában a családi vállalkozást vitték tovább) csak 8% miközben az apáké 23%. Ha figyelmen kívül hagyjuk az elhalálozott és az ismeretlen foglalkozású tanulókat, akkor a pénzügyi pályára lépők aránya közel 30%.

Az ismert foglalkozású diákok közül a már családot alapítók aránya viszonylag alacsony 13%. A kolozsvári iskola végzett tanulóinak közül mindössze 4 fő vált ténylegesen nagykereskedővé, 19 fő volt cég vagy annak társtulajdonosa, 10 fő töltött be vezető pozíciót banknál vagy egyéb pénzügyintézetnél, 19 fő lett valamely cég főkönyvelője.⁹⁴² Az iskola tanulóinak közül többen folytatták tanulmányaikat például a főváros valamely gimnáziumában, a keleti kereskedelmi tanfolyamon, a kolozsvári egyetemen, a kolozsmonostori gazdasági tanintézetben, a magyaróvári gazdasági akadémián vagy éppen külföldön a cötheni (Anhalt) Höheres Technisches Institut-ban, a hohenheimi gazdasági tanintézetben, a bécsi egyetemen, illetve Lyon és Lausanne kereskedelmi főiskoláin.

⁹⁴¹ A táblázat az alábbi források adatai alapján saját szerkesztés.

⁹⁴² A vizsgált korszak tanulóinak közül kiemelendő az 1883-ban végzett Weiss Sámuel, akiről tudjuk, hogy szegény családból származott – 1883-1891 között egy kolozsvári üzlet gyakornoka, majd főkönyvelője lett, végül 1891-től a Temesvári és Társa kereskedés belfagya, majd az ország egyik legjelentősebb fűszerkereskedő és szállító cégének a társtulajdonosa lett. Bartha Gergely a kolozsvári kereskedelmi bank főkönyvvezetője, Dr. Ferenczi Géza nagyajtai ügyvéd, Ferenczi Gyula Kolozsvári Mezőgazdasági Bank vezérigazgatója, Gámán Dezső a kolozsvári takarékpénztár és hitelbank vezetője, kolozsvári Gámán Könyvnyomda tulajdonosa, Keresztesy Kálmán a kolozsvári Keresztesi és Fiat papírüzlet társtulajdonosa, Mendl Henrik Balázsfalván szeszgyáros, Dr. Scheidl Ágoston budapesti ügyvéd....stb. Kiss, 1895. 380-409.

A dualizmus időszakában a kereskedelmi életben is meghatározó szerepet betöltő Fiume városában nem sokkal a kolozsvári iskola indulását követően 1881-ben nyitotta meg kapuit a három évfolyamos olasz tannyelvű Magyar Királyi Állami Kereskedelmi Akadémia,⁹⁴³ mely a helyi középtanoda reáliskolájának osztályaiból jött létre. A VKM a fiumei kereskedelmi akadémiát 1883. november 13-án kelt, 37584. számú rendeletével a többi kereskedelmi középiskolával és reáliskolával egyenrangúnak ismerte el.⁹⁴⁴ Az iskola tanterve 1885-től szinte teljes mértékben megegyezett a magyarországi középkereskedelmi iskolákéval. A szintén állami fenntartású soproni kereskedelmi akadémia mellett 1895-től a fiumei volt az az akadémia, amely a rendelet értelmében azonnal elvesztette akadémiai címét – az országban működő akadémiák közül (brassói, fiumei, soproni, budapesti, aradi, debreceni, kolozsvári, pozsonyi és székesfehérvári) a budapesti és a kolozsvári tarthatta meg akadémiai címét – és Magyar Királyi Állami Felső Kereskedelmi Iskola néven működött tovább egészen 1918-ig. A fiumei felső kereskedelmi iskolába 1881 és 1918 között 3134 tanuló iratkozott be, ám közülük mindössze 450 fő szerzett érettségit. Az 1906/07-es tanévtől – a magyar kormány hosszas harcának eredményeképpen – a VKM 15.933. sz. rendelet értelmében a tanítás nyelve az összes osztályban a magyar lett. Részben ennek is köszönhetően nagyon magas volt a lemorzsolódás aránya, a tanulóknak csak 15%-a jutott el az érettségig, és a harmadik osztályt is csupán 20-25%-uk fejezte be. A tanulók többsége (73%-a) 1896-1918 között valamely fiumei polgári iskolából, 15%-a gimnáziumból, míg további 12%-a a Monarchiából és egyéb környező országok iskoláiból érkezett.

30. táblázat. A fiumei felső kereskedelmi iskola tanulóinak létszáma 1881-1918 között

	1881/82-1895/96 tanév	1896/97-1905/06 tanév	1906/07-1917/18 tanév
Tanulók létszáma	723	991	1420
Érettségizettek száma	96	173	181

Forrás: Az iskola évente kiadott értesítői és anyakönyvei⁹⁴⁵

31. táblázat. A fiumei felső kereskedelmi iskola tanulóinak anyanyelv szerint megoszlása

Anyanyelv	1881/82-1895/96 tanév (%)	1896/97-1905/06 tanév (%)	1906/07-1917/18 tanév (%)
Magyar	14.92	25.35	41.84
Olasz	70.18	52.13	31.03
Horvát	8.91	10.38	14.45
Német	4.86	10.81	11.46
Egyéb	1.13	1.33	1.22

Forrás: Az iskola évente kiadott értesítői és anyakönyvei

⁹⁴³ Regia Ungarica Accademia di Commercio, az iskola a jezsuita kolostor (Via Colleggio 1.) első emeletén nyert elhelyezést.

⁹⁴⁴ Habár az egyéves önkéntességi jog csak az érettségi megszerzését követően járt volna, Fiumében azonban 1885-től figyelembe vették a hatóságok, hogy az osztrák középiskolákban nincsen érettségi, ezért a harmadik osztály végbizonyítványát is elfogadták ennek igazolására. Mohovich, Pál 1885: Programma degli Studie Notizie Scolastiche della Rig. Accademia di Commercio in Fiume. Pubblicato alla fine dell'anno scolastico 1884-85. Tipo-Litografia di Petro Battaria. Fiume. 70.

⁹⁴⁵ A táblázat az alábbi források adatai alapján saját szerkesztés (hasonlóan a 31.; 32.; 33.; 34. táblázat) Az anyakönyvek adatait Zsidi Vilmos összesítette. Zsidi Vilmos (2006): *Kereskedelmi akadémiák hallgatói a dualizmus korában 1891-1918*. Budapest Corvinus Egyetem, Budapest.

32. táblázat. A fiumei felső kereskedelmi iskola tanulóinak lakhely szerinti megoszlása

Lakhely	1881-1895 (%)	1896-1906 (%)	1907-1918 (%)
Fiume	57.21	58.92	31.32
Magyarország/Monarchia*	14.59	23.68	61.52
Horvát-Szlavón o.	7.29	8.16	5.18
Külföld	20.91	9.24	1.98

*1896-tól nincs külön adat a magyarországi lakhellyel rendelkezőkről

A tanulók közel 60%-a 1906-ig valamely helyi iskolából (általában 75%-ban polgári iskolából, 15%-ban gimnáziumból) érkező olasz anyanyelvű diák volt, majd 1907 és 1918 között miután az iskola magyar tannyelvűvé vált, a tanulók 42%-a már magyar anyanyelvű, többségében 61%-ban Magyarországról érkező diák lett. A magyar városokból érkező diákok létszámának emelkedése már előre vetíti ezt az iskolatípust kedvelő zsidó tanulók számnak a növekedését, melyet a felekezeti összetételben bekövetkező változás jól mutat.

Amíg tanulók döntő többsége (86%-a) az első időszakban római katolikus, 11%-a izraelita felekezethez tartozott, addig a korszak végére a katolikusok aránya 26%-kal csökkent, míg az izraelitáké háromszorosára nőtt.

33. táblázat. A fiumei felső kereskedelmi iskola tanulóinak felekezeti összetétele 1881-1918 között

Vallás	1881-1895 (%)	1896-1906 (%)	1907-1918 (%)
Római katolikus	86.22	76.60	59.58
Izraelita	10.53	18.04	31.49
Evangélikus	1.83	2.21	3.00
Református	1.42	1.63	4.02
Egyéb (görög keleti)	-	1.52	1.91

Forrás: Az iskola évente kiadott értesítői és anyakönyvei

A tanulók szüleinek foglalkozási megoszlását vizsgálva látható, hogy amíg az 1890-es években az önálló (kereskedő, iparos), illetve az értelmiségi réteg gyermekei képviseltették magukat nagyobb számban, addig az 1910-es években már a magán- és közalkalmazotti réteg került többségbe. A legjelentősebben az őstermelők aránya csökkent (14%-ról 1%-ra).

34. táblázat. A tanulók szüleinek foglalkozási megoszlása

Foglalkozás	1881-1895 %	1896-1906 %	1907-1918 %
Őstermelő	14.42	3.35	0.87
Önálló (kereskedő, iparos)	41.17	35.86	25.29
Értelmiségi	27.06	15.91	19.47
Alkalmazott	11.67	22.73	19.28
Magánzó	5.68	14.47	8.24
Egyéb	-	7.68	26.85 *

Forrás: Az iskola évente kiadott értesítői

A fiumei felső kereskedelmi iskolát végzett tanulók pályaválasztásáról viszonylag teljes képet kaphatunk az 1910-ben az iskola által készített – az évkönyvhöz külön csatolt – adatsorból, mely az 1884 és 1909 között érettségizett tanulóknak a tanulmányok után választott foglalkozását igyekezett összesíteni. Az említett időszakban összesen 337 diák

érettségizett, ebből 7 főnek nem ismert a foglalkozása és tartózkodási helye, 29 fő pedig meghalt.⁹⁴⁶ A pályaválasztást tekintve további – ha nem is név szerinti – információkkal szolgálnak az iskolai értesítők (1910 és 1915 között).

Az 1884-1910 között végzett tanulók többsége (48%) tisztviselőként (elsősorban vállalatoknál pénzügyi, kereskedelmi területen, illetve máv- és vámtisztviselőként) helyezkedett el. Számuk 1910-1915 között már 50% fölé emelkedett. Nőtt a hivatalnokok aránya 4-10%-ról 14%-ra, illetve azoké is, akik az iskola után felsőfokú tanulmányokat folytattak (1-10%-ról 12%-ra). A tanulók döntő többsége a budapesti kereskedelmi és fiumei kiviteli akadémián tanult tovább. Az önálló kereskedők aránya csökkent leginkább: 20%-ról (1884-1895) 8-5%-ra (1896-1915). Szintén csökkent a banki területen elhelyezkedők aránya: 20-17%-ról 1910-1915 között 11%-ra. Mindössze a diákoknak 3%-a választott olyan pályát, ahol a megszerzett gazdasági, kereskedelmi ismereteit minden valószínűség szerint nem, vagy csak kevéssé hasznosította. A végzett diákoknak 1884-1895 között 14%-a, míg 1896-1909 között 7%-a töltött be saját vagy egyéb cégnél vezető pozíciót. Mindössze 5%, illetve 3% lett társ- vagy saját tulajdonosa egy cégnek (általában a családi céget vitték tovább, és nem önállóan alapították azt). Azaz mind a cégtulajdonosok, mind pedig a vezető beosztásúak aránya csökkent.

35. táblázat. A fiumei felső kereskedelmi iskola végzett tanulóinak pályaválasztási megoszlása 1884-1910 között

Foglalkozás	1884/85-1895/96 tanévben végzetek (%)	1896/97-1909/10 tanévben végzetek (%)
Önálló kereskedő	17.51	8.15
Bankár, banktisztviselő, bankhivatalnok,	20.39	17.12
Vállalkozó, cégtulajdonos	12.62	3.80
Kereskedelmi tisztviselő	5.82	11.41
Máv, vám, posta tisztviselő	17.47	20.65
Városi tisztviselő	4.85	1.08
Vállalati tisztviselő (tengerészeti... stb)	7.76	13.41
Hivatalnok	3.88	10.50
Értelmiségi	4.85	1.63
Felsőfokú tanulmányok	0.97	10.87
Egyéb	3.88	1.38
Összesen	100%	100%

Forrás: Riegler, 1910. 41-51.⁹⁴⁷

A tanulók 61%-a Fiumében, 18%-a Magyarországon (10% Budapesten), 8%-a Horvát-Szlavónországban, 6%-a Monarchia egyéb területén és 7% más országokban (2% Amerikában, 2% Olaszországban, 2% Németországban, 1% egyéb helyen: Anglia, Kairó) vállalt munkát. Miközben a fiumei lakhellyel rendelkezők száma ugyan csökkent az 1910-es évekre, ám a Fiumében elhelyezkedők száma – ha nem is sokkal, de – növekedett (57%-ról 63%-ra). A Monarchia területéről Fiumébe tanulni érkezők egy jelentős része nem tért vissza hazájába, hanem döntően a városban – vagy más országban – helyezkedett el.

⁹⁴⁶ Riegler 1911: 41-51.

⁹⁴⁷ A táblázat az alábbi források adatai alapján saját szerkesztés.

Szintén az elsők között a szerveződött 1886-ban a miskolci közép kereskedelmi iskola, melynek tervei már 1882-ben megfogalmazódtak. A helyi, egyre inkább elnéptelenedett polgári iskola fölé, azzal kapcsolatosan szeretett volna Gálffy Ignác az intézmény későbbi igazgatója kereskedelmi iskolát szervezni, majd 1883-ban már egy önálló kereskedelmi akadémia vagy felsőbb kereskedelmi tanintézetben gondolkodott. Azonban a város nem tudott anyagi támogatást biztosítani még a polgári iskola átszervezéséhez sem. Végül a korszakba jól ismert gyakorlat szerint a helyi kereskedelmi kamara bocsátotta rendelkezésre a szükséges anyagi forrásokat, így 1886-ban a VKM engedélyezte az iskola megnyitását az akkori polgári iskola épületében.⁹⁴⁸ Miután az állam 1894-ben a társulati iskolákat saját ellenőrzése alá vonta, a miskolci iskola 1895-től állami fenntartású felső kereskedelmi iskolaként működött tovább. A miskolci felső kereskedelmi iskolába 1886 és 1910 között 3527 tanuló – többségében 60.81 %-ban izraelita, 21.23%-ban római katolikus és 14.11%-ban református – iratkozott be.⁹⁴⁹ 1889 és 1910 között 1107 tanuló jelentkezett záróvizsgára (mindössze 31% jutott el az érettségig), közülük 960-an tettek sikeres vizsgát (747 fő elsőre, míg 213 fő javítóvizsga után szerzett érettségit). A 99%-ban magyar nemzetiségű végzett tanulók többsége 69.62%-a polgári iskolából, 34.27%-a gimnáziumból, 4.59%-a reáliskolából, míg 0.52% más iskolából érkezett.

A 960 tanuló felekezeti megoszlása következőképpen alakult: 21% római katolikus, 12.5% református, 6.5% evangélikus, 58.5% izraelita, míg a szülők foglalkozását tekintve 41.85% önálló iparos-kereskedő, 11.12% birtokos (2.85% birtokos alkalmazott), 7.56% iparos-kereskedő alkalmazott, 8.49% tisztviselő, 7.86% értelmiségi, valamint 9.02% magánzó.⁹⁵⁰

36. táblázat. Miskolci Felső Kereskedelmi Iskola végzett tanulóinak felekezeti megoszlása

Felekezet	1889-1899 (314 fő) %	1900-1910 (646 fő) %
Római katolikus	21.33	20.74
Izraelita	55.09	62.07
Evangélikus	7.64	5.42
Református	14.01	10.99
Egyéb (görög katolikus, görög keleti)	1.93	0.78

Forrás: Gálffy: 1911. 3-64.⁹⁵¹

A 960 végzett tanuló közül 41 fő elhalálozott és 20 főnek nem ismert a foglalkozása, így 899 fő pályaválasztásáról vannak pontos információink. Mivel csak a végzett tanulók 2%-nak nem ismert a foglalkozása, így 899 főt tekintettük 100%-nak, közöttük vizsgáltuk a foglalkozási megoszlást.

⁹⁴⁸ Gálffy Ignác (szerk. 1911): A Miskolczi M. Kir. Állami Felső Kereskedelmi Iskola 25 éves történetének vázlata kapcsolatban az 1910-911. évi jelentéssel. Klein és Ludvig Könyvnyomda, Budapest. 3-8.

⁹⁴⁹ A tanulók 41.68% miskolci, 15.85% borsodi, míg 42.47% egyébmegyéből, városokból érkezett. Gálffy, 1911. 3-64.

⁹⁵⁰ Gálffy, 1911. 3-64.

⁹⁵¹ A táblázat az alábbi források adatai alapján saját szerkesztés.

37. táblázat. Miskolci felső kereskedelmi iskola tanulóinak pályaválasztása 1889-1910 között

Foglalkozás		Fő	%
Önálló őstermelő, birtokos		20	2.22
Gazdaságban alkalmazott		13	1.45
Önálló kereskedő		58	6.45
Kereskedelmi alkalmazott		138	15.35
Kereskedelmi foglalkozást folytat (könyvel, levelez...stb.), tisztviselő	őstermelésben	9	1.00
	iparban	127	14.13
	közlekedésnél	31	3.48
	közszolgálatnál	49	5.45
Önálló iparos		7	0.78
Ipari alkalmazott		1	0.11
Pénzintézet		166	18.46
Biztosító		63	7.00
Közlekedési szolgálatot teljesít (vasút, hajózás...stb.)		144	16.02
Közigazgatás (községi jegyző, posta)		48	5.34
Katona		8	0.89
Diplomás pályára lépett (ügyvéd, tanár)		12	1.33
Egyéb pálya		4	0.44
Magánzó		1	0.10
Összes ismert foglalkozású		899	100
Mehalt		41	4.27
Ismeretlen		20	2.08
Összes végzett tanuló		960	6.35

Forrás: Gálffy, 1911. 3-64.⁹⁵²

Az ismert foglalkozású tanulóknak csak 22%-a lépett közvetlenül kereskedelmi pályára, 23%-uk kereskedelmi tisztviselő, 25%-uk pedig a kereskedelmi iskolában tanultakat hasznosítva valamely pénzintézetnél vagy biztosítónál nyert állást, míg 16% a közlekedésben és 5% a közigazgatásban helyezkedett el. Összességében átlag 70%-a (közlülők 53% tisztviselőként) a fiataloknak minden valószínűség szerint hasznosította a kereskedelmi iskolában tanultakat és csekély volt azok száma, akik a megszerzett végzettségükkel teljesen ellentétes foglalkozást választottak. A vezető beosztású állást betöltők közül 8 fő banknál, egyéb pénzintézetnél vezér-, vagy ügyvezető igazgatói, további 8 fő főkönyvelői pozíciót töltött be, az önálló kereskedő cégtulajdonosok száma 11, gyárosoké 8, míg az egyéb cégvezetőké 9. Így összesen 44 végzett tanuló, megközelítőleg 5% volt cégtulajdonos vagy töltött be magas pozíciót. Érthető módon (a magasabb pozíció eléréséhez több időre volt szükség) a vezető beosztásúak többsége az 1900 előtt végzettek közül került ki.⁹⁵³

A három vidéki iskola tanulóinak pályaválasztási megoszlását áttekintve megállapítható, hogy az ország három egymástól távoli, jelentősen eltérő gazdasági,

⁹⁵² A táblázat az alábbi források adatai alapján saját szerkesztés.

⁹⁵³ Miskolci felső kereskedelmi iskola néhány neves végzett tanulója: Dr. Bródy Ernő ügyvéd, országgyűlési képviselő (Budapest), Benedek Miksa nagyváradi bankintézet vezérigazgatója, Gönczi Gyula miskolci takarékpénztár ügyvezető igazgatója, Danczinger Samu marosvásárhelyi pénzintézeti ügyvezető, Widder Soma budapesti bútornagykereskedő, Halmos Nándor iglói villanyvilágítási részvénytársaság cégvezetője, Guttmann Mór nagyszőlősi szesznyagykereskedő, Fischer Pál miskolci kereskedelmi részvénytársaság ügyvezető igazgatója, Gottfried József bécsi (Schottenring 18.) magyar vendéglő tulajdonosa, Naup Sándor miskolci mérleggyár tulajdonos...stb. Gálffy, 1911. 33-61.

kereskedelmi lehetőségekkel, valamint társadalmi, nemzetiségi összetétellel rendelkező városok kereskedelmi iskoláinak diákjai többségében a köz- illetve elsősorban a magántisztviselői, pénzügyi, kereskedelmi állásokat részesítették előnyben és csak kevesen léptek önálló kereskedői pályára.

Néhány budapesti felső kereskedelmi iskola tanulóinak pályaválasztására vonatkozóan is rendelkezünk információkkal egyrészt az országos statisztikák, másrészt az iskolák névsoros kimutatásai révén. A fővárosi hat felső kereskedelmi iskolában (Budapesti Kereskedelmi Akadémia, II., VI., IX. kerületi községi, Aranyosi és Rőser magániskola) az említett országos statisztika szerint 1860 és 1901 között 6317 tanuló végzett, közülük 5024 főnek ismert a foglalkozása. A végzett tanulók többsége biztosító- és pénzügyintézeteknél (30%), illetve az árukereskedelemben (28%) helyezkedett el. Tehát a fővárosban végzetek pénzügyintézeteknél és biztosítóknál való elhelyezkedése ugyanannyi, mint az országos arány, míg az árukereskedelemben dolgozóké valamivel (4%-al) magasabb, ez utóbbiak többsége – bár a statisztikában ilyen részletes bontásban nem szerepel – valószínűleg kereskedelmi tisztviselő volt 1910-ben és csak kisebb hányaduk önálló kereskedő. Az iparban 16%, közlekedésben 8%, közigazgatásban és a mezőgazdaságban 5% helyezkedett el.

38. táblázat. Fővárosi felső kereskedelmi iskolák ismert foglalkozású tanulóinak pályaválasztása 1860-1901 között

Budapesti iskolák	Kereskedelmi Akadémia		II. ker.		VI. ker.		IX. ker.		Aranyosi		Rőser	
	Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fő	%
Foglalkozás												
Árukereskedelem	679	36.02	91	15.69	224	29.95	32	12.96	102	23.50	259	22.01
Pénzügyintézet	519	27.53	159	27.41	153	20.45	49	19.83	66	15.21	305	25.91
Biztosító	71	3.77	28	4.83	43	5.75	17	6.88	36	8.29	82	6.97
Ipari vállalnál	362	19.20	66	11.38	150	20.05	54	21.86	49	11.29	108	9.17
Közlekedés (vasút, posta)	50	2.65	46	7.93	64	8.56	6	2.43	103	23.73	121	10.28
Közigazgatás	34	1.80	123	21.21	19	2.54	32	12.96	38	8.76	55	4.67
Mezőgazdaság	87	4.62	18	3.10	6	0.80	12	4.86	20	4.61	97	8.24
Katona	39	2.07	16	2.76	2	0.27	14	5.67	4	0.92	34	2.89
Diplomás pálya	20	1.06	12	2.07	-	-	12	4.86	7	1.61	16	1.36
Egyéb	18	0.96	21	3.62	87	11.63	17	6.88	6	1.38	33	2.80
Magánzó	6	0.32	-	-	-	-	2	0.81	1	0.70	67	5.70
Összes ismert foglalkozású	1885	100	580	100	748	100	247	100	432	100	1177	100
Ismeretlen	388	16.63	146	20.02	243	24.52	303	54.20	29	6.25	49	3.80
Meghalt	60	2.57	3	0.41	-	-	9	1.61	3	0.65	63	4.88
Összesen	2333	-	729	-	991	-	559	-	464	-	1289	-

Forrás: Vincze Frigyes (1902): Felső kereskedelmi iskoláink látogatottsága és végzett növendékeinek jelenlegi foglalkozása. Kereskedelmi Szakoktatás, X. évf. 8. sz. 370. 368-371.

Az országos statisztikákon kívül a budapesti felső kereskedelmi iskolák közül a Budapesti Kereskedelmi Akadémia (1860-1895, 1896-1906 között) a II., VI. és a VIII. kerületi községi iskola (1887-1910) végzett tanulóinak pályaválasztásáról rendelkezünk részletesebb adatsorral.⁹⁵⁴ A Budapesti Kereskedelmi Akadémián 1868 (az iskola ettől az

⁹⁵⁴ Szuppán Vilmos (szerk. 1907): A Budapesti Kereskedelmi Akadémia 1857-1907. Emlékkönyv az intézet fennállásának félévszázados évfordulója alkalmából. Budapest.; Péter János (szerk. 1909): Székesfőváros II.-ik Kerületi Fiú Felső Kereskedelmi Iskola és Kereskedelmi Tanonciskola iskolájának értesítője 1908-1909.

évtől nyert nyilvánossági jogot és záróvizsgálója a továbbtanulást figyelmen kívül hagyva egyenértékűvé vált a középiskolai érettségivel) és 1895 között összesen 2033 tanuló végzett, közülük 1708 főről (89%) tudjuk pontosan hol dolgozott. A tanulók többsége (amennyiben az elhalálozott és ismeretlen foglalkozásúakat figyelmen kívül hagyjuk) 39%-a az árukereskedelemben (többségében tisztviselőként), 30%-a pénz- és biztosító intézeteknél, 18%-a az iparban, 7%-a a mezőgazdaságban, 3%-a vasúti, postai és egyéb forgalmi pályán, 1%-a az állami pénzügyi szektorban és további 3%-a egyéb pályákon nyert elhelyezést.

39. táblázat. Budapesti Kereskedelmi Akadémia végzett tanulóinak foglalkozási megoszlása 1868-1895 között

Iskolai év	Érettségi vizsgálatot tett tanulók	Kereskedelmi	Pénz- és biztosító intézeti	Vasúti, postai, telegráfiai, hajózási	Állami pénzügyi	Ipari	Gazdasági	Egyéb közszolgálat	Meghalt	Ismeretlen
1868-69	36	7	11	4	-	3	2	-	5	4
1869-70	52	7	4	-	-	3	2	-	3	33
1870-71	66	18	13	2	-	8	2	4	6	13
1871-72	59	8	3	-	-	5	2	2	9	30
1872-73	54	13	8	1	1	4	2	1	4	20
1873-74	44	5	5	2	-	3	2	1	11	15
1874-75	52	15	5	3	-	2	1	3	1	22
1875-76	52	13	5	3	-	7	2	2	4	16
1876-77	34	11	7	-	-	5	-	1	2	8
1877-78	40	10	8	-	1	4	5	-	5	7
1878-79	44	16	9	1	-	4	4	-	2	8
1879-80	35	8	5	-	1	7	2	-	1	11
1880-81	58	12	13	2	-	8	6	2	4	11
1881-82	68	15	18	-	-	7	9	2	-	17
1882-83	70	22	15	2	-	7	7	3	8	6
1883-84	101	34	22	3	1	12	5	5	7	12
1884-85	118	55	25	2	1	15	6	13	5	6
1885-86	136	57	29	3	1	19	14	4	3	13
1886-87	117	28	28	6	-	17	10	3	6	19
1887-88	100	34	30	2	1	19	4	2	4	4
1888-89	116	36	30	2	1	30	2	2	5	8
1889-90	103	37	29	-	-	9	10	3	2	13
1890-91	91	29	29	1	1	15	13	4	-	9
1891-92	96	28	30	-	-	18	8	2	1	9
1892-93	103	34	45	3	2	10	3	2	1	3
1893-94	99	35	32	3	-	19	1	-	3	6
1894-95	89	33	28	1	-	23	2	-	-	2
Összesen (fő)	2033	620	486	46	11	283	106	54	102	325
%	100	30.5	23.91	2.26	0.54	13.92	5.21	2.65	5.02	15.99

Forrás: Bricht Lipót (1898): A Budapesti Kereskedelmi Akadémia volt tanulóinak életpályája. *Kereskedelmi Szakoktatás*, VII. évf. 9-10. 346-348.

Budapest Székesfőváros, Budapest. 89-122.; Krisch Jenő (1929): Budapest Székesfőváros VIII. ker. Községi Gróf Széchenyi István Felső Kereskedelmi Fiúiskola VIII-ik értesítője az 1928/1929 iskolai évről. Budapest. 159-173.

Budapesti Kereskedelmi Akadémia alapításának 50. évfordulója alkalmából kiadott kötetben 1860 és 1906 között 3376 fő szerepel, akik közül 2084 tanulóknak ismerjük az 1906-ban betöltött állását. Az akadémia tanulóinak rekrutációs vizsgálatát Bódy Zsombor és Szabó Zoltán már az 1990-es évek végén elkészítette. A kutatás eredményeképpen megállapították, hogy az ismert tanulóknak 71%-a tisztviselői (ebből 8% volt a magas beosztású) pályára lépett.⁹⁵⁵ A tisztviselők 40%-a bankban dolgozott.

Az ismert foglalkozású személyek közül 25% önálló (a fővárosban dolgozók közül 23%, a vidékieknél 27%), 8% főtisztviselő, 63% tisztviselő volt (ez utóbbinak csak 5%-a köztisztviselő).⁹⁵⁶ A magángazdaságban dolgozó tisztviselőknek 35%-a a pénz- és hitelügyben töltött be állást, míg mások a gyáripar, kereskedelem, részvénytársaságok, malomipar és biztosításügyben tevékenykedtek.⁹⁵⁷ A budapesti tisztviselők közül 41%-a pénzügyekben dolgozott, míg ugyanez az arány vidéki tisztviselők között 30%. A vidéki tanulók közül azok között, akik visszatértek szülővárosukba az önállóak aránya igen magas 75%. Az önálló tanulók aránya az egyes éveket vizsgálva folyamatosan csökkent (1870-ben még 56% önálló közülük 26% kereskedő, 26% mezőgazdasági tulajdonos, 1900-ben már csak 19%), míg a tisztviselőkké növekedett. Szintén növekedett a pénz és hitelügyben tevékenykedők aránya a kezdeti (1869-74) 15%-ról (1887-1906) 30%-ra.⁹⁵⁸ A tisztviselők aránya a pénzügyekben amár jelzett 40%.

Bódy és Szabó kutatási eredményeit figyelembe véve – mely során az iskolai anyakönyvek adatait is vizsgálat alá vonták, pontos képet adva a tanulók társadalmi összetételéről – megállapítható, hogy az önállóak 94%-ának az apja is önálló volt. Bár ez elsősorban a kereskedelemről élő szülők esetén jellemző (az önálló apák 61%-a volt kereskedő, gyermekeiknek 58%-a maga is önálló kereskedővé vált, az esetek döntő többségében átvette a családi vállalkozást), míg az önálló iparos (7% iparos szülők gyerekeinek 2% lett maga is önálló) és mezőgazdaságból élő apáknál (13% szemben csak 9%) már kevésbé érvényesült ez a tendencia. A vidéki önálló apák gyermekei nagyobb arányban váltak maguk is önállóvá (vidéken élő volt tanulóknak 54%-a volt önálló, 37%-uk kereskedő, 29%-uk a mezőgazdaságban, gyártulajdonos 15%). Ám összességében az önálló apák gyermekei közül csak 28% vált maga is önállóvá, ha a kifejezetten a tehető nagytulajdonos apák gyermekeinek foglalkozását vizsgáljuk, akkor közöttük ez az önállóak aránya nem megfelelő módon már jóval magasabb (52%).⁹⁵⁹

⁹⁵⁵ Bódy, 2006. 762.

⁹⁵⁶ A 3376 főből 1501 született Budapesten (vagy az egyesítés előtt városokban) és 1875 (56%) vidéken. A születési helyek megoszlása: fővárosi születésűek aránya az első 15 évben 44%, második 15 évben 38%, az utolsó 15 évben 48%. Bódy-Szabó, 1997: 318; Szuppán Vilmos (szerk. 1907): *A Budapesti Kereskedelmi Akadémia 1857-1907*. Emlékkönyv az intézet fennállásának félévszázados évfordulója alkalmából. Budapest.

⁹⁵⁷ Bódy-Szabó, 1997. 318.

⁹⁵⁸ U.o. 315-318.

⁹⁵⁹ Bódy, 2006. 764-765.

40. táblázat. Az akadémiát végzett tanulók apjának foglalkozási csoportjai a volt hallgatók 1906-os foglalkozási csoportjai szerint bontva (%)

Apa/Fiú	Nagytulaj-donos	Kistulaj-donos	Egyéb önálló	Önállóak együtt	Főtisztviselő	Tisztviselő	Alsóbb alkalmazott	Összesen
Nagytulaj-donos	13	0	35	48	7	44	1	100
Kistulaj-donos	1	2	12	15	5	79	1	100
Egyéb önálló	3	1	23	27	7	65	1	100
Önállóak együtt	4	1	23	28	7	64	1	100
Főtisztviselő	-	-	6	6	11	82	-	100
Tisztviselő	1	1	5	7	6	86	-	100
Alsóbb alkalmazott	-	2	5	7	6	84	2	100
Összesen	3	1	20	24	7	68	1	100 (1372 fő)

Forrás: Bódy, 2006. 764.⁹⁶⁰

Az igen nagy arányt (63%) kitevő tisztviselői pályára lépőknek csak 15%-a származott tisztviselői családból, ugyanis apjuk 76%-a önálló (többi főtisztviselő vagy alsóbb beosztású alkalmazott) volt.⁹⁶¹ Az összes végzett tanuló közül mindössze 4% dolgozott a közszolgálatban (4% apjának 18%-a dolgozott a közszolgálatban, 42%-uk szintén önálló volt). Bódy-Szabó összesített eredményei alapján megállapítható, hogy az önálló apák gyermekeinek többsége nem vált önállóvá (nem alapított önálló céget) vagy folytatta a családi vállalkozást (csak 28%), hanem alkalmazottként helyezkedett el és amint az elején jeleztük 71%-uk (ebből 8% főtisztviselő) tisztviselő lett.

A végzett tanulók felekezeti összetételét is figyelembe véve a többséget alkotó pénzügyi tisztviselők 37%-a izraelita, 63%-a keresztény felekezetekhez tartozott.⁹⁶²

41. táblázat. Kereskedelmi Akadémia tanulóinak (2394 fő) felekezeti megoszlása (%)

Felekezet	1869-1874	1887-1894	1895-1899	1900-1906
Római katolikus	23.0	15.0	15.0	13.0
Református	6.2	1.4	1.0	0.0
Evangelikus	2.0	4.0	4.0	5.0
Izraelita	66.0	79.0	80.0	82.0

Forrás: Bódy, 2006. 760.

⁹⁶⁰ Táblázat Bódy Zsombor szerkesztése. Bódy, 2006. 764.

⁹⁶¹ Lásd részletesebben Bódy-Szabó, 1997. 320.

⁹⁶² 1870 körül az akadémiai tanulók 66%-a, 1900-ban már 82%-a volt izraelita felekezetű. (1869-1874 között a tanulók 66%-a izraelita, 23%-a katolikus, 62%-a református, 2%-a evangélikus. 1895-1899 között a tanulók 80%-a izraelita, 14%-a római katolikus, 4%-a evangélikus, 1%-a református. 1900-1906 között 82% izraelita, 13% római katolikus, 5% evangélikus.) Bódy-Szabó, 1997. 315. 329.

42. táblázat. A tanulók felekezeti megoszlása apjuk foglalkozásának bontásában (%)

Foglalkozás	Izraelita	Római Katolikus	Evangélikus	Református	Összesen
Nagytulajdonos	11	7	13	10	11
Egyéb önálló	65	36	38	45	59
Kistulajdonos	10	21	18	17	12
Összes önálló	86	64	69	72	82
Főtisztviselő	2	10	3	14	3
Tisztviselő	9	19	18	14	11
Alsóbb alkalmazott	3	7	10	0	4
Összesen a mintában	1654 fő	303 fő	78 fő	29 fő	2064 fő

Forrás: Bódy, 2006. 762.

Az izraelita felekezetű önállóak többsége kereskedőként (54%) dolgozott, míg a keresztényeknek csak 37%-a. A földtulajdonosok aránya is magasabb az izraeliták között (19%, míg a keresztények között 7%), ellenben a gyártulajdonosokkal, akik között már a keresztények aránya volt magasabb (19%, izraelita 13%).⁹⁶³ A főtisztviselők között hasonló volt az izraeliták és a keresztények aránya (10-11%). A keresztény önálló apák gyerekeinek 29%-a maradt maga is önálló, míg az izraelitáknak kevesebb (27%-a). Az összes nagytulajdonos között bár a keresztény önálló nagytulajdonos apák aránya csak 16% volt, míg az izraelitáké 84%, azonban a keresztények gyerekeinek nagyobb esélye volt arra, hogy maguk is önállóak maradjanak, vagy azzá váljanak.

Összességében megállapítható, hogy a Budapesti Kereskedelmi Akadémiára a gazdaságban tevékenykedő, többségében önálló, izraelita felekezetű vidéki szülők küldték gyermekeiket, akik elsősorban tisztviselői pályára léptek. Megfigyelhető, hogy amíg 1895-ig a végzett tanulók nagyobb arányban (39%) helyezkedtek el az árukereskedelemben (39%-ba értendő a kereskedelmi tisztviselők is), addig 1906-os foglalkozási megoszlásban már egyértelműen a tisztviselői állást betöltők voltak többen (63%). Bódy-Szabó megállapítása szerint a viszonylag alacsonyabb társadalmi helyzetből induló tanulók hátrányai döntően az iskola elvégzése után is megmaradtak, mivel a magasabb presztízsű és jövedelmű banktisztviselői állások többségét a vagyonosabb önálló szülők gyermekei töltötték be.⁹⁶⁴ Mindez egyáltalán nem jelenti azt, hogy ne biztosított volna a kereskedelmi akadémia felfelé való mobilitást, hiszen a szegényebb kereskedő és egyéb családokból származó fiúknak a XIX-XX. század fordulóján sorra nyíló ipari, kereskedelmi és egyéb vállalatoknál betölthető tisztviselői állások a megszerzett érettségivel együtt felemelkedést jelentett a társadalmi hierarchiában.

Az 1906/07-es tanévet követően már csak a tanulók pályaválasztási szándékát közlik az iskolai értesítők. Bár arról nincs információnk, hogy ténylegesen milyen pályára léptek, azonban az látható, hogy a fiúk többsége 34%-a kereskedelmi és 33%-a bank- és biztosítástó intézeti tisztviselői pályára készült, valamint közel 10%-uk a tanulmányai folytatását tervezte.

⁹⁶³ Bódy-Szabó, 1997. 323.

⁹⁶⁴ Bódy, 2006. 765.

43. táblázat. Budapesti Kereskedelmi Akadémia érettségizett tanulóinak pályaválasztási szándéka 1910-1917 között

Pályaválasztás, iskola utáni tevékenység	1910/11 (156 fő)	1911/12 (143 fő)	1912/13 (152 fő)	1913/14 (137 fő)	1914/15 (118 fő)	1915/16 (128 fő)	1916/17 (148 fő)
Kereskedő	40.38	40.56	31.58	37.96	22.03	30.47	27.70
Iparos	4.49	3.51	13.16	2.92	5.93	6.25	7.43
Pénzügyintézeti tisztviselő	30.77	35.66	30.92	27.73.	41.53	27.34	26.35
Biztosításiintézeti tisztviselő	3.85	2.79	-	-	0.85	0.78	10.81
Gyárüzemeltető tisztviselő	13.46	9.09	13.16	12.41	11.02	12.50	
Vasúti, közlekedési hivatalnok	0.46	1.40	1.97	1.46	0.85	3.12	3.38
Mezőgazdasági pálya	2.57	2.09	2.63	4.38	5.08	4.69	4.73
Katona	-	-	0.66	3.65	0.85	0.78	0.68
Kereskedelmi Főiskola	1.92	1.40	3.29	5.11	8.47	5.47	8.78
Egyetemi tanulmányok	2.10	3.50	2.63	4.38	3.39	8.60	10.14
Összesen	100	100	100	100	100	100	100

Forrás: Iskola évente kiadott értesítői⁹⁶⁵

A budapesti kereskedelmi akadémia mellett a II. kerületi községi felső kereskedelmi iskola tanári kara is összeállított az iskola 25 éves fennállásának ünnepe alkalmából egy jubileumi értesítőt, melyből 1886 és 1908 között végzett 1272 tanuló pályaválasztásáról kaphatunk átfogó képet. Az érettségizett 1272 fő közül 930 főnek ismert a pontos foglalkozása. Az 1886 és 1894 között 285 végzett tanuló közül 58% tisztviselői (31% köztisztviselő, 27% bank- és biztosítási tisztviselő), 12% közlekedési, postai tisztviselőként, 16% kereskedelmi- és ipari alkalmazottként helyezkedett el, csak 6% lépett önálló kereskedői vagy ipari pályára. 1895 és 1908 között végzettek között tovább emelkedett a tisztviselők (32%-ra bank- és biztosítási intézeti tisztviselők, 25% a köztisztviselők, 14% közlekedési- és postai tisztviselők) aránya, míg az önálló kereskedő- és iparosok (7%) és a kereskedői, iparos alkalmazottak arány (17%) nem változott.

⁹⁶⁵ A táblázat az alábbi források adatai alapján saját szerkesztés.

44. táblázat. II. kerületi községi felső kereskedelmi iskola tanulóinak pályaválasztása
1886-1894 között

Foglalkozás /Tanév	Mezőgazdaság, termelő	Önálló kereskedő, iparos	Kereskedelmi alkalmazott	Gyári alkalmazott	Banktisztviselő	Biztosítási intézeti tisztviselő	Vasúti és hajózási tisztviselő	Posta és Távirói tisztviselő	Értelmiségi	Állami és törvényhatósági tisztviselő	Katona	Ismert foglalkozású Összesen	Végzettség létszáma összesen
1886/87	1	5	5	2	5	-	3	2	3	10	1	37	56
1887/88	-	4	11	-	5	-	5	4	-	12	1	42	58
1888/89	-	1	4	3	4	1	1	1	2	9	1	27	41
1889/90	1	3	1	-	1	1	3	1	-	5	1	17	27
1890/91	1	-	3	1	9	4	5	1	-	12	2	38	45
1891/92	-	2	2	3	11	1	1	1	1	10	-	31	47
1892/93	2	1	-	-	6	1	1	1	-	13	1	27	43
1893/94	1	2	4	-	4	1	1	-	-	9	-	22	48
1894/95	-	-	5	3	20	3	3	-	1	9	-	44	51
Összesen (fő)	6	18	35	12	65	12	23	11	7	89	7	285	416
Összesen %	2.10	6.3 1	12.28	4.2 1	22.81	4.21	8.0 7	3.86	2.4 6	31.23	2.4 6	68.51	100

Forrás: Péter, 1909. 90-122.

45. táblázat. II. kerületi községi felső kereskedelmi iskola tanulóinak pályaválasztása
1895-1908 között

Foglalkozás /Tanév	Mezőgazdaság, termelő	Önálló kereskedő, iparos	Kereskedelmi alkalmazott	Gyári alkalmazott	Banktisztviselő	Biztosítási intézeti tisztviselő	Vasúti és hajózási tisztviselő	Posta és Távirói tisztviselő	Értelmiségi	Állami és törvényhatósági tisztviselő	Katona	Ismert foglalkozású Összesen	Végzettség létszáma összesen
1895/96	-	1	2	7	12	1	8	-	3	11	-	45	73
1896/97	1	4	3	4	11	-	4	3	2	21	-	53	66
1897/98	1	-	3	3	13	1	6	-	-	14	-	41	55
1898/99	-	6	4	4	11	-	5	-	2	9	2	43	65
1899/00	-	5	2	7	14	2	4	1	3	15	-	53	67
1900/01	-	4	1	3	20	1	7	2	1	20	3	62	92
1901/02	-	3	5	-	12	-	2	1	2	10	-	35	54
1902/03	-	5	2	6	18	3	3	1	-	16	1	55	70
1903/04	1	8	4	1	20	1	8	1	1	14	1	60	72
1904/05	1	2	4	3	16	2	8	3	1	11	-	51	58
1905/06	-	1	10	7	12	6	5	5	-	12	-	58	59
1906/07	-	2	4	6	13	-	6	4	1	3	-	39	63
1907/08	-	3	6	9	14	2	7	-	1	8	-	50	62
Összesen (fő)	4	44	50	60	186	19	73	21	17	164	7	645	856
Összesen %	0.6 2	6.8 2	7.7 5	9.3 0	28.8 4	2.94	11.3 2	3.26	2.6 4	25.43	1.0 8	75.35	100

Forrás: Péter, 1909. 90-122.

Az 1886 és 1908 között végzett ismert foglalkozású 930 tanuló közül mindössze 5 fő lett önálló cégtulajdonos, 13 fő vállalati igazgatói, illetve 7 fő banki és egyéb pénzügyi

vezérigazgatói pozíciót töltött be. Tehát az érettségizettek közel 3%-a lépett csak az „átlag” fölé.⁹⁶⁶

A VIII. kerületi községi fiú felső kereskedelmi iskola 1908-ban nyitotta meg kapuit. A végzett tanulók pályaválasztásáról az iskola fennállásának tizedik évfordulóján 1929-ben kiadott iskolai értesítő nyújt tájékoztatást.⁹⁶⁷ Az iskolában 1909 és 1918 között 5040 tanuló iratkozott be, 357 fő maradt ki tanulmányai közben, így 4683 fő kapott bizonyítványt, azonban közülük is csak 1560 tanuló tett kereskedelmi érettségit. A tanulóknak a döntő többsége 66.28%-a izraelita, 36.24%-a római katolikus, 3.99%-a evangélikus, 3.59%-a református 0.9%-a egyéb hitfelekezethez tartozott. Az 1560 tanuló közül csak 642 főnek ismert a pontos foglalkozása: a többség (52%) jól láthatóan tisztviselői (31% magántisztviselő, 16% banktisztviselő, 4% ipari tisztviselő) valamint kereskedői (19%) pályára lépett. A VIII. kerületi iskola ismert foglalkozású végzett diákjai közül jóval többen lettek önálló nagykereskedők, cégtulajdonosok, vagy töltöttek be magasabb beosztást, léptek további tanulmányaik után ügyvédi, orvosi pályára.⁹⁶⁸ A 642 tanuló közül 33 fő szerzett a kereskedelmi iskolai tanulmányait követően egyetemi diplomát (7 fő orvosi, 6 fő ügyvédi, 6 fő mérnöki, 14 fő egyéb diplomát). Emellett említésre méltó hogy közel 5%-a végzett a tanulóknak külföldön (Egyesült Államok, Berlin Párizs, Szófia, Brazília...stb.) élt és dolgozott.

⁹⁶⁶ II. kerület községi fiú felső kereskedelmi iskolában végzettek közül vezetői Heller Oszkár a Magyar Mezőgazdák Szövetkezetének igazgatója, Jassovitz Sámuel a belvárosi váltóüzlet r. t. igazgatója, Gerlőczy Béla a kassai jelzálogbank vezérigazgatója, Ifj. Kommer Ferenc a Vadászkiút Szálló tulajdonosa, Schlesinger Károly Banque Generale de Bulgarie igazgatója, Schiesl Richárd a Tordai takarékpénztár cégvezetője, Mittelman Bertalan a III. ker. bank igazgatója, Halom Ármin a Magyar Kereskedelmi Részvénytársaság igazgatója, Müller Aladár a szatmári takarékpénztár igazgatója, Gööz Zoltán budapesti ügyvéd, Grüssner Zoltán szeszgyáros.

⁹⁶⁷ Az iskola jubileumi értesítője szerint 1908 és 1929 között 10 136 tanuló iratkozott be (1908-1918 között 5040, 1919-1929 között 5096 fő), 9484 szerzett bizonyítványt, míg érettségit 2686 fő. Az érettségizettek közül az iskola által készített névsoros listába 2218 fő neve került feltüntetésre, közülük 87-en meghaltak, illetve 152 tanuló foglalkozása ismeretlen, így mindössze 979 tanuló pályaválasztása ismert (1908-1918 között 643, míg 1919-29 között csak 337 fő). Krisch Jenő (szerk. 1929): Budapesti Székesfővárosi VIII. Ker. Községi Gróf Széchenyi Ferenc István felső Kereskedelmi Fiúiskola VIII-ik értesítője az 1928/1929 iskolai évről. Budapest. 159-173.

⁹⁶⁸ A VIII. kerületi iskola magasabb beosztást betöltő, vagy értelmiségi pályára lépett tanulói: Blitz Miksa Rothmüller gyár cégvezetője, Jantsi József Star filmgyár cégvezetője, Bányai Zsigmond, Nagybatonyi Szénbánya Részvénytársaság igazgatója, Neumann Mátyás Neumann Simon R.T. vezérigazgatója, Oppenheim Miksa budapesti cukorgyár igazgatója, Perl Gyula Walla gyár vezérigazgatója, Bruckner Albert debreceni bankigazgató, Forgács Ferenc a Wiener Bank vezérigazgatója, Hazslinszky László Magyar Kénsavfejlesztő vezérigazgatója, Bauer Gyula budapesti paszomántgyáros, Bán Imre budapesti csokoládégyáros, Köhler Andor Wessely sportáruház tulajdonos, Deutsch Ferenc tejnagykereskedő, Glasz Aladás erzsébetfalvai lisztnagykereskedő, Spitzer Lajos budapesti furnérnagykereskedő, Francois Lajos budafoki pezsgőgyáros, Kövess Imre budapesti Ostende kávéház tulajdonosa, Wolf Hermann malomtulajdonos Bustyaházán, Dr. Braun József budapesti orvos, Dr. Biró Károly budapesti orvos (Poliklinika), Dr. Hurai György pestszentlőrinci orvos, Dr. Vidor Lajos jászladányi orvos, Dr. Szold Jenő orvos New York-ban, Dr. Neubauer Károly budapesti ügyvéd, Dr. Weisz Miklós ügyvéd, Buland Tivadar Gazdasági Akadémia tanára, Kozma László New York-ban szappangyár-tulajdonos, Löwy Aladár egyetemi tanár Columbia University New York, Fischer Zoltán karmester. Krisch, 1929. 159-173.

46. táblázat. VIII. kerületi községi fiú felső kereskedelmi iskola tanulóinak pályaválasztása

Foglalkozás	1909-1918 n=642 fő (%)	1919-1929 n=337 fő (%)
Nagykereskedő	1.96	0.97
Önálló kereskedő	19.07	9.21
Kereskedelmi segéd személyzet	0.53	3.95
Iparos	5.70	3.65
Ipari tisztviselő	3.56	4.93
Cégtulajdonos, cégvezető	8.38	5.59
Banktisztviselő (tőzsde, biztosító intézet...stb.)	16.22	8.88
Magántisztviselő (könyvelő...stb.)	30.84	35.52
Köztisztviselő (állami hivatalnok)	1.25	6.55
Közlekedés, posta (MAV, hajózás)	0.89	6.58
Értelmiségi (orvos, ügyvéd, tanár, művész)	6.24	3.95
Katona, rendőr	0.53	3.95
Gazdálkodó	1.07	1.64
Egyetemen, főiskolán tanul	0.75	2.04
Egyéb (önkéntes, sportoló...stb.)	3.01	2.59
Összesen	100	100

Forrás: Krisch, 1929. 159-173.⁹⁶⁹

A budapesti VI. kerületi községi felső kereskedelmi végzett tanulóinak pályaválasztására vonatkozóan 1887 és 1910 között időszakból rendelkezünk adatokkal, azonban nem név szerinti bontásban, hanem az iskola vezetése által készített táblázatos statisztikával. A VI. kerületi felső kereskedelmi iskolába 1887 és 1910 között 2087 (2023 rendes és 64 magán) tanuló érettségizett.⁹⁷⁰ A 99%-ban magyar anyanyelvű érettségizettek 78%-a izraelita, míg 18%-a római katolikus felekezethez tartozott. A végzett 2087 tanuló közül 56.93% polgári iskolából, 22.38% reáliskolából, 20.07% gimnáziumból és 3% egyéb iskolatípusból érkezett.⁹⁷¹

47. táblázat. VI. kerületi községi felső kereskedelmi fiúiskola tanulóinak felekezeti megoszlása 1887-1910 között

Felekezet	1887-1899 (895 fő) %	1900-1910 (1128 fő) %
Római katolikus	18.41	17.73
Izraelita	78.24	77.75
Evangélikus	2.24	2.30
Református	1.11	2.04
Egyéb (görög keleti)	-	0.18
Összesen	100	100

Forrás: Az iskola értesítői és anyakönyvei alapján⁹⁷²

Az 1887 és 1910 között érettségizett 2023 tanuló közül 787 főnek ismert a foglalkozása, 40 fő meghalt, míg 1196 főnek nem ismert a pályaválasztása, így kevésbé tudunk reális képet kapni a választott foglalkozásukról. 1887 és 1899 között valamivel több mint 50%-nak

⁹⁶⁹ A táblázat az alábbi források adatai alapján saját szerkesztés.

⁹⁷⁰ Az érettségizett tanulóknak a korszakban 3.96%-a szerzett jeles, 15.54%-a jó, 77.74%-a elégséges bizonyítványt, mindössze 3.36%-uk bukott meg egy vagy több tantárgyból, ami igen jó aránynak számított a korszak többi felső kereskedelmi iskolájának érettségi eredményeit figyelembe véve. Vadas József (szerk. 1912): Budapest VI. kerületi községi Felső Kereskedelmi Iskola 28. Értesítője az 1911/12. iskolai évről. 53.

⁹⁷¹ Vadas, 1912. 53.

⁹⁷² A táblázat az alábbi források adatai alapján saját szerkesztés.

ismert a foglalkozása, míg 1900 és 1910 között csak 30%-nak. Összességében megállapítható, hogy 1887 és 1900 között a tanulók többsége (figyelmén kívül hagyva az elhalálozott és ismeretlen tanulókat) (49%) a korabeli statisztika szerint közvetlenül a kereskedelemben (10% önálló, 39% alkalmazott) helyezkedett el, míg közel ugyanennyien 42% tisztviselői, főleg (19%) banktisztviselői (26% pénzügyi, 12% kereskedelmi, 4% közlekedési, 4% köztisztviselői) állást töltött be. 1900 és 1910 közötti adatok alapján annyi elmondható, hogy még tovább növekedett a korábban sem kevés pénzügyi tisztviselők aránya (38%) és a kereskedelmi alkalmazottaké (50%), illetve csökkent a kereskedelemben elhelyezkedő önállóak száma (48 főről 8 főre, azaz 11%-ról 2%-ra). Ám ez utóbbiak csak jelzésértékű eredmények és csak sejtetni engedik a többi iskola esetében is megfigyelhető tendenciát, azaz az önállóak arányának csökkenését és a tisztviselők – közöttük is a pénzügyi tisztviselők – számának növekedését.

48. táblázat. VI. kerületi községi felső kereskedelmi fiúiskola tanulóinak pályaválasztása 1887-1910

Foglalkozás		1887-1899	%	1900-1910	%
		Fő		Fő	
Önálló kereskedő		48	10.65	8	2.38
Kereskedelmi alkalmazott		177	39.25	167	49.70
Kereskedelmi foglalkozást folytat (könyvel, levelez... stb.), tisztviselő	őstermelésben	3	0.66	-	-
	közlekedésnél	41	9.09	8	2.38
	közszolgálatnál	5	1.11	-	-
Önálló iparos		4	0.89		-
Ipari alkalmazott		10	2.22	6	1.79
Bank- és pénzügyi tisztviselő		87	19.29	97	28.86
Biztosító intézeti tisztviselő		30	6.65	29	8.63
Közlekedési szolgálatot teljesít (vasút, hajózás... stb.)		17	3.77	4	1.19
Közigazgatás (községi jegyző, posta)		16	3.55	4	1.19
Katona		5	1.11	4	1.19
Diplomás pályára lépett (ügyvéd, tanár)		3	0.66	6	1.79
Egyéb pálya		3	0.66	3	0.90
Magánzó		2	0.44	-	-
Összes ismert foglalkozású		451	100	336	100
Mehalt		35	4.01	5	0.43
Ismeretlen		387	44.33	809	70.35
Összes végzett tanuló		873	-	1150	-

Forrás: Vadas, 1912. 53.⁹⁷³

A rendelkezésre álló adatok alapján megvizsgálva a vidéki és a fővárosi felső kereskedelmi iskolák tanulóinak pályaválasztását, megállapítható, hogy többségében az önálló izraelita iparos és kereskedő, valamint a keresztény felekezetű értelmiségi és alkalmazotti állásokat betöltő apák küldték fiaikat felső kereskedelmi iskolába, akiknek többsége nem lépett önálló kereskedői pályára, hanem tisztviselőként helyezkedett el (a három vidéki iskolában átlag 53%-ban, míg a fővárosban 56%-ban). A vidéki iskolákban a tanulók átlag 23%-a, míg a négy fővárosban 29%-a dolgozott pénzügyi tisztviselőként. A legnagyobb különbség az önálló pályára lépők között volt, amíg a vidéki tanulók esetében átlag 5%, addig a fővárosiaknál ez az arány 18%, tehát a fővárosi iskola végzett tanulóinak volt a

⁹⁷³ A táblázat az alábbi források adatai alapján saját szerkesztés.

legnagyobb esélye arra, hogy magasabb pozíciót töltsenek be. Az átlagtól magasabb pozíciók tekintetében a Budapesti Kereskedelmi Akadémia a korszakban mindvégig kiemelkedett a többi kereskedelmi iskola közül, hiszen amíg az országos statisztikák szerint a felső kereskedelmit végzett magasabb presztízsű pénzügyi tisztviselői pályára lépők aránya 25%, addig az akadémia tanulói között ez az átlag 40% volt.

Felső kereskedelmi iskolát végzettek pályaválasztása a két háború között

A Horthy-korszakból is rendelkezünk országos statisztikákkal arra nézve, hogy a felső kereskedelmi iskola tanulói milyen foglalkozást választottak tanulmányaik lezárása után. Az általunk vizsgált – az Magyar Országos Levéltár kereskedelmi iskolákra vonatkozó iratanyagában található – statisztikai kimutatások közül az 1922-es és az 1925-ös nem közlő foglalkozás szerinti pontos tanulólétszámokat csak kerekített százalékos adatokat, így e két esztendő esetében ezt tüntettük fel a táblázatban. A kerekített értékek alapján is annyi megállapítható, hogy az önálló kereskedők aránya tovább csökkent (8, majd 6%-ra), valamint a tanulók átlag 47% tisztviselőként nyert állást.

Vincze Frigyes által készített 1928-as statisztika már valamivel részletesebb, mely szerint a végzettek 56%-a tisztviselői (24% pénzügyi tisztviselő, 17% kereskedelmi, 7% közlekedési, 8% köztisztviselői) pályára lépett. Az önálló kereskedők aránya tovább csökkent (4%). Mindemellett fontos megemlítenünk, hogy bár a felső kereskedelmi iskolának nem volt elsődleges célja az egyetemi, főiskolai továbbtanulásra való felkészítés, ám az 1920-as évek közepétől viszonylag a tanulók magas aránya (17-18%) folytatta tanulmányait.

Az 1910-es adatgyűjtés szerint a felső kereskedelmi iskolában végzett tanulók 51%-a, 1924-ben 49.5%-a, 1925-ben 49%-a, 1926-ban 40%-a, 1927-ben 37% és 1928-ban 41.6%-a helyezkedett el az árukereskedelemben, valamint a pénz és biztosítási intézetek körében.⁹⁷⁴ Az 1920-as évek végén a végzettek átlag 21%-a a kereskedelemben és 24%-a pénzügyi tisztviselőként dolgozott.

⁹⁷⁴ Vincze Frigyes (1930): Közgazdasági líceum. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXXVII. évf. 9-10. sz. 468. 464-471.

49. táblázat. Felső kereskedelmi iskolát végzett tanulók pályaválasztása az egyes tanévek végén

Foglalkozás	1922/23 ⁹⁷⁵	1925/26	1928/29
	Végzett tanulók száma (1406 fő) %	Végzett tanulók száma (1965 fő) %	Végzett tanulók száma (2074 fő) %
Árukereskedelem	8	6	4.25
Kereskedelmi alkalmazott, tisztviselő	10	34	17.36
Pénzüntézet, biztosító tisztviselő	30		23.85
Ipari vállalat	-	2	9.49
Ipari alkalmazott, tisztviselő	9	10	6.89
Közlekedési vállaltnál alkalmazott, tisztviselő	-	-	
Köztisztviselő	-	-	8.24
Mezőgazdasági alkalmazott	-	2	2.86
Katona	-	-	2.61
Diplomás állásban (tanár)	1	-	-
Tovább tanul	-	18	17.21 ⁹⁷⁶
Otthon marad	-	14 (lányoknak 29%)	4.21
Egyéb	19	14	0.72
Ismeretlen	23	-	2.31

Forrás: Strobel, 1924.; Strobel, 1927.; Vincze, 1930. 468.⁹⁷⁷

Ha az 1932/33-as tanév tanulóinak Vincze Frigyes által összesített pályaválasztási megoszlását megvizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy nem csak a vidéki és fővárosi iskolák között volt különbség, hanem az egyes vidéki és egyes fővárosi iskolák között is. A 22 vidéki iskola tanulóinak foglalkozási megoszlását nézve megállapítható, hogy a tanulók döntő többsége magán- és köztisztviselői pályára lépett (átlag 27% magántisztviselő, míg 32% köztisztviselő), kifejezetten kereskedői állást 9% választott. A vidéki iskolák közül a kecskeméti, a veszprémi, a szolnoki, sátoraljaújhelyi és szegedi kereskedelmiben volt viszonylag magas (27%) a kereskedelmi pályára lépők aránya.⁹⁷⁸ Ennek hátterében részben a városok és térségük gazdasági jellegéből adódó különbségek álltak. Veszprémben és a közeli térségben például nem volt sok pénzüntézet, mely felvehette volna a pénzüntézeti tisztviselőket, sem jelentős számú ipari és gazdasági vállalat, részvénytársaság, így logikusnak tűnik, hogy a kereskedelmet az átlagnál többen részesítették előnyben,⁹⁷⁹ Kecskemét esetében is a gyümölcs és gabonatermelés, illetve a mezőgazdasági ipar volt

⁹⁷⁵ Strobel Ernő (1924): Statisztikai adatok az 1922/23. iskolaévről. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXXIX. évf. 2. sz. 37., illetve Strobel Ernő (1927): Felső kereskedelmi iskoláink statisztikája az 1925/26. iskolai évről. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXXIV. évf. 3. sz. 133.

⁹⁷⁶ Tovább tanult a hittudományi főiskolán 12, jogi karon 12, orvosi karon 5, bölcsészeti karon 15, közgazdaságtudományi karon 161, gyógyszerészeti tagozaton 1, műegyetem vegyészmérnöki osztályon 1, építészeti osztályon 3, mérnöki osztályon 9, polgári iskolai tanárképzőben 17, állatorvosi főiskolán 2, gazdasági főiskolán 30, erdészeti, bányászati főiskolán 6, kereskedelmi külföldi főiskolán 9, művészeti főiskolán 27, egyéb főiskolán 13, közigazgatási, közlekedési tanfolyamon 26 fő. Vincze Frigyes (1930): Közgazdasági liceum. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXXVII. évf. 9-10. sz. 468.

⁹⁷⁷ A táblázat az alábbi források adatai alapján saját szerkesztés. Strobel Ernő (1927): Felső kereskedelmi iskoláink statisztikája az 1925/26. iskolai évről. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXXIV. évf. 3. sz. 129-135.

⁹⁷⁸ Vincze, 1935. 319-342.

⁹⁷⁹ A vidéki felső kereskedelmi iskolák szinte kivétel nélkül az adott városból és a térségből toborozták tanulóikat. pl. Veszprémben a tanulók 48%-a városból és 42% a megye területéről érkezett, Kecskemét 34% város és 54% környékről, Szolnok tanulóinak 58%-a városi és 23%-a megyéből érkezett, Szeged diákjainak 60% helyi, 28% környékbeli. Sátoraljaújhely tanulóinak 63%-a helybéli. 30%-a Zemplén megyéből iratkozott be. Győri iskola tanulóinak is többsége 57%-a a városból 20% a környékről érkezett. Vincze, 1935. 319-342.

meghatározó, így míg a szülőknek 18%-a, addig a végzett tanulóknak 23%-a lépett kereskedelmi pályára. Szolnok – mely inkább kereskedő, mint iparváros – már földrajzi elhelyezkedése révén is fontos kereskedelmi központ volt, így nem meglepő a kereskedelmi iskola tanulóinak (az alkalmazottakat is beleértve) 42%-os aránya az itt működő számos kereskedelmi és szállítási részvénytársaságnál nyert elhelyezést és nem kívánt önálló pályára lépni. Bár a tanulók szüleinek 42%-a köztisztviselő és értelmiségi réteghez tartozott, a végzeteknek csupán 17%-a választott szüleikhez hasonló foglalkozást.⁹⁸⁰ Szeged város az alföldi régióban számos iparág és egyúttal a kulturális élet központja, bár a kereskedelmi vállalatok sokat veszítettek a háború előtti szerepükből, azonban a korszakban továbbra is meghatározóak maradtak. A szegedi fiú felső kereskedelmi iskolai tanulók szüleinek 22%-a volt kiskereskedő, míg végzeteknek valamivel több, 24%-a.⁹⁸¹ Makó és környékén a mezőgazdaság (vöröshagyma és gyümölcsstermesztés) és a hozzá kapcsolódó iparágak töltötték be fontos szerepet, így nem meglepő, hogy itt az átlagnál (2%) jóval magasabb 16% a mezőgazdasági pályára lépők aránya. Az összes vidéki intézmény közül a sátoraljaújhelyi kereskedelmi iskola végzett tanulói választották a legnagyobb arányban 30%-ban a kereskedelmi foglalkozást. A város korábbi határmenti fekvése révén élénk terménykereskedelmet bonyolított, ami ugyan csak részben, de a háború után is megmaradt (szesz, fűszer,- és gyarmatárú kereskedelem), így a 16% kereskedő szülővel szemben a diákok közel duplája választott ezt a foglalkozást. A magántisztviselői pályára lépők aránya Győr, Sopron, Baja Nyíregyháza és Eger kereskedelmi fiúiskoláiban volt a legmagasabb átlag 53%. Amíg a nyíregyházi kereskedelmi iskolai tanulók szüleinek 33%-a kereskedő, iparos, 21%-a őstermelő és 19%-a értelmiségi volt, addig fiaik csekély arányban választották a családfők foglalkozását, mivel 57%-uk tisztviselői pályára lépett. Hasonló volt a helyzet a bajai iskola esetében is, ahol 32%-ban kereskedő, iparos, 30%-ban tisztviselői és 16%-ban értelmiségi családok fiai 45%-ban tisztviselőként alapítottak családot. Sopronban is magas (41%) volt az iparos, kereskedő szülők aránya, azonban itt megjegyzendő, hogy a 35%-os köztisztviselői apákhoz hasonlóan a végzett tanulók 35%-a is köztisztviselő lett. Győrben a szülők 16%-a őstermelő, míg a végzetek 6%-a választotta a gazdasági pályát, ugyanez a megoszlás kereskedők esetében 33% és 15%, a különbség a magántisztviselőknél volt a legnagyobb 8% és 44%.⁹⁸² A fővárosi iskolákkal és az országos átlaggal szemben (ahol az arány 10% fölött volt) a vidéki iskolák tanulói közül csak 4% tanult tovább felsőfokú intézményekben.

⁹⁸⁰ Vincze, 1935. 324.

⁹⁸¹ A szegedi fiú és leányiskola tanulóinak társadalmi összetételét részletes bontásban lásd Fári, 2011. 127-128.

⁹⁸² Ha az országos adatokat nézzük és az összes felső kereskedelmi iskolai tanuló szüleinek foglalkozási megoszlására tekintünk az 1932/33. tanévben akkor a birtokos, őstermelők aránya 7.46%, önálló iparosoké 17.16%, kereskedőké 18.97%, közlekedésben 14.57%, közhivatalnok (12.49%), értelmiségi (4.88%) katonák (3.37%) szülő gyermeke együttesen 20.74%, tőkés és nyugdíjasé 13.99% és egyéb foglalkozásúé 7.03%. Tehát 36%-ban az iparos és kereskedő és 34%-ban tisztviselő szülők gyermekei látogatták 1932-ben a felső kereskedelmi iskolákat. A nagykereskedők és nagyiparosok aránya mindössze 2.27%, kiskereskedő 9.61% és kisiparos 9.82%. Laky Dezső (1932): A közületi alkalmazottak szociális és gazdasági viszonyai. Statisztikai Közlemények, 67. kötet, 1. sz., illetve a szülők foglalkozási megoszlását lásd részletesebben Vincze, 1935. 319-343.

50. táblázat. A vidéki felső kereskedelmi iskolák érettségizett fiú tanulóinak (715 fő) pályaválasztása az 1932/33. tanévben (%)

Iskolák /pályaválasztás	Kereskedő	Kereskedelmi alkalmazott	Iparos	Pénzügyi tisztviselő	Magántisztviselő	Köztisztviselő	Közlekedés tisztviselő	Közigazgatás	Gazdaság, mezőgazda	Értelmiségi, pap, tanár	Katona	Tanul	Ismeretlen, egyéb
Székesfehérvár	7	18	6	36	-	14	-	4	-	-	14	1	
Veszprém	18	-	-	23	36	-	-	-	-	-	14	9	
Kecskemét	23	-	2	19	18	24	-	4	-	10	-	-	
Szolnok	42		5	25	17	-	-	-	-	-	-	11	
Győr	15	-	6	44	12	-	-	6	-	7	-	10	
Sopron	10	-	15	40	35			-	-	-	-	-	
Szombathely	9	-	2	19	35	-	-	3	16	13	-	3	
Zalaegerszeg	7	-	11	15	41	-	-	-	11	15	-	-	
Nagykanizsa	6	-	-	35	24			6	3	24	-	2	
Kaposvár	9	-	9	30	25			3	3	6	-	15	
Pécs	5	-	4	14	54	-	-	-	7	16	-	-	
Szekszárd	4	-	4	20	28	12	20	4	-	-	8	-	
Baja	-	-	5	45	-	36	-	-	14	-	-	-	
Szeged	24	-	7	54			-	-	7	10	-	-	
Makó	11	-	6	18	36			16	-	-	-	13	
Békéscsaba	6	-	2	27	34	-	-	-	2	-	8	17	
Debrecen	6	-	6	22	14	17	-	-	-	-	25	3	
Nyíregyháza	7	-	13	44	-	4	9	-	-	-	9	7	
Sátoraljaújhely	30	-	5	35	30			-	-	-	-	-	
Miskolc	12	-	12	19	41	-	-	-	-	-	-	12	
Eger	-	-	8	38	30	15	-	9	-	-	-	-	
Pestújhely	6	-	-	32	32	-	-	-	-	-	14	16	

Forrás: Vincze, 1935. 319-343.

Különbségek az egyes fővárosi felső kereskedelmi iskolák között is voltak. A fővárosi felső kereskedelmi iskolák tanulóinak pályaválasztására vonatkozóan csak annak szándékáról vannak információink. Ugyanis az iskolai értesítők a tanulók pályaválasztási szándékairól összesített táblázatban, vagy jobb esetben az érettségizettek névsora mellett feltüntetve szolgálnak adattal. Azonban itt elsősorban a tanulók által vágyott, tervezett pályaválasztás szerepel, tehát nem tudjuk, hogy végül ténylegesen ki milyen foglalkozást választott.

Névsoros adatsorral csak a már említett VIII. kerületi községi iskola esetében rendelkezünk 1919 és 1929 közötti időszakra vonatkozóan. A korszakban végzett igen csekély számú ismert foglalkozású 337 tanuló többsége magán- és köztisztviselőként (36% magántisztviselő, 7% köztisztviselő, 9% banktisztviselő) helyezkedett el.

A IX. kerületi fiúiskola esetében már csak az érettségi letétele után megjelölt tervezett pályaválasztását ismerjük, mely alapján tanulóinak többsége, átlag 30%-a pénzügyi pályára készült, bár arányuk csökkent (1925-ben 50%, addig 1933-ban már csak 25%) és növekedett a köztisztviselői pályára készülőké (1925-ben 6%, majd 1933-ban már 36%), valamint szintén nem kevés volt azok száma (átlag 21%), akik tanulmányaik folytatását tervezték.

51. táblázat. IX. kerületi felső kereskedelmi fiúiskola érettségizett tanulóinak tervezett pályaválasztása

Tanév	1924/25	1925/26	1926/27	1927/28	1928/29	1929/30	1930/31	1931/32	1932/33
Foglalkozás, iskola utáni tevékenység/Fő	101 fő %	110 fő %	80 fő %	102 fő %	109 fő %	99 fő %	89 fő %	120 fő %	87 fő %
Kereskedelmi, pénzügyi pálya (döntően tisztviselő)	49.51	37.27	28.75	30.4	27.52	27.27	26.97	6.66	25.29
Ipari pálya	5.01	7.27	22.5	28.43	14.68	16.16	7.87	11.67	4.60
Gazdasági pálya	0.99	1.82	6.25	7.84	6.42	5.05	13.48	1.67	-
Közlekedés	5.97	-	-	-	-	-	-	-	-
Posta	0.99	-	-	-	-	-	-	-	-
Közhivatalnok	5.94	5.45	18.75	8.82	15.60	13.13	22.47	45.83	35.63
Rendőrség	1.98	2.74	2.50	3.92	0.92	3.03			2.30
Katona	-	7.27	6.25	4.90	5.51	8.09	12.36	22.50	10.34
Törvényhatósági szolgálat	1.98	0.90	7.50	1.96	1.83	1.01	-	-	-
Tovább tanul	27.72 ⁹⁸³	37.28 ⁹⁸⁴	7.50 ⁹⁸⁵	13.73 ⁹⁸⁶	27.52 ⁹⁸⁷	26.26 ⁹⁸⁸	16.85 ⁹⁸⁹	11.67 ⁹⁹⁰	21.84 ⁹⁹¹
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Forrás: Iskola évente kiadott értesítő⁹⁹²

A VIII. kerületi iskolához hasonlóan a VII. kerületi állami felső kereskedelmi iskola 1930-as években érettségizett tanulóinak többsége is (48%-a ebből a magántisztviselők aránya kiemelkedően magas 36%) tisztviselői, elsősorban magántisztviselői pályára készült, csakúgy, mint a VI. kerületi iskola növendékei.

⁹⁸³ Közgazdaságtudományi Kar 11 fő, Hittudományi Főiskola 1 fő, Mezőgazdasági Főiskola 7 fő, művészeti főiskola 2 fő, községi közigazgatási tanfolyam 6 fő.

⁹⁸⁴ Közgazdaságtudományi Egyetem 9 fő, tanári pálya 5 fő, mezőgazdasági főiskola 3 fő, textil iskola 4 fő, művészeti pálya 5 fő, jegyzői tanfolyam 2 fő, posta és távírdai tanfolyam 7 fő, vasúti tanfolyam 6 fő, hajózási tanfolyam 1 fő.

⁹⁸⁵ Közgazdaságtudományi Egyetem 3 fő, vasúti tanfolyam 2 fő, hajózási tanfolyam 1 fő

⁹⁸⁶ Közgazdaságtudományi Egyetem 2 fő, tanári pálya 3 fő, jegyzői tanfolyam 2 fő, vasúti tanfolyam 6 fő, hajózási tanfolyam 1 fő

⁹⁸⁷ Közgazdaságtudományi Egyetem 11 fő, tanári pálya 8 fő, mezőgazdasági főiskola 1 fő, textil iskola 1 fő, művészeti pálya 3 fő, jegyzői tanfolyam 1 fő, posta és távírdai tanfolyam 2 fő, vasúti tanfolyam 6 fő

⁹⁸⁸ Közgazdaságtudományi Egyetem 10 fő, tanári pálya 11 fő, posta és távírdai tanfolyam 2 fő, vasúti tanfolyam 3 fő

⁹⁸⁹ Tanári pálya 6 fő, textil iskola 1 fő, jegyzői tanfolyam 4 fő, vasúti tanfolyam 1 fő, hajózási tanfolyam 1 fő

⁹⁹⁰ Közgazdaságtudományi Egyetem 6 fő, tanári pálya 3 fő, jegyzői tanfolyam 2 fő, hajózási tanfolyam 2 fő, művészeti pálya 2

⁹⁹¹ Közgazdaságtudományi Egyetem 1 fő, tanári pálya 5 fő, mezőgazdasági főiskola 1 fő, textil iskola 1 fő, művészeti pálya 2 fő, postai és távírdai tanfolyam 2 fő, vasúti tanfolyam 6 fő, hajózási tanfolyam 1 fő.

⁹⁹² A táblázat az alábbi források adatai alapján saját szerkesztés.

52. táblázat. VII. kerületi felső kereskedelmi fiúiskola érettségizett tanulóinak tervezett pályaválasztása

Foglalkozás /Tanév	Kereskedő	Iparos	Magántisztviselő	Köztisztviselő	Banktisztviselő	Közlekedési tisztviselő	Postatisztviselő	Értelmiségi (újságíró, tanár, művész)	Katona, rendőr, pilóta	Gazda, földműves, kertész, pilóta	Egyéb (folyamórtiszt, idegenvezető, pincér ismeretlen)	Ismert foglalkozású Összesen
1930/31	15	12	45	8	6	19	5	14	14	5	-	143
1931/32	18	15	84	-	1	5	2	15	19	3	10	172
1932/33	7	7	54	6	5	7	4	4	16	4	20	134
1933/34	16	7	45	-	1	7	5	9	9	2	-	101
1934/35	12	8	42	4	-	5	1	10	13	3	11	109
1935/36	9	10	49	2	2	6	1	1	7	3	16	106
1936/37	7	9	50	10	4	7	3	5	6	4	24	129
1937/38	11	53	47	-	3	4	2	6	6	2	15	149
1938/39	10	35	28	2	-	5	3	12	8	9	-	112
1939/40	7	36	8	-	-	3	3	10	11	3	20	101
Összesen (fő)	112	192	452	32	22	68	29	86	109	38	116	1256
Összesen %	8.92	15.29	35.99	2.55	1.75	5.41	2.31	6.85	8.68	3.03	9.23	100

Forrás: Iskola évente kiadott értesítői⁹⁹³

53. táblázat. VI. kerületi községi fiú felső kereskedelmi iskola tanulóinak tervezett pályaválasztása

Tanév	1926/27	1927/28	1928/29	1942/43	1943/44
Foglalkozás, iskola utáni tevékenység/Fő	66	65	58	106	110 Fő/%
	Fő/%	Fő/%	Fő/%	Fő/%	
Kereskedelmi pálya (nem önálló, hanem döntően tisztviselő)	39.39	44.25	63.80	54.73	42.27
Ipari pálya	-	-	1.72	2.83	4.55
Mezőgazdasági pálya	-	-	1.72	3.77	-
Közhivatalnok	6.06	18.46	22.42	10.97	2.73
Katona	1.52	1.54	1.72	4.12	11.82
Tovább tanul (közgazdasági egyetem, keresk. isk. tanár)	4.55	6.15	8.62	15.09	20.00
Nem választott még, tanulmányait nem folytatja	48.48	21.57	-	2.83	5.00
Egyéb	-	8.03	-	5.66	13.63
Összesen	100	100	100	100	100

Forrás: Iskola évente kiadott értesítői⁹⁹⁴

A fent említett iskolákhoz hasonlóan, jól látható, hogy a II. kerületi iskola végzett tanulóinak is tisztviselői pályát részesítették előnyben, de itt főleg a banki (21-13%), az ipari (12-11%) és a magántisztviselői (12-14%) állásokat preferálták.

⁹⁹³ A táblázat az alábbi források adatai alapján saját szerkesztés.

⁹⁹⁴ A táblázat az alábbi források adatai alapján saját szerkesztés.

54. táblázat. II. kerületi Hunfalvy János Felső Kereskedelmi Iskola tanulójának pályaválasztása

Tanév	1939/40 ⁹⁹⁵	1940/41 ⁹⁹⁶
Foglalkozás, iskola utáni tevékenység/Fő	35 fő/%	67 fő/%
Iparos (textil)	3.03	3.24
Kereskedelmi tisztviselő	6.06	4.84
Kereskedő	-	4.94
Ipari tisztviselő	12.12	11.29
Banktisztviselő	21.21	12.90
Postatisztviselő	6.06	1.61
Magántisztviselő	12.12	14.52
Közlekedés (MAV)	-	6.45
Értelmiségi, tanár, pap	3.03	3.24
Katona, rendőr	27.27	27.42
Gazda	3.03	1.61
Hivatalnok	6.07	6.45
Tovább tanul	-	1.49
Összesen	100	100

Forrás: Iskola évente kiadott értesítői⁹⁹⁷

Áttekintve a dualizmus és a két háború között felső kereskedelmi iskolát végzett tanulók pályaválasztását, megállapítható, hogy mindkét korszakban – ha eltérő arányban is – az érettségizett tanulók többsége a tisztviselői pályát részesítette előnyben, ami nem jelentette azt, hogy ne hasznosította volna a kereskedelmiben megszerzett tudását. A kereskedelmi végzettség nemcsak társadalmi presztízst, hanem viszonylag biztos elhelyezkedést és ezáltal megélhetést is jelentett. A végzett tanulók jelentős része az iskola után rögtön munkába állt, – a dualizmus idején és általában 28 éves korában önállósult, – míg mások valamely kereskedelmi akadémián, főiskolán folytatták tanulmányaikat, melynek befejezése után a korábbi „céhes tradíciót” követve más városban vagy országban vállaltak munkát (így tett Weiss Manfréd, aki hamburgi cégnél, Sándor Pál, aki Antwerpenben, Pekár Imre, aki Angliában dolgozott és szerzett tapasztalatot).⁹⁹⁸ A dualizmus időszakában a tanulók pályaválasztásáról közel sem teljes képet adó adatok alapján annyi megállapítható, hogy az egyszerre érettségit és kereskedelmi szakképzettséget is adó (ez utóbbi esetében legalábbis erre törekedtek) felső kereskedelmi iskolák lehetővé tették diákjaiknak az esetleges felfelé történő társadalmi mobilitást. Ez egyértelműen igaz volt alacsony alkalmazotti családok fiaira (arányuk a háború után tovább növekedett az iskolatípusban), míg az önálló tulajdonnal, üzlettel rendelkező kereskedő, iparos szülők gyermekeinek magántisztviselői pályára lépése esetében vita tárgyát képezheti, hogy ez mennyiben tekinthető „felfelé” mobilitásnak, még ha az magasabb vezető pozíció betöltésével is járt együtt. Erre a kérdésre, ahogy arra Bódy Zsombor is utal, csak az egyes személyek konkrét életütemzésével lehet egyértelmű választ adni, ám erre jelen munka keretei között nem vállalkoztunk.⁹⁹⁹ Tehát ha néhány

⁹⁹⁵ A 35 tanulónak 57%-a római katolikus, 3% görög keleti, 9%-a evangélikus, 17%-a református és 14%-a izraelita vallású (ez utóbbi tagjai textiliparos, gyorsíróipari tisztviselő, banktisztviselő).

⁹⁹⁶ A 67 tanulónak 79%-a római katolikus, 1%-a görög keleti, 4% evangélikus, 9%-a református és 6%-a izraelita vallású.

⁹⁹⁷ A táblázat az alábbi források adatai alapján saját szerkesztés.

⁹⁹⁸ Lengyel György (1989): *Vállalkozók, bankárok, kereskedők. A magyar gazdasági elit a XIX. század első felében*. Magvető, Budapest. 117.

⁹⁹⁹ Bódy, 2006. 780.

esetben vitatható is a mobilitás lefelé vagy fölfelé történő volta, abban talán nem tévedünk nagyot, ha azt állítjuk, hogy a felső kereskedelmi iskola minden bizonnyal segítette a gazdasági igények mentén átstrukturálódó modern polgári társadalom kialakulását. Többek között az egyre növekvő – különösen a fővárosban – magántisztviselői réteg számára az általános műveltség mellett, jól hasznosítható gazdasági képzést is adva.

Ha nem is olyan arányban, mint a gimnáziumokból, de a felső kereskedelmi iskolából is vezethetett út az gazdasági elitbe. Mivel 1920-ig közgazdasági egyetem nem volt, így részben a közép- és a felsőfokú kereskedelmi iskolák és felsőfokú képzést nyújtó akadémiák biztosítottak gazdasági képzést. Ám azt fontos megjegyezni, hogy amíg például a selmecebányai bányászati akadémiának az egész Monarchiára kiterjedő vonzáskörzete volt, addig a kereskedelmi akadémiák és a felső kereskedelmi iskolák elsősorban az adott városból és annak környékéről fogadták a tanulóikat, hallgatóikat (így volt ez a kolozsvári, fiumei, miskolci és budapesti akadémia esetében is). Habár a bevezetőben említett elitkutatások eredményei alapján megállapítható, hogy elsősorban nem a felső kereskedelmi iskola tanulói közül került ki a gazdasági és a tudáselit többsége, azonban e tekintetben sem érdemes teljes mértékben figyelem kívül hagyni ezt az iskolatípust. Ugyanis a korszak gazdasági életében jelentős szerepet betöltők közül többen végeztek kereskedelmi iskolát, a már fent említett jeles személyeken kívül például a budapesti akadémia falai közül került ki a gyáros Weiss Manfréd, a Magyar Általános Hitelbank igazgatója Ullmann Adolf, vagy éppen Lánczy Leó, Hatvany Deutsch Sándor és Ignác, Mauthner Henrik, Zwack Samu, Légrády Károly, Hornyánszky Ernő, Wolfner Lajos Krausz Simon (saját bankházat nyitott, Angol-Magyar Bank elnöke, majd a Magyar Bankárok Egyesületének elnöki tisztjét töltötte be), azonban kétségtelen, hogy a többség ahogy az utóbb említett bankár, Krausz Simon is megfogalmazta: „*a nagy átlag maradt középen, mint ahogy az iskolában is ott volt. Pályafutások. gyakornok, tisztviselő, évtizedek múltán cégvezető, némelyik aligazgató, egy párán most már nyugalmazott igazgatók.*”¹⁰⁰⁰

Ha egy pillantást vetünk Lengyel György által az 1990-es években végzett a gazdasági elitre vonatkozó kutatási eredményekre, – melyben feltüntetésre került az elit iskolai végzettsége is – akkor jól látható, hogy az 1831 és 1860 között született vezető beosztást betöltők között a kereskedelmi akadémiát végzettek aránya 9.4%, az 1861 és 1890 között születettek között szintén hasonló 8.9% volt.¹⁰⁰¹ Ha csak a kereskedők és vendéglősök, illetve a bankárok és pénzügyi vezető beosztást betöltő szakemberek iskolai végzettségét vizsgáljuk, akkor az előbbinél magasabb ez az arány: bankárok és pénzügyi szakemberek 17.5%-a, míg a kereskedők (nagykereskedő, tulajdonos) 8.5%-a végzett kereskedelmi középiskolát és/vagy kereskedelmi akadémiát/főiskolát.¹⁰⁰²

Láthattuk, hogy a fővárosi felső kereskedelmi iskolákat a banktisztviselők mellett a magántisztviselői réteg is előszeretettel látogatta, így érdemes e réteg fővárosi megoszlását is megvizsgálni. Ha a magántisztviselők növekvő számára tekintünk már érthető, hogy Vincze Frigyes több alkalommal úgy fogalmazott, hogy „*A 15 felső kereskedelmi iskola fennállását már a magántisztviselői réteg szakszerű kiképzése is mindenképpen indokolta*

¹⁰⁰⁰ Krausz Simon (1937): *Életem*. Budapest. 20.

¹⁰⁰¹ A többség 15 és 23%-ban jogtudományi egyetemet végzett, míg 4.2% és 21.9% Budapesti Műszaki Egyetem, 18.7% és 15.1% egyéb műszaki egyetemet vagy főiskolát. Lengyel, 1989. 123.

¹⁰⁰² Itt megjegyzendő, hogy a bankárok többsége 58.7%-a jogtudományi egyetemet, majd később 12.7%-a közgazdasági egyetemet, 4.7% egyéb egyetemet, főiskolát végzett. A kereskedők, vendéglősök 29.8% elemi és szakmai képzésben, 25.5% egyéb gyakorlati képzésben részesült, 10.5%-uk középiskolát, míg 8.5% Közgazdasági Egyetemet, 8.5% műszaki egyetemet, vagy főiskolát végzett. A gazdasági elitben belül a bankárok és pénzügyi szakemberek átlag huszonkét éves korukba kezdetek dolgozni és harmincnégy éves korukra váltak vezetővé, míg a kereskedők a középiskola után rögtön dolgozni kezdetek (18 évesen) és 28 évesen önállósultak. Lengyel, 1989. 115.

teszi.”¹⁰⁰³ A fővárosban 1890-ben 11.400, 1900-ban 24.277, 1910-ben már 41.374 fő magántisztviselő volt a statisztikák szerint, és ezen időszak alatt az iskolák száma csak 1900 és 1910 között nőtt hatról nyolcra, míg osztályok létszáma átlag 28-ról 38-ra, majd 1910-ben már 45 főre emelkedett.¹⁰⁰⁴

A pályaválasztás tekintetében a két háború közti időszak (gazdasági, hatalmi viszonyokban bekövetkező már említett változások eredményeképpen) némi változást hozott a kereskedelmi végzettségű pályaválasztásában, mivel a pénzügyi pálya (bankár, banktisztviselő) mellett egyre többen választották a magán- és köztisztviselői állásokat, valamint a dualizmus időszakához képest jóval többen folytatták tanulmányaikat felsőfokon. Jelzésértékű, hogy például 1928-ban a gyárparban gyárvezetői állásban 880 felső kereskedelmi iskolát végzett fő dolgozott, szemben a 681 műegyetemet végzett mérnökkel. A gyári alkalmazottak közül 4186 főnek kereskedelmi érettségije, 1381 főnek műegyetemi és 1238 főnek felső ipariskolai végzettsége volt. Tehát a gyárpar vezetői és alkalmazotti pozícióiban egyaránt jelentős arányban voltak jelen a kereskedelmi iskolai érettségivel rendelkezők. A gyárvezetők átlag 50%-a is kereskedelmi végzett.¹⁰⁰⁵

Ha megvizsgáljuk a fővárosi statisztikákat, azt tapasztaljuk, hogy a magántisztviselők mellett jelentősen nőtt a fővárosi kereskedők száma is: 1910-ben 15.267 (9436 kereskedő, 4426 kofa és egyéb utcai árus, 1405 házalókereskedő), 1920-ban 21.691 fő. A többségük élelmiszer, textil, gyógy- és vegyszeti, üveg és fa, valamint bőr- és díszműárukkal kereskedett. Az árukereskedelemben önállóként kereskedelmi végzettséggel elhelyezkedők aránya azonban igen alacsony volt. Az 1928-ban a Budapesten működő 13.575 önálló (többségében izraelita felekezetű) kereskedő közül mindössze 1706 fő (12%) végezte el a felső kereskedelmi iskolák valamely vagy mind a négy osztályát, míg 21.432 magántisztviselőnek jóval több, közel 35%-a (7702 fő).¹⁰⁰⁶ Az önálló fővárosi kereskedők közül átlag 12% végezte el a felső kereskedelmi iskola négy osztályának valamelyikét, de csak 9% szerzett kereskedelmi érettséget, ha figyelembe vesszük a más középiskola-típusban érettségizőket is, akkor az önálló kereskedők 17%-a rendelkezett érettségivel.¹⁰⁰⁷ (Felsőfokú végzettségre csak 2%-nak volt.) Mindez szintén azt jelzi, hogy a felső kereskedelmi iskola nem volt a kereskedők által preferált iskolatípus.

Az önálló kereskedők többsége országos viszonylatban is nagy arányban az izraelita felekezethez tartozott, így nem meglepő gyermekeiknek az iskolatípusban – ha csökkenő arányban is, de – mindvégig magas száma. Az 1930. évi népszámlálási adatok alapján a kereső önálló kereskedőknek 45.5%-uk izraelita felekezetű (38.6% katolikus, 10.5% református, 3.5% evangélikus), míg ha a keresőket és az eltartottakat együttesen vizsgáljuk 48%-uk.¹⁰⁰⁸ A zsidó kereső munkavállalók között a kereskedő tisztviselők aránya is magas 52.3%, míg kereskedelmi segédszemélyzet tagjainak

¹⁰⁰³ Vincze, 1935. 312.

¹⁰⁰⁴ Hoffmann Dezső (1932): A magántisztviselők szociális és gazdasági viszonyai Budapesten. *Statisztikai Közlemények*, 63. kötet, Budapest. 7-15.; 74-78.

¹⁰⁰⁵ Hoffmann, 1932. Vincze, 1935. 318.

¹⁰⁰⁶ 1928-ban Budapesten 13.575 önálló kereskedő közül felső kereskedelmi iskola első osztályát végezte 438, második osztályát 13, harmadik osztályát 87, mind a négy osztályt 1168 fő. A 21.432 fő magántisztviselő közül a felső kereskedelmi első osztályát végezte csak el 422, második osztályát 90, harmadik osztályát 977, mind a négy osztályt 6013 fő. Magántisztviselők közül a felső kereskedelmi első osztályát 5.48% (422 fő), második osztályát 1.17% (90fő), harmadik osztályát 12.69% (977 fő), negyedik osztályát 78% (6013 fő). Vincze Frigyes (1930): *Közgazdasági liceum. Kereskedelmi Szakoktatás*, XXXVII. évf. 9-10. sz. 469.; A magántisztviselők további 12%-a kereskedelmi szakiskolát vagy szaktanfolyamot, 16%-a egyetemet, főiskolát, 15%-a középiskolát, 3%-a középiskola 5-7 osztályát, 9%-a középiskola 1-4 osztályát, 1% csak elemi iskolát végzett. Hoffman, 1932. 75.

¹⁰⁰⁷ 1928-ban az önálló fővárosi kereskedőknek 35%-a végezte el egy a kereskedelmi-től eltérő középiskola egy-nyolc osztályának valamelyikét (legtöbbsen 20% négy osztályt végzett, a nyolc osztályt csak 5% fejezet be). Hoffman, 1932. Vincze, 1935. 317.

¹⁰⁰⁸ Magyar Statisztikai Közlemények, 1930. 157.

30.2%.¹⁰⁰⁹A bank- és hitelszektorban ennél is magasabb volt az arányuk az önállóak 68.9%-a, a (bank)tisztviselőknek 35.8%-a. Fővárosi viszonylatban, 1930-ban a Budapesten élő kereső és eltartott izraelita lakosságnak 37%-a (204.371 fő közül 75.683) élt kereskedelemből (önálló, tisztviselő, segédszemélyzet együttvéve), a főváros összes kereskedeleméből élő lakosának 51.2%-át tették ki (önálló kereskedők között 57.1%, kereskedelmi tisztviselő 59.8%, segédszemélyzet 36.9%).¹⁰¹⁰ A fővárosban élő izraelita lakosságnak 33.3%-a az értelmiségi pályákon helyezkedett el, a kereskedelemhez kapcsolódó értelmiségi állások 59.8%, a bank-hitel- és biztosítóknál pedig 41.8%, míg az iparban 40.6% az arányuk.

A felső kereskedelmi iskolát végzett fővárosi magántisztviselők 35%-os aránya alapján elmondható, hogy átlag minden harmadik fővárosi férfi magántisztviselő felső kereskedelmi érettségét tett és 44%-uk felső kereskedelmi iskolába járt. A felső kereskedelmi érettségivel rendelkező fővárosi magántisztviselők többsége 49.3% valamely pénzügyintézetben dolgozott, illetve szintén magas volt a kereskedelmi érettségizettek aránya a biztosítóknál elhelyezkedők körében (40%), míg a közlekedési tisztviselők között 13%.¹⁰¹¹ Itt meg kell jegyeznünk, hogy a fővárosi magántisztviselőknek csak valamivel több mint a fele végezte tanulmányait Budapesten, a többiek vidéki kereskedelmi iskolákban, majd a fővárosban vállaltak állást.¹⁰¹²

A felső kereskedelmi végzett diákság által leginkább preferált magántisztviselői pályaválasztás kapcsán érdemes e rétegre röviden kitérni, mivel fontos megjegyezni, hogy a magántisztviselői terminus az 1890-es évek előtt kevéssé volt használatos, illetve mást jelentett, mint a már a két háború közötti időszakból ismert. Bódy Zsombor arra hívja fel a figyelmet, hogy sem a jog, sem a statisztikai nomenklatúra-rendszer nem ismeri az első világháború előtt a magántisztviselői terminust.¹⁰¹³ A magántisztviselők jelentős része a dualizmus elején a segédszemélyzeti kategóriába tartozott, melynek szolgálati viszonyáról az 1872-es ipartörvény és az 1875-ös kereskedelmi törvény rendelkezett. A segédi állás nem jelentett például a cselédekhez, vagy a napszámosokhoz hasonló kiszolgáltatottságot. A segédet az adott szakma gyakorlójának tekintették, aki akár később önállósíthatta magát és munkájához szakképzettség – azaz a tanoncidő után az ipartestület előtt letett vizsga, majd a tanoncsorból felszabadító munkakönyv megszerzése – kötődött.¹⁰¹⁴ Tehát rögzös út vezetett a segéddé váláshoz is. Segédnek tekintették a kereskedelmi segédet, „*aki főnöke üzletében kereskedelmi szolgálatot teljesített, illetve kereskedelmi üzlet viteléhez szükséges cselekmények céljából a főnökhöz szolgálati viszonyban áll*”, valamint az iparossegédet, „*aki személyes és folytonos szolgálatra kötelezett egy cégnél (kivéve közlekedési vállalatokat és bányákat)*,” és ide tartozott a gyári munkás is.¹⁰¹⁵ Az iparos segédek képzettségüket tanoncként szerezték, a kereskedősegédek szintén tanoncként, vagy néhányan felső kereskedelmi, vagy más középiskolai osztály révén, míg az önálló jogkörrel bíró, vagy részvénytársaságnál alkalmazott kereskedelmi meghatalmazottak többségében valamilyen középiskolát végeztek.¹⁰¹⁶ Az 1869-es népszámlálásban még az egyes gazdasági ágazatokhoz beosztva tisztként szerepelnek a későbbi magántisztviselők, majd az 1880-ban

¹⁰⁰⁹ Az iparban dolgozó önállóak között az izraelita felekezet aránya jóval kisebb 11%, míg az ipari tisztviselőknek 33%-a, ipari segédszemélyzetnek 6%-a. (MSK, 1930. 157)

¹⁰¹⁰ 1930-ban az országban 421.156 fő élt kereskedeleméből (MSK, 1930. 157).

¹⁰¹¹ Hoffmann, 1932. 77.; Vincze, 1935. 312-313.

¹⁰¹² Vincze, 1935. 313.

¹⁰¹³ Bódy Zsombor (2003): *Egy társadalmi osztály születése. A magántisztviselők társadalomtörténete 1890-1938.* L'Hartmattan, Budapest. 80.

¹⁰¹⁴ Bódy, 2003. 68.

¹⁰¹⁵ Bódy, 2003. 69.; A segéd fogalmán nem változtatott a cégek által esetlegesen adott titulusok vagy a cég nagysága, jogi formája sem. Márkus Dezső (szerk. 1898): *Kereskedelmi segédszemélyzet.* Jogi Lexikon, Budapest.

¹⁰¹⁶ Európában, például Ausztriában is a munkavállalói kategóriák hasonlóan tagolódtak (cseléd, napszámos és segéd közötti különbségeket tekintve). Bódy, 2003. 76.

már a tiszt és üzletvezető alatt, végül 1890-ben ugyan megjelenik a magántisztviselő kifejezés, de egyrészt az értelmiség között, mint „gazdasági értelmiség”, másrészt ez alatt értve „társalkodókat (főleg nők), tanácsosokat, titkárokat és levelezőket”, tehát nem a magáncégek alkalmazottait jelentette¹⁰¹⁷. Az 1900-as népszámlálás már megkülönböztette az „önállóakat”, a „tisztviselőket” és egyéb az segédszemélyzetet, az 1910-es statisztikában a tisztviselő alá tartozik a mérnök, a vegyész és megjelenik a magánhivatalnok is. Tehát eleinte a vállalatok nem munkás alkalmazottainak nem volt különálló egyértelmű kategóriája, ráadásul ekkor még a hivatalnoki munkát végző kereskedősegédeket a bolti eladókkal egy csoportba, illetve a már említett gazdasági értelmiséget és a tiszteket hol az üzletvezetőkhöz, hol a munkásokhoz, hol pedig az állami tisztviselőkhöz, olykor a szabadfoglalkozásúakhoz sorolták be. A magántisztviselő kifejezést a gazdaságon kívüli, de nem cseléd helyzetű alkalmazottakra használták.¹⁰¹⁸ A dualizmus végén kibontakozó magántisztviselői mozgalom a részvénytársaságok és a magáncégek munkakönyvvel rendelkező hivatalnokait – tehát kizárva a körből a segédeket, társalkodónőket, titkárokat – képviselve a köztisztviselők mintájára kívánták e réteget elismertetni és egyúttal megszervezni a jogi szabályozás eszközeivel is.

A magántisztviselők iskolai végzettségéről az 1910-es népszámlálás ad először információt, ebből az derül ki, hogy a magántisztviselők felének volt középiskolai végzettsége (a kereskedelmi és hitelügyi férfi tisztviselők 46.9%-a nyolc, 8.5%-a hat és 21.3%-a négy, valamint a női tisztviselők 8.2%-a nyolc, 11.65%-a hat, 63%-a négy középiskolai osztályt végzett), míg ezzel például az önálló iparosoknak 4%-a, és a kereskedőknek is csak 5%-a rendelkezett.¹⁰¹⁹ Tehát a vágyott középosztályba csak a magántisztviselők fele tudott valóban belépni. A magántisztviselő keresők száma a két háború között gyorsan növekedett, 1930-ban meghaladta a 100 ezer főt (88 266 férfi és 35 260 nő, 43356 fő az iparban, közel ennyi a kereskedelemben, 17464 fő pedig a pénz- és hitelügy szférájában dolgozott), mindeközben az önállóak száma csökkent és munkásoké pedig közel sem növekedett oly mértékben, mint a tisztviselőkké.¹⁰²⁰ A fizetés¹⁰²¹ és választójog megléte mellett társadalmi helyzetüket mutatja a tisztviselőként dolgozó nők férfiak által eltartott családtagok száma, a statisztikák szerint 1930-ban a magántisztviselők felségeinek csak 15%-a dolgozott (ez az arány a bírák, ügyészek esetében 7%, míg tanszemélyzetnél jóval magasabb 44% volt), tehát feltételezhetjük, hogy életszínvonalát tekintve képes volt eltartani családját.¹⁰²² A magántisztviselők az újonnan kialakuló középréteg egy fontos csoportját alkották, ám még a dualizmus idején megfogalmazott kritériumok szerint nem tekinthetők teljes egészében polgári középosztálynak (hiszen egy jelentős részük például nem rendelkezett érettségivel).

Mivel a tisztviselők a fővárosra koncentráálódtak, így érdemes megvizsgálni a budapesti tisztviselők vallási és iskolai végzettségét is. Ez utóbbit nézve, látható, hogy amíg köztisztviselők között a katolikus, addig a magántisztviselők esetében az izraelita felekezet képviseltet magát nagyobb arányban.

¹⁰¹⁷ Bódy, 2003. 79.

¹⁰¹⁸ U.o. 80.

¹⁰¹⁹ U.o. 105.

¹⁰²⁰ U.o. 227.

¹⁰²¹ Például a fővárosi magántisztviselők havi fizetése 1928-ban átlag 200 és 300 pengő között mozgott (200-300 pengő 26.2%-nak, míg 301-400 pengő 17.4%-nak, 101-200 között 26.4%-nak), ami megfelelt a középosztálynak, ugyanis a középosztályi létminimum 200 pengő körül volt. Hoffmann számításai szerint 1929-ben 345 pengő volt a magántisztviselők átlagfizetése (nők átlagfizetése 198, míg a férfiaké 407 pengő, a magántisztviselők 40%-a 300 pengő felett keresett). Bódy, 2003. 237.; Hoffmann, 1932. 95.

¹⁰²² Lásd részletesebben Bódy, 2003. 230-231. 240.

55. táblázat. Budapest lakosságának felekezeti megoszlása (%) 1930-ban¹⁰²³

Felekezet	Budapest lakossága	Magántisztviselő	Köztisztviselő	Munkás
Katolikus	58	40	70	72
Református	11	7	14	14
Evangelikus	5	6	8	6
Izraelita	24	45	5	6
Egyéb	2	2	3	2

Forrás: Bódy, 2003. 234.¹⁰²⁴

Amíg a fővárosi köztisztviselő férfiaknak 46%-a egyetemet, 30%-a érettségivel záruló gimnáziumot végzett, tehát döntően a gimnáziumon keresztül vezetett az útjuk a közszférába, addig a magántisztviselők 42%-a felső kereskedelmi iskolát, míg a gimnáziumban érettségizettek és az egyetemet végzettek együttes aránya 30%.¹⁰²⁵ Tehát megállapítható, hogy a magántisztviselők egyik leginkább preferált iskolája a felső kereskedelmi iskola volt. A női tisztviselők esetében ez már nem mondható el, mivel többségük négy középiskolai osztályt végzett, illetve a nők körében már említett kereskedelmi szaktanfolyamot. (Bódy Zsombor igen részletesen megvizsgálva a tisztviselők életmódját, arra hívja fel a figyelmet, hogy bár a köz- és magántisztviselők földrajzi és társadalmi értelemben vett származása, illetve – láthattuk igen – eltérő iskoláztatása ellenére, a jövedelmi viszonyaik és az életmódjuk a statisztikák tükrében nagyon hasonló volt.)¹⁰²⁶

56. táblázat. Budapesti magán- és köztisztviselők iskolai végzettsége (%) 1930-ban¹⁰²⁷

Végzett iskolatípus	Magántisztviselők		Köztisztviselők	
	férfi	nő ¹⁰²⁸	férfi	nő
elemi iskola	0.9	0.7	0.00	0.00
4 középiskola	9.3	19.3	12.4	29.0
5-7 középiskola	-	-	-	4.00
8 középiskola	14.5	3.1	30	3.4
felső kereskedelmi iskola	42	16.0	0.9	0.8
gazdasági akadémia	0.7	0.00	-	-
műgyetem, tudományegyetem	7	-	-	-
felsőoktatás összesen	16.0	0.9	46.3	17.4

Forrás: Hoffmann, 1932. 74.; Illyefalvi, 1935. 201.¹⁰²⁹

A főváros esetében érdemes megvizsgálni a magántisztviselőknek az egyes kerületeken belüli megoszlását is, ugyanis az egyes kerületekben jóval nagyobb arányban voltak jelen,

¹⁰²³ Lásd részletesebben: Móricz Miklós (1934): Budapest társadalomrajza. Statisztikai Közlemények, 64. kötet, 2. sz. 1-72.

¹⁰²⁴ Bódy Zsombor számításai alapján. Bódy, 2003. 234.

¹⁰²⁵ A fővárosi magántisztviselők szüleinek 21%-a önálló iparos, szintén 21%-a kereskedelmi és hitelügyben dolgozó, míg a köztisztviselőknek 21%-a östermelő, 21% polgári szabadfoglalkozású és 11%-a iparos volt. Bódy, 2003. 233.

¹⁰²⁶ A téma részletes kifejtését lásd Bódy, 2003.

¹⁰²⁷ Illyefalvi I. Lajos (1935): A fővárosi polgári népesség szociális és gazdasági viszonyai. Budapest. 201. Hoffmann Dezső (1932): A magántisztviselők szociális és gazdasági viszonyai Budapesten. Statisztikai Közlemények, 63. kötet, Budapest. 74.

¹⁰²⁸ A nők esetében fontos megjegyezni, hogy 54%-uk kereskedelmi tanfolyamot végzett, ilyen végzettséget a férfiaknál nem jelöltek, a közalkalmazott nőknél a tanfolyamot végzettek aránya alacsonyabb 13.3% és a férfiak esetében itt sem szerepel a tanfolyam, tehát ez tipikusan női végzettség lehetett.

¹⁰²⁹ A táblázat az alábbi források adatai alapján saját szerkesztés.

mint másokban. Az V., VI. és VII. kerületben élt a 47%-uk, illetve a VIII. kerület is megemlítendő. Ez igazolódni látszik, ha a VI. (40% felett),¹⁰³⁰ VII. (36%) és VIII. (36%) kerületi felső kereskedelmi iskolák tanulóinak pályaválasztási megoszlására tekintünk.

Ha két háború közötti időszak Lengyel György által nevezett multipozícionális gazdasági elitjének iskolai végzettségére is vetünk egy pillantást, megállapítható, hogy 12.6%-uk végzett kereskedelmi akadémiát (vagy felső kereskedelmi iskolát¹⁰³¹) és összességében 80%-uk rendelkezett felsőfokú (50%-ban jogi diplomával) végzettséggel.¹⁰³² A 13% kereskedelmi akadémiái végzettséggel rendelkezőknek 31.8%-a izraelita felekezeti volt.¹⁰³³

Míg Vincze Frigyes által összesített statisztikák szerint az 1935-ben kimutatott 4267 gyárvezető (gyártulajdonos, bérlő, társasági igazgató...stb.) közül 595 fő műegyetemi, 252 fő felső ipariskolai és 213 fő ipari szakiskolai, míg 1002 fő kereskedelmi iskolai, 282 fő egyéves kereskedelmi tanfolyami végzettséggel rendelkezett. A művezetők között 71 főnek volt felső kereskedelmi iskolai bizonyítványa, míg az ipartelepeken és központi irodákban dolgozó tisztviselők közül 3865 főnek felső kereskedelmi és 1805 főnek egyéb kereskedelmi végzettsége volt.¹⁰³⁴ Tehát a kereskedelmi iskolák nem csak kereskedelmi és pénzügyi tisztviselőket képeztek, hanem jól láthatóan az ipar, nem műszaki tisztviselőit is.

¹⁰³⁰ A VI. kerületi iskola esetében nincsenek megbízható adataink mivel az önálló és kereskedelmi tisztviselő pályára készülőket nem különítették el az iskolai statisztikákban egyértelműen, annyi biztos hogy az ismert években 12% köztisztviselő lett nagy valószínűséggel a 40.25% kereskedelmi pályára készülőnek is nagy része magántisztviselő és nem önálló kereskedő lett.

¹⁰³¹ Többségében a Budapesti Kereskedelmi Akadémia végzett tanulói töltöttek be magas pozíciókat.

¹⁰³² Lengyel, 1993. 45-46.

¹⁰³³ Az országos viszonylatban – 1927-1943 között – a vezető beosztásúak és cégtulajdonosok között is felülreprezentált volt az izraelita felekezet. Az 1930-as évek végén a vállalati vezetők 45.2% míg bankoknál 37.1% volt zsidó származású, azonban a magángazdaság egészében már csak 34%. A két világháború között (1927-1943) a magyar gazdasági elitnek fele magyar (51.7%), negyede zsidó (23.9%), ötöde német (20.9) míg 3.5% délszláv származású.¹⁰³³ A zsidó gazdasági elit 80%-a Budapesten született. A vállalati vezetők 37.8%, nagykereskedők 24.5%-a, kiskereskedő, kisiparosok 13.3%-a, bankárok 11.1%-a volt zsidó. U.o. 39. 42. 45.

¹⁰³⁴ Vincze, 1937. 129.

VII. KERESKEDELMI LEÁNYISKOLÁK

VII. 1. A nők intézményes oktatásának kezdetei a XIX. századi Magyarországon

Magyarországon a XVIII. század végén kevés választási lehetőségük adódott azoknak a magasabb társadalmi osztályhoz tartozó családoknak, akik leányaik számára intézményes oktatást szeretettek volna biztosítani, mivel a nőnevelő intézetek száma ekkor még igen csekély volt. A lányoknak szervezett intézményes oktatást elsősorban a női tanító rendek nyújtottak.¹⁰³⁵ Ilyen volt az angolkisasszonyok által működtetett pozsonyi leánynevelő intézet, a kapuit 1770-ben megnyitó budai leányiskola, illetve az orsolyiták által fenntartott és igazgatott iskolák Nagyszombatban, Kassán, Nagyváradon, Sopronban, Győrben és Varasdön. Az alsóbb rétegek leányai a fiúkkal együtt koedukált népiskolai osztályokban tanultak, azon egyszerű oknál fogva, hogy a népiskoláknak nem volt lehetőségük arra, hogy helységet és tanerőt biztosítsanak számukra.¹⁰³⁶ Ám az 1806-ban megjelent II. Ratio Educationis királyi rendelet már a fiúktól elkülönített oktatást ajánlott a lányoknak, sőt mi több különbséget tett a különböző társadalmi rétegekhez tartozó leányoknak tanított tantárgyak tekintetében. A rendelet a köznép leánygyermekéi számára előírta a vallást, az olvasás, az írás, az anyanyelv és a számtan elemeinek, illetve a „nekik való női munkák” elsajátítását. Míg a polgári és nemesi származású lányok számára a vallás- és erkölcs, az evangélium magyarizációját, Magyarország állapotának ismertetését, az anyanyelven való olvasás, helyesírás, számvetés megtanítását írta elő. „*A magas születésű leányok tanítására elrendeli: a vallás és erkölcs, az írók olvasását, a magyar, német és francia nyelven való beszélést, helyesírást, számtant, magyar és ezzel kapcsolatban álló világtörténelmet, földrajzot és női munkákat.*”¹⁰³⁷ Mindezen előírások ellenére igen hosszú folyamatot vett igénybe, míg megvalósult a lányoknak a fiúktól való elkülönítése az oktatási intézményekben. Budán még 1822-ben is csak egyetlen olyan nyilvános népiskola volt, amelyben a leánygyermekéket a fiúktól elkülönítve tanították.¹⁰³⁸ A XIX. század negyvenes éveiben a zárdák mellett elsősorban magániskolák biztosították a lányok számára az intézményes oktatást (ilyen magániskola volt az 1843-ban Budán Folnesics Lajos által alapított, továbbá a Höhn Éva asszony által fenntartott leánynevelő intézet). Szintén jó hírnévnek örvendett Kohn József pesti leánynevelő intézete és Fischer József leánynevelője.¹⁰³⁹ Ez utóbbi magániskolák tanrendjeiben jelentős hangsúly került a nyelvtanulásra (német, magyar) és a lányok számára többek között a társadalmi beilleszkedéshez is fontos zenére. Kohn József pesti leánynevelő intézetének megnyitásához benyújtott kérelmében két osztályról szóló órarend szerepelt, melynek értelmében az első osztályban délután, a másodikban délelőtt folyt a kézmunka tanítása. A köztes időben a következő tárgyakat oktatták: I. osztályban: héber nyelvgyakorlat, erkölcs, bibliai történetek, olvasás (német, magyar), szépírás, helyesírás, nyelvtan (magyar, német), számtan, természetrajz, II. osztályban: héber olvasás, vallás, bibliai történet, német Biblia, magyar és német nyelvtan és nyelvgyakorlat, magyar olvasás fordítással, magyar társalgás, szépírás, rajz, számtan, természetrajz, földleírás.¹⁰⁴⁰

¹⁰³⁵ Pukánszky Béla (2006): *A nőnevelés évezredei*. Gondolat, Budapest. 94.

¹⁰³⁶ U.o. 48-52.

¹⁰³⁷ Szuppán Vilmos (1896): *A magyar felsőbb leányiskolák multja és jelene*. Lampel Róbert. Budapest, 3.

¹⁰³⁸ U.o. 4.

¹⁰³⁹ Bányai Viktória (2005): *Zsidó oktatásügy Magyarországon 1790-1850*. Gondolat, Budapest. 117.

¹⁰⁴⁰ U.o., 117.

Nőnevelő intézetek közül kiemelkedő Karacs Teréz által 1846-ban Miskolcon és Teleki Blanka grófnő által Pesten alapított iskola.¹⁰⁴¹ A intézményes leányoktatás kérdése már az 1848-as egyetemes tanügyi kongresszuson is napirendre került, ahol külön bizottság feladata volt a nőnevelés helyzetének felmérése. Végül a bizottság tagjai – ugyan csak alsófokon, de – önálló nőképzők felállítását javasolták.¹⁰⁴²

A korszakban számos elismert zsidó nőnevelő iskola szerveződött. Forrásaink szerint, 1848-ban Budán és Óbudán egy-egy, Pesten három nyilvános vizsgákat tartó, nem zsidó körökben is jó nevű, magán zsidó leányiskola működött, melyekben a leány tanulók közel fele valamely keresztény felekezethez tartozott. Ezek között csak egy olyanról tudunk, melyet nő irányított, ez pedig Weiss Kornélia asszonyé, amely a Király utca 6. szám alatt található Simonyi István tulajdonában lévő házban működött.¹⁰⁴³ A már említett Kohn József leánynevelője a Két Sas utcában (ma: Sas utca, Lipótváros) Blüchdorn Lipót és gr. Steinlein Ede tulajdonában lévő házban működött. Treuer Dániel úr szintén ebben az utcában a Steinlein házban. (1848-ban a leánynevelő intézetekbe összesen 218 leány járt).¹⁰⁴⁴ A városi összeírásokban még öt iskolát találunk 221 diákkal. Bár számos magán leányiskola nyitotta meg kapuit hazánkban a XIX. század első felében, azonban ezek egyrészt a tehető családok számára voltak elérhetőek, másrészt céljuk elsősorban, hogy a lányok a rangjukhoz méltó viselkedés elsajátítása mellett, a saját társadalmi köreikben való boldoguláshoz szükséges intellektuális készségeket (idegennyelv-tudás, zene, írásbeliség) sajátítsák el. Tehát a lányok felé közvetített tudásanyag jelentősen eltért a fiúkétól. Ebben a korszakban a 6-12 éves korú gyermekeknek megközelítőleg 39% járt népiskolába, azonban a lányok aránya mindössze 15% körül volt.¹⁰⁴⁵ Magyarország elemi tanodáinak szabályzata 1845-től a fiúknak és lányoknak egyaránt kötelezővé tette az alsó elemi két osztályának elvégzését és elrendelte a gyerekek rendi hovatartozás szerint való elkülönített oktatását.¹⁰⁴⁶ Középfokú tanulmányokra a lányok számára csekély lehetőség adódott.¹⁰⁴⁷

A leányoktatás történetében az 1868. évi népoktatási törvény hozott változást, amely amellelt, hogy hatosztályossá tette az elemi iskolákat, illetve bevezette általános iskolakötelezettséget, mely a 6-12 éves kor közötti fiúkra és lányokra egyaránt érvényes volt, rendelkezett a lányok elkülönített termekben, de a fiúkéval azonos tananyag szerinti

¹⁰⁴¹ Karacs Teréz a férfi és nő egyenjogúságát hangsúlyozta, azonban úgy vélte kenyérkereső pályára csak azon nőket szabad engedni, akik egyedülállók így ez megélhetésükhöz szükséges. Polgári családok számára elérhető és megfizethető nem nagyvilági, hanem elsősorban a nők családanyai hivatásra felkészítő iskolát kívánt létrehozni. Teleki Blanka Brunszvik Teréz nőnevelési elképzeléseit követve magyar főúri körökből származó lányok számára magyar nyelvű nemzeti szellemű képzést biztosító iskolát kívánt létrehozni. Pukánszky, 2006: 120.

¹⁰⁴² Nagyné Szegvári Katalin (1969): *A nők művelődési jogaiért folytatott harc hazánkban (1777-1918)*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest. 57-59.

¹⁰⁴³ Weiss Kornélia 1799-ben született Győr vármegyében, pesti munkáját megelőzően nyolc évig Kismartonban, majd öt évig Vágújhelyen volt tanítónő egy háznál.

¹⁰⁴⁴ Uo., 118.

¹⁰⁴⁵ Orosz Lajos (1988): Elemi oktatás. In: Horváth Márton (szerk.): *A magyar nevelés története*. I. kötet. Tankönyvkiadó, Budapest. 283-284.

¹⁰⁴⁶ A parasztlányok számára a vallástant, az olvasást, írást, számtant, éneket, kézimunkát, gazdasági és technológiai ismeretek elsajátítását írták elő, a polgárok és köznemesek leányainak mindez még a helyesírással, fogalmazással és irodalmi művek ismeretével egészült ki, míg az arisztokrácia gyermekeinek a már említett tárgyakon túlmenően német és francia nyelvet, természetrajzot, földrajzot, történelmet, elemi fizikát, rajzot, zenét és táncot egyaránt tanítottak. Pukánszky, 2006. 126.

¹⁰⁴⁷ Az elemi népiskola négy osztályát sikeresen, jó eredménnyel elvégzett 16. életévüket betöltött lányok 1855-től az Angolkisasszonyok Pesti Királyi Katolikus Tanítónőképző Intézetében tanulhattak tanítónőnek (majd 1857-ben Szatmárnémetiben, 1860-ban Kassán, 1864-ben Sopronban nyílt további római katolikus tanítónőképző). Pukánszky, 2006. 126.

oktatásáról is.¹⁰⁴⁸ Még ebben az évben hívták életre a fiúk számára hat, míg lányoknak négy évfolyamos, négy elemi után magasabb tanulmányokat biztosító polgári iskolát, melyben a lányok a fiúkéval megegyező tárgyak mellett női kézimunkát, kertészetet és háztartást is tanultak. A polgári iskolák az általános műveltség mellett, a felsőbb népiskolákkal ellentétben némi gyakorlati képzésre is törekedtek. Azonban a lányok esetében ez a gyakorlati képzés az 1869-es első tanterv alapján kimerült a családi életre való felkészítésben (a gyakorlati képzést a kézimunka és a háztartástani ismeretek jelentették). Csengery Antal országgyűlési képviselő 1875-ben következőképpen nyilatkozott a polgári leányiskolákról: „*Mi az erősebb fél, eddig kizárólag magunkról gondoskodtunk a közép- és felsőbb oktatás terén, leányaink alig részesültek ezelőtt közöltségen – magában a fővárosban is – az eleminél magasabb oktatásban.*” *A magasabb nőoktatás a családok körében még mindig idegen gouvernante-ok (nevelőnők), s a családon kívül költséges magánintézetek kezében van, amelyek közül vajmi kevés felel meg egy középiskola feladatának*”¹⁰⁴⁹

A lányok körében rövid idő alatt igen népszerűvé vált ez az iskolatípus, míg 1880-ban 53, addig 1914-ben már közel 325 polgári leányiskola működött országszerte. A leány tanulók létszáma a századfordulóra meghaladta a fiúkét, ugyanis amíg 1900-ban összesen 5545 leány végzett négy polgári osztályt, addig „csak” 4273 fiú tett hasonlóan.¹⁰⁵⁰ A lányoknak a polgári iskolákban való magasabb aránya (1900/01-ben fiúk – lányok aránya 44% és 56%, 1908/09-ben 42% és 58%, míg 1917/18-ban már 38% illetve 62%) abból adódhatott, hogy a polgárosultabb rétegek, akik a gyermekeik magasabb fokú iskoláztatását fontosnak tartották, a fiaikat elsősorban középiskolába küldték, míg a leányaik számára elégségesnek vélték a polgári iskolát is, így az ide járó lányok többsége ezen tehetősebb középpolgári családokból került ki.¹⁰⁵¹ A hazai leánynevelés intézményes fejlődésének a polgári iskolák jelentették az első meghatározó intézményes keretét. 1910-ben már 296 polgári leányiskola működött, ebből 30 Budapesten.¹⁰⁵² A polgári iskolák leány tanulóinak 32%-a 1910-ben a főváros polgári iskolákat látogatta. A polgári iskola négy osztályának elvégzése után, a lányoknak lehetőségük nyílt arra, hogy tanítónőképző intézetben folytathassák tanulmányaikat – körülbelül a lányok 40%-a tanult tovább –, de döntő többségük otthon maradt és a háztartást vezette. A polgári leányiskola bevezetése, mely elsősorban a kispolgárság rétegeinek gyermekeit célozta volna meg, jelentős előrelépést jelentett a lányok intézményes oktatásának színterén, de még mindig hiányzott az az iskolatípus, amely a magasabb szintű műveltségre igényt tartó „úri középosztály” leánygyermekéi számára biztosított volna megfelelő oktatást és nevelést.

Az eleminél magasabb fokú leányiskola felállítását szorgalmazta a Veres Pálné Beniczky Hermin vezette Országos Nőképző Egyesület, mely 1869-ben önálló leányfőnatóda felállítását kérelmezte, végül anyagi hiányosságok miatt az egyesület tanfolyama egy osztályt indított a 13. életévüket betöltött lányoknak és felnőtt továbbtanulni szándékozó nőknek.¹⁰⁵³ Országos Nőképző Egyesület egy-, két és hároméves tanfolyama az elkövetkező években a tanítónőképezdek mellett az egyik igen jó színvonalú, az

¹⁰⁴⁸ A törvény értelmében 12-15 éves kor között minden olyan gyermeknek, aki nem tanult tovább „ismétlő elemi iskolába” kellett járni, ahol a tanítási idő télen heti öt, nyáron heti két óra volt. Ezekben a fiúk számára három, míg a lányoknak két évfolyamos úgynevezett felsőbb népiskolákban már mutatkozott némi különbség a tanított tárgyak között. Ám ezek a felsőbb népiskolák hamar elnéptelenedtek. Mészáros, 2001. 355.

¹⁰⁴⁹ Krammer József (1915): A polgári leányiskola alakulása 1869 óta. *Polgáriszkolai Közöny*, XIX. évf. 8-10. sz. 257.

¹⁰⁵⁰ Nagy, 2004. 241.

¹⁰⁵¹ Andor, 1997. 370.

¹⁰⁵² Karády Viktor (2005): Budapest iskolaváros a magyarországi képzési piacon 1944 előtt. *Educatio*, XIV. évf. 1. sz. 114.

¹⁰⁵³ Rébay Magdolna (2009): *Leány-középiskolák Magyarországon és a német nyelvű országokban*. Új Mandátum, Budapest. 98-99.

eleminél magasabb műveltséget nyújtó intézmény volt Magyarországon, mely 1877-ben felsőbb leányiskolává alakult át.

Ilyen magasabb szintű nőiskola felállításának fontosságára 1873-ban Molnár Aladár is felhívta a képviselőház figyelmét. Beszédében a következőképpen fogalmazott: „...*azt hiszem s merem állítani, hogy a nőnek ép úgy joga van neveltetését illetőleg az állam gondoskodását igénybe venni, mint a férfiaknak. Ha a férfiak nevelésére gondot, pénzt, munkát, fordít az állam, ép oly joggal kívánhatják a nemzet női tagjainak, hogy kiképzetésükről gondoskodva legyen. De a népiskola körén felül nincs számukra tanintézet. Nincs gondoskodva az olyan leányok kiképzéséről, kiknek családja nem képes külön nevelőnőt tartani a háznál, de másfelől magasabb műveltségre van szükségük annál, mit a népiskolákban elsajátíthatnak.*”¹⁰⁵⁴

Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter 1875. évi 1387. sz. alatt kelt rendeletében Molnár Aladárt bízta meg az első budapesti hatosztályos felsőbb leányiskola megszervezésével, illetve a női középiskolák működési feltételeinek kidolgozásával. Ezeknek, az amúgy érettségit nem adó felsőbb leányiskoláknak legfőbb célja az volt, „*hogy benne a leányok nemük és sajátosságainak s a társadalmi viszonyoknak megfelelő olyan általános műveltséget nyerhessenek, amely egyrészt élethivatásukhoz szükséges, másrészt megfelel annak az általános műveltségnek, melyet a férfiak saját életcéljaik érdekében a gimnáziumokban s a reáliskolákban nyerhetnek.*”¹⁰⁵⁵ Bár az iskolák száma fokozatosan növekedett (1890-ben 11, 1895-ben 25, 1900-ban 27 működött az országban),¹⁰⁵⁶ ám népszerűségük a század végére egyre csökkent (amíg 1900-ban 4500 leány járt felsőbb leányiskolába, addig 27,5 ezer polgáriba). Köszönhető volt mindez részben a nem túl magasan képzet tanerőknek, de minden bizonnyal az iskola legnagyobb hátrányát az jelentette, hogy érettségit és felsőfokú továbbtanulást nem biztosított (bár 1895-től lehetővé tették, hogy a lányok magánérettségit tegyenek, illetve magántanulóként iratkozzanak be valamely fiúgimnáziumba), miközben 1895-től lehetővé vált a lányok számára, hogy bizonyos egyetemi karokon hivatalosan is felsőfokú tanulmányokat folytassanak, illetve a tisztviselői állások betöltésének feltétele lett az érettségi. A felsőfokú tanulmányokat elősegítendő – hosszas viták és előkészítés után – 1896-ban megnyílt az első – már érettségit is adó – leánygimnázium (mely részben a fiúgimnáziumok tantervét követte, kiegészítve néhány egyéb, a női lélekhez közelebb álló tárggyal), így nem meglepő, hogy a felsőbb leányiskolák az 1900-as években szép lassan elsorvadtak. Azonban a leánygimnáziumok tananyaga csak lassan közeledett a fiúgimnáziumokéhoz, egyrészt az 1926-os reform (XXIV. tc.), majd 1934-es középiskolai törvény (XI. tc.) életbe lépését követően, mely már csak minimális különbségeket tartalmazott. A leánygimnáziumokban megszerzett érettségi jó ideig nem volt egyenértékű a fiúkéval, ez volt az intézményes alapja a nők kizárásának egyes egyetemi karokról és főiskolákról.¹⁰⁵⁷ A fiú és leánygimnáziumok közötti különbségeket jelzi, hogy külön törvények és rendeletek határozták meg céljukat és működésük feltételeit.

A leánygimnáziumok száma 1918-ra 32-re emelkedett (közülük 8 a fővárosban működött, így a középiskolás lányok 24%-a budapesti gimnáziumokba járt). A fővárosi leánygimnáziumok és azok tanulóinak az országos arányhoz viszonyított magas száma nem meglepő, hiszen már a leány polgári iskolákat látogató tanulók többsége is a budapesti iskolákat részesítette előnyben.

Ám összeségében megjegyzendő, hogy a vizsgált korszakunkban a nők – amint arra Karády Viktor felhívja a figyelmet – minden társadalmi rétegben, felekezeti vagy

¹⁰⁵⁴ Szuppán, 1896. 6-7.

¹⁰⁵⁵ Mészáros István (1988): *Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája 996-1948*. Akadémiai, Budapest. 107.

¹⁰⁵⁶ U.o.

¹⁰⁵⁷ Karády, 1997. 59.

nemzetiségi csoportban és régióban aluliskolázottak voltak a férfiakhoz képest¹⁰⁵⁸ (1910-ben érettségizettek 3.2%-a, míg 1930-ban is csak 18.9%-a volt lány).

VII. 2. Kereskedelmi leányiskolák Európa egyes országaiban

A XX. század elején a nők kereskedelmi szakoktatása **Németországban** messze nem volt olyan egységes sem alsó, sem középfokon, mint Magyarországon. Bár a XIX. század második felében sora nyíltak a fiú és női középfokú kereskedelmi iskolák, ám működésük során igencsak eltérő volt a tananyag. A leányiskolák jellege aszerint változott, hogy a fenntartója miként vélekedett a női oktatásról. Egyesek úgy gondolták a lányoknak és a fiúknak azonos tananyagot kell elsajátítani, hogy egyenlő eséllyel indulhassanak egy-egy állásra történő jelentkezéskor, mások úgy vélték a lányok erre nem képesek, és nincs is szükségük arra, hogy ugyanazt az ismeretet sajátítsák el, mint a fiúk. Németországban a XIX-XX. század fordulóján két típusú kereskedelmi leányiskola működött: az önálló női kereskedelmi iskola, illetve a felső leányiskolákkal kiegészülő kereskedelmi iskola. Ellentétben a hasonló magyarországi iskolákkal itt komoly különbség volt az iskolák között az oktatás időtartama (másfél, kétéves iskola is volt), a felvétel feltétele és a tanított tananyag tekintetében. Egyes iskolákban a tanulókra bízták az egyes tantárgyak kiválasztását, de volt olyan iskola is, ahol az összes előadáson részt kellett venni a lányoknak, ám minden iskolára jellemző volt, hogy nagy hangsúlyt helyeztek a német nyelv, a könyvvitel, a kereskedelmi számtan, a gyors- és gépírás és legalább még egy idegen nyelv (angol, francia) tanítására.¹⁰⁵⁹ A XIX. század folyamán még az első kereskedelmi szaktanfolyamokat és leányiskolákat mágnások, illetve női egyesületek alapították. Ám ezek a magas tandíjú magániskolák – akárcsak hazánkban – nem tudtak kibocsátani kellően szakképzett lányokat. A hiányos képzésből adódó problémákról következőképpen vélekedett a kereskedelmi miniszter főtanácsosa:

„A tapasztalatok régen igazolják ama véleményt, hogy az egyesületek vagy magánosok fenntartotta női kereskedelmi iskolák, dacára annak, hogy aránylag igen magas tandíjakat szednek, a legszerűebb követelményeknek sem felelnek meg. Ennek kapcsán a már említett szövetség is megállapította, hogy a különféle tanfolyamok, akár egyesek akár egyesületek tartják fenn azokat, károsak mind a kereskedelem, mind az egyesek szempontjából, mert könnyű alkalmat nyújtanak arra, hogy hiányos képzettségű elemek árasztják el a kereskedelmi irodákat, aminek mind a kereskedelem, mind a magasabb szak és általános műveltséggel rendelkező férfi alkalmazottak vallják kárát. Nem is tarthatók fenn e tanfolyamok, mert a nő ma, vagy nagyon későn határozza el magát arra, hogy a kereskedelmi pályára lép, amikor a tanulástól rég elszokott s ezeknél a tanfolyamok lanyha fegyvelme jó takarója a tudatlanságnak, vagy igen jókor, amikor a leány azért, hogy gyorsan kenyérhez jusson, lemond a tanulásról, vagy ami evvel egyenlő értékű, a zugtanfolyamokat látogatja.”¹⁰⁶⁰

A németországi nőtisztviselők és női kereskedelmi alkalmazottak szövetsége is szót emelt a hiányos képzés ellen. Javaslatukban a következő változtatások szükségességét kérték az államtól: elárusítónők alapos gyakorlati képzésének megszervezése, tanoncoktatás és az iskoláztatás törvényes szabályozása, illetve azok betartásának ellenőrzése, irodai alkalmazottak számára nyilvános kereskedelmi iskolák felállítása, három évfolyamú iskolák felállítása kizárólag nappali tanítási órákkal, lányoknak és a fiúknak azonos tananyag oktatása, tankötelezettség kiterjesztése 18. életévig, végül de nem utolsó sorban a zugtanfolyamok (Die Pressen) végleges megszüntetését. A női kereskedelmi szakképzés terén jelentős változás akkor következett be, amikor az állam vette ellenőrzése és irányítása alá az iskolákat. Rövid időn belül

¹⁰⁵⁸ U.o. 58.

¹⁰⁵⁹ Salgó Béla (1909): Női kereskedelmi iskolák Németországban. *Nő és a Társadalom*, III. évf. 8. sz. 134.

¹⁰⁶⁰ Salgó, 1909. 138.

három, a későbbiekben is nagyon jó hírű állami iskola indult, 1897-ben Posenban, 1902-ben Reidtiben (Düsseldorf mellett) és 1903-ban Potsdamban. Az állami iskolák mellett volt néhány jó színvonalú magániskola is, melyek közül a legrangosabb kereskedelmi iskola az 1899-ben alapított kölni két évfolyamos Höhere Handelschule für Mädchen.¹⁰⁶¹ A felvétel feltétele a 16. életév betöltése és egy 10 osztályú felső leányiskola elvégzése, illetve német, angol és francia nyelvből sikeres felvételi vizsga teljesítése. A tanítás tárgyait négy főcsoportra osztották: kereskedelmi szaktárgyak, általános műveltség tárgyak, nyelvek, ügyességek. Heti 13-17 órában szaktárgyakat, 9-10 órában nyelveket, 3-6 órában ügyességi tárgyakat oktattak a lányoknak.

A kölnihez hasonlóan jó hírnévnek örvendett az 1900-ban Hilfsverein für weibliche Angestellte által alapított berlini iskola (Handelschule für Mädchen in Berlin). Itt a kétéves képzés kiegészült egy harmadik évvel azok számára, akik magasabb szinten is folytatni kívánták tanulmányaikat. A jelentkezés feltétele a 16. életév betöltése, illetve számtanból, angol, német, francia nyelvből írásbeli és szóbeli vizsga sikeres teljesítése.¹⁰⁶² Az első évet tulajdonképpen egy előkészítőnek szánták, azoknak, akik korábban félbe hagyták tanulmányaikat, ezért hiányosságaik voltak. Így az első évfolyamon főként az általános műveltségre helyezték a hangsúlyt. Az iskolában férfiak tanítottak, kivételt képezett a francia, az angol nyelv és a földrajz tanítása. Az iskola 1902-ben a gépiróiskolával együtt a berlini kereskedő testület tulajdonába került. A XX. század elején a kereskedelmi főiskolák is megnyíltak a nők előtt (Köln, Leipzig és Frankfurt Handelshochschulein), ahol a férfiakkal együtt hallgatták az előadásokat és végül velük azonos végzettséget szereztek.

Svájcban a kereskedelembe „inasként” dolgozó lányoknak csupán 10%-a részesült képzésben (azaz volt tanulóéve). Ennek oka abban keresendő, hogy a kereskedők tanulóéveire vonatkozó általános érvényű törvény nem született Svájcban. Mindössze néhány kanton, mint Bern, Zürich, Luzern alkotott törvényt a kereskedelmi tanonciskolák működésére, melyek a lányokra és a fiúkra egyaránt érvényesek voltak. A kereskedőtanonc-iskolákat 1913-ban 5259 leány látogatta.¹⁰⁶³ A törvények értelmében azoknak a lányoknak, akik inasként elszegődtek dolgozni, kötelező volt kereskedő tanfolyamokat látogatni és a végén inasvizsgát tenni. Svájcban 1910-ben összesen 121 kereskedő továbbképző tanfolyam működött, melyet 10 535 fiútanuló mellett 3888 leány végezett el sikeresen. Ezekben a tanfolyamokon elsősorban nyelveket, kereskedelmi számtant, levelezést, könyvelést, kereskedelmi jogot, földrajzot és gyors- és gépirást tanítottak. A lányok maguk állíthatták össze tanrendjüket, mivel a tanoncvizsga rájuk nem volt kötelező, így többnyire csak nyelveket, levelezést, gyors- és gépirást tanultak.

Az első magyarországihoz hasonló női felső kereskedelmi iskola 1911-ben jött létre. A középfokú leányiskolák tanításterve eltért a fiúkétól, és az egyes kantonok iskoláinak tanterve között is jelentős különbség volt, az általános műveltségű tárgyak aránya jóval kevesebb, mint szak- és gyakorlati tárgyaké. Főbb tárgyak: kereskedelmi számtan, levelezés, elméleti és gyakorlati bank és kereskedelem, könyvvitel, idegen nyelvek, a gyakorlati oktatás a mintairoda keretein belül folyt. 1930-ban a 47 felső kereskedelmi iskola közül 11 női és 26 vegyes volt. 1934-ben már 18-ra növekedett női felső kereskedelmi iskolákba 2276 fő járt, míg 84 leány a fiú kereskedelmi iskolákba.¹⁰⁶⁴ Az 536 kereskedelmi iskolában érettségizett lánynak közel a fele (290 fő) kereső pályára lépett, 60 fő továbbtanult, míg a többi otthon maradt.¹⁰⁶⁵ Svájcban az 1930-as szövetségi

¹⁰⁶¹ A berlini kereskedelmi leányiskola. *Nemzeti Nénevelés*, 1888. szeptember IX. évf. 6. 398.

¹⁰⁶² U.o. 398-399.

¹⁰⁶³ Schack, 1915. 29.

¹⁰⁶⁴ Szirmay Gina (1937): Svájc középfokú női kereskedelmi oktatása. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XLIV. évf. 1. sz. 25.

¹⁰⁶⁵ Szirmay, 1937. 26.

népszámlálás szerint 75 000 nő kereste a kenyerét kereskedelmi, banki, biztosítási és közlekedési pályán. A legtöbben levelezői állást töltöttek be.

Svájcban a XX. század elején összesen 34 középfokú kereskedelmi iskola működött, ebből nyolc csak fiúkat, hat csak lányokat tanított, 16 pedig mindkét nemből vett fel diákokat.¹⁰⁶⁶ A tananyag tartalma eltérő volt: egy iskolában egy év, négy iskolában két év (15-17 éves korosztály számára), 16 iskolában három év (14. vagy 15-18 éves korig), négy iskolában négy év (14-18 év), egy iskolában, pedig öt év. A vegyes iskolák, az úgynevezett felsőbb kereskedelmik többsége három éves volt.¹⁰⁶⁷ A leányiskolák kevesebb súlyt fektettek az általános műveltségre és idejük nagyobb részét levelezők és gépírók gyakorlati kiképzésére fordították. A vegyes iskolák tanterve mindkét nem számára ugyanaz volt. A kereskedelmi iskoláknak 1910/11-es tanévben 1228 leánytanulójuk volt, közülük 403 vegyes, 825 pedig önálló leányiskolába járt. Valamennyi iskola a felső osztály sikeres befejezése után bizonyítványt adott diákjainak. Azok a kereskedelmi iskolák, amelyek a szakképzés mellett az általános műveltséget is megfelelő óraszámban tanították, kérhették felvételüket a „felsőiskolák” kereskedelmi karába (a feltételeknek a vegyes iskolák tudtak leginkább megfelelni). Az iskola elvégzése után a lányok gyakorlati tanulóév nélkül azonnal munkába állhattak. A korszakban viszonylag könnyen találtak állást, mivel nagyobb volt a kereskedelmi nőtisztviselők iránt a kereslet, mint a kínálat a svájci munkaerőpiacon. A kereskedelemben dolgozók 53%-a nő volt. Többségük 50%-uk az élelmiszer-kereskedelemben dolgozott, de a különböző áruházak alkalmazottainak is közel 73%-a nő volt.¹⁰⁶⁸ Ahogy Németországban úgy Svájcban is lehetőségük volt a nőknek tanulmányaikat kereskedelmi főiskolákon folytatni (Zürich, Freiburg, Neuenberg, Lausanne, St Gallen).

Angliában Németországgal és Svájjal ellentétben egyáltalán nem működtek állami kereskedelmi leányiskolák, lányoknak csak egyes magánintézményekben volt lehetőségük arra, hogy kereskedelmi kurzusokra járjanak nappali vagy esti tagozaton. Elsősorban levelezést és gyors- és gépírást tanultak, így jobbra gyors- és gépírói és elárúsítói állásokat töltöttek be. A tanfolyamokat többnyire az alsó középosztály leányai látogatták. A képzés hiányosságaiból adódóan jóval kevesebb volt Angliában a női tisztviselők száma, mint Németországban. Ám azt érdemes megjegyezni, hogy a társadalmi megbecsültségük és fizetésük jóval magasabb volt sok európai társukénál.

Franciaországban a XIX. században a kereskedelem elárúsítóként dolgozó nők az alapvető ismereteket, mint például a könyvvitelt esti tanfolyamokon vagy az elemi iskolákban sajátították el. Az inasvizsgák helyett a lányoknak fakultatív vizsgákat rendeztek az egyes elemi iskolákban, ahol alsóbb és felsőbb rendű kereskedői képesítő bizonyítványt állítottak ki. Az állam, a községek, a kereskedelmi kamarák és egyesületek számos továbbképző tanfolyamot indítottak nők számára. Párizsban a város szervezte és tartotta fenn a két évfolyamos kereskedelmi tanfolyamot, ahol a legfőbb tantárgyak a következők voltak: a könyvvitel, a kereskedelmi levelezés, angol vagy német nyelv, valamint gyors- és gépírás.

A XIX. század első felében a női kereskedelmi szakoktatás megszervezésében fontos szerepet játszott a korabeli női emancipációs mozgalom élharcosa Josephine Bachellery – a híres párizsi leányiskola tanára, majd egy nőnevelő-intézet igazgatója – aki már 1848-ban, amellet hogy a nők szakiskolai képzésének megszervezését sürgette, egyúttal javasolta

¹⁰⁶⁶ Junod, Albert (1912): Nők kereskedelmi szakoktatása Svájcban. *Nő és a Társadalom*, VI. évf. 9. sz. 164-165.

¹⁰⁶⁷ H. Schurter (1926): *Le perfectionnement du jeune commercant suisse à l'étranger*. Brochures publiées par l'Association suisse pour l'enseignement commercial. Orell Fussli, Zurich. 16.

¹⁰⁶⁸ M. Schaffner: Svájci asszonyok kenyérkereső pályákon. *Nő és a Társadalom*, 1912. augusztus 1. VI. évf. 8. sz. 87.

egy szaktanítónő-képző (École Normale Professionnelle) felállítását, ötletével Lazare Hyppolyte Carnot a 48-as kormánya közoktatásügyi miniszterét is megkereste.¹⁰⁶⁹ Josephine Bachellery a korabeli sajtóban, többek között *La Voix des Femmes*, 1848 és 1857 között megjelenő az egyik első, a nők jogaiért síkra szálló francia feminista lapban több ízben is szót emelt a nők művelődésének érdekében, hangoztatva, hogy a tanuláshoz való jog a nőket is megilleti közép- és felsőfokon egyaránt, emellett a nők számára valós elhelyezkedést és megélhetést biztosító szakképzés megszervezését sürgette, megnyitva a nők előtt a mezőgazdasági, az ipari és a kereskedelmi képzésben való részvételt.¹⁰⁷⁰ Véleménye szerint négy fő lehetőség közül választhatnak a nők: a vallásos élet, a tanítói hivatás, a művészeti, illetve az ipari szakma.¹⁰⁷¹ Az általános műveltséget adó középiskolákhoz hasonlóan a kereskedelmi szakoktatás intézményeiben a lányok eleinte csak a fiúkkal együtt rendkívüli, vagy magántanulóként nyerhettek felvételt. A század végén számos alsó és középfokú kereskedelmi leányiskola nyílt, melyeket Párizsban a város, vidéken a kereskedelmi minisztérium tartott fenn. Párizsban csak alsófokú hároméves iskolák működtek. A tíz középfokú vidéki három évfolyamos kereskedelmi iskolához csatoltan működött egy-egy leányiskola (Rouen, Le Havre, Cherbourg, Nantes, St. Etienne, Firminy, Marseille, Pont de Beauvoisins, Dijon és Reims).¹⁰⁷² A fiatal lányok az elemi iskola elvégzése után, illetve sikeres felvételi vizsgát téve 13 éves koruktól nyerhettek felvételt a kereskedelmi iskolákba, melyek az általános műveltséget adó bentlakásos és egyéb leányiskolák mellett, egy a munkaerőpiacon való könnyebb elhelyezkedést is lehetővé tevő, s egyúttal szakmát is adó középfokú iskolatípus létrejöttét jelentette a korszakban. A végzett növendékek kereskedelmi alkalmazottként helyezkedhettek el a különböző vállalatoknál. A kereskedelmi leányiskolákban oktató tanítónőknek egy kétéves szemináriumon kellett részt venniük, amely évente Párizsban és Le Havre városában működő kereskedelmi iskolában indult. A felvétel feltétele középfokú tanítónői oklevél és a felvételi vizsga sikeres letétele volt.

A kereskedelmi leányiskolák közül igen közkedvelt volt az 1877-ben (az iskola már 1831-től működött, de csak fiúk számára) alapított hároméves École de la Martinière Lyon, ahova 12 éves kortól lehetett jelentkezni.¹⁰⁷³ A közel 300 diákot befogadó leányiskolában általános műveltségű (matematika, nyelvtan, földrajz, történelem, hazai gazdasági ismeret), és szakmai tárgyakat (kereskedelem, ruházat, hímzés), valamint háztartástani ismereteket (mosás, vasalás, főzés, higiénia) egyaránt tanítottak.¹⁰⁷⁴ A délelőtti órákon az elméleti, míg délutáni gyakorlati órákon a szakmai ismereteket igyekeztek elsajátítani. A lányok a délután a gyakorlati órák keretében három terület felé tudtak specializálódni: kézimunka, fehérneművarrás vagy kereskedelem, ez utóbbit a lányok egyre nagyobb számban választották.¹⁰⁷⁵

¹⁰⁶⁹ Roggers, Rebecca (2004): Josephine Bachellery. In: Chastain, James (eds.): *Encyclopedia of 1848 Revolution*. <http://www.ohio.edu/chastain/ac/bachell.htm> (Utolsó letöltés: 2012. 07. 16.)

¹⁰⁷⁰ Bachellery, Josephine (1848): Comment nous comprenons l'émancipation des femmes. *La Voix des Femmes*, Numero 27, 19 avril. http://www.munseys.com/diskeight/femo.htm#1_0_24 (Utolsó letöltés: 2012. 07. 16.)

¹⁰⁷¹ Nők kereskedelmi szakképzése Franciaországban. *Nő és a Társadalom*, 1912. február 1. VI. évf. 2. sz. 27-28.

¹⁰⁷² U.o.

¹⁰⁷³ Barjot, Dominique (2003): *Les entrepreneurs du second empire*. Pressés Paris Sorbonne, 110.

¹⁰⁷⁴ Buisson, Ferdinand (1911): *Nouveau Dictionnaire de Pédagogie*. Librairie Hachette, Paris, <http://www.inrp.fr/edition-electronique/lodel/dictionnaire-ferdinand-buisson/document.php?id=3140> (Utolsó letöltés: 2010. 07. 20.)

¹⁰⁷⁵ Court, Sophie (1999): Deux institutions d'enseignement technique des jeunes filles. *Bulletin de Centre Pierre Lyon d'Histoire Économique et Sociale*, Numero 1-2. 32-33.

A párizsi magániskolák közül az Élisa Lemonnier¹⁰⁷⁶ (a párizsi iskolán kívül még 3 iskolát működtetett) által alapított négy évfolyamos kereskedelmi iskola volt a leghíresebb. Élisa Lemonnier már az 1840-es évek végétől a dolgozó nők számára gyakorlati szaktanfolyam szervezését javasolta, melynek megvalósítására elsőként 1856-ban került sor.¹⁰⁷⁷ Lemonnier 1862-ben létrehozott egy a nők szakoktatásáért küzdő egyesületet (Société pour l'Enseignement Professionnel des Femmes) is, majd még ebben az évben megnyitotta az első nem felekezeti női szakiskoláját Párizsban, ahova két hónap alatt közel 50 leány iratkozott be (1865-ben közel 300 tanulója volt az iskolának, amely a szegény lányok számára ingyenes volt), majd 1864-ben a második iskola is megnyitotta kapuit.¹⁰⁷⁸ Az iskolában varrást, kereskedelmi ismereteket, kézművességet (gravírozást, porcelánfestést) tanítottak.¹⁰⁷⁹ A Société pour l'Enseignement Professionnel des Femmes társasága 1874-re már öt iskolát tartott fenn (közel 600 diákkal), melyek tanterve azonos volt. A három évig oktató általános műveltségű tárgyak (francia nyelv, számtan, történelem, földrajz, természetrajz, fizika, kémia, egészségügy, írás és zene) mellett a lányok a következő szaktanfolyamok közül választhattak: kereskedelmi tanfolyam (könyvvitel, kereskedelmi műveletek, kereskedelmi jog), ipari rajzok készítése, varrás, fametszés és porcelánfestés. Lemonnier asszony iskoláját 1878-as Világkiállításon aranyéremmel díjazták, illetve szintén eredményességének elismerése volt, hogy az intézményt 1886-ban átvette a párizsi kereskedelmi kamara, amely egészen 1906-ig működtette.¹⁰⁸⁰

Franciaországban 1870-ben a közoktatásügyi miniszter a szakoktatást a népoktatás keretein belül szervezte meg. 1873-ban megnyílt Párizsban az első állami tanonciskola, mely rendkívül népszerű lett a lányok körében is, így 1881-ben külön választották a lányokat és a fiúkat. 1882-től sorra nyíltak az állam által fenntartott női kereskedelmi iskolák és tanfolyamok. A szakoktatás lendületes fejlődését az 1892. január 26-án elfogadott oktatási törvény vetette vissza, mely nem ismerte el külön az ipari és a kereskedelmi szakiskolákat, csupán a polgári iskola felső tagozatának tekintette, és a következő években az állam ahhoz kapcsolatosan létesítette azokat.

Mindeközben az 1890-es évek elejére egyre inkább megnövekedett az igény a képzett női szaktanárok iránt, így 1893-tól a 10 tanítónő a lyoni felső kereskedelmi iskolában vehetett részt (fiúkat tanítva) tanítási gyakorlaton, és szerzett szaktanári végzettséget. 1894-ben megnyitották a kereskedelmi tanárképző női tagozatát Lyon-ban, majd 1899-ben már Le Havre-ban, ahol a tanfolyamok elvégzése után versenyvizsga során

¹⁰⁷⁶ Eliza Lemonniert – aki 1805-ben egy középosztálybeli protestáns család harmadik gyermekeként Marie-Juliette-Elisa Grimailh néven Sorèze-ben született – tartják Franciaországban a női szakképzés megalapítójának. Elisa 11 éves korig édesanyja óvó szárnyai alatt otthon nevelkedett, majd az elkövetkező öt évben a gyermekét elvesztett Madame Saint-Cyr de Barrau családjához került, ahol elsajátította a kor előkelő leányaitól elvárt úri viselkedést, ám elsősorban a természet és a könyvek megismerése foglalkoztatta. 1827-ben lett a híres filozófia professzor M. Lemonnier felesége. Élete során mindvégig érzékeny volt az alsóbb társadalmi rétegek gondjai iránt. 1848-ban a forradalmak idején varróiskolát szervezett szegény lányok számára, és egy varrodát alapított, ahol közel 200 nőt foglalkoztatott. 1856-ban egy az anyákat védő egyesületet, majd 1862-ben pedig a nők szakoktatásáért küzdő társaságot szervezett, amely minden nap reggel és 8h és este 18h között fogadta a fiatal állásra szoruló nőket. Arra ösztönözte a nőket, hogy tanuljanak szakmát is. Coignet, Clarisse (1866): *Biographie de Mme Lemonnier*. Fondatrice de la Société pour l'Enseignement Professionnel des Femmes. La Société pour l'Enseignement Professionnel des Femmes. Paris.

¹⁰⁷⁷ Rogers, Rebecca (2005): *From the Salon to the Schoolroom. Educating Bourgeois Girls in Nineteenth-Century France*. The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania. 104.

¹⁰⁷⁸ Rogers, Rebecca (2006): Learning to be good girls and women: education, training and school. In: Simonton, Deborah (ed.): *The Routledge History of Women in Europe since 1700*. Routledge, New-York, USA. 115.

¹⁰⁷⁹ Cerati, Marie (1979): Élisa Lemonnier. In: Ziegler, Gilette – Cerati, Marie – Rossel, André – Badia, Gilbert and Fourcaut, Annie (ed.): *Femmes extraordinaires*. Editions de la Courtille, Paris, 65.

¹⁰⁸⁰ Borotvás, 1928. 215.

szereshettek immáron ipari vagy kereskedelmi szaktanári oklevelet a nők is. A képzés szervezete 1912-ben alakult át, amikor Jean Dupuy miniszter megszervezte a szaktanárképző intézetet (l'École Normale d'Enseignement Technique, az intézmény 1934-től l'École Normale Supérieure de l'Enseignement Technique nevet viselte), amely szaktudományi, gyakorlati és pedagógiai képzést egyaránt biztosított. A két évfolyamos képzés során a nőhallgatók három tagozat közül választhattak: ipari, kereskedelmi, majd 1925-től már nyelvi- és irodalmi (ez utóbbihoz két szakcsoport tartozott: a) francia nyelv, történelem, földrajz, b) modern nyelvek). Tanulmányaik befejezése után képesítő vizsgát tettek a szaktárgyakból, majd pedig versenyvizsgát egy tanári állás elnyeréséért.¹⁰⁸¹ A képesítő vizsga kifejezetten középfokú kereskedelmi leányiskolába jogosított ipari vagy kereskedelmi tárgyak oktatására. A női tanárjelöltek száma igen alacsony volt még 1920-as évek végén is, mivel a Franciaországban 1930-ban működő 110 középfokú fiúiskolával szemben a 33 leányiskola szerényebb elhelyezkedést tett lehetővé.¹⁰⁸²

A vidéki intézmények közül az 1856-ban Élise Luquin-Besson által alapított lyoni női kereskedelmi líceumot érdemes kiemelni. Élise Luquin a belváros szívében egy bérházi lakás egyik szobájában indította el ingyenes könyvelői tanfolyamát szegény dolgozó nőknek és fiatal lányoknak. Az oktatás minden héten hétfőn, szerdán és csütörtökön este hattól nyolcig folyt. 1858-tól hivatalosan is elismert könyvelői végzettséget szereztek az itt végzett fiatal nők. Az iskola 1867-től két évfolyamossá vált és már nappali tagozaton folyt az oktatás, majd 1877-től kiegészült egy harmadik évvel – ahol már idegen nyelvet is tanítottak, angolt, majd később németet – azok számára, akik nem elégedtek meg az alapfokú végzettséggel. Az intézmény 16 éves kortól fogadta azokat a lányokat, akik az elemi iskolát sikeresen elvégezték és a helyesírási vizsgán is megfeleleltek. Az első évben főleg általános műveltségi tárgyakat tanultak (francia nyelv, számtan, földrajz, szépírás), másodikban mindez kibővült a kereskedelmi tárgyakkal (kereskedelmi levelezés, földrajz, jog, kettős könyvelés, gépírás), míg harmadikban már magasabb szinten gimnáziumi tanároktól tanultak fizikát és matematikát. Az iskolában 1881 és 1888 között 235 leány szerzett képesítést, akik közül 57-en az oktatás területén, 89-en a kereskedelemben, 36-an az adminisztrációban találtak állást, míg 20-an férjhez mentek és otthon maradtak, valamint 33-an pedig továbbtanultak.¹⁰⁸³ Az iskola 1906-ig működött.

A francia kereskedelmi iskolákból kikerülő lányoknak állásközvetítők segítettek elhelyezkedni. Franciaországban 1870-es évektől alkalmaztak nőket, mint írnokokat a postánál, majd a vasútnál (külön női írnokosztály), később már egyéb pozíciókban is különböző magáncégeknel. A postákkal ellentétben, a távírdákban az 1880-as évektől a nőket és a férfiakat külön helységbe helyezték el, vagy ha erre nem volt mód, azon belül különítették el, vigyázva arra, hogy minél kevesebbet érintkezessenek egymással.¹⁰⁸⁴ A francia bankok már a XIX. század második felében is viszonylag nagy számban alkalmaztak nőket: Banque de France (400 nőt), Credit Lyonnais (100 fő), Credit Foncier (200 fő)¹⁰⁸⁵ Franciaországban 1906-ban a nőknek 40%-át fehér galléros („des emplois en col blanc”) alkalmazottként foglalkoztatták, 1910-ben 13 millió férfi mellett, 8 millió női keresőt regisztráltak.¹⁰⁸⁶ 1910-ben 13 millió férfi mellett, 8 millió női keresőt regisztráltak.

¹⁰⁸¹ 1930-ban 250 nő nyert felvételt az intézménybe (102 fő ipari, 130 fő kereskedelmi, 18 nyelvi-irodalmi tagozatra) Szirmay, 1932. 216.

¹⁰⁸² U.o.

¹⁰⁸³ Jacqueline, Claire (1997): L'école de commerce des jeunes filles de Lyon (1857-1906). *Bulletin de Centre Pierre Lyon d'Histoire Économique et Sociale*, Numero 3-4. 32.

¹⁰⁸⁴ Joan W. Scott (1991): La travailleuse. In: Georgette Duby – Michelle Perrot (ed.): *Histoire des femmes le XIX. siècle*. Plon, Paris, 434.

¹⁰⁸⁵ Nő-alkalmazottak Franciaországban. *Nemzeti Nénevelés*, 1888.. IX. évf. jan-feb. 147.

¹⁰⁸⁶ Joan W. S., 1991. 426.

Az alsó és középfokú női kereskedelmi iskolák életében a szakoktatást szabályzó negyedik 1919. július 24. elfogadott Astier-törvény¹⁰⁸⁷ hozott változást, mely kötelezővé tette a 18 éven aluli lányoknak és fiúknak a tanonciskolák látogatását, míg a középfokú iskolákban emelte a gyakorlati tárgyak számát.¹⁰⁸⁸ 1929-ben összesen – a fent jelzett – 33 állami fenntartású női ipari és kereskedelmi iskola (Écoles Pratiques de Commerce et d'Industrie) működött a francia nagyvárosokban. Az állami iskolák mellett számos magániskola (kereskedelmi kamarák, egyesületek, szindikátusok által fenntartott) is várta a kereskedelmi tanulmányokat folytatni kívánó fiatal lányokat. Az egyik leghíresebb, az 1925-ben Madame Sanua-Millhaud¹⁰⁸⁹ által alapított kifejezetten az eladás technikáját tanító l'École Technique de Vente.

A fiatal lányoknak Franciaországban 1916-tól lehetőségük adódott kereskedelmi tanulmányaik felsőfokon (kereskedelmi főiskolán) való folytatására. A francia női kereskedelmi szakoktatás egyik talán legkülönlegesebb és Európában egyedülálló intézménye volt a Madame Sanua-Millhaud által 1916-ban Párizsban alapított női kereskedelmi főiskola (École de Haut Enseignement Commercial pour les Jeunes Filles).¹⁰⁹⁰ Az iskola célja, hogy a középiskolai érettségivel, vagy azzal egyenértékű bizonyítvánnyal rendelkező, művelt, intelligens lányoknak megadja a lehetőséget a magasabb állások betöltéséhez szükséges kereskedelmi és közgazdasági tudás megszerzésére.¹⁰⁹¹ Miután Madame Sanua több éves amerikai tartózkodás és több tanulmányút után 1916-ban visszatért Párizsba azt tapasztalta, hogy ugyan egyre több nő szerez tanítónői végzettséget, ám többségük munkanélküli marad, ezért úgy vélte az intelligens lányoknak olyan magasabb fokú végzettségre lenne szükségük, amely egyben a megélhetésüket is biztosítja. A női kereskedelmi iskolák munkáit elismerve, egyúttal bírálta is azokat, mondván mi értelme a középfokú kereskedelmi iskoláknak, ha azok csupán egy tanfolyam keretei között is elsajátítható ismeretekkel rendelkező gépiró- és

¹⁰⁸⁷ „Astier” törvény elnevezése eredeti kidolgozójától Fernand Dubief francia politikustól származik, aki még 1905-ben készítette el a francia szakoktatás első átfogó szabályozását, melynek főbb irányvonalait megtartva született meg ez a törvény már halála után.

¹⁰⁸⁸ Bodé, Gérard (2006): *L'enseignement technique dans le département de Loire entre 1815 et 1940*. In: *L'enseignement professionnel et la formation technique du début du XIX. au milieu du XX. siècle*. Université du Saint Etienne, Saint Etienne. 110.

¹⁰⁸⁹ Louli Sanua Milhaud (1886-1967) Párizsban született, egy 1870-ben Párizsba érkező zsidó zongoratanárnő (Zélie Blumenthal) és James Victor Sanua Egyiptomban született híres újságíró gyermekeként. Középiskolai tanulmányai után 1904-től a Sorbonne egyetemen történettudományi kurzusokat hallgatott, közben tanítónői végzettséget szerzett. 1910-ben Madame Jules Ferry segítségével megalapította a diplomás tanítónők társaságát a l'Association des Institutrices Diplômées-t. Az első világháború idején a munkaerőpiacra megnövekedett számban kilépő nők számára kívánt elhelyezkedést megkönnyítő szakmát, végzettséget biztosítani. 1916-ban több éves amerikai tanulmányútról hazaérkezvén, megdöbbenve tapasztalata, hogy a tanítónői végzettséggel rendelkező fiatal lányok többsége munkanélküli, miközben a kereskedelmi iskolákban nincs elegendő szakképzett tanerő. Összesen hét női középfokú kereskedelmi iskola megszervezésében vett részt. Úgy vélte, ha kereskedelmi iskolákat végzett lányok számára is megnyílna a felsőoktatás a szaktanárképzés kérdése is megoldódna. Így a német Frauen iskolák példájából kiindulva, azt továbbfejlesztve alapította meg École de Haut Enseignement Commercial-t, melynek 1924-ig igazgatója volt. 1929-ben kötött házasságot Jean Milhaud híres politechnikussal. Bitton, 2002.

¹⁰⁹⁰ Clark L., Linda (2004): *The Rise of Professional Women in France: Gender and Public Administration since 1830*. Cambridge University, United Kingdom. 152.

¹⁰⁹¹ A képzés 1916 májusában a Conservatoire des Arts et Metiers egyik ingyen kölcsönbe adott termében indult 17 növendékkel és 11 ingyen tanító tanárral, majd három év után öt esztendőn keresztül a Sorbonne biztosított helyett, végül a párizsi kereskedelmi kamara által megvásárolt önálló épületben nyert elhelyezést. A képzés 1916 májusában a Conservatoire des Arts et Métiers egyik ingyen kölcsönbe adott termében indult 17 növendékkel és 11 ingyen tanító tanárral, majd három év után öt esztendőn keresztül a Sorbonne egyetem biztosított helyett, végül a párizsi kereskedelmi kamara által megvásárolt önálló épületben nyert elhelyezést 1924-ben. Borotvás, 1928. 217.

elárusító nőket képeznek. Így szakítva a kereskedelmi iskolák korabeli céljaival, lehetőséget kívánt biztosítani a kereskedelmi főiskolákról eddig kizárt nőknek a gazdasági tanulmányaik magasabb fokon való folytatására.

Külön szerződött tanerők látták el az oktatást, és külön mások a vizsgáztatást, részben hivatásos tanárok, részben szakemberek. A két évfolyamos képzés a tananyag tartalmát tekintve nem különbözött jelentős mértékben a magyarországi kereskedelmi akadémia kurzusaitól, ami eltérést jelentett, az egyrészt a külön indított titkári tanfolyam volt, amely a nők számára elérhetővé kívánta tenni ezt az eddig előttük elzárt állást, másrészt az oktatás módszere. A tanfolyam hét elsajátítandó területet és a hozzá kapcsolódó gyakorlatot ölelte fel: 1. kereskedelmi iratok, osztályozása rendezése, 2. gyűlések, előadások jegyzőkönyveinek elkészítése, 3. kereskedelmi levelek, ügyiratok megírása, 4. általános tájékozottság könyvismertetésekben, statisztikai adatokban, 5. korszerű gazdasági könyvről írott tanulmány, szaklapok olvasása, kivonatolása, 6. újságcikkek ismertetése, parlamenti ülések nyilvántartása, 7. reklám a közgazdasági hivatása. A képzés során az első évben a tanárok saját tantárgyuk egy-egy részletét boncolgatták részletesen hétről hétre, a többi részét maguk a növendékek dolgozták fel. A második évben az egész tananyagot a hallgatók dolgozták fel, ők is adták elő egymásnak, a tanár csak ellenőrizte és vezette az órát.¹⁰⁹² A második évben választhattak matematikai vagy titkárképző szakcsoport tárgyai között.¹⁰⁹³ A főiskola célkitűzése, hogy rátermett titkárnőket és ne gépies titkárokat képezzen, akik a tanfolyami és egyéb iskolai végzettséggel rendelkező társaikkal szemben olyan ismeretek birtokába kerülnek, melyeket a többiek általában a munka (betanulás) során a vállalatoknál sajátítanak el (pl. sajtóbeszámolók, kereskedelmi okmányok, reklámok ismerete). A gyakorlati tudás mellett az általános műveltség is kiemelt szerepet kapott, melyet Sanua elengedhetetlennek tartott ahhoz, hogy növendékei maguktól is képesek legyenek főnökeik „gondolatainak” befejezésére.

A női kereskedelmi főiskola volt az egyetlen kereskedelmi tanintézet Franciaországban, ahol a testnevelés kötelező volt minden hallgató számára, azzal a céllal, hogy ha ülőmunkát végeznek is az iskola után, megmaradjon a testedzés iránti kedv igénye. Az iskola 1920-ban aranyérmert nyert a metzi nemzeti kiállításon, elismerve, hogy ténylegesen kenyérkereső pályára készíti fel női hallgatóit, majd 1922-ben az állam is elismerte, így végzettségének értéke és az intézmény presztízse még inkább megemelkedett.

A főiskola – melyet 1923-ban integráltak a párizsi ipari és kereskedelmi kamara által elismert és támogatott iskolák közé (mint például École Supérieure de Commerce de Paris) – rövid idő alatt nagy népszerűsége tett szert, 1916 és 1930 között közel 1000 nő végzett és közülük megközelítőleg 600 szerzett teljes diplomát.¹⁰⁹⁴ A korabeli statisztikai adatok szerint a nők a következő állásokban tudtak elhelyezkedni: 30% kereskedelmi (kereskedelmi igazgatásban, könyvelésnél), 25% ipari alkalmazott (ipari igazgatásba, titkárságnál, levelezésnél), 15% banktisztviselő (címliftforgalom, könyvelés), 15% közigazgatási hivatalnok (miniszteri fogalmazó), 5% kiadóvállalatnál (sajtó, könyvkiadás, újság, folyóirat), 5% politikai titkári állás, 15% egyéb pályán.¹⁰⁹⁵ A főiskolát a gyarmatokról Franciaországba érkező mesztic, kis- és középpolgárság, gazdag nagykereskedő és gyáros családok mellett, több előkelő család (Faubourg Saint Germain családok előkelő leányai) – akik nem elégedtek meg a zárdai neveléssel és a szalonműveltség nyújtotta ismeretekkel – leányai is látogatták.¹⁰⁹⁶ Sanua főiskolája mellett,

¹⁰⁹² Borotvás, 1928. 240.

¹⁰⁹³ Az iskolaév harmadévekre oszlott így 450 + 300 + 300 = 1050 frankba került. Borotvás, 1928. 240.

¹⁰⁹⁴ Szirmay, 1932. 218.

¹⁰⁹⁵ U.o.

¹⁰⁹⁶ Borotvás, 1928. 337.

meg kell említeni néhány további párizsi kereskedelmi főiskolát is, melyek a XX. század elején szintén lehetővé tették a nők felsőbb tanulmányait: Párizsi Katolikus Intézet (Institut Catholique De Paris), melynek tagozati közül a Kereskedelmi és Közgazdaságtudományi Főiskola is nyitott volt a nők előtt, csak úgy, mint a l'École Supérieure des Sciences Économiques et Commerciales, melynek 1909-ben három külön engedéllyel rendelkező rendkívüli, míg 1929-ben már 461 rendes nőhallgatója volt. Tanulhattak a nők a Politikai Tudományok Szabad Iskolájának (École Libre de Sciences) közgazdasági és pénzügyi tagozatán, melynek végzettségével pénzügyintézetek és minisztériumok titkári állását nyerhették el, illetve két egyetemen Grenoble és Nancy kötelékébe tartozó kereskedelmi intézetekben. Továbbá nem egyetemi rangú Caen, Poitiers, Rennes városában működő Kereskedelmi Intézetekben.¹⁰⁹⁷

Dániában a XIX. század közepéig szinte alig dolgozott nő a kereskedelmi tisztviselők között. Az első kereskedelmi leányiskola 1872-ben Koppenhágában szerveződött. Bár a századfordulóra jelentősen megnövekedett a nők száma a kereskedelmi pályákon és egyes üzletekben már több nőt alkalmaztak, mint férfit, ám a nők hiányos, szervezetlen képzése itt is problémát jelentett. A XX. század elején történt némi előrelépés a szakképzés terén. 1903-tól a kereskedelmi iskolák nappali tagozatán már együtt tanultak a nők a férfiakkal, amely hazánkban ekkor még nem igen volt jellemző. Az elárúsítónők mellett, akik a legkevesebbet keresték, a bankokban és biztosítóknál volt a legmagasabb a nők aránya. A dán kereskedelmi alkalmazottaknak működött már egy országos egyesülete, amely férfiakat és nőket egyaránt felvett, azonban – főleg Koppenhágában – a nők létszáma még igen csekély volt.

Néhány európai ország egyes kereskedelmi leányiskoláinak működését áttekintve megállapíthatjuk, hogy egyetlen országban sem volt olyan egységes kereskedelmi leányiskolai képzés (elsősorban a tanítás idejét, a felvett korosztályt, a tanított tananyag tartalmát vizsgálva) mint Magyarországon, ahol a VKM által jóváhagyott tanfolyamokon és az önálló, illetve a kapcsolatos iskolákban is egy központi tanterv szerint oktattak. Így nálunk számos európai országgal ellentétben a megszerezhető tudás tekintetében kevesebb különbség volt áttekintetben, hogy egy lány egy pesti vagy egy vidéki város női kereskedelmi iskoláját végezte el.

VII. 3. A női kereskedelmi szakoktatás megszervezésének első lépései hazánkban

Hazánkban a XIX. század második felében bekövetkező gazdasági és társadalmi változások eredményeként egyre több nő kényszerült arra, hogy kilépjen a munkaerőpiacra. Ám a korszak fiatal leányainak nem volt könnyű dolguk, ha hosszabb távon is megélhetést biztosító munkát szerettek volna találni. Ugyanis az óvónői, a tanítónői és a nevelőnői pályától eltekintve – a női szakképzés komoly hiányosságai miatt – csekély lehetősége volt a szegényebb sorsú, így a munkára leginkább rákényszerülő nőknek arra, hogy „használható” megélhetést biztosító szakképzettséget szerezzenek. Miközben erre egyre nagyobb volt az igény, hiszen az 1890-es évektől hazánkban sorra nyíló – a nők foglalkoztatásától sem elzárkózó – cégek és vállalkozások a legtöbb munkakörre jelentkezőtől kellő szakképzettséget kívántak meg. A nőknek a modern szektorokban (ipar, kereskedelem...stb.) való elhelyezkedését nagyban megnehezítette, hogy a differenciált képzést nyújtó ipari és kereskedelmi szakoktatási hálózat kiépítésére az első világháború előtt nem került sor.¹⁰⁹⁸ A nők ipari képzését eleinte a kézimunka

¹⁰⁹⁷ Szirmay, 1932. 218.

¹⁰⁹⁸ Nagyné Szegvári, 1969. 36.

rejtelseinek elsajátítása jelentette. Az első ténylegesen ipari képzést nyújtó három évfolyamos iskolát 1874-ben az Országos Nőiparegylet alapította Nőipartanoda néven. Az iskola a négy elemi végzett lányok számára szerveződött, és amellet hogy az általános képzési feladatokat – a felső népiskola közismeretei tárgyait oktatta – is ellátta, fehérnemű- és ruhavarrást, hímzést, könyvkötést, rajzot, kereskedelmi ismereteket és nyelveket is tanított.¹⁰⁹⁹ A Nőipartanoda 1879-ben két évfolyamos Nőipariskolává alakult át, ahova 14. életévüket betöltött hat elemi végzett lányokat vettek fel. Az 1911/12-bes tanévben a 477 leány által látogatott budapesti állami Nőipariskolán kívül még 15 hasonló (községi, egyesületi és magán fenntartású) intézmény működött összesen 1845 tanulóval az ország más városaiban.¹¹⁰⁰

Hivatalos fórumon elsőként, 1879 júliusában tartott Iparos Kongresszuson fogalmazódott meg – György Aladár indítványára – a női kereskedelmi szakoktatás megszervezésének tovább már nem halogatható szükségessége. Ugyanis a korábbi években a lányoknak csupán csak magántanfolyamok keretében (ezek is általában a fővárosban működtek) volt lehetőségük arra, hogy elsajátítsák a kereskedelmi ismeretek alapjait. Az 1879-es Iparos Kongresszus kimondta, hogy a férfiak ipari és kereskedelmi oktatását ki kell egészíteni női szakoktatással.

Péterfy Sándor a *Nemzeti Nőnevelés* hasábjain már 1881-ben megfogalmazta, hogy a felső népiskola és a polgári iskola folytatásaként továbbképző tanfolyamokat kellene szervezni, ahol valamilyen „*kenyérkeresetre is képesítő*” ismereteket sajátíthatnának el a lányok.¹¹⁰¹ György Aladár az 1880-as években a sajtóban és más egyéb fórumon is szót emelt a nők munkába állásának fontosságát hangsúlyozva, melyet ekképpen indokolt: „*A nők száma hazánkban egy negyed millióval haladja meg a férfiakét, a felnőtt nők száma, kiknek nem lehet családi körben élni 1.5 millió, megtanultuk tapasztalatból, hogy a családot alapító férfiak száma apad, s apadni is fog ezentúl még inkább oly mértékben, a mint a régi patriarchális viszonyok utolsó vonásai fokként átalakulnak modern jellegűvé változó társadalmunkban. Nem fellengző ábrándok, a megélhetés komor gondja vezeti a magyar nőket új ösvényekre. A kereskedelemnek számos ága között nagyon kevés van, ha ugyan van egy is, melyre a nő női jellegénél fogva abszolúte nem képes, s az is tény, hogy a családi köteléken kívül levő nőknek is élnie kell, ma midőn a tanítónői pálya már túltömötté lett. Egy pár szakcsoporton kívül, melyek között a divatárusnőké a legjelentékenyebb, a nők eddig csak, mint elárúsítók szerepeltek a kereskedelmi életben s ott is a kofák műveletlen rétegétől eltekintve nagyon csekély számban. Mivel a kereskedelem ma már nem gyakorlat csupán, hanem egész sereg elméleti ismeret elsajátítását feltételezi, a kereskedelmi iskoláknak is meg kell nyitni ajtaikat a nők előtt.*”¹¹⁰²

Többek által fogalmazódott meg, hogy megoldást jelenthetne a polgári leányiskolák ténylegesen gyakorlati irányba való átszervezése. Az 1880-as évek közepétől a polgári leányiskolák a gyakorlati képzés hiányát úgy próbálták pótolni, hogy a negyedik osztály fölé női kézimunka-tanfolyamot szerveztek. Az első ilyen kétéves tanfolyam Kismartonban indult 1885-ben. Azonban e tanfolyamok szabályozására csak 1908. augusztus 4-én kelt 39.920. számú VKM rendelettel került sor, mellyel megszületett a polgári iskolával egybekapcsolt női kézimunka-tanfolyam szervezete.¹¹⁰³ Ennek legnagyobb hiányossága az volt, hogy az így szerzett végzettség nem jogosított nőipari üzlet önálló vezetésére, tehát nem könnyítette meg a munkaerőpiacon való elhelyezkedést. Az oly gyakran

¹⁰⁹⁹ Müller Ildikó (2000): Az alap- és középfokú leányoktatás Magyarországon a dualizmus korában. *Sic Itur Ad Astra*, XII. évf. 3. sz. 146.

¹¹⁰⁰ U.o. 147.

¹¹⁰¹ Kéri Katalin (2008): *Hölgyek napernyővel. Nők a dualizmus kori Magyarországon 1867-1914*. Pro Pannonia, Pécs, 105. illetve Péterfy Sándor (1881): Tökéletesítsük a leányiskoláinkat! *Nemzeti Nőnevelés*, 1881. december, II. évf. 410-411.

¹¹⁰² György Aladár (1888): Nők a kereskedelmi pályán. *Nemzeti Nőnevelés*, 1888. nov-dec. IX. évf. 497-501.

¹¹⁰³ Krammer, 1915.265.

megfogalmazott kritikák ellenére több mint húsz évig nem változott a polgári leányiskolák tanterve, ugyanis mind Wlassics Gyula, mind pedig Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter a polgári leányiskolákat „jól beválnak” értékelte és legfőbb feladatuknak a nők természetes hivatására való felkészítését tekintette.

Az első önálló kereskedelmi tanfolyam 1888 őszén a főváros V. kerületi polgári leányiskolájában indult, dr. Gyulay Béla iskolaigazgató kezdeményezésére. A tanfolyam célja: *„a nők keresetképességének emelése s a polgári leányiskoláknak gyakorlati kibővítése.”*¹¹⁰⁴ A képzés feladata többek között az volt, hogy az olyan kereskedelmi és ipari üzletekben, ahol egyfelől szakképzett vezető hiányzott, vagy azt az üzleti költségek szerényebb mértéke nem tette lehetővé, másfelől ahol az ellenőrzés korlátolt volta kizárta a drága segélyszemélyzet alkalmazását, helyet biztosítsanak a nőknek.¹¹⁰⁵ Az első években a lányok fegyelmetlensége, amely a rendszeres késésekben, a sok mulasztásban és a gyenge előmenetelben öltött testet, komoly kihívást jelentett a tanfolyam tanárainak. Első két évben hat, majd 1890-től már évi nyolc hónapban tanítottak kereskedelmi tárgyakat. A tanfolyam iránt már az első évtől kezdve nagy volt az érdeklődés, részben ennek volt köszönhető, hogy a VKM már 1890-től nyilvános joggal ruházta fel a fővárosi tanfolyamot. A női kereskedelmi tanfolyamok működését gróf Csáky Albin vallás- és közoktatásügyi miniszter 1891. március 15-én kiadott 59 258. számú rendeletében szabályozta.¹¹⁰⁶ *„A női kereskedelmi tanfolyamok feladata: nőknek alsóbb fokú foglalkozásokra való előkészítése, így az alsófokú kereskedelmi iskolákkal lép párhuzamba.”*¹¹⁰⁷ A kereskedelmi tanfolyamok célját következőképpen fogalmazta meg a szabályzat: *„A kereskedelmi szakismerettel bíró nők már jelenleg is keresett munkaerők hazánkban. Szerényebb igényeik, megbízhatóságuk, a vevőközönsséggel szemben tapasztalt előzékeny modoruk helyet biztosítanak részükre mindenütt, ahol az üzleti költségek szerényebb mértéke, az ellenőrzés korlátolt volta, a drágább segélyszemélyzet alkalmazását kizárja, kiválóan pedig azon üzletekben, melyekben főleg nők fordulnak meg, mint vevők. Ezenkívül jó szolgálatot fognak tenni a szóbanlevő tanfolyamok oly nőknek is, akik mint családtagok helyzetüknél fogva részt vehetnek valamely üzleti tevékenységben s valamikor talán maguk is reá utaltatnak arra, hogy üzletet vezessenek.”*¹¹⁰⁸ Ebből a megfogalmazásból jól kitűnik, hogy nem volt könnyű dolga a századforduló leányának, ha nem a férje vagy családja üzletében szeretett volna elhelyezkedni. A korabeli sajtó hasábjain Ghyczy József a pozsonyi felsőbb leányiskola igazgatója következőképpen vélekedett a lányok szakképzéséről és munkába állásáról: *„Mily soká tudott utat törni a nőnem arra méltányos s jogos követelménye, hogy az isteni adomány: az ész kiképzése ne legyen csupán az egyik nem privilégiuma. Hányan és hányan voltak, kik kételkedve s bizalmatlanul fogadták az elméleti pályanemeken a nőket. Rövid időt jósoldak, ám midőn látták, hogy a nők sikeresen működnek elnémultak a kétkedők s léha élczelők és megbarátkoztak az intézménnyel. E sors vár a női kereskedelmi tanfolyamokra is. Küzdeni fog e pálya is egy ideig az előítélettel, mely megtagadja a nőktől a munka és a kenyérszerzés e jogát s csak a családi tűzhelyet tartja egyedül való működési helyéül.”*¹¹⁰⁹

A kereskedelmi tanfolyamon a lányok számára a tanítás ideje nyolc hónap volt, amely október 1-től május 31-ig tartott, ez idő alatt a következő tantárgyakat tanították: kereskedelmi számtant, könyvvitelt, kereskedelmi és váltóismeretet, irodai munkálatokat és levelezését, áruismereteket, kereskedelmi földrajzot és szépírást. Mindemellet

¹¹⁰⁴ Dr. Gyulay Béla (1900. szerk.): V. kerületi női kereskedelmi szaktanfolyam (V. ker., Váci-körút 58.sz.) 1899/1900. évi értesítője és szervezete a továbbképző tanfolyammal. Pesti Könyvnyomda. Bp. 3.

¹¹⁰⁵ Hahóthy Sándor (1893. szerk.): Budapest Székesfőváros IV. kerületi Községi Nyilvános Polgári Leányiskola és Női Kereskedelmi Szaktanfolyam Iskolai Értesítője. Pesti Könyvnyomda. Bp. 153.

¹¹⁰⁶ Schack Béla (1896): *Kereskedelmi iskoláink és a tanáraink a millennium esztendejében*. Lampel Róbert, Bp. 116.

¹¹⁰⁷ U.o., 117.

¹¹⁰⁸ VKM 59.258/1890. sz. rendelet. In: Magyarországi rendeletek tára 1891. Budapest, 1891.

¹¹⁰⁹ Ghéczy József (1892): Nők a kereskedelmi pályán. *Kereskedelmi Szakoktatás*. I. évf. 1. sz. 12.

rendkívüli tárgyként tanulhattak németet és gyorsírást. A tanfolyamra azok a 18 évesnél fiatalabb lányok jelentkeztek, akik sikeresen elvégezték egy polgári vagy egy felsőbb leányiskola negyedik osztályát, vagy a felvételi vizsgán megfelelték az iskola által támasztott követelményeknek. Mindazoknak, akik már betöltötték a 18. életévüket a minisztertől kellett engedélyt kérniük ahhoz, hogy jelentkezessenek a felvételire.¹¹¹⁰ A lányoknak közel 90%-a polgári iskola négy osztályának elvégzése után folytatta tanulmányait ilyen szaktanfolyamokon. A rendelet értelmében női kereskedelmi tanfolyamokat legcélszerűbben polgári vagy felső leányiskolával kapcsolatosan, azaz annak helyeiben szervezheték meg, úgy hogy a növendékek az adott iskola tanszereit használhassák. A tanulók állandóan női felügyelet alatt álltak.¹¹¹¹ A felügyelő hölgyeknek okleveles tanítónői képesítéssel kellett rendelkezniük.

A tanfolyamok iránti érdeklődést jól jelzi, hogy 1891/92-es tanévben az ország 16 városában (Debrecenben, Győrben, Kaposváron, Miskolcon, Nagyváradon, Kolozsváron, Pécsen, Pozsonyban, Sopronban, Szegeden, Temesváron, Zilahon, Újvidéken, Galgócán, Fiúméban, Budapesten) indult ilyen jellegű kereskedelmi képzés fiatal lányok számára a helyi leányiskolákkal kapcsolatosan.¹¹¹² Ebben a tanévben összesen 400 leány iratkozott be az ország valamely iskolájának kereskedelmi tanfolyamára és ebből 363 el is végezte azt (18 évesnél idősebb növendékek a tanulók egy negyedrészt tették ki).¹¹¹³ A beiratkozott lányoknak 39%-a katolikus, 37%-a izraelita, 15%-a református, 8 %-a evangélikus, míg 1%- a egyéb hitfelekezethez tartozott. Az 1891/92-es statisztikai adatok szerint a végzett növendékek 47%-a tudott elhelyezkedni többségében kereskedelmi üzletekben vagy postánál.¹¹¹⁴ A végzetek közül 170 leány „idegen”, míg 53 a szülei vagy férje üzletében dolgozott. Bár az érdeklődés és a jelentkezők száma is nagy volt, a következő 1892/93-as tanévtől a 17-ből 8 tanfolyam megszűnt (bár újabb 6 egyben meg is nyílt), ennek többek között az volt az oka, hogy sokkal több tanfolyam indult, mint amire az akkori munkaerőpiacnak szüksége lett volna, tehát a végzett növendékek többsége nem tudott az adott városban (vagy annak környékén) elhelyezkedni. Ráadásul a helyzetet még inkább megnehezítette, hogy több olyan város iskolája is indított tanfolyamot, ahol maga a kereskedelmi élet sem volt igazán jelentős. Mindehhez hozzá kell tennünk, hogy a nők számára ebben a korszakban nem csak a kereskedelem, hanem a munkaerőpiac más területén sem mutatkozott túl sok lehetőség az elhelyezkedésre. Ennek ellenére a tanulók száma (egy tanévet kivéve) évről évre folyamatosan nőtt: 1892/93-as tanévben 15 iskolába 405-en, 1893/94-ben 8 iskolába 262-en, 1894/95-ben 13 iskolába 450-en, 1895/96-ban 16 iskolába 592-en,¹¹¹⁵ 1898/99-ben 17 iskolába 940-en iratkoztak be.¹¹¹⁶ A beiratkozott lányok 90-95%-a sikeresen fejezte be tanulmányait.¹¹¹⁷ A lányok esetében feltétlenül meg kell említeni, hogy mindössze 70%-uk iratkozott be kenyérkereseti céllal és közülük is a századfordulón körülbelül 50%-uk kapott állást.¹¹¹⁸

A VKM 1895-ben a női kereskedelmi tanfolyamok számára is újabb szabályzatot bocsátott ki, amely tartalmát tekintve nem sokban különbözött a korábbitól. A tanfolyamok szeptember közepén kezdődtek és 9-10 hónapig tartottak. A tantárgyak lényegében nem változtak csak a magyar nyelv, a kereskedelmi számtan és az áruismeret óraszám

¹¹¹⁰ Schack, 1903. 117.

¹¹¹¹ Schack – Vincze, 1930. 373.

¹¹¹² Vincze, 1937. 72.

¹¹¹³ Schack, 1896. 126.

¹¹¹⁴ Schack, 1903. 118.

¹¹¹⁵ Iszlai Márton (1897): Népoktatásügyi szemle. *Keresztény Magvető*, XXXII. évf. 5. sz. 272.

¹¹¹⁶ Felkai, 1994. 118. illetve Schack, 1903. 125.

¹¹¹⁷ Schack, 1903. 125.

¹¹¹⁸ U.o.

növekedett meg egy-egy órával.¹¹¹⁹ A tanfolyamok közül a fővárosiak voltak a legnépszerűbbek, ugyanis a századfordulón az ország összes tanfolyamára járó lányok 56%-a a Budapesten működő öt iskolát (II., IV., V., VII., VIII. kerületben működő polgári iskolában indított tanfolyamot) látogatta. A fővárosi tanfolyamok mellett Brassó, Győr, Abauj, Kolozs, Máramaros, Borsod, Bihar, Pozsony, Csongrád, Fehér és Vas megyében működött kereskedelmi tanfolyam. Az 1895/96-os tanévig az országban összesen 26 iskolában (16 polgári, 8 felsőbb leányiskola, 1 kereskedő tanonciskola és 1 kereskedelmi akadémia) indult ilyen jellegű tanfolyam. A rendelet értelmében a tanfolyamok fenntartási költségeit a résztvevők által fizetett tandíjából kellett fedezni. A havonta fizetendő tandíj átlagosan 6 és 10 forint között váltakozott városonként, itt meg kell jegyeznünk, hogy Bécsben, Berlinben és Prágában is hasonló összeget kellett fizetni. Ám míg ezekben a városokban kereskedelmi végzettséggel a nők többsége munkába állt, addig Magyarországon erre kevesebb esélyük volt, mivel gyakorlatilag azon posta-távírdai, vasúti személy-pénztárosi állásokban nyerhettek volna felvételt, amelyek már így is telítettek voltak. A cégek, a vállalatok nem igen alkalmaztak női pénztárost, levelezőt, ellentétben Németországgal és Ausztriával, ahol ez már jóval elterjedtebb volt.

A női tanfolyamokon tanítók közül többen úgy vélték (Oesterreicher Miksa, Vargha Lajos), hogy túlságosan magas a tandíj – ami abból adódott, hogy állami segílyt nem kaptak és a vállalatok, pénzintézetek sem szívesen támogatták a női tanfolyamokat, ráadásul a felügyelőként kötelezően alkalmazott okleveles polgári iskolai tanítónő tiszteletdíját is bele kellett kalkulálni a tandíjba –, így pont annak a társadalmi rétegnek a leányait zárták ki az oktatásból, akiknek a legnagyobb szükségük lett volna az önálló keresetre. Egyes pénzintézetek, vállalatok úgy nyilatkoztak, hogy mivel hivatalnokaik férfiak, így nem kívánják támogatni a női tanfolyamokat.¹¹²⁰ A magas tandíjak kérdésének megoldását az állami támogatásoktól remélték. Vargha Lajos a szombathelyi női kereskedelmi tanfolyam tanár is a támogatás hiányában látta problémát: „*Olcsóbbá tenni őket pedig csak úgy lehet ha az állam és a kereskedelmi kamarák veszik gondozásuk alá, továbbá ha teljesen megbíznak a tanároknak. Érthetetlen ugyanis előttem, hogy miért kell az én felügyeletem alatt egy okleveles polgári iskolai tanítónőnek strikkolni, mert tanítani én tanítók és ez idő alatt a nő tanulóokra is én felügyelek: tehát teljesen felesleges az ő jelenléte. Ha pedig ő nincs ott, nem kell neki tiszteletdíj és így a tandíj is kisebb lehet.*”¹¹²¹

További komoly problémának tartották, hogy a női felügyelő (polgári iskolai tanítónők) bére magasabb volt, mint az ott tanító tanáré. Az okleveles polgári tanítónál sok tekintetben előnnyel bírt egy polgári iskolai tanítónő, mivel például a felsőbb leányiskolákban csak az ilyen végzettségű hölgyek taníthattak, míg a velük amúgy egyenlő képesítésű férfiak nem, sőt mi több a középiskolai tanárok felett is álltak bizonyos tekintetben, hiszen egyedül ők tölthették be a felsőbb leányiskolák igazgatói tisztségét. „*Pedig hiába, a nő csak nő*” – fogalmazott Vargha Lajos.¹¹²² Azonban a női kereskedelmi iskolák tanárainak többsége nem osztotta Vargha véleményét a felügyelőnőkkel kapcsolatban. „*Szerény nézetünk ebben az, hogy minden leányiskolában van szükség női felügyelőre, itt pedig, hol különböző korú, nevelésű és erkölcsű nők vannak együtt még inkább. Nem a tanár ellenőre akar lenni, hanem a női erkölcs és tisztesség őre (...).*”¹¹²³

Mindemellett szintén nem segítette a női kereskedelmi képzés szakmai színvonalának emelkedését, hogy egyrészt nem kellően képesített tanerőket alkalmaztak, amire már 1893-ban a VKM is felhívta a tanfelügyelők figyelmét, kifogásolva a tanfolyamokon zajló nem

¹¹¹⁹ Schack, 1896. 121.

¹¹²⁰ Vargha Lajos (1895): Női kereskedelmi tanfolyamaink. *Kereskedelmi Szakoktatás*, IV. évf. 4. sz. 123.

¹¹²¹ U.o. 124.

¹¹²² U.o.

¹¹²³ Gyulay Béla (1896): Női kereskedelmi tanfolyamaink. *Kereskedelmi Szakoktatás*, VII. évf. 4. sz. 226.

megfelelő szintű képzést – miközben a szervezet egyértelműen szabályozta, hogy csak is közép kereskedelmi iskolai tanításra képesített szaktanárok taníthatnak a női kereskedelmi tanfolyamokon –, másrészt az 1895-ös szabályzat kidolgozói előszeretettel hivatkoztak és tekintették alapnak az általuk tanulmányozott bécsi tanfolyamok és iskolák szervezetét, azonban az osztrák női kereskedelmi tanfolyamok/iskolák kétévesek voltak és a polgári iskola harmadik osztályának befejezése után fogadták növendékeiket, míg nálunk a negyedik polgári osztály után. Tehát a tanulók előképzettsége ebből adódóan különbözött, amit kevésbé vettek figyelembe a tantárgyak összeállításakor. A női kereskedelmi tanfolyamok szervezői és tanárai úgy vélték, hogy Magyarországon nem a tanfolyamok időtartamát kell megemelni, hanem női kereskedelmi iskolát kell szervezni.¹¹²⁴

Az 1900-ban lépett életbe a női kereskedelmi tanfolyamok újabb – immáron harmadik – szabályzata, amelyben a tanfolyamok céljait a következőképpen fogalmazták meg: „Azon kereskedelmi szak és irodai főbb ismeretek, valamint gyakorlati ügyességek elsajátítása, amelyekre az életben a nőknek akár mint könyvvivőknek, pénztárnokoknak, levelezőknek s egyéb üzleti alkalmazottaknak, akár mint a család tagjainak, például az apa vagy férj helyettesítése alkalmából vagy a háztartásban szükségük van.”¹¹²⁵ A tanfolyam 10 hónapig tartott és az oktatás nyelve a magyar volt. Ilyen jellegű tanfolyamokat felső kereskedelmi, polgári vagy felsőbb leányiskolák szervezhettek. A felvétel feltétele polgári, felsőbb leányiskola, vagy leánygimnázium négy osztályának sikeres elvégzése. Egy-egy osztályba maximum 40 tanulót lehetett felvenni. A heti óraszám korábbi 15-ről 18-ra emelkedett, és a gyorsírás is bekerült a kötelező tantárgyak közé, rendkívüli tárgyként heti két órában lehetőség volt, arra hogy gépirást is tanuljanak. Ezt a szabályzatot 1911. évi július 13-án kelt 86 287. sz. rendelettel némileg módosították.¹¹²⁶ A női kereskedelmi tanfolyam időtartama ettől kezdve egy iskolai évre terjedt ki. Azok számára, akik a tanfolyamot sikeresen befejezték és szerették volna tovább bővíteni ismereteiket úgy elméletben, mint gyakorlatban, továbbképző előadásokat és gyakorlatokat kellett szervezni, ezek tervezését a megkezdésük előtt 10 hónappal be kellett mutatni a főigazgatónak jóváhagyásra.¹¹²⁷ A fővárosi továbbképző tanfolyamokra – melyeken szeptember 1-től június 30-ig heti 18 órában kifejezetten szaktárgyakat oktattak – olyan nagy volt a túljelentkezés, hogy a diákoknak több mint a felét el kellett utasítani. Lehetőség adódott arra, hogy fiú felső kereskedelmi iskolák is indítsanak női kereskedelmi tanfolyamot azzal a feltétellel, hogy a fiúosztályoktól teljesen elkülönített helyiségeket biztosítanak a lányok számára.¹¹²⁸ Egy engedélyezett tanfolyam csak abban az esetben indulhatott el, ha arra legalább 25 leány jelentkezett.

Iskolai bizonyítvánnyal nem rendelkező lányoknak továbbra is felvételi vizsgát kellett tenni a következő tantárgyakból: magyar nyelv (helyesírás megfelelő fogalmazókészség), német nyelv, földrajz (Európa ismerete, különös tekintettel Magyarországra, Amerika és Ázsia ismeret általános vonásokban, míg Afrika és Ausztrália átnézettben).¹¹²⁹ A tanulók a második félév végén nagyobb összefoglaló írásbeli dolgozatot írtak magyar és német levelezésből, könyvvitelből, kereskedelmi számtanból, gépirásból és gyorsírásból. A tanfolyam nyilvános szóbeli zárvizsgálattal zárult, ahol gyors- és gépirási ügyességükről

¹¹²⁴ Gyulay, 1896. 228.

¹¹²⁵ A női kereskedelmi tanfolyamok szervezete. Magyar Tudományegyetemi Nyomda. Budapest. 1900. 20.

¹¹²⁶ A női kereskedelmi szaktanfolyamok szervezete. 1911. évi. július 13-án 86.287. sz. alatt kelt rendelet. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, Budapest. 1911. 3., illetve Vincze, 1937. 72.

¹¹²⁷ U.o.

¹¹²⁸ A felvétel feltétele 15. életév betöltés és hat elemi, vagy polgári esetleg középiskola második, illetve kereskedőtanonc iskola harmadik osztályának elvégzése, akik valamely középiskola négy osztályát elvégezték 15 év alatt is felvehetők. A kereskedelmi szaktanfolyamok szervezeti szabályzata. MNL OL VKM K503 – 1918 – 16. cs. – 28. t. – 14297. a. – 13 5731. ikt.

¹¹²⁹ Schack – Vincze, 1930. 378.

kellett számot adni a leány növendékeknek. A vizsga alatt a tanulók évközi és évégi dolgozatait a jelenlévő érdeklődők is megtekinthették.

VII. 4. Női felső kereskedelmi iskola, mint érettségit adó „leány-középiskola”

A XIX-XX. század fordulóján egyre gyakrabban fogalmazódott meg, hogy szükség lenne egy a fiúkéhoz hasonló önálló női kereskedelmi iskolára is. A pozsonyi kereskedelmi és iparkamara 1908. évi július 8. ülésén Jabowetz Zsigmond kamarai beltag a nőtisztviselői kamarának küldött indítványára reagálva az elsők között javasolta, a már működő fiúiskolával kapcsolatosan egy női kereskedelmi szakiskola megnyitását. A kamara tagjai támogatták indítványát. Ám az iskola megszervezése előtt egyrészt megkérdezték a helyi üzlettel rendelkező kereskedőket, hogy van-e igény a nőkre a kereskedelmi állásokban, azaz lenne-e elegendő állás számukra, a válasz pozitív volt, másrészt tanulmányozták a környező országokban már működő hasonló jellegű leányiskolákat. 1908 novemberében a kamara elnöke Sendlein János és a titkára Dr. Wolff Gerő Bécsbe utaztak, ahol meglátogatták a Höhere Handelsschule és a Handelsakademie für Mädchen intézetet, melynek dr. Olga Ehrenhaft Steindler¹¹³⁰ volt az igazgatója, aki részletesen ismertette a leányiskola tanrendjét.¹¹³¹ A pozsonyi kamara tagjai a bécsi környezet tanulmány után 1909. február 3-án beadvánnyal fordultak a VKM felé, kérvényezve egy három évfolyamos női felső kereskedelmi iskola elindítását. Az engedélyt 1909. július 10-én megkapták, így ősszel a kamara Bél Mátyás utcai épületében megnyithatta kapuit az ország első női középfokú kereskedelmi iskolája. A kamara – az iskola fenntartója – a következőképpen fogalmazta meg az iskola célját: az iskola nem azért létesült, hogy konkurenciát jelentsen a fiúiskoláknak, illetve hogy a különböző kereskedelmi szakiskolákból kikerülő munkaerőknek túlságosan nagy számát, a maga részéről is növeleje, avagy hogy az országban gomba módra keletkező kereskedelmi iskolákat még eggyel növelje. Hanem módot kívánt nyújtani azoknak a nőknek, akiket a hajlam, kedv és rátermettség arra készítetnek, hogy a gazdasági téren keressék élethivatásukat és hosszú munka árán megszerezhessék azt az általános és szakműveltséget, melyet e téren korunk fokozott követelményei a nőktől is megkívánnak.¹¹³² Az első tanévben 39, 1910/11-ben 63, 1911/12-ben 108, 1913/14-ban 120, 1915/16-ban 118 leány iratkozott be. A második tanévtől az iskola egy internátussal is kiegészült, így már vidékről is fogadhatta a tanulni vágyó lányokat.¹¹³³

A pozsonyi, majd az elkövetkező években megnyíló női felső kereskedelmi iskolák működését az 1895-ben (44.001. sz. rendelet) érvénybe lépett (fiú) felső kereskedelmi iskolákra vonatkozó szervezeti szabályzat határozta meg. Ennek értelmében a leányiskolákban tanított tantárgyak (vallás, magyar nyelv és irodalom, német nyelv, francia nyelv, földrajz, történelem, mennyiség, természet, kereskedelmi számtan,

¹¹³⁰ Olga Ehrenhaft Steindler (1879-1933) a híres fizikus Felix Ehrenhaft felesége volt, aki maga is fizikát tanult a bécsi egyetemen. Ő volt az első nő, aki Ausztriában fizikai doktori címet szerzett. Néhány évig a bécsi leánygimnáziumban tanított matematikát és fizikát, majd aktívan részt vett az első leánykereskedelmi akadémia megszervezésében. Ő vezette a bécsi állami leányközépiskolát, majd 1907-ben Bécsben elsőként alapított Női Kereskedelmi Akadémiát, amely igen nagy népszerűségnek örvendett. Hallgatóinak döntő többsége 88%-a az izraelita hitfelekezethez tartozott. Rose, Alison (2008): *Jewish women in fin de siècle Vienna*. University of Texas Press, Austin. 16.

¹¹³¹ Pass Freidenreich, Harriet (2002): *Female jewish educated. The Lives of Central European University Women*. Indiana University Press, Bloomington. 238.

¹¹³² Kürschák Endre (1910. szerk.): A Pozsonyi Kereskedelmi és Iparkamara Három Évfolyamú Női Felső Kereskedelmi Iskolájának Értesítője az 1909/10-es tanévről. Wigand F. K. könyvnyomda, Pozsony. 23.

¹¹³³ Kürschák Endre (1917. szerk.): A Pozsonyi Kereskedelmi és Iparkamara Három Évfolyamú Női Felső Kereskedelmi Iskolájának Értesítője az 1916/17-es tanévről. Wigand, Pozsony, 11.

irodai munkálatok, könyvviteltan, kereskedelmi levelezés, közgazdasági ismeretek, jogi ismeretek, vegytan és áruismeret, szépírás, rendkívüli tárgyak: gyorsírás, negyedik nyelv, vegytani gyakorlat, társalgási gyakorlat, torna és játék) és azok heti óraszám megegyezett a fiúiskolákéval. Ám a gyakorlatban volt némi különbség a tantárgyak heti óraszámát illetően vallástanból, természettanból alsó osztályban heti egy órával több, míg vegy- és áruismeretből kétszer kevesebb az óraszám, gyorsírás az alsó, a testgyakorlás a középső osztályban kötelező, míg a fiúknak fakultatív volt, a német nyelvből és kereskedelmi számtanból az alsó osztályban, míg könyvvitel és irodai munkából, illetve közgazdasági és jogi ismeretekből a középső osztályban eggyel tartottak kevesebb órát. Pontosan azokból a tantárgyakból tartottak kevesebb órát, melyek a legfontosabbak voltak a szakképzés szempontjából. Így felmerülhet a kérdés, hogy vajon az iskola elvégzése után tényleg azonos képzettséggel rendelkeztek-e a nők és a férfiak. Erre hívta fel a figyelmet Glücklich Vilma is az 1904-ben alapított Feminista Egyesület elnöke *A Nő* című lap hasábjain: „Kívánhatjuk-e ilyen körülmények között, hogy egyenlő értékű munkára váljanak képesekké? Miféle pszichofizikai mérések alapján állapították meg a miniszter úr és tanácsadói, hogy ebben az adagolásban is elég a leány növendéknek a szakbeli ismeret? Vállalják-e a felelősséget a kereskedelemmel és iparral szemben, amikor silányabb képzettségű munkaerőket szabadítanak rájuk? Vállalják-e a felelősséget a leányokkal szemben, akiknek jövő boldogulását eleve megnehezítik, akiket mostohán látnak el éppen avval a tudással, amely haladásuk legfőbb eszköze? Vagy a vallástani anyagnak juttatott plusz fogja véleményük szerint pótolni a levelezési, kereskedelmi számtani, könyvviteli, közgazdasági és jogi minuszokat? Ezt még a leghívőbb lelkek is nehezen fogják elhinni.”¹³⁴

A női felső kereskedelmi iskolák engedélyezése jelentős előrelépést jelentett egyrészt a középfokú kereskedelmi iskolai oktatásban, másrészt a lányok középfokú intézményes oktatásában. Ugyanis így a már működő felsőbb leányiskola és leánygimnázium mellett, egy újabb középfokú iskolatípus állott a továbbtanulni szándékozó lányok rendelkezésére. Ráadásul a leánygimnáziumokban tanított tananyaggal ellentétben – amely 1934-ig eltért a fiúgimnáziumokétól, így a megszerzhető érettségi sem biztosított egyenlő továbbtanulási esélyeket –, a női felső kereskedelmi iskolákban tanított tananyag és a megszerzhető kereskedelmi érettségi némi eltéréstől eltekintve döntően megegyezett a fiúkéval. Itt azonban feltétlenül meg kell jegyezni, hogy a kereskedelmi iskolai érettségi csupán csak a kereskedelmi főiskolákra (akadémiákra) biztosított továbbtanulási lehetőséget. Ez az iskolatípus az általános műveltség mellett leginkább szakmát kívánt adni a nők számára.

A pozsonyi iskolához hasonlóan 1909 őszén a Debreceni Kereskedő Testület hathatós közreműködésének köszönhetően Debrecenben is megnyílt a helyi fiúiskola (melyet még 1857-ben alapítottak) mellett egy női felső kereskedelmi iskola. Az iskola megnyitását – melynek a hivatalos átadójára 1910. szeptember 25-én került sor – 1909. június 14-én a VKM által 60 629. száma alatt kibocsátott rendelkezés engedélyezte. Az iskola igazgatója Fábíán Lajos Mór úgy vélte, hogy a női kereskedelmi iskola megnyitása nem csupán kísérletezés a hazai iskolapiacra, hanem létszükséglet, mivel a századforduló óta jelentős mértékben megnőtt azon szegényebb családok száma, akik már nem tudják leányaikat jól kiházasítani, ráadásul az anyák a külsőségekre, tetszetős csillogásra és nem háziasságra szoktatják a középosztály lányait, így létbiztonságuk veszélybe került. „Ugyanis a legtöbb anya nem úgy neveli gyermekét, hogy hozomány nélkül is találhasson férjet, a mai lányok nagy része csak üres divatbáb és nem járatos a házi dolgokban, így sok esetben még egy háztartást sem képes felelősségteljesen vezetni.”¹³⁵ Az iskola 1912-ben egy internátussal is

¹³⁴ Glücklich Vilma (1916): A leányközépfokú iskolák reformja. *A Nő*, 1916. augusztus 5. II. évf. 8. sz. 118-119.

¹³⁵ Fábíán Lajos Mór (1913. szerk.): Debreceni Kereskedelmi Tanintézet jelentése az 1912/13. iskolai évről. Debrecen. 5.

kiegészült. A tanulók száma gyorsan növekedett 1909/10-es tanévben 22, 1910/11-ben 57, 1913/14-ban 84, 1915/16-ban 98 leány iratkozott be az iskolába.¹¹³⁶

Egy évvel a pozsonyi és debreceni iskola létrejöttét követően 1910. június 28-án az 1907-ben alapított marosvásárhelyi három évfolyamos női kereskedelmi iskola is elnyerte a nyilvánossági jogot, így teljes jogú női felső kereskedelmi iskolaként működhetett tovább.¹¹³⁷ A marosvásárhelyi fiú felső kereskedelmi iskola 1907-ben női szaktanfolyamot indított, ahol a lányok állandó, a fiúkéval azonos, rendszeres oktatásban részesültek és az év végén vizsgát tehettek. Az iskola vidéki tanulói 1911-től a Bethlen Kata Egylet leányinternátusában nyerhettek elhelyezést. A marosvásárhelyi iskola volt az első női felső kereskedelmi, ahol a lányok – magántanulói jelleggel ugyan, mivel az alsó két osztályt még magániskolában végezték – először tettek kereskedelmi érettségit (15 leány) és szereztek az országban elsőként a fiúkéval megegyező kereskedelmi végzettséget.¹¹³⁸

Gróf Majláth Gusztáv erdélyi püspök kezdeményezésére kapuit 1911 őszén megnyitó kolozsvári női felső kereskedelmi iskola a Miasszonyunkról elnevezett szegény iskolanővérek vezetése alatt álló Marianum Kolozsvári Római Katolikus Tan- és Nevelőintézet tagozataként működött.

A Budapesten működő négy fiú felső kereskedelmi iskola mellett 1912-ben a VIII. kerület Rigó utca 16. szám alatt szerveződött a főváros első önálló női felső kereskedelmi iskolája. Az iskola megnyitásának tervei már 1908-ban megfogalmazódtak a főváros tanügyi osztályának vezetői részéről, azonban a tervek ekkor még nem kaptak támogatást. 1909 júliusában a *Huszdik Század* gazdasági rovatában megjelent cikk hevesen bírálta a női iskolák megnyitásának még a gondolatát is, és a következő kérdések átgondolását ajánlotta a fenntartók figyelmébe: „...szükség van-e Magyarországon a már létező felső kereskedelmi iskolák számának szaporítására? – elérhető-e a női kereskedelmi iskolák felállításával az ez irányban buzgólkodók által kontemplált az a cél, hogy az ezen iskolát végzett nők jól dotált állásokhoz jutnak és ekként az élet gondjaitól megmentetnek? – végül, nem okoz-e más oldalon a nőknek magántisztviselőkké való kiképzése nagyobb kárt, mint amekkora hasznot a törekvés megvalósítása útján elérhetünk?” A női iskolákat szükségtelennek tartották, mondván a nők „a legprimitívabb munkára, mint gépirónőket alkalmazva; vannak aztán, akik kereskedelmi üzletekben, mint pénztárosnők, felírónők működnek és mindezek fizetése havi 50-80 korona közt váltakozik. Levelezői, könyvviteli, számfejtői teendőikkel csak nagyon kevés női alkalmazott van megbízva és ezek is csak ott, ahol erősen reflektálnak az olcsó munkaerőre.” Az a kérdés most már, hogy ha lesznek női felső kereskedelmi iskolák, ezek abiturensei felvergődhetnek-e azon magasabb, jobban dotált állásokig, melyek most csaknem kizárólag férfiak által tölték be, lehetnek-e, habár évek múlva könyvelők, főkönyvelők, osztályvezetők, cégjegyzők, stb. és ekként kitartással és szorgalommal biztosíthatnak e maguknak oly megélhetést, mely őket az anyagi gondoktól akkor is mentesíti, ha nem mennek férjhez vagy nincs némi privátvagyonuk?”¹¹³⁹

A fenti „figyelmeztetések ellenére” az iskola első évben már három osztállyal indult, mivel az ekkor megszűnt IV. kerületi felsőbb leányiskola növendékeit is átvette. Így első tanévben már 114 tanuló iratkozott be. Az iskola tanára, majd 1916-tól a Mester utcai kereskedelmi iskola igazgatója Gerhardtne Zsigány Jolán a következőképpen vélekedett a nők szakképzéséről az intézmény megnyitóján: „a nőknek a családon kívüli kereső munkája nem olyan jog, amelyet a nők kivívtak maguknak a férfiakkal szemben, hanem olyan szociális kényszerűség, amelyet a kapitalista fejlődés törvényszerűsége hozott létre. Nehéz helyzetbe kerültek

¹¹³⁶ Fábíán Lajos Mór (1916. szerk.): Debreceni Kereskedelmi Tanintézet jelentése az 1915/16. iskolai évről. Debrecen. 43.

¹¹³⁷ Nagy Endre (1910. szerk.) Marosvásárhely Szabad Királyi Város Női Felső Kereskedelmi Iskolájának 1909/10. tanévi értesítője, Kossuth Nyomda, Marosvásárhely. 4.

¹¹³⁸ Kereskedelmi Leányiskolák. *Nő és a Társadalom*, 1910. augusztus 1. IV. évf. 8. sz. 137.

¹¹³⁹ Női felső kereskedelmi iskolák. *Huszdik Század*, 1909. 22. sz. július.

<http://www.huszdikszazad.hu/1909-julius/gazdasag/noi-felso-kereskedelmi-iskolak>
(Utolsó letöltés: 2012. 07. 21)

a középosztály leányai, mivel a férfiak közül egyre többen nem nősülnek meg, vagy csak jóval később a hivatali előmenetelük után. Így a középosztály leányai nem (egyre nő a hajadonok száma) vagy csak később mennek férjhez. Mindeközben a legjövedelmezőbb munkákból ki vannak zárva a nők. Elengedhetetlenül szükséges a nők megfelelő szakképzésnek megszervezése, mely megélhetést biztosíthat számukra.”¹¹⁴⁰ Nagy volt az érdeklődés az iskola iránt 1912/13-ban 219, 1913/14-ben 352, 1914/15-ben 438 1915/16-ban 612 tanuló nyert felvételt. 1915-re olyannyira megemelkedett a jelentkezők száma, hogy az 1913/14-es tanév elején IX. kerületben átadott új épület is kicsinek bizonyult, az iskola ugyan hét alsó osztályt indított, de így is el kellett utasítani néhány jelentkezőt, ezért úgy dönt a város vezetése, hogy 1916 szeptemberétől a II. kerületben és a VIII. kerületben újabb női felső kereskedelmi iskolát indít.

A főváros IV. kerületében 1914-ben a Katolikus Nőtisztviselők és Női Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Szövetségének fenntartásában alapított katolikus női felső kereskedelmi iskola megnyitása alkalmából Prohászka Ottokár fehérvári megyéspüspök ünnepi beszédet mondott, melyben az iskola létjogosultságát méltatva kitért a nők korbeli helyzetére is: „Hiszen igaz van harc békében is és van harc másutt is, de egy sajátlagos és folytonos harc mégis csak különösen a női kenyérkeresetnek, a női gazdasági munkának, női társadalmi térfoglalásnak a mezein folyik. A nő ugyanis amint az a modern társadalomban jelentkezik, egy új típus, egy új – mondjuk támadó tényező, mely helyet követel, helyet keres s helyet kikényszerít magának. Ez a fellépése és törekvése természetesen megzavarja a társadalom eddigi egyensúlyát s következőleg felkelti a „beati possidentes” a szerencsés birtokban lévőknek ellenállását. A modern nő, mint új társadalmi alak, olyan mint a szegény ember gyermeke, aki beleszületik a világba, de voltaképp nincs benne helye, nincs otthona: azt ki kell magának küzdenie. A nő, mint gazdasági, mint termelő tényező sokféle ellenkezésre talál, hogy a női munkát iparkodnak korlátozni, annak értékét igyekeznek lecsökkenteni s leszólni, hogy ugyanabban az alkalmazásban a nagyon is jól fungáló nőt rosszabbul fizetik mint a férfit.” (...) Ezen „eljáráások nem egyebek, mint a birtokban lévők védekezései, melyek egészen természetes reakciók, époly természetes hogy a nő ne hagyja magát e társadalmi tünet által elcsüggeszteni, hanem tartson ki s hódítson minél több tért.”¹¹⁴¹

Az 1910-es évek elején Szeged város tanácsának részéről is felvetődött, hogy a fiúiskola mellett szükség lenne egy kereskedelmi leányiskolára is. A város eredeti elképzelése az volt, hogy a fiúk és lányok együtt tanulnának (hasonlóan az osztrák és német kereskedelmi fiúiskolához, amelyeket megnyitottak a lányok előtt is), ezt az ötletet a Nőtisztviselők Országos Egyesülete – mely 1896-ban alakult az irodában dolgozó nők érdekvédelmében – is támogatta. Ugyanis úgy vélték a lányoknak a fiúkkal való együttes oktatása az európai országokhoz hasonlóan semmilyen negatív hatással nem lenne a lányokra nézve. Mindezt azzal indokolták, hogy világszerte elterjedőben van a koedukált középiskolai oktatás. Finnországban már 1885 óta működtek koedukált iskolák, hasonlóan, mint Svédországban, Norvégiában, Dániában, Portugáliában, Olaszországban, Görögországban, Hollandiában és az Egyesült Államokban. Míg Skóciában minden iskola koedukált a századfordulón, addig Angliában, Svájcban csak néhány (Poroszországban, Bajorországban egy sem).¹¹⁴² A Feministák Egyesülete és Nőtisztviselők Országos Egyesülete által közösen kiadott a *Nő és Társadalom*, majd annak folytatásaként megjelenő *A Nő* című lap hasábjain több írás emelt szót a koedukált oktatás mellett, annak számos

¹¹⁴⁰ Bakács Imre (1912. szerk.): Székesfőváros VIII. Kerületi Női Felső Kereskedelmi Iskolájának Értesítője 1911/12-ben. Budapest. 7.

¹¹⁴¹ Bakács György (szerk. 1915): A Katolikus Tisztviselőnők és Női Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Szövetségének az Angolkisasszonyok Budapesti Intézetével Kapcsolatos Női Felső Kereskedelmi Iskolájának I. értesítője az 1914-15. iskolai évről. Stephaneum Nyomda, Budapest. 8.

¹¹⁴² Hacker Boriska (1916): A középiskolák reformja és koedukáció. *A Nő*, 1916. október 5. II. évf. 10. sz. 157-156.

előnyét emelve ki.¹¹⁴³ Tudvalevő, hogy ugyan az 1910-es években az állami fenntartású iskolákban a koedukációt nem engedélyezték, azonban a felekezeti iskolákban erre nyílt lehetőség.¹¹⁴⁴ Egyes felsőbb leányiskolák hozzájárultak ahhoz, hogy a lányok maradván ugyan magántanulói státuszban, de látogassák a tanórákat.

A Nőtisztviselők Országos Egyesülete már 1912 májusában kinyilvánította véleményét a koedukációs oktatásról,¹¹⁴⁵ amikor határozottan támogatta a szegedi fiú felső kereskedelmi iskola azon kérelmét, hogy ott a fiúk és lányok közösen tanulhassanak.¹¹⁴⁶ A VKM akkori vallás- és közoktatásügyi miniszteréhez Zichy Jánoshoz írott levelükben a szegedi koedukációs iskola megnyitásának engedélyezését kérték és a következő érveket fogalmazták meg:

1. Nem vitatott, hogy igény mutatkozik kereskedelmi leányiskolák iránt, azonban az önálló iskola alapításának a legtöbb helyen komoly pénzügyi akadály van.
2. Mindenki felvetődhet a kérdés, hogy vajon nem káros-e a fiúk és a lányok együtt tanítása? Ennek a kérdésnek egész sor irodalma van, melyek többsége a koedukáció mellett foglal állást, de elegendő, ha az északi államokra tekintünk, ahol már egytől egyig koedukációs alapon szervezik a szakiskolákat. A „heves vérű” olaszok hazájában is így működik a szakképzés, mert így korán megtanulják, hogy egymásban munka közben ne a férfit vagy a nőt lássák, hanem az embert, a kollégát.
3. Az egyetemen és a hazai népiskolákban is együtt tanulnak a fiúk és lányok akkor vajon ez középfokon miért nem lehetséges? Németországban 1907 óta 14 kereskedelmi iskolában és 21 tanfolyamon vegyes oktatás folyik.
4. Majd példaként hozták fel Gustav Friedrich von Schmoller és Max Sering 1916-ban szerkesztette Staats- und sozialwissenschaftliche Forschungen¹¹⁴⁷ című művét, amely a német iskolák (Mannheim, Freiburg...stb) tapasztalatai alapján úgy vélte, hogy a koedukált oktatás jó hatással volt a fiúk magaviseletére és szorgalmára egyaránt. A badeni iskola igazgatója szerint *„tapasztalataink jók, akár az alsó, akár a felső osztályokat tekintjük. A lányoknak azon képességét, hogy a tanítás követelményeinek megfelelnek ezt egybehangzóan igazoljuk, sőt nagyobb szorgalom és élénkebb érdeklődés figyelhető meg. A fiúkra is jó hatással vannak a szorgalom, a magaviselet terén, a lányokra jellemző pontosság, rendszeret és figyelmesség a fiúkra is hat.”*¹¹⁴⁸
5. Mindezen fenti állításukat mutatja a hazánkban a nagyváradi iskola, ahol négy éve a lányok is hallgathattak az előadásokat. A tanárok tapasztalata a következő: *„A koedukáció úgy a fiúk magaviseletére, mint a tanulási eredményre előnyös befolyással voltak, mert tapasztalati tényként közölhetjük, hogy a fiúk viselkedésében a tartózkodó előzékenység mindinkább nagyobb mértékben fejlődött ki a nő hallgatókkal szemben, amelyet a tanulás eredményére való tekintettel velük*

¹¹⁴³ Lásd részletesebben Rébay, 2009. 120-121.

¹¹⁴⁴ Rébay, 2009. 121.

¹¹⁴⁵ Itt megjegyzendő, hogy a koedukációs oktatás kérdése nem csak a kereskedelmi iskolák, hanem a gimnáziumok esetében is vita tárgyát képezte a korszakban. 1916-ban Jankovich Béla miniszter tervezetét (1916. évi 175.000. V. sz.) is készítette, arra vonatkozóan, hogy miképpen lehet a leánygimnázium hálózat kiépültéig biztosítani a fiú gimnáziumokban a lányok oktatását. Am ez módosítások után sem került elfogadásra, így később 1920. évi állami rendtartás szabályozta a középiskolákban a lányok tanulmányait, továbbra is megfosztva őket a nyilvános státusz odaítélésétől. Rébay Magdolna (2008): Kényszerű együttlét. A koedukáció gyakorlata a református fiú-középiskolákban (1895-1944). In: ifj. Bertényi Iván – Géra Eleonóra – Richly Gábor (szerk.): „Taníts minket úgy számlálni napjainkat...” Tanulmányok a 70 éves Kósa László tiszteletére. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 380-381.

¹¹⁴⁶ Szegedi felső kereskedelmi iskola kérelme, hogy osztályaikat a lányok előtt is megnyithassák. A felső kereskedelmi iskolák főigazgatósága nem támogatja, 1912. szeptember 16. elutasítás, csak önálló iskola nyitható. MNL OL VKM K503 – 1912 – 29. cs. – 18. t. – 103 655. a. – 37 925. ikt.

¹¹⁴⁷ Gustav Fridrich von Schmoller (1906): Staats- und sozialwissenschaftliche Forschungen. Duncker & Humblot. Leipzig. <http://archive.org/stream/staatsundsozial16unkngoog#page/n7/mode/2up> (Utolsó letöltés: 2013.01.21.)

¹¹⁴⁸ Nőtisztviselők Országos Egyesületének véleménye a szegedi koedukációs felső kereskedelmi iskoláról 1912. május 24. MNL OL VKM K503 – 1912 – 29. cs. – 18. t. – 64 706. a. – 11 089. ikt.

szemben versenyre kelni érzik magukat indítva. Javult a vegyes osztályban a fiúk tanulmányi eredménye és magaviselete.”¹¹⁴⁹

Am végül a szegedi városi tanács úgy döntött amennyiben lesz 20 jelentkező, akkor külön leányosztályt indítanak. A város 1912-ben megkapta az engedélyt egy női felső kereskedelmi iskola megszervezésére.¹¹⁵⁰ A jelentkezők száma meghaladta a 40 főt, így első évben helyhiány miatt csak 37 leány nyert felvételt. A női felső kereskedelmi iskola a fiúiskolával közös épületben, de teljesen elkülönítve működött. A fiú- és női felső kereskedelmi iskolák szervezetével a város közössége azt a célt fogalmazta meg, hogy elsősorban a szegedi, másodsorban az ország minden részéből a városba „özönlő”, különösen az idegen ajkú – mindkét nembeli – növendékeknek, akik kereskedelmi iskolai tanulmányaikat Szegeden akarják végezni, alkalmat adjon arra, hogy megfelelő szakiskolában nyerjenek elhelyezést.¹¹⁵¹

Ugyanebben az évben indult a pécsi női felső kereskedelmi iskola is, mely egy városi bérházból 1913-ban költözött a Dischka Győző utcai önálló épületbe. Az első tanévben 63, második évben már 126 tanuló iratkozott be. Nagyváradon 1914 januárjában kezdődött egyeztetés a Kereskedelmi Csarnok (fiúiskola fenntartója), a megyei kamara és a város vezetői Váradi Mór jogtanácsos, Reismann Mór királyi tanácsos és Dr. Hiványi Géza országgyűlési képviselő által egy női felső kereskedelmi iskola megnyitását kérelmező javaslatról. Az leányiskola végül a Nagyváradai Kereskedelmi Csarnok (elnöke Reismann Mór) anyagi áldozatának köszönhetően indult el 1914 szeptemberében. Az iskola vezetése annak érdekében, hogy biztosítani tudják az itt végzett lányok magas szakmai tudását és így egyszersmind elhelyezkedését, illetve kiszűrik azokat, akik valójában nem akarnak elhelyezkedni, úgy döntött, hogy csak a polgári és az egyéb leányiskolák jó és a jeles eredményekkel végzett növendékeit veszi fel. Sőt mi több, azokat a lányokat, akik második osztály végén csak elégséges eredménnyel végeznek, nem engedik felső osztályba és így érettségire.

A leánygimnáziumok mellett a női felső kereskedelmi iskolák megjelenése a hazai iskolai piacon újabb alternatívát jelentett a középfokon továbbtanulni, illetve netalán elhelyezkedni is kívánó hölgyek számára. A lányoknak 1912-től volt lehetőségük arra, hogy kereskedelmi érettségit tegyenek (IX. kerületi fővárosi községi iskolában 18, debreceni iskolában 22 leány tett sikeres érettségi vizsgát). 1914-ben 3 iskolában már összesen 99 leány tanuló szerzett kereskedelmi érettségit.¹¹⁵²

A lányok kereskedelmi tanulmányainak szélesebb körű biztosítása kapcsán vita bontakozott ki – az 1913-ban a Középfokú Tanáregyesületi Közlöny 36-37. számában a lányok és a fiúk koedukált oktatásáról megjelent írást követően, amely az amerikai professzor Florence Keynes-nek a koedukációról Budapesten tartott előadásának kivonta – arról, vajon látogathatnák-e a fiú felső kereskedelmi iskolákat lányok is. Az iskolák igazgatóinak és tanárainak többsége a középfokú oktatásban elvetendőnek tartotta a két nem együttes tanítását. „Tudvalevő, hogy a nemioztön mennyire érzékeny külső ingerek iránt. Józan nevelési rendszer mindenképpen törekedni fog, hogy ennek az ösztönnek a teljes kifejlődését és tudatossá válását minél későbbi időkre kitolja, lehetőleg abba a korba, amikor a test szervezete már tökéletesen kialakult és megérett, tehát legalábbis is a középiskola befejezéséig. Ha a szunnyadó nemi ösztön normális biológiai viszonyok között fejlődik, akkor gondos és célszerű neveléssel el lehet ezt érni, de koedukációs rendszer mellett nem valószínű. Am adassék meg a mód

¹¹⁴⁹ MNL OL VKM K503 – 1912 – 29. cs. – 18. t. – 64 706. a. – 11 089. ikt

¹¹⁵⁰ Szeged szabad királyi város női felső kereskedelmi iskolájának a nyilvánossági jog megadása. MNL OL VKM K503 – 1913 – 13. cs. – 18. t. – 71455. a. – 16431. ikt.

¹¹⁵¹ Szeged szabad királyi város fiú és női felső kereskedelmi iskolájának szervezeti szabályzata 1913. MNL OL VKM K503 – 1913 – 13. cs. – 18. t. – 71455. a. – 85727. ikt.

¹¹⁵² A női kereskedelmi szaktanfolyamaink az 1910/11. iskolai évben. *Kereskedelmi szakoktatás*, 1912/3-4. 90

*a nőknek is, hogy tudással felszerelve boldogulhasson az életben, de őrizzük meg az emberiség javára küzdelmes létünk legszebb illúzióját: hagyják meg nekünk a nőt – nőnek!*¹¹⁵³

Az 1910-es évek közepén újabb változást történt a női kereskedelmi iskolák életében. Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi minisztersége idején 1916. június 14-én elfogadott 86 100. számú rendelet¹¹⁵⁴ átalakította középfokú leányoktatást. Ugyanis az 1910-es évek elején a felsőbb leányiskolák korszerűtlenségét hangoztatva egyre többen emeltek szót az állam által leginkább támogatott és preferált felsőbb leányiskolák létjogosultsága ellen, melyek a vélemények szerint nem feleltek meg a megváltozott társadalmi elvárásoknak. Ugyan egyre több nő kényszerült arra, hogy kenyérkereset céljából kilépjen a munkaerőpiacra, azonban ez az iskolatípus ezen elvárásoknak egyáltalán nem tudott megfelelni, mivel képesítést nem adott. A gyakorlati képzés hiányát már az 1890-es években többen megfogalmazták, bár számos felsőbb leányiskola épületében indult női kereskedelmi tanfolyam, azonban ezek nem álltak tényleges kapcsolatban az iskolákkal, tehát a tananyag tartalmát illetően érdemi változás nem történt. Amíg az 1893/94-ben indított úgynevezett továbbképző tanfolyam csak az általános műveltségre készített fel, addig 1897/98-as tanévtől szervezett gimnáziumi tanfolyam már az érettségire való felkészülést biztosított, úgy hogy közben érintetlenül hagyta az iskolatípus általános nevelő jellegét.¹¹⁵⁵ Az 1900-as évektől több iskola indított egyebek mellett háztartási tanfolyamot, de mindezen tanfolyamok a gyakorlati képzés hiányosságát kevésbé orvosolták. A felsőbb leányiskolákat, melyek száma 1915/16-ban volt a legmagasabb (35 intézmény), többségében magyar nemzetiségű tehetős – a magas tandíjat fizetni tudó – középosztályba tartozó, főként tisztviselő és értelmiségi szülők leányai látogatták. Tehát a szegényebb, a munkaerőpiacra kilépni kényszerülő nők számára egyrészt elérhetetlen volt a felsőbb leányiskola, másrészt képesítés híján (bár láthattuk, volt erre nézve próbálkozás) az elhelyezkedést sem tette lehetővé, így minden bizonnyal ez utóbbi hiánya is nagyban hozzájárult a felsőbb leányiskolák V. és VI. osztályainak fokozatos elnéptelenedéséhez. Ugyanis a tanulók inkább tanítónőképzőbe, ipari vagy kereskedelmi iskolába jelentkeztek át, vagy végül magántanulóként elvégezték a gimnáziumot.

Hosszas várakozások után 1916-ban került sor a középfokú leányiskolák egységes megreformálására és szabályozására. Az változtatások szükségességét azzal magyarázták, hogy a felsőbb leányiskolák azért néptelenedtek el, mert a leánygimnáziumok a fiú-

¹¹⁵³ Hajnal Dávid (1913): A koedukációról. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXI. évf. 1. sz. 6.

¹¹⁵⁴ 1916. július 14. 86 100. sz. rendelet: „A leányközépiszkolák (felsőleányiskolák, leánygimnáziumok és felsőkereskedelmi leányiskolák) szervezete és rendtartása a tanítástervekkel. A miniszter elrendeli, hogy a fennálló hatosztályú felsőbb leányiskolák fokozatosan átszerveződnek hétosztályú felsőleányiskolákká s az átszervezett felsőleányiskolák a fennforgó szükséglet szerint kapcsolatba hozhatók vagy leánygimnáziummal vagy felsőkereskedelmi leányiskolával. E három leányközépiszkolai tagozat egy négy osztályú közös alsó tagozaton épül fel, amelyhez a fenti különböző felső tagozatok közvetlenül és minden zökkenés nélkül csatlakoznak. Íme megvalósult részben a régi pium desiderium: az egységes középiskola elve. Az alsó osztályok közössége és egységessége a leánygyermeknek időt enged arra érettebb és fejlettebb korban választhassák meg a pályát, amelyre tehetségük és kedvük van. A leányközépiszkola negyedik osztályának elvégzésével különbözeti vizsga nélkül folytathatják tanulmányaikat felsőleányiskolai felső tagozaton (3 év), vagy leánygimnáziumban (4 év), vagy felsőkereskedelmi leányiskolában (3 év). A közös alsó tagozathoz, mely négy évfolyammal magába véve is egységes egészet alkot, szervesen kapcsolódik a föléje épült három felső tagozat. A hétosztályú felsőleányiskola a középosztály intelligens leányait oly magasabb általános műveltséggel kívánja ellátni, mely nemük sajátosságának megfelel és képesekké teszi őket arra, hogy hitvesi, anyai és társadalmi majdan méltó módon teljesítsék....” VKM 1916. július. 14. 86 100. sz. rendelete, illetve a felső leány- és kereskedelmi iskolák új Szervezeti szabályzata. MNL OL VKM K503 – 1918 – 11. cs. – 27. t. – 61817. a. – 621. ikt.

¹¹⁵⁵ Müller Ildikó (2004): A Budapesti állami felsőbb leányiskola leánygimnáziumi tanfolyama 1897-1918. In: Feitls István – Sipos András (szerk.): *Iskolák, diákok, oktatáspolitikai a 19-20. században*. Napvilág Kiadó, Budapest. 45-59.

középiskolák mintájára jöttek létre „ami pedagógiai szempontból, a nők oktatásánál megkívánt követelmények mellőzése miatt célszerűtlen.”¹¹⁵⁶ A rendelet szerint a továbbiakban a művelt középosztály gyermekeinek szánt felső leányiskolák, a leánygimnáziumok, valamint kiegészítésként képesítést is nyújtó felső kereskedelmi leányiskolák és a női felső kereskedelmi iskolák várták a tanulóikat középfokon is folytatni kívánó növendékeket.

A keresztény egyházak bíráltak a kultuszminisztert, mivel a leány-középiskolák szervezetének és rendtartásának kidolgozásakor az egyházakat nem vonták be, illetve úgy vélték ilyen horderejű kérdésről nem miniszteri rendelettel kéne döntenet. „Bennünket nem érdekel a miniszternek az az eljárása, hogy a kérdésben nem kérdezte meg előzetesen az autonóm egyházak véleményét. Nem érdekel, mert, sajnos, egyházi érdekeink kárára mi a nőnevelést egészen kiejtettük kezünk közül. De azt méltán kérdezhetjük, hogy lehet egy ilyen nagyfontosságú kérdést a törvényhozás beleszólása nélkül egyszerűen miniszteri rendelettel elintézni. Különbözik a rendeleteket érdemükben már futólagos átolvasás után is örömmel üdvözljük, mert meg vagyunk győződve, hogy középfokú nőnevelésünk eddig meglehetősen elhanyagolt és szervezetlen kérdései nagy fejlődésnek fogja indítani.”¹¹⁵⁷

A felső kereskedelmi leányiskolák a működésüket tekintve szorosan összekapcsolódtak a felső leányiskolákkal, mivel tulajdonképpen a felső leányiskolák V.; VI. és VII. osztályát tekinthetjük felső kereskedelmi leányiskolának. Ugyanis az 1916-os reform értelmében – amely hét évfolyamúvá tette a felső leányiskolát –, amíg az elemi népiskola négy osztályára épülő, első négy középiskolai osztály a tananyag tekintetében alapvetően megegyezett a két másik leány-középiskola típusával, addig a felső három osztályban választhatott minden felső leányiskola, hogy felső leányiskolai, gimnáziumi vagy kereskedelmi tagozatot indít. Így érthető módon a megszerzendő végzettség is a tagozat jellegétől függött.¹¹⁵⁸ A felső kereskedelmi érettségi bizonyítvány különféle kereskedelmi és mindazokra a közhivatali pályákra képesített, melyekre az önálló kereskedelmi iskola bizonyítványa jogosított és melyek a nők számára is hozzáférhetőek voltak. Bár a felső kereskedelmi leányiskola és az önálló női felső kereskedelmi iskola azonos végzettséget adott, azonban a tantervüket tekintve különbözött. A különbséget jelzi, hogy a két iskola között nem volt szabad átjárhatóság, ugyanis az egyik iskolából a másikba átiratkozni kívánó tanulóknak különbözeti vizsgát kellett tenni. Egy női felső kereskedelmi iskolából egy másik felső kereskedelmi leányiskola hatodik vagy hetedik osztályába átlépő leánynak két-két tantárgyból (könyvvitel és növénytan, vagy állattan és vitagyorsírás), míg a felső kereskedelmi leányiskolából adott esetben egy önálló női felső kereskedelmi iskolába tanulmányait folytatni kívánó diáknak attól függően, hogy melyik évfolyamba kíván lépni négy-négy tantárgyból (II. évfolyamon: német kereskedelmi levelezés, francia kereskedelmi levelezés, vegytan és áruismeret, szépírás, III. évfolyamon: német kereskedelmi levelezés, francia kereskedelmi levelezés, vegytan és áruismeret, jogi

¹¹⁵⁶ VKM 1916. évi 86.100 számú rendelet a leányközépiskolák szervezetének, rendtartásának és tanításterveinek tárgyában, lásd részletesebben. Rébay, 2009. 124-128.

¹¹⁵⁷ Különbözők: Leányközépiskolák. *Keresztény Magvető*, 1916. 51. évf. 4. sz. 239.

¹¹⁵⁸ A felső leányiskolai zár bizonyítvány a tanulót arra jogosította, hogy egyrészt egy évi további tanulás után nevelőnői képesítő vizsgát tegyen, amely internatusi nevelőnői állások betöltésére adott lehetőséget, másrészt különbözeti vizsga alapján felvehető volt elemi iskolai tanítónőképző intézet negyedik osztályába, a középiskolák nyolcadik osztályába, az Országos Magyar Kir. Rajztanárképző Főiskola első évfolyamába – ahol négy évfolyam elvégzése után leány-középiskolai rajztanári képesítést szerezhetett – vagy akár rendes hallgatóként valamely kereskedelmi, illetve színművészeti akadémiára. A gimnáziumi tagozaton szerzett érettségi bizonyítvány a tudományegyetemek nőhallgatói előtt megnyitott fakultásokon, továbbá polgári iskolai tanítónőképző intézetben, az országos rajztanárképző főiskolán, illetve különböző akadémiákon biztosított továbbtanulási lehetőséget. Az érettségit kívánó bizonyos köztisztviselői pályákon pedig elhelyezkedést lehetőséget adott.

ismeret) kellett vizsgát tenni.¹¹⁵⁹ A felső kereskedelmi leányiskolákban az általános, műveltséget adó tárgyakat és a nyelveket magasabb óraszámokban tanították, így továbbra is elsősorban az általános nevelési irányzatot követték, míg a női felső kereskedelmi iskolákban a szakmai tárgyakra helyeztek nagyobb hangsúlyt.

Ugyanis az új leány-középiskola (felsőbb helyett felső leányiskola) nevelésének és tanításának alapelvei a „múlthoz” képest nem változtak, csak bővültek. Ezt jelezik az 1916-os szervezeti szabályzatban megfogalmazott célkitűzések: „*a felső leányiskola oly magasabb általános műveltséggel látja el növendékeit, mely nemük sajátosságának megfelel és képessé teszi őket arra, hogy hitvesi, anyai és társadalmi hivatásukat majdan méltó módon teljesítsék....*”*De számolva az általános műveltségi követelmények emelkedésével s a gazdasági viszonyok nagymérvű eltolódásával, úgy szervezem ezeket az iskolákat, hogy nemcsak hitvesi, anyai és társadalmi hivatásuk méltó betöltésére neveljék a növendékeket, hanem oly nőkké, akik az életviszonyok nehézségeivel sikeresen meg tudjanak birkózni és ha szükséges kenyérkereső pályára is léphessenek*”(…) „*A növendékek lelkének általános emberi és női értékét kívánja emelni: általános tudást, esztétikai képzést, nemzeti önértéket és vallás-erkölcsös nevelést kíván nyújtani növendékeinek oly célból, hogy emberi és női egyéniségüket előkészítse a családban és a társadalomban rájuk háruló kötelességeik megértésére és teljesítésére.*”¹¹⁶⁰ Tehát a felső leányiskolák és velük kapcsolatos felső kereskedelmi leányiskolák is a korábban kitűzött célokat, azaz a fiatal lányok családi életre való felkészítését követték.¹¹⁶¹ Bár a felső leányiskolák tagozatai adtak bizonyos szakképzést (egyes iskolák például a hetedik osztály fölé nevelőnőképző osztályt emeltek, elvégzése után internátusokban, mint nevelőnők helyezkedhettek el a lányok),¹¹⁶² az iskolatípus jellege nem változott meg.

A 17 önálló női felső kereskedelmi iskola mellett 1918-ig 11 leány-középiskolával kapcsolatos felső kereskedelmi leányiskola működött, közülük öt állami (Békéscsaba, Besztercebánya, Kassa, Mezőtúr, Trencsén) és hat felekezeti (római katolikus: Eger, Eperjes, Kassa, Temesvár; református: Szatmárnémeti; evangélikus: Nagyszében) fenntartású volt. Így gyakorlatilag a kereskedelmi képzést tekintve három iskolatípus állott a leányok rendelkezésére (az egyéves tanfolyam és a két, három évfolyamos kereskedelmi iskola). Így nem csoda, ha a szakképzésben tanítók közül többen vélekedtek úgy, hogy nincs szükség ennyiféle iskolára a női kereskedelmi képzés keretein belül. A probléma a gyakorlati életben is megmutatkozott, ugyanis a cégek, vállalatok sokszor nem tették különbséget (betöltött pozíció és a fizetés tekintetében) az egyéves tanfolyam és a kétfajta hároméves iskolát végzettek között, ami részben abból is adódott, hogy maguk sem ismerték a két hároméves leányiskola közötti különbségeket. Sebők Jenő a pozsonyi kereskedelmi iskola, majd a győri női felső kereskedelmi iskola tanára is az iskolatípusok megosztottságára és a végzettségek átláthatatlanságára hívta fel a figyelmet: „*Elképzelné is komikus mi a helyzet, amikor a pályázatot hirdető irodafőnök előtt megáll három pályázó nő és átnyújtja iratait. Az egyiknek képesítése női szaktanfolyamról szól, másiké a női felső kereskedelmi*

¹¹⁵⁹ Felső Kereskedelmi Iskolák Főigazgatóságának jelentése a női felső kereskedelmi és felső kereskedelmi leányiskola közti viszonyosság rendezése ügyében a VKM-nek 1919. január 31. MNL OL VKM K503 – 1919 – 27. cs. – 18. t. – 23662. a. – 13008. ikt.

¹¹⁶⁰ VKM 1916. július. 14. 86 100. sz. rendelete, illetve a felső leány- és kereskedelmi iskolák új Szervezeti szabályzata. MNL OL VKM K503 – 1918 – 11. cs. – 27. t. – 61817. a. – 621. ikt.

¹¹⁶¹ A felsőbb leányiskoláknak már az 1885-ös, majd az azt követő 1887-es szabályzata pedig már egyértelműen megszüntette középiskolai jellegét, sőt azzal hogy a népoktatási intézmények tanfelügyeleti ellenőrzése alá helyezte egyszersmind népoktatási intézmények közé sorolta be.

¹¹⁶² Müller Ildikó (2006): Kísérlet a nők középiskolai képzésének megszervezésére: a budapesti állami felsőbb leányiskola és leánygimnázium. In: Kövér György (szerk.): *Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon*. Századvég, Budapest. 698.

iskoláról, a harmadiké felső kereskedelmi leányiskoláról. Törheti a fejét a főnök úr, hogy vajon melyik fog ezek közül minél kevesebb fizetéséért, minél többet dolgozni.”¹¹⁶³

Ezen új iskolatípust nem csak a szülők és a fent említett munkaadók tudták nehezen elhelyezni korabeli középfokú iskolarendszerben, hanem sok esetben maguk az alapítók és az iskolafenntartók sem látták át ezen kétféle kereskedelmi leányiskola közötti különbségeket. Jól példázza ezt a kassai leányiskolák esete. Kassán 1916/17 őszén nyitotta meg kapuit az állami fenntartású Kassai M. Kir. Állami Felső Leány- és Kereskedelmi Iskola. Még ebben a tanévben 1917. május 10-én benyújtotta a kassai püspök azon kérelmét a VKM-nek, amelyben kérelmezte 1917/18-as tanévtől egy – a városban már működő – felső kereskedelmi leányiskola megnyitását, amely a helyi katolikus felekezetű polgári leányiskolára „támaszkodva” épülne. Bár elvileg polgári leányiskola fölé nem lehetett ilyen iskolát szervezni, az engedélyét a VKM 1917. augusztus 27-én 11 6661. V. szám alatt kelt rendeletében megadta.¹¹⁶⁴ Mindeközben a kassai Szent Orsolya rend főnöknője Rézler Mater Aloyzia 1917. június 5-én egy önálló női felső kereskedelmi iskola megnyitása tárgyában nyújtott be kérelmet a VKM-hez, melyet 1917. július 19-én szintén engedélyeztek.¹¹⁶⁵ Végül 1918 tavaszán a tanfelügyelő hívta fel a VKM figyelmét, hogy nincs értelme Kassán három kereskedelmi leányiskolát működtetni, ráadásul elegendő lenne az önálló női felső kereskedelmi iskola, hiszen nem messze Eperjesen is van egy felső leányiskolával kapcsolatos felső kereskedelmi leányiskola.¹¹⁶⁶

Az 1910-es évek végén a felső kereskedelmi leányiskolákat nem alaptanul bíráltak azok, akik ezen iskolatípus megszüntetése mellett emeltek szót. A szakoktatásügy neves képviselői közül többen a felső leányiskolák kereskedelmi tagozatainak bezárását sürgették, melyet az ezen iskolákra szinte kivétel nélkül jellemző szaktanárhiánnyal indokoltak. Ugyanis a korszakban, ha nem is tömegével, de egymást követően sorra nyíló iskolák számára még nem volt kellő számú szaktanárt (tanárnőt) kibocsátó szaktanárképzés. Itt feltétlenül érdemes megjegyezni, hogy az önálló női felső kereskedelmi iskolák esetében azért volt valamivel jobb a helyzet, mert ahol női iskola volt, ott majd mindenhol volt egy fiúiskola, és ez utóbbi iskola tanárainak jelentős része – főleg megnyitásuk első pár évében – a leányiskolákban is tanított, sőt a leányiskola, ha kellett a fiúiskola felszerelését is használhatta. Így a szakképzés minősége itt lényegesen jobb volt, mint a felső kereskedelmi leányiskolákban. A szatmárnémeti, besztecebányai, kassai és temesvári iskolák esetébe hosszas tanfelügyelői jelentések számolnak be a szaktanároknak már az oktatás színvonalát veszélyeztető hiányáról.¹¹⁶⁷

A Nőtisztviselők Országos Egyesülete 1918 decemberében a nők kereskedelmi szakoktatása ügyében beadvánnyal fordult a VKM-hez, melyben a következőket fogalmazták meg: *A kiindulási alap a mi véleményünk szerint, hogy a női és férfi magántisztviselő egyenlő munkát kell, hogy végezzen a kenyérkereső pályán, tehát teljesen egyenlő szakképzésben és díjazásban részesítendő. A hivatalos felfogás eddig az volt, hogy a nők szakoktatásánál is általános nőnevelési szempontok érvényesültek, igen helytelenül, mert ezek a szempontok az általános*

¹¹⁶³ Sebők Jenő (1917): Néhány megjegyzés a női kereskedelmi oktatásról. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXVI. évf. 8. sz. 292.

¹¹⁶⁴ Kassai katolikus felső leány- és kereskedelmi iskola engedélyezése 1917. augusztus 27. MNL OL VKM K503 – 1917 – 9. cs. – 18. t. – 64 086. a. – 157 309. ikt.

¹¹⁶⁵ Rézler Mater Aloyzia a kassai Szt. Orsolya rend főnöknőjének kérelme a rend által fenntartandó női felső kereskedelmi iskola megnyitásának tárgyában. MNL OL VKM K503 – 1917 – 9. cs. – 13. t. – 64 086. a. – 94 754. ikt.

¹¹⁶⁶ Miután egy iskola megkapta a megnyitásához szükséges engedélyét, az engedélyezés évében a tanfelügyelő meglátogatta az intézményt és ellenőrizte, hogy az megfelel-e minden előírásnak (felszereltség... stb.), ha jelentésében mindent rendben talált és javasolta, akkor az iskola nyilvánossági jogot nyert a következő tanévtől.

¹¹⁶⁷ Tanfelügyelői jelentések az egyes felső kereskedelmi leányiskolákról. MNL OL VKM K503 – 1918 – 11. cs. – 27 t. – 61 818. a.

műveltség közvetítő nevelő intézeteknél igen, de a szakoktatásnál semmi esetre sincsenek helyükön, amelynek célja munkára nevelni a férfit és nőt egyaránt.¹¹⁶⁸ Mindemellett négy konkrét kérést terjesztettek be:

1. A közép- és felsőfokú kereskedelmi iskolákban a koedukációs képzés bevezetése. E tekintetben a VKM csak a felsőfokú kereskedelmi akadémiák esetébe engedélyezte, hogy a nők a férfikkal együtt vegyenek részt a kurzusokon. A középiskolák esetében két érvet fogalmaztak meg a koedukáció ellen. Egyrészt az elemi és a középfokú oktatás alsó tagozatán elkülönítve nevelt ifjúságot éppen a nemi érés időszakában komoly nemi és erkölcsi „veszedelem” lenne egymással állandó és közeli érintkezésben hozni. Másrészt úgy vélték jobb tanulmányi eredmény érhető el, ha lányokat a fiúktól külön oktatják, mert a lányok gondolkodása és általános „diszpozíciója” különösen a pubertás korban más, mint a fiúké, tehát azonos tanítási anyag mellett is más metodikára van szükség. A VKM az 1916. évi 86 100. miniszteri rendeletre hivatkozott, mely a koedukációt középfokon csak külön engedéllyel és abban a kivételes esetben engedélyezte, ha az adott helyen külön iskolát fenntartani nem tudtak, illetve ha a lányok szülei hozzájárultak a koedukációs oktatáshoz. Glücklich Vilma a feminista sajtó hasábjain több alkalommal bírálta az 1916-os rendeletet, amely amellelt, hogy nem tette lehetővé az általa sokkal hatékonyabbnak tartott koedukált oktatást, egyúttal nem engedélyezte, hogy egy helyen felső leányiskola és adott esetben leánygimnázium is működjön. *„Alkossák meg az egységes, fiúk és lányok számára közös, gyakorlati élet munkájára minden felseződült egyenlően képesítő középiskolát; bajtársak legyenek a fiúk és lányok már tanulások idején, értékeljék egymás emberi szempontok alapján, és ne lássanak egymásban sem titokzatos izgató lényeket, sem helyzetüket rontó illoyalis versenytársakat. (...) Ne féltsük a „férfias” és „nőies” jellegüket az egyenlő munkaanyag feldolgozásától (...).”¹¹⁶⁹*
2. A felső kereskedelmi leányiskolák megszüntetése. Ezzel a kéréssel a VKM egyetértett, mivel ezekben az iskolákban nem volt megfelelően képzett szaktanár és előírt felszerelés sem.
3. Az egyéves kereskedelmi tanfolyamok női felső kereskedelmi iskolákká való átalakítása. Ezt a kérést nem tartották kivitelezhetőnek. Ugyanis ekkor már megfogalmazódott a négy évfolyamos kereskedelmi iskolák megszervezésének gondolata, melyek mellett az osztrák kétéves kereskedelmi iskolákhoz hasonló alsóbb fokú iskola létrehozását tervezték. Így úgy vélték a négy és két évfolyamos iskolákkal egyszersmind megszüntethetők az egyéves tanfolyamok.
4. Zugtanfolyamok (hatósági felügyelet nélküli tanfolyamok) megszüntetése és egyúttal oktatásügy teljes kivonása a magánvállalkozások köréből. A VKM ez utóbbival egyetértett és ezt tüzte ki célul az 1918. július 31-én tárgyalt 8848. sz. rendeletében is, amely a felnőttek számára külön képzést fogalmazott meg, melynek gyakorlati megvalósítása ekkor még váratott magára.¹¹⁷⁰

Habár a háborús években – amint azt már korábban említettük – jelentősen megemelkedett a munkába álló nők aránya, ám 1919 után számuk fokozatosan – frontokról hazatérő férfiak munkába állását követően – csökkent a hazai munkaerőpiacon.

Az első világháborút követően 1920-ban a női felső kereskedelmi iskolák is négy évfolyamosná váltak, és a fiúiskoláknál említett tanterv – mely igen csekély részben különbözött – szerint folyt az oktatás. A szervezeti szabályzat tehát mind a fiú, mind a női felső kereskedelmi iskolák számára azonos célkitűzést fogalmazott meg. A lányok oktatásának kérdése a kereskedelmi leányiskolák esetében is állandó vita tárgyát képezte az 1920-as években. Többek által megfogalmazódott, hogy ugyan a fiú és női kereskedelmi iskolák tanításterve nem különbözik, azonban céljuk nem egyezik meg, pontosan a két nem eltérő sajátosságai révén. Ugyanis amíg a fiúiskolák célja, hogy a fiúkat jövődó

¹¹⁶⁸ Nőtisztviselők Országos Egyesületének kérvénye. MNL OL VKM K503 – 1919 – 26. cs. – 18. t. – 10 756. a. – 245. ikt.

¹¹⁶⁹ Glücklich Vilma (1916): A leányközépiskolák reformja. *A Nő*, III. évf. 8. sz. 118-119.

¹¹⁷⁰ Felső kereskedelmi iskolák főigazgatójának jelentése NOE által benyújtott kérvényre. MNL OL VKM K503 – 1919 – 26. cs. – 18. t. – 10 756. a. – 246. ikt.

hivatásukra készítsék fel, hogy képesek legyenek eltartani családjukat, addig a nők hivatása, hogy jó feleséggé és anyává váljanak. A női felső kereskedelmi iskolatípussal szembe támasztott elvárásokat az 1920-as évek közepére már egyre kevésbé sikerült teljesíteni. Az iskolatípus céljai között szerepelt az egyetemes jellegű gyakorlati szaktudásnak, az intelligencia általános művelésének, a nyelvtudásnak biztosítása, előkészítés a sajátos női hivatásra, elmeélesztés és erkölcsi, nemzeti nevelés, jó modor és az egészséges életmód szabályainak elsajátítása.

Közel 20 évvel az első női felső kereskedelmi iskola megalapítását követően az iskolák felső osztályai egyre inkább elnéptelenedtek, melynek okát az iskolák egyrészt abban látták, hogy a tanterv nem eléggé felel meg a női lélek sajátosságainak, azaz nem szerencsés, hogy szinte megegyezik a fiúiskolákéval, másrészt abban, hogy igen eltérő előképzettségű tanulók nyertek felvételt, így az iskolák tanárainak rendkívül nagy munkát jelentett azok egy szintre emelése. A tanulmányi eredmények alapján kereskedelmi iskolai tanulmányokra a leánylíceumot végzett lányokat tartották a legalkalmasabbnak. A leánylíceumot az 1926. évi 34. törvény hívta életre, mely három iskolatípust különböztet meg a leánygimnáziumot, a leánykollégiumot és a modern nyelvekre hangsúlyt fektető leánylíceumot, ez utóbbit támogatta leginkább Klebelsberg Kunó is. A törvényt már születésekor többen bírálták. A szociáldemokrata Kéthly Anna úgy vélte, hogy egyik iskolatípus sem a gyakorlati életre készít fel, miközben erre lenne szüksége a nők jelentős részének. Kéthly véleménye szerint „*a javaslat a polgári osztályok leányainak iskoláztatását biztosítja.*”¹¹⁷¹ A leánykollégium szerinte nem más, mint „*minden középiskolai alapot nélkülöző általános kulturszósszal leöntött valami.*”¹¹⁷² Kifejezetten károsnak tartotta, hogy „*létezik egy olyan iskolatípus, amely csak arra való, hogy a lányok a serdülés és a férjhezmenetel közötti időt valahol és valahogy el tudják tölteni.*”¹¹⁷³ A líceumot és a kollégiumot feleslegesnek ítélte, helyettük „*egy olyan iskolatípus szervezésére volna szükség, amely más gyakorlati pályákra (...) készít elő és képesít.*”¹¹⁷⁴

A női kereskedelmi iskolák azon a véleményen voltak, hogy a nők kivívták ugyan a férfikkal való egyenjogúságukat, de ez csupán lehetőséget jelentett számukra és nem tényleges gazdasági érvényesülést. Az elhelyezkedést elősegítendő, azaz hogy a nőknek nagyobb esélyük legyen a munkaerőpiacon, úgy vélték a szaktudás elmélyítésére lenne szükség, csak is nagyobb tudással vehetnék fel a versenyt a férfikkal, ehhez az idegen nyelveket, a levelezést, a magyar, illetve német gyors- és gépírást és a reklámtant kéne magasabb szinten oktatni.¹¹⁷⁵ Emellett úgy ítélték meg a leányiskolák tanárai, hogy a kenyérkereső nőnek is szüksége van háztartási és pedagógiai ismeretekre. Mivel a nőknek a természettudományokkal szemben az esztétikai hajlama fejlettebb, ezt kéne az iskoláknak kihasználni és az iparművészeti képzést megszervezni. A művészet nem csak esztétikumot, hanem pénzkeresetet is jelenthet a nőknek, ha például kirakatrendezőként helyezkednek el, tehát egyrészt a művészeti képzésnek nagyobb hangsúlyt kellene kapnia, másrészt az egészségtnak, mivel e tárgy körében elsajátított ismereteket nemcsak mindennapi családi életükben hasznosíthatnánk, hanem mint a rendkívül leterhelt iskolaorvosok segítőjeként is, hiszen számos olyan feladat volt, amihez nem feltétlenül volt szükség végzett orvosra (egészséges táplálkozás, higiéniai előadások). Ha nem is sikerült a kitűzött célokat maradéktalanul megvalósítani, a női felső kereskedelmi iskolák a képzésük

¹¹⁷¹ 1922. évi június 16. Nemzetgyűlési Napló, 1926. 328-329. idézi Rébay, 2009. 135.

¹¹⁷² U.o.

¹¹⁷³ U.o. 136.

¹¹⁷⁴ U.o.

¹¹⁷⁵ Zuckermann Ferenc (1929): A 20 esztendő négyévfolyamos női felső kereskedelmi iskola jövője. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXXVI. évf. 7-8. sz. 398.

átalakításával és kiszélesítésével törekedtek arra, hogy végzettségük tényleges elhelyezkedést biztosítson növendékeiknek.

Az 1930-as évek elején a felső kereskedelmi iskolák feladatáról, a szak- és középiskolai piacon betöltött szerepéről kibontakozó viták közepette, a jeles kereskedelmi szakoktatók (Dengl János, Szuppán Vilmos, Vincze Frigyes, Hajdú Dániel, Schack Béla...stb.) szinte mind egyetértettek abban, hogy hiba volt elfogadni az Országos Ipari és Kereskedelmi Oktatási Tanács által 1920-ban, majd 1927-ben kidolgozott azon tantervet, mely szerint az oktatás a fiú és a leányiskolákban azonos kell legyen. Miközben a végzettség a fiúknak és a lányoknak eltérő lehetőségeket kínált (a nők ritkán töltöttek be vezető pozíciót nagyvállalatoknál, bankoknál, nem igen lettek tőzsdeügynökök...stb.), azaz a valós gyakorlati életet nem vették figyelembe. Az 1927. évi 68.000. számú rendelettel életbe lépő tanítástervvel megindult némi törekvés a fiúk és lányok elkülönítésére.¹¹⁷⁶ Az 1920-as és az 1927-es tanításterv annyiban különbözött, hogy utóbbi szerint a női iskolák negyedik évfolyamán heti négygel szemben csak heti három órában tanították a második nyelvet, illetve a gépírást heti egy órában kötelező tantárgyként vezették be, abból célból, hogy segítse a nők irodai elhelyezkedését. Azonban az előbbi különbség is megszűnt, amikor 1928-ban a fiúiskolákban is kötelező tárgy lett a gépírás. A szabályzat értelmében a felső kereskedelmi iskolának „a köznevelés szervezetében az a feladata, hogy kereskedelmi szakképzésüket kívánó közgazdasági pályákra készítse elő és egyúttal az általános műveltség talapelemeit nyújtsa. Ez a célmeghatározás tágkörűségénél fogva mindenképpen alkalmazható a női felső kereskedelmi iskolákra is. A női felső kereskedelmi iskola a leányoknak egyrészt általános műveltséget ad, másrészt olyan szükséges szakismeretekkel látja el őket, amelyekre nemcsak a közgazdasági pályákra készülő kenyérkereső nőknek, hanem az otthonukban maradó művelt nőknek is szükségük van.”¹¹⁷⁷ Ez utóbbi megfogalmazás kapcsán sürgették többen a szakoktatás képviselői közül a női felső kereskedelmi iskolák különálló iskolatípusként való kezelését, utalván arra, hogy a leány-középiskolák 1927-es, majd 1933-ban módosított tanterve is megőrizte a fiú és leány-középiskolák közötti különbségeket (női szerepre való felkészítés továbbra is fontos maradt).

A középfokú nőoktatásra az 1934-es középiskolai törvény is hatással volt, egységesítette a lányok és a fiúk középiskolai oktatását, azonban a törvényről zajló viták kapcsán jelzett különbségeket („a fiúk és lányok számára fenntartott középiskolák tanterve a különleges nevelési szempontokhoz képest eltérően állapítható meg”)¹¹⁷⁸ rögzítő tanterv és utasítás 1938-ig váratott magára, így annak végleges megszületésig – mely minimálisra csökkentette a tantárgyak és óraszámok közötti különbségeket, ám ez csak szellemi koedukációt jelentett¹¹⁷⁹ – átmeneti tanterv lépett életbe. E leány-középiskolák gyakorlatias átalakítását hangoztató felszólalások eredményképpen 1938-ban egyúttal a gyakorlati középiskolák megszervezésére is sor került. A gyakorlati irányú középiskolai képzést szabályzó 1938. évi XIII. törvénycikk értelmében létrehozott mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi fiú és leányiskolák mellett, megszervezték fiú- és leánylíceumokat is – ezek nem azonosak a korábbi leánylíceumokkal –, melyek eltérő képzést nyújtottak, a fiúkat általános gazdasági, míg a lányokat háztartási, egészségvédelmi és nevelési ismeretekre

¹¹⁷⁶ Női felső kereskedelmi iskolák tanításterve 1927. évi 68.000. sz. rendelet, Budapest. 1927.

¹¹⁷⁷ Vincze, 1937. 109-110.

¹¹⁷⁸ XI. törvénycikk a középiskoláról, 1935. 92. idézi Rébay, 2009. 165.

¹¹⁷⁹ Tehát fizikai koedukációról nem volt szó, bár továbbra is egyes vidéki iskolák engedélyezték, hogy lányok magántanulóként fiúiskolába járjanak. A koedukáció kérdésében nem volt egyetértés egyrészt a katolikus és protestáns egyházak között, míg az Országos Közoktatási Tanács egyáltalán nem támogatta (a magántanulók arányát 10%-ban határozták meg). Rébay, 2009. 169- 171.

oktatták.¹¹⁸⁰ A női felső kereskedelmi iskolák kereskedelmi leány-középiskolai elnevezéssel működtek tovább. Új tantárgyként került beemelésre a háztartástan, mellyel nem titkolt célja volt a korabeli oktatáspolitikának, hogy „új” alapokra helyezze a kereskedelmi leányiskolákat: *”Lehetővé kell tenni ugyanis, hogy a nő, még ha kenyérkereső pályára is készül, minden körülmények közt megfelelhessen eredeti hivatásának. Meg kell kedveltetni a családi kötelességből származó feladatokat, munkákat, hogy adott viszonyok közt szívesen vállalja őket és ne forduljon el a családi élettől.”*¹¹⁸¹ Mindkét gyakorlati jellegű iskolatípus érettségít adott, ez azonban csak a tanítónőképzőkbe, főiskolákra (kivéve a jogi és hittudományi), mezőgazdasági, közgazdasági és kereskedelmi szakokra biztosított továbbtanulási lehetőséget. Az érettségi vizsgák lebonyolítását az 1942. évi 132.400/VI. 2. sz. rendelettel életbe lépő a kereskedelmi leány-középiskolák számára készített, a fiúiskolákkal döntően megegyező érettségi utasítás szabályozta.¹¹⁸² Az 1940-es évektől igyekezett az államhatalom, ha finoman is, de fokozatosan háttérbe szorítani a kereskedelmi leány-középiskolák gyakorlatias voltát.

¹¹⁸⁰ Papp Barbara (2006): Nőoktatás és képzett nők a két világháború között. In: Kövér György (szerk.): *Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon*. Századvég, Budapest. 715.

¹¹⁸¹ Loczka Lajos (1944): *Szakoktatásunk és nemzetépítés. Tanulmányok a gazdasági szakoktatás köréből*. Királyi Egyetemi Nyomda, Budapest. 73.

¹¹⁸² Érettségi utasítás a kereskedelmi középiskola és a kereskedelmi leányközépiskolák számára. 1942. évi 132.400/VI. 2. sz. VKM rendelet. MNL OL VKM K503 – 1937-1944 – 194. cs. – 1-3. t.

VII. 5. A női kereskedelmi iskolák tanulóinak létszáma és társadalmi összetétele

Az 1910/11-es tanévben összesen 8086 tanuló járt felső kereskedelmi iskolába, ebből lányok száma 262, míg a női kereskedelmi tanfolyamokra beiratkozottaké jóval több 2673 fő volt.¹¹⁸³ A leánytanulók létszáma az 1915/16-os tanévre már jelentősen megemelkedett (1756 fő), ám messze elmaradt a fiú tanulók 10 173 fős létszámától.

1. táblázat. Női felső kereskedelmi iskolák leánytanulóinak száma az egyes tanévekben

Női felső kereskedelmi leányiskolák	Iskola alapítási éve	Tanulók létszáma		
		1911/12	1915/16	1917/18
Budapest községi II. ker.	1916	-	-	202
Budapest köz. IX. ker.	1911	108	609	343
Budapest köz. VIII. ker.	1916	-	-	384
Budapest kat. nőtisztviselők	1914	-	98	149
Arad	1915	-	129	208
Debrecen	1909	107	101	147
Győr	1915	-	41	89
Kolozsvár	1911	37	121	123
Marosvásárhely	1910	63	129	113
Nagyvárad	1914	-	89	126
Pécs	1912	-	154	166
Pozsony	1909	107	118	120
Szabadka	1917	-	-	82
Szeged	1912	-	167	210
Temesvár	1916	-	-	45
Zombor	1916	-	-	30
Összesen		422	1756	2537

Forrás: Iskolák értesítőinek megfelelő kötetei

A lányok és a fiúk eltérő iskolaválasztási stratégiájához hasonlóan (az általános műveltséget nyújtó középfokú iskolák közül a lányok a polgári iskolát, míg a fiúk a gimnáziumot és a reáliskolát részesítették előnyben, csak ezt követően választották a kereskedelmi iskolákat) társadalmi háttérük is különbözött. A női kereskedelmi tanfolyamok tanulóinak vallási összetételét vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy többségében átlag 50%-ban a katolikus felekezet képviseltette magát, őket követték 33%-kal az izraeliták, majd 16%-kal protestánsok, illetve 1%-al görög katolikus családok gyermekei.¹¹⁸⁴ Az 1912/13. tanévben 47 női kereskedelmi tanfolyamra (21 felső kereskedelmi iskolával, 23 polgári leányiskolával kapcsolatos, 3 önálló, illetve 17 községi, 12 társulati, 14 állami, 4 felekezeti fenntartású volt) 2826 lány iratkozott be és 2673 fő tett sikeres vizsgát.¹¹⁸⁵ A vizsgázott tanulóknak 44%-a (1183 fő) római katolikus, 37%-a (992 fő) izraelita, 8%-a (211 fő) református, 8%-a (207 fő) evangélikus, míg 3% (80 fő) egyéb felekezetű volt.¹¹⁸⁶ Hasonló eredményt kapunk az 1910-es évektől működő női felső kereskedelmi iskolák tanulóinak esetében is: 58%-uk római katolikus, 22%-uk izraelita,

¹¹⁸³ A női kereskedelmi szaktanfolyamaink az 1910/11. iskolai évben. *Kereskedelmi szakoktatás*, 1912/3-4. 90.

¹¹⁸⁴ Budapest Székesfőváros Statisztikai Évkönyve. 1900/01. 138-143.; illetve Schack, 1903. 123.

¹¹⁸⁵ Kirchner Béla (1913): A női kereskedelmi szaktanfolyamok 1911/12. iskolai évben. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXI. évf. 3-4. sz. 89.

¹¹⁸⁶ U.o. 90.

9%-uk református, 5%-uk evangélikus, 3%-uk görög keleti, 3%-uk egyéb hitfelekezethez tartozott.

Az izraelita tanulók magas aránya nem meglepő, ha egyrészt arra gondolunk, hogy 1910-ben a kereskedelmi tanfolyamokra 85%, míg a kereskedelmi iskolákba a lányok 67%-a polgári iskolából érkezett, ahol a tanulók szüleinek jelentős része önálló kereskedőként tartotta el családját, illetve e réteg jelentős része egyúttal az izraelita hitfelekezethez tartozott, másrészt tudvalevő, hogy a korszakban a zsidók az országos számarányukhoz képest a középiskolákban is magas arányban 20% felett képviseltették magukat. A századfordulót követő években a polgári leányiskolát végzetteknek átlagosan 5%-a felső kereskedelmi iskolában, 9%-a ipari és egyéb szakiskolában, 19%-a tanítónőképzőben, illetve 2%-a középiskolában folytatta tanulmányait.¹¹⁸⁷

2. táblázat. Női felső kereskedelmi iskolák tanulóinak (4670 fő) felekezeti összetétele
1909-1918 között

Női felső kereskedelmi Iskolák	Római katolikus %	Evangélikus %	Református %	Görög katolikus %	Görög keleti %	Unitárius %	Izraelita %
Budapest községi II. ker.	56.48	6.45	9.01	0.78	0.95	-	26.33
Budapest köz. IX. ker.	45.31	7.42	8.36	1.50	1.87	0.5	35.04
Budapest köz. VIII. ker.	37.05	5.49	10.22	-	2.34	0.87	44.03
Budapest kat. nőtisztviselők	92.41	3.26	2.05	0.74	-	-	1.20
Arad	56.36	5.17	3.33	1.41	15.02	-	18.71
Debrecen	30.41	7.16	34.08	1.05	1.52	-	25.78
Győr	70.62	10.01	5.37	-	-	-	14.00
Kolozsvár	57.72	4.87	24.12	1.74	2.82	0.99	7.74
Marosvásárhely	81.22	6.05	10.73	-	2.00	-	-
Nagyvárad	37.39	5.14	5.77	1.02	0.34	-	50.34
Pécs	64.05	1.52	0.44	0.29	0.12	-	33.58
Pozsony	56.26	13.75	5.14	0.49	1.06	-	23.30
Szeged	53.04	5.76	8.91	7.22	-	0.78	24.29
Zombor	77.42	-	-	-	18.87	-	3.71

Forrás: Az iskolák értesítőjének megfelelő kötetek¹¹⁸⁸

Összehasonlítva a felső kereskedelmi iskolák tanulóinak felekezeti megoszlását, látható, hogy amíg a fiúiskolákban az izraelita felekezet, addig a leányiskolákban a katolikusok voltak többségben.

¹¹⁸⁷ A polgárit végzett lányoknak közel a fele 48%-a otthon maradt, 2%-a az iskola után közvetlenül munkába állt a további 15%-ról pedig nincs biztos információnk az iskola utáni pályafutásukat illetően. Nagy, 2006. 240.

¹¹⁸⁸ A táblázat az alábbi források adatai alapján saját szerkesztés. Zombor és Temesvár női felső kereskedelmi iskoláinak tanulóinak felekezeti megoszlásáról nincs pontos adat így azt nem tüntettük fel.

3. táblázat. Középiskolák tanulójának felekezeti megoszlása az egyes tanévekben (%)

Felekezet	Női felső kereskedelmi iskolák 1909 - 1918 (4670 fő)	Felső kereskedelmi leányiskolák 1916-1918 (328 fő)	Fiú felső kereskedelmi iskolák 1910 (8064 fő)	Középiskolák 1910 (71.029 fő)
Katolikus	58.07	40.24	31.34	43.73
Izraelita	22.02	26.52	50.74	22.02
Református	9.24	15.85	6.47	14.19
Evangélikus	4.78	9.75	5.72	9.19
Görög katolikus	1.21	3.35	0.93	4.45
Görög keleti	3.43	3.96	3.99	5.46
Egyéb	1.25	0.33	0.81	0.96
Összesen	100	100	100	100

Forrás: Az iskolák évente kiadott értesítői¹¹⁸⁹

A felső leányiskolák tanulójának társadalmi összetétele az egyes tagozatok létrejöttével némileg különbözött. A felső leányiskolákat a többségében katolikus vallású köz- és magántisztviselői (1904/05-ben 35.8%) és értelmiségi (16.5%), illetve izraelita felekezetű önálló kiskereskedő, kisiparos és vállalkozó (25.3%) szülők leányai látogatták.¹¹⁹⁰ A felső kereskedelmi leányiskolák tanulójának (328 fő) 1916-1918 között 40%-a katolikus, 27%-a izraelita, 16%-a református, 10%-a evangélikus, 3%-a görög keleti, 4%-a görög katolikus, míg 0.33% egyéb hitfelekezetű volt. A felső leányiskolai és a felső kereskedelmi leányiskolai tanulók szüleinek társadalmi háttere között jelentős különbség nem volt. A szülők 30.89%-a önálló kereskedő és iparos, 28.65%-a köz- és magántisztviselői, 13.05%-a értelmiségi, 10.19%-a a birtokos réteghez tartozott.

Ha a 3. táblázatra tekintünk láthatjuk, hogy a fiú felső kereskedelmi iskolákban jóval magasabb (50%) volt az izraelita felekezet aránya, mint leányiskolákban, ennek hátterében az állhatott, hogy amíg a fiúknak alapvetően meghatározta a társadalmi helyzetüket az, hogy milyen végzettséggel rendelkeztek – az úri középosztályba való belépés feltétele az érettségi volt –, mellyel vagy szinten maradtak, vagy felemelkedhettek, addig a nők társadalomban elfoglalt helyét nem a végzettségük, hanem elsősorban házasságuk határozta meg. Így például a zsidó családok először fiaikat küldték magasabb fokú (érettségi adó) iskolába, leányaikat többnyire polgári iskolában taníttatták.

Ha egy pillantást vetünk a polgári leányiskolák tanulójának társadalmi összetételére, egyúttal képet kaphatunk a kereskedelmibe érkező lányok hátteréről is. A polgári fiú és leányiskolákban 1903 és 1916 között hasonló volt a tanulók felekezeti megoszlása, többségük (50%-uk) római katolikus, illetve megközelítőleg 26%-uk az izraelita felekezethez tartozott. Az 1909/10-es tanévben az 46 budapesti polgári iskola – melyből 33 községi (16 fiú és 17 leányiskola), egy állami, 13 felekezeti (7 katolikus, 1 református, 1 evangélikus és 4 izraelita) – 17 463 tanulójának 61%-a (48.5% katolikus, 12.5% egyéb keresztény vallású) keresztény, míg 39%-a az izraelita felekezethez tartozott. A fővárosi polgári iskolákba járó tanulók 40.5%-a fiú, míg 59.5%-a lány volt.¹¹⁹¹ Az izraelita felekezetű tanulók a számarányukhoz képest ebben az iskolatípusban is felülreprezentáltak

¹¹⁸⁹ A táblázat az alábbi források adatai alapján saját szerkesztés.

¹¹⁹⁰ Müller, 2000.

¹¹⁹¹ Andor, 1997.

voltak és a lányok esetében ez még hatványozottabban megmutatkozott. Az izraelita felekezetű diákság elsősorban karrierelvárásainak, előképzettségének és felkészültségének megfelelően helyezkedett el az iskolahálózatban, azaz a zsidó gyerekeket általában gyakrabban küldték polgári iskolába (mely közvetlenül az önálló és alkalmazotti pályákra képesített), mint középiskolába (ezek közül is inkább reál, mint humán gimnáziumba).¹¹⁹²

4. táblázat. Polgári fiú- és leányiskolák és tanulók létszáma az egyes tanévekben

Tanév	Fiúiskolák száma	Fiú tanulók (fő)	Leányiskolák száma	Leány tanulók (fő)
1880/1881	57	4573	53	5367
1897/1898	109	16526	168	22666
1900/1901	113	18963	186	26250
1904/1905	129	23614	240	33719
1917/1918	210	52891	340	84895

Forrás: MSÉ az egyes tanévek adatai alapján¹¹⁹³

5. táblázat. Polgári iskolát végzett diákok felekezeti összetétele az egyes időszakokban

Tanévek	1903/04-1906/07		1907/08-1910/11		1911/12-1915/16	
	Fiú (%)	Lány (%)	Fiú (%)	Lány (%)	Fiú (%)	Lány (%)
Római katolikus	49.37	48.73	50.34	49.52	52.67	50.98
Izraelita	26.50	28.28	25.27	27.02	22.50	24.83
Evangélikus ref.	10.84	9.40	11.41	10.06	13.49	10.68
Ágostai ref.	7.39	7.91	7.35	7.58	5.65	7.60
Görög katolikus	1.49	2.14	1.65	2.11	1.87	2.19
Görög keleti	3.83	3.19	3.65	3.31	3.78	3.33
Unitárius	0.53	0.34	0.31	0.34	0.02	0.36
Egyéb	0.05	0.01	0.02	0.06	0.02	0.03
Összesen	100	100	100	100	100	100

Forrás: MSÉ az egyes tanévek adatai alapján¹¹⁹⁴

Ha a polgáriba járó lányok szüleinek társadalmi összetételét vizsgáljuk a korabeli statisztikák tükrében, megállapíthatjuk, hogy többségük önálló iparos és kereskedő, illetve köztisztviselő, értelmiségi családból származott. Amíg a fiúk és a lányok iparos és kereskedő szüleinek aránya között nem volt jelentős különbség (iparos a fiúk szüleinek átlagban 23%-a, a lányokénak 18%-a, kereskedő a fiúknak 13%-a, a lányoknak 14%-a), addig a köztisztviselő és az értelmiségi családok aránya között már nagyobb eltérés mutatkozott. Ugyanis amíg a négy polgárit végzett lányoknak átlagban 16%-a köztisztviselő és 13%-a értelmiségi családból érkezett, addig a fiúknak csak 8 illetve 7%-a.¹¹⁹⁵ A budapesti polgári iskolák leány tanulóinak (711 fő) 1910-ben 61%-a önálló iparos

¹¹⁹² Karády, 1997.

¹¹⁹³ A táblázat az alábbi források adatai alapján saját szerkesztés.

¹¹⁹⁴ A táblázat az alábbi források adatai alapján saját szerkesztés.

¹¹⁹⁵ Tovább árnyalja képet, ha a kereskedő és iparos szülőket részletesebben is megvizsgáljuk. A lányok esetében magasabb volt a tehetős nagyiparos és nagykereskedő apák száma (1903/04-es tanévben fiúk közül 52 fő érkezett önálló nagyiparos és 195 fő nagykereskedő családból, míg a lányoknál ugyanez a szám 562 és 502 fő). Mindemellett a nagybirtokosok és a magánzók aránya is a lányok esetében magasabb (1903/04-ben nagybirtokos családból érkezett 24 fő, magánzó volt 1140, míg a lányoknál ugyanez a megoszlás 263 és 2121 fő. Az 1914/15-ös tanévben a lányok 13.3%-a kiskereskedő, 1.6%-a nagykereskedő, 15.9%-a kisiparos, 2%-a

és kereskedő szülők gyermeke, míg ugyanez az arány a fiúknál (459 fő) 39%, hasonló a megoszlás az iparos- és kereskedelmi alkalmazottak esetében, mely családokból a lányoknak 60.1%-a, míg fiúknak 38.9%-a érkezett. Jelentősebb eltérés mutatkozott egyrészt a magántisztviselői családoknál, akik leányainak 68.8%-át, míg fiúknak 31.2%-át küldték polgáriba, másrészt az értelmiségi szülők esetében, ahol a lányok aránya 88.5%-a, míg a fiúké 11.5%.¹¹⁹⁶ Tehát mint azt a táblázat is mutatja, a fiúk és lányok társadalmi összetétele között jelentős különbség volt. Elsősorban a tehetős felső középosztály küldte leányait nagyobb arányban polgári iskolába.

6. táblázat. Polgári iskola négy osztályt végzett tanulók szüleinek foglalkozási megoszlása az egyes tanévekben

Tanév/ Foglalkozás	1903/04 n=54.123		1905/06 n=56.679		1907/08 n= 64.809		1909/10 n=75.085	
	Fiú %	Lány %	Fiú %	Lány %	Fiú %	Lány %	Fiú %	Lány %
Birtokos	11.54	7.02	10.84	6.91	10.51	6.64	9.87	6.75
Gazdatiszt	0.88	1.60	1.49	1.95	1.46	2.00	2.00	1.38
Gazdasági segéd	1.64	1.03	2.65	1.41	2.44	1.02	2.05	0.85
Iparos	23.18	18.13	23.73	17.48	23.44	18.43	23.36	17.49
Ipari tisztviselő	1.05	3.54	1.45	1.97	1.36	1.72	1.21	2.01
Ipari segéd	5.41	2.84	6.35	2.83	7.11	3.64	8.46	4.24
Kereskedő	13.35	13.77	13.20	14.97	13.15	14.68	12.43	14.34
Kereskedelmi tisztviselő	2.74	5.74	3.18	5.03	3.13	4.96	3.31	6.54
Kereskedelmi segéd	5.64	3.40	7.53	3.91	7.93	4.44	9.96	5.59
Köztisztviselő	10.00	15.91	8.21	15.74	7.36	16.38	6.59	14.88
Értelmiségi	4.94	10.94	7.85	14.29	9.04	13.31	8.19	12.16
Katona	0.40	1.31	0.86	1.79	1.28	1.71	0.78	1.39
Napszámos	8.85	4.01	4.32	1.79	3.31	1.61	3.64	2.06
Magánzó	5.12	6.65	4.90	6.72	5.09	6.87	5.26	7.21
Egyéb	5.26	4.11	3.44	2.85	3.39	2.59	2.89	3.11
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100

Forrás: MSÉ az egyes tanévek adatai alapján¹¹⁹⁷

A kereskedelmi érettségit tett lányok száma érthető módon lényegesen elmaradt a fiúkéétől (amíg 1915/16-ban 1675 fiú, addig mindössze 124 lány tett sikeres vizsgát), azonban ha megvizsgáljuk a középiskolákban (leánygimnázium) érettségizett lányok megoszlását (1912/13-ban 226, 1915/16-ban 425, míg 1917/18-ban 645 fő tett gimnáziumi érettségit), akkor láthatjuk, hogy már nem is olyan elhanyagolható a női felső kereskedelmi iskolákban érettségit tett lányok száma, mivel 1917/18-ban már lányok 32%-a kereskedelmi érettségit szerzett.

nagyiparos, 16.2% köztisztviselő, 10.8% értelmiségi család gyermeke volt, míg ekkor a fiúknak csak 1,1%-a nagyiparos- és kereskedő, 10%-a köztisztviselő és csak 5%-a az értelmiségi. Müller, 2000.

¹¹⁹⁶ Andor, 1997.

¹¹⁹⁷ A táblázat az alábbi források adatai alapján saját szerkesztés.

7. táblázat. Felső kereskedelmi iskolákban érettségizett fiúk és lányok megoszlása
1912-1918 között

Tanév	Női felső kereskedelmi iskolákban érettségizett tanulók száma	Fiú felső kereskedelmi iskolákban érettségizett tanulók száma
1912/13	40	1362
1913/14	33	1378
1914/15	79	1634
1915/16	124	1675
1916/17	218	1903
1917/18	300	1712
1918/19	433	1949
Összesen	1227	11 613

Forrás: Az iskolák évente kiadott értesítői és anyakönyvei¹¹⁹⁸

Amíg női felső kereskedelmi iskolákat látogató tanulók többsége katolikus, addig a harmadik év évégén sikeres érettségizett lányoknak több mint a fele (1910-1918 között 68%-a) az izraelita felekezethez tartozott. Tehát míg bemenetkor a katolikus felekezet volt többségben, addig kimenetkor már az izraelita. Az érettségizett lányok között az izraelita felekezet magas aránya nemcsak a kereskedelmi iskolára volt jellemző, hanem országos szinten is kimutatható. Karády Viktor kutatásaiból tudjuk, hogy 1910/11-ben az érettségizett leány tanulóknak 38%-a volt zsidó, míg a fiúknak „csak” 21%-a.¹¹⁹⁹

A zsidó társadalomban a fiúk mellett a lányok oktatására is nagy figyelmet fordítottak. Bár a XIX. század első felében a zsidó családok leányai még csak rövid ideig részesültek formális oktatásban – ami elsősorban az olvasás elsajátítására szorított, mely igen fontos volt, ugyanis a lányok is írott szövegek alapján imádkoztak –, mivel a hédert a klasszikus szövegek tanulása előtt abbahagyták, a bibliai történeteket anyanyelvükön sajátították el. Ám azok a szülők, akik megengedhették maguknak, házitánítót fogadtak leányaik mellé, aki idegen nyelvekre, számtanra és zenére tanította őket, ugyanis úgy tartották, hogy aki lányának Tórát tanít, az illetlenséget követ el.¹²⁰⁰ Az 1840-es évektől megnyitották kapuikat az első zsidó leánynevelő iskolák, ám ezek célja leginkább a társadalmi beilleszkedés segítése volt és nem a gyakorlati életre készítettek fel.¹²⁰¹ A XIX. század második felétől a zsidó családok leányaikat az elemi iskolai tanulmányaik befejezése után előszeretettel írták be polgári iskolába. Tehát amellett, hogy otthon elsajátították a hagyományos háztartás vezetéséhez szükséges ismereteket, az adott korban „magas” iskolai végzettséggel is rendelkeztek az ország többi felekezetének leányaihoz képest, ráadásul az iskolai végzettség a házasságkötés szempontjából sem volt elhanyagolható tényező a zsidó társadalomban. (Jól példázza ezt, a XX. század elején a budapesti írni-olvasni tudó nők felekezeti megoszlása: 60.24% katolikus, 23.02%-uk izraelita, 10.32% református, 4.79% evangélikus)¹²⁰²

¹¹⁹⁸ A táblázat az alábbi források adatai alapján saját szerkesztés.

¹¹⁹⁹ Karády, 1997. 59.

¹²⁰⁰ „A bölcsek úgy rendelték, hogy ne tanítsa az ember a lányát a Tórára. Mivel a nők többségének a tudata nem a tanulásra összpontosít, hanem eszük szegénysége szerint a Tóra szavait hiábavaló szavakká teszik.”
Bányai, 2005. 114-116.

¹²⁰¹ Tanrendjük középpontjában a nyelvtanulás (német, majd fiúiskolákat is megelőzve magyar), a zene és a női kézimunka állott. Ilyen leánynevelő iskola volt Kohn József pesti három évfolyamos leánynevelő intézete, mely a Két Sas utcai Blühdorn házban működött, szintén ebben az utcában Treuer Dániel iskolája, illetve Fischer József leánynevelője. Weiss Karolina asszony leányiskolája a pesti Király utcában fogadta a tanulni vágyó fiatal hölgyeket. (Bányai, 2005: 119.) Szegény lányok számára az izraelita nőegyletek működtettek ingyenes iskolákat (pl. varróiskolát).

¹²⁰² Illyefalvi I. Lajos (1930): A kenyérkereső nő Budapesten. Székesfőváros Statisztikai Hivatal, Budapest. 16.

A zsidó családok a lányok esetében is követték a racionális iskolaválasztási stratégiáját. Elsősorban a kereskedelemről élő zsidó családok küldték leányaikat kereskedelmi tanfolyamra, illetve iskolába, mely a gyakorlati élethez adott hasznos ismereteket a lányoknak, hiszen tudvalevő, hogy míg a keresztény családok esetében szinte kizárólag az apa volt a családfenntartó, addig a zsidóknál gyakran előfordult, hogy a férj mellett a feleség is dolgozott az üzletben, sőt mi több férje távollétében vagy halála esetén ő is vezette a boltot. A kevésbé tehető, elsősorban keresztény felekezetű kispolgári családok azonban nem tartották olyan fontosnak leányaik magasabb fokú iskoláztatását, mivel egyrészt ez nem járt közvetlen gazdasági, társadalmi haszonnal – hiszen a nők többsége nem lépett kereső pályára –, másrészt a nők társadalomban elfoglalt helyét – amint már említettük – nem a végzettségük, hanem házasságuk határozta meg. Tehát az iskolai végzettség a lányok számára önmagában nem tette lehetővé a magasabb társadalmi pozícióba (osztályba) való belépést. Ezzel szemben a fiúknak alapvetően meghatározta a társadalmi helyzetüket az, hogy milyen végzettséggel rendelkeztek. Ám mivel az alsóbb középosztály fiainak felemelkedésének elengedhetetlen „kelléke” az érettségi volt, így már nem meglepő, hogy miért is látogatta például több lány, mint fiú a polgári iskolákat a korszakban.¹²⁰³

Ha megvizsgáljuk a századfordulóig a kereskedelmi tanfolyamokra beíratott lányok szüleinek foglalkozását a következő eredményeket kapjuk: 36%-a értelmiségi, 29%-a kereskedő, 16%-a iparos, 8% magánzó, 3%-a östermelő, míg a maradék 8% egyéb foglalkozásból tartotta fenn családját. A női felső kereskedelmi iskolákat (1910-1918 között) látogató lányok esetében is hasonló volt a szülők társadalmi háttere: 22% értelmiségi, 23% köz- és magántisztviselő, 17% kereskedő, 13% iparos, 6% birtokos, 19% egyéb pályán dolgozott.¹²⁰⁴ Tehát ellentétben a fiú felső kereskedelmi iskolákkal, ahol a családfők többsége izraelita felekezetű (50%) önálló kereskedő, iparos és keresztény felekezetű értelmiségi réteghez (25%) tartozott, a lányok esetében ez pont fordítva volt, azaz a lányok szüleinek többsége értelmiségi (egy részük feltehetőleg diplomás) pályáról került ki. Azaz a fiúk és a lányok társadalmi háttere a polgári és középiskolához hasonlóan a felső kereskedelmi iskolák esetében is különbözött. E különbség mögött az állhat, hogy egy lánynak feltehetőleg (lásd részletesebben Biró Zsuzsanna Hanna kutatási eredményeit) annál nagyobb esélye volt arra, hogy továbbtanulhasson (közép majd felsőfokon), minél iskolázottabb volt az édesapja, ez valamelyest megmutatkozik a női felső kereskedelmi iskolák leányainak társadalmi háttérének vizsgálatakor is.¹²⁰⁵ Az értelmiségi és tisztviselő szülők 50%-os arányából arra következtethetünk, hogy a középfokon továbbtanuló leányok esetében a családfők többsége érettséggel és/vagy diplomával rendelkezett, míg kereskedelmibe járó fiúk esetében – láthattuk – az édesapa alacsonyabb végzettséggel bírt.

¹²⁰³ Andor, 1997.

¹²⁰⁴ A szülők foglalkozási megoszlásának kerekített %-os kiszámításához az iskolák 1909/10-1917/18 között megjelent iskolai értesítői szolgáltak forrásul. Ám mivel az iskolai értesítők a foglalkozásokat eltérő részletességgel tüntették fel ezért a számok nem pontos, hanem egy körülbelüli megoszlást jeleznek.

¹²⁰⁵ Biró Zsuzsanna Hanna (2008): A társadalmi nemek közötti különbségek empirikus kutatás a Horthy-korszak bölcsészdiplomásainak példáján. In: Pukánszky Béla (szerk.): *A neveléstörténet-írás új útjai*. Gondolat, Bp. 105-120.

8. táblázat. A női felső kereskedelmi iskolai tanulók szüleinek foglalkozási megoszlása
1910-1918 között¹²⁰⁶

Iskola	Birtokos %	Iparos %	Kereskedő %	Köztisztviselő %	Magántiszt. %	Értelmiségi %	Magánzó %	Egyéb♦ %
Budapest II. ker.	-	10.85	14.34	22.05	17.42	29.02	4.19	2.13
Budapest VIII. ker.	-	8.54	20.36	14.42	20.09	26.84	3.41	6.34
Budapest IX. ker.	1.89	9.75	16.33	24.41	7.87	25.42	8.22	6.11
Budapest kat. nőtisztviselők	2.36	4.75	9.98	25.47	12.22	18.51	10.55	16.16
Arad	9.01	19.45	16.21	-	-	50.32	3.78	1.23
Debrecen	10.42	11.77	16.02	11.56	19.04	23.97	2.01	5.21
Győr	14.23	17.85	26.49	10.05	7.23	14.98	9.17	-
Kolozsvár	6.78	5.85	18.31	13.44	12.07	30.26	6.59	6.70
Nagyvárad	11.22	12.47	16.88	19.06	16.51	9.72	9.78	4.36
Pécs	10.87	15.12	20.97	12.25	7.66	16.37	3.50	13.26
Pozsony	8.12	23.06	27.33	7.75	7.54	22.01	-	4.19
Szeged	9.41	6.87	16.55	9.86	16.44	20.11	9.72	11.04
Zombor	6.12	16.55	19.41	31.22	-	10.74	15.96	-

Forrás: Az iskolák értesítőjének megfelelő kötetek¹²⁰⁷

♦ egyéb: rendőr, katona, segéd, cseléd, nyugdíjas...stb.

¹²⁰⁶ Marosvásárhely, Temesvár és Szabadka város kereskedelmi iskolák esetében nincs pontos adat az értesítőben.

¹²⁰⁷ A táblázat az alábbi források adatai alapján saját szerkesztés. Marosvásárhely és Temesvár női iskoláinak tanulói esetében nincs pontos adatunk, így ezeket nem jelöltük a táblázatban.

9. táblázat. Kereskedelmi iskolai tanulók szüleinek foglalkozási megoszlása (%)

Foglalkozás	Női felső k. iskola (1909-1918)	Felső k. leányiskola (1916-1918)	Fiú felső k. isk. (1910)
Értelmiségi	22.84	15.69	17.28
Köz- és magántisztviselő	26.46	29.32	11.21
Kereskedő	18.23	17.26	21.57
Iparos	12.61	14.19	17.71
Óstermelő, birtokos	6.92	9.85	13.62
Magánzó	6.77	13.69	8.77
Egyéb	6.17		9.84

Forrás: Az iskolák értesítőjének megfelelő kötetei¹²⁰⁸

Összehasonlítva a két kereskedelmi leányiskola tanulóinak családi hátterét, jól látható, hogy a felső kereskedelmi leányiskola a felső leányiskolával volt kapcsolatos, így elsősorban a korszakban a felső leányiskolát választó szülők foglalkozási megoszlása érvényesült a később kereskedelmi tagozatra küldők között is, így ennek ismeretében már nem meglepő az köz- és magántisztviselő, birtokos és magánzó családfők magasabb aránya.¹²⁰⁹ A felső leányiskolai és a felső kereskedelmi leányiskolai tanulók szüleinek társadalmi háttere nagyjából megegyezett. A szülők 31%-a önálló kereskedő és iparos, 29%-a köz- és magántisztviselői, 16%-a értelmiségi, 10%-a a birtokos réteghez tartozott.

Mely társadalmi rétegek és milyen célból küldték leányaikat ilyen kereskedelmi szaktanfolyamokra, azt jól tükrözik Ábrai Lajosnak az aradi női kereskedelmi tanfolyam igazgatójának írt kérelmek és az ahhoz csatolt indoklások:

„Uram, igen nagy családdal és igen szegények vagyunk. Amely gyermekünk felcseperedik, annak kell megkeresnie a kenyerét. Ez a lányom elvégezte a polgárit, de tovább nem mehet. Nem akarnám őt a varrónők szomorú sorsára hagyni, mert szorgalmas és tehetséges. Meghozzuk tehát a nehéz áldozatot, hogy tehetségéhez méltóbb munkával segítsen majd önmagán és mi rajtunk.” (egy édesanya felvételi kérelme az aradi női kereskedelmi tanfolyam igazgatójához)

„Kiskorú gyermekkel maradtam özvegyen, de munkához fogtam s divatüzletet nyitottam. Áldom az Istenemet, az özvegyek és árvák gondviselő atyját, mert az Ő áldása van iparkodásomon, de még boldogabb lennék, akkor ha gyermekem abban tudna segíteni, a mire engem nem tanítottak ki alaposan, szeretném, ha ő vezetné üzletemben a könyveket, ő írná a megrendelő leveleket Budapestre Bécsbe...”

„Igen rosszul megy az üzlet, nem érdemes tartani drága könyvvezetőt, ráadásul nem túl könnyű megbízható személyzetet kapni, nem tehetem ki nyugodtan a lábam az üzletből, így leányomra gondoltam, ki okos, értelmes és munkaszerető.” (egy kereskedő)

„Uram, az én leányomra, mint partira nem fognak vadászni, azok a drágalátos urak, akik kávéházak fényes tükörelablakai mögött pöffeszkedve, pöffékelve lopják a napot s költik a rendszerint nem maguk szerelte pénzt. Mert én nem fogok adhatni leányomnak az én tisztviselői keresetemből se házat, se földet, se pénzt. Akarom tehát, hogy legyen valamelyes szellemi tőkéje, a miből, ha sors úgy rendel, férfi nélkül is megélhessen. Ha pedig elveszi valami jómódú kereskedő vagy ügyes iparos, legyen férjének segítségül azzal, a mit itt tanul.” (egy tisztviselő)

„Uram, én azt a tapasztalatot tettem az életben, hogy a családi boldogság ott kezdődik, ahol a nő, mint családanya, helyesen tud számolni, mert nincsen az az erős férfi kéz, nincsen az a férfiué ékesszólás vagy szeretet, a mi a nőt a pazarlástól és a fényűzéstől biztosabban tartsa

¹²⁰⁸ A táblázat az alábbi források adatai alapján saját szerkesztés.

¹²⁰⁹ A felső leányiskolákat a többségében katolikus vallású köz- és magántisztviselői (1904/05-ben 35.8%) és értelmiségi (16.5%), illetve izraelita felekezetű önálló kiskereskedő, kisiparos és vállalkozó (25.3%) szülők leányai látogatták (Müller, 2000).

vissza, mint azok a hűséges és mindennapos feljegyzések, miket a család jövedelméről és kiadásáról a családanyák készítenek, a mi magyar társadalmunkban ezer és ezer jóra való derék család nem pusztult volna el szegényül, ha a nőket ily irányban nevelték és szakoktatták volna. Leányomat nem azért hozom ide, hogy az itt szerzett ismeretekkel pénzt keressen, hanem hogy a meglevőt egykor mint családanya megtartani és gyarapítani tudja.”¹²¹⁰ (egy polgár kérelme az aradi tanfolyam igazgatójához)

VII. 6. A kereskedelmi tanfolyamok és a leányiskolák tanulói a két háború között

A kereskedelmi tanfolyamok a két háború között is igen kedveltek voltak, 1922-ben 19 (1470 tanulóval), majd 1930/31-ben már 13 budapesti (924 tanuló) és 16 vidéki (398 tanuló), 1935/36-ban 12 fővárosi (865 fő) és 24 vidéki (603 fő) tanfolyamon tanulhattak a lányok.¹²¹¹ 1930 és 1935 között átlag 9%-a maradt ki a leány tanulóknak és 2% volt a vizsgára nem jelentkezők aránya, tehát a kereskedelmi tanfolyamra beiratkozott lányoknak a döntő többsége befejezte tanulmányait. A tanfolyamok tanulóinak felekezeti megoszlását tekintve 1930/31-es tanévben 58.55%-uk római katolikus, 11.73%-uk református, 4.79%-uk evangélikus, 22.87%-uk izraelita és 2.06% egyéb felekezetű volt.¹²¹² Ez a felekezeti megoszlás a 1930-as években jelentősen nem változott és a női felső kereskedelmi iskolákban is hasonló volt (izraelita tanulók arányát tekintve 1922/23-ban a vidéki (21.6%) és budapesti női iskolák (20.4%) között nem volt különbség).¹²¹³ A fővárosban működött két olyan két évfolyamos kereskedelmi tanfolyam is, amely kifejezetten a középiskolát már elvégzett lányok jelentkezését várta (1930 és 1934 között 460 tanuló vállalkozott arra, hogy az érettségi után egy szakmát elsajátítson).¹²¹⁴

Bár a két háború között a női felső kereskedelmi iskolák népszerűsége nem érte el a gimnáziumokét, azonban a továbbtanulni vágyó lányok közül egyre többen választották ezt az iskolatípust. A nemek megoszlását illetően az első világháborút követően a lányok aránya folyamatosan növekedett, amíg 1909/10-ben két női iskola (Pozsony, Marosvásárhely) működött 84 leány tanulóval, addig számuk 1917/18-ban 3080 főre (10.705 fiú mellett) emelkedett. Az 1922/23-as tanévben a 15 leányiskolát 2501 fő (Budapest 1278, vidék 1223 fő), 1925/26-ben a 16 iskolát 2736 fő (Budapesten 1324, vidéken 1412), 1929/30-ban a 6 budapesti (1675) és 13 vidéki (1485) iskolát 3160 fő, 1936/37-ben a 6 budapesti (2500) és 11 vidéki (1571) iskolát 3671, 1938/39-ban 18 iskolát 4767 leány látogatta.¹²¹⁵ A felső kereskedelmi leányiskolák közül hét iskola (besztercebányai állami, eperjesi katolikus, kassai katolikus, nagyszebeni német nyelvű evangélikus, szatmárnémeti református, temesvári katolikus és a trencsényi állami iskola) került a trianoni határokra kívülre, az egeri katolikus iskola önálló női felső kereskedelmi iskolává alakult át, így mindössze három felső leányiskolával kapcsolatos kereskedelmi iskola maradt: a mezőtúri, melynek már csak nyolcadik osztálya volt, illetve a békéscsabai és a szombathelyi felső kereskedelmi leányiskola, a három iskolának összesen 51 tanuló

¹²¹⁰ Ábrai Lajos (1897): Nők a kereskedelmi akadémiákon. *Kereskedelmi Szakképzés*, VI. évf. 2. sz. 90-92.

¹²¹¹ Női kereskedelmi szaktanfolyamok. *Kereskedelmi Szakoktatás*, 1937. XLIII. évf. 6. sz. 545-553.

¹²¹² U.o. 552.

¹²¹³ Luby, 1923. 35.

¹²¹⁴ U.o. 553.

¹²¹⁵ Strobel Ernő (1926): Felső kereskedelmi iskoláink statisztikája az 1925/6. iskolaévről. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXXIV. évf. 3. sz. 129-135.; Luby Margit (1931): A közép és alsófokú kereskedelmi oktatás statisztikája. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXXVIII. évf. 7. sz. 285-294.; A felső kereskedelmi iskolák statisztikája az 1936/37. iskolai évben. *Kereskedelmi Szakoktatás*, 1937. XLIV. évf. 4. sz. 194-196.; A felső kereskedelmi iskolák statisztikája az 1938/39. iskolai évben. *Kereskedelmi Szakoktatás*, 1939. XLVI. évf. 4. sz. 178-180.

látogatta.¹²¹⁶ A felső kereskedelmi leányiskola-típus az 1923/24-es tanévtől véglegesen megszűnt.¹²¹⁷

Az első világháborút követően 1922/23-ben 15 női felső kereskedelmi iskola (budapesti I. kerületi községi, II. kerületi községi, IV. kerületi római katolikus, VIII. kerületi községi, IX. kerületi községi, debreceni társulati, egri katolikus, győri községi, kecskeméti községi, miskolci községi, pécsi községi, soproni katolikus, szegedi községi, szombathelyi állami, veszprémi katolikus), maradt (1918/19-ben 20) Magyarországon 2402 leánytanulóval (1918-ban 3080 leány).¹²¹⁸ 1930-ban a női iskolák száma 19-re (2871 tanuló száma) emelkedett (kiegészülve a bajai állami, a makói református és a nyíregyházi katolikus intézménnyel), majd 1937-ben 17-re csökkent ugyan, de a tanulók létszáma növekedett (4085 fő). A felső kereskedelmi iskolai tanulóknak 1925/26-ban 26%, 1929/30-ban szintén 26%, 1936/37-ben 31%, 1938/39-ben 34% volt lány.

A felső kereskedelmi iskolákban a többi középiskolához hasonlóan a lányok létszáma intenzíven növekedett. A kereskedelmiben ugyan valamivel magasabb volt az arányuk, mint a gimnáziumokban és reáliskolákban, azonban ez utóbbi általuk jobban preferált iskolákban gyorsabban növekedett a létszámuk (1925 és 1939 között a duplájára nőtt), míg a kereskedelmis lányoké „csak” 37%-kal (1925-ben 11 684, míg 1939-ben már 23 535 lány tanult gimnáziumban vagy reáliskolában, ezzel szemben női felső kereskedelmi iskolában 1925-ben 2633, 1939-ben 4162 fő) emelkedett.

¹²¹⁶ Strobel Ernő (1923): Statisztikai adatok az 1922/3. iskolaévről. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXXI. évf. 2. sz. 38.

¹²¹⁷ U.o. 38.

¹²¹⁸ Strobel, 1923. 34.

10. táblázat. Középiskolák leány tanulójának létszáma az egyes tanévekben

Tanév	Középiskolák			Felső kereskedelmi iskolák		
	Fiúk	Lányok	Lányok aránya (%)	Fiúk	Lányok	Lányok aránya (%)
1925/26	50 073	11 684	18.92	7571	2633	25.80
1926/27	40 179	11 838	22.76	7866	2692	25.50
1927/28	48 305	11 981	19.87	8345	2800	25.12
1928/29	47 190	12 351	20.74	8847	3050	25.64
1929/30	47 814	12 981	21.35	8495	3029	26.28
1930/31	50 071	14 147	22.03	7598	2871	27.42
1931/32	50 504	14 624	22.45	6893	2615	27.50
1932/33	50 371	14 956	22.89	6003	2343	28.07
1933/34	50 771	16 001	23.96	5718	2360	29.22
1934/35	51 095	16 696	24.63	6291	2661	29.73
1935/36	51 581	17 388	25.21	7233	3180	30.54
1936/37	51 992	17 778	25.48	8078	3623	30.96
1937/38	52 034	17 959	25.66	8885	4085	31.50
1938/39	57 763	21 672	27.28	8553	4349	33.71
1939/40	60 190	23 535	28.11	8236	4162	33.57

Forrás: MSE, 1925-1941.; Papp, 2006.

A női felső kereskedelmi iskolák növekvő tanulói létszámával nyilván összefüggésben volt, hogy a polgári iskolák leány tanulói közül egyre többen tanultak tovább, és a korábban nagy népszerűségnek örvendő tanítónőképzők helyett (melyek hallgatói létszáma a fiúk körében 1930-ig, míg lányoknál 1934-ig növekedett, utána csökkent: tanítóképzők hallgatóinak száma 1930-ban 3412 fő, 1940-ben 1333 fő, tanítónőképzők létszáma 1930-ban 6046, majd 1940-ben 2349 fő)¹²¹⁹ egyre többen választották a felső kereskedelmi iskolát.

Az felső kereskedelmi iskolában érettségiző lányok aránya a 11. táblázat alapján magasabb volt mint a fiúké (1926 és 1938 között a középiskolai érettségit tett a lányok átlag 18%-a, míg kereskedelmi érettségit átlag 24%-a). A kereskedelmiben érettségizők száma 1926 és 1938 között 19%-kal emelkedett, míg a lányoké 64.5%-al (lányok aránya 1926-ban 23%, 1938-ban már 32%).¹²²⁰ Az érettségiző zsidó lányok felülreprezentációja csökkent az 1910-es évekhez képest, ugyanis 1930/31-ben az érettségiző fiúk 21.1%-a, míg lányoknak már csak 26.2%-a tartozott az izraelita felekezethez.¹²²¹

¹²¹⁹ Papp, 2006. 730.

¹²²⁰ U.o. 735.

¹²²¹ Nagy Péter Tibor (2003): A középfokú nőoktatás huszadik századi történetéhez. *Iskolakultúra*, XIII. évf. 3. sz. 6.

11. táblázat. Érettségizett leány tanulók megoszlása az egyes tanévekben

Tanév	Középiskolák			Felső kereskedelmi iskolák		
	Fiúk	Lányok	Lányok %	Fiúk	Lányok	Lányok %
1925/26	4161	710	14.58	1375	420	23.40
1926/27	4170	771	15.60	1495	460	23.53
1927/28	4258	865	16.88	1574	499	24.07
1928/29	4393	861	16.39	1555	468	23.13
1929/30	4736	1088	18.68	1772	537	23.26
1930/31	4986	1198	19.37	1562	553	26.15
1931/32	4934	1423	22.38	1836	662	26.50
1932/33	4829	1282	20.98	1626	577	26.19
1933/34	4284	1202	21.91	1413	536	27.50
1934/35	4086	1098	21.18	1179	384	24.57
1935/36	3937	1145	22.53	1052	408	27.95
1936/37	4142	1291	23.76	1200	565	32.01
1937/38	5129	1751	25.45	1443	691	32.38

Forrás: MSÉ, 1926-1939.; Papp, 2006. 733-735.

Kiemelve az 1927/28-as tanévet, a következőképpen alakult a kereskedelmi iskolát választó lányok megoszlása.¹²²² A 17 női iskola (2 állami, 9 községi, 4 római katolikus, 2 társulati) 2732 leány tanulójának (1591 fő) 58.2 %-a római katolikus, 22.8%-a (624 fő) izraelita, 11.4%-a (312 fő) református, 6.2%-a (170 fő) evangélikus, míg 1.3%-a (35 fő) egyéb felekezethez tartozott.¹²²³ A szülők foglalkozási megoszlását tekintve többségük 43.5%-uk ipari, kereskedelmi, banki, biztosítói pályán dolgozott (közülük önállók aránya 20.3%, tisztviselőké 12.4%, egyéb alkalmazotté 10.8%), míg 11.7%-uk értelmiségi, 14.0%-uk köztisztviselői, 3.6%-uk östermelői (2.8% nagy-közép- és kisbirtokos, illetve bérlő, 0.7% tisztviselő, 0.1% gazdasági munkás, cseléd) és 17%-uk tőkés, járadékos magánzó családból származott (10.2% egyéb).¹²²⁴ A lányok szüleinek foglalkozási megoszlását vizsgálva megfigyelhető, hogy ahogy a fiúknál csökkent az önálló iparos, kereskedő szülők aránya a korábbi majd 50%-ról 30%-a, úgy a lányok esetében is az értelmiségi aránya a korábbi 33%-ról 12%-ra, míg növekedett a köz- és magántisztviselőké 26%-ról átlag 33%-ra. Tehát továbbra is többségében a katolikus értelmiségi és az izraelita felekezeti önálló kereskedő, iparos családok küldték leányaikat a két háború között is felső kereskedelmi iskolába, míg a fiúk szüleinek többsége (51%-a) iparos, kereskedő (12% köztisztviselő, 9% értelmiségi, 9% östermelő, 14% magánzó) családból származott.¹²²⁵

A Budapesten 1911-ben megnyíló női felső kereskedelmi iskolát 101 fő látogatta, majd létszámuk 1928-ra már 1224 főre emelkedett (míg a nőipariskolában 1894/95-ös 24-ről 1928-ra 411 főre). A fővárosi női kereskedelmi tanfolyamok továbbra is nagy

¹²²² Az 1927/28-as tanéven 28.5 ezer leány polgári iskolába, 6.8 ezer leány-középiskola alsó tagozatára, 5.3 ezren leány-középiskola felső osztálya, 4 ezren tanítónőképzőbe, 2.7 ezren felső kereskedelmi iskolába jártak. Nagy, 2003.5.

¹²²³ A tanulói létszám a magántanulók nélkül értendő így eltér a statisztikai évkönyvben szereplő adatoktól. Az 1927/28-as tanévben a fiú tanulóknak (8413 fő) 54.4%-a katolikus, 27.1%-a izraelita, 12.0%-a református, 5.2%-a evangélikus, 1.3%-a egyéb felekezethez tartozott. A fiú és leány tanulóknak egyaránt 98%-a magyar anyanyelvű volt. Felső kereskedelmi iskoláink az 1927/28. tanévben. Statisztikai Szemle, 1929. 4. sz. 356

¹²²⁴ A fiúk szüleinek 28.8%-a önálló iparos, kereskedő, 12.3% tisztviselő, 10% egyéb alkalmazott, 12.1%-a köztisztviselő, 4.9%-a értelmiségi, 4%-a szolga, altiszt, 14%-a tőkés, nyugdíjas, 4.6% egyéb foglalkozású. Felső kereskedelmi iskoláink az 1927/28. tanévben. *Statisztikai Szemle*, 1929. 4. sz. 359.

¹²²⁵ U.o.

népszerűségnek örvendtek, 1888-ban 89 fővel indult a képzés, melyet 1928-ban már 519 tanuló választotta.¹²²⁶ Az 1924/25-ös tanévben a budapesti egyetemen továbbtanuló nők többsége (78.8%) gimnáziumot végzett, de ezt követően a második legnagyobb arányban (10.67%) felső kereskedelmi iskolai érettségivel léptek a felsőoktatásba.¹²²⁷

Ha a vizsgált hat¹²²⁸ fővárosi női felső kereskedelmi iskolákra külön is vetünk egy pillantást, látható, hogy az 1910-es évekhez képest jelentősen emelkedett a tanulói létszámuk (1910-ben 100 fő körül, míg 1930-as és 40-es években már 400-500 lány látogatta az egyes intézményeket, tehát a fiúk mellett a lányok körében is nőtt a népszerűsége az iskolatípusnak). A fővárosi női felső kereskedelmi iskolák tanulói létszáma az 1930-as években nagyobb arányban nőtt, mint a fiúké, illetve elmondható, hogy többségében – a fiúkkal ellentétben – a katolikus értelmiségi és köztisztviselő családok leányai képviseltették magukat. Eltérés a Budapesti Kereskedelmi Akadémia női iskolája és a VIII. kerületi községi kereskedelmi iskola esetében emelhető ki, ahol a fiúkhöz hasonlóan az izraelita lányok is a többi fővárosi iskolánál magasabb arányban voltak jelen (Akadémián 1930/31-ben 61%, 1940/41-ben 15%, VIII. kerületben 1920/21-ben 45%, 1930/31-ben 20%, míg 1940/41-ben már csak 5%). A fiúkéhoz hasonlóan a zsidó lányok magasabb aránya a legjobb színvonalú és a legnagyobb presztízzsel rendelkező akadémia esetében nem meglepő, mivel az intézmény fenntartóinak és az iskola vezetésének társadalmi összetétele révén a 30-as évek végén és a 40-es évek elején – a zsidó törvények életbe lépése után – a kereskedelmi iskolák közül ide volt a legnagyobb esélyük bekerülni a zsidó tanulóknak.

A fővárosi fiú és leánytanulók érettségi eredményeit összehasonlítva, az átlagos tanulmányi eredményeikhez hasonlóan lényegesen jobbak voltak, ugyanis amíg a lányoknak 1930/31-ben átlag 3%-a, 1940/41-ben 12%-a bukott meg, addig a fiúknak 26%, illetve a 21%-a.

12. táblázat. A leány tanulók létszáma a budapesti általános és szakképzést adó középfokú iskolákban

Iskola	1914/15	1919/20	1924/25	1925/26	1926/27	1927/28	1928/29
Gimnázium	1173	3970	4567	4648	4723	-	-
Reáliskola	19	87	108	118	131	-	-
Felsőbb Leányiskola	1807	850	583	506	516	-	-
Leány-középiszkolák	-	-	-	-	-	5258	5955
Összesen	2999	4907	5258	5272	5370	5285	5955
Ipari és Kereskedelmi iskola ¹²²⁹	1537	1765	3987	3703	3455	3675	3946

Forrás: Illyefalvi, 1930. 78-80.¹²³⁰

¹²²⁶ Illyefalvi, 1930. 81.

¹²²⁷ U.o. 86.

¹²²⁸ Melléklet 16. 18. táblázata.

¹²²⁹ A tanonciskolák, a vegyes szakiskolák és a gazdasági intézetek (ez utóbbiakat 1924-29 között csak 66 fő látogatta) nem értendők ide. Illyefalvi, 1930. 78-80.

¹²³⁰ A táblázat az alábbi források adatai alapján saját szerkesztés.

VII. 7. Kereskedelmi iskolát végzett nők elhelyezkedési esélyei a munkaerőpiacon

Az iparosodás és az ezzel együtt járó városiasodás révén a társadalmi átalakulás is felgyorsult a XIX. század végén. A modernizálódás egyik fontos mutatója a nők egyre nagyobb számban történő bekapcsolódása a gazdasági tevékenységekbe.¹²³¹ Az 1890-as években Európa több országához hasonlóan Magyarországon is növekedett a nők munkavállalása a modern gazdasági szektorokban és csökkentek a női foglalkoztatottság hagyományos formái (mezőgazdaság, háziipar, cselédként való elhelyezkedés). A munkaerőpiacon kilépő nők közül az ipar és a kereskedelem modern ágazatai mellett, egyre többen töltöttek be közszolgálati, valamint értelmiségi állásokat. A századfordulóra, ha lassan is, de egyre több pálya nyílt meg a nők előtt a szolgáltató szektorban (növekedett a gépíróknők, postás-telefonos-kisasszonyok, titkárnők, áruházi eladók száma). Az 1880 és 1890 között a dolgozó nők aránya a keresők között 10%-ról 17%-ra emelkedett, az iparban dolgozók szám pedig a duplájára nőtt.¹²³²

Amíg XIX. század végén Magyarországon a nők 18-25%-a vállalt munkát, addig a fejlett ipari országokban 20-30% volt ez az arány (Ausztriában a nők 47%-a, Norvégiában 29%-a, Belgiumban 29%-a, Svájcban 28%-a Svédországban 28%-a és Spanyolországban 14%-a dolgozott).¹²³³ A XX. század elején a női foglalkoztatottság szerkezete jelentősen átalakult, 1910-ben az Egyesült Királyságban, Svájcban, Belgiumban már a kereső nők kétharmada-háromnegyede a modern szektorban dolgozott, csakúgy, mint a tengerentúlon az Egyesült Államokban, Kanadában, és Ausztráliában.¹²³⁴ Bár hazánkban is számottevő növekedés következett be a modern szektorokban elhelyezkedő nők arányát tekintve, azonban létszámuk a nyugat- és közép-európai országokkal összehasonlítva mindvégig szerény maradt (nyugat-európai arány átlag háromszorosa a magyarországinak).

A nők foglalkoztatottságának szerkezeti átalakulása Magyarországon az 1880-as években kezdődött és tíz év alatt közel 81%-kal nőtt a modern szektorban dolgozók aránya.¹²³⁵ A századfordulón a legtöbb nő (63%) a mezőgazdaságban, illetve házicselédként (16%) dolgozott, az iparban csupán csak 13%-uk helyezkedett el (legtöbben a szabó, a textil, az élelmiszer és vendéglátóiparban).¹²³⁶ 1910-ben a nők 78.7%-a továbbra is a hagyományos szektorokban vállalt munkát, de már 21.3%-uk modern ágazatokban nyert állást.¹²³⁷ A 15 és 25 éves kor közötti hajadon nők képviseltették magukat a legnagyobb arányban a munkaerőpiacon (1910-ben 15-19 évesek nők háromnegyede kereső, 1935-ben a valamivel idősebb 20-25 évesek alkották a keresők kétharmadát, akiknek 20%-a egyben feleség is volt).¹²³⁸

A századfordulón az értelmiségi és fehérgalléros állások is elérhetővé váltak a nők számára, miután a lányoknak is lehetőségük nyílt gimnáziumi érettségit szerezni és az

¹²³¹ Katus, 2012. 499.

¹²³² Katus, 2012. 499.

¹²³³ Gyáni Gábor (2009): Társadalmi nemek a munkaerőpiacon a polgári Magyarországon. *Rubicon-Online*, 2009/4. http://www.rubicon.hu/index.php?page=online_plusz&id=51 (Utolsó letöltés: 2010. 07. 12.)

¹²³⁴ Amíg Németországban, Hollandiában, Dániában, Norvégiában és Olaszországban a nőknek több mint egyharmada dolgozott a modern szektorban, addig Ausztriában és Magyarországon csak 20%-a. Nagy Mariann: *Nők a magyar gazdaságban a dualizmus korában*. Gyáni Gábor – Sellei Nóra (szerk.): *Nők a modernizálódó magyar társadalomban*. Budapest, 2006. 210.

¹²³⁵ 1880-ban a női keresőknek 93.4%-a a hagyományos, míg 6.6%-a modern ágazatokban dolgozott. Uo. 211.

¹²³⁶ Budapesten volt a legmagasabb a női foglalkoztatottak aránya (1910-ben hét éven felüli női lakosság 38.5% volt kereső, míg országos szinten 24.1%). Nagy Beáta: A nők kereső tevékenysége Budapesten a 20. század első felében. In: Hadas Miklós (szerk.): *Férfiuralom*. Replika Kör, Bp. 1994. 159.

¹²³⁷ Uo. 211.

¹²³⁸ Gyáni, 2009.

egyetemek egyes karain felsőfokú tanulmányokat folytatni. Azonban az értelmiségi pályákon 1920-as években a lehetőségeik némileg szűkültek, mivel az 1920-as numerus clausus törvény nem csak a zsidó, hanem egyúttal a női egyetemista hallgatók számának csökkentését is célul tűzte ki (1910-ben egyharmada, 1910-es évek végén a hallgatók fele volt medika, 1930-ra már csak tizede az orvostanhallgatóknak nő).

A női keresők magyarországi megoszlására tekintve, megállapítható, hogy az önállóak között az iparban és a kereskedelemben, míg a tisztviselők között a közszolgálatban és a közlekedésben képviseltették magukat nagyobb arányban.

13. táblázat. A női keresők megoszlása Magyarországon foglalkozási viszony szerint¹²³⁹

	Önálló (%)	Tisztviselő (%)	Munkás (%)	Segítő családtag (%)
Östermelés	22,5	0,0	32,2	45,3
Ipar, bányászat	36,6	2,6	56,5	4,3
Kereskedelem	52,5	14,9	15,4	17,3
Közlekedés	6,0	81,1	12,3	0,6
Iparforgalmi ágazatok	38,3	7,1	78,1	6,4
Közszolgálat	17,5	62,4	20,1	0,0
Modern szektor	35,1	15,6	43,8	5,4

Forrás: Nagy M., 2006.

A modern szektoron belül a női tisztviselők, alkalmazottak és az értelmiségiek száma nőtt legnagyobb arányban, mely 1890-1910 között megháromszorozódott. A tisztviselők között is kiemelkedett az iparban és a kereskedelemben elhelyezkedő nők száma. Az 1900-as népszámlálás alapján a 19 év alatti nőknek 23%-a, a 20-39 éves korosztálynak 9.3%-a dolgozott tisztviselőként a kereskedelemben és hiteléletben, míg az iparban magasabb volt az arányuk 19 év alattiaknak (39.3%), 20-39 éveseknek 14.5% (40 év fölött mind az iparban, mind a kereskedelemben jóval alacsonyabb 2-3% a jelenlétük).¹²⁴⁰ A tisztviselő nők között is a legnagyobb növekedés a közszolgálatban elhelyezkedőknél figyelhető meg. Az 1900-as évektől a közszolgálatban is egyre elterjedő írógépek a titkárnők és gépíróknak számának növekedését vonták maguk után (20 év alatt megtízszereződött a nők aránya). 1900-ban a polgári és egyházi közszolgálatban foglalkoztatott nők aránya a 19 év alattiak körében 49% (2453 fő), 20-39 év között 23% (16 013 fő), ugyanez az arány a férfiaknál 3.8% és 52.9%.¹²⁴¹ A tisztviselőnők többsége 57%-a hajadon volt, a házasságuk után nem dolgoztak tovább (házas tisztviselő nők aránya a kereskedelemben és iparban 1900-ban egyaránt 6.3%, közszolgálatban 25%). Megjegyzendő, hogy az önálló hajadon tisztviselőnők aránya Ausztriában magasabb volt, mint Magyarországon, ahol a tisztviselőnők a házasságuk után is nagyobb arányban folytatták munkájukat.¹²⁴² Amíg 1880-ban az ipari, kereskedelmi és közlekedési vállalatoknál 400 tisztviselőnő dolgozott, addig 1910-ben már létszámuk elérte a 23 ezer főt.¹²⁴³

¹²³⁹ U.o. 219-220.

¹²⁴⁰ Bódy, 2003. 98.

¹²⁴¹ A 1900-as népszámlálás alapján közszolgálatban dolgozó nők magas arányát a tanítónők, a bábák és a szintén ide sorolt apácák emelték meg, míg például a 3800 postai tisztviselőnőt nem sorolták ide. U.o.

¹²⁴² Nagy Mariann (2014): Nőtisztviselők a pénzügyi szektorban Magyarországon a „hosszú 20. század” első felében. In: Böhm Gábor – Fedeles Tamás (szerk.): *Mesterek és tanítványok*. PTE BTK Tudományos Diákköri Tanács, Pécs. 143.

¹²⁴³ Katus, 2012. 500.

14. táblázat. A modern gazdasági szektorokban dolgozó tisztviselők Magyarországon és Horvátországban¹²⁴⁴

	1880	1890	1900	1910
Ipar, bányászat	28	955	2392	6449
Kereskedelem és közlekedés	384	2684	6872	16 515
Együtt	406	3639	9264	22 964
<i>Tisztviselők az összes tisztviselő százalékában</i>				
Ipar, bányászat	1,02	7,32	12,44	18,04
Kereskedelem és közlekedés	3,16	9,44	14,08	20,99
Együtt	2,79	8,77	13,61	20,07

Forrás: Nagy M., 2006.

A közszolgálatban (elsősorban az oktatásban és az egészségügyben) tevékenykedő nők létszáma 30 év alatt 15 ezerről 44 ezerre nőtt.¹²⁴⁵ A közszolgálatban foglalkoztatott nők 52%-a végzett legalább négy középiskolát és többségük hajadon volt, sőt az ausztriai nőkkel ellentétben – akik házasság után felhagytak hivatali munkájukkal – házasként és özvegyként is tovább dolgoztak.¹²⁴⁶

A tisztviselők iskolai végzettségéről először az 1910-es népszámlálás szolgál információval, mely szerint az iparban dolgozó 6191 nőtisztviselő közül 428 fő (6.9%) nyolc, 573 fő (9.2%) hat, 3271 fő (52.8%) négy középiskolai osztályt végzett, míg 1919 fő ennél alacsonyabb végzettséggel rendelkezett. A kereskedelemben és a hitelügyben munkát vállalt 7569 nő közül 624 fő (8.2%) nyolc, 879 fő (11.6%) hat, 4769 fő (63%) négy középiskolai osztályt végzett, míg 1297 fő (17%) alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezett.¹²⁴⁷ Tehát elmondható, hogy az iparban és a kereskedelemben elhelyezkedő tisztviselőknél 53-63%-a legalább négy középiskola végzettséggel rendelkezett. Mivel a tisztviselők száma a fővárosban igen jelentős, így érdemes a budapesti nőtisztviselőket is megvizsgálni, a statisztikák alapján 1880-ban 233 fő, majd 1910-ben már 15 452 nő töltött be tisztviselői állást. A tisztviselők aránya 1910-ben Budapesten is a közszolgálatban dolgozók között volt a legmagasabb (74%), a kereskedelem és hitelügyben 26%, az iparban 21%, közlekedésben 11% volt a foglalkoztatottak aránya. Az önálló nők között 1910-ben a kereskedelemben 13%, míg az iparban ennél jóval magasabb 43% volt az arányuk. Azonban a legtöbb nő segédszemélyzetként volt foglalkoztatva (70%), így az összes kereső nő között csak 21% a tisztviselők és 9% az önállóak aránya.

A budapesti kereső nőknek 1920-ban 16%-a a közszolgálatban (közülük 71% tisztviselőként), 26%-a az iparban (közülük 14% a tisztviselő), 12%-a kereskedelemben (közülük 68% tisztviselő) dolgozott, míg 33%-uk önállóként (közülük 38% iparból, 14% a kereskedelemről élt, 32% vagyonaiból élt) tartotta el magát, valamint 21%-uk segédszemélyzetként, napszámosként, munkásként vagy szolgaként nyert állást.¹²⁴⁸ 1925-ben a budapesti kereső nők körében csökkent az iparban 22%, közszolgálatban 15%, kereskedelemben 7% elhelyezkedők aránya.¹²⁴⁹ A budapesti magántisztviselő nők száma

¹²⁴⁴ Nagy M., 2004., 221.

¹²⁴⁵ Katus, 2012. 500.

¹²⁴⁶ A hazai női munkaerő legnagyobb részét a 15-25 év közötti hajadon nők alkották. Uo. 216.

¹²⁴⁷ Bódy, 2003. 105.

¹²⁴⁸ Illyefalvi, 1930. 134-135.

¹²⁴⁹ Itt fontos megjegyezni, hogy 184 242 kereső nő közül 76.284 főnek nem ismert a foglalkozása. U.o. 139. illetve 1925-ben a kereső budapesti nők 66% római katolikus, 14.5%-a izraelita, 12%-a református, 5%-a evangélikus, míg 2.5% egyéb hitfelekezethez tartozott. A közszolgálatban dolgozók nők 61% katolikus, 22% izraelita, ugyanez az aránya kereskedők között 49% és 38%, iparban 67% és 16.5%, hitelügyben 48% és 40%. U.o. 140-141.

1925-ben 16 418 fő (férfiaké 36 485 fő), többségük 66%-uk magánhivatalnokként, 8%-uk takarékpénztári tisztviselőként, 7%-uk gépíróként, míg 4%-uk könyvelőként dolgozott.

15. táblázat. A budapesti kereső nők foglalkozási megoszlása az egyes években

Foglalkozás	1880	1890	1900	1910	
Östermelés összesen (fő)	539	1233	930	689	
	ebből önálló	339	509	432	456
	tisztviselő			2	5
	segédszemélyzet	200	724	496	228
Bányászat összesen	-	4	9	28	
	önálló	-	1	2	1
	tisztviselő	-	-	7	27
	segédszemélyzet	-	3	-	-
Ipar összesen	12 753	23 375	38 877	53 810	
	önálló	1813	9575	13 670	15 624
	tisztviselő	8	431	1337	3250
	segédszemélyzet	10 932	13 339	23 870	34 936
Kereskedelem és hitel összesen	2097	3845	8122	12 641	
	önálló	1449	2278	4147	4713
	tisztviselő	4	86	1237	4039
	segédszemélyzet	644	1481	2738	3889
Közlekedés összesen	56	443	669	2019	
	önálló	45	53	133	163
	tisztviselő	11	299	765	1687
	segédszemélyzet	-	91	71	169
Közszolgálat összesen	2068	3723	6879	11 435	
	önálló	475	587	749	1983
	tisztviselő	210	2675	5017	6404
	segédszemélyzet	1383	461	1113	3048
Napszámos	13 175	19 482	7766	3747	
Vagyonából él	1842	6188	7482	9454	
Háztartási alkalmazott	28 986	40 555	55 043	67 922	
Egyéb	1108	4755	8465	10334	
Kereső nők összesen	62 624	103 573	134 542	172 079	
Kereső nők közül	önálló	6204	20 831	29 451	36 525
	tisztviselő	233	3491	8369	15 452
	segédszemélyzet	56 187	79 251	967 22	120 102

Forrás: Illyefalvi, 1930. 132-133.¹²⁵⁰

Az első világháborút követően a tisztviselő nők számának gyors növekedése Magyarországon megtorpant (1910-ben 9%, 1920-ban 19.2% 1930-ban 16.5%), majd az 1930-as évek közepétől újabb lendületet vett (arányuk háromszorosára nőtt, 1935-ben elérte az ipari munkásnőkét, majd 1940-re már meg is haladta azt, megközelítve a mindkét

¹²⁵⁰ A táblázat az alábbi források adatai alapján saját szerkesztés.

korszakban jelentős számú cselédként dolgozó nők számát).¹²⁵¹ A két háború között a tisztviselők elsősorban magánvállalkozóknál helyezkedtek el, mivel a közszférából – amint arra a korszakban Molnár Olga is statisztikái alapján rámutat – igyekeztek kiszorítani a női munkavállalókat.¹²⁵² Tehát amíg háború előtt eleinte a közszféra nyitotta meg egyes állásait (tanítónő, postakiszasszony, irodai tisztviselő) és magánvállalatok „zárva maradtak” a nők előtt, addig ez a tendencia az 1920-as évektől megfordult.¹²⁵³

Kereskedelmi szaktanfolyamot végzett nők a hazai munkaerőpiacon 1890-1918 között

A 20. század első évtizedében tovább növekedett a női kereskedelmi tanfolyamok népszerűsége és a jól képzett hölgyek a korabeli források szerint keresettek voltak a munkaerőpiacon is. „*Gyakran fordul elő, hogy kitűnő tanulók, kik a tanítónői képzőknek egy vagy több évfolyamát sikerrel végezték – a nagy protekció híjával igen bizonytalan pályának hátat fordítva – az ott megkezdett tanulmányaikat abba hagyják és e tanfolyamok egyikébe lépnek be, biztosabb kenyérhez törekcsenek jutni. Míg más lányok nagy része a bizonytalan jövőre való tekintettel járja e tanfolyamokat, segítve szüleiknek azzal ne keljen idegen erőket alkalmazni és később esetleg saját megélhetésüket is biztosítsák.*”¹²⁵⁴

A tanfolyamok magas látogatottságához minden bizonnyal hozzájárult, hogy a világháborús években a kereskedelmi pályákon is éreztette hatását a férfi munkaerőhiány. 1918/19-es tanévben 103 tanfolyamra közel 5000 leány iratkozott be, ám a többségük a háború után elvesztette állását. Bár a tanfolyamokra jelentkező tanulók száma folyamatosan növekedett a századfordulót követő években, ennek ellenére a Nőtisztviselők Országos Egyesülete¹²⁵⁵ úgy vélte, hogy nincs elég nő, aki betölthetné az üres kereskedelmi állásokat. Nőtisztviselők Országos Egyesülete 1896-ban alakult meg Bedy-Schwimmer Rózsika/Róza vezetésével – aki maga is elvégzett egy hat hónapos kereskedelmi tanfolyamot – az irodában dolgozó nők gazdasági és társadalmi érdekeinek védelmében.¹²⁵⁶ Az egyesület elsősorban a tisztviselő nők munkaerő-piaci érdekeit

¹²⁵¹ Nagy B., 1994. 168.

¹²⁵² Bódy Zsombor (2008): A női munka felszabadítása vagy korlátozása. In: Bakó Boglárka – Tóth Eszter Zsófia (szerk.): *Határtalan nők. Kizártak és befogadottak a női társadalomban*. Nyitott Könyvműhely, Budapest. 94.; Molnár Olga (1936): A női munkaerő számának alakulása a fővárosban. Statisztikai Közlemények, 76. kötet, 3. sz. 1-154.

¹²⁵³ Budapesten 1900-ban a tisztviselő nők 60%-a (5017 fő) a polgári és az egyházi közszolgálatban dolgozott, a kereskedelemben 14.8%-uk (1237 fő) és az iparban 16%-uk (1337 fő) helyezkedett el, míg ez az arány jelentősen eltért férfi tisztviselő esetében, akiknek 35%-a közszolgálatban és 46.7%-a a kereskedelem, ipar és hitelügyben dolgozott. 1930-ban a nők továbbra felülreprezentáltak a közalkalmazottak között (42.6%), de az iparban, kereskedelemben, hitelügyben arányuk már meghaladta az 50%-ot. A közszolgálatban 100 férfire 67 nő jutott, míg az iparban 39 és a kereskedelemben 46. A pénz- és hitelügyben volt a leginkább zárt a nők előtt, itt 1930-ban 100 férfira 29 nő jutott. A tanügyben már 1900-ban is több nő dolgozott, mint férfi. Az elemzést lásd részletesebben: Bódy, 2008. 95.

¹²⁵⁴ Hahóthy Sándor (1902. szerk.): Budapest székesfőváros IV. kerületi községi nyilvános polgári leányiskola és vele kapcsolatos női kereskedelmi szaktanfolyam Iskolai Értesítője az 1901/02 tanévről. Pesti Könyvnyomda. Bp. 25.

¹²⁵⁵ Nőtisztviselők Országos Egyesülete: Az alapszabályuk szaktanfolyamok fenntartását, állások közvetítését, művelő, oktató és szórakoztató előadások rendezését, tanácsadást és tájékoztatást, könyvtár fenntartását, üdülőttelep létesítését, munkaképtelenné vált tagok segélyezését, különféle kedvezmények elérését, a vidéki tisztviselő nők szervezését, szaklap kiadását tették az egyesület kötelességévé.

¹²⁵⁶ Kereszty Orsolya (2013): Nők nem formális tanulási lehetőségei a dualizmus kori Magyarországon. In: Karlovitz János Tibor – Torgyik Judit (szerk.): *Vzdelávanie, vskum a metodológia*. International Research Institute, Komárno, 28. illetve Kereszty Orsolya (2005): Bedy-Schwimmer Rózsika, A Nő és a Társadalom szerkesztője. In: Palasik Mária-Sipos Balázs (szerk.): *Házastárs?, vetélytárs?, munkatárs?. A női szerepek változása a 20. századi Magyarországon*. Napvilág Kiadó, Budapest. 187.

képviselte, célja „mindenben egyenjogúvá válni a férfiakkal”,¹²⁵⁷ melynek megvalósítását a nők rendszeres oktatásának megszervezésében látták.

Az egyesület a betöltetlen állások okát abban látta, hogy nők kereskedelmi szakoktatása nem felel meg a kitűzött céloknak, azaz a végzettek ismeretei igen hiányosak, ezért az álláskeresőknél csak egy részét lehet elhelyezni.

16. Női szaktanfolyamot végzettek számára betölthető és betölt állások száma 1901-1912 között¹²⁵⁸

Év	Állásbejelentés száma	Állást keresők száma	Elhelyezkedettek száma
1901	160	162	65
1902	227	228	107
1903	481	247	138
1904	572	348	200
1905	854	410	250
1906	1151	396	311
1907	1133	581	331
1908	1105	604	370
1909	1714	747	422
1910	2473	822	519
1911	3840	831	509
1912	1938	834	435

Hiányos képzés háttérben véleményük szerint az állt, hogy amíg az országban 1913-ban összesen hét (Pécsen, Szegeden, Debrecenben, Pozsonyban, Marosvásárhelyen, Budapesten két iskola) háromosztályú női felső kereskedelmi iskola működött 784 diákkal, addig 37 fiúiskola volt 10 390 tanulóval. A hét leányiskolával szemben aránytalanul nagy volt az egyéves iskolák, azaz a női szaktanfolyamok száma. Budapesten az 1912/13-as tanévben öt felső kereskedelmi fiúiskola (közel 2500 tanuló) mellett egy női felső kereskedelmi iskola volt 219 tanulóval, (ám körülbelül még ugyanennyi leány felvételét kellett elutasítani a hely szűke miatt) és 14 női kereskedelmi szaktanfolyam szerveződött 1130 diákkal.¹²⁵⁹ A nőtisztviselők egyesülete úgy vélte, hogy a polgári iskolából kikerülő lányok többsége (a kereskedelmi tanfolyamok általában polgári iskolákkal kapcsolatosan működtek) csak kényelemszeretetből jelentkezik a tanfolyamokra, így nem csoda, ha azok a lányok, akik kezdettől fogva is keveset várnak a pályától, vagy nem a későbbi elhelyezkedés céljából iratkoznak be, a végén igen silány képzettséggel kerülnek ki a munkaerőpiacra. Mindemellett további súlyos problémának vélték a magántanfolyamok, az úgynevezett zugiskolák működését (az 1910-es években Budapesten közel 50 ilyen jellegű iskola várta a szakismeretet elsajátítani vágyó lányokat). Ilyen jellegű magán tanfolyamokat és iskolákat – melyek elsősorban gépirást és gyorsírást tanítottak mindenfajta hatósági ellenőrzés nélkül – alapítottak például írógép-kereskedők, nyugdíjas hivatalnokok, magántanítók, egyletek, társulatok és magánemberek. Ezekkel a tanfolyamokkal az volt a legnagyobb gond, hogy tanítói nem a pedagógusok köréből kerültek ki, hanem kevés kivétellel olyan fiatal férfiak és nők voltak, akik maguk is éppen csak kikerültek az iskolából. Ráadásul szinte bárki részt vehetett ezeken a tanfolyamokon, mivel semmilyen előképzettségről nem kellett tanúbizonyságot tenniük a jelentkezőknek. A sokszor rendkívül rövid képzési idő (4 hónap vagy csak 6 hét) is arra ösztönözte a

¹²⁵⁷ U.o.

¹²⁵⁸ A táblázat saját szerkesztés az alábbi forrás adatai alapján. Nőtisztviselők Országos Egyesületének állásközvetítési statisztikája. Bp. 1901-1912. 2.

¹²⁵⁹ A női kereskedelmi szakoktatás mai állása Magyarországon. Nőtisztviselők Országos Egyesülete, Budapest. 1913. 3.

szülőket, akiknek fontos lett volna a család szegénysége miatt, hogy gyermekük minél hamarabb kenyérkeresethez jusson, hogy ne ipari, kereskedelmi szakiskolákba vagy tanonciskolába adják a leányukat, hanem ilyen állásközvetítéssel is foglalkozó, azaz a tanfolyam elvégzése után biztos állást ígérő és ezért arányaiban nem kevés összeget elkérő zugiskolákba küldjék. Schwimmer Rózsa, aki ekkor már a Feministák Egyesületének¹²⁶⁰ elnöke, következőképpen fogalmazott a *Nő és a Társadalom* című folyóirat hasábjain: „A baj gyökerét abban találjuk, hogy a gyors- és gépírás mesterségét összetévesztik a kereskedelmi szaktudással. Meg kell állapítanunk és e megállapítást meg kell értetnünk az összes érdekelt tényezőkkel, hogy ezek a kézügyességek csak részletei a kereskedelmi szaktudásnak. Családokat találunk, amelyek gyermekeik munkaerejét mielőbb ki akarják használni. Alighogy gyermekük néhány elemi osztályt elvégzett „pályát választanak” számára, hajlamait, tehetségeit figyelembe nem véve, a pálya feltételeit nem ismerve, vagy abban a hiszemben, hogy e feltételeken túl tehetik magukat. Ettől is „hallották”, attól is, hogy tisztviselőnek nagy fizetése van, érdemes erre a pályára „adni” a gyereket. A fűszeres bolt kasszájára ki van tűzve egy cédula, amely imponáló rondírással hirdeti, hogy gyorsírás-tanító legrövidebb idő alatt előkészít a tisztviselői pályára. A hirdetési oszlopok és táblák, a hírlapok kishirdetési ingyen tankönyvet, vagy egyebet kínálnak azoknak, akik az illető „szakiskolában” tanulnak. Mi sem érthetőbb, minthogy az ilyen szülők elkerülik azokat a tisztességes iskolákat, amelyek megfelelő előképzettségre építik fel a kereskedelmi szakoktatást. Ugyanígy járnak el a hirtelen tönkrement családok, kereset- és vagyonnélküli özvegyasszonyok, akik a szükség pillanatában meggondolás nélkül ifjú gyermekeikre hárítják a családfenntartás terhét vagy idősebb leányaiktól, kiket nem készítettek elő idejében kenyérkereseti munkára, megkínánják, hogy a lehető legrövidebb idő alatt készüljenek valamely pályára.”¹²⁶¹

A szabadkai női kereskedelmi tanfolyam igazgatója Resch Béla is a zugtanfolyamok ellen igyekezett szót emelni, amikor közzé tette felhívását: „Egyesek az 1910. évi 40.988 és az 1911. évi 8625. sz. rendeletet be nem tartva alapítanak tanfolyamokat Szabadkán és üzletszerű működésüket minden állami ellenőrzés nélkül gyakorolják, ráadásul végbizonyítványokat is bocsátanak ki, holott képesítve erre nincsenek. Mindezt Goldberger Mihály és Fáber Riza olcsó pénzért, rövid idő alatt végzi, tekintet nélkül a jelentkezők előképzettségére.”¹²⁶²

Az ilyen zugiskolák megtévesztő magatartására a fővárosi polgári leányiskolák is évről-évre felhívták a szülők figyelmét az iskolai értesítők végén: „Óva intünk mindenkit, ne üljön fel azoknak a hangzatos reklámoknak, amelyeknek végcélja nem más, mint üzleti érdeket szolgáló fizettetés. Ne iratkozzon be olyan tanfolyamra, ahol az előtanulmányokat nem veszik figyelembe.”¹²⁶³ Hasonló kritika jelent meg 1917-ben a Pesti Hírlapban is: „...vázat kell emelni azon magániskolák ellen, amelyek pályára eresztenek olyan címzetes gyorsírónőket akik, csak gyorsírást tanultak tulajdonképpen sztenográfáról, vitairásról fogalmuk sincsen. A szakiskolák üzleti vállalatok, még pedig jól jövedelmező üzletek, hiszen hogyan fordíthatnának ezek az iskolák olyan óriási összeget csak reklám céljára, ha nem jól fizetnek a növendékek?”¹²⁶⁴ Mindennek szerepe volt abban, hogy néhány év alatt csupán csak az alsóbbrendű

¹²⁶⁰ Feministák Egyesületének alapítója és vezetője Schwimmer Rózsa és Glücklich Vilma, az egyesület a Nőtisztviselők Országos Egyesületéből vált ki, ám a szoros együttműködés mindvégig megmaradt, habár a Feministák Egyesületének elsődleges célja a nők választójogának a kivívása, azonban hangsúlyos szerepet kapott a nők közép- és felsőfokú képzésének kiterjesztésért indított harc és a női munka elősegítése. Kereszty Orsolya (2013): *Nő és a Társadalom* folyóirat hétéves működése és sajtótörténeti jelentősége. In: Kereszty Orsolya – Fehér Katalin (szerk.): *Terra Incognita. Andragógiatörténeti Tanulmányok*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 32.

¹²⁶¹ Schwimmer Rózsa (1908): *Kereskedelmi Magántanítás. Nő és a Társadalom*, 1908. április 1. II. évf. 4. sz. 58-59.

¹²⁶² Resch Béla szabadkai tanfolyam igazgatójának felhívása. MNL OL VKM K503 – 1916. – 16. cs. – 28. t. – 17 060. a. – 32 545. ikt.

¹²⁶³ Hahóthy Sándor (1907. szerk.): Budapest székesfőváros IV. kerületi községi nyilvános polgári leányiskola és vele kapcsolatos női kereskedelmi szaktanfolyam Iskolai Értesítője az 1906/07 tanévről. Pesti Könyvnyomda. Bp. 56.

¹²⁶⁴ Gyorsíró és gépíróiskolák. *Pesti Hírlap*, 1917. július 1. sz. 5.

munkákra alkalmas hivatalnoknőkből túlképzés lett, míg az ipari és kereskedelmi pályák elnéptelenedtek. Itt azonban meg kell említeni, hogy az árusítással foglalkozó nők számára sem zug, sem pedig nyilvános szakiskola nem szerveződött ebben az időben, sőt a tanonckodás is ismeretlen fogalom volt még a női kereskedelmi alkalmazottak számára. Mindezek alapján jól látszik, hogy komoly hiányosságok mutatkoztak még a századforduló utáni években is a női szakképzés terén.

A kereskedelmi pályán elhelyezkedni szándékozó nők hiányosságai a következő területeken jelentkeztek:

„Az állásközvetítő iroda vezetőjénél álláskeresőnek jelentkezik egy fiatal nőtisztviselő. Végzett kereskedelmi iskolát, tud könyvelni, stenografálni, gépen írni. Németből is „kitűnője” volt a negyedik polgáriban, de azért kijelenti, hogy német levelezésre nem vállalkozom. Azonban minden munkáltató cég megkívánja a német nyelv tudását. Az álláskereső kijelenti, hogy mindent ért németül, csak éppen helyesen írni nem tud, de azt is megtanul majd, ha állásban lesz. Van más eset is. Olyan, amikor az álláskereső kijelenti, hogy tud németül. Rövidesen állásba is jut, de már a legelső napokban kitűnik, hogy mégsem tud németül, vagy legalább is nem tud eleget ahhoz, hogy rá lehessen bízni egy levél megírását. Ha véletlenül nagyon türelmes és nagyon jóindulatú főnökre akad, talán megmaradhat állásában és idővel tanulhat is valamit, az ilyen tanulások azonban a főnöki türelemmel és jóindulattal egyetemben rendesen nagyon drágák, mert jó pár évi előmenetelbe kerülnek. A legtöbb főnök azonban nem bíbelődik – de nem is bíbelődhetik – nyelvtanítással és rövidesen végez azzal a tisztviselővel, aki megtévesztette, amidőn olyan ígéretet tett, amelyet nem tud betartani. Az álláskereső előről kezdi az egész kálváriát, amíg meg nem ragad véletlenül egy örökös gyakornoki állásban, vagy – ami gyakoribb eset – rá nem jön keserves tapasztalatok árán, hogy mégis csak el kell sajátítani ezt a gyűlölt nyelvet, ha még oly nehezére esik is. Akad olyan is, aki nem mer a nyelvtanulásba belefogni, hanem inkább pályát cserél, de csak néhány elfecsérelt esztendő és sok szomorú tapasztalat árán.”¹²⁶⁵

A fenti idézetből is kitűnik, hogy a kereskedelmi tanfolyamot végzett nők legnagyobb hiányossága a német nyelv gyenge ismertetében nyilvánult meg. Mivel a kellő szintű német nyelvtudás elengedhetetlen volt az irodai elhelyezkedéshez, így nem csoda, hogy az üres állásokhoz képest csak igen keveset sikerült betölteni a munkaadók által támasztott feltételnek megfelelő nőkkel. Az elhelyezkedni kívánó nők hiányosságai mellett meg kell említeni, hogy a munkaadók sem könnyítették meg a dolgozni vágyó nők helyzetét. A férfiakkal szembeni hátrányos megkülönböztetés leginkább a rendkívül alacsony fizetésben mutatkozott meg.

Egy állásra jelentkező tapasztalatai 1907-ben: *„szintén felelősségteljes állásról van szó, hol egyszersmind kettős könyvvitel alapján új könyvek berendezését kell átvenni. Fizetésképen 50 koronával kevesebbet ajánlottak, mint amennyit – amint bizonyítványomból is láthatták – előzőleg kaptam. Ellenvetésemre, hogy igényeimet ennyire nem fokozhatom le, a főnök, ki ismételtelen erősítette, milyen szívesen alkalmazna, azt válaszolta: „Hiszen kegyed szüleinél lakik!” Ha tehát a szülők szerencsére még élnek, az ember 30 éves, sőt idősebb korában is még mindig a hozzátartozók jóságára legyen utalva. Arra a kijelentésemre is, hogy a nagy távolság miatt útiköltségre még külön kiadásaim is volnának, azt válaszolták, hogy hiszen gyalog is megjárhatom az utat. Tehát 2 órás déli szünet alatt, pl. télen, hóban, esőben kétszer megjárjak egy legalább 3/4 órai utat!”*

A jelentkező másik esete: *„Egy hirdetés útján, mely úgy nagyjában egészen csábítóan hangzott és meglévény győződve, hogy a felsorolt követelményeknek megfelelek – elmentem egy gyárba, hová előzetes írásbeli ajánlatom alapján személyes bemutatkozásra hívtak meg. A gyár a városnak meglehetősen félreeső részében fekszik. A cég nemcsak kereskedelmileg képzett, hanem önállóan intézkedő női munkaerőt is kívánt. A tárgyalás megkezdődik, mint rendesen, rövid ideig tart. Bizonyítványaimat átfutják, úgy mellékesen megjegyzi, hogy főleg a kettős könyvvitelről volna szó és nálunk ennyi és ennyi kezdő fizetéssel kell beérnie (ez esetben az összeg elfogadható volt) a*

¹²⁶⁵ Grossmann Janka (1909): Nőtisztviselők és a német nyelv. *Nő és a Társadalom*, 1909. május 1. II. évf. 4. sz. 57-58.

munkaidő este 8-ig tart, de többnyire 8.45 lesz belőle. Még ezt a meghosszabbított munkaidőt is elfogadtam volna, ha a gyár nem fekszik a város legkétesebb hírű részében. És most jön a minden mértéket meghaladó vakmerőség: Engem egyáltalán nem kérdeznek, elfogadom-e ezeket a feltételeket, mert hiszen csak természetes, hogy a munkakeresőnek mindenbe bele kell egyeznie. E szavakkal: „Holnap majd értesítjük”, elbocsátanak. Az értesítés soha nem érkezett meg.”¹²⁶⁶

A Nőtisztviselők Országos Egyesületének egyik legfőbb célja az volt, hogy a zugiskolákat és az egyéves kereskedelmi tanfolyamokat megszüntessék, illetve hogy az állam a férfi- és nő tisztviselők számára azonos szakiskolai képzést biztosítson. Az egyesület tagjai úgy vélték, hogy a lányok számára is három vagy négy évensé kéne tenni a kereskedelmi szakiskolákat. A kereskedelmi pályákon is a 17-18 éves korhatárt kellene bevezetni, hasonlóan, mint a posta- és telefonszolgálatban, ám mivel az állam nehezen tudna a vállalkozók döntéseibe beavatkozni aszerint, hogy hány éves leányt vagy fiút alkalmaznak, így a legjobb megoldást az adott iskolatípus kötelező időtartamának kitolásában látták, azaz a már említett szakiskolai képzés három évfolyamosra való átalakítását javasolták.¹²⁶⁷ Ennek, a tovább már nem halogatható szükségességét, azzal indokolták, hogy a Ferenc József Betegsegélyező Pénztár által évi rendszerességgel készített statisztikák azt mutatták, hogy az alkalmazottaknak a fele tüdőbetegségben betegszik meg munkája során. A pénztár orvosai ennek okát abban látták, hogy a tisztviselők, illetve az alkalmazottak nagy része túl fiatalon kerül a hivatalba és nem bírják még a fizikailag megterhelő irodai munkát. A Nőtisztviselők Országos Egyesületének az egységes oktatásra irányuló törekvéseit a Magántisztviselők Országos Szövetsége is támogatta és 1907-ben egy közös beadvánnyal fordultak a VKM felé, melyben engedélyt kértek egy női felső kereskedelmi iskola megnyitására, de kérésüket elutasították. Egy évvel később a kereskedelmi és iparoktatási tanács 1908-as ülésén elfogadták Mártonffy Mártonnak azt a javaslatát, hogy továbbra is egyéves tanfolyamok szolgálják a nők kereskedelmi képesítését, de egyszersmind lehetővé tették, hogy a felső kereskedelmi iskolák magántanulóként felvegyenek lányokat is. Emellett a tanács kimondta, hogy a Nőtisztviselők Országos Egyesületének kívánságát nem tartják keresztülvihetőnek, azaz nem javasolják a lányok felvételét a már fennálló fiúiskolákba. Ám a tanács elfogadott egy határozatot melynek értelmében, mindazok a testületek, amelyek anyagi és erkölcsi biztosítékot tudnak nyújtani egy női kereskedelmi iskola megnyitásához, azok iskolaalapítási engedélyt kaphatnak, azzal a kitételrel, hogy csak polgári, felső leányiskola vagy gimnázium negyedik osztályát végzett lányokat vehetnek fel.

Az elkövetkező évben a nő tisztviselők egyesülete körkérdést intézet – a lányok számára a fiúkéhoz hasonló középfokú kereskedelmi iskola szükségességét firtatva – az Ország Kereskedelmi és Iparkamaráihoz.¹²⁶⁸ Sőt 1909. június 24-én tiltakozó gyűlést szervezett Pesten a lányok kereskedelmi tanfolyamai ellen és a „teljes,” rendszeres kereskedelmi leányiskola mellett. A gyűlés határozatát – azaz a három évfolyamos kereskedelmi leányiskolák létrehozását – a Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Egyesülete is támogatta elviekben, ugyanis a gyakorlatban pont ellentétesen cselekedett azzal, hogy előképzettséghez nem kötött női szakiskolát nyitott. Erről a Nőtisztviselők Országos Egyesülete a *Nő és a Társadalom* című folyóiratban a következőképpen vélekedett: „S minthogy a következetességet az emberi nemben a férfiak képviselik, semmiképpen sem csodálkozunk, azon hogy az elvi határozatot az avval homlokegyenest ellenkező tett követte, a Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Egyesülete ugyanis kereskedelmi szakiskolát nyitott férfiak és nők részére, amely mellett a legszemérmetlenebb zugiskolák is elpirulhatnak. Kereskedelmi szakoktatásunk ez a díszes hajtása ugyanis a hallgatók felvételét előképzettséghez nem köti és

¹²⁶⁶ Az álláskeresés örömei. *Nő és a Társadalom*, 1907. szeptember 1. I. évf. 9. sz. 154.

¹²⁶⁷ A női kereskedelmi szakoktatás mai állása Magyarországon. Nőtisztviselők Országos Egyesülete, Budapest. 1913. 4-5.

¹²⁶⁸ U.o. 6.

mégis három vagy öt hónap alatt kereskedelmi csodagyerekeket nevel. Gratulálunk fővárosunk közoktatásügyi szakosztályának, amely tanfolyamainak fenntartásával ilyen kvalifikálhatatlan vállalkozásoknak ad jó példát és bátorítást. A magánalkalmazottak testületeinek pedig gratulálunk ahhoz, hogy széthúzásukkal, semmit- vagy rosszultevéseikkel ilyen lehetőségeknek nyitottak utat. Mert téved, aki azt hiszi, hogy a K. A. O. E. kisdud játéka csak a nőtisztviselők helyzetén ront!”¹²⁶⁹

A kereskedelmi kamarák mellett, hogy egyetértettek a felső kereskedelmi leányiskolák szükségességével, konkrét lépéseket is tettek. Ugyanis 1909-ben a pozsonyi Kereskedelmi és Iparkamara és a debreceni Kereskedelmi Testület egyaránt hároméves felső kereskedelmi iskolát nyitott. Ezt követően 1910-ben Marosvásárhelyen, 1911-ben Budapesten és Kolozsváron, 1912-ben Pécsen és Szegeden, 1914-ben szintén Budapesten és Nagyváradon, 1915-ben Győrben, 1917-ben Temesváron, majd 1918-ban Veszprémben is megnyitotta kapuit az első női felső kereskedelmi iskola.

A kereskedelmi szaktanfolyamok működését illetően 1918-ban a VKM új szervezeti szabályzatot fogadott el. A szabályzat kimondta, hogy szigorúan tilos tanfolyamot, iskolát és hasonló az emberek megtévesztésére alkalmas címeken más intézményeket nyitni és fenntartani. Kereskedelmi tárgyakat csak engedélyezett és állandó felügyelet alatt álló tanfolyamokon lehet tanítani. A bizonyítványon pedig a miniszteri engedély számának is rajta kell lenni. Olyan helyeken lehetett tanfolyamot szervezni, ahol felső kereskedelmi iskola is működött, illetve ha a tanfolyam fenntartója nem egy felső kereskedelmi iskola, akkor annak felszerelésének használatához külön engedélyt kellett kérni. A tanfolyamokra a 15. életévet betöltött hat elemit, két polgárit, vagy középiskolát, illetve három tanonciskolai osztályt elvégzett tanulók jelentkezhetnek, kivétel a polgári vagy középiskola négy osztályát sikeresen befejezett diákok, ugyanis ők 15 éves kor előtt is felvehetők voltak.¹²⁷⁰ Az új szervezeti szabályzat ellenére a kereskedelmi oktatásügy szereplői a tanfolyamok megszüntetése mellett foglaltak állást. „A tanfolyam léte a maga idejében jó volt, de mára elavult, csak úgy kéne meghagyni, hogy a szegény gyerekek is bejuthassanak, tandíjmentességet kéne adni, de gond, hogy akkor a fiúknál is kéne ilyen engedmény.”¹²⁷¹

Amint fent említettük az 1918/19-es tanévben még a 103 kereskedelmi tanfolyamra közel 5000 leány iratkozott be, azonban az elhelyezkedők többsége 1920-ra elvesztette munkáját, Vincze Frigyes megfogalmazása szerint a nőket „százzámra bocsátották el.”¹²⁷² Az újabb 1920-as női kereskedelmi szaktanfolyamok működését szabályzó rendelet, a két évfolyamos képzéssel párhuzamosan eddig továbbra is működő egyéves képzéseket is ellenőrzése alá vonta. Az Országos Ipari és Kereskedelmi Oktatási Tanács 1930-ban újfent átdolgozta a tanfolyamok szervezetét és tantervét. Megtiltották, hogy mágnások és magániskolák indítsanak kereskedelmi tanfolyamot, melyet csak is a felső kereskedelmi iskolák főigazgatója útján a vallás- és közoktatásügyi miniszter engedélyezhetett. A tanfolyamok felett közvetlen felügyeletet a felső kereskedelmi iskolák királyi főigazgatója látta el, míg a kereskedelemügyi miniszter a saját biztosával ellenőriztethette, de intézkedő joga nem volt. A képesített tanárok mellett előírták, hogy a tanfolyam igazgatója a helyi kereskedelmi iskola igazgatója lehet (kivételes esetben egy tapasztalt felső kereskedelmi tanár), míg osztályfőnök csak is női tanerő lehet.¹²⁷³

¹²⁶⁹ Csak következetesen! *Nő és a Társadalom*, 1910. július 1. IV. évf. 7. sz. 115.

¹²⁷⁰ A kereskedelmi szaktanfolyamok szervezeti szabályzata. MNL OL VKM K503 – 1918 – 16. cs. – 28. t. – 14 297. a. – 135 731. ikt.

¹²⁷¹ Sebők Jenő (1917): Néhány megjegyzés a női kereskedelmi szakoktatásról. *Kereskedelmi Szakképzés*, 8. sz. 201.

¹²⁷² Schack – Vincze, 1930. 381.

¹²⁷³ Schack – Vincze, 1930. 383-387.

A nők kereskedelmi iskolai végzettséggel való elhelyezkedésének lehetőségei

Magyarországon 1890 és 1910 között a kereskedelemmel foglalkozók száma (162 968-ról 253 263 főre emelkedett) 55%-kal nőtt. A hagyományos, „mindennel” foglalkozó vegyeskereskedők száma csökkent, s helyettük a szakosodott kereskedőké emelkedett meg jelentősen. A gyorsan fejlődő modern kereskedelmi élet egyre több szaktudást igényelt (könyvelési eljárások, üzleti képzettség), mellyel a hagyományos vegyeskereskedők nehezen tudtak lépést tartani (szakosodott kereskedők aránya 1890-ben 59%, 1910-ben 65%).¹²⁷⁴ Az 1890-es években egyre inkább megjelent az igény a kereskedelmi szektorban is az olcsóbb női munkaerő iránt. Ám számuk lassan emelkedett, a kereskedelmi szaktanfolyamot végzett lányok 30-40% a családi üzletben kezdett dolgozni, míg átlagosan 20%-uk az iskola után otthon maradt. Az 1909-től kapuikat megnyitó női felső kereskedelmi iskolák esetében a dualizmus időszakára vonatkozóan nem áll rendelkezésünkre névsoros adatsor arra nézve, hogy az iskola elvégzése után milyen szakmában sikerült elhelyezkedni a növendékeknek. A női felső kereskedelmi iskolák – melyeket eleinte szinte kizárólag kereskedelmi társulatok működtettek – rendkívül nagy gondot fordítottak arra, hogy segítség diákjaik elhelyezkedését. Bár a korszakban egyre több volt a különböző kereskedelmi, gépirói tanfolyamot végzett állást kereső nő, ám a cégek elvárásainak megfelelő képzettséggel rendelkezők száma igen csekély, így nem jelentett nagy nehézséget az iskoláknak, hogy közvetítők segítségével elhelyezzék tanítványaikat. Itt azonban feltétlenül meg kell jegyezni, hogy nagy volt a női iskolákban is a lemorzsolódás (40%), az első osztályba beiratkozó lányok töredéke fejezte be a harmadik osztályt, így arról nem beszélhetünk, hogy jól képzett lányok „tömegei” kerültek volna ki 1910-18 között a munkaerőpiacra. A magas lemorzsolódás – ami fiúiskolákra is jellemző – oka egyrészt hasonló volt a fiúkéhoz, azaz a szülők az első vagy a második év végén leányaikat üzletbe küldték dolgozni, másrészt az iskolák rendkívül magas tandíjában keresendő, amit sok család nem tudott három évig fizetni. A magas tandíj, ami szinte minden iskolára jellemző, abból adódott, hogy az állam eleinte nem adott támogatást a fenntartóknak, így a tandíjból kellett fenntartani az iskolát és fizetni a tanerőt.

Ráadásul például a Katolikus Tisztviselőnők és Női Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Szövetségének az Angolkisasszonyok Budapesti Intézetével Kapcsolatos Női Felső Kereskedelmi Iskolájában a tandíjon felül – ami évi 240 korona volt 1920-ig (összesen a beíratási és egyéb díjakkal együtt 285 korona) – a vidéki tanulók szüleinek egyrészt az internátusi ellátásért évi 1060 koronát kellett fizetni és ebben az összegben nem volt benne a zongora (200-300 korona), táncóra díja (25 K) és az egyéb mellékes kiadásokra (tankönyv, írószer, cipőjavítás, kirándulás, toilette tárgyak, orvosság, ásványvíz) kért évi 200 korona, másrészt az internátusba kötelezően bekért felszerelést (ágynemű, ruházat és egyebek) is biztosítani kellett a lányoknak. Amennyiben az internátus mellett az egyéb említett szolgáltatásokat is igénybe kívánta venni a szülő leánya számára akkor évi 1790 koronát kellett három (szeptember, december, március) részletben befizetnie.¹²⁷⁵ A tandíj összege 1935 és 1940 között évi 128, 1941-től 160, majd 1943-ban 200 pengő volt. Az intézett gondoskodott a lányok által kötelezően viselendő egyenruháról – mely két sötétkék ruhát, egy fehér ruhát, két nyári blúzt, két fekete kötényt, egy szalmakalapot és egy sötétkék téli kalapot foglalt magában – melynek szükségességét és szigorú ellenőrzését az iskolai rendtartása a következőképpen indokolta: „*A felső kereskedelmi iskola egy komoly munkaiskola ahol a rövid kivágott-ruhás divathóbortnak nincs helye. Éppen ezért kibodorított hajjal, ékszerekkel megjelenni tilos. Rövid hajjal felvettek, hajukat tovább nem nyírathatják, hanem simára fésülve megnövesztik. (...) Kívánatos viselet a munkaköpeny, a sötétkék harisnya nem kivágott cipővel.*”¹²⁷⁶ Az internátusban lakó diákok szigorú rend szerint minden második vasárnap találkozhattak a rokonaikkal – de csak azokkal, akiket a szülők előre a tanév

¹²⁷⁴ Kaposi, 2002. 246-247.

¹²⁷⁵ Bakács, 1915. 41.

¹²⁷⁶ Kontor, 1938. 32.

kezdetén bejelentettek – délután 16 és 17h között, illetve karácsonykor és húsvétkor látogathattak haza addig is hetente egy-egy levelet írhattak családjuknak.

A magas tandíjnak a következménye az is, hogy valójában csak a tehetősebb családok engedhették meg maguknak, hogy leányaikat női felső kereskedelmi iskolába küldjék. Így pont annak – gyermekeit hozománnyal kiháziasítani nem tudó – társadalmi rétegnek a leányai nem jutottak be abba az iskolatípusba, amelyikbe szánták. Az előzmények fényében már az sem meglepő, hogy sok lány nem feltétlenül a későbbi munkavállalás céljából iratkozott be a női kereskedelmi iskolákba. Bár a kereskedelmi iskolát végzettek valamivel könnyebben tudtak elhelyezkedni, mint azok, akik csak tanfolyami végzettséggel rendelkeztek, ám így sem lehettek biztosak abban, hogy hosszútávon alkalmazást nyerhetnek, azaz szükség esetén hosszabb távon tudják biztosítani megélhetésüket.

A kereskedelmit végzett leány tanulók pályaválasztására vonatkozóan csak három iskola (budapesti II. kerület, szegedi és nagyváradai női felső kereskedelmi iskola) esetében van némi információnk.

17. táblázat. Női felső kereskedelmi iskolák tanulóinak pályaválasztása 1914-1917 között (%)

Foglalkozás	Budapest II. ker. (66 fő)	Szeged (63 fő)	Nagyvárad (34 fő)	Három iskolában együtt (163 fő)
Pénzügyintézet, biztosító	58.79	28.03	27.36	38.06
Kereskedelem (üzlet)	-	26.23	33.04	19.76
Posta, vasút	3.46	-	-	1.15
Ipari vállalat	2.50	12.32	12.15	8.99
Közhivatalnok, számvitel	4.22	17.63	11.70	11.18
Tovább tanul	17.58	12.82	15.74	15.38
Nem dolgozik	13.45	2.97	-	5.48
Összesen	100	100	100	100

Forrás: Az iskolák értesítőjének megfelelő kötetei¹²⁷⁷

Az 1911-ben induló fővárosi IX. kerületi iskola értesítőiben mindössze azt jegyezték fel, hogy a korszakban minden dolgozni kívánó lánynak sikerült munkát találni. Az 1916-ban induló fővárosi II. kerületi iskolában az 1916/17-es tanévben érettségiző tanulók (26 fő) 72%-a pénzügyintézetknél, biztosítóknál, 8%-a számviteli közhivatalnokként dolgozott, 8% kereskedelmi főiskolára, 4%-a egyetemre ment, míg 8%-a nem dolgozott. 1917/18-as tanévben végzettek (40 fő) 45%-a pénzügyintézetnél, biztosítónál, 5% ipari vállalatnál, 7% postánál, vasútnál helyezkedett el, 23% tovább tanult (egy fő kereskedelmi főiskolán, négy egyetemen, egy tanári pályára készült, 3 iparművészeti tanulmányokat folytatott) a maradék 20% nem dolgozott.¹²⁷⁸

A nagyváradai női felső kereskedelmi iskolában az 1916/17-es tanévben érettségizett 34 tanuló 30%-a pénzügyintézetnél, biztosítónál, 30%-a kereskedelemben (üzletben), 12%-a az iparban (gyárban), 12%-a közszolgálatban talált állást, míg 16%-a tovább tanult (egy lány tanári pályára lépett, egy fő közigazgatási tanfolyamra ment, hárman egyetemre).¹²⁷⁹

A szegedi iskolában elsőként 1916-os esztendőben érettségiző 35 lány tanulónak 31%-a kereskedelemben, 20%-a pénzügyintézetnél, biztosítónál, 14%-a közhivataloknál, 11%-

¹²⁷⁷ A táblázat az alábbi források adatai alapján saját szerkesztés.

¹²⁷⁸ Székesfehérváros II. Kerületi Női Felső Kereskedelmi Iskola Értesítője az 1917/18-as tanévről. Bp. 1918. 3.

¹²⁷⁹ Nagyváradai Kereskedelmi Csarnok Kereskedelmi Szakiskola jelentése az 1916/17-es iskolai évről. Laszky Ármin Nyomda. Nagyvárad. 1917. 75.

a az iparban helyezkedett el, 12% tovább tanult, 12%-ról nem tudjuk milyen pályát választott.¹²⁸⁰ Mindezen adatok alapján megállapíthatjuk, hogy a lányok többsége a kereskedelemben (üzletekben), illetve pénzügyintézeteknél, biztosítóknál kapott állást. Mindemellett a 10-20%-os továbbtanulási arány nem is olyan meglepő, ha arra gondolunk, hogy a kereskedelmibe járó lányok szüleinek a fiúkénál magasabb aránya volt értelmiségi és a már említett korábbi kutatások (Biró Zsuzsanna Hanna) alapján tudvalevő, hogy a diplomás értelmiségi szülők leányainak volt a legnagyobb esélyük arra, hogy az eleménél magasabb közép vagy akár felsőfokú végzettséget szerezzenek (például bölcsészdiplomát).

Már a dualizmus időszakában is láthattuk, hogy a lányok egy része az iskola után felsőfokon is folytatta tanulmányait, ám arányuk a két háború között csökkent. Itt azonban azt meg kell jegyeznünk, hogy a továbbtanulást választók aránya a kereskedelmi végzetek körében jóval alacsonyabb volt, mint gimnáziumi érettségit szerettek között. Ugyanis amíg 1926-ben a gimnazista lányok 60%-a, addig a kereskedelmit végzetek 13%-a tervezte tanulmányait folytatását, ráadásul arányuk a 1930-as évek végére csökkent (1938-ban gimnazisták 58%-a, kereskedelmi érettségivel rendelkező lányoknak csak 8%-a kívánt továbbtanulni, az érettségiző lányok országos aránya messze elmaradt a fiúkéétól: 1926-ban 11.3%, 1938-ban 19.3%).¹²⁸¹ A felső kereskedelmi iskolában érettségizett fiúk és lányok továbbtanulási stratégiájában nem volt olyan jelentős különbség, mint a gimnazisták között, mindkét nem döntő többsége a közgazdaságtudományi karra jelentkezett (vagy egyéb főiskolára), míg ez a gimnazisták esetében nem mondható el, mivel a lányok továbbtanulása még mindig korlátozott volt (tudvalevő, hogy a lányok a bölcsész- és orvostudományi kart, valamint a gyógyszerészeti tanfolyamot preferálták). Szintén különbségként említendő, hogy amíg a továbbtanulni nem kívánó gimnáziumi érettségit szerzett lányok jelentős része otthon maradt, addig a kereskedelmi érettségivel rendelkezők többsége munkába állt és sokkal nagyobb valószínűséggel lépett kereső pályára mint a gimnazista (az otthon maradók aránya 1938-ban a gimnazisták és a kereskedelmit végzett lányok esetében is 18% volt)¹²⁸². A női felső kereskedelmi iskolai végzettséggel a lányok pénzügyintézeteknél, ipari és kereskedelmi vállalatoknál, kisebb városokban, falvakban takarékpénztáraknál, adóhivataloknál, szövetkezeteknél, jegyzőségeknél helyezkedhettek el, ha a gyors- és gépírásban is kellően felkészültek voltak, akkor állami és egyéb közhivatalokban nyerhettek állást.

Egyúttal az is megállapítható, hogy mindkét iskolatípus végzett leányainak körében emelkedett a munkába állók aránya a korszakban: 1926-ban felső kereskedelmit végzett lányok 54%-a, 1938-ban már 65%-a szeretett volna dolgozni, míg a középiskolásoknak (elsősorban gimnazistáknak) 1926-ban 10%-a, még 1938-ban 17%-a.¹²⁸³

A két háború között kereskedelmit végzett lányok pályaválasztásáról az általunk vizsgált 1920-as évek statisztikai nemenkénti bontásban nem térnek ki, így csak az intézmények egyenkénti vizsgálatával tudnánk erről képet kapni, azonban jelen kutatás során erre nem vállalkoztunk, hanem csak a fővárosi női felső kereskedelmi iskolák tanulóinak tervezett pályaválasztását vizsgáltuk.

Vincze Frigyes révén az 1932/33-as tanévre vonatkozóan van némi információnk a vidéki lányok pályaválasztásáról. A soproni Isteni Megváltó Leányai rend által alapított és fenntartott női felső kereskedelmi iskola végzett (14 fő) növendékeinek 57%-a tisztviselői pályára készült, 21%-uk továbbtanult, illetve további 21% pedig otthon maradt. A szombathelyi állami női felső kereskedelmi iskola tanulói közül négyen (50%)

¹²⁸⁰ Donavell János (1916. szerk.): Szeged Szabad Királyi Város Felső Kereskedelmi Iskolája és Női Felső Kereskedelmi iskolájának értesítője az 1915/16-os iskolai évről. Dugonics Nyomda. Szeged. 82.

¹²⁸¹ Papp, 2006. 735-736.

¹²⁸² U.o. 737.

¹²⁸³ U.o.

magántisztviselői állást nyertek, ketten (25%) továbbtanultak, illetve két fő (25%) otthon maradt. A pécsi iskola 10 tanulója közül ketten közhivatalban, négyen magánvállalatnál helyezkedtek el, míg a bajai állami iskola leányainak 31%-a iparos pályát választott, mely nyilván a térség fejlett iparával volt összefüggésben, mivel a szülőknek csak csekély része volt iparos, a többség 35% köztisztviselő, értelmiségi és közhivatali altiszt gyermeke. A szegedi községi női felső kereskedelmi iskola leányainak 40%-a magántisztviselői pályára lépett, 13%-a közhivatalban kapott állást, illetve 16%-a továbbtanult és 31%-a otthon maradt. A debreceni női iskola végzett növendékeinek is igen magas 50%-a tisztviselőként kívánt elhelyezkedni, 12%-a tanulmányainak folytatása mellett döntött, míg a többiek háztartást vezették otthon. Az angolkisasszonyok által fenntartott nyíregyházi iskola leányainak 36%-a hivatalnoki pályát választotta, 16%-a továbbtanult, 24%-a az otthon és a hivatal között ingadozott, míg a további 24% végleg otthon kívánt maradni.¹²⁸⁴

A fővárosi női iskolák értesítői a lányok pályaválasztását illetően elsősorban az 1930-as és 40-es évekre vonatkozóan szolgálnak némi információval.

18. táblázat. Katolikus Tisztviselőnők és a Női Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Szövetségének az Angolkisasszonyok budapesti intézetével kapcsolatos női felső kereskedelmi iskolája

Tanév	1933/34	1934/35	1938/39	1939/40	1940/41	1941/42	1942/43	1943/44
Foglalkozás, iskola utáni tevékenység	21 fő/%	9 fő/%	37 fő/%	38 fő/%	41 fő/%	35 fő/%	35 fő/%	58 fő/%
Kereskedelmi alkalmazott	-	-	-	-	36.58	-	-	-
Kereskedelmi tisztviselő	-	-	-	-	-	-	11.43	44.84
Ipari tisztviselő	-	-	-	-	-	-	14.29	8.62
Banktisztviselő	-	-	-	-	34.15	-	45.71	-
Magántisztviselő	33.34	77.78	72.97	57.89		82.86	-	-
Közhivatalnok	9.52	-	-	-	14.63	14.29	2.86	13.79
Vasút, posta	-	-	8.11	5.26	-	-	-	-
Védőnő	-	-	-	-	2.44	-	-	-
Tovább tanul	4.76	22.22	-	13.16	4.88	8.57	17.14	10.34
Háztartásbeli	52.38	-	18.92	23.69	7.32	-	8.57	10.34
Egyéb	-	-	-	-	-	-	-	12.07
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100

Forrás: Iskola évente kiadott értesítői¹²⁸⁵

A katolikus nőtisztviselők és kereskedelmi alkalmazottak által fenntartott kereskedelmi iskola végzett leányainak többsége tisztviselő, elsősorban magán (40.5%) és banktisztviselőként (10%) kívánt elhelyezkedni, átlag 9-10% továbbtanult, míg 15% otthon maradt.

¹²⁸⁴ Az 1932/33-as tanévre vonatkozóan jelzett női felső kereskedelmi iskolák tanulóinak pályaválasztási megoszlás forrása: Vincze, 1935. 327.; 328.; 332.; 334.; 335.; 338.

¹²⁸⁵ A táblázat az alábbi források adatai alapján saját szerkesztés.

19. táblázat. II. kerületi Árpádházi Boldog Margit Női Felső Kereskedelmi Iskola

Tanév	1930/31	1931/32	1934/35	1935/36
Foglalkozás, iskola utáni tevékenység/Fő	71 fő/%	90 fő/%	49 fő/%	25 fő/%
Kereskedelmi pálya	64.97	37.78	2.04	-
Postai hivatal	1.41	1.11	-	-
Művész, író	-	-	2.04	-
Közhivatalnok	-	-	73.47	68.00
Tovább tanul (közgazdasági egyetem, keresk. isk. tanár)	5.63	6.67	2.04	28.00
Polgári iskola tanár	1.41	1.11	-	-
Zongoratanítás	2.82	3.33	-	-
Háztartásbeli	23.76	50.00	16.33	-
Egyéb	-	-	4.08	4.00
Összesen	100	100	100	100

Forrás: Iskola évente kiadott értesítői¹²⁸⁶

A II. kerületi női felső kereskedelmi iskola leányainak többsége az 1930-as évek elején még kereskedelmi pályára készült (ebbe beleértendő a kereskedelmi tisztviselő is arányukat külön nem tüntették fel), majd 1930-as évek közepétől már 38%-uk közhivatalokban szeretett volna elhelyezkedni, illetve látványosan csökkent az otthon maradni szándékozók aránya.

20. táblázat. I. kerületi községi Szent Gellért Női Kereskedelmi Középiskola

Tanév	1939/40	1940/41	1941/42	1942/43
Foglalkozás, iskola utáni tevékenység	57 fő/%	58 fő/%	56 fő/%	82 fő/%
Kereskedelmi pálya	66.67	21.05	55.36	78.05
Közhivatalnok	7.02	68.42	12.50	6.10
Tovább tanul (közgazdasági egyetem, keresk. isk. tanár)	-	10.53	-	2.44
Háztartásbeli	8.77	-	14.29	3.66
Egyéb	17.54	-	17.85	9.75
Összesen	100	100	100	100

Forrás: Iskola évente kiadott értesítői¹²⁸⁷

Az első kerületi iskola pályaválasztási megoszlása eltért az előbbi két iskolától, mivel itt az 1940-es években a végzettek többsége – legalábbis óhaja szerint – kereskedelmi (55%) vagy közhivatali (23.5%) pályára készült. Hasonló volt a megoszlás a VIII. kerületi női iskola esetében is, ám itt már pontosabban jelezték, hogy ugyan kereskedelmi pályára, de azon belül is – ahogy azt II. kerületi iskolánál is feltételezhetjük – tisztviselőként (40%) és 44%-ban közhivatalban kívántak elhelyezkedni.

¹²⁸⁶ A táblázat az alábbi források adatai alapján saját szerkesztés.

¹²⁸⁷ A táblázat az alábbi források adatai alapján saját szerkesztés.

21. táblázat. IX. kerületi Teleki Blanka Női Kereskedelmi Középiskola

Tanév	1940/41	1943/44
Foglalkozás, iskola utáni tevékenység	84 fő/%	123 fő/%
Kereskedelmi tisztviselő	36.91	40.65
Ipari tisztviselő	5.95	-
Közhivatalnok	40.48	47.97
Tovább tanul	4.76	6.50
Háztartásbeli	4.76	4.88
Egyéb	7.14	-
Összesen	100	100

Forrás: Iskola évente kiadott értesítői¹²⁸⁸

A négy fővárosi női kereskedelmi középiskola végzett tanulóinak többsége tisztviselői, elsősorban köz- és magántisztviselői (többségében közhivatali és kereskedelmi tisztviselői) állásokban szeretett volna elhelyezkedni. A közszolgálatba lépni szándékozók magas aránya nem meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy az 1940-es években az iskolákban a korábbiaknál is magasabb (négy iskola átlag 81%, míg a vizsgált hat iskolában átlag 77%) a katolikus felekezetű tanulók létszáma.

A fővárosi felső kereskedelmi iskolát végzett nők foglalkozási megoszlásáról az 1928-as kenyérkereső nőkre vonatkozó statisztika szolgál részletesebb információval. Az iparban munkát vállaló 3812 kereső nőnek 1928-ban 2.96%-ának (113 fő) volt felső kereskedelmi iskolai és csak 13 főnek felső ipariskolai végzettsége, míg középiskolába 38.85% járt (nyolc osztályt 5.67%, míg a négy osztályt 64.82% végezte el).¹²⁸⁹ A kereskedőnők (3900 nő közül 3853-nak ismert az iskolai végzettsége) közül 165 fő végzett egy-, kettő-, három-, vagy négy osztályt felső kereskedelmi iskolában (99 fő fejezte be tanulmányait), míg középiskola valamely osztályát 1162 nő teljesítette (négy osztályt 782, nyolc osztályt csak 86 fő), tehát míg kereskedelmi tanulmányokat mindössze 4.28% folytatott, addig középiskolait 30.16%.¹²⁹⁰ Az 5787 fővárosi magántisztviselő nőnek 1928-ban 23.62%-a kereskedelemben, 40.21%-a az iparban, 16.36%-a a biztosító és hitelügyben nyert állást.¹²⁹¹ A női magántisztviselők iskolai végzettségét tekintve 1928-ban 835 nő (14.43%) végzett egy, vagy több osztályt felső kereskedelmi iskolában, közülük 339 fő, azaz 40.60% fejezte be mind a négy osztályt. A középiskolai osztályokat végzettek aránya a magántisztviselők között is magasabb volt 26.44%, azonban csak 11.83% fejezte be mind a nyolc osztályt, a többség 49.28% csak négy osztály végzett.¹²⁹² A kereskedelmi osztályokat végzettek között a legnagyobb arányban a biztosítás- és hitelügyben (37.13%), az iparban (32.34%) és a kereskedelemben (15.57%) dolgozókat találjuk.¹²⁹³ Az iparban és a kereskedelemben dolgozó magántisztviselő nők magas aránya a középiskolai osztályokat végzettek között is megmutatkozik (iparban 40.45%, kereskedelemben 27.19%). Mindemellett fontos megemlíteni, hogy a női magántisztviselők közül nem kevesen 53.79% (3113 fő) kereskedelmi tanfolyamot végzett.¹²⁹⁴ A középfokúnál magasabb

¹²⁸⁸ A táblázat az alábbi források adatai alapján saját szerkesztés.

¹²⁸⁹ Az iparban dolgozó nők többsége 41.54%-a női-ruhakészítőként dolgozott. Illyefalvi, 1930. 197.; 199.

¹²⁹⁰ U.o. 217-218.

¹²⁹¹ A fővárosi női magántisztviselők között a katolikusok és az izraeliták aránya hasonló volt, 45.39%-uk katolikus, míg 41.23%-uk izraelita felekezethez tartozott 1928-ban. Az izraelita magántisztviselő nők többsége 36.32%-a az iparban, a kereskedelemben, illetve a biztosítás és hitelügyben dolgozott. Illyefalvi, 1930. 244-245.

¹²⁹² U.o. 256-257.

¹²⁹³ U.o.

¹²⁹⁴ U.o. 258.

végzettségük azonban nem igen volt (csak 0.89%-nak), keleti kereskedelmi akadémiát kettő fő, míg Közgazdasági Egyetemet három fő végzett. A 76%-ban római katolikus közszolgálati női alkalmazottak (5752 fő) közül 3081 nő volt tisztviselő, közülük 719 fő (23.37%) végzett kereskedelmi tanfolyamot, a többség (1573 fő) négy középiskolát. A nyugdíjas közszolgálati nőalkalmazottak és a háztartási alkalmazott nők között kereskedelmi iskolai végzettségre vonatkozóan nem találunk utalást. A fővárosi női tisztviselők esetében nem hagyható figyelmen kívül, hogy jelentős részük, 1928-ban 2978 nő munkanélküli volt, közülük 667 fő felső kereskedelmi iskolai osztályokat végzett, azonban a négy osztály befejezők közül csak 125 fő, míg a legtöbben 64.5% csak az első osztályt, vagy az sem fejezték be.

A fentiek alapján megállapítható, hogy 1928-ban az iparban, a kereskedelemben és a magán- és köztisztviselői pályákon dolgozó budapesti nők többsége, amennyiben középiskolai tanulmányokat folytatott a gimnáziumokat és a reáliskolákat részesítette előnyben, felső kereskedelmi iskolában legnagyobb arányban a később magántisztviselői pályán elhelyezkedők tanultak, közülük is a legtöbben pénzügyintézetekben, az ipari és kereskedelmi vállalatoknál dolgoztak. A felső kereskedelmi iskolában négy osztályt sikeresen befejezett és érettségit szerzett nők – amennyiben szerettek volna vagy szükségét érezték annak, hogy kilépjenek a munkaerőpiacra – nagy valószínűséggel nagyobb eséllyel találtak munkát, mint a tanulmányaikat be nem fejezők.

Áttekintve a női kereskedelmi tanfolyamok és iskolák létrejöttének és működésének körülményeit, arra a következtetésre juthatunk, hogy a lányok kereskedelmi szakképzése a fiúkhoz képest komoly lemaradásban volt az első világháború előtt. A női középfokú kereskedelmi képzés hiányosságai ellenére a női kereskedelmi tanfolyamok megindítása 1888-ban érdemi lépést jelentett mind a női szakoktatás, mind a nők tényleges középiskolai képzésének megszervezése előtt, megadván számukra is a lehetőséget, hogy a kereskedelmi tanfolyami végzettségükkel akár a munkaerőpiacon is elhelyezkedhessenek. A pozitívumok mellett megemlítenéd, hogy az 1890-es évektől kezdve történtek erőfeszítések annak érdekében, hogy a lányok számára is biztosított legyen a munkaerőpiac kereskedelmi pályáin való elhelyezkedés, ám ennek gyakorlati kivitelezése nem valósult meg a kívánt mértékben. A statisztikákból jól látszik, hogy egyrészt nem sikerült az üres álláshelyekre megfelelő számú fiatal nőt kiképezni, másrészt a kiképzetteknek közel a fele nem rendelkezett elég magas szintű tudással ahhoz, hogy betöltse azokat (ez ugyan az első világháború idején megváltozott, növekedett a kereskedelmi pályán a női munkaerő aránya, de a háború után nagy részük elvesztette az állását). A képzés hiányosságai a rövid képzési időben és a nem megfelelően képzett tanerőben keresendők. Ugyan a századforduló utáni első évtizedben megnyíltak az első három évfolyamos női felső kereskedelmi iskolák és felső kereskedelmi leányiskolák, ám ezeknek a munkaerőpiacot is befolyásoló pozitív hatása, majd csak 1930-as évektől volt érezhető. Nem könnyítette meg a nők és egyúttal a munkáltatók helyzetét az 1910-es évek közepétől működő többféle tanfolyam, a polgári iskolákkal vagy éppen felső leányiskolákkal kapcsolatos kereskedelmi iskolák olykor nehezen követhető rendszere és szervezeti szabályzata. A tananyagában a gimnáziumokkal szemben a fiú kereskedelmi iskolákhoz hasonló női felső kereskedelmi iskolák megszervezésében jelentős érdemeik voltak a helyi kereskedelmi és iparkamaráknak, valamint az egyéb gazdasági testületeknek – azaz a XIX. század végén radikális szakmai és státuszmobilitáson átesett rétegeknek, az ipari és kereskedelmi vállalkozóknak, vagy éppen az új művelt szakértelmiségnek (ügyvédek, orvosok, mérnökök...stb.),¹²⁹⁵ – melyek támogatták, illetve kereskedelmi iskolába küldték gyermeküket, szemben a történelmi

¹²⁹⁵ Karády, 1997. 69.

uralkodó osztállyal (arisztokrácia, nemesség). Ez utóbbi réteg is egyre nagyobb arányban tanította leányait intézményes keretek között, azonban nem a munkaerőpiacra is felkészítő iskolákat, hanem XIX. században még inkább egyfajta – Karády Viktor megfogalmazásával élve – „dekoratív” egyben nyugatos (német és egyben franciás és angolos műveltség: idegennyelvtudás, irodalmi, művészeti, zenei ismeretek, és az adott társadalmi közegben való léhez szükséges viselkedési szabályok elsajátítása, a családi „munkamegosztást” jellemző hagyományos reprezentációs nevelés) műveltséget adó bécsi, svájci és egyéb nevelőintézeteket részesítették előnyben, melyeknek egyfajta státuszörző szerepük is volt.¹²⁹⁶ A jelentős arányban zsidó városi önálló kis- és olykor nagyiparos- és kereskedő vállalkozók fiú gyermekeik számára a képzettséget és a társadalmi mobilitást is lehetővé tevő iskolatípust választottak, e stratégia ha közel sem oly mértékben, de valamelyest a lányoknál is érvényesült.

Emellett vitathatatlan, hogy a női kereskedelmi képzés dualizmus kori megszervezésében fontos szerepe volt az általunk részletesen nem vizsgált, csak jelzett női emancipációs, feminista nőmozgalmaknak, ez utóbbiak legintenzívebben az 1896 és 1914 között működtek.¹²⁹⁷ Mozgalmak közül is kiemelendő a Nőtisztviselők Országos Egyesülete, mely a nők munkaerőpiacra és egyúttal iskolai piacra való minél nagyobb arányban történő kilépését igyekezett segíteni, adott esetben felhívva a figyelmet a képzési hiányosságokra, illetve a munkaerőpiacon a nőket férfiakkal szemben ért diszkriminációkra, egyenlőtlenségekre, azaz harcolva a nők munkában és az oktatásban való egyenjogúságáért. A Feministák Egyesülete is (nőtisztviselők egyesületével való mindvégig szoros viszonyoknak köszönhetően) külön kiemelt figyelmet szentelt a női kereskedelmi iskolák, tanfolyamok elvégzése után tisztviselői pályára lépő nők helyzetének. Karády arra hívja fel a figyelmet, hogy a női emancipációs mozgalmak kapcsán szintén nem hagyható figyelmen kívül a zsidóság „*mint a magyar középosztály túliskolázott frakciójának*” hatása a nők társadalmi szerepmodelljének átformálódására. „*A felfelé mobil zsidóságon belül a nők szekularizációja, vallási elközömbösülése kimunkálta a művelt polgárnő típusát, aki magas műveltség birtoklása mellett egyben a helyi művelt elit társas életének is teret kínált (szalonjaiban).*”¹²⁹⁸ Az asszimiláló zsidó társadalomban a nők közéleti szerepvállalása elfogadott volt, amennyiben az vallási, vagy a társadalmi jólétet igyekezett szolgálni, így eleinte „a zsidó nők szociális munkásként és jótékonyági tevékenységek aktivistáiként jelentek meg a közéletben”.¹²⁹⁹ A közép- és felsőoktatás nők előtti megnyitása nyújtotta lehetőségekkel a zsidó lányok igen tekintélyes arányban éltek (zsidó családokban kevés, egy vagy két gyermek született, ha azok netán lányok voltak ugyanúgy tanították őket, mint a fiúkat). Pető Andrea a zsidó családokban a „*fiúnak nevelt lányok*” társadalmi jelenségére hívja fel a figyelmet, mely új szubjektivitást eredményezett, azaz megkérdőjelezték és átalakultak a nemi egyenlőtlenségek.¹³⁰⁰ Ezek a „fiúnak nevelt lányok/nők” például a feminista mozgalmakban „találkoztak” és

¹²⁹⁶ U.o.

¹²⁹⁷ A XIX-XX. század fordulójára a nőegyletek száma Magyarországon elérte a 84-et beleszámítva a területi és vallási alapon szerveződőket is. 1904-ben alakult meg az International Council of Women (ICW) magyarországi osztagja, mely a hazai nőegyleteket igyekezett összefogni Rosenberg Aguzsita vezetésével a Magyarországi Nőegyletek Szövetsége keretei között. Kereszty, 2013. 28.

¹²⁹⁸ Karády, 1997. 70.

¹²⁹⁹ Pető Andrea (2002): A „fiúnak nevelt lányok” és a tikkum olam szerepe a magyarországi zsidó nők politikai szerepvállalásában. In: Toronyi Zsuzsanna (szerk.): *A zsidó nő*. Magyar Zsidó Levéltár. Budapest. 78-79.

¹³⁰⁰ Hogyan alakult át a női szubjektivitás a fiúnak nevelt lányok esetében? E kérdésre kereste a választ Pető Andrea is tanulmányában: „Ezek a jobb képességekkel rendelkező, a szakmájuk iránt mélyebben elkötelezett nők a legfőrfiasabb szakmák világába is beléphettek. Fiúnak nevelésük során egész családjuk támogatását élvezték, míg a konfliktusok megedzették őket: saját bőrükön tapasztalták meg, hogyan működik a férfialom.” Pető, 2002. 81.

fogalmazták meg céljaikat és közös értékrendjüket. Magyarországon a XIX. század végén egy a felső- vagy középosztálybeli nő számára egy nőszervezet tagjának lenni egy igen köztiszteletnek örvendő tevékenységnek számított.

A magasabb fokú iskoláztatásért és női jogokért harcoló hazai nőmozgalmak – melyek felismerték, hogy a nők társadalomban elfoglalt helyét elsősorban a művelődéshez való jogaik határozzák meg, így az egyik első és legfontosabb feladatnak a nőnevelés kérdésének rendezését tekintették – a már említett Feministák Egyesülete és a Nőtisztviselők Országos Egyesülete megszervezésében igen aktívan vettek részt (Schwimmer Rózsa, Glücklich Vilma) „*azok az intellektuális, középosztálybeli zsidó nőcsoportok, melyek egészen az első világháborúig részt követeltek a nőemancipációért folytatott harcból*” és igyekeztek cselekvésre sarkalni a nőket a férfiakkal szembeni alárendelt pozíciójuk felismerése és megszüntetése érdekében.¹³⁰¹

Bédy-Schwimmer Rózsa (-Róza) 1877-ben Budapesten született zsidó gabonakereskedő családban, ám gyermekkorát már Temesváron és Szabadkán töltötte. 1891-ben fejezte be a polgári iskolát, bár szülei fontosnak tartották, hogy gyermekeik pályát válasszanak, azonban Rózsa óhaja miszerint tanítónőképzőben tanulhasson, vagy Bécsben folytathasson zenei tanulmányokat a család anyagi csődje miatt már nem valósulhatott meg. Az iskola után a szabadkai zeneiskolában zenét tanult, illetve 1893 őszén beiratkozott a temesvári fiú kereskedelmi iskola esti tanfolyamára.¹³⁰² „Láttam – írja Rózsa 1900-ban –, hogy atyám, nagy egészséges ember létére absolute nem képes többé családját fenntartani... Mi nem természetesebb, minthogy szükségét éreztem annak, hogy a nagy bajon segítsék. Pálya választás!”¹³⁰³ Mivel nem akart családja terhére lenni ezért már 1896-ban Pestre utazott és a hagyományos női szerepekhez illeszkedő nevelőnői állást vállalt miközben a tanítónői pálya lebegett a szeme előtt, ez utóbbihoz szükséges végzettség megszerzése azonban közel négy évig nem tette volna lehetővé számára pénzkeresetet, így mivel egyéb korabeli női hivatások (kalapos, varrónő...stb.) távol álltak tőle, így kereskedelmi levelezőként, majd könyvelőként vállalt munkát eleinte Temesváron, majd Budapesten.¹³⁰⁴ A munkavállalás kapcsán igen keserű tapasztalatai voltak.

Miután apja vállalkozása csődbe ment 1897-ben maga a család is Budapestre költözött, ám mindvégig komoly anyagi gondokkal küszködött, így Rózsa a könyvelésből és újságírásból szerzett jövedelmeiből öccsét is igyekezett anyagilag támogatni. Tanulmányainak és életének jelentős támogatója volt Lipót Katcher a Pester Lloyd tudósítója, aki éveken keresztül levelezett vele és könyveket küldött unokahúgának, megismertette őt a nyugati eszmékkal, Schwimmer Rózsa felvette a kapcsolatot a nyugati nőmozgalmak vezetőivel is. 1897-es megalakulásától kezdve tagja volt a Nőtisztviselők Országos Egyesületének, majd elnökeként (1900-1908) indította meg a nők politikai egyenjogúságának elismerését célzó mozgalmát, majd 1903-ban a szintén polgári iskolát végzett elszegényedett zsidó családból származó (szabósegéd lányával) Gárdos Mariskával – aki a XX. század elején kezdte szakszervezeti munkásságát a Kereskedelmi Alkalmazottak Szakegyületében, ahol kifejezetten a női alkalmazottak ügyét igyekezett védeni és felkarolni, majd a szociáldemokrata nőmozgalom élére állt – megalapították az első női munkásszervezetet a Magyarországi Munkásnő Egyesületet. 1901-től a Kiviteli Szemle című lapnál, majd Lloyd tudósítójaként újságíróként dolgozott. Mindeközben az európai nőmozgalmak vezetői (Marie Lang, Adelheid Popp, Aletta Jacobs)¹³⁰⁵ is felfigyeltek tevékenységére és 1904-ben meghívták Berlinben az International Council of Women kongresszusára előadni, ebben az évben hazatérése után Glücklich Vilmával együtt megalapította a polgári radikális jellegű Feministák Mozgalmát (mely az International Woman Suffrage Association magyar tagozata lett) és szerkesztette annak lapját (A nő és a társadalom, majd A Nő), melynek előzményeihez hozzátartozott a nők egyetemi tanulmányainak korlátozása.

¹³⁰¹ Céljuk a nők hátrányos helyzetének megszüntetése, a már említett teljes választójog, egyenlő munkáért egyenlő bér...stb. elérése. A célok megvalósítása érdekében egyes foglalkozások női képviselői saját nőegyleteket alakítottak. Pető, 2002. 82.

¹³⁰² Zimmermann, Susan (1996): Hogyan lettek feministák? *Eszmélet*, 32. sz. <http://www.eszmelet.hu/index.php?act=search&lang=HU&> (Utolsó letöltés: 2013. 08. 24.)

¹³⁰³ Idézi Zimmermann, 1996. 3.

<http://www.eszmelet.hu/index.php?act=search&lang=HU&> (Utolsó letöltés: 2013. 08. 24.)

¹³⁰⁴ Zimmermann, 1996.

¹³⁰⁵ U.o.

1911 és 1913 között mindössze három évig volt házas. 1913-ban szervezte meg a feminizmus történetének egyik legfontosabb nemzetközi nőkongresszusát Budapesten, 1914-től a nemzetközi nőmozgalom sajtótitkára lett Londonban, majd a háború kitörése miatt nem tért vissza, hanem az Egyesült Államokba utazott. Az első világháború kitörésétől a háborúellenes, pacifista mozgalom egyik vezetője lett. 1918-ban a polgári demokratikus forradalom után rövid ideig a Nemzeti Tanács Intéző Bizottságának tagja, majd a Károlyi-kormány svájci követe volt. A Tanácsköztársaság alatt lemondott. 1919-ben Európa szerte agitációt folytatott a fehérterror ellen. Az Őszirózsás Forradalom és a Tanácsköztársaság alatti szerepvállalása miatt retorziók érték (titkosrendőri zaklatásoknak voltak kitéve az egyesület tagjai, ezért Rózsa és a csoport vezetői elhagyták az országot), így emigrációba kényszerült. A Tanácsköztársaság idején Kun Béla „burzsoá ideológiai csökevénynek” titulálta a feminizmust, az egyesület feloszlását fontolgatta, lapjukat és gyűléseiket be is tiltották.¹³⁰⁶ 1920-ban ugyan visszatért Bécsbe, ám végül 1921-ben végleg az Egyesült Államokba költözött, ahol mindvégig aktív közéleti tevékenységet folytatott. Mary Rittel Beard-del megalapították World Centre for Women's Archives-t. 1929-ben megtagadták tőle az amerikai állampolgárságot, mert nem volt hajlandó aláírni, hogy szükség esetén fegyverrel is hajlandó megvédi új hazáját, végül ezért 1937-ben világbékedíjat kapott és 1948-ban New-York-ban halt meg.

Glückh Vilma 1872-ben Vágújhelyen született szintén zsidó családban. Tanítónői végzettséget szerzett, majd rövid iskolai tanítás után beiratkozott az egyetemre 1896-ban, ahol a nők között elsőként kapott filozófiai fakultáson diplomát, azaz elsőként szerzett hazánkban bölcsészdiplomát. Tagja volt a Nőtisztviselők Országos Egyesületének, majd 1904-től a Feministák Egyesületének egyik alapítója és hosszú ideig ügyvezető elnöke. Harcolt a női egyenjogúságért és fontos tevékenységet fejtett ki a gyermekvédelem terén is. A fehérterror idején fegyelmi úton nyugdíj nélkül elbocsátották. 1922-ben a Nők Nemzetközi Ligája a Békéért és Szabadságért genfi központjának főtitkára lett, majd e tisztsége alatt rendezte meg 1924-ben az egyesület Washingtonban tartott kongresszusát. Egy rövid ideig a dublini szervezet vezető bizottságának tagja volt, majd 1925-ben hazatért és haláláig Budapesten élt. Azon kevesek közé tartozott, aki visszatérhetett Magyarországra.¹³⁰⁷

Nőmozgalmakban és egyúttal a nők iskoláztatásáért küzdő zsidó nők szerepvállalása természetesen nem csak hazánkban volt meghatározó, hanem a nyugat-európai országokban is. Témánk szempontjából említésre méltó Olga Ehrenhaft Steindler, aki az első bécsi női kereskedelmi akadémia (Handelsakademie für Mädchen), vagy éppen Louli Sanua Milhaud, aki az Európában is egyedülálló és már saját korában is elismert párizsi női kereskedelmi főiskola megalapítója (École de Haut Enseignement Commercial pour les Jeunes Filles).

A zsidóság jelentős arányban küldte leányait a gimnáziumok és a reáliskolák mellett polgári és kereskedelmi iskolákba. A vállalkozó zsidó és nem zsidó polgárság a családban az üzletet továbbvivő fiút általában rövidebb ideig iskoláztatta (négy, hat gimnázium, vagy kereskedelmi iskola), mint testvéreit, így gyakran előfordult, hogy e vállalkozói rétegekben „a nők lettek a műveltség hordozói (később közülük többen lettek a már említett intellektuális polgári szalonok vezetői Lipótvárosban éppúgy, mint Bécsben).”¹³⁰⁸ A tehetősebbek mellett, a zsidó kispolgárság olykor elszegényedő családjai a lehetőségeikhez mérten, néha erejükön felül igyekeztek taníttatni leányaikat, ha magasabb fokú iskolába nem is tudták küldeni (csak polgári iskolába), próbáltak a kezükbe megélhetést is biztosító szakmát adni (előszeretettel választva számukra 6-8-10 hónapos kereskedelmi tanfolyamokat).¹³⁰⁹

A nők munkába állása mellett érvelt és a nők elhelyezkedését kívánta segíteni az 1928-ban Dr. Bródy Ernőné a Feministák Egyesületének alapító tagja által alapított „*A dolgozó asszonyok lapja*,” mely nagy valószínűséggel elsősorban a budapesti zsidó középosztálybeli nőket tudhatta olvasótáborában, bár erre, amint arra Bódy is utal, csak a zsidótörvények idején találunk egyértelmű utalásokat. A lap igen részletesen ír a nők elhelyezkedésének nehézségeiről, egyúttal több alkalommal megfogalmazva, hogy a nők

¹³⁰⁶ Schuller Gabriella (2007): Az úttörők. Magyar női történelmi arcképcsarnok. *Rubicon*, 8. sz. 69.

¹³⁰⁷ Juhász Borbála (2002): A progresszív női műhely-kollektív életrajz-kísérlet. In: Toronyi Zsuzsanna (szerk.): *A zsidó nő*. Magyar Zsidó Levéltár. Budapest. 109-110. illetve Kereszty, 2005. 188.

¹³⁰⁸ U.o. 73.

¹³⁰⁹ Lásd az erre vonatkozó további példákat a melléklet 383. oldalán.

célja nem a korábbi polgári házasság, hanem ahhoz képest egy új, egyenlőségen alapuló házastársi kapcsolt megvalósítása, mely partnerség mindkét fél kenyérkereső munkáján kell, hogy alapuljon, utalván arra, hogy a nők munkába állás feltartoztathatatlan folyamat.¹³¹⁰ A dolgozó nők az elhelyezkedés és az esetleges képzések lehetőségeit a lap által szervezett klubban (Margit körút) vitathatták meg.

A női iskolák száma és tanulói létszáma eleinte jelentősen elmaradt a fiúkétól, melyben sok egyéb mellett szerepe volt a magas tandíjnak, illetve annak, hogy az állam a fiúiskolákkal szemben jóval később kezdte anyagilag támogatni a női felső kereskedelmi iskolákat, illetve nem feledkezhetünk meg arról, hogy az államhatalom képviselői és a társadalom tagjainak többsége úgy vélte, hogy az iskolákban a lányokat elsősorban a természetes női hivatásra a családi életre kell felkészíteni. Ráadásul, ha egy nő végzett is magasabb fokú iskolát, többnyire még diplomával sem lépett ki feltétlenül a munkaerőpiacra, vagy ha mégis, akkor általában házasságkötése után befejezte a munkát, mivel a hagyományos úri családokban a feleség nem dolgozott.

Az 1910-es évek végén női felső kereskedelmit végzett nők legfőbb sérelme leginkább az volt, hogy a cégek nem tettek különbséget az egyéves szaktanfolyamot, illetve a hároméves középfokú iskolát végzettek között sem az elvégzendő munka, sem pedig az azért járó munkabér tekintetében. Mindez részben adódhatott abból, hogy nem voltak tisztában az iskolában megszerzett szaktudás szintjével, bár az iskolák vezetői nagy erővel törekedtek arra, hogy megismertessék ezt az iskolatípust. Ám nagyobb a valószínűsége annak, hogy egyszerűen nem szerettek volna magasabb fizetést adni, annak ellenére sem, hogy számos cég vezetősége egyetértett abban, hogy szükség van jól képzett női munkaerőre. Az első világháború éveiben keletkező „mesterséges” munkaerőhiány következtében ugyan a munkaerőpiac számos területe megnyílt a nők előtt is, azonban ezen lehetőségek többsége az 1920-as években a nagyszámú menekült értelmiségi érkezésével, majd a húszas évek végi gazdasági válság következtében bezárult. A kereskedelmi iskolákban emelkedő tanulói létszámban szerepe lehetett az 1920-as numerus claususnak is, amely a nőkre nézve is diszkriminatív volt, a túl soknak ítélt női diplomások csökkentése érdekében csak komoly megszorításokkal tette lehetővé az egyetemi továbbtanulást.

A kereskedelmit végzett lányok pályaválasztást vizsgálva, még az igen kevés adat ellenére is annyi megállapítható, hogy a fiú tanulóktól eltérő társadalmi háttérű lányok szintén nem a kereskedelmi üzletekben, hanem a tisztviselő pályákon helyezkedtek el, és bár jelentős részük otthon maradt, azonban a munkaerőpiacra kilépők a kereskedelmi iskola elvégzése után – ha nem is azonnal, mint a fiúk de – jó eséllyel találtak állást (polgári iskolai végzettséggel szemben a kereskedelmi az érettségi révén akár magasabb közhivatali...stb. pozíciók betöltését tette lehetővé). A női felső kereskedelmi iskolák az oktatáspolitikai engedte lehetőségeikhez képest igyekeztek követni a családok és a munkaerőpiac modusuló stratégiáit.

¹³¹⁰ Bódy, 2008. 100.; *Dolgozó asszonyok lapja*, 1928. I. évf. 1. sz. 1.

VIII. EREDMÉNYEK ÖSSZEGRZÉSE

Munkánk kezdetén arra kerestük a választ, hogy a felső kereskedelmi iskolák milyen jelentőséggel bírtak a XIX-XX. századi középfokú iskolai piacon, milyen szerepet töltek be a szakképzésben, egyúttal mennyiben feleltek meg a kereskedelmi szakmák képviselői (kamarák, vállalatok, kisebb cégek) által megfogalmazott igényeknek, valamint az oktatáspolitikai részéről kitűzött céloknak?

Bár a középfokú kereskedelmi szakoktatásunk nyugati alapokkal indult, azonban a XIX-XX. század fordulójára már egyre inkább átalakult, amíg a nyugati szakoktatás intézményeiben elsősorban a szakképzés került előtérbe, addig a hazai iskolák egyre inkább az **általános műveltségre** helyezve a hangsúlyt, **középiszkolai funkciót töltek be**. Mindehhez nagyban hozzájárult az, hogy amíg az európai iskolák többségét a hazainál is nagyobb arányban a gazdasági érdekeltségek alapították és tartották fenn, addig Magyarországon a XX. század elejétől az állam az ellenőrzésen túl a fenntartásban is egyre nagyobb szerepet vállalt. Így ugyan a szakképzésre koncentráló európai országok többségével szemben egy egységes struktúra mentén szerveződött a hazai kereskedelmi szakoktatás, de a nyugati államok kereskedelmi szakiskoláink kettős tagozódása nálunk nem alakult ki, pontosabban az alsófokú tanoncoktatás Magyarországon a középfokú képzéstől elválva külön szerveződött.

1. A közép (majd felső) kereskedelmi iskolatípus létrejötte Magyarországon

A német és cseh kereskedelmi akadémia mintájára létrejött első hazai középfokú kereskedelmi iskola a **Pesti Kereskedelmi Akadémia** létrehozását a gazdasági igények, azaz az eleminél **magasabb fokú szakképzettséggel rendelkező munkaerő iránti kereslet** hívta életre, valamint a kialakulóban lévő „modern” városi polgárság gazdaságban igen aktív és egyre vagyonosabb rétegébe tartozó **nagykereskedők**, akik fiaik **társadalomban betöltött státuszának** („úri” középosztályba való belépését) megfelelő **biztosítása** érdekében szorgalmazták és egyúttal anyagilag is támogatták létrehozását. Így már az első középfokú kereskedelmi iskola alapítása körül zajló viták során is érzékelhető, hogy ugyan kezdetben az iskola célja a jól képzett kereskedők képzése, ám emellett az úri középosztályba belépőt jelentő általános műveltség is fontos szempont volt a fenntartók számára.

A hazai közép, majd felső kereskedelmi iskolák **1883-as minősítési törvénnyel** váltak bizonyos értelemben „**középiszkolává**,” azzal, hogy a törvény a kereskedelmi iskolát végzett tanulóknak a **középiszkolát** végzettekkel **megegyező jogokat** biztosított. A felső kereskedelmi iskolák népszerűségüket egyrészt annak köszönhették, hogy a többi középiszkolához képest itt a tanulók egy évvel hamarabb szerezhettek érettségit – habár ez az érettségi a továbbtanulás tekintetében korlátozott lehetőségeket biztosított, mivel eleinte csak a kereskedelmi főiskolák felé nyitott utat – másrészt annak, hogy az érettségivel együtt járó társadalmi kiváltságok – az úri középosztályba való belépés lehetősége – szinte azonosak voltak az egyéb középiszkolák elvégzésekor szerzettekkel. Szintén nem elhanyagolható tényező, hogy ez az **érettségi** nem csak **társadalmi felemelkedést**, hanem a kor **munkaerőpiacán** is viszonylag könnyű **elhelyezkedési lehetőségeket** és egyben jó megélhetést is biztosított fiatalok számára. Az iskolatípus népszerűségének egy másik oka részben abban keresendő, hogy a polgári iskolák sem a fiúknak, sem a lányoknak nem nyújtották az általuk hangoztatott és a tőlük elvárt gyakorlati képzést, vagy legalábbis a munkaerőpiacon való elhelyezkedést segítő végzettséget. Bár említettük, hogy számos polgári iskola indított felső osztályaiban kereskedelmi és egyéb szaktanfolyamot, sőt akár

egy évvel megemelve tanulmányi idejét középfokú kereskedelmi végzettséget is adott, azonban ezen intézmények színvonala messze elmaradt az önálló kereskedelmi iskolákétól, így nem meglepő, hogy többségük hamar megszűnt az érdeklődés hiánya miatt. A tanulói létszámokat is figyelembe véve a felső kereskedelmi iskolák a hazai középfokú iskolai piacon jelentős szerepet tölthettek be, habár népszerűségük elmaradt a klasszikus gimnáziumokétól. A kereskedelmi iskoláknak az **általános műveltséget** adó **középfokú iskolákhoz való folyamatos közeledése** és egyúttal az eleméleti, valamint a **gyakorlati kereskedelmi szakoktatás** biztosításának **kettősége** (mely mindvégig végigkísérte működését) rendkívül megnehezítette az iskolatípusnak már a vizsgált korszak iskolai piacán való elfogadtatását és elhelyezését egyaránt, melyet az sem könnyített meg, hogy a nyugat-európai országok hasonló iskoláinak végzettségével, illetve tananyagának tartalmával való összehasonlítása alapján sokkal inkább volt sorolandó már a XIX. században is a középfokú iskolák közé, miközben tudvalevő, hogy a hazai rendelkezések, törvények értelmében szakiskolának tekintendő.

2. Felső kereskedelmi iskolák az oktatáspolitikai és munkaerőpiac képviselőinek keresztműzében

A felső kereskedelmi iskolák működését mind a dualizmus, mind a két háború közötti időszakban az oktatáspolitikai (VKM) és a kereskedelmi szakmák képviselőinek folyamatos vitája kísérte végig. Ez utóbbi körök az iskolatípus tényleges **gyakorlatias voltát hiányolták**, gyakran támadván az iskolákat azzal, hogy kevés, a gyakorlati kereskedelemhez szükséges ismeretet adnak tanulóiknak, míg az oktatáspolitikai részéről a kereskedelmi szakoktatás képviselői azt hangsúlyozták, hogy az iskolatípusnak nem is célja, hogy kész kereskedőket neveljen, hanem – a korabeli politika szellemiségének megfelelően – egy széles általános műveltséggel és a munkaerőpiac számos területén hasznosítható gazdasági alapismeretekkel rendelkező fiatalokat kívánnak az iskolák falai közül kibocsátani, mindeközben arra hívva fel a figyelmet, hogy amíg az ipari iskola fő tananyagának alapját az „anyag” és a „gép”, a mezőgazdasági iskolának a „természet” és a „termelés”, addig a felső kereskedelmi iskola az „értékesítést” és az „üzemvezetést” tanítja, melyek egyúttal az előbbi két és egyéb szektorokban egyaránt hasznosíthatóak. Az egyes szakmák érdekvédelmi képviselői (testületek, kamarák) is úgy ítélték meg, hogy a kereskedelmi iskolák nem a kereskedelmi pályára készítik fel, a képzés hiányosságainak egyik tényezőjeként a tanárok szakmai és olykor pedagógiai felkészületlenségét említették, melynek háttérében részben a szaktanárképzés körüli anomáliák húzódtak (e problémakör a későbbiekben további részletesebb kutatásokat igényel).

Bár a szakképzést illetően a felső kereskedelmi iskoláknak valóban számos hiányossága (felszerelés, szaktanárok felkészültsége, gyakorlat biztosítása) adódott, és csak részben sikerült megfelelniük a kezdetben (1870-es és 80-as években) megfogalmazott céloknak (kereskedők képzése, majd később nyelveket beszélő gazdasági területeken jártas hivatalnokok), azonban az iskolatípusnak a korabeli középfokú szakképzésben (még ha ez elsősorban inkább jelentette hivatalnokok, mint kereskedők képzését) betöltött meghatározó szerepe vitathatatlan (a középfokú felső ipar- és mezőgazdasági iskolák száma és látogatottsága messze elmaradt a felső kereskedelmi iskolákétól). A tanulók szakismeretének hiányosságairól panaszkodtak a pénzügyi és egyéb vállalatok, ám ezzel együtt pótolhatóknak ítélték azt, és láthattuk szívesen alkalmazták az iskolatípusban végzetetteket.

3. A felső kereskedelmi iskolák rendeleti és törvényi szabályozása, valamint helye a vizsgált korszak középfokú iskolai piacán

Az egyes szervezeti szabályzatok és tanítástervek újra és újra kísérletet tettek arra, hogy elhelyezzék az iskolatípust a **korabeli iskolai piacon** hangsúlyozva a többi szakiskoláktól való eltérő szerepét. Az első **1872-es** szervezet még **szakiskolának** minősítette a **közép kereskedelmi iskolákat**, következőképpen fogalmazva mindezt meg: „*A kereskedelmi iskola szakiskolák lévén, azoknak az általános műveltségre felkészítő intézetektől elkülönítve kell állnia.*”¹³¹¹ Az **1884-es** szervezet szintén **szakiskolának** deklarálta az iskolatípust, ám ekkor már az **általános műveltséget** adó tárgyakat a **szakismeretek fölé helyezte**, ezen az **1895-ös** rendelet sem változtatott, sőt e szervezet szerint az iskola fő célkitűzése a **kereskedelmi pályára** való **felkészítés**, miközben ugyanekkor Wlassics Gyula maga úgy nyilatkozott, hogy a felső kereskedelmi iskola **nem** kizárólagosan **szakiskola**, „*hanem a középosztály megfelelő elemeinek nemzeti szellemtől áthatott műveltséget is nyújt*”¹³¹²

Az **1920-as** és **1927-es** szervezet már az iskola céljának a tanulók kereskedelmi szakképzettséget kívánó **közgazdasági pályákra** való felkészítését hangsúlyozta, míg az **1930-as** rendelkezés – ugyan csak a tanítóképzőbe való továbbtanulás kapcsán „*a felső kereskedelmi iskola érettségi bizonyítványa – tekintettel az iskolafajnak kifejezetten szakiskolai jellegére – a tanítóképzőintézetekbe való felvételt illetően semmilyen előnyt nem nyújt.*” – újfent **szakiskolaként** definiálta, még végül csak **1938-as** törvénnyel vált **elnevezésében is középiskolává**.¹³¹³ Az 1930-as évek közepén a kereskedelmi szakoktatás jeles képviselői azt hangsúlyozták, hogy tényleges szakképzésnek csak alsó és felsőfokon van létjogosultsága, középfokon az emberré és polgárrá nevelés a legfőbb feladata. Bár az iskolatípus nevében egészen 1938-ig megtartotta a kereskedelmi jelzöt, azonban már a **XIX. század végén** is sokkal inkább készített fel **tisztviselői, hivatali állásokra**, mint gyakorlati, üzleti kereskedői pályára.

Az iskolatípus körüli viták másik sarkalatos kérdése a felső kereskedelmi iskolai tanulóknak a többi középiskolához képest mindkét korszakban lényegesen **gyengébb tanulmányi eredménye**, mely kétségtelenül nem magyarázható önmagában a kellően képzett szaktanerők hiányával, hanem sokkal inkább a **kereskedelmi iskola** már említett **kettős szerepével** lehetett összefüggésben. Bár 1920-ban oly sokak által megfogalmazott igények mentén négy évfolyamossá alakították a felső kereskedelmi iskolákat, ám a plusz évfolyam nem változtatott tanuló túlterheltségén, ami tudvalevő, hogy a korszakban nem csak a kereskedelmi iskolának jelentett problémát.

A felső kereskedelmi iskoláknak a korabeli középfokú oktatásban elfoglalt helyét, szerepét és presztízsét szintén meghatározta, hogy **1938-ig nem törvényi**, hanem csak **rendeleti úton szabályozta** az állam. Ugyan a felső kereskedelmi iskolák szakminisztériumok felügyelete alól már 1872-től a VKM hatáskörébe kerültek, de meghagyták a szakminisztériumok véleményezési és az iskolákban zajló szakmai munka ellenőrzésében való további részvételi lehetőségét. Szintén jelzésértékű, hogy a közvetlen felügyeletét eleinte a **népiskolái tanfelügyelők** hatáskörébe helyzeték és csak hosszas harcok után 1895-ben szervezték meg a harmadik tanügy-igazgatási szervként a felső kereskedelmi iskolák főigazgatóságát. Mazsu János szóhasználatával élve, ahogy az általa

¹³¹¹ Vincze, 1935. 359.

¹³¹² Vincze, 1935. 360.

¹³¹³ A négy évfolyamú felső kereskedelmi iskolák tanításterve és tanítás irányítására szolgáló módszeres utasítások. Egyetemi Nyomda, Budapest. 1920. 8. MNL OL VKM K503 – 1920 – 51. cs. – 18. t. – 99775. a. – 826. ikt.; Felső kereskedelmi iskolák rendtartása, 67.500/1927 VKM rendelete. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1927. 5. MNL OL VKM K503 – 1927 – 109. cs. – 3. t. – 38597. a.

említett népiskolai rendszer egyes elemei „*átlógtak a középfokú képzés szervezeti szintjeire,*” úgy a felső kereskedelmi és ipariskolák, azaz a középfokú szakképzés szintjei egyre kevésbé illeszkedtek a népoktatási törvényben megfogalmazott „*kijelölt körbe.*”¹³¹⁴

Az **állami művelődéspolitiká** a kereskedelmi szakma és szaktanárok által megfogalmazott kéréseket, igényeket az esetek többségben figyelmen kívül hagyta és mindvégig igen mostohán bánt ezzel az iskolatípussal, annak ellenére, hogy amint már említettük az állami tantervpolitikának köszönhetően mozgásteret folyamatosan bővült (gimnáziumhoz, reáliskolához való igazodás, érettségi) és nőtt az iskolatípus presztízse. A felső kereskedelmi iskolák tanterveinek **általános műveltségű** tárgyakra való koncentrálásával és egyszersmind a kereskedelmi iskolatípus **szakjellegének fokozásával** a cél nem más volt, mint az iskolatípusnak **a középiskolai hálózatba való beillesztése**, ezzel egyúttal növelve a **nem felekezeti középfokú iskolák** számát és mindeközben nem hagyván figyelmen kívül a valláserkölcsi alapokon nyugvó magyar nemzeti kultúra megteremtésére törekvő oktatáspolitikai célkitűzéseinek megvalósítását sem, mely az 1930-as évek végétől még inkább a magyarságtudat ébrentartását szolgálta. Egyúttal az első világháború után megváltozott politikai légkört jelzi, hogy amíg a háború előtt a felső kereskedelmi iskolában folyó munkát az Országos Ipari és Kereskedelmi Oktatási Tanács VKM által jóváhagyott küldöttei ellenőrizték, addig a 1920-as évek közepétől a VKM szakfelügyelőkre bízta az iskolák rendszeres ellenőrzését, majd 1935-ben az egységes tanügyiigazgatás a szakoktatás eddigi önálló igazgatási szerveit is magába olvasztotta. A felső kereskedelmi iskolák szakiskolai és „középiszkolai” jellegének kettőssége komoly kihívás elé állította ezt az iskolatípust, azonban a vizsgált korszakunk középfokú szakoktatásában – amint a klasszikus középiskolák között a gimnázium – mindvégig domináns szerepet töltött be.

4. A női felső kereskedelmi iskolák a középfokú leányiskolák sorában

Kutatásunk során a fiúiskolák mellett a lányok számára is érettségit adó női felső kereskedelmi iskolák működésére is kitékintettünk, arra keresve a választ, hogy a XX. század elején kapukat megnyitó középfokú **kereskedelmi leányiskolák** milyen alternatívát kínáltak az eleminél magasabb, középfokú/szintű leányiskolák (polgári iskola, felső(bb) leányiskolák és gimnázium) sorában?

Bár középfokú **női kereskedelmi iskolák** és tanulóik létszáma a két háború között is messze elmaradt a fiú felső kereskedelmi iskoláktól, azonban létrehozásuk az 1900-as évek elején – a felsőbb leányiskola és a leánygimnázium megszervezését követően – az intézményes leányoktatásunk történetének fontos, de legalábbis említésre méltó állomása volt. A női felső kereskedelmi iskola a lányok számára egy addig még nem elérhető **középfokú továbbtanulási lehetőséget kínált** az eleminél magasabb, de középiskolai végzettséget nem adó polgári iskola, valamint a gimnáziumok és felsőbb leányiskolák mellett. Ráadásul ez utóbbi iskolával szemben különbözeti vizsgák letétele nélkül (kereskedelmi) érettségit, és ha korlátozottan is, de akár főiskolai, majd később közgazdaságtudományi karra való továbbtanulást is lehetővé tette, bár láthattuk nem ez volt az iskolatípus elsődleges célja. A vizsgált korszakunk statisztikái szerint a többségében középfokon leányaikat taníttató értelmiségi, köztisztviselői családok mindvégig a gimnáziumokat részesítették előnyben, azonban **1920-as évek** közepétől **arányaiban** a női felső kereskedelmi iskola tanulói létszám **gyorsabban nőtt**, mint a többi középiskoláé. Ez, illetve a tanítónőképzők kereskedelminél ugyan jóval magasabb, azonban stagnáló, majd az 1930-as évektől csökkenő létszáma jelzi, hogy a két háború

¹³¹⁴ Mazsu, 2012. 24.

között a fiúk mellett a lányok körében is egyre nagyobb népszerűségnek örvendett a felső kereskedelmi iskolatípus.

5. A felső kereskedelmi iskolák tanulóinak társadalmi összetétele és pályaválasztása

A fenti kérdések mellett a vizsgálatunk tárgyát képezte annak feltérképezése is, hogy a korabeli **társadalom mely rétegei** küldték gyermekeiket felső kereskedelmi iskolába, illetve az ott megszerzett kereskedelmi végzettséggel, érettségivel – ez utóbbi a továbbtanulás szempontjából nem volt egyenértékű a klasszikus gimnáziumi érettségivel – a végzettek milyen eséllyel, és **mely szakmákban** tudtak **elhelyezkedni**, azaz milyen értékkel bírt ez a végzettség a vizsgált korszak – különös tekintettel a dualizmus időszakára – **munkaerőpiacán**.

A felső kereskedelmi iskolák fiú és leány tanulóinak társadalmi háttérét és előképzettségét vizsgálva megállapítható, hogy a **dualizmus időszakában** többségében (60%) a **polgári iskolát végzett izraelita felekezetű, önálló kereskedő és iparos (50%)**, valamint **keresztény értelmiségi (20%)** és birtokos, őstermelő **(14%) családok küldték fiaikat kereskedelmi iskolába**. A XIX-XX. század fordulóján a **fővárosban működő hat** fiú felső kereskedelmi **iskola** tanulóinak felekezeti összetételét vizsgálva elmondható, hogy legtöbbször – az országos kereskedelmi iskolai 50%-os átlagot is meghaladva –, átlag **66% az izraelita** felekezethez tartozott, a három **magánfenntartású intézményben a zsidó** diákok aránya **80%** körül volt. A tanulók szüleinek társadalmi háttérét tekintve többségük (40.5%) az országos arányoknak megfelelően az önálló iparos, kereskedő, illetve 23.5%-ban köz- és magántisztviselő, valamint 9%-ban az értelmiségi családból származott.

A két világháború között a felső kereskedelmi iskolai diákság társadalmi összetétele átalakult. A trianoni béke, majd a numerus clausus és a felvételi vizsga bevezetését követően a **zsidó tanulók számának folyamatos csökkenése** (32%-ról 16%-ra), míg a **katolikusok növekedése** (50%-ról 63%-ra) figyelhető meg. A tanulók szüleinek foglalkozási megoszlását tekintve az 1920-as években az iparos, kereskedő (önálló 18%) többségében (29%) alkalmazotti, segédszemélyzet és az értelmiségi réteg (17%) küldte gyermekét kereskedelmi iskolába. Az **1930-as évektől kezdve jelentősen csökkent az önálló és az értelmiségi réteg** (ez utóbbi 17%-ról 1935/36-ra 3%-ra), míg a **köz- és magántisztviselők aránya háromszorosára növekedett** (9%-ról 1935/36-ra 30%-ra), illetve az „alsó” társadalmi foglalkozásokat (segédszemélyzet, altiszt...stb.) betöltők aránya 1931-ben átlag 28%, 1942-ben 37% körül alakult. A zsidó diákok csökkenésével (1915/16-ban 47%, 1918/19-ben 44%, 1919/20-ban 41%, 1920/21-ben 37%, 1927/28 23%, 1929/30-ban 21%, 1938/39-ben 16%) és a keresztények, elsősorban a katolikusok növekedésével (a korabeli politika által a keresztény középosztály középfokú iskolák felé való irányítása) némileg átalakult tanulók szüleinek foglalkozási megoszlása, hasonló tendencia figyelhető meg a fővárosi iskolák esetében is.

A **lányok és a fiúk** a középiskolák esetében már jól ismert **eltérő iskolaválasztási stratégiája** a felső kereskedelmi iskolatípusnál is megfigyelhető mind a dualizmus, mind a két háború közötti időszakot figyelembe véve. A felső kereskedelmi iskolákat a **lányok kevésbé részesítették előnyben**, mint a fiúk, ennek háttérében részben az állhat, hogy a leány tanulókat elsősorban az értelmiségi, valamint köz- és magántisztviselő keresztény felekezetű szülők igyekeztek – akár a továbbtanulást is lehetővé tevő – középiskolába küldeni, melyek közül a gimnáziumot preferálták. Míg a leányaik taníttatására szintén gondot fordító, a középiskolákban országos arányukhoz képest magukat nagyobb létszámban képviseltető izraelita felekezet – az általa követett racionális iskolaválasztási stratégia mentén – leány gyermekét elsősorban polgáriba és csak másodsorban gimnáziumba, majd felső kereskedelmibe küldte. Bár a két háború között a női felső

kereskedelmi iskolák népszerűsége továbbra sem érte el a gimnáziumokét, azonban a továbbtanulni vágyó lányok közül is egyre többen választották ezt az iskolatípust. A lányok szüleinek foglalkozási megoszlását vizsgálva megfigyelhető, hogy ahogy a fiúknál **csökkent** az önálló iparos, kereskedő szülők aránya a korábbi majd 50%-ról 30%-a, úgy a lányok esetében **az értelmiségiek** aránya a korábbi 33%-ról 12%-ra, míg **növekedett a köz- és magántisztviselőké** 26%-ról átlag 33%-ra.

Az iskolatípus számos hiányossága ellenére a rendelkezésünkre álló adatok fényében megállapítható, hogy a XIX. század közepétől a felső kereskedelmi iskola az alsóbb társadalmi rétegeknek egy olyan **újszerű mobilitási csatornát** jelentett a gimnáziumok és a reáliskolák mellett, mely nem csak a továbbtanulást és az érettségi által bizonyos hivatalok betöltését biztosította, hanem **szakmát, azaz képzettséget is adott**, még ha ennek alaposságát vitatták is a korszakban. Azonban egyrészt mobilitás mértéke, azaz hogy ténylegesen milyen arányban is beszélhetünk mobilitásról és mennyiben reprodukcióról¹³¹⁵ – a felső kereskedelmi iskola inkább újratermelte a szülők végzettségét, vagy magasabb végzettséget adott – vita tárgyát képezheti, ennek megválaszolása további kutatásokat igényel, mely során a statisztikák mellett – a források adta lehetőségek tükrében – az egyes tanulók életpályájának elemzése adhatja meg a választ, de legalábbis árnyalhatja azt. Például tekinthető-e, ha igen milyen mértékű mobilitásnak, ha egy önálló nagykereskedő vagy egy kisebb cégtulajdonos fia által a pénzügyi szektorban betöltött magasabb tisztviselői pozíció? Tehát ha magasabb „végzettséget” is szerzett az illető, mint az édesapja, lépett-e feljebb a társadalmi hierarchiában. Ez utóbbi a felső kereskedelmi iskolák tanulóit megvizsgálva nem feltétlenül teljesül.

A dualizmus idején a kereskedelmi iskolákba jelentős arányban beiratkozott önálló izraelita iparos és kereskedő, valamint a keresztény felekezetű értelmiségi és alkalmazotti állásokat betöltő apák fiainak többsége az iskola befejezése után **nem lépett önálló kereskedői pályára** (akik mégis ezt választották, azok döntően a családi üzletet vitték tovább), hanem (magán)**tisztviselőként** helyezkedett el. A dualizmus időszakában **vidéki** iskolákban a tanulók átlag **23%-a**, míg a **négy fővárosi** intézményben **29%-a pénzügyi tisztviselői** állásokat töltött be, azaz a felső kereskedelmi iskolák képezték a bankok és egyéb pénzügyi intézetek szakembereit. A legnagyobb különbség az önálló pályára lépők között volt, amíg a vidéki tanulók esetében átlag 5%, addig a fővárosiaknál ez az arány 18%, tehát a **fővárosi iskolák** végzett tanulóinak **nagyobb esélyük** volt arra, hogy **önállósodjanak**, illetve **magasabb pozíciót töltsenek** be. Az átlagtól magasabb pozíciók tekintetében a Budapesti Kereskedelmi Akadémia a korszakban mindvégig kiemelkedett a többi kereskedelmi iskola közül, hiszen amíg az országos statisztikák szerint a felső kereskedelmi végzett magasabb presztízsű pénzügyi tisztviselői pályára lépők aránya **25%**, addig az **akadémia tanulói között átlag 40%**. A munkaerő-piaci versenyben a befejezett kereskedelmi végzettséggel rendelkezők nagy eséllyel kaptak előbb állást, mint az értelmiség-tisztviselő (főleg gazdasági jellegű közép- és kistisztviselői) pályákra törekvő közép- és polgári iskola 4. vagy 6. osztályát végzettek.

A pályaválasztás tekintetében a két háború közötti időszak (gazdasági, hatalmi viszonyokban bekövetkező már említett változások eredményeképpen) némi változást hozott, mivel a pénzügyi pálya (bankár, banktisztviselő) mellett egyre többen választották a magán mellett a **köztisztviselői állásokat**, valamint a dualizmus időszakához képest jóval többen folytatták tanulmányaikat felsőfokon (elsősorban a fővárosban ahol arányuk 10% felett, míg vidéken 5% alatt volt).

A fiúk mellett azok a **lányok**, akik sikeresen befejezték a felső kereskedelmi iskolát és szándékukban állt kilépni a **munkaerőpiacra**, **jó eséllyel** tudtak elhelyezkedni. A

¹³¹⁵ A klasszikus középiskolában esetében a mobilitás-reprodukció kérdését lásd Sasfi, 2014. 96-117.

vizsgált három iskola esetében mindössze a tanulók **6%-a kívánt otthon maradni**, így a polgári iskolát és egyéb középiskolát végzeteknél nagyobb arányban vállaltak munkát, és e tendencia a két háború között is folytatódott (1938-ban már **65% döntött a munka mellett**). A dualizmus idején a lányok többsége a kereskedelemben (üzletekben), illetve pénzügyintézeteknél, biztosítóknál kapott állást. A két háború között az igen kevés adat ellenére is annyi megállapítható, hogy a fiú tanulóktól eltérő társadalmi háttérű lányok már kevésbé a kereskedelmi üzletekben, hanem sokkal inkább a fiúkhoz hasonlóan a **tisztviselő pályákon helyezkedtek el**, ugyan egy részük otthon maradt, azonban a munkaerőpiacra kilépők a kereskedelmi iskola elvégzése után – ha nem is azonnal, mint a fiúk de –, valószínűleg rövid idő alatt találtak állást. Tehát a fiú és a női felső kereskedelmi iskolák tanulói nagy valószínűséggel a tisztviselői, főként magántisztviselői (a **lányok** esetében a 1930-as évektől egyre nagyobb arányban **köztisztviselői**) állásokat töltötték be.

6. Vezetett-e út a felső kereskedelmi iskolákból a gazdasági elitbe?

Végül arra is kíváncsiak voltunk, hogy a középfokú kereskedelmi iskolák milyen szerepet töltöttek be az **elitképzésben**, vagy Karády Viktor megfogalmazása szerint a polgári iskolákhoz hasonló „*tipikus zsákutcát jelentettek-e.*”

Az iskolatípus vizsgált korszakunk során mindvégig (1938-ig) viselte elnevezésében a kereskedelmi jelzöt, azonban szemben a felső ipariskolával és a felső mezőgazdasági iskolával, sokkal inkább volt **középiskola** (gimnázium, reálgimnázium, reáliskola), mint szakiskola. Jelzi mindezt az is, hogy ha nem is oly mértékben, mint a gimnáziumokból, de a felső kereskedelmiből is vezetett út – még ha csekélyebb arányban is (1861 és 1890 között született, vezető pozíciót betöltők átlag 9%, a pénzügyi szektorban átlag 17.5%) – a **gazdasági elitbe** mind a dualizmus, mind a két háború közötti időszakban. A sokat említett pénzügyintézeti szektor mellett megemlítendő a gyáripár, melynek vezetői pozícióiban is egyre nagyobb arányban voltak jelen a kereskedelmi iskolai érettségivel rendelkezők. Bár a gazdasági elit jeles alakjai – Weiss Manfréd, Lánchy Leó, Hatvany Deutsch Sándor, Mauthner Henrik, Zwack Samu, Légrády Károly, Hornyánszky Ernő, Wolfner Lajos, Krausz Simon és sokan mások – közül nem kevesen koptatták valamely középfokú kereskedelmi iskola/akadémia padjait, azonban arányukat tekintve a felső kereskedelmi nem volt elitképző iskolatípus, de a továbbtanulást is biztosító végzettsége jóval több lehetőséget kínált, mint a „zsákutca” polgári iskola. Azonban láthattuk a kereskedelmi iskolák mind a klasszikus középiskolákkal (értelmiségi pálya), mind a polgári iskolákkal szemben más kvalifikációt adtak, azaz más funkciót töltöttek be, ezáltal más életpályákra is készítettek fel. A klasszikus gimnáziumok (reáliskolák) korszakunkban mindvégig megőrizték az egyetemi továbbtanulásra felkészítő elitiskolák privilegizált státuszát.

Összességében elmondható, hogy már a XIX-XX. század fordulóján is az **érettségizetteknek** több mint **40%-át**, majd a két háború között átlag **30%-át** adó felső kereskedelmi iskola újabb mobilitási lehetőséget kínálva, **meghatározó szerepet töltött be** vizsgált korszakunk **középfokú(/szintű) iskolai piacán**. Jól ismert, hogy a középiskolásoknak közel fele már a századfordulón is továbbtanult, így valójában az **érettségit adó iskolák közül**, azok **befejezését** követően **közvetlenül a kereskedelmi érettségivel** rendelkező tanulók **léptek ki a munkaerőpiacra**. A fentiekben összegzett eredményeink alapján úgy véljük, hogy felső kereskedelmi iskolák is nem elhanyagolható szerepet töltöttek be a hazai modern polgári társadalom átalakulásában (átrétegződésében), egyúttal a középiskolai oktatás funkcióváltásában, megadván a mobilitási lehetőséget a klasszikus középiskolákba lépni nem tudó vagy nem szándékozó, egyrészt kevésbé tehető réteg, másrészt a modern alkalmazotti csoportok számára, így egyúttal „új,” a

gimnáziumokban csekélyebb arányba lépő társadalmi elemek tanulhattak – a polgárinál magasabb – középfokú oktatásban. E megállapítások fényében úgy gondoljuk egyes középiskolai vizsgálódások esetében nem szerencsés a fiú, de még a női felső kereskedelmi iskolákat sem figyelmén kívül hagyni, valamint a korszak törvényi, egyéb rendeleti szabályozása és statisztikai besorolása alapján pusztán egy szakiskolának tekinteni. Jelen munka a középfokú (szak)oktatás és egyúttal az intézményes leányoktatás történetéhez kívánt újabb, eddig még kevésbé ismert adalékokkal hozzájárulni, felhívva a figyelmet arra, hogy érdemes a hazai középiskolai piac nyújtotta mobilitási lehetőségeket a klasszikus gimnáziumok mellett egy tágabb kontextusban, illetve szélesebb perspektívában vizsgálni.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOMAK

ELSŐDLEGES FORRÁSOK

Levéltári források:

Budapest Főváros Levéltára

- Budapest Székesfővárosi I. Kerületi Községi Fiú (Kossuth Lajos) Felső Kereskedelmi Iskola anyakönyvei, BFL –VIII. 123.
- Budapest Székesfővárosi II. Kerületi Községi (Hunfalvy János) Fiú Felső Kereskedelmi Iskola anyakönyvei, BFL –VIII. 112.
- Budapest Székesfővárosi VI. Kerületi Községi Fiú Felső Kereskedelmi Iskola anyakönyvei, BFL –VIII. 115.
- Budapest Székesfővárosi VII. Kerületi Községi Fiú Felső Kereskedelmi Iskola anyakönyvei, BFL –VIII. 116.
- Budapest Székesfővárosi VII. Kerületi Állami (II. Rákóczi Ferenc) Fiú Felső Kereskedelmi Iskola anyakönyvei, BFL –VIII. 116.
- Budapest Székesfővárosi VIII. Kerületi Községi (Gróf Széchenyi István) Fiú Felső Kereskedelmi Iskola anyakönyvei, BFL –VIII. 118.
- Budapest Székesfővárosi IX. Kerületi Községi (Szent István) Fiú Felső Kereskedelmi Iskola anyakönyvei, BFL –VIII. 119.
- Budapest Székesfővárosi VIII. majd IX. Kerületi Községi (Teleki Blanka Grófnő) Női Felső Kereskedelmi Iskola anyakönyvei, BFL-VIII. 120.
- Budapest Fővárosi I. Kerületi Községi (Szent Gellért) Női Felső Kereskedelmi Iskola anyakönyvei, BFL – VIII. 122.
- Budapest Székesfővárosi VIII. Kerületi Községi (Dobó Katalin) Női Felső Kereskedelmi Iskola anyakönyvei, BFL –VIII. 117.
- Budapest Székesfővárosi II. Kerületi Községi (Árpádházi Boldog Margit) Női Felső Kereskedelmi Iskola anyakönyvei, BFL –VIII. 113.
- Katolikus Tisztviselőnök és a Női Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Szövetségének az Angolkisasszonyok Budapesti Intézetével Kapcsolatos Női Felső Kereskedelmi Iskola anyakönyvei, BFL –VIII.110.
- Érettségi vizsgálatot tett tanulók anyakönyvei
- Budapest Főváros Tanácsának Iratai, Tanácsi ügyosztályok központi irattára. BFL– V. – 1883 – 1407.b. – 1299. VIII. – 5092. ikt. sz.
- Roller Mátyás VI. ker. Polgári Fiúiskola igazgatójának 1883. április 28. jelentése. BFL– IV. – 1883 –1407.b. – VIII. 1229 – 18. ikt. sz.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára¹³¹⁶

Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium K 503. 1912–1944.

- Szegedi felső kereskedelmi iskola kérelme, hogy osztályait a lányok előtt is megnyithassák. A felső kereskedelmi iskolák főigazgatósága nem támogatja, 1912. szeptember 16. elutasítás, csak önálló iskola nyitható. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium K503 – 1912 – 29. csomó – 18. tétel – 103 655. alapszám – 37 925. iktatószám.
- Nőtisztviselők Országos Egyesületének véleménye a szegedi koedukációs felső kereskedelmi iskoláról 1912. május 24. MNL OL VKM. K503 – 1912 – 29. cs. – 18. t. – 64 706. a. – 11 089. ikt.
- Szeged szabad királyi város női felső kereskedelmi iskolájának a nyilvánossági jog megadása. MNL OL – VKM K503 – 1913 – 13. cs. – 18. t. – 71455. a. – 16431. ikt.
- Szeged szabad királyi város fiú és női felső kereskedelmi iskolájának szervezeti szabályzata 1913. MNL OL – VKM K503 – 1913 – 13. cs. – 18. t. – 71455. a. – 85727. ikt.
- Részletek az 1897-es egyes igazgatói jelentésekből az 1911-es VKM rendelethez csatolt mellékletben. MNL OL – VKM K503 – 1916 – 3. cs. – 18. t. – 6834. a.

¹³¹⁶ A levéltári források évenkénti és nem abc sorrendben kerültek feltüntetésre.

- Resch Béla szabadkai tanfolyam igazgatójának felhívása. MNL OL VKM K503 – 1916 – 16. cs. – 28. t. – 17 060. a. – 32 545. ikt.
- Rézler Mater Aloyzia a kassai Szt. Orsolya rend főnöknőjének kérelme a rend által fenntartandó női felső kereskedelmi iskola megnyitásának tárgyában. MNL OL – VKM K503 – 1917. – 9. cs. – 13. t. – 64 086. a. – 94 754. ikt.
- Kassai katolikus felső leány- és kereskedelmi iskola engedélyezése 1917. augusztus 27. MNL OL – VKM – K503 – 1917 – 9. cs. – 18. t. – 64 086. a. – 157 309. ikt.
- Kritzta István jelentése az épület átadásáról és a tanítás folytatásáról a Királyi Főigazgatónak. MNL OL – VKM K503 – 1917 – 12. cs. – 18. t. – 17485. a. – 573. ikt.
- M. Kir. Keleti Kereskedelmi Akadémia 1899-es szervezeti szabályzata. MNL OL – VKM K503 – 1917 – 9. cs. – 18. t. – 44091. a. – 74995. ikt.
- Kérelem a M. Kir. Keleti Kereskedelmi Akadémia felügyelő bizottsága és Kúnos Ignác igazgató részéről az új szervezeti szabályzat elfogadására. MNL OL VKM K503 – 1917 – 9. cs. – 18. t. – 44091. a. – 74995. ikt.
- Kérelem a Keleti Kereskedelmi Akadémiára felvételt nyert négy nő (Braun Eleonóra, Gerba Irma, Schwarz Anna, Venetainer Erzsébet) rendes hallgatói státuszba való vételére 1917. szeptember 8. MNL OL – VKM K503 – 1917 – 10. cs. – 18. t. – 129602. a. – 285. ikt.
- VKM 1916. július. 14. 86 100. sz. rendelete, illetve a felső leány- és kereskedelmi iskolák új Szervezeti szabályzata. MNL OL – VKM. K503 – 1918 – 11. cs. – 27. t. – 61817. a. – 621. ikt.
- Tanfelügyelői jelentések az egyes felső kereskedelmi leányiskolákról. MNL OL – VKM K503 – 1918 – 11. cs. – 27. t. – 61 818. a.
- VKM 1916. július. 14. 86 100. sz. rendelete, illetve a felső leány- és kereskedelmi iskolák új Szervezeti szabályzata. MNL OL – VKM K 503 – 1918 – 11. cs. – 27. t. – 61817. a. – 621. ikt.
- A kereskedelmi szaktanfolyamok szervezeti szabályzata. MNL OL – VKM K503 – 1918 – 16. cs. – 28. t. – 14297. a. – 13 5731. ikt.
- A felső kereskedelmi iskolai főigazgató jelentése a Budapesti Kereskedelmi Akadémia szervezeti szabályzatának módosításáról 1918. február 15. MNL OL – VKM K503 – 1918 – 11. cs. – 18. t. – 3698. a. – 30923. ikt.
- Nőtisztviselők Országos Egyesületének kérvénye. MNL OL – VKM. K503 – 1919 – 26. cs. – 18. t. – 10 756. a. – 245. ikt.
- Felső kereskedelmi iskolák főigazgatójának jelentése NOE által benyújtott kérvényre. MNL OL – VKM. K503 – 1919 – 26. cs. - 18. t. – 10 756. a. – 246. ikt.
- Közgazdasági Főiskola létrehozása Budapest V. kerület Alkotmány u. 9-11. sz. alatt. MNL OL – VKM K503 – 1919 – 32. cs. – 18. t. – 67220. a. – 161905. ikt.
- Közgazdasági Főiskola létrehozása Budapest V. kerület Alkotmány u. 9-11. sz. alatt. MNL OL – VKM K503 – 1919 – 32. cs. – 18. t. – 67220. a. – 161905. ikt.
1920. évi 272. sz. M. E. rendelet 48. §. Magyar Királyi Keleti Kereskedelmi Akadémia Közgazdaságtudományi Karba történő beolvasztásáról. MNL OL – VKM K503 – 1920 – 44. cs. – 18. t. – 39.970 a. – 126.538. ikt.
- Kihallgatási jegyzőkönyv. 1920. június 2. MNL OL – VKM K 503- 1920 – 44. cs. – 18. t. – 40357. a. – 54681. ikt.
- Kritzta István VKM-nek intézett kérelme 1920. május 10. MNL OL – VKM K503 – 1920. – 46. cs. – 18. t. – 52906. a. – 22 600 ikt.
- Felső kereskedelmi iskolák negyedik évfolyamossá fejlesztése 1919. évi 160 500. B. XII. sz. rendelet alapján. MNL OL – VKM K503. 1920 – 45. cs. – 18. t. – 47382. a.
- Kúnos Ignác 1910. szeptember 9. a VKM-nek megküldött kérelme a szláv nyelvek tanítása tárgyában. MNL OL – VKM K503- 1920. – 49. cs. – 18. t. – 80.553. a. – 101.959/1910. ikt.
- Budapesti Kereskedelmi Akadémián tartandó előadások jegyzéke 1920. január 27. 110. sz. alatti előterjesztésben. MNL OL – VKM K503 – 1920 – 54. cs. – 18. t. – 125.608. a. – 130. ikt.
- Budapesti Kereskedelmi Akadémia jelentése a képzés szüneteltetéséről. MNL OL – VKM K503 – 1920. – 49. cs. – 18. t. – 76.233. a. – 138. ikt.
- Budapesti Kereskedelmi Akadémia jelentése a VKM felé 1920. március. 3. 1920. február 28. 125.593. B. XII. sz. alatt kelt rendelet alapján március 1. MNL OL – VKM K503 – 1920. – 49. cs. – 18. t. – 76.233. a. – 137. ikt.
- Szuppán Vilmos Budapesti Kereskedelmi Akadémia igazgatójának 1920. július 23-án a VKM-nek megküldött levele. MNL OL – VKM K503 – 1920. – 49. cs. – 18. t. – 76.233. a. – 248. ikt.
- A Felső Kereskedelmi Iskolai Királyi Főigazgatóság határozta 1920. szeptember 9. MNL OL – VKM K503 – 1920. – 45. cs. – 18. t. – 97 297 a. – 2475. ikt.

- A négyévfolyamú felső kereskedelmi iskolák tanításterve és a tanítás irányítására szolgáló módszeres utasítás 1920. 72.000. VI. b. sz. rendelet. MNL OL – VKM K503 – 1920 – 51. cs. – 18. t. – 99775. a. – 826. ikt.
- Előterjesztés a Budapesten felállítandó angol nyelvű gyakorlati kereskedelmi iskola tárgyában. MNL OL – VKM K503. 1920. – 48. cs. – 18. t. – 60320. a.
- Jegyzőkönyv az 1920. június 8. tartott értekezletről. MNL OL – VKM K503 – 1920. – 48. cs. – 18. t. – 60322. a.
- A tanári kart ekkor már csak két fő alkotta, a többiek elmenekültek, elköltöztek vagy a fiumeiek szolgálatába álltak. Folyamodvány a magánvizsgálat engedélyezésére. MNL OL – VKM K503 – 1920. – 53. cs. – 18. t. – 125287. a. – 1007. ikt.
- Felső Kereskedelmi Iskolai Főigazgatóság jelentése a Budapesti Kereskedelmi Akadémia által nyitott három párhuzamos osztály tárgyában 1920. október 9. MNL OL – VKM K503 – 1921. – 70. cs. – 18. t. 143.238. t. – 3692. ikt.
- Világkereskedelmi Főiskola tanfolyamának a Budapesti Kereskedelmi Akadémiával való egyesítése tárgyában. MNL OL – VKM K503 – 1920. – 53. cs. – 18. t. – 125.349. a. – 126.781. ikt.
- Indítvány a háromnál több elégtelent nyert tanulók eltávolítása tárgyában. A felső kereskedelmi iskolai főigazgató jelentése a VKM-nek megküldve 1921. január 15. MNL OL – VKM K503 – 1921. – 66. cs. – 18. t. – 104.252. a. 253. ikt.
- Budapesti Kereskedelmi Iskola kérelme, hogy csak az első tanév végén tiltassanak el a 3 vagy több tárgyból megbukott tanulók. MNL OL – VKM K503 – 1921. – 66. cs. – 18. t. – 104.252. a. – 183. ikt.
- Budapest Főváros Tanácsának kérelme a vas utcai felső kereskedelmi iskolában párhuzamos osztály indítására. MNL OL – VKM K503. – 1921. – 72. cs. – 18. t. – 128.617. a. – 4743. ikt.
- Királyi igazgató jelentés az egri felső kereskedelmi iskoláról 1922. június. 1. MNL OL – VKM K503 – 1922 – 83. cs. – 9. t. – 83935. t. – 3396. ikt.
- Wiesinger Gábor levele a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez 1920. szeptember 12. MNL OL – VKM K503 – 1922 – 81. cs. – 2. t. – 124651. a. – 73794. ikt.
- Wiesinger Gábor kérelme az Angol Kereskedelmi Iskola nyilvános jogának megadása tárgyában. MNL OL – VKM K503 – 1922 – 81. cs. – 2. t. – 78871. t. – 155 606. ikt.
- Jelentés a felső kereskedelmi iskolák 1921. szeptember 15. állapotáról. MNL OL – VKM K503 – 1922 – 82. cs. – 2. t. – 129585. a. – 6719. ikt.
- A felső kereskedelmi iskolák jelentése a túlterheltségről 1923. június. MNL OL – VKM K503 – 1923 – 83. cs. – 9. t. – 16397. a.
- Felső kereskedelmi iskolák főigazgatóságának jelentése az 1922/23. tanévről. MNL OL – VKM K503 – 1923 – 88. cs. – 9. t. 107141. a
- A felső kereskedelmi iskolák királyi főigazgatójának megküldött 1923. február 28. tanári értekezleti jelentés. MNL OL – VKM K503 – 1923. – 87. cs. – 9. t. – 51623. a. – 1493. ikt.
- Deutsche-Ungarische Handelskammer in Budapest kérelmének elbírálása. MNL OL – VKM K503 – 1927 – 107. cs. – 15. t. – 45441. a. – 51719. ikt
- Német Nyelviskola és Kereskedelmi Tanfolyam engedélyezése 76811/1926. sz. rendelet. MNL OL – VKM K503 – 1927 – 107. cs. – 3. t. – 19373. t. – 133. ikt.
- Magyar-Német Kereskedelmi Kamara esti tanfolyamának tantárgyai. MNL OL – VKM K503 – 1927 – 107. cs. – 15. t. 84906. a., illetve MNL OL – VKM K503 – 1927 – 107 cs. – 3. t. – 19373. a. – 95918. ikt.
- Budapesti Kereskedelmi Akadémia kísérleti tanéve Berlinben. MNL OL – VKM K503 – 1927 – 108. cs. – 3. t. – 23656. a. – 79572. ikt.
- Jelentés a Budapesti Kereskedelmi Akadémia berlini tanfolyamáról. MNL OL – VKM K503 – 1927 – 108. cs. – 3. t. – 23656. a. – 3077. ikt.
- Szabályzat a felső kereskedelmi iskolai tanárok képzéséről. VKM 1924. évi 23.573. IV. sz. rendelete. MNL OL – VKM K503 – 1927 – 108. cs. – 3. t. – 28.383 a. – 3496. ikt.
- Budapesti Kereskedelmi Akadémia kérelmei ügyében megtartott bizalmas értekezlet jegyzőkönyve 1927. március 18. MNL OL – VKM K503 – 1927. – 108. cs. – 3. t. – 25.277. a. – 77.857. ikt.
- Felső Kereskedelmi Iskolai Királyi Főigazgató jelentése a vallás és közoktatásügyi miniszternek. MNL OL – VKM K503 – 1928 – 116. cs. – 3. t. – 34217. a. – 58142. ikt.
- Jelentés a felső kereskedelmi iskolák látogatása alkalmával szerzett tapasztalatokról 1928. február 4. MNL OL – VKM K503 – 1928. – 113. cs. – 3. t. – 9271. a. – 81176. ikt.
- A felső kereskedelmi iskolák kir. főigazgatójának javaslata a rendkívüli tárgyak tanításának szabályzásáról 1928. december 6. MNL OL – VKM K503 – 1928. – 119. cs. – 3. t. – 73409. a. – 85414. ikt.
- Budapesti Állami Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság kérelme a VKM felé 1927. szeptember 23. MNL OL – VKM K503 – 1928 – 115. cs. – 3. t. – 27.696. a. – 279. ikt.
- Felső Kereskedelmi Iskolák Királyi Főigazgatójának javaslata a kereskedelmi szaktanári alapvizsga tárgyában 1928. június 14. MNL OL – VKM K 503 – 1928. – 115. cs. – 3. t. – 27.696. a. – 282. ikt.

- Budapest Királyi Magyar Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar dékáni javaslata a gyakorlóiskola kijelölésére 1928. március 23. MNL OL – VKM K 503 – 1928 – 115. cs. – 3. t – 22.367. a. – 56.450. ikt.
- Szabályzat a felső kereskedelmi iskolai tanárjelöltek gyakorlati képzéséről. MNL OL – VKM K 503 – 1928 – 118. cs. – 3. t. – 48.818. a. – 22.357. ikt.
- Királyi Magyar Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar dékáni hivatala által a VKM 1928. évi 48.418. IV. sz. alatt jóváhagyott rendelet szerint a pedagógiai gyakorlatokat felügyelő ideiglenes tanárok kinevezése 1928. szeptember 25. MNL OL – VKM K 503 – 1928 – 119. cs. – 3. t. – 74.217. a. – 2761. ikt.
- Az 1929. évi 622-05-42. sz. rendelet a felső kereskedelmi gyakorlóiskola női tagozatának megnyitásáról. MNL OL – VKM K503 – 1929-1930 – 121. cs. – 205.
- Az 1921-1931 között engedélyezett felső kereskedelmi iskolák. MNL OL – VKM K503 – 1933. – 157. cs. – 10. t. – 43849. a. – 680. ikt.
- A Lemanie Lausanne-i (svájci) kereskedelmi iskola végbizonyítványának tanulmányi értéke 1936. május 19. MNL OL – VKM K503 – 1932-1936 – 155. cs. – 10. t. – 46.433. ikt.
- Az Ecole Lemaine Lausanne intézet egyenjogúsága 1936. január 11. MNL OL – VKM K503 – 1932-1936. – 155. cs. – 10. t. – 1479. ikt;
- Attestation pour le Ministre du Département de L’Instruction publique du Royaume de Hongrie 1935. november 4. MNL OL – VKM K503 – 1932-1936 – 155. cs. – 10. t. 164.
- Pasquier, Paul (1927): Ecole Lemaine. Prospectus. Lausanne. 9. MNL OL – VKM K503 – 1932-1936 – 155. cs. – 10. t. – 56.713. ikt.
- Programme der Handelsschule des Instituts Lémanie Lausanne. MNL OL – VKM K503 – 1932-1936 – 155. cs. – 10. t. – 56.716. ikt.
- Denier, Charles (1933): École Lémanie. Lausanne, 16-31. MNL OL – VKM K503 – 1932-1936 – 155. cs. – 10. t.
- Subak, G. (1927): Lo sato attuale dell insegnamento commerciale. Revue International pour L’Enseignement Commercial, 2. sz. 73-74 (65-74). MNL OL – VKM K503 – 1932-1936 – 156. cs. – 10. t. 37.305. ikt.
- Helyzetjelentés a felső kereskedelmi iskolákban érettségizett tanulók tanulmányi eredményeiről 1930. szeptember 11. MNL OL – VKM K503 – 1929-1931 – 125. cs. - 622-05- 2.
- Felső kereskedelmi iskola beiratkozott tanulóinak megoszlása tankerület szerint az 1935/36. tanévben. MNL OL – VKM K503 – 1932-1936. – 158. cs. – 10. t. – 612.
- Magyar Királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Felső Kereskedelmi Iskolai Tanárképző Intézet. MNL OL – VKM K 503. – 1932-36. - 149. cs. – 5. t. – 53.174. a. – 125. ikt.
- Gazdasági Szaktanárképző Intézet. MNL OL – VKM K 503 – 1932-1936 – 149. cs. – 5. t. – 53.174.
- Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetsége (MEFHOSZ) indítványa Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszterhez az akadémiai cím tárgyában 1938. január 24. MNL OL – VKM K503 – 1937-1944 – 162. cs. – 1. t. – 189. ikt.
- Baross Szövetség kérelme az egyenlő bánásmód elvének biztosítása tárgyában 1938. február 10. MNL OL – VKM K503. – 1937-1944. – 162. cs. – 1. t. – 71. ikt.
- Leányok számára fenntartott gazdasági középiskolák tantervét a különleges nevelési szempontokhoz képest a fiúk számára fenntartott gazdasági középiskolák tantervétől eltérően lehet megállapítani. MNL OL – VKM K503 – 1937-1944 – 162. cs. – 1. t.
- A gazdasági középiskola feladat és szervezete. 1938. évi XIII. tc. 32. §. MOL VKM K503 – 1937-1944 – 162. cs. – 1. t.
- A kereskedelmi középiskolák 62500/1940. tanításterve. MNL OL – VKM K503 – 1937-1944 – 193. cs. – 1-3. t.
- A felső kereskedelmi iskolák átszervezése kereskedelmi középiskolákká és a kereskedelmi középiskolai tanításterv kiadása 62.500/1940. sz. rendelt. MNL OL – VKM K503 – 1937-1944 – 193. cs. – 1. t. – 83050. ikt.
- VKM 1941. május 16. kelt 81.800/V. 2. sz. rendelet érettségi vizsgálati utasítás a kereskedelmi középiskolák számára MNL OL – VKM K503 – 1937-1944 – 194. cs. – 1. t. – 133.194. ikt.

Deržavni Archiv u Rijeci (DAR) Rijekai Állami Levéltár

- Jegyzőkönyv a fumei állami felső kereskedelmi iskola újjászervezése tárgyában. DAR DS-10. Társasági iratok, 1. cs. 69331/1912.
- Jegyzőkönyv a kiviteli akadémia tárgyában. DAR DS-10. Társasági iratok, 1. cs. 1-110/1912.
- Jelentés a Fiumei M. Kir. Kiv. Akadémiának állapotáról és működéséről az 1912. évben. DAR DS-10. 1. cs. 110/1912.
- A Fiumei M. Kiviteli Akadémia Tanulmányi Tanácsának 1913. április 28-án tartott iskolai jegyzőkönyv.

- DAR DS-10. Társasági iratok, 1. cs. 118/1913.
- Jegyzőkönyv a Fiumei Kir. Kiviteli Akadémia Tanulmányi Tanácsának 1913. évi november 12-én tartott üléséről. DAR DS-10. Társasági iratok, 252/1913. 3.
- Kritzta István levele a tanári kar szervezés tárgyában 1913. november 16. DAR DS-10. Társasági iratok, 1. cs. 245/1913.
- Memorandum a fiumei m. kir. kiviteli akadémia t. igazgatóságához és tanári karához. DAR DS-10. Társasági iratok. 3. cs. 142/1918.

Törvények, rendeletek, iskolai értesítők, lexikonok és statisztikai adattárak

- A felső kereskedelmi iskolák statisztikája az 1936/37. iskolai évben. *Kereskedelmi Szakoktatás*, 1937. XLIV. évf. 4. sz. 194-196.
- A felső kereskedelmi iskolák statisztikája az 1938/39. iskolai évben. *Kereskedelmi Szakoktatás*, 1939. XLVI. évf. 4. sz. 178-180.
- A kereskedelmi iskolák szervezete. Kiadatott vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter 1884. évi július hó 29. napján 28.093. szám alatt kelt rendeletéből. Egyetemi nyomda, Budapest.
- A kereskedelmi iskolák szervezet. Vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter 1885. évi augusztus hó 3. napján 29.801. szám alatt kelt rendeletéből. Egyetemi nyomda, Budapest.
- A felső kereskedelmi iskolák hivatalos szervezete. Kiadta a kereskedelemügyi m. kir. miniszter hozzájárulásával a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter 1895. évi augusztus hó 20-án 44.001. sz. alatt kelt. Rendeletével. M. kir. Tud. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1895.
- Az 1934/35. évi XIV. tv. az állami költségvetésről. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7957>
(Utolsó letöltés: 2013. 08. 12.)
- A magyar királyi kormány jelentése az 1940/41-es évről. Budapest, 1942.
- A női kereskedelmi tanfolyamok szervezet. Magyar Tudományegyetemi Nyomda. Budapest. 1900.
- A női kereskedelmi szaktanfolyamok szervezete. 1911. évi. július 13-án 86.287. sz. a. kelt rendelet. Vallás- és Közoktatási Minisztérium, Budapest. 1911.
- ASZTALOS József (1934): A középiskolai érettségit tett tanulók az 1932/33. tanévben. *Statisztikai Szemle*, 5. sz. 377-384.
- ASZTALOS József (1936): Nagy-Budapest oktatásügye. *Statisztikai Közlemények*, 81. kötet. Budapest.
- BAKÁCS György (1915): A Katholikus Tisztviselőnök és Női Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Szövetségének az Angolkisasszonyok Budapesti Intézetével Kapcsolatos Női Felső Kereskedelmi Iskolájának I. értesítője az 1914-15. iskolai évről. Stephaneum Nyomda, Budapest.
- BAKÁCS György (1924): A Katholikus Tisztviselőnök és Női Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Szövetségének az Angolkisasszonyok Budapesti Intézetével Kapcsolatos Női Felső Kereskedelmi Iskolájának X. értesítője az 1914-1924. iskolai évről. Stephaneum Nyomda, Budapest.
- Budapest félévszázados fejlődése 1873-1923. *Budapest Székesfőváros Statisztikai Közleményei* 53., Budapest. 1925.
- Budapest 1873-tól napjainkig. A Székesfővárosi Statisztikai Hivatal Zsebkönyve. Budapest, 1945. 200-219.
- Budapest Székesfőváros Statisztikai Évkönyve Thirring Gusztáv (szerk.) I-XIII.; Illefalvy Lajos (szerk.) XIV-XXXI. Budapest. 1896-1940.
- DONAVELL János (1916): Szeged Szabad Királyi Város Felső Kereskedelmi Iskolája és Női Felső Kereskedelmi iskolájának értesítője az 1915/16-os iskolai évről. Dugonics Nyomda. Szeged.
- FÁBIÁN Lajos Mór (1913): Debreceni Kereskedelmi Tanintézet jelentése az 1912/13-e iskolai évről. Debrecen.
- FÁBIÁN Lajos Mór (1916): Debreceni Kereskedelmi Tanintézet jelentése az 1915/16-e iskolai évről. Debrecen.
- Felső kereskedelmi iskoláink az 1927/28. tanévben. *Statisztikai Szemle*, 1929. 4. sz. 355-359
- GÁLFFY Ignác (1911): A Miskolczi M. Kir. Állami Felső Kereskedelmi Iskola 25 éves történetének vázlata kapcsolatban az 1910-911. évi jelentéssel. Klein és Ludvig Könyvnyomda, Budapest. 3-62.
- GYULAY Béla (1900): V. kerületi női kereskedelmi szaktanfolyam (V. ker., Váci-körút 58.sz.) 1899/1900. évi értesítője és szervezete a továbbképző tanfolyammal. Pesti Könyvnyomda. Budapest.
- HAHÓTHY Sándor (1893): Budapest Székesfőváros IV. kerületi Községi Nyilvános Polgári Leányiskola és Női Kereskedelmi Szaktanfolyam Iskolai Értesítője. Pesti Könyvnyomda. Budapest.
- HAHÓTHY Sándor (1902): Budapest székesfőváros IV. kerületi községi nyilvános polgári leányiskola és vele kapcsolatos női kereskedelmi szaktanfolyam Iskolai Értesítője az 1901/02 tanévről. Pesti Könyvnyomda. Budapest.
- HAHÓTHY Sándor (1907): Budapest székesfőváros IV. kerületi községi nyilvános polgári leányiskola és vele kapcsolatos női kereskedelmi szaktanfolyam Iskolai Értesítője az 1906/07 tanévről. Pesti Könyvnyomda. Budapest.

- HOFFMANN Dezső (1932): A magántisztviselők szociális és gazdasági viszonyai Budapesten. Statisztikai Közlemények, 63. kötet, Budapest.
- Horn Ede 1871. január 30. felszólalása. Greguss Ágost (szerk. 1871): Az 1869. évi április 20-dikára hirdetett országgyűlés nyomtatványai. Képviselőház Napló XII. kötet. Emich Gusztáv kiadása 286.
- ILLYEFALVI I. Lajos (1930): A kenyérkereső nő Budapesten. Székesfőváros Statisztikai Hivatal, Budapest.
- ILLYEFALVI I. Lajos (1935): A fővárosi polgári népesség szociális és gazdasági viszonyai. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Iskolák egy tanévek végén megjelentett értesítői, az egyes értesítőket lásd Gráberné Bösze Klára (1999): Magyarországi iskolai értesítők bibliográfiája 1850/51-1948/49. 5. kötet. OPKM, Budapest.
- Kereskedelmi Iskolai Tanárképző Intézet tizedik értesítője 1907-1908-ról. Márkus Samu Könyvnyomda, Budapest, 1908.
- Kereskedelmi Iskolai Tanárképző Intézet második értesítője 1899-1900-ról. Márkus Samu Könyvnyomda, Budapest, 1900.
- KISS Sándor (1902): A kolozsvári bennlakással egybekötött kereskedelmi akadémia 24. évi értesítője az 1901/02. tanévről. Gondos, Kolozsvár.
- KISS Sándor (1903): A kolozsvári bennlakással összekötött Kereskedelmi Akadémia huszonötödik értesítője az Akadémia 1902-1903. tanévről. Gondos, Kolozsvár.
- KONTOR Lajos (1930): Budapesti Római Katolikus négyévfolyamú Zichy-Pallavicini Edina örgrófnő Felső Kereskedelmi Iskola XVI. évi jelentése a 1929-30. iskolai évről. Stephaneum, Budapest.
- KONTOR Lajos (1932): Budapesti Római Katolikus négyévfolyamú Zichy-Pallavicini Edina örgrófnő Felső Kereskedelmi Iskola XVIII. évi jelentése az 1931-32. iskolai évről. Stephaneum, Budapest.
- KONTOR Lajos (1938): Budapesti Katolikus négyévfolyamú Zichy Pallavicini Edina örgrófnő Női Felső Kereskedelmi Iskola értesítője az 1937-38. iskolai évről. Budapest.
- KÜRSCHÁK Endre (1910): A Pozsonyi Kereskedelmi és Iparkamara Három Évfolyamú Női Felső Kereskedelmi Iskolájának Értesítője az 1909/10-es tanévről. Wigand F. K. Könyvnyomda, Pozsony.
- KÜRSCHÁK Endre (1917): A Pozsonyi Kereskedelmi és Iparkamara Három Évfolyamú Női Felső Kereskedelmi Iskolájának Értesítője az 1916/17-es tanévről. Wigand, Pozsony.
- KRISCH Jenő (1929): Budapesti Székesfővárosi VIII. Ker. Közégi Gróf Széchenyi Ferenc István felső Kereskedelmi Fiúiskola VIII-ik értesítője az 1928/1929 iskolai évről. Budapest. 159-173.
- KRITZA István (1913): Fiumei M. Kir. Kiveteli Akadémia első évi jelentése az 1912/13. tanévről. A Fiumei M. Kir. Kiveteli Akadémia kiadása, Fiume.
- KRITZA István (1915): A Fiumei M. Kir. Kiveteli Akadémia III. évi jelentése az 1914/15. tanévről. A Fiumei M. Kir. Kiveteli Akadémia kiadása, Fiume.
- Magyar Királyi Állami Kereskedelmi Iskolai Tanárképző Intézet huszadik évi évkönyve az 1917-1918 évről. Egyetemi Bölcsészeti Kar, Budapest. 1918.
- Magyar Statisztikai Évkönyv, Új Folyam IV. 1896. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Athenaeum, Budapest. 1897.
- Magyar Statisztikai Évkönyv, Új Folyam VI. 1898. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Athenaeum, Budapest. 1899.
- Magyar Statisztikai Évkönyv, Új Folyam XI. 1902. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Athenaeum, Budapest. 1903.
- Magyar Statisztikai Évkönyv, Új Folyam XVIII. 1910. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Athenaeum, Budapest. 1911.
- Magyar Statisztikai Évkönyv 1929-1939, Új Folyam XXXVII-XLVII. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Athenaeum, Budapest. 1930.1940.
- MÁRTONFFY Márton felszólalása az 1911. június 19. országgyűlésen. Országgyűlés Képviselőházának Naplója, Athenaeum Könyvnyomda, 1911. 8. kötet. 455.
- MÁRTONFFY Márton felszólalása az országgyűlésen 1914. május 2. Országgyűlés Képviselőházának Naplója, Athenaeum Könyvnyomda, 1914. 24. kötet. 264.
- MOLNÁR Olga (1936): A női munkaerő számának alakulása a fővárosban. *Statisztikai Közlemények*, 76. kötet, 3. sz. 1-154.
- MÓRICZ Miklós (1934): Budapest társadalomrajza. *Statisztikai Közlemények*, 64. kötet, 2. sz.
- Nagyvárad Kereskedelmi Csarnok Kereskedelmi Szakiskola jelentése az 1916/17-es iskolai évről. Laszky Ármin Nyomda. Nagyvárad. 1917.
- NAGY Endre (1910) Marosvásárhely Szabad Királyi Város Női Felső Kereskedelmi Iskolájának 1909/10. tanévi értesítője, Kossuth Nyomda, Marosvásárhely.
- LAKY Dezső (1932): A közületi alkalmazottak szociális és gazdasági viszonyai. Statisztikai Közlemények, 67. kötet. Budapest.
- LUBY Margit (1929): A közép- és alsófokú kereskedelmi oktatás statisztikája. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXXVI. évf. 5. sz. 219-227.

- LUBY Margit (1931): A közép és alsófokú kereskedelmi oktatás statisztikája. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXXVIII. évf. 7. sz. 285-294.
- LUBY Margit (1936): Felső kereskedelmi iskoláink statisztikai táblái 1931-32 tanévtől 1935-36 tanév elejéig. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XLIII. évf. 10. sz. 535-553.
- LEWIN Jakab (1872): Pesti Kereskedelmi Akadémia 1871-72. tanévi értesítője. Pest.
- RIEGLER Sándor (1911): A fiumei állami felső kereskedelmi iskola érettségi vizsgát tett növendékeinek foglalkozása 1910. év végén. In: A fiumei állami felső kereskedelmi iskola és vele kapcsolatos államszámviteli tanfolyam XXX. Értesítője 1910-11. tanévről. 41-51.
- STROBEL Ernő (1923): Statisztikai adatok az 1922/3. iskolaévről. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXXI. évf. 2. sz. 30-38.
- STROBEL Ernő (1927): Felső kereskedelmi iskoláink statisztikája az 1925/6. iskolaévről. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXXIV. évf. 3. sz. 129-135.
- Széll Kálmán indítvány 1871. január 25. ülésén. Greguss Ágost (szerk. 1871): Az 1869. évi április 20-dikára hirdetett országgyűlés nyomtatványai. Képviselőház Napló XII. kötet. Emich Gusztáv kiadása. 270-271.
- VADAS József (1912): Budapest VI. kerületi községi Felső Kereskedelmi Iskola 28. Értesítője az 1911/12. iskolai évről. Budapest.
- VKM 59.258/1890. sz. rendelet. In: Magyarországi Rendeletek Tára 1891. II. kötet, Magyar Királyi Belügyminisztérium, Budapest, 1891.
- ÚJVÁRI Péter (szerk. 1929): Magyar Zsidó Lexikon. Makkabi Kiadó, Budapest.

Idegen nyelvű elsődleges források:

- BACHELLERY, Josephine (1848): Comment nous comprenons l'émancipation des femmes. *La Voix des Femmes*, Numero 27, 19 avril. http://www.munseys.com/diskeight/femo.htm#1_0_24
(Utolsó letöltés: 2012. 07. 16.)
- BUISSON, Ferdinand (1911): Nouveau Dictionnaire de Pédagogie. Librairie Hachette, Paris, <http://www.inrp.fr/edition-electronique/lodel/dictionnaire-ferdinand-buisson/document.php?id=3140>
(Utolsó letöltés: 2010. 07. 20.)
- GELCICH, Eugen (1906): *Das kommerzielle Bildungswesen in Belgien, Spanien, Portugal, Serbien und Bosnien*. A. Hölder, Wien.
- KÜHNE, Alfred (1922): Handbuch für da Berufs und Fachschulewesen. Zentralinstituts für Erziehung und Unterricht. Quelle & Meyer, Lipzeig.
<https://archive.org/stream/handbuchfurdasbe00kuhn#page/n7/mode/2up>
(Utolsó letöltés: 2010. 07. 20.)
- LESCH, Bruno (1928): Das kommerzielle Bildungswesen Finnlands. *Revue Internationale pour l'Enseignement Commercial*, XI. évf. 5. sz. 318-323.
- MEYER, Bernhard (1857): Rückblick auf die jüngste Entwicklungs-Periode Ungarns. Wien.
<https://archive.org/stream/rckblickaufdiej00meyergoog#page/n5/mode/2up>
(Utolsó letöltés: 2010. 07. 22.)
- MOHOVICH, Pál (1885): Programma degli Studie Notizie Scolastiche della Rig. Accademia di Commercio in Fiume. Pubblicato alla fine dell'anno scolastico 1884-85. Tipo-Litografia di Petro Battaria. Fiume.
- RICHARD, Emil (1926): Die Ausbildung zum Kaufmann in den verschiedenen Ländern. *Revue International pour L'Enseignement Commercial*, 1. sz. 25-33.
- Plan der Realschulen. Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Österreich. Vom Ministerium des Cultus und Unterrichts, Wien, 1849.
http://archive.org/stream/entwurfderorgan00untegoog/entwurfderorgan00untegoog_djvu.txt (Utolsó letöltés: 2012. 07. 21.)
- SCHACK Béla (1913): *Das Kommerzielle Bildungswesen in Ungarn*. A. Hölder, Wien.
- SCHÄR, J. F. (1911): *Allgemeine Handelsbetriebslehre*. Gloecker, Leipzig
- SCHÄR, J. F. (1914): *Buchhaltung und Bilanz*. J. Springer. Bilanz.
- SCHMOLLER, Gustav Fridrich von (1906): Staats- und sozialwissenschaftliche Forschungen. Duncker & Humblot. Leipzig. <http://archive.org/stream/staatsundsozial16unkngoog#page/n7/mode/2up>
(Utolsó letöltés: 2013.01.21.)
- SCHURTER, H. (1926): *Le perfectionnement du jeune commercant suisse à l'étranger. Brochures publiées par l'Associaton suisse pour l'enseignement commercial*. Orell Fussli, Zurich.
- SADLER, Michael: (1907) *Continuation Schools in England and Elsewhere. Their Place in the Educational System of an Industrial and Commercial State*. Manchester University Press, Manchester.

- SMITH, John (1871): *Marquis of Pombal*. Longmans, Green, Reader, Dyer, London.
<http://www.europeana.eu/portal/record/03486/BibliographicResource.html>
 (Utolsó letöltés: 2012. 07. 21.)
- STRAUSS, Louis M (1898): L'enseignement commercial en Belgique. *Congrès International de L'Enseignement Commercial*. Anvers, 2-29.
- VIBAK, Marius von (1927): Das Kaufmännische Unterrichtswesen in Dänemark. *Revue Internationale pour L'Enseignement Commercial*, 2. sz. 109-111.
- WHITFIELD, Edward (1898): L'enseignement commercial dans la Grande-Bretagne. *Congrès International de L'Enseignement Commercial*. Anvers, 301-315.

Magyar nyelvű, kereskedelmi szakoktatásra vonatkozó elsődleges források

- ÁBRAI Lajos (1897): Nők a kereskedelmi akadémiákon. *Kereskedelmi Szakképzés*, VI. évf. 2. sz. 90-92.
 A közoktatási magyar kir. miniszternek a közoktatás állapotáról az országgyűlés elé terjesztett 7-dik jelentése. *Keresztény Magvető*, 1879. XIV. évf. 1. sz. 59. 56-60.
- A kiviteli akadémia megnyitására. *Fiumei Estilap*, 1912. V. évf. 195. sz. szeptember 1. 1.
- A női kereskedelmi szaktanfolyamaink az 1910/11. iskolai évben. *Kereskedelmi szakoktatás*, 1912. 3-4. 90.
- A női kereskedelmi szakoktatás mai állása Magyarországon. Nőtisztviselők Országos Egyesülete, Budapest. 1913.
- A polgári és a kereskedelmi iskola ügye az országgyűlésen. *Kereskedelmi Szakoktatás*, 1904/05. XIII. évf. 1. sz. 3-5.
- BAKÁCS Imre (1912. szerk.): Székesfőváros VIII. Kerületi Női Felső Kereskedelmi Iskolájának Értesítője 1911/12-ben. Budapest.
- BÁCSKAI József (1927): A francia kereskedelmi szakiskolatípusok tanítástevelei és rendtartásai. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXXIV. évf. 4-5. sz. 270-275.
- BAJNAI Tibor (1926): A német kereskedelmi iskolai tanárképzés. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXXIII. évf. 9-10. sz. 448-450.
- BALASSA József (1893): Versenyhátránya-e a kereskedelmi iskola a reáliskolának? *Kereskedelmi Szakoktatás*, II. évf. 1. sz. 9-10.
- BANKÓ Lajos (1924): Egyesületünk felterjesztései az új órabeosztás tárgyában. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXXI. évf. 7. sz. 191-195.
- BÁRCZY István (1903): A főváros iskola-ügyeiről. *Magyar Pedagógia*, XII. évf. 129-144.
- BARTA János (1927): Kereskedelmi szakoktatás Németországban. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXXIV. évf. 1-2. sz. 67-76.
- BARTA János (1927): A kereskedelmi szakoktatás Németországban II. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXXIV. évf. 3. sz. 136-144.
- BÁTORI Ferenc (1910): Látogatásom a norvég, finn, svéd és dán felső kereskedelmi iskolákban. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XVIII. évf. 3. sz. 99-110.
- BIRÓ Lajos (1938): Mit várunk a kereskedelem képesítéshez kötésétől. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XLV. 9. sz. 460-471
- BODA István (1936): Polgári iskola – felső kereskedelmi iskola – középiskola. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XLIII. évf. 10. sz. 508- 521.
- BRICHT Lipót (1896): *A Budapesti Kereskedelmi Akadémia története alapításától 1895-ig*. Singer és Wolfner, Budapest.
- CONCHA Győző (1881): *A közigazgatás enquete*. Magyar Igazságügy, Budapest.
- Csak következetesen! *Nő és a Társadalom*, 1910. július 1. IV. évf. 7. sz. 115.
- DENGL János (1932): A felső kereskedelmi iskolai tanárképzés újjászervezésének alapjai. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXXIX. évf. 9-10. sz. 247-260.
- EÖTVÖS József (1880): A középtanodai oktatásról és a középtanodákhoz kapcsolódó szakiskolákról szóló törvényjavaslat indoklása. Országos Közép (tanodai) Iskolai Tanáregyesület Közlöny, 1879-1880. XIII. évf. 15. sz. 284-311.
- ERDÉLYI J. Jenő (1904): A felső kereskedelmi iskola tanítástervének revíziója I. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XII. évf. 4. sz. 87-93.
- Érettségi vizsgálataink ellenőrzése. *Kereskedelmi Szakoktatás*, 1899. VIII. évf. 3-4. sz. 103-109.
- FARKAS László (1936): A Székesfővárosi Drogista Szakiskola első 25 éve. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XLIII. évf. 2. sz. 75-77.
- FÁY András (1916): *Próbátétel a mai nevelés két nevezetes hibáiról*. Trattner János Nyomda, Pest.
- FRISCH Ármin (1918): Zsidó középiskola. *Múlt és Jövő*, 5. sz. 163-165.

- GÁL Kelemen (1902): Magyarország közoktatásügye az 1900. évben. *Keresztény Magvető*, XXXVII. évf. 1. sz. 45-52.
- GÁLOS Dezső (1929): A III. Egyetemes Tanügyi Kongresszus kereskedelmi iskolai szakosztályának előadásai. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXXVI. évf. 1-2. sz. 15-22.
- GARA János (1896): Mittheilungen des Vereines der Lehrkräfte an öst. Handelslehranstalten. *Kereskedelmi Szakoktatás*, IV. évf. 33-34.
- GARA János (1898): A kereskedelmi iskolák múltja és jelene Svájcban. *Kereskedelmi Szakoktatás*, VI. évf. 1. sz. 7-10.
- GARA János (1898): A kereskedelmi iskolák múltja és jelene Svájcban II. *Kereskedelmi Szakoktatás*, VI. évf. 2. sz. 79-84.
- GARA János (1900): Külföldi felső kereskedelmi iskolák. *Kereskedelmi Szakoktatás*, VIII. évf. 3-4. sz. 109-112.
- GARA János (1900): Külföldi felső kereskedelmi iskolák VI. *Kereskedelmi Szakoktatás*, VIII. évf. 5. sz. 260-262.
- GARA János (1901): A kereskedelmi akadémiák Svájcban. *Kereskedelmi Szakoktatás*, IX. évf. 1-2. sz. 105-108.
- GHÉCZY József (1892): Nők a kereskedelmi pályán. *Kereskedelmi Szakoktatás*. I. évf. 1. sz. 12.
- GLÜCKLICH Vilma (1916): A leányközépiskolák reformja. *A Nő*, 1916. augusztus 5. II. évf. 8. sz. 118-119.
- GROSSMANN Janka (1909): Nőtisztviselők és a német nyelv. *Nő és a Társadalom*, 1909. május 1. II. évf. 4. sz. 57-58.
- Gyorsíró és gépiróiskolák. *Pesti Hírlap*, 1917. július 1. sz. 5.
- GYÖRGY Aladár (1888): Nők a kereskedelmi pályán. *Nemzeti Nénevelés*, 1888. nov-dec. IX. évf. 497-501.
- GYULAY Béla (1896): Női kereskedelmi tanfolyamaink. *Kereskedelmi Szakoktatás*, VII. évf. 4. sz. 225-228.
- HACKER Boriska (1916): A középiskolák reformja és koedukáció. *A Nő*, 1916. október 5. II. évf. 10. sz. 157-156.
- HAINAL Dávid (1913): A koedukációról. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXI. évf. 1. sz. 5-10.
- HEIGL László (1934): A norvég kereskedelmi iskolák. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XLI. évf. 9. sz. 273-275.
- HÓMAN Bálint (1938): Művelődéspolitikai. Budapest.
- JÓNÁS János (1908): Az új érettségi vizsgálat. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XVI. évf. 1. sz. 1-8.
- JUNOD, Albert (1912): Nők kereskedelmi szakoktatása Svájcban. *Nő és a Társadalom*, VI. évf. 9. sz. 164-165.
- IMRE Sándor (1912): Nemzetnevelés – jegyzetek a magyar művelődési politikához. Magyar Társadalomtudományi Társ., Budapest.
- IMRE Sándor (1936): Az Országos Felső Kereskedelmi Tanárvizsgáló Bizottság feladatai. *Kereskedelmi Szakoktatás*, LXIII. évf. 5. sz. 189-194.
- ISZLAI Márton (1897): Népoktatásügyi Szemle. *Keresztény Magvető*, XXXII. évf. 5. sz. 270-273.
- KAUNITZ Lajos (1902): A felső kereskedelmi iskolák az 1900/1901. tanévben. *Kereskedelmi Szakoktatás*, X. évf. 1. sz. 18-32.
- KELEMEN Ignác (1910): Középiskolai reform Olaszországban. *Magyar Paedagogia*, XIX. évf. 492-496.
- KEMÉNY Ferencz (1893): Még egyszer a kereskedelmi iskola viszonya a reáliskolához. *Kereskedelmi Szakoktatás*, II. évf. 9. sz. 97-99.
- Kereskedelmi Leányiskolák. *Nő és a Társadalom*, 1910. augusztus 1. IV. évf. 8. sz. 137.
- Kereskedelmi szakoktatás Belgiumban. *Kereskedelmi a Szakoktatás*, 1904/05. XIII. évf. 7. sz. 317.
- Kereskedelmi szakiskoláink 1892/93-ban. *Kereskedelmi Szakoktatás*, 1893. I. évf. 7. sz. 212-217.
- Kereskedelmi Iskolai Tanárképző Intézet. *Kereskedelmi Szakoktatás*, 1903/04. XII. évf. 7. sz. 259-265.
- Kiegészítés az értesítőink az 1909-10-es évben című cikkhez. *Kereskedelmi Szakoktatás*, 1911. XIX. évf. 4. sz. 92-93
- KISS Sándor (1895): Észrevételek a szervezeti javaslatához. *Kereskedelmi Szakoktatás*, III. évf. 6. sz. 176-186.
- KISS Sándor (1896): A kolozsvári bennlakással összekötött kereskedelmi akadémia története 1878-1895. Cirner és Linger Könyvnyomda, Kolozsvár.
- KISS Sándor (1897): A kereskedelmi szakiskolai tanárképzés. *Kereskedelmi Szakoktatás*, V. évf. 9-10. sz. 369-393.
- KIRSCHNER Béla (1906): A kereskedelmi iskolák reformja. *Magyar Paedagogia*, 1906. XV. évf. 540-548.
- KIRSCHNER Béla (1913): A női kereskedelmi szaktanfolyamok 1911/12. iskolai évben. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXI. évf. 3-4. sz. 87-91.
- Kiviteli Akadémia. *Közgazdasági és Közlekedési Szemle*, 1912. március. 2.
- Kiviteli Akadémia Fiumében. *Fiumei Estilap*, 1912. V. évf. 98. sz. május 3. 1.
- KOLLÁR Gedeon (1939): Új gyakorlati irányú középiskola. *Pannonhalmi Szemle*, XIV. évf. 5. 209.
- KOLTAI Virgil (1899): A kereskedelmi iskola a magyar közoktatás keretében. *Kereskedelmi Szakoktatás*, VIII. évf. 3-4. sz. 99-103.

- KOLTAI Virgil (1903): Az osztrák kereskedelmi akadémiák látogatottsága. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XI. évf. 6. sz. 250.
- KOSSUTH Lajos (1841): Humanizmus, realizmus. *Pesti Hírlap*, Április 10. 29. sz. 179.
- KÓNYA Manó (1882-86): *Deák Ferenc beszédei I-II.* Franklin-Társulat, Budapest.
- KRAMMER József (1915): A polgári leányiskola alakulása 1869 óta. *Polgáriskolai Közöny*, XIX. évf. 8-10. sz. 254-267.
- KRAUSZ Simon (1937): *Életem.* Cserépfalvi Kiadó, Budapest.
- KORNIS Gyula (1921): *Kultúrpolitikánk irányelvei.* Magyar Középfiskolai Tanárok Nemzeti Szövetsége, Budapest.
- KÚNOS Ignác (1899): *Tájékoztató a Magyar Királyi Keleti Kereskedelmi Akadémia szervezetéről és tantervéről.* Pesti Könyvnyomda, Budapest.
- KUTNER Róbert (1912): Kereskedelmi főiskola Fiumében. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XX. évf. 11-12. sz. 253-256.
- Külföldi kereskedelmi főiskolák. *Kereskedelmi Szakoktatás*, 1900/01. IX. évf. 6-7. sz. 220-223.
- Különfélék: Leányközépfiskolák. *Keresztény Magvető*, 1916. LI. évf. 4. sz. 238-240.
- LÁCZER István (1927): A kereskedelmi oktatásügyi nemzetközi egyesület szemléje. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXXV. évf. 1-2. sz. 79-82.
- LÁNCZY Leó (1903): *Előterjesztés a kereskedelmi szakoktatás reformja ügyében.* Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara, Budapest.
- LATZKÓ Hugó (1903): Az angol kereskedelmi szakoktatás. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XI. évf. 6. sz. 228-231.
- LAURENTZY Vilmos (1928): Szelekció. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXXV. évf. 9. sz. 491-495.
- LOCZKA Alajos (1942): Szakoktatásunk függő kérdései. *Erdélyi Iskola*, 1. sz. 3-15.
- MATLEKOVITS Sándor (1872): *A kereskedelmi szakoktatás, tekintettel a kereskedelmi tanintézeteknek jelenlegi állapotára, s a nálunk létesítendő reformokra.* Athenaeum, Pest.
- MIHÁLY József (1894): Szervezeti javaslatok. *Kereskedelmi Szakoktatás*, III. évf. 4-5. sz. 118-127.
- MÓRICZ Miklós (1934): Budapest társadalomrajza. *Statisztikai Közlemények*, 64. kötet, 2. sz. 1-72.
- NAGY István (1895): Kereskedelmi iskolák szervezeti javaslata. *Magyar Paedagogia*, 1895. IV. évf. 398-405.
- NÉVY László (1898): Magyar kereskedelmi főiskola. *Kereskedelmi Szakoktatás*, VI. évf. 8. sz. 273-277.
- NÉVY László (1903): *A Budapesti Kereskedelmi Akadémia 40 évi jelentése.* Pesti Könyvnyomda, Budapest.
- NOVÁK András (1937): A gazdasági szaktanárok képzése és képesítése. *Kereskedelmi Szakoktatás*, LXIV. évf. 2. sz. 199-101.
- Nő-alkalmazottak Franciaországban. *Nemzeti Nénevelés*, 1888. IX. évf. jan-feb. 147.
- Női felső kereskedelmi iskolák. *Husadik Század*, 1909. 22. sz. július.
<http://www.husadikszazad.hu/1909-julius/gazdasag/noi-felso-kereskedelmi-iskolak>
(Utolsó letöltés: 2012. 07. 21)
- Nők kereskedelmi szakképzése Franciaországban. *Nő és a Társadalom*, 1912. február 1. VI. évf. 2. sz. 27-28.
- Nótisztviselők Országos Egyesületének állásközvetítési statisztikája. Budapest. 1901-1912.
- PADÁNYI Viktor (1941): *Középfiskolánk kérdései: új magyar középfiskoláspolitikai néhány alapvonala.* Ablaka, Szeged.
- PERJÉSSY László (1901): Polgári iskolai reform és a felső kereskedelmi iskola. *Kereskedelmi Szakoktatás*, X. évf. 2. sz. 67-78.
- OREL Géza (1926): *A felső kereskedelmi iskolák reformjához.* Franklin, Budapest.
- PÉTER János (szerk. 1909): Székesfőváros II.-ik Kerületi Fiú Felső Kereskedelmi Iskola és Kereskedelmi Tanonciskola iskolájának értesítője 1908-1909. Budapest Székesfőváros, Budapest. 89-122.
- PÉTERFY Sándor (1881): Tökéletesítsük a leányiskoláinkat! *Nemzeti Nénevelés*, 1881. december, II. évf. 410-411.
- PÓLYA Jakab (1896): *A Pesti Polgári Kereskedelmi Testület és a Budapesti Nagykereskedők és Nagyiparosok Társulata története.* Franklin-Társulat Nyomdája, Budapest.
- RAITH Tivadar (1932): Iskola és racionalizálás. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXXIX. évf. 7-8. sz. 183-198.
- REICH Manó (1893): Kereskedelmi iskoláink jövője. *Kereskedelmi Szakoktatás*, II. évf. 18. 17-20.
- REICH Manó (1895): A tanárhány okai. *Kereskedelmi Szakoktatás*, 1895. III. évf. 7-8. sz. 204-244
- REICH Manó (1930): Lényeges hibák az új tanítástervezetben. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXXVII. évf. 5. sz. 271-272.
- SALGÓ Béla (1909): Női kereskedelmi iskolák Németországban. *Nő és a Társadalom*, III. évf. 8. sz. 134-138
- SASSI NAGY Lajos (1896): Tapasztalatok és reformok. *Kereskedelmi Szakoktatás*, V. évf. 5. sz. 211-214.
- SCHACK Béla (1896): *Felső kereskedelmi iskoláink tanítástervének fejlődése.* Lampel, Budapest.
- SCHACK Béla (1898): Kereskedelmi főiskolák. *Kereskedelmi Szakoktatás*, VI. évf. 6. sz. 225-228.
- SCHACK Béla (1903): Kereskedelmi iskoláink múltja és jelene. Lampel Róbert könyvkereskedése, Budapest.
- SCHACK Béla (1906): Felső kereskedelmi iskoláink jövője. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XI. évf. 198.
- SCHACK Béla (1915): *Svájc kereskedelmi oktatásügye.* Lampel R. K., Budapest.

- SCHACK Béla (1929): Az osztrák két osztályú kereskedelmi iskolák. *Kereskedelmi Szakoktatás*, I. évf. 2. sz. 155-157.
- SCHWIMMER Rózsa (1908): Kereskedelmi Magántanítás. *Nő és a Társadalom*, 1908. április 1. II. évf. 4. sz. 58-59.
- SEBŐK Jenő (1918): Néhány megjegyzés a női kereskedelmi oktatásról. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXVI. évf. 8. sz. 288-294.
- SEEMANN Gábor (1904): A spanyol felső kereskedelmi iskolákról. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XII. évf. 1-2. sz. 38-40.
- SZÁNTÓ Jenő (1926): A francia kereskedelmi szakoktatás jelen állapota. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXXIII. évf. 3. sz. 122. 122-126.
- SZÁNTÓ Sámuel (1895): Kereskedelmi szakiskolák reformja. *Magyar Paedagogia*, I. évf. 602-612.
- SZÁNTÓ Sámuel (1895): Iskoláink autonómiaja és fizetésügye. *Kereskedelmi Szakoktatás*, IV. évf. 2-3. sz. 52-61.
- SZÁNTÓ Sámuel (1898): A mit az értesítők beszélnek. *Kereskedelmi Szakoktatás*, VII. évf. 2-3. sz. 49-55.
- SZIRMAY Gina (1932): Franciaország női kereskedelmi szakoktatása. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXXIX. évf. 7-8. sz. 215-220.
- SZIRMAY Gina (1937): Svájc középfokú női kereskedelmi oktatása. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XLIV. évf. 1. sz. 25-27.
- SZÖLLÖSI Arnold: A kölni kereskedelmi főiskola. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XI. évf. 5. sz. 174-179.
- SZUPPÁN Vilmos (1896): *A magyar felsőbb leányiskolák multja és jelene*. Lampel Róbert. Budapest.
- SZUPPÁN Vilmos (1903): *A Budapesti Kereskedelmi Akadémia negyvenhatodik évi jelentése az 1902-1903. iskolai évről*. Pesti Könyvnyomda. Budapest.
- SZUPPÁN Vilmos (szerk. 1907): *A Budapesti Kereskedelmi Akadémia 1857-1907. Emlékkönyv az intézet fennállásának félszázados évfordulója alkalmából*. Budapest.
- SZUPPÁN Vilmos (1931): Még néhány szó a felső kereskedelmi iskola problémájáról. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXXVIII. évf. 10. sz. 408-421.
- Tanári képzés. *Kereskedelmi Szakoktatás*, 1896/97. V. évf. 5. sz. 218-220
- TÖRÖK János (1864. szerk.): Gróf Széchenyi István politikai iskolája, saját műveiből összeállítva. Második Kötet, Heckenast Gusztáv, Pest.
- TRAUTMANN Henrik (1898): A tanításterv eredendő hibáiról. *Kereskedelmi Szakoktatás*, VI. évf. 6. sz. 201-202.
- TREFORT Ágoston (1882): *Kisebb dolgozatok az irodalom, közgazdaság és politika köréből*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- TREFORT Ágoston (1888): *Beszédek és levelek*. Méhner, Budapest.
- TRENCSENY Károly (1896): Túlterhelés a felső kereskedelmi iskolában. *Kereskedelmi Szakoktatás*, V. évf. 6. sz. 266-267.
- TURCZER János (1902): Min kellene változtatni. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XI. évf. 6. sz. 203-207.
- VARGHA Lajos (1895): Női kereskedelmi tanfolyamaink. *Kereskedelmi Szakoktatás*, IV. évf. 4. sz. 122-124.
- VASS József levele az Országos Középpiskolai Tanács elnökségének 1921. november 8. Simon Gyula (szerk. 1959): *Neveléspolitikai dokumentumok az ellenforradalmi rendszer időszakából*. Budapest. 237-239.
- VERESS Vilmos (1892): Középkereskedelmi iskolák reformja. *Felső Nép- és Polgáriskolai Közöny*, 9. sz. 8.
- VERESS Vilmos (1908): Tanárképzésünk. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XVI. évf. 8-9. sz. 279-284.
- Végzett hallgatók foglalkozása. Fiumei M. Kir. Kiviteli Akadémia Hallgatóinak Köre és Végzett Hallgatóinak Szövetsége, 1916. II. évf. Július. 20-23.
- VINCZE Frigyes (1902): Felső kereskedelmi iskoláink látogatottsága és végzett növendékeink jelenlegi foglalkozása. *Kereskedelmi Szakoktatás*, X. évf. 8. sz. 368-371.
- VINCZE Frigyes (1912): M. Kir. Kiviteli Akadémia Fiumében. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XX. évf. 11-12. sz. 256-258.
- VINCZE Frigyes (1924): Szakoktatási törekvések Portugáliában a XVIII. század második felében. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXXI. évf. 2. sz. 44. 42-45
- VINCZE Frigyes (1925): A szempci Collegium Oeconomicum. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXXII. évf. 6-7. sz. 191-194.
- VINCZE Frigyes (1926): Reform vagy tantervrevízió. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXXIII. évf. 9-10. sz. 435-447
- VINCZE Frigyes (1927): Adatok a hazai szakoktatásügyünk történetéhez a XIX. század első felében. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXXIV. évf. 10. sz. 501-510.
- VINCZE Frigyes (1928): A kereskedelmi akadémia berlini tanfolyama. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXXV. évf. 7-8. sz. 379-382.
- VINCZE Frigyes (1930): Közgazdasági liceum, *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXXVII. évf. 9-10. sz. 466-471.

- VÖÖ Mihály (1938): Az első évfolyam végén megejtendő szelekció. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXXV. évf. 9. sz. 485-491.
- WALDAPFEL János (1895): A felső kereskedelmi iskolák és a polgári iskolák. *Magyar Paedagogia*, IV. évf. 1. sz. 569-575.
- WLASSICS Gyula (1892): Dr. Wlassics Gyula képviselőjelölt programbeszéde Nagy-Kanizsán 1892. január 17., Wajdits és Danielisz Nyomda, Budapest.
- ZILÁHI György (1912): Szakoktatásunk az 1909/10. tanévben. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XX. évf. 8. sz. 198-200.
- ZUCKERMANN Ferenc (1929): A 20 esztendőös négyévfolyamos női felső kereskedelmi iskola jövője. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXXVI. évf. 7-8. sz. 3. 96-402.

Másodlagos idegen nyelvű szakirodalmak

- BARJOT, Dominique (2003): *Les entrepreneurs du second empire*. Pressés Paris, Sorbonne. Paris.
- B. BIELER, L. Widmer (2003): *Der erste Lehrstuhl für Betriebswirtschaftslehre an einer Univ. im dt. Sprachraum*, Liz. Zürich, <http://www.hls-dhs-dss.ch/textes/d/D14811.php> (Utolsó letöltés: 2012. 07. 11.)
- BITTON, Michèle (2002): *Présences féminines juives en France XIXe - XXe siècle*. Marseille. <http://www.afmeg.info/squelettes/dicofemmesjuives/pages/notice/sanua.htm> (Utolsó letöltés: 2012. 07. 16.)
- BODÉ, Gérard (2006): L'enseignement technique dans le département de Loire entre 1815 et 1940. In: L'enseignement professionnel et la formation technique du début du XIX. au milieu du XX. siècle. Université du Saint Etienne, Saint Etienne. 109-122.
- CAHN, Gaston (1928): L'Enseignement Commercial supérieur en France. *Revue Internationale pour L'Enseignement Commercial*, 5. sz. 283-298.
- CERATI, Marie (1979): Élisabeth Lemonnier. In: Ziegler, Gilette – Cerati, Marie - Rossel, André – Badia, Gilbert and Fourcaut, Annie. *Femmes extraordinaires*. Editions de la Courtille, Paris.
- CLAIRE, Jacqueline (1997): L'école de commerce des jeunes filles de Lyon (1857-1906). *Bulletin de Centre Pierre Lyon d'Histoire Économique et Sociale*. Numero 3-4. 28-38.
- CLARK, L. Linda (2004): *The Rise of Professional Women in France: Gender and Public Administration since 1830*. Cambridge University, United Kingdom.
- COIGNET, Clarisse (1866): *Biographie de Mme Lemonnier*. Fondatrice de la Société pour l'Enseignement Professionnel des Femmes. La Société pour l'Enseignement Professionnel des Femmes. Paris. <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6448841f> (Utolsó letöltés: 2012. 07. 20.)
- CORREA, Francisco Antonio (1928): L'enseignement commercial au Portugal. *Revue Internationale pour L'Enseignement Commercial*, No. 4. 220-231.
- COURT, Sophie (1999): Deux institutions d'enseignement technique des jeunes filles. *Bulletin de Centre Pierre Lyon d'Histoire Économique et Sociale*, Numero 1-2. 31-50.
- DAVIS, Cavin O. (1924): *Junior High School Education*. University of Michigan, New York.
- DEPAEPE, Marc (2001): A Professional Relevant History of Education for Teachers: Does it Exist? Reply to Jurgen Herb's State of the Art Article. *Paedagogica Historica*, XXXVII. évf. 3. sz. 631-640.
- DEPAEPE, Marc (2004): How should the history of education be written? Some reflections about the nature of the discipline from the perspective of the reception of our work. *Studies in Philosophie and Education*, XXIII. évf. 5. sz. 333-345.
- DUNNANGE, Jonathan (2002): *Twentieth Century Italy. A Social History*. Pearson Education Longman, London.
- GRAVES, N. J. (1964): Technical education in France in the nineteenth century. The origins and development of education for industry and commerce in France during the first 80 years of the nineteenth century in the public primary and secondary schools. *The Vocational Aspect of Education*, 34. évf. 14. sz. 148-160.
- HORLEBEIN, Manfred (1991): Kaufmännische Berufsbildung. In: Berg, Christa (szerk.): *Handbuch der deutschen Bildungsgeschichte*. Band IV. 1870-1918 Von der Reichsgründung bis zum Ende des Ersten Weltkrieges. Verlag C. H. Beck, München, 404-409.
- FAURÉ, Cristine (2003. ed.): *Political and Historical Encyclopedia of Women*. Routledge, New York-London.
- FRIDENSON, Patrick – PAQUI, Lucie (2008) De haut enseignement commercial à l'enseignement supérieur de gestion (XIX.-XX. siècle). Simon, Pierre (szerk.): *La Chambre de commerce et d'industrie de Paris 1803-2003*. II. Études Thématiques. Droz S. A., 199-258.

- FOX, Robert – GUAGNINI, Anna (1993): *Education Technology and Industrial Performance in Europe 1850-1939*. Cambridge University Press, Cambridge.
- KAELBLE, Hartmut (1985): *Social Mobility in the 19th and 20th Centuries. Europe and America in Comparative Perspective*. St. Martin Press, New York.
- KAESTLE, Carl F. (1994): Historical Methods in Educational Research. In: *The International Encyclopedia of Education*, Second Edit, New York – London, Pergamon, 2601-2607.
- KEINTZEL, Brigitta – KOROTIN, Ilse (2002. Hg.): *Wissenschaftlerinnen in und aus Österreich*. Verlag, Wien.
- MALATESTA, Maria (2011): *Professional Man, Professional Women: The European Professions from the 19th Century until Today*. SAGE Publications, Bologna.
- MALHERBE, Marc (1996): *La faculté de droit de Bordeaux (1870-1970)*. Universitaires de Bordeaux, Bordeaux.
- PALUELLO, Minio Lorenzo (1946): *Education in Fascist Italy*. Oxford University Press, Oxford.
- PASS FREIDENREICH, Harriet (2002): *Female jewish educated. The Lives of Central European University Women*. Indiana University Press, Bloomington.
- PELTERET, David (2002): The Prosopography of Anglo-Saxon England. *History and Computing*, XII. évf. 1. 13-22.
- RINGER, Fritz K. (1979): *Education and Society in Modern Europe*. Indiana University Press, Bloomington–London.
- ROACH, John (1991): *Secondary education in England 1870-1902*. Routledge, London.
- RODRIGUES, Lúcia Lima – GOMES, Delfina – CRAIG, Russell (2004): The Portuguese School of Commerce 1759-1844. *Accounting History*, Vol. 9. No. 3. 53-71.
- RODRIGUES, Lúcia Lima – GOMES, Delfina – CRAIG, Russell (2007): State intervention in commercial education: the case of portuguese school of commerce, 1759. *Accounting History*, Vol. 12. No. 1. 55-85.
- ROGERS, Rebecca (2004): Josephine Bachellery. In: Chastain, James (ed.): *Encyclopedia of 1848 Revolution*. <http://www.ohio.edu/chastain/ac/bachell.htm> (Utolsó letöltés: 2012. 07. 16.)
- ROGERS, Rebecca (2005): *From the Salon to tthe Schoolroom. Educating Bourgeois Girls in Nineteenth-Century France*. The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania.
- ROGERS, Rebecca (2006): Learning to be good girls and women: education, training and school. In: Simonton, Deborah (ed.): *The Routledge History of Women in Europe since 1700*. Routledge, New-York, USA. 93-133.
- ROSE, Alison (2008): *Jewish women in fin de siècle Vienna*. University of Texas Press, Austin.
- RUST, Vald Dean (1989): *The Democratic Tradition and the Evolution of Schooling in Norway*. Greenwood Press, London.
- RÜEGG, Walter (2004): *Geschichte der Universität in Europa*. Band III Vom 19. Jahrhundert zum zweiten Weltkrieg 1800-1945. Verlag C.H. Beck, München,
- SCOTT, Joan W. (1991): La travailleuse. In: Duby, Georges – Perrot, Michelle (ed.): *Histoire des femmes le XIX. siècle*. Plon, Paris, 419-444.
- STOLLEIS, Michael (2002): *Geschichte des öffentlichen Rechts in Deutschland*. Verlag C.H. Beck, München.
- STONE, Lawrence (1969): Literacy and Education in England 1640-1900. *Past and Present*, 42. sz. 69-139.
- STONE, Lawrence (1971): Prosopography. *Daedalus*, 17. 1. sz. 46-76.
- STONE, Lawrence (1974): The Size and Composition of the Oxford Student Body 1580-1909. In: Stone, Lawrence (szerk.): *The University in Society*. Princeton, Princeton University Press, 3-110.
- WATTS, Ruth (2013): Society, education and the state: Gender perspectives on an old debate. *Paedagogica Historica*, XLIX. évf. 1. sz. 17-33.
- ZANDER, Herbert Gunter (2004): *Gründung der Handelshochschulen im deutschen Kaiserreich (1898-1919)*. Inauguraldissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Wirtschafts- und Sozialwissenschaftlichen Fakultät der Universität zu Köln. Bad Homburg, http://kups.ub.uni-koeln.de/volltexte/2005/1573/pdf/Dissertation_Gunther_Zander_26.11.2004.pdf (Utolsó letöltés: 2010. 07. 25)

Másodlagos magyar nyelvű szakirodalmak

- BÁNYAI Viktória (2005): *Zsidó oktatásügy Magyarországon 1780-1850*. Gondolat, Budapest.
- BELUSZKY Pál – Győri Róbert (2005): *Magyar városálózat a 20. század elején*. Dialóg Campus, Pécs.
- BÉNYEI Miklós (1994): *Oktatáspolitikai törekvések a reformkori Magyarországon*. Csokonai Kiadó, Debrecen.
- BÓDY Zsombor (2003): *Egy társadalmi osztály születése. A magántisztviselők társadalomtörténete 1890-1938*. L'Hartmann, Budapest

- CONRAD, Christoph (2005): A kulturális fordulat a történettudományban. „Társadalom helyett „kultúra”?” *Magyar Lettre Internationale*, 58. sz. 65-67.
- CSIZMADIA Andor (1976): A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig. Akadémia Kiadó, Budapest.
- DENGL János (1925): *A hazai felső kereskedelmi iskolai tanárok képzésnek és képzésnek multja és jelen állapota*. Franklin, Budapest.
- ERDEI Gyöngyi (1991): *Fejezetek a Bárczy-korszak történetéből*. Budapest Fővárosi Önkormányzat, Budapest.
- GYÓRIVÁNYI Sándor (2000): *A szakképzés története Magyarországon*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- FÁRI Irén (2011): *Szegedi kisiparosok a 20. század első felében. Iskolázás és vagyoni helyzet*. Doktori Disszertáció. Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola. Debrecen. 71-72.
- FELKAI László – MANN Miklós (1988): *Eötvös és Trefort*. OPKM, Budapest.
- FELKAI László (1994): *Magyarország oktatásügye a millennium körüli években*. OPKM, Budapest.
- FERICSÁN Kálmán (1999): *Ősi fának ága-boga. A középszintű iparoktatás és fejlődése Magyarországon*. Carbocomp. Pécs.
- FERICSÁN Kálmán (2001): *Tanítómesterek és mestertanítók*. Budapest-Pécs.
- K. FARKAS Claudia (2010): *Jogok nélkül. A zsidó lét Magyarországon 1920-1944*. Budapest, Napvilág Kiadó, Budapest.
- KAPOSI Zoltán (2002): *Magyarország gazdaságtörténete*. Dialóg Campus, Pécs.
- KARÁDY Viktor (1997): *Iskolarendszer és felekezeti egyenlőtlenségek Magyarországon (1867-1945)*. Replika, Budapest.
- KARÁDY Viktor (2000b): *Zsidóság és társadalmi egyenlőtlenségek (1867-1945)*. Replika Kör, Budapest
- KATUS László (2012): *A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711-1914*. Kronosz Kiadó, Pécs.
- KELEMEN Elemér (2002): *Hagyomány és korszerűség. Oktatáspolitikai a 19-20. századi Magyarországon*. Új Mandátum, Budapest.
- KERESZTY Orsolya (2010): *Nőnevelés és nemzetépítés Magyarországon 1867-1918*. Novum, Sopron.
- KÉRI Katalin (2001): *Bevezetés a neveléstörténeti kutatások módszertanába*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.
- KÉRI Katalin (2008): *Hölgyek napernyővel. Nők a dualizmus kori Magyarországon 1867-1914*. Pro Pannonia, Pécs.
- KÉRI Katalin (2009): *Nevelés és művelődés Hispániában*. SZTE-PTE, Szeged-Pécs.
- KORNIS Gyula (1921): *Kultúrpolitikánk irányelvei*. Magyar Középiszkolai Tanárok Nemzeti Szövetsége. Athenaeum. Budapest.
- KOSÁRY Domonkos (1986): *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KOVÁCS Endre – KATUS László (1979): *Magyarország története 1848-1890*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KOVÁCS M. Mária (2012): *Törvénytől sújtva. A numerus clausus Magyarországon, 1920-1945*. Napvilág, Budapest.
- KÖVES Szilvia (2009): *A hazai rajzoktatás története (1777-1944). Kortás nevelési és művészeti irányzatok tükrében*. Doktori Disszertáció, ELTE Neveléstudományi Doktori Iskola, Budapest.
- KÖVÉR György – GYÁNI Gábor (2001): *Magyarország társadalomtörténete*. Osiris, Budapest.
- KOZÁRI Mónika (2005): *A dualista rendszer 1867-1918*. Pannonica Kiadó, Budapest.
- LENGYEL György (1989): *Vállalkozók, bankárok, kereskedők. A magyar gazdasági elit a XIX. század első felében*. Magvető, Budapest.
- LENGYEL György (1993): *Multipozicionális elit a két világháború között*. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.
- LADÁNYI Andor (2008): *A középiszkolai tanárképzés története*. Új Mandátum Kiadó, Budapest.
- LOCZKA Lajos (1944): *Szakiskola és nemzetépítés. Tanulmányok a gazdasági szakoktatás köréből*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.
- MANN Miklós (1982): *Trefort Ágoston élete és működése*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- MANN Miklós (1998): *Oktatáspolitikusok és koncepciók a két világháború között*. OPKM, Budapest.
- MANN Miklós (2002): *Budapest oktatásügye 1873-2000*. Önkonet, Budapest.
- MANN Miklós (szerk. 2004): *Oktatáspolitikusok és koncepciók a XX. századba*. Önkonet, Budapest.
- MAZSU János (2012): *Tanulmányok a magyar értelmiség társadalomtörténetéhez 1825-1914*. Gondolat, Budapest.
- MÉSZÁROS István (1988): *Középszintű iskoláink kronológiája 996-1948*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- MÉSZÁROS István (1991): *Magyar iskolatípusok, 996-1990*. OPKM, Budapest.
- NAGY Péter Tibor (1997): *Neveléstörténeti előadások*. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár.
- NAGY Péter Tibor (2000c): *Járszalag és aréna. Egyház és állam az oktatáspolitikai erőterében a 19. és 20. századi Magyarországon*. Új Mandátum, Budapest.

- NAGY Péter Tibor (2002): *Hajzálcsovek és nyomáscsoportok. Oktatáspolitikai a 19-20. századi Magyarországon*. Új Mandátum, Budapest.
- NAGY Péter Tibor (2012): *Oktatás- történet- szociológia*. Iskolakultúra, Veszprém.
- NAGYNÉ Szegvári Katalin (1969): *A nők művelődési jogaiért folytatott harc hazánkban (1777-1918)*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- ORMOS Mária (1998): *Magyarország a két világháború között 1914-1945*. Csokonai Kiadó, Debrecen.
- OROSZ Lajos (2003): *A magyarországi ipari, mezőgazdasági és kereskedelmi szakoktatás vázlatos történet*. OPKM, Budapest.
- PAKSY Zoltán (szerk. 2007): *Drózdzy Győző emlékiratai*. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg.
- PELLES Tamás (2006): *A magyar-olasz két tanítási nyelvű oktatás*. PTE Nyelvtudományi Doktori Iskola, Pécs.
- PREPUK Anikó (1997): *A zsidóság Közép- és Kelet-Európában a 19-20. században*. Csokonai, Debrecen.
- PUKÁNSZKY Béla (2006): *A nőnevelés évezredei. Fejezetek a lányok nevelésének történetéből*. Gondolat, Budapest.
- RÁNKI Vera (1999): *Magyarok – Zsidók – Nacionalizmus. A befogadás és kirekesztés politikája*. Új Mandátum, Budapest.
- RÉBAY Magdolna (2009): *Leány-középiskolák Magyarországon és a német nyelvű országokban. A jogi szabályozás az 1870-es évektől 1945-ig*. Új Mandátum, Budapest.
- ROMSICS Ignác (2003): *Magyarország története a XX. században*. Osiris, Budapest.
- SÁGHELYI Lajos (1929): *A magyar polgári iskola hatvanéves múltja*. Országos Polgári Iskolai Tanáregyesület, Franklin, Budapest.
- SCHACK Béla – VINCZE Frigyes (1930): *Kereskedelmi oktatásügy fejlődése és mai állapota Magyarországon*. Franklin-Társulat, Budapest.
- S. PALLÓS Piroska (2012): *Leghőbb vágyam Fiuméba kerülni. Magyar iskolák Fiumében*. Dávid Kiadó, Kaposvár.
- SASFI Csaba (2013): *Gimnazisták és társadalom Magyarországon a 19. század első felében*. Korall, Budapest.
- SZÁVAI Ferenc (1996): *Gazdaképzési rendszerek*. Pannónia Könyvek, Pécs.
- SZÜCS Pál (1994): *„A magyar szakképzés ezer éve I-II*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.
- VALENTÉNYI Gáspár (1916): *A felső kereskedelmi iskolák kialakulása és eloszlása hazánkban*. Pátria, Budapest.
- VINCZE Frigyes (1935): *A középfokú kereskedelmi szakoktatásügy hazánkban és a külföldön a 19. század ötvenes éveitől napjainkig*. Studium, Budapest.
- VINCZE Frigyes (1937): *A szakoktatásunk múltja és jelene*. Szepes és Urbányi, Budapest.
- ZSIDI Vilmos (2001): *Dokumentumok a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem történetéből 1934-1948*. BKE, Budapest.
- ZSIDI Vilmos (2006): *Kereskedelmi akadémiák hallgatói a dualizmus korában 1891-1918*. Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest.

Könyvfejezetek, tanulmányok

- ANDOR Eszter (1997): Zsidók és nem-zsidók a budapesti polgári iskolában a XX. század elején: rekrutáció és iskolai teljesítmény. In: Sasfi Csaba (szerk.): *Iskola és Társadalom*. Zalai Gyűjtemény, Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg. 367- 400.
- CZOCH Gábor (1997): A társadalmi rétegződés mikro- és makrotörténelmi vizsgálata. *Századvég*, 15. sz. 17-38.
- BARA Zsuzsanna (2007): Az ismeretlen prozopográfia. *Neveléstörténet*, IV. évf. 3-4. sz. 234-244.
- BERKI Éva (1995): A Kereskedelmi Tanárképző Intézet. In: Szögi László – Zsidi Vilmos (szerk.): *Tanulmányok a magyarországi közgazdasági felsőoktatás történetéből*. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Budapest. 199-116.
- BIRÓ Zsuzsanna Hanna – Nagy Péter Tibor (2007): Nemi esélyek és nemi döntések a két világháború közötti bölcsészkaron. *Educatio*, XVI. évf. 4. sz. 565-590.
- BIRÓ Zsuzsanna Hanna (2008): A társadalmi nemek közötti különbségek empirikus kutatás a Horthy-korszak bölcsészdiplomásainak példáján. In: Pukánszky Béla (szerk.): *A neveléstörténet-írás új útjai*. Gondolat, Bp. 105-120.
- BIRÓ Zsuzsanna Hanna (2012): Német szakos bölcsészek és középiskolai némettanárok Magyarországon (1895-1945). Kollektív életútelemezés. Doktori Disszertáció Tézisfüzete, ELTE Neveléstudományi Doktori iskola, Budapest. 14.
http://nevelestudomany.phd.elte.hu/wp-content/uploads/2013/05/teziszfuzet_magyar.pdf

(Utolsó letöltés: 2013. 07. 14.)

- BÓDY Zsombor – Szabó Zoltán (1997): Budapesti Kereskedelmi Akadémia 1860 és 1906 végzett hallgatóinak rekrutációja és mobilitása. In: Sasfi Csaba (szerk.): *Iskola és Társadalom*. Zalai Gyűjtemény, Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg. 311-339.
- BÓDY Zsombor (2006): Mobilitás és iskolarendszer. A felső kereskedelmi iskolák helyéről a magyar iskolarendszer társadalomtörténetében. A Budapesti Kereskedelmi Akadémia diákságának rekrutációja és mobilitása, 1860-1906. In: Kövér György (szerk.): *Zombékok. Középosztályok és iskolaválasztás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig*. Századvég, Budapest. 757-784.
- BÓDY Zsombor (2008): A női munka felszabadítása vagy korlátozása. In: Bakó Boglárka – Tóth Eszter Zsófia: *Határtalan nők. Kizártak és befogadottak a női társadalomban*. Nyitott Könyvműhely, Budapest. 93-112.
- BOROTVÁS-NAGY Sándor (1928): Franciaország kereskedelmi szakoktatása. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXXV. Évf. 5-6. sz. 210-244.
- BÖGRE Zsuzsa (2003): Élettörténeti módszer elméletben és gyakorlatban. Feldolgozási javaslat és illusztráció. *Szociológiai Szemle*, 1. 155-168.
- ENGEL Pál (2001): Prozopogáfia. In: Bertényi Iván (szerk.): *A történelem segédtudományai*. Osiris, Budapest.
- GERGELY Jenő (1996): Gömbös Gyula. *Rubicon*, VII. évf. 10. sz. 17-22.
- GYÁNI Gábor (2004): Kontextus és kontextualizáció a történetírásban. *Századvég*, XXXIII. évf. 50. 49-63.
- GYÁNI Gábor (2007): A felső 4000. A társadalmi hierarchia csúcán. *Rubicon*, 4-5. sz. 22-25.
- GYÁNI Gábor (2009): Társadalmi nemek a munkaerőpiacon a polgári Magyarországon. *Rubicon-Online*, 4.sz. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/tarsadalmi_nemek_a_munkaeropiacon_a_polgari_magyarorszagon/ (Utolsó letöltés: 2011. 06. 03)
- GYÁNI Gábor (2009): Társadalmi nemek a munkaerőpiacon a polgári Magyarországon. *Rubicon-Online*, 4. http://www.rubicon.hu/index.php?page=online_plusz&id=51 (Utolsó letöltés: 2010. 07. 12.)
- GYÖRIVÁNYI Sándor: A kereskedelmi szakoktatás Magyarországon a dualizmus korában. In: Nagybakay Péter – Németh Gábor (szerk.): VII. Kézművesipar-történeti Szimpózium, Veszprém, MTA VEAB, 1991. 107-113.
- HANÁK Péter (1978): Magyarország társadalmi a századforduló idején. In: Hanák Péter (szerk.): *Magyarország története 1890-1918*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- HEGYI Ferenc (1983): A szenci Collegium Oeconomicum 1763-1776-1780. *Irodalmi Szemle* (Pozsony), XXVI. évf. 531-554.
- HORVÁTH J. András (2006): A fővárosi önkormányzat közoktatás-politikája, 1873-1890. Kövér György (szerk.): *Zombékok. Középosztály és iskoláztatás Magyarországon*, Századvég, Budapest. 597-646.
- IGGERS, Georg G. (2005): A történetírás elmélete és története. *Magyar Lettre Internationale*, 58. sz. 55-58.
- JUHÁSZ Borbála (2002): A progresszív női műhely – kollektív életrajz-kísérlet. In: Toronyi Zsuzsanna (szerk.): *A zsidó nő*. Magyar Zsidó Levéltár. Budapest. 109-112.
- KARÁDY Viktor (2000a): Felekezeti szegregáció a magyar gimnáziumi piacon (1867-1944). In: Nagy Péter Tibor (szerk.): *Oktatáspolitikai és vallásszabadság. Állam-egyház-iskola-társadalom a 20. században*. Új Mandátum, Budapest. 209-232.
- KARÁDY Viktor (2005): Budapest iskolaváros a magyarországi képzési piacon 1944 előtt. *Educatio*, XIV. évf. 1. sz. 95-119.
- KARÁDY Viktor (2012): A diplomás értelmiség népi rekrutációjának alakulása 1945 előtt és után. In: Karády Viktor – Nagy Péter Tibor (szerk.): *Iskolázás, értelmiség és tudomány a 19-20. századi Magyarországon*. Wesley János Lelkészképző Főiskola, Budapest. 122-136.
- KELEMEN Elemér (1999): A magyarországi tanügyigazgatás történeti áttekintése. In: Gáspár László – Kelemen Elemér (szerk.): *Neveléstörténet problémátörténeti alapon*. Okker, Budapest. 115-126.
- KELLER Márkus (2010): A kelet-közép-európai változat. A középiskolai tanárság professzionalizációja a 19. században Magyarországon. *Korall*, XI. évf. 42. sz. 103-130.
- KERESZTY Orsolya (2005): Bedy-Schwimmer Rózsa, A Nő és a Társadalom szerkesztője. In: Palasik Mária-Sipos Balázs (szerk.): *Házastárs? vetélytárs? munkatárs? A női szerepek változása a 20. századi Magyarországon*. Napvilág Kiadó, Budapest. 186-194.
- KERESZTY Orsolya (2013a): Nők nem formális tanulási lehetőségei a dualizmus kori Magyarországon. In: Karlovitz János Tibor – Torgyik Judit (szerk.): *Vzdelávanie, vyskum a metodológia*. International Research Institute, Komárno, 26-36.
- KERESZTY Orsolya (2013b): Nő és a Társadalom folyóirat hétéves működése és sajtótörténeti jelentősége. In: Kereszty Orsolya – Fehér Katalin (szerk.): *Terra Incognita. Andragógiatörténeti Tanulmányok*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 93-120.
- KÉRI Katalin (2011): A francia és spanyol nőnevelés történetének feltárása (Historiográfiai áttekintés). In: Császár Miklós – Mihalovicsné Lengyel Alojzia – Némethné Farkas Gabriella (szerk.): *A*

- művelődéstörténet és a pedagógia vonzásában. Tanulmányok Tölgyesi József 70. születésnapjára.* Veszprémi Szemle Várostörténeti Közhasznú Alapítvány, Veszprém. 94-100.
- KESZEI András (2006): A középfokú oktatás felekezeti változatai a 19. században. In: Kövér György (szerk.): *Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon.* Századvég, Budapest. 541-574.
- KOVÁCS I. Gábor – Kende Gábor (2001): A tudáselit középiskolái. A két világháború közötti tudáselit középszintű iskoláztatása. *Korall*, 3–4. sz. 170–187.
- KOVÁCS I. Gábor (2011): A prozopográfiai módszerek lehetőségei a társadalmi nagycsoportok történeti kutatásában. In: Kovács I. Gábor (szerk.): *Elitek és iskolák, felekezetek és etnikumok. Társadalom és kultúrtörténeti tanulmányok.* L'Hartmann, Budapest. 199-208.
- LENGYEL György (1994): A magyar gazdasági vezetés professzionalizációjának két hulláma. *Szociológiai Szemle*, 3. sz. 3–14.
- MAJDÁN János (2013): A fiumei vasút kiépülése és annak város alatti szakasza. *Közép–Európai Közlemények*, VI. évf. 3. sz. 39-46.
- MANN Miklós (1996): Budapest oktatásügye a dualizmus korában. *Új pedagógia Szemle*, XLVI. évf. 4. sz. 68-70.
- MÉSZÁROS István (1992): Széchenyi ürügyén a nemzetnevelés négy változatáról. In: Balogh László (szerk.): *Az oktatási törvénykezés hazai történetéből.* OPKM, Budapest. 3-13.
- MIHALIK István (1995): Küzdelem az önálló egyetemi szintű közgazdasági képzésért. In: Szögi László – Zsidi Vilmos (szerk.): *Tanulmányok a magyarországi közgazdasági felsőoktatás történetéből.* Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Budapest. 48-82.
- MIHALIK István – SZÖGI László – ZSIDI Vilmos (2004): A Collegium Oeconomicumtól a Budapesti Corvinus Egyetemig. In: Szögi László – Zsidi Vilmos (szerk.): *A Budapesti Corvinus Egyetem Levéltára (1891-2001)*, Budapest.
http://www.unicorvinus.hu/fileadmin/user_upload/hu/kozponti_szervezeti_egysegek/kozgaz_leveltar/052_BCE_Leveltari_repertorium.doc (Utolsó letöltés: 2013. 08. 16.)
- MISKOLCZY Ambrus (2005): A magyar-zsidó nemzeti identitástudat forrásvidékén Horn Edével a reformkorban. *Egyháztörténeti Szemle*, VI. évf. 2. sz. 8-58.
- MÜLLER Ildikó (2000): Az alap- és középfokú leányoktatás Magyarországon a dualizmus időszakában. *Sic Itur Ad Astra*, XII. évf. 3. sz. 131-204.
- MÜLLER Ildikó (2004): A Budapesti állami felsőbb leányiskola leánygimnáziumi tanfolyama 1897-1918. In: Feitls István – Sipos András (szerk.): *Iskolák, diákok, oktatáspolitikai a 19-20. században.* Napvilág Kiadó, Budapest. 45-59.
- MÜLLER Ildikó (2006): Kísérlet a nők középiskolai képzésének megszervezésére: A budapesti állami felsőbb leányiskola és leánygimnázium. In: Kövér György (szerk.): *Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon.* Századvég, Budapest. 673-711.
- NAGY Adrienn (2010): A kereskedelmi akadémiák helye a dualizmus kori iskolai piacon. In: Hajdicsné Varga Katalin (szerk.): *Célok és módszerek a tudásalapú társadalom nevelési intézményeiben.* Kaposvári Egyetem Pedagógiai Kar, Kaposvár, 258-267.
- NAGY Adrienn (2010): Középfokú mezőgazdasági iskolák a XIX – XX. századi Magyarországon. In: Nagy Adrienn – Takács Zsuzsanna (szerk.): *Oktatás és Társadalom Neveléstudományi Doktori Iskola Évkönyve.* PTE Oktatás és Társadalom Neveléstudományi Doktori Iskola Pécs, 139-160.
- NAGY Adrienn (2011): Mezőgazdasági és háztartási leányiskolák Magyarországon. In: Benedek Dániel – Vadász Viola (szerk.): *Perspektívák a neveléstudományban.* Válogatás a Pécsi Tudományegyetem „Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola kutatóinak írásaiból. PTE BTK Oktatás és Társadalom Neveléstudományi Doktori Iskola és Virágmandula Kft., Pécs. 160-176.
- NAGY Adrienn (2014) Fiume dualizmus kori oktatásügye és a Magyar Királyi Kivitel Akadémia. A magyarosítás és a szakoktatás kiépítése. *Korall*, XV. évf. 56. sz. 118-145.
- NAGY Beáta (1994): A nők kereső tevékenysége Budapesten a 20. század első felében. In: Hadas Miklós (szerk.): *Férfiuralom.* Replika Kör, Budapest.
- NAGY Mariann (2006): Nők a magyar gazdaságban a dualizmus korában. Gyáni Gábor – Sellei Nóra (szerk.): *Nők a modernizálódó magyar társadalomban.* Budapest, 205-222.
- NAGY Mariann (2008): Magyarország oktatásügye. In: Beluszky Pál (szerk.): *Magyarország történeti földrajza II.* Dialóg Campus. Budapest-Pécs. 123-146.
- NAGY Mariann (2010): Budapest nemzetközi város gazdasága a 19-20. század fordulóján. In: Barta Györgyi – Keresztély Krisztina – Sipos András (szerk.): *A „világváros” Budapest a két századfordulón.* Napvilág, Budapest. 61-86.
- NAGY Mariann (2014): Nőtisztviselők a pénzügyi szektorban Magyarországon a „hosszú 20. század” első felében. In: Böhm Gábor – Fedeles Tamás (szerk.): *Mesterek és tanítványok.* PTE BTK Tudományos Diákköri Tanács, Pécs. 140-153.

- NAGY Péter Tibor (1992): Parasztérdek, birtokosérdek, agrároktatás a XX. század első felében. In: Forray R. Katalin – Györgyi Zoltán (szerk.): *Egy ismeretlen Magyarország. Mezőgazdaság és szakképzés*. Budapest. 100-108.
- NAGY Péter Tibor (1995): Az 1941-es tanügyigazgatási törvény. *Magyar Pedagógia*, XCV. évf. 1-2. sz. 59-76.
- NAGY Péter Tibor (1998): Tantervpolitika a századvégen. *Educatio*, VII. évf. 4. sz. 657-677.
- NAGY Péter Tibor (2000a): A húszas évek középiskola-politikájának kialakulása. *Századok*, 6. 1313-1334.
- NAGY Péter Tibor (2000b): Iparos-tanonc oktatáspolitikai az irányított gazdaság születésének évtizedében. *Magyar Pedagógia*, C. évf. 1. sz. 79-96.
- NAGY Péter Tibor (2003): A középfokú nőoktatás a huszadik századi történetéhez. *Iskolakultúra*, XIII. évf. 3. sz. 3-14.
- NAGY Péter Tibor (2005): Az állami befolyás növekedése a magyarországi oktatásban 1867-1945. *Iskolakultúra*, 6-7. sz. 3-262.
- NAGY Péter Tibor (2007): Társadalmilag kanonizált elíttek a 19-20. században. Egy elitkutatás rekrutációs dilemmái. *Iskolakultúra*, 7-8. sz. 12-22.
- NAGY Péter Tibor (2008): Az iskolai elíttek és iskolázott elíttek kutatása. In: Pukánszky Béla (szerk.): *A neveléstörténet-írás új útjai*. Gondolat, Budapest. 87-104.
- NAGY Péter Tibor (2011a): A professzionalizációs folyamatok történetének kutatása a 2000-es években. *Iskolakultúra*, XXI. évf. 1. sz. 3-8.
- NAGY Péter Tibor (2011b): A numerus clausus és a bölcsészdiplomások. In: Molnár Judit (szerk.): *Jogfosztás - 90 éve: Tanulmányok a numerus claususról*. Nonprofit Társadalomkutató Egyesület, Budapest. 196-214.
- NAGY Péter Tibor (2013): Elitzociológia és neveléstörténet-írás. *Neveléstudomány*, I. évf. 3. sz. 40-59.
- OROSZ Lajos (1988): Elemi oktatás. In: Horváth Márton (szerk.): *A magyar nevelés történet első kötet*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- PAKSA Rudolf (2010): A fajvédők kecskeméti programja. *Rubicon Online*, http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_gombos_gyula_vezette_fajvedo_part_programja/ (Utolsó letöltés: 2013. 07. 20.)
- PAPP Barbara (2006): Nőoktatás és képzett nők a két világháború között. In: Kövér György (szerk.): *Zombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon*. Századvég, Budapest. 713-756.
- PELLES Tamás (1999): A budapesti olasz iskola története. In: Mara Bér Gilda (szerk.): *Storia della scuola italiana di Budapest – A budapesti olasz iskola története*. AEBES, Budapest. 85-147. <http://web.axelero.hu/pellestamas/Tamas/bpolisk.htm> (Utolsó letöltés: 2012. 01. 02.)
- PELLES Tamás (2000): A pannonhalmi olasz gimnázium. *Iskolakultúra*, X. évf. 11. sz. 63-70.
- PETŐ Andrea (2002): A „fiúnak nevelt lányok” és a tikkum olam szerepe a magyarországi zsidó nők politikai szerepvállalásában. In: Toronyi Zsuzsanna (szerk.): *A zsidó nő*. Magyar Zsidó Levéltár, Budapest. 77-87.
- PUKÁNSZKY Béla (2014): Paradigmák, viták és szervezeti legitimáció – A tanárképző központ történeti előzményei. In: Torgyik Judit (szerk.): *Sokszínű pedagógiai kultúra*. International Research Institute s.r.o. Komárno. 132-143.
- RÉBAY Magdolna (2008): Kényszerű együttlét. A koedukáció gyakorlata a református fiú-középiszolákban (1895-1944). In: ifj. Bertényi Iván – Géra Eleonóra – Richly Gábor (szerk.): *„Taníts minket úgy számlálni napjainkat...” Tanulmányok a 70 éves Kósa László tiszteletére*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 377-400.
- ROMSICS Ignác (2012): Bethleni konszolidáció – klebesbergi kultúrpolitika. *Rubicon*, 9-10. sz. 6-9.
- SASFI Csaba (1997): A nagykanizsai és a keszthelyi gimnázium vonzáskörzete és a diákok lakóhelyi koncentrációja 1808 és 1848 között. In: Sasfi Csaba (szerk.): *Iskola és társadalom*. Zalai Gyűjtemény 41. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg. 131-171.
- SASFI Csaba (2006): Az oktatás társadalomtörténete. In: Kövér György (szerk.): *Zombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon*. Századvég, Budapest. 509-540.
- SASFI Csaba (2010): Felekezeti és a középiskolai szocializáció színterei. *Századok*, CXLIV. évf. 3. sz. 563-593.
- SASFI Csaba (2014): Reprodukció és mobilitás. A középfokú oktatás társadalmi funkciói a dualizmusban. *Korall*, XV. évf. 56. sz. 96-117..
- SCHULLER Gabriella (2007): Az úttörők. Magyar női történeti arcképcsarnok. *Rubicon*, 8. sz. 68-69.
- SIMONNÉ Pallós Piroška (2003): Fiume tanügyének szabályozása a provizórium korában. In: Kiss Vendel (szerk.): *Az oktatási rendszer jogi szabályozása Magyarországon a 19-20. században*. Tatabánya. 125-134.
- SZABOLCS Éva (2001): Deduktív (analitikus) jellegű kutatások. In: Falus Iván (szerk.): *Bevezetés a pedagógiai kutatás módszereibe*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest. 106-121.

- SZÖGI László (1995): A közgazdasági képzés Magyarországon a Keleti Kereskedelmi Akadémia alapításáig. In: Szögi László – Zsidi Vilmos (szerk.): *Tanulmányok a magyarországi közgazdasági felsőoktatás történetéből*. Budapest Közgazdaságtudományi Egyetem, Budapest. 5-47.
- TIMÁR Lajos (2004): A középfokú oktatási rendszer intézményei és társadalmi arculatuk a két világháború közötti Magyarországon. In: Feitl István – Sipos András (szerk.): *Iskolák, diákok oktatáspolitikája a 19-20. században*. Napvilág, Budapest. 61-75.
- TOMKA Béla (2005): Az összehasonlító módszer a történetírásban: Eredmények és kihasználatlan lehetőségek. *Aetas*, XX. évf. 1-2. sz. 243-258.
- TÓTH Péter (2006): A hazai rajzoktatás története a népkotatási törvényig. A rajziskolák. *Neveléstörténet*, III. évf. 1-2. sz. 115-136.
- UJVÁRI Gábor (2003): Klebelsberg Kuno és Hóman Bálint kultúrpolitikája. In: Vonyó József (szerk.): *Társadalom és kultúra Magyarországon a 19-20. században*. Tanulmányok. Pécs: Pannónia Könyvek, 87-104.
- VONYÓ József (2001): A Gömbös-kormány Nemzeti Munkaterve és a fajvédelem. In: Vonyó József (szerk.): *Gömbös Gyula és a jobboldali radikalizmus*. Pannónia Könyvek. Pécs.
- VONYÓ József (2009): Gömbös Gyula jobboldali radikalizmusa. *Rubicon*, 1-2. sz. 68-75.
- VÖRÖS Katalin (2011): A Magyar Királyi Állami Fa és Fémipari Szakiskola, avagy Győr első szakiskolája, In: Szappanyos Melinda (szerk.): 9. Országos Interdiszciplináris Grastyán Konferencia előadásai. Pécsi Tudományegyetem Grastyán Endre Szakkollégium, Pécs. 550-564.
- VÖRÖS Katalin (2012): Az 1873-as gazdasági válság és az 1872-es, 1884-es ipartörvények összefüggései In: Sipos Norbert – Gunszt Dóra (szerk.): Interdiszciplináris Doktorandusz konferencia. Pécsi Tudományegyetem Doktorandusz Önkormányzat, Pécs. 237-245.
- VÖRÖS Katalin (2013): "Kié a tanonc?": A kettős felügyeleti rendszer a 19. század második felének tanoncoktatásában. In: Méreg Martin – Somodi Imre – Vörös Katalin (szerk.): *Tanulmányok a neveléstudomány pécsi műhelyéből*. PTE „Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola, Pécs. 55-64.
- VÖRÖS Katalin (2013): A szakoktatás-politika és modernizáció a 19. század végi Magyarországon. In: Baska Gabriella – Hegedűs Judit – Nóbik Attila (szerk.): *A neveléstörténet változó arcai*. ELTE - Eötvös Kiadó, Budapest. 94-105.
- ZIMMERMANN, Susan (1996): Hogyan lettek feministák? *Eszmélet*, 32. sz. <http://www.eszmelet.hu/index.php?act=search&lang=HU&> (Utolsó letöltés: 2013.08.24.)

MELLÉKLETEK

1. táblázat. Organisationsentwurf gyakorlati éve és az első felső kereskedelmi iskola órafelosztása

Entwurf alreáliskola és gyakorlati éve 1849.					Pesti Kereskedelmi Akadémia 1857			
Osztály	I.	II.	III.	Gyak. év	Osztály	I.	II.	III.
Religionslehre	2	2	2	2	Religion	2	2	-
Muttersprache	4	4	4	5	Sparche, Stil u. Merkantil Korrespondenz:			
Zweite lebende Sprache	4	4	3	3	a, Deutsch	3	3	2
					b, Ungarische	3	3	2
					c, Französische	4	3	4
					d, Italienisch	-	3	3
Geographie und Geschichte	3	3	4	2	Allegemeine u. Handelsgeographie, Statistik, Handelsgeschichte	3	2	3
Mathematik	4	4	4	-	Arithmetik	4	3	4
Angewandte Arithmetik mit Verbuchungslhere und Wechselkunde Zoll- und Staatsmonopol-Ordnung	-	-	-	3	Buchhaltung u. Kontorarbeiten	2	2	3
					Handels-, Wechsel- und Seerecht, Zollordnung, Gewerbs u. Privilegien- Gesetz	2	1	2
Naturgeschichte und Naturlehre	3	3	3	-	Naturgeschichte Physik u. Mechanik	4	4	1
Technologie	-	-	-	5	Technologie	-	-	3
Warenkunde	-	-	-	2	Warenkunde	-	-	3
Zeichnen	6	6	6	6	Zeichen	3	-	-
Kalligraphie	2	2	2	-	Kalligraphie	2	-	-
					Geometrie u. geometrisches Zeichen	3	-	-
					Chemie	-	4	-
					Handelslehre u. Nationalökonomie	-	-	3
Összesen	28	28	28	28		35	34	33

Forrás: Vincze, 1935. 202.¹³¹⁷

¹³¹⁷ A táblázat az alábbi források adatai alapján saját szerkesztés.

2. táblázat. Pesti Kereskedelmi Akadémia és az első hivatalos tanításterv órafelosztása

Kereskedelmi Akadémia tanításterve 1870/71.				Az első hivatalos tanításterv 1872			
Tantárgy/Osztály	I.	II.	III.	Tantárgy/Osztály	I.	II.	III.
Magyar nyelv és irodalom	4	3	1	Magyar nyelv és irodalom	3	3	3
Német nyelv és irodalom	3	2	2	Német nyelv és irodalom	3	3	3
Francia nyelv és levelezés	5	3	2	Francia nyelv (nem kötelező)	3	3	3
Angol nyelv és levelezés	3	3	2	Angol nyelv (nem kötelező)	3	3	3
Olasz nyelv és levezés (fakultatív)	-	4	4	Olasz nyelv (nem kötelező)	3	3	3
Kereskedelmi számtan	5	2	3	Kereskedelmi és politikai számtan	4	3	3
Betűszámtan	2	1	-	Mennyiségtan és mértan	3	3	-
A kereskedelem tudománya és kereskedelmi levezés	2	2	-	Kereskedelmi ismeret és levezés	2	3	-
Történelem	1	-	-	Világtörténet, M.O. története és kereskedelem története	3	2	3
Magyar történelem	1	-	-				
Kereskedelem története	-	1	1				
Kereskedelmi földrajz	2	1	1	Földrajz	2	2	2
Magyarország földrajza	-	1	-	Természetrájk, áruismeret és iparműtan	4	2	3
Természetrájk és árután	2	2	-				
Természettán	-	3	-	Természettán	-	-	3
Vegyttán	-	-	4	Vegyttán és vegyi műttán	-	3	-
Erőtáni műttán	-	-	2	Mechanikai iparműttán	-	-	2
Könyvvitel	-	3	3	Könyvvitel és levezés	-	4	4
Magyar állam és váltójk	-	-	2	Váltójk	-	-	2
Nemzetgazdászat	-	-	3	Nemzetgazdaságtán	-	-	3
Pénzügyi és vámrendszer	-	-	1	Kereskedelmi jogttán	-	-	3
Szépírás	2	1	-	Szépírás	2	-	-
Rájkolás	3	-	-	Rájk (nem kötelező)	-	-	-
Gyorsírás (fak.)	-	-	2	Gyorsírás (nem kötelező)	-	-	-
Összesen	35	32	33		35	37	40

Forrás: Vincze, 1935. 221

3. táblázat. A három évfolyamos közép kereskedelmi iskolák 1872-es és 1884-es tanításterve

Első hivatalos tanításterv 1872				Második hivatalos tanításterv 1884			
Tantárgy/Osztály	I.	II.	III.	Tantárgy/Osztály	I.	II.	III.
Magyar nyelv és irodalom	3	3	3	Magyar nyelv és irodalom	3	3	3
Német nyelv és irodalom	3	3	3	Német nyelv	3	3	3
Mennyiségtan és mértan	3	3	-	Mennyiségtan	3	2	-
Kereskedelmi és politikai számtan	4	3	3	Kereskedelmi és politikai számtan	4	3	2
Világtörténet, Magyarország története és kereskedelem története.	3	2	3	Történelem	2	2	2
Földrajz	2	2	2	Kereskedelmi földrajz	2	2	-
Természetrajz, áruismeret, iparműtan	4	2	3	Áruismeret, vegyi és mechanikai iparműtan	-	3	3
Mechanikai iparműtan	-	-	2				
Vegytan és vegyi műtan		3		Vegytan és vegyi iparműtan	-	3	-
Természettan	-	-	3	Természettan	-	-	3
Kereskedelmi ismeret és levelezés	2	3	-	Kereskedelmi ismeret és levelezés	4	2	2
Könyvvitel és levelezés	-	4	4	Könyvvitel	2	3	2
Kereskedelmi jogtan	-	-	2	Kereskedelmi és váltójog, ipartörvény	-	-	2
Váltójog	-	-	2				
Nemzetgazdaságtan	-	-	3	Nemzetgazdaság, pénzügytan, pénzügyismeret	-	-	4
Szépírás	2	-	-	Szépírás	2	-	-
Összesen	26	28	33		25	26	26
Nem kötelező tárgyak							
Francia nyelv				Francia nyelv	3	3	3
Angol nyelv				Vegyteni gyakorlat	-	2	-
Olasz nyelv				Mintairodai munkálatok	-	3	3
Gyorsírás				-	-	-	-
Rajz				-	-	-	-
Testgyakorlás				-	-	-	-

Forrás: Vincze, 1935. 229.; illetve Kereskedelmi iskolák szervezete. Vallás- és közoktatásügyi miniszter 1884. július 29. napján 28.093. szám alatt kelt rendelet. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1884. 32.¹³¹⁸

¹³¹⁸ A táblázat az alábbi források adatai alapján saját szerkesztés.

4. táblázat. A polgári iskolával kapcsolatos kereskedelmi szaktanfolyam óraterve (1884)

Kötelező tantárgyak						
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.
Hit és erkölestan	1	1	1	1	1	-
Magyar nyelv és irodalom	5	5	4	3	3	3
Német nyelv	-	-	3	3	3	4
Földrajz, kapcsolatban a kereskedelmi földrajzzal	2	2	2	2	-	-
Történelem, kapcsolatban a kereskedelem történelmével	-	-	2	3	3	4
Alkotmánytan és némi jogismeret	-	-	-	-	2	-
Mennyiségtan (kereskedelmi számtan)	5	5	4	3	3	4
Természetrajz	3	3	3	-	-	-
Vegytan	-	-	-	3	2	-
Természettan	-	-	-	3	2	-
Szépírás	1	1	1	-	-	-
Rajz (szabadkézi és mértani)	5	5	4	4	3	3
Éneklés	1	1	1	1	1	1
Testgyakorlás	1	1	1	1	1	1
Összesen	24	24	26	27	24	20
Szaktárgyak kereskedők számára						
Kereskedelmi számtan	-	-	-	-	-	4
Könyvvitel	-	-	-	3	2	2
Kereskedelmi ismerete és levelezés	-	-	-	3	2	2
Árusismeret, vegyi- és mechanikai iparműtan	-	-	-	-	2	2
Kereskedelmi jog és ipartörvény	-	-	-	-	2	-
Nemzetgazdaságtan és pénzügytan	-	-	-	-	3	3
Összesen	-	-	-	29	30	30

Forrás: Kereskedelmi iskolák szervezete. Vallás- és közoktatásügyi miniszter 1884. július 29. napján 28.093. szám alatt kelt rendelet. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1884. 32.

5. táblázat. Polgári iskolával kapcsolatosan szervezett közép kereskedelmi iskola óraterve (1885)

Polgári iskola kötelező tantárgyai				Közép kereskedelmi iskolában is tanított tárgyak			
Tantárgy/osztály	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	
					Közép kereskedelmi iskola osztályai		
					I.	II.	III.
Hit és erkölcstan	2	2	2	2	2	2	-
Magyar nyelv és irodalom	5	5	3	3	3	3	-
Német nyelv	-	-	3	3	3	3	-
Francia nyelv (keresk. isk. kötelező)	-	-	-	-	3	3	3
Földrajz, kapcsolatban a kereskedelmi földrajzzal	-	-	-	2	-	-	-
Történelem, kapcsolatban a kereskedelem történelmével	2	2	2	3	3	3	-
Alkotmánytan és némi jogismeret	-	-	2	-	-	3	-
Mennyiségtan (kereskedelmi számtan)	5	5	4	3	3	2	-
Természetrajz	3	3	3	3	-	-	-
Vegytan és vegyiparműtan	-	-	-	3	2	-	-
Természettan	-	-	-	-	2	-	-
Szépírás	1	1	1	-	-	-	-
Szabadkézi rajz és mértani	5	5	4	4	3	3	-
Éneklés	1	1	1	1	1	1	-
Testgyakorlás	1	1	1	1	1	-	-
Polgári iskolai tanulók összes órái	25	25	26	28	26	23	-
Kereskedelmi iskola tanulóinak órái	-	-	-	-	23	20	3
Szaktárgyak kereskedők számára							
Kereskedelmi számtan	-	-	-	-	-	3	3
Könyvvitel	-	-	-	-	-	2	3
Kereskedelem ismerete és levelezés	-	-	-	-	3	3	4
Árusismeret, vegyi- és mechanikai iparműtan	-	-	-	-	2	2	2
Váltó- és kereskedelmi jog és ipartörvény	-	-	-	-	-	-	4
Nemzetgazdaságtan és pénzügytan	-	-	-	-	-	-	4
Mintairodai gyakorlatok	-	-	-	-	-	-	3
Közép kereskedelmi iskolai tanulók órái összesen	-	-	-	-	28	30	26

Forrás: A kereskedelmi iskolák szervezet. Vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter 1885. évi augusztus hó 3. napján 29.801. szám alatt kelt rendelete. Egyetemi nyomda, Budapest, 1885. 15.

6. táblázat. Önálló három évfolyamos közép kereskedelmi iskola tanórafelosztása
1884-1885

Kötelező tantárgyak								
	1884.				1885.			
	I.	II.	III.	Összesen	I.	II.	III.	Összesen
Magyar nyelv és irodalom	3	3	2	8	3	3	2	8
Német nyelv	3	3	3	9	3	3	3	9
Francia nyelv	-	-	-	-	3	3	3	9
Kereskedelmi földrajz	2	2	-	4	2	2	-	4
Történelem	2	2	2	6	2	2	2	6
Mennyiségtan	3	2	-	5	3	2	-	5
Vegytan és vegyiparműtan	-	3	-	3	3	-	-	3
Természetan	-	-	3	3	2	-	-	2
Szépírás	2	-	-	2	-	-	-	-
Szaktárgyak								
Kereskedelmi számtan	4	3	2	9	5	3	3	11
Könyvvitel	2	3	3	8	-	3	3	6
Kereskedelemismeret és levelezés	4	2	2	8	4	2	2	8
Áruismeret, vegyi és mechanikai iparműtan	-	3	3	6	-	3	3	6
Váltó- és kereskedelmi jog, ipartörvény	-	-	2	2	-	2	2	4
Nemzetgazdaság, pénzügytan és pénzügyismeret	-	-	4	4	-	2	3	5
Összesen	25	26	26	77	30	30	26	86
Nem kötelező tárgyak								
Francia nyelv (kötelező mellett plusz órák is szervezhető)	3	3	3	9	-	-	-	-
Angol nyelv	-	-	-	-	3	3	3	9
Vegytani gyakorlat	-	2	-	2	-	2	-	2
Mintairodai munkálatok (1885-től gyakorlatok)	-	-	3	3	-	-	3	3
Szépírás	-	-	-	-	2	-	-	2

Forrás: Schack, 1930. 263-264.

7. táblázat. A felső kereskedelmi iskola tantárgyai és heti óraszámja az 1895-ös szervezet szerint¹³¹⁹

Kötelező tantárgyak			
	I.	II.	III.
Vallástan	1	1	1
Magyar nyelv és irodalom	4	3	3
Német nyelv	4	3	3
Francia nyelv	4	3	3
Történelem	2	2	2
Földrajz	2	2	2
Mennyiség- és politikai számtan	2	2	2
Természettan	2	-	-
Kereskedelmi számtan	4	3	4
Irodai munkálatok	1	2	2
Könyvvitel	-	3	3
Kereskedelmi levelezés	2	2	2
Kereskedelmi ismeretek	2	-	-
Közgazdasági ismeretek	-	2	2
Jogi ismeretek	-	3	2
Vegytan és áruismeret	-	3	3
Szépírás	2	-	-
Rendes tantárgyak heti óraszámja összesen	32	34	34
Rendkívüli tantárgyak			
Negyedik nyelv	-	3	3
Gyorsírás	-	-	-
Vegyteni gyakorlatok	-	-	-
Társalgási gyakorlatok	-	-	-
Torna és játék	2	2	2

Forrás: A felső kereskedelmi iskolák szervezete. Kiadta a kereskedelemügyi m. kir. miniszter hozzájárulásával a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter 1895. évi augusztus 20. 44.001. sz. kelt rendeletével. M. kir. Tudományegyetemi Nyomda, Budapest, 1895. 25.

¹³¹⁹ Az 1895-ös órabeosztástól csak néhány iskola tért el. A Budapesti Kereskedelmi Akadémia felső kereskedelmi iskolájában és a pozsonyi felső kereskedelmi iskolában a vegytant már az első osztályban kezdték, viszont az előbbinek csak középső osztályban indult meg a kereskedelmi levelezés, az irodai munkálatot, pedig mint külön tárgy egyik osztályban sem szerepelt. Az idegen nyelvek közül a francia helyett az olaszt tanították kötelező tárgyként Fiumében, a brassói román felső kereskedelmi iskolában a tanítás nyelvén a románon kívül kötelező a magyar, német és a francia nyelv tanulása. A budapesti VII. kerületi fiú felső kereskedelmi néhány párhuzamos osztályában az angol nyelvet tanították a francia helyett, s a Budapesti Kereskedelmi Akadémia felső kereskedelmi iskolájában is szerepelt a francia mellett egy ideig a szerb nyelv, csak úgy mint a pozsonyi iskolában. Mindemellett román nyelvet tanítottak a brassói és pancsovai iskolában. Schack-Vincze, 1930: 268.

8. táblázat. A négyéves felső kereskedelmi iskola tárgy- és óratervezete

Kötelező Tárgyak	Kereskedelmi Szakiskolai Tanárok Országos Egyesülete választmányának 1909. nov. 14. elfogadott javaslat					Országos Ipari és Kereskedelmi Tanács 1909. dec. 28. tartott ülésén elfogadott javaslat					A választmány által 1910. április 11-én kiküldött bizottság javaslata				
	Heti óra					Heti óra					Heti óra				
	I.	II.	III.	IV.	Össz.	I.	II.	III.	IV.	Össz.	I.	II.	III.	IV.	Össz.
Hit és erkölcstan	-	-	-	-	-	1	1	1	1	4	1	1	1	-	3
Magyar nyelv- és irodalom	3	3	3	3	12	3	3	3	3	12	3	3	3	3	12
Német nyelv és kereskedelmi levelezés	5	3	3	2	13	4	4	3	3	14	5	4	2	2	13
Második idegen nyelv	-	3	3	3	9	-	4	3	3	10	-	3	3	3	9
Földrajz	2	2	2	2	8	2	2	2	2	8	2	2	2	2	8
Történelem	2	2	2	2	8	2	2	2	2	8	2	2	2	2	8
Matematika	2	2	2	2	8	3	2	2	2	9	3	2	2	2	9
Kereskedelmi számтан	4	3	3	3	13	4	3	3	-	10	4	3	3	2	12
Kereskedelmi ismeret	2	2	2	-	6	2	2	2	-	6	2	2	2	-	6
Könyvvitel	-	3	3	-	6	-	3	3	-	6	-	3	3	-	6
Keres. gyakorló iroda	-	-	-	6	6	-	-	-	8	8	-	-	-	6	6
Természettan	3	-	-	-	3	3	-	-	-	3	3	-	-	-	3
Vegytan	3	3	2	2	10	2	2	2	2	8		3	3	3	9
Egészségtan	-	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Jogi ismeretek	-	-	2	2	4	-	-	2	2	4	-	-	2	2	4
Közgazdaságtan	-	2	2	3	7	-	-	2	2	4	-	-	2	3	5
Szépírás	2	-	-	-	2	2	-	-	-	2	2	-	-	-	2
Gyorsírás	2	2	-	-	4	2	2	-	-	4	2	2	-	-	4
Heti kötelező órák száma	30	30	30	30	120	30	30	30	30	120	29	30	30	30	119
Testgyakorlás délután	2	2	2	2	8	2	2	2	2	8	2	2	2	2	8
Kötelező órák összesen	32	32	32	32	128	32	32	32	32	128	31	32	32	32	127
Nem kötelező tárgyak															
Harmadik nyelv	-	-	-	-	-	-	-	3	3	6	-	-	3	3	6
Laboratóriumi gyakorlat	-	-	-	-	-	-	2	2	2	6	-	2	2	2	6
Német gyorsírás	-	-	-	-	-	-	-	1	1	2	-	1	1	-	2
Gépírás	-	-	-	-	-	1	1	-	-	2	2	-	-	-	2

Forrás: Kereskedelmi Szakoktatás, 1909/10. XVIII. évf. 9-10. sz. 350.

9. táblázat. A négyosztályú felső kereskedelmi iskola tárgy- és órabeosztásának tervezete (1914)

Kötelező tárgyak óraszámja				
	I.	II.	III.	IV.
Hit- és erkölcsstan	1	1	1	1
Magyar nyelv, fogalmazás és irodalomtörténet	3	3	3	3
Történelem	2	2	2	2
Jogi ismeretek	-	-	2	2
Közgazdasági ismeretek	-	-	2	2
Földrajz	2	2	2	2
Áruismeret és vegytan	2	2	2	2
Természettan	3	-	-	-
Mennyiségtan és politikai számtan	3	2	2	2
Kereskedelmi számtan	4	3	3	2
Könyvvitel	-	3	3	4
Magyar kereskedelmi levelezés és a kereskedelem ismertetése	2	2	2	2
Német nyelv és kereskedelmi levelezés	4	4	3	3
Második idegen nyelv és kereskedelmi levelezés	-	4	3	3
Szépírás	2	-	-	-
Gyorsírás	2	2	-	-
Kötelező délelőtti órák száma összesen	30	30	30	30
Testgyakorlás (délután)	2	2	2	2
Összes kötelező heti órák száma	32	32	32	32
Nem kötelező tárgyak és gyakorlatok				
Harmadik idegen nyelv	-	-	3	3
Német gyorsírás	-	-	1	1
Gépírás	1	1	-	-
Laboratóriumi gyakorlatok	-	2	2	2

Forrás: Schack-Vincze, 1930. 277.

10. táblázat. Felső kereskedelmi iskolákban tanított tantárgyak óraszámja az 1895-ös, 1915-ös és az 1916-os tanításterv alapján

Hivatalos tanítástervek	1895			1915			1916		
	I.	II.	III.	I.	II.	III.	I.	II.	III.
Tantárgy/osztály									
Vallástan	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Magyar nyelv és irodalom	4	3	3	3	3	3	3	3	3
Német nyelv	4	3	3	4	3	3	4	3	3
Francia nyelv	4	3	3	3	3	3	3	3	3
Földrajz	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Történelem	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Mennyiségtan és politikai számtan	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Természettan	2	-	-	2	-	-	2	-	-
Kereskedelmi számtan	4	3	4	4	3	3	4	3	3
Irodai munkálatok	1	2	2	-	-	-	-	-	-
Könyvvitel	-	3	3	2	3	3	-	3	3
Kereskedelmi levelezés	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Kereskedelmi ismeretek	2	-	-				2		
Közgazdasági ismeretek	-	2	2	-	2	2	-	2	2
Jogi ismeretek	-	3	2	-	2	2	-	2	2
Vegyten és áruismeret	-	3	3	2	2	2	2	2	2
Szépírás	2	-	-	1	-	-	1	-	-
A rendes tárgyak heti óraszámja összesen	32	34	34	30	30	30	28+2¹³²⁰	30	30
Rendkívüli tárgyak									
Negyedik nyelv	-	3	3	-	3	3	-	3	3
Torna és játék	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Gyorsírás	2	-	-	2	-	-	-	-	-
Vegyteni gyakorlatok	-	2	2	-	2	2	-	2	2
Társalgási gyakorlatok	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Magyar vitagyorsírás	-	-	-	-	-	-	-	2	1
Német gyorsírás	-	-	-	-	-	-	-	2	1
Gépírás	-	-	-	-	-	-	1	1	-

Forrás: Vincze, 1935. 268.

¹³²⁰ Gyorsírás az I. évfolyamon heti 2 órával kötelező tantárgy.

11. táblázat. A négy évfolyamú felső kereskedelmi iskola tantárgyai és heti óraszámuk (1920)

Tantárgy/osztály	I.	II.	III.	IV.
Hit és erkölcsstan	1	1	1	1
Magyar fogalmazás és irodalom	3	3	3	3
Történelem	2	2	2	2
Jogi ismeretek	-	-	2	2
Közgazdasági ismeretek	-	-	2	2
Földrajz	2	2	2	2
Áruismeretek	2	2	2	2
Természettan	2	2	-	-
Mennyiségtan és politikai számtan	2	2	2	2
Kereskedelmi számtan	3	3	2	3
Könyvvitel	2	3	3	-
Magyar levelezés és kereskedelmi ismeret	2	2	2	-
Gyakorló iroda	-	-	-	4
Első idegen nyelv és levelezés	4	4	3	3
Második idegen nyelv és levelezés	-	-	4	4
Gyorsírás	3	2	-	-
Gépirás	2	2	-	-
Testnevelés	2	2	2	2
Összesen	32	32	32	32

Forrás: Schack-Vincze, 1930. 299.

12. táblázat. A felső kereskedelmi iskolák tantárgyai és heti óraszámuk (1927)

Tantárgy/osztály	I.	II.	III.	IV.
Hit és erkölcsstan	2	2	2	2
Magyar fogalmazás és irodalom	4	2	2	3
Történelem	2	2	2	2
Jogi ismeretek	-	2	2	-
Közgazdaságtan	-	-	-	4
Földrajz	2	2	2	2
Kémia és technológia	-	2	3	-
Áruismeret	-	-	-	2
Természettan	3	-	-	-
Mennyiségtan és politikai számtan	3	2	2	-
Kereskedelmi számtan	4	2	3	3
Kereskedelmi ismeretek	2	-	-	-
Könyvvitel	-	3	3	-
Magyar levelezés és kereskedelmi ismeret	-	2	2	-
Gyakorló iroda	-	-	-	4
Német nyelv és levelezés	4	3	3	3
Második idegen nyelv és levelezés	-	3	3	4
Gyorsírás	2	2	1	1
Gépirás	-	1	1	1
Szépírás	1	-	-	-
Testnevelés	3	3	3	3
Összesen	32	33	34	34

Forrás: Schack-Vincze, 1930. 300.

**13. táblázat. A Budapesti Kereskedelmi Akadémia akadémiai tanfolyamának kurzusai
1902/03-as tanévben**

Kurzusok	I. évfolyam				II. évfolyam	
	Kereskedelmi iskolát végzettek		Középiskolát végzettek		I. félév	II. félév
	I. félév	II. félév	I. félév	II. félév		
Közgazdaság és pénzügytan	2	2	3	3	3	3
Közgazdasági földrajz és statisztika	2	2	2	2	2	2
Áru- és bankforgalom	-	-	1	1	4	4
Szállítási díjszabások elmélete és alkalmazása	-	-	-	-	1	1
A határvámok politikája és kezelése	-	-	-	-	2	2
Kereskedelmi váltó- és iparjog	3	3	3	3	3	3
Mennyiségtan	2	2	-	-	-	-
Kereskedelmi számtan	2	2	5	5	2	2
Politikai számtan	2	2	2	2	2	2
Könyvvitel és irodai munkálatok	3	3	5	5	-	-
Folyószámlák	-	-	1	1	-	-
Mintairodai gyakorlat	-	-	4	4	5	5
Kereskedelmi levelezés	3	4	2	2	-	-
Stílusgyakorlatok közgazdasági tárgykból	2	2	-	-	-	-
Filozófiai tanulmányok	2	2	-	-	-	-
Német nyelv és levelezés	4	4	4	4	4	4
Francia nyelv és levelezés	4	4	4	4	4	4
Angol nyelv és levelezés	4	4	4	4	4	4
Olasz nyelv és levelezés	1	-	1	-	-	-
Szépírás	1	-	1	-	-	-
Gyorsírás	1	2	1	4	-	-
Összesen	38	38	42	42	36	36

Forrás: Szuppán Vilmos (1903): A Budapesti Kereskedelmi Akadémia negyvenhatodik évi jelentése az 1902-1903. iskolai évről. Pesti Könyvnyomda. Budapest. 84.

**14. táblázat. Kolozsvári Kereskedelmi Akadémia akadémiai tanfolyam
1902/1903. tanév kurzusai**

Kurzus	I. évfolyam				II. évfolyam	
	Kereskedelmi iskolát végzettek		Középiskolát végzettek		I. félév	II. félév
	I. félév	II. félév	I. félév	II. félév		
Kereskedelmi számtan	-	2	4	3	2	2
Politikai számtan	-	2	-	2	1	1
Mennyiségtan	2	2	-	-	-	-
Könyveléstan és irodai munkálatok	2	2	4	4	-	-
Mintairodai dolgozatok	-	-	-	-	4	4
Magyar kereskedelmi levelezés	-	2	2	2	-	-
Német kereskedelmi nyelv és levelezés	3	4	3	4	4	4
Nemzetgazdaságtan	5	5	5	5	-	-
Pénzügytan	-	-	-	-	-	4
Magyar magánjog	2	-	2	-	-	-
Jogszolgáltatás, konzuli ügy	-	-	-	-	-	2
Kereskedelmi és váltójog	-	-	-	-	3	3
Általános forgalomismeret	-	-	2	-	-	-
Nemzetközi kereskedelem és forgalomismeret	-	3	-	-	-	-
Bank és tőzsdeismeret	1	2	1	2	-	-
Közgazdasági földrajz	-	-	-	-	2	2
Közgazdaság legújabbkori története	-	-	-	-	2	-
Vámtarifa és vámkezelés	2	-	2	-	-	-
Vasúti és hajózási díjszabás	-	-	-	-	2	-
Nem kötelező tárgyak						
Francia kereskedelmi nyelv és levelezés	4	4	4	4	4	4
Gyorsírás	2	2	2	2	2	2
Gépírás	1	1	1	1	1	1
Vívás	2	2	2	2	2	2

Forrás: Kiss Sándor (1903): A kolozsvári bennlakással összekötött Kereskedelmi Akadémia huszonötödik értesítője az Akadémia 1902-1903. tanévről. Gondos, Kolozsvár. 105.

15. táblázat. Budapesti felső kereskedelmi iskola tanulóinak létszáma

VII. kerületi állami felső kereskedelmi iskola										
Tanév	1910/11		1920/21		1930/31		1940/41			
	Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fő	%
Nem	fiú		fiú		fiú		fiú		lány	
Beiratkozott tanulók	390	100	337	100	269	100	512	100	479	100
Kimaradt, év végén nem vizsgázott tanulók	27	6.92	22	6.53	13	4.83	44	8.59	16	3.34
Év végén vizsgázott	363	93.08	315	93.45	256	95.17	468	91.41	463	96.66
VIII. kerületi községi fiú felső kereskedelmi iskola										
Tanév	1910/11		1920/21		1930/31		1940/41			
	Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fő	%
Beiratkozott tanulók	345	100	481	100	443	100	582	100		
Kimaradt, év végén nem vizsgázott tanulók	31	8.98	30	6.24	21	4.74	40			6.87
Év végén vizsgázott	314	91.01	451	93.76	422	95.26	542			93.13
I. kerületi községi fiú felső kereskedelmi iskola (Kossuth Lajos Felső K. I.)										
Tanév	1910/11		1920/21		1930/31		1940/41			
	Fő	%	Fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
Beiratkozott tanulók	-	-	297	100	393	100	361	100		
Kimaradt, év végén nem vizsgázott tanulók	-	-	37	12.46	29	7.38	28			7.76
Év végén vizsgázott	-	-	260	87.54	364	92.92	333			92.24
VII. kerületi állami kertész utcai fiú felső kereskedelmi iskola (II. Rákóczi Ferenc Felső K. I.)										
Tanév	1910/11		1920/21		1930/31		1940/41			
	Fő	%	Fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
Beiratkozott tanulók	-	-	418	100	593	100	444	100		
Kimaradt, év végén nem vizsgázott	-	-	40	9.57	32	5.40	36			8.11
Év végén vizsgázott	-	-	378	90.43	561	94.60	408			91.89

Budapesti Kereskedelmi Akadémia										
Tanév	1896/97		1910/11		1917/18		1930/31		1940/41	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
Beiratkozott tanulók	433	100	494	100	530	100	226	100	421	100
Kimaradt, év végén nem vizsgázott	21	4.85	6	1.21	19	3.58	9	3.98	19	4.51
Év végén vizsgázott	414	95.61	488	98.79	511	96.42	217	96.02	402	95.49
II. kerületi községi fiú felső kereskedelmi iskola										
Tanév	1896/97		1910/11		1920/21		1930/31		1940/41	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
Beiratkozott tanulók	225	100	278	100	314	100	321	100	434	
Kimaradt, év végén nem vizsgázott	23	10.22	35	12.59	5	1.59	30	9.35	34	7.83
Év végén vizsgázott	202	89.78	243	87.41	309	98.41	291	90.65	400	92.17
IX. kerületi községi fiú felső kereskedelmi iskola										
Tanév	1896/97		1910/11		1920/21		1930/31		1940/41	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
Beiratkozott tanulók	310	100	566	100	409	100	554	100	549	100
Kimaradt, év végén nem vizsgázott	53	17.1	53	9.36	28	6.85	35	6.32	41	7.47
Év végén vizsgázott	257	82.90	513	90.64	381	93.15	519	93.69	508	92.53
VI. kerületi fiú felső kereskedelmi iskola										
Tanév	1896/97		1910/11		1920/21		1930/31		1940/41	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
Beiratkozott tanulók	338	100	375	100	378	100	446	100	442	100
Kimaradt, év végén nem vizsgázott	43	12.72	28	7.47	40	10.58	41	9.19	30	6.79
Év végén vizsgázott	295	87.28	347	92.53	338	89.42	405	90.81	412	93.21

Forrás: Az iskolák anyakönyveinek és értesítőinek megfelelő kötetei¹³²¹

¹³²¹ A táblázat az alábbi források adatai alapján saját szerkesztés.

16. táblázat. Női felső kereskedelmi iskolák tanulói létszáma

VIII. majd IX. kerületi községi női felső kereskedelmi iskola (Teleki Blanka)								
Tanév	1911/12		1920/21		1930/31		1940/41	
	Fő	%	Fő	%	fő	%	fő	%
Beiratkozott tanulók	114	100	288	100	379	100	415	100
Kimaradt, év végén nem vizsgázott	12	10.53	11	3.82	28	7.39	16	3.85
Év végén vizsgázott	102	89.47	277	96.18	351	92.61	399	96.15
Katolikus Tisztviselők és a Női Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Szövetségének az Angolkisasszonyok budapesti intézetével kapcsolatos női felső kereskedelmi iskolája								
Tanév	1911/12		1917/18		1930/31		1940/41	
	Fő	%	Fő	%	fő	%	fő	%
Beiratkozott tanulók	-	-	151	100	114	100	245	100
Kimaradt, év végén nem vizsgázott	-	-	3	1.99	9	78.95	7	2.86
Év végén vizsgázott	-	-	148	98.01	105	92.11	238	97.14
I. kerületi községi Szent Gellért Női Felső Kereskedelmi Iskola								
Tanév	1911/12		1920/21		1930/31		1940/41	
	Fő	%	Fő	%	fő	%	fő	%
Beiratkozott tanulók	-	-	152	100	208	100	297	100
Kimaradt, év végén nem vizsgázott	-	-	9	5.92	15	7.21	10	3.37
Év végén vizsgázott	-	-	143	94.08	193	92.79	287	96.63
VIII. Kerületi Székesfővárosi Községi Dobó Katalin Női Felső Kereskedelmi Iskola								
Tanév	1911/12		1920/21		1930/31		1940/41	
	Fő	%	Fő	%	fő	%	fő	%
Beiratkozott tanulók	-	-	318	100	455	100	593	100
Kimaradt, év végén nem vizsgázott	-	-	28	8.81	25	5.49	22	3.71
Év végén vizsgázott	-	-	290	91.19	430	94.51	571	96.29
II. kerületi Árpádházi Boldog Margit Női Felső Kereskedelmi Iskola								
Tanév	1911/12		1920/21		1930/31		1940/41	
	Fő	%	Fő	%	fő	%	fő	%
Beiratkozott tanulók	-	-	205	100	368	100	442	100
Kimaradt, év végén nem vizsgázott	-	-	16	7.80	11	29.89	29	6.56
Év végén vizsgázott	-	-	189	92.20	357	97.01	413	93.44
Budapesti Kereskedelmi Akadémia Női Felső Kereskedelmi Iskolája								
Tanév	1911/12		1920/21		1930/31		1940/41	
	Fő	%	Fő	%	fő	%	fő	%
Beiratkozott tanulók	-	-	-	-	162	100	512	100
Kimaradt, év végén nem vizsgázott	-	-	-	-	6	3.70	21	4.10
Év végén vizsgázott	-	-	-	-	156	96.30	491	95.90

Forrás: Az iskolák anyakönyveinek és értesítőinek megfelelő kötetei¹³²²

¹³²² A táblázat az alábbi források adatai alapján saját szerkesztés.

17. táblázat. Fiú Felső kereskedelmi iskolák tanulóinak felekezeti megoszlása

Budapesti Kereskedelmi Akadémia							
Felekezet/ Év	1896/97	1900/01	1910/11	1917/18	1930/31	1940/41	
	%	%	%	%	%	%	
Római katolikus	14.32	13.25	15.78	14.34	26.15	56.47	
Görög katolikus	-	-	0.25	-	-	1.24	
Görög keleti	0.23	0.89	-	0.57	1.03	-	
Református	2.77	1.24	1.53	1.70	7.69	13.18	
Ágostai hitvallású evangélikus	3.00	4.01	2.80	1.50	6.15	4.72	
Mohamedán/Baptista/Unitárius	-	-	-	0.57	0.51	1.00	
Izraelita	79.68	80.61	79.64	81.33	58.46	23.39	
Összesen	100	100	100	100	100	100	
II. kerületi községi fiú felső kereskedelmi iskola							
Felekezet/ Év	1896/97	1900/01	1910/11	1920/21	1930/31	1940/41	
	%	%	%	%	%	%	
Római katolikus	64.35	62.11	59.02	55.84	67.13	78.75	
Görög katolikus	-	-	-	0.65	0.35	1.25	
Görög keleti	0.99	0.78	0.98	0.65	0.35	-	
Református	8.42	9.05	7.24	11.04	12.10	10.00	
Ágostai hitvallású evangélikus	3.96	4.32	6.97	7.47	5.19	4.75	
Mohamedán/Baptista/Unitárius	-	-	-	0.32	-	0.25	
Izraelita	22.28	23.74	25.79	24.03	14.88	5.00	
Összesen	100	100	100	100	100	100	
IX. kerületi községi fiú felső kereskedelmi Iskola (Szent István)							
Felekezet/ Év	1896/97	1900/01	1910/11	1920/21	1930/31	1940/41	
	%	%	%	%	%	%	
Római katolikus	48.06	46.15	41.33	61.38	68.18	81.73	
Görög katolikus	-	-	0.19	0.53	0.2	0.98	
Görög keleti	0.65	0.49	0.19	0.26	0.39	-	
Református	5.16	4.78	5.46	11.11	3.56	11.98	
Ágostai hitvallású evangélikus	5.16	5.39	5.26	6.08	17.19	4.32	
Unitárius	-	-	-	-	0.2	0.2	
Izraelita	40.97	43.19	47.57	20.64	10.28	0.79	
összesen	100	100	100	100	100	100	
VI. kerületi állami fiú felső kereskedelmi iskola							
Felekezet/ Év	1896/97	1900/01	1910/11	1920/21	1930/31	1940/41	
	%	%	%	%	%	%	
Római katolikus	17.16	20.27	17.87	23.96	59.75	71.12	
Görög katolikus	-	-	-	-	0.74	-	
Görög keleti	0.3	-	0.58	0.3	0.25	0.24	
Református	2.07	1.37	2.59	3.55	9.13	16.75	
Ágostai hitvallású evangélikus	2.07	2.47	0.58	2.66	3.95	4.37	
Unitárius/Baptista	-	-	-	-	0.25	0.24	
Izraelita	78.4	75.89	78.38	69.53	25.93	7.28	
Összesen	100	100	100	100	100	100	
VII. kerületi állami felső kereskedelmi iskola							
Felekezet/ Év	1896/97	1900/01	1910/11	1920/21	1930/31	1940/41	
	%	%	%	%	%	%	%
	-	-	-	-	-	Fiú	Lány
Római katolikus	-	-	20.45	47.83	53.10	51.23	57.32
Görög katolikus	-	-	-	1.58	0.39	1.34	0.82
Görög keleti	-	-	-	-	-	-	-
Református	-	-	3.36	11.07	17.83	10.07	12.17
Ágostai hitvallású evangélikus	-	-	2.52	6.32	5.04	3.81	5.77
Unitárius/Baptista	-	-	-	-	-	0.89	1.03
Izraelita	-	-	73.67	33.20	23.64	32.66	22.89
Összesen	-	-	100	100	100	100	100

VIII. kerületi községi fiú felső kereskedelmi iskola						
Felekezet/ Év	1896/97	1900/01	1910/11	1920/21	1930/31	1940/41
	%	%	%	%	%	%
Római katolikus	-	-	19.75	43.95	62.09	73.80
Görög katolikus	-	-	-	0.42	0.95	2.21
Görög keleti	-	-	1.27	-	0.47	-
Református	-	-	3.50	4.68	13.51	11.99
Ágostai hitvallású evangélikus	-	-	4.46	4.03	4.03	6.09
Unitárius/Baptista	-	-	-	0.21	0.47	0.37
Izraelita	-	-	71.02	46.71	18.48	5.56
Összesen	-	-	100	100	100	100
I. kerületi községi fiú felső kereskedelmi iskola (Kossuth Lajos Felső K. I.)						
Felekezet/ Év	1896/97	1900/01	1910/11	1920/21	1930/31	1940/41
	%	%	%	%	%	%
Római katolikus	-	-	-	74.62	67.03	82.41
Görög katolikus	-	-	-	1.15	0.82	0.29
Görög keleti	-	-	-	0.38	0.55	-
Református	-	-	-	9.23	12.91	11.14
Ágostai hitvallású evangélikus	-	-	-	5.00	4.68	4.99
Unitárius/Baptista	-	-	-	0.77	1.37	0.29
Izraelita	-	-	-	8.85	12.64	0.88
Összesen	-	-	-	100	100	100
VII. kerületi állami kertész utcai fiú felső kereskedelmi iskola (II. Rákóczi Ferenc Felső K. I.)						
Felekezet/ Év	1896/97	1900/01	1910/11	1920/21	1930/31	1940/41
	%	%	%	%	%	%
Római katolikus	-	-	-	34.84	32.80	64.83
Görög katolikus	-	-	-	-	0.54	1.20
Görög keleti	-	-	-	-	0.18	-
Református	-	-	-	7.18	8.06	6.94
Ágostai hitvallású evangélikus	-	-	-	2.93	3.58	8.61
Unitárius/Baptista	-	-	-	0.80	0.54	0.48
Izraelita	-	-	-	54.25	54.30	17.94
Összesen	-	-	-	100	100	100

Forrás: Az iskolák anyakönyveinek és értesítőinek megfelelő kötetei¹³²³

¹³²³ A táblázat az alábbi források adatai alapján saját szerkesztés.

18. táblázat. Női felső kereskedelmi iskolák tanulóinak felekezeti megoszlása

VIII. majd IX. kerületi községi női felső kereskedelmi iskola (Teleki Blanka)				
Felekezet/Év	1911/12	1920/21	1930/31	1940/41
	%	%	%	%
Római katolikus	43.75	49.46	70.09	72.18
Görög katolikus	-	0.72	1.43	0.75
Görög keleti	-	0.36	0.28	-
Református	8.91	10.11	11.68	14.29
Ágostai hitvallású evangélikus	11.88	6.14	4.84	7.02
Unitárius/Baptista	0.99	-	0.28	0.25
Izraelita	34.47	33.21	11.40	5.51
Összesen	100	100	100	100
Katolikus Tisztviselők és a Női Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Szövetségének az Angolkisasszonyok budapesti intézetével kapcsolatos női felső kereskedelmi iskolája				
Felekezet/Év	1911/12	1917/18	1930/31	1940/41
	%	%	%	%
Római katolikus	-	88.51	94.18	92.44
Görög katolikus	-	1.35	0.97	1.68
Görög keleti	-	1.35	-	-
Református	-	5.41	1.94	5.88
Ágostai hitvallású evangélikus	-	1.35	2.91	-
Unitárius/Baptista	-	-	-	-
Izraelita	-	2.03	-	-
Összesen	-	100	100	100
I. kerületi községi Szent Gellért Női Felső Kereskedelmi Iskola				
Felekezet/Év	1911/12	1920/21	1930/31	1940/41
	%	%	%	%
Római katolikus	-	60.84	70.98	77.70
Görög katolikus	-	0.70	0.52	1.74
Görög keleti	-	0.70	1.04	0.35
Református	-	13.99	10.88	13.24
Ágostai hitvallású evangélikus	-	7.69	6.22	5.23
Unitárius/Baptista	-	-	0.52	-
Izraelita	-	16.08	9.84	1.74
Összesen	-	100	100	100
VIII. Kerületi Székesfővárosi Községi Dobó Katalin Női Felső Kereskedelmi Iskola				
Felekezet/Év	1911/12	1920/21	1930/31	1940/41
	%	%	%	%
Római katolikus	-	39.25	61.86	70.93
Görög katolikus	-	0.34	1.40	0.87
Görög keleti	-	0.68	-	-
Református	-	7.51	12.56	16.64
Ágostai hitvallású evangélikus	-	7.51	3.95	6.48
Unitárius/Baptista	-	-	0.23	0.35
Izraelita	-	44.71	20.00	4.73
Összesen	-	100	100	100
II. kerületi Árpádházi Boldog Margit Női Felső Kereskedelmi Iskola				
Felekezet/Év	1911/12	1920/21	1930/31	1940/41
	%	%	%	%
Római katolikus	-	50.27	73.39	81.60
Görög katolikus	-	-	0.56	1.21
Görög keleti	-	-	0.28	-

Református	-	12.83	12.33	7.75
Ágostai hitvallású evangélikus	-	10.70	5.60	6.54
Unitárius/Baptista	-	-	-	0.24
Izraelita	-	26.20	7.84	2.66
Összesen	-	100	100	100
Budapesti Kereskedelmi Akadémia Női Felső Kereskedelmi Iskolája				
Felekezet/Év	1911/12	1920/21	1930/31	1940/41
	%	%	%	%
Római katolikus	-	-	27.45	66.60
Görög katolikus	-	-	1.31	0.61
Görög keleti	-	-	-	0.41
Református	-	-	5.88	10.79
Ágostai hitvallású evangélikus	-	-	4.58	6.72
Izraelita	-	-	60.78	14.87
Összesen	-	-	100	100

Forrás: Az iskolák anyakönyveinek és értesítőinek megfelelő kötetei¹³²⁴

¹³²⁴ A táblázat az alábbi források adatai alapján saját szerkesztés.

19. táblázat. Felső kereskedelmi iskolai tanulók szüleinek foglalkozási megoszlása

Budapesti Kereskedelmi Akadémia					
Szülő vagy gyám polgári állása/Év	1896/97 (438 fő) %	1910/11 (494 fő) %	1920/21 (530 fő) %	1930/31 (217 fő) %	1940/41 (393 fő) %
Nagybirtokos	-	-	-	0.92	-
Középbirtokos	1.42	-	-	0.92	-
Kisbirtokos	3.83	3.64	3.58	-	1.78
Önálló őstermelő	-	-	-	-	-
Gazdasági tisztviselő	-	0.40	1.13	0.46	0.76
Nagyiparos	2.15	4.58	3.11	3.26	1.27
Kisiparos	4.70	11.61	1.25	5.53	14.75
Ipari v. bányászati tisztviselő	-	1.82	13.47	4.15	1.78
Egyéb ipari vagy bányászati segéd személyzet	-	-	-	3.20	9.92
Nagykereskedő	15.68	12.54	18.37	14.75	4.83
Kiskereskedő	28.15	26.93	29.89	15.21	12.98
Kereskedelmi tisztviselő	7.76	13.77	14.91	23.96	10.68
Egyéb kereskedelmi személyzet	-	-	-	1.38	3.31
Közlekedési vállalkozó	4.28	-	-	0.92	1.02
Közlekedési segéd személyzet	-	-	-	-	5.85
Közlekedési köztisztviselő	-	-	-	3.69	6.36
Köztisztviselő	3.63	1.01	0.19	1.84	2.29
Magántisztviselő	7.39	-	-	-	-
Tanár, tanító, pap	2.63	1.62	0.19	0.92	1.02
Más értelmiségi	6.27	7.49	1.70	3.20	2.03
Közhivatalban alkalmazott altiszt	1,15	-	-	2.30	7.12
Napszámos	-	4.67	0.75	1.38	-
Cseléd, szolga	1.37	-	0.94	-	-
Katonatiszt	-	-	1.13	-	3.05
Vagyonából él/magánzó	9.59	3.15	2.45	4.15	0.76
Nyugdíjas köztisztviselő	-	6.77	1.13	1.38	2.54
Nyugdíjas tisztviselő	-	-	-	1.84	1.57
Egyéb, árvaházi v. ismeretlen	-	-	5.81	4.64	4.33
Összesen	100	100	100	100	100

Forrás: Az iskola anyakönyveinek és értesítőinek megfelelő kötetei¹³²⁵

¹³²⁵ A táblázat az alábbi források adatai alapján saját szerkesztés.

II. kerületi községi fiú felső kereskedelmi iskola					
Szülő vagy gyám polgári állása/Év	1896/97 (201 fő) %	1910/11 (243 fő) %	1920/21 (309 fő) %	1930/31 (286fő) %	1940/41 (364 fő) %
Nagybirtokos	0.45	-	-	-	-
Középbirtokos	1.40	-	-	-	-
Kisbirtokos	2.13	2.75	-	3.15	1.92
Önálló őstermelő	-	-	-	-	-
Gazdasági tisztviselő	-	-	-	1.39	0.27
Nagyiparos	4.83	1.12	-	-	0.55
Kisiparos	10.59	7.88	3.88	8.04	20.33
Ipari v. bányászati tisztviselő	-	4.79	5.18	6.29	1.37
Egyéb ipari vagy bányászati segédszemélyzet	-	-	-	-	6.87
Nagykereskedő	2.98	3.45	4.05	7.34	1.09
Kiskereskedő	7.47	14.56	6.95	7.69	9.34
Kereskedelmi tisztviselő	-	17.22	6.15	4.39	4.39
Egyéb kereskedelmi személyzet	-	1.78	-	-	4.39
Közlekedési vállalkozó	-	-	-	1.02	-
Közlekedési segédszemélyzet	-	-	-	-	2.47
Közlekedési köztisztviselő	-	-	-	5.90	3.85
Köztisztviselő	-	-	34.30	14.69	12.09
Magántisztviselő	-	-	9.39	-	-
Tanár, tanító, pap	19.40	24.12	1.94	2.79	0.55
Más értelmiségi	-	-	6.75	1.05	5.22
Közhivatalban alkalmazott altiszt	22.88	-	-	10.49	9.34
Napszámos	6.48	-	2.26	-	0.82
Cseléd, szolga	-	-	3.88	-	0.82
Katonatiszt	-	1.27	4.53	3.05	-
Vagyonából él/magánzó	13.93	12.85	1.62	-	-
Nyugdíjas köztisztviselő	7.46	5.21	3.61	5.24	1.65
Nyugdíjas tisztviselő	-	-	2.89	3.15	1.92
Egyéb, árvaházi v. ismeretlen	-	4.00	3.22	14.33	10.75
Összesen	100	100	100	100	100

Forrás: Az iskola anyakönyveinek és értesítőinek megfelelő kötetei¹³²⁶

¹³²⁶ A táblázat az alábbi források adatai alapján saját szerkesztés.

IX. kerületi községi fiú felső kereskedelmi iskola					
Szülő vagy gyám polgári állása/Év	1896/97 (310 fő) %	1910/11 (513 fő) %	1920/21 (378 fő) %	1930/31 (587 fő) %	1940/41 (508 fő) %
Nagybirtokos	2.90	0.59	-	-	-
Középbirtokos	-	0.78	-	0.17	0.2
Kisbirtokos	-	0.19	-	0.7	0.98
Önálló őstermelő	-	0.97	-	2.04	0.79
Gazdasági tisztviselő	-	0.39	-	4.6	0.79
Nagyiparos	9.23	2.53	14.55	0.5	-
Kisiparos	14.76	14.23	-	8.18	15.35
Ipari v. bányászati tisztviselő	-	4.48	-	2.9	4.53
Egyéb ipari vagy bányászati segédszemélyzet	2.14	8.58	6.23	5.45	17.32
Nagykereskedő	14.53	2.53	10.58	0.85	0.39
Kiskereskedő	14.82	15.21	-	8.69	7.68
Kereskedelmi tisztviselő	5.16	8.97	8.32	3.24	4.72
Egyéb kereskedelmi személyzet	-	3.90	-	6.3	1.97
Közlekedési vállalkozó	3.23	-	-	6.81	1.38
Közlekedési segédszemélyzet	-	-	-	4.78	8.27
Közlekedési köztisztviselő	-	-	-	2.9	2.95
Köztisztviselő	-	5.65	14.02	5.45	5.71
Magántisztviselő	-	-	14.55	-	-
Tanár, tanító, pap	-	2.92	-	1.87	0.98
Más értelmiség	-	4.87	-	4.77	1.18
Közhivatalban alkalmazott altiszt	-	2.15	8.47	6.13	9.06
Napszámos	-	0.59	1.32	0.5	-
Cseléd, szolga	7.42	-	3.70	-	-
Katonatiszt	-	1.17	0.59	2.56	4.33
Vagyonából él/magánzó	15.48	13.65	3.44	1.7	0.2
Nyugdíjas köztisztviselő	-	-	-	1.53	2.17
Nyugdíjas tisztviselő	-	-	-	2.39	3.94
Egyéb, árvaházi v. ismeretlen	10.33	10.62	10.96	14.99	5.11
Összesen	100	100	100	100	100

Forrás: Az iskola anyakönyveinek és értesítőinek megfelelő kötetei¹³²⁷

¹³²⁷ A táblázat az alábbi források adatai alapján saját szerkesztés.

VI. kerületi állami fiú felső kereskedelmi iskola						
Szülő vagy gyám polgári állása/Év	1896/97 (296 fő) %	1900/01 (355 fő) %	1910/11 (345 fő) %	1920/21 (338 fő) %	1930/31 (411 fő) %	1940/41 (421 fő) %
Nagybirtokos	2.19	1.52	0.29	-	-	-
Középbirtokos	0.93	2.14	0.58	-	-	-
Kisbirtokos	0.26	-	0.87	-	-	2.68
Önálló őstermelő	-	-	0.87	-	-	0.49
Gazdasági tisztviselő	-	-	-	-	-	0.73
Nagyiparos	12.41	14.08	2.32	9.10	3.91	0.24
Kisiparos	6.51	-	13.33	14.19	8.25	13.38
Ipari v. bányászati tisztviselő	-	-	2.03	3.04	-	3.16
Egyéb ipari vagy bányászati segédszemélyzet	-	-	6.67	-	-	14.84
Nagykereskedő	21.91	18.12	3.77	11.11	6.81	0.24
Kiskereskedő	9.51	6.11	9.85	4.87	-	7.06
Kereskedelmi tisztviselő	14.19	14.37	17.97	10.65	16.79	4.87
Egyéb kereskedelmi személyzet	-	-	11.30	-	-	4.62
Közlekedési vállalkozó	-	2.82	-	-	-	0.24
Közlekedési segédszemélyzet	-	-	-	-	-	10.95
Közlekedési köztisztviselő	-	-	-	-	-	2.43
Köztisztviselő	18.58	12.11	3.19	7.69	23.60	7.06
Magántisztviselő	-	-	-	14.51	9.73	3.65
Tanár, tanító, pap	-	-	3.19	6.21	1.70	0.49
Más értelmiségi (orvos, ügyvéd...stb.)	6.08	-	4.64	3.55	2.92	0.73
Közhivatalban alkalmazott altiszt	0.37	6.48	0.29	-	-	4.14
Napszámos	-	-	-	1.18	0.49	1.46
Cseléd, szolgáló	4.73	5.63	-	1.18	4.14	0.24
Katonatiszt, rendőr	-	-	-	2.07	7.79	2.19
Vagyonából él/magánzó	2.03	7.04	12.46	2.96	0.97	0.97
Nyugdíjas köztisztviselő	-	-	-	-	-	2.43
Nyugdíjas tisztviselő	0.30	-	-	-	-	2.92
Egyéb, árvaházi v. ismeretlen	-	9.58	6.38	7.69	12.9	7.79
Összesen	100	100	100	100	100	100

Forrás: Az iskola anyakönyveinek és értesítőinek megfelelő kötetei¹³²⁸

¹³²⁸ A táblázat az alábbi források adatai alapján saját szerkesztés.

VII. kerületi állami fiú felső kereskedelmi iskola						
Szülő vagy gyám polgári állása/Év	1910/11 (357 fő) %	1920/21 (324 fő) %	1930/31 (141 fiú és 112 lány fő) %		1940/41 (468 fiú és 453 lány fő) %	
			Fiúk	Lányok	Fiúk	Lányok
Nagybirtokos	0.28	-	1.42	-	-	-
Középbirtokos	1.68	1.54	-	1.79	0.21	-
Kisbirtokos	1.40	0.93	0.71	3.57	1.50	1.32
Önálló őstermelő	0.28	-	1.42	1.79	-	-
Gazdasági tisztviselő	0.28	0.62	-	-	1.28	0.44
Nagyiparos	0.84	1.54	1.42	-	1.28	1.99
Kisiparos	11.21	15.43	11.35	25.00	16.67	13.25
Ipari v. bányászati tisztviselő	4.48	2.47	3.55	0.89	2.56	5.52
Egyéb ipari vagy bányászati segédszemélyzet	0.56	8.33	5.67	2.68	5.98	9.27
Nagykereskedő	2.24	1.23	1.41	1.79	1.50	7.73
Kiskereskedő	19.89	17.60	9.22	3.57	15.17	13.47
Kereskedelmi tisztviselő	-	11.42	5.25	7.14	16.02	0.66
Egyéb kereskedelmi személyzet	-	9.88	7.09	-	-	-
Közlekedési vállalkozó	-	-	-	3.57	2.78	9.27
Közlekedési segédszemélyzet	-	-	-	-	3.20	5.47
Közlekedési köztisztviselő	9.52	-	-	-	5.34	4.19
Köztisztviselő	8.40	7.41	9.93	15.17	3.42	1.10
Tanár, tanító, pap	1.96	2.47	1.42	2.68	0.43	8.39
Más értelmiségi (orvos, ügyvéd...stb.)	2.53	1.54	7.09	6.25	2.14	1.55
Közhivatalban alkalmazott altiszt	3.36	4.63	17.44	9.82	4.06	6.62
Napszámos	1.96	-	-	-	-	-
Cseléd, szolga	12.89	1.85	-	-	2.14	-
Katonatiszt, rendőr	-	0.93	-	-	3.85	-
Vagyonából él/magánzó	8.68	6.17	2.84	9.82	1.50	0.44
Nyugdíjas köztisztviselő	1.12	1.54	9.93	2.68	-	-
Nyugdíjas tisztviselő	1.12	0.93	2.13	-	1.92	1.99
Egyéb, árvaházi v. ismeretlen	5.32	1.54	0.71	1.79	7.05	7.33
Összesen	100	100	100	100	100	100

Forrás: Az iskolák anyakönyveinek és értesítőinek megfelelő kötetei¹³²⁹

¹³²⁹ A táblázat az alábbi források adatai alapján saját szerkesztés.

VIII. kerületi községi fiú felső kereskedelmi iskola				
Szülő vagy gyám polgári állása/Év	1910/11 (314 fő) %	1920/21 (451 fő) %	1930/31 (422 fő) %	1940/41 (542 fő) %
Középbirtokos	-	-	-	0.18
Kisbirtokos	-	-	-	1.48
Önálló őstermelő	-	-	-	0.37
Gazdasági tisztviselő	-	-	-	0.18
Nagyiparos	10.51	6.87	4.43	0.37
Kisiparos	3.82	5.77	5.05	2.40
Ipari v. bányászati tisztviselő	-	-	1.18	15.31
Egyéb ipari vagy bányászati segédszemélyzet	-	-	-	15.68
Nagykereskedő	13.87	24.12	12.47	0.74
Kiskereskedő	8.74	14.05	4.35	5.35
Kereskedelmi tisztviselő	14.01	3.29	34.60	4.61
Közlekedési vállalkozó	-	-	-	0.37
Közlekedési segédszemélyzet	-	-	-	11.26
Közlekedési köztisztviselő	-	-	-	4.43
Köztisztviselő	10.51	7.15	5.89	6.27
Magántisztviselő	9.87	-	-	-
Tanár, tanító, pap	1.91	-	2.56	0.74
Más értelmiségi (orvos, ügyvéd...stb.)	2.87	20.12	18.72	2.03
Közhivatalban alkalmazott altiszt	1.59	-	-	10.71
Napszámos	0.96	-	-	0.55
Cseléd, szolga	3.18	-	-	0.55
Katonatiszt, rendőr	-	-	-	2.95
Vagyonából él/magánzó	8.92	7.54	2.14	3.51
Nyugdíjas köztisztviselő	-	-	-	2.21
Nyugdíjas tisztviselő	-	-	-	2.58
Egyéb, árvaházi v. ismeretlen	9.24	11.09	8.61	5.17
Összesen	100	100	100	100

Forrás: Az iskolák anyakönyveinek és értesítőinek megfelelő kötetei

I. kerületi községi fiú felső kereskedelmi iskola			
Szülő vagy gyám polgári állása/Év	1920/21 (260 fő) %	1930/31 (407 fő) %	1940/41 (334 fő) %
Kisbirtokos	-	-	1.20
Önálló őstermelő	-	-	1.50
Gazdasági tisztviselő	-	-	1.80
Kisiparos	-	12.78	15.56
Ipari v. bányászati tisztviselő	-	-	3.59
Egyéb ipari vagy bányászati segédszemélyzet	-	-	8.08
Nagykereskedő	5.77	1.97	0.60
Kiskereskedő	13.84	9.58	4.49
Kereskedelmi tisztviselő	6.96	12.78	8.38
Egyéb kereskedelmi személyzet	13.46	18.67	5.09
Közlekedési vállalkozó	-	-	0.60
Közlekedési segédszemélyzet	-	-	13.77
Közlekedési köztisztviselő	4.58	-	4.49
Köztisztviselő	23.84	14.00	4.19
Tanár, tanító, pap	4.62	4.67	1.50
Más értelmiségi (orvos, ügyvéd...stb.)	3.85	6.63	1.50
Közhivatalban alkalmazott altiszt	8.46	-	9.58
Napszámos	3.85	1.23	2.10
Cseléd, szolga	-	-	0.60
Katonatiszt, rendőr	1.92	0.49	2.10
Vagyonából él/magánzó	2.31	4.67	-
Nyugdíjas köztisztviselő	-	-	3.59
Nyugdíjas tisztviselő	-	-	2.69
Egyéb, árvaházi v. ismeretlen	6.54	8.11	3.00
Összesen	100	100	100

Forrás: Az iskolák anyakönyveinek és értesítőinek megfelelő kötetei¹³³⁰

¹³³⁰ A táblázat az alábbi források adatai alapján saját szerkesztés.

II. kerületi községi kertész utcai fiú felső kereskedelmi iskola			
Szülő vagy gyám polgári állása/Év	1920/21 (597 fő) %	1930/31 (556 fő) %	1940/41 (418 fő) %
Nagybirtokos	1.01	-	-
Középbirtokos	0.50	-	0.24
Kisbirtokos	0.67	-	2.63
Önálló őstermelő	-	1.80	0.96
Gazdasági tisztviselő	0.84	-	1.19
Nagyiparos	1.84	3.06	0.48
Kisiparos	19.60	11.58	16.75
Ipari v. bányászati tisztviselő	5.03	2.98	9.33
Egyéb ipari vagy bányászati segédszemélyzet	6.03	-	4.07
Nagykereskedő	3.35	2.58	1.91
Kiskereskedő	15.91	8.57	18.66
Kereskedelmi tisztviselő	13.40	10.67	7.42
Egyéb kereskedelmi személyzet	3.69	-	-
Közlekedési vállalkozó	-	-	1.19
Közlekedési segédszemélyzet	-	5.16	5.26
Közlekedési köztisztviselő	-	-	7.18
Köztisztviselő	4.19	14.75	4.07
Magántisztviselő	-	9.89	-
Tanár, tanító, pap	1.01	2.70	4.31
Más értelmiségi (orvos, ügyvéd... stb.)	5.19	7.01	4.78
Közhivatalban alkalmazott altiszt	2.18	-	2.15
Napszámos	0.17	0.90	0.96
Cseléd, szolga	0.34	0.54	-
Katonatiszt, rendőr	0.34	1.26	2.63
Vagyonából él/magánzó	6.87	1.44	0.72
Nyugdíjas köztisztviselő	-	-	0.48
Nyugdíjas tisztviselő	-	1.62	-
Egyéb, árvaházi v. ismeretlen	7.84	13.49	2.63
Összesen	100	100	100

Forrás: Az iskolák anyakönyveinek és értesítőinek megfelelő kötetei¹³³¹

¹³³¹ A táblázat az alábbi források adatai alapján saját szerkesztés.

20. táblázat. Női felső kereskedelmi iskolai tanulók szüleinek foglalkozási megoszlása

VIII. majd IX. kerületi községi női felső kereskedelmi iskola (Teleki Blanka)				
Szülő vagy gyám polgári állása/Tanév	1911/12 (101 fő) %	1920/21 (276 fő) %	1930/31 (351 fő) %	1940/41 (399 fő) %
Nagybirtokos	-	-	-	-
Középbirtokos	1.98	0.72	0.28	-
Kisbirtokos	-	0.36	-	1.50
Önálló őstermelő	-	0.73	-	-
Gazdasági tisztviselő	-	0.73	-	0.75
Nagyiparos	4.95	-	0.28	0.25
Kisiparos	10.89	22.46	12.82	0.50
Ipari tisztviselő	-	-	7.12	13.28
Egyéb ipari segédszemélyzet	1.98	0.73	13.12	3.26
Nagykereskedő	9.90	-	0.57	0.25
Kiskereskedő	5.94	17.75	5.13	18.30
Kereskedelmi tisztviselő	8.91	6.88	-	7.27
Egyéb kereskedelmi személyzet	2.97	3.26	3.13	7.77
Közlekedési vállalkozó	-	-	1.14	-
Közlekedési segédszemélyzet	-	-	-	6.02
Közlekedési köztisztviselő	-	-	6.84	7.27
Köztisztviselő	19.81	12.68	9.12	8.77
Tanár, tanító, pap	8.91	7.61	5.98	1.25
Más értelmiségi (orvos, ügyvéd... stb.)	11.88	5.07	4.56	3.51
Közhivatalban alkalmazott altiszt	0.90	5.80	6.55	5.01
Cseléd, szolgáló	-	-	3.42	2.00
Katonatiszt, rendőr	0.99	1.09	3.70	4.26
Vagyonából él/magánzó	9.99	5.43	0.28	-
Nyugdíjas köztisztviselő	-	2.54	7.98	4.52
Nyugdíjas tisztviselő	-	2.17	2.28	0.75
Egyéb, árvaházi v. ismeretlen	-	3.99	5.7	3.51
Összesen	100	100	100	100

Forrás: Az iskolák anyakönyveinek és értesítőinek megfelelő kötetei¹³³²

¹³³² A táblázat az alábbi források adatai alapján saját szerkesztés.

Katolikus Tisztviselők és a Női Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Szövetségének az Angolkisasszonyok budapesti intézetével kapcsolatos női felső kereskedelmi iskolája			
Szülő vagy gyám polgári állása/Tanév	1917/18 (148 fő) %	1930/31 (95 fő) %	1940/41 (243 fő) %
Nagybirtokos	2.03	-	-
Középbirtokos	-	-	0.82
Kisbirtokos	-	2.11	1.23
Önálló őstermelő	-	-	0.41
Gazdasági tisztviselő	2.03	-	-
Nagyiparos	6.08	2.11	-
Kisiparos	10.81	13.68	12.35
Ipari tisztviselő	-	-	3.29
Egyéb ipari segédszemélyzet	-	-	10.70
Nagykereskedő	4.16	-	0.82
Kiskereskedő	1.25	7.37	6.59
Kereskedelmi tisztviselő	12.16	11.58	8.64
Egyéb kereskedelmi személyzet	-	3.16	1.23
Közlekedési vállalkozó	-	5.26	0.41
Közlekedési segédszemélyzet	-	14.74	6.17
Közlekedési köztisztviselő	-	-	5.76
Köztisztviselő	24.32	18.94	6.59
Tanár, tanító, pap	0.67	4.21	1.65
Más értelmiségi (orvos, ügyvéd...stb.)	19.59	10.53	2.06
Közhivatalban alkalmazott altiszt	-	3.16	7.00
Katonatiszt, rendőr	7.43	1.05	8.64
Vagyonából él/magánzó	2.03	1.05	-
Nyugdíjas köztisztviselő	-	1.05	2.47
Nyugdíjas tisztviselő	5.41	-	3.29
Egyéb, árvaházi v. ismeretlen	2.03	-	9.88
Összesen	100	100	100

Forrás: Az iskolák anyakönyveinek és értesítőinek megfelelő kötetei¹³³³

¹³³³ A táblázat az alábbi források adatai alapján saját szerkesztés.

I. kerületi községi Szent Gellért Női Felső Kereskedelmi Iskola			
Szülő vagy gyám polgári állása/Tanév	1920/21 (143 fő) %	1930/31 (192 fő) %	1940/41 (287 fő) %
Középbirtokos	-	0.52	0.35
Kisbirtokos	-	1.56	-
Önálló őstermelő	-	1.56	1.05
Gazdasági tisztviselő	-	1.56	-
Nagyiparos	5.59	-	-
Kisiparos	-	8.86	11.85
Ipari tisztviselő	-	0.52	5.92
Egyéb ipari segédszemélyzet	-	7.81	7.32
Nagykereskedő	5.69	0.52	-
Kiskereskedő	4.31	2.61	5.57
Kereskedelmi tisztviselő	1.89	7.81	9.06
Egyéb kereskedelmi személyzet	3.50	2.08	0.35
Közlekedési vállalkozó	-	2.08	0.35
Közlekedési segédszemélyzet	-	1.22	3.14
Közlekedési köztisztviselő	-	9.38	4.53
Köztisztviselő	30.07	12.84	10.80
Magántisztviselő	23.77	-	-
Tanár, tanító, pap	9.09	4.17	2.44
Más értelmiségi (orvos, ügyvéd... stb.)	4.19	10.94	10.10
Közhivatalban alkalmazott altiszt	-	4.17	4.18
Napszámos	1.40	0.52	-
Cseléd, szolga	-	4.69	-
Katonatiszt, rendőr	4.90	-	8.36
Vagyonából él/magánzó	3.50	5.73	
Nyugdíjas köztisztviselő	-	1.56	3.48
Nyugdíjas tisztviselő	2.10	2.08	1.74
Egyéb, árvaházi v. ismeretlen	-	5.21	9.41
Összesen	100	100	100

Forrás: Az iskolák anyakönyveinek és értesítőinek megfelelő kötetei¹³³⁴

¹³³⁴ A táblázat az alábbi források adatai alapján saját szerkesztés.

VIII. Kerületi Székesfővárosi Községi Dobó Katalin Női Felső Kereskedelmi Iskola			
Szülő vagy gyám polgári állása/Tanév	1920/21 (290 fő) %	1930/31 (430 fő) %	1940/41 (571 fő) %
Középbirtokos	-	-	0.52
Kisbirtokos	0.89	-	1.05
Önálló őstermelő	-	-	0.18
Gazdasági tisztviselő	-	-	3.68
Nagyiparos	14.06	3.11	0.35
Kisiparos	5.74	5.26	11.21
Ipari tisztviselő	-	1.12	4.55
Egyéb ipari segédszemélyzet	-	-	5.60
Nagykereskedő	7.13	6.09	0.52
Kiskereskedő	4.25	2.56	8.41
Kereskedelmi tisztviselő	1.29	9.07	13.84
Egyéb kereskedelmi személyzet	8.42	3.25	6.83
Közlekedési vállalkozó	-	-	2.81
Közlekedési segédszemélyzet	0.98	-	4.38
Közlekedési köztisztviselő	-	-	1.23
Köztisztviselő	15.86	23.26	9.46
Magántisztviselő	9.31	10.93	-
Tanár, tanító, pap	3.10	2.79	2.63
Más értelmiségi (orvos, ügyvéd...stb.)	3.79	2.79	5.43
Közhivatalban alkalmazott altiszt	-	17.91	4.03
Napszámos	0.69	-	0.35
Cseléd, szolga	1.38	0.47	-
Katonatiszt, rendőr	7.24	3.95	0.52
Vagyonából él/magánzó	7.59	0.23	2.45
Nyugdíjas köztisztviselő	-	1.40	2.10
Nyugdíjas tisztviselő	-	-	2.10
Egyéb, árvaházi v. ismeretlen	8.28	5.81	5.77
Összesen	100	100	100

Forrás: Az iskolák anyakönyveinek és értesítőinek megfelelő kötetei¹³³⁵

¹³³⁵ A táblázat az alábbi források adatai alapján saját szerkesztés.

II. kerületi Árpádházi Boldog Margit Női Felső Kereskedelmi Iskola			
Szülő vagy gyám polgári állása/Tanév	1920/21 (189 fő) %	1930/31 (357 fő) %	1940/41 (fő) %
Középbirtokos	-	-	0.73
Kisbirtokos	-	0.76	0.48
Önálló őstermelő	-	0.36	0.24
Gazdasági tisztviselő	-	-	0.48
Nagyiparos	10.19	2.52	0.73
Kisiparos	3.04	-	11.62
Ipari tisztviselő	-	9.53	8.96
Egyéb ipari segédszemélyzet	-	-	11.38
Nagykereskedő	9.52	3.08	0.48
Kiskereskedő	-	4.85	5.81
Kereskedelmi tisztviselő	-	-	6.54
Egyéb kereskedelmi segédszemélyzet	4.23	10.56	3.39
Közlekedési vállalkozó	-	-	0.24
Közlekedési segédszemélyzet	-	-	3.37
Közlekedési tisztviselő	-	-	5.09
Közlekedési segédszemélyzet	-	-	3.37
Köztisztviselő	25.40	24.51	13.08
Magántisztviselő	13.23	5.18	-
Tanár, tanító, pap	6.35	5.88	4.36
Más értelmiségi (orvos, ügyvéd...stb.)	13.23	8.12	6.54
Közhivatalban alkalmazott altiszt	5.82	-	4.16
Napszámos	-	0.28	0.24
Cseléd, szolga	0.53	12.33	-
Katonatiszt, rendőr	3.70	3.92	3.39
Vagyonából él/magánzó	4.23	1.12	0.24
Nyugdíjas köztisztviselő	-	-	1.70
Nyugdíjas tisztviselő	-	-	1.45
Egyéb, árvaházi v. ismeretlen	0.53	7.00	1.93
Összesen	100	100	100

Forrás: Az iskolák anyakönyveinek és értesítőinek megfelelő kötetei¹³³⁶

¹³³⁶ A táblázat az alábbi források adatai alapján saját szerkesztés.

21. táblázat. A fővárosi fiúiskolák tanulójának tanulmányi eredménye az egyes tanévekben

Budapesti Kereskedelmi Akadémia					
Tanulmányeredmény/Tanév	1896/97 %	1910/11 %	1920/21 %	1930/31 %	1940/41 %
Minden tárgyból jeles	4.84	4.86	4.59	2.98	3.48
Jó	19.63	26.32	21.41	32.23	25.37
Elégséges	45.73	51.01	55.64	46.77	50.50
Megfelelt összesen	70.21	82.19	81.64	81.98	79.35
1 tárgyból elégtelen	17.32	13.76	10.13	6.47	9.45
2 tárgyból elégtelen	6.47	2.43	4.02	7.07	8.71
Több tárgyból elégtelen	6.00	1.62	-	4.48	2.49
Nem felelt meg összesen	29.79	17.81	14.15	18.02	20.65
Kimaradt	-	-	4.21	-	-
Összesen	100	100	100	100	100
II. kerületi községi fiú felső kereskedelmi iskola					
Tanulmányeredmény/Tanév	1896/97 %	1910/11 %	1920/21 %	1930/31 %	1940/41 %
Minden tárgyból jeles	8.65	10.00	7.81	5.42	3.75
Jó	15.59	23.32	25.05	20.33	17.75
Elégséges	33.77	35.56	37.76	32.68	44.25
Megfelelt összesen	58.01	68.88	70.62	58.43	65.25
1 tárgyból elégtelen	9.96	5.56	10.55	7.88	5.50
2 tárgyból elégtelen	24.67	25.56	16.34	21.04	18.00
Több tárgyból elégtelen	7.36	-	2.49	12.65	11.25
Nem felelt meg összesen	41.99	31.12	29.38	41.57	34.75
Kimaradt	-	-	-	-	-
Összesen	100	100	100	100	100
IX. kerületi községi fiú felső kereskedelmi Iskola (Szent István)					
Tanulmányeredmény/Tanév	1896/97 %	1910/11 %	1920/21 %	1930/31 %	1940/41 %
Minden tárgyból jeles	1.56	9.68	9.45	2.31	4.72
Jó	10.94	24.58	22.83	13.49	19.89
Elégséges	46.09	33.33	34.38	47.4	45.87
Megfelelt összesen	58.59	67.59	66.66	63.2	70.48
1 tárgyból elégtelen	8.20	12.67	10.24	8.48	8.85
2 tárgyból elégtelen	17.58	8.57	17.06	19.46	15.16
Több tárgyból elégtelen	15.63	10.61	4.99	8.86	5.51
Nem felelt meg összesen	41.41	31.85	32.29	36.8	29.52
Kimaradt	-	0.56	1.05	-	-
Összesen	100	100	100	100	100
VI. kerületi fiú felső kereskedelmi iskola					
Tanulmányeredmény/Tanév	1896/97 %	1910/11 %	1920/21 %	1930/31 %	1940/41 %
Minden tárgyból jeles	10.44	5.76	8.58	1.75	4.85
Jó	18.18	22.48	20.71	12.25	21.12
Elégséges	46.80	41.21	31.36	37.75	44.90
Megfelelt összesen	75.42	69.45	60.65	51.75	70.87
1 tárgyból elégtelen	7.07	8.65	6.21	10.25	7.04
2 tárgyból elégtelen	11.45	15.56	14.20	25.25	16.50
Több tárgyból elégtelen	6.06	6.34	18.94	12.75	5.59
Nem felelt meg összesen	24.58	30.55	39.35	48.25	29.13
Összesen	100	100	100	100	100

VII. kerületi állami felső kereskedelmi iskola					
Tanulmányeredmény/Tanév	1896/97 %	1910/11 %	1920/21 %	1930/31 %	1940/41 %
Minden tárgyból jeles	-	2.24	5.55	2.75	4.32
Jó	-	17.93	16.67	18.63	19.33
Elégséges	-	56.02	65.48	43.32	46.52
Megfelelt összesen	-	76.19	87.7	64.70	70.17
1 tárgyból elégtelen	-	3.08	3.98	14.51	14.97
2 tárgyból elégtelen	-	15.41	2.38	18.04	4.10
Több tárgyból elégtelen	-	5.32	5.94	2.75	0.76
Nem felelt meg összesen	-	23.81	12.30	35.30	29.83
Összesen	-	100	100	100	100
VIII. kerületi községi fiú felső kereskedelmi iskola					
Tanulmányeredmény/Tanév	1896/97 %	1910/11 %	1920/21 %	1930/31 %	1940/41 %
Minden tárgyból jeles	-	2.39	6.21	8.29	5.69
Jó	-	9.24	23.28	16.11	23.85
Elégséges	-	64.84	60.98	38.15	48.44
Megfelelt összesen	-	76.46	90.47	62.55	77.98
1 tárgyból elégtelen	-	13.03	2.44	12.56	6.97
2 tárgyból elégtelen	-	6.21	5.76	19.44	12.11
Több tárgyból elégtelen	-	4.30	1.33	5.45	2.94
Nem felelt meg összesen	-	23.54	9.53	37.45	22.02
Összesen	-	100	100	100	100
VII. kerületi állami kertész utcai fiú felső kereskedelmi iskola (II. Rákóczi Ferenc)					
Tanulmányeredmény/Tanév	1896/97 %	1910/11 %	1920/21 %	1930/31 %	1940/41 %
Minden tárgyból jeles	-	-	5.29	3.57	5.98
Jó	-	-	11.38	15.00	16.51
Elégséges	-	-	73.81	52.68	42.82
Megfelelt összesen	-	-	90.48	71.25	65.31
1 tárgyból elégtelen	-	-	6.22	6.79	9.34
2 tárgyból elégtelen	-	-	1.55	16.96	20.33
Több tárgyból elégtelen	-	-	1.75	5.00	5.02
Nem felelt meg összesen	-	-	9.52	28.75	34.69
Összesen	-	-	100	100	100
I. kerületi községi fiú felső kereskedelmi iskola (Kossuth Lajos Felső K. I.) II.					
Tanulmányeredmény/Tanév	1896/97 %	1910/11 %	1920/21 %	1930/31 %	1940/41 %
Minden tárgyból jeles	-	-	3.41	0.83	1.50
Jó	-	-	12.56	14.05	20.42
Elégséges	-	-	55.40	46.01	43.84
Megfelelt összesen	-	-	71.37	60.89	65.76
1 tárgyból elégtelen	-	-	11.78	6.61	2.70
2 tárgyból elégtelen	-	-	10.28	20.38	18.32
Több tárgyból elégtelen	-	-	6.57	12.12	13.22
Nem felelt meg összesen	-	-	28.63	39.11	34.24
Összesen	-	-	100	100	100

VIII. majd IX. kerületi községi női felső kereskedelmi iskola (Teleki Blanka)				
Tanulmányeredmény/Tanév	1911/12	1920/21	1930/31	1940/41
	%	%	%	%
Minden tárgyból jeles	24.32	16.31	6.55	7.52
Jó	34.23	35.11	19.09	33.08
Elégséges	17.12	41.13	50.14	40.85
Megfelelt összesen	75.67	92.55	75.78	81.45
1 tárgyból elégtelen	17.05	1.42	6.55	9.72
2 tárgyból elégtelen	5.42	2.13	11.12	6.55
Több tárgyból elégtelen	1.86	3.90	6.55	2.28
Nem felelt meg összesen	24.33	7.45	24.22	18.55
Összesen	100	100	100	100
Katolikus Tisztviselőnők és a Női Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Szövetségének az Angolkisasszonyok budapesti intézetével kapcsolatos női felső kereskedelmi iskolája				
Tanulmányeredmény/Tanév	1910/11	1917/18	1930/31	1940/41
	%	%	%	%
Minden tárgyból jeles	-	21.38	3.88	2.94
Jó	-	43.45	30.10	31.93
Elégséges	-	31.72	36.89	42.44
Megfelelt összesen	-	96.55	70.87	77.31
1 tárgyból elégtelen	-	3.45	10.68	7.98
2 tárgyból elégtelen	-	-	13.60	11.34
Több tárgyból elégtelen	-	-	4.85	3.37
Nem felelt meg összesen	-	3.45	29.13	22.69
Összesen	100	100	100	100
I. kerületi községi Szent Gellért Női Felső Kereskedelmi Iskola				
Tanulmányeredmény/Tanév	1910/11	1920/21	1930/31	1940/41
	%	%	%	%
Minden tárgyból jeles	-	13.10	8.81	11.15
Jó	-	34.49	32.64	34.84
Elégséges	-	48.96	44.56	44.59
Megfelelt összesen	-	96.55	86.01	90.58
1 tárgyból elégtelen	-	2.07	6.74	5.23
2 tárgyból elégtelen	-	1.38	3.11	3.48
Több tárgyból elégtelen	-	-	4.14	0.71
Nem felelt meg összesen	-	3.45	13.99	9.42
Összesen	100	100	100	100
VIII. Kerületi Székesfővárosi Községi Dobó Katalin Női Felső Kereskedelmi Iskola				
Tanulmányeredmény/Tanév	1910/11	1920/21	1930/31	1940/41
	%	%	%	%
Minden tárgyból jeles	-	13.45	10.98	10.70
Jó	-	34.48	26.17	34.39
Elégséges	-	48.96	47.43	45.79
Megfelelt összesen	-	96.89	84.58	90.88
1 tárgyból elégtelen	-	1.03	5.84	3.51
2 tárgyból elégtelen	-	2.08	6.07	2.98
Több tárgyból elégtelen	-	-	3.51	2.63
Nem felelt meg összesen	-	3.11	15.42	9.12
Összesen	100	100	100	100

II. kerületi Árpádházi Boldog Margit Női Felső Kereskedelmi Iskola				
Tanulmányeredmény/Tanév	1910/11	1920/21	1930/31	1940/41
	%	%	%	%
Minden tárgyból jeles	-	17.99	4.20	7.99
Jó	-	40.21	21.85	25.91
Elégséges	-	38.62	52.38	53.51
Megfelelt összesen	-	96.82	78.43	87.41
1 tárgyból elégtelen	-	1.06	9.80	6.29
2 tárgyból elégtelen	-	1.59	8.12	3.88
Több tárgyból elégtelen	-	0.53	3.65	2.42
Nem felelt meg összesen	-	3.18	21.57	12.59
Összesen	-	100	100	100
Budapesti Kereskedelmi Akadémia Női Felső Kereskedelmi Iskolája				
Tanulmányeredmény/Tanév	1910/11	1920/21	1930/31	1940/41
	%	%	%	%
Minden tárgyból jeles	-	-	13.92	5.71
Jó	-	-	29.11	27.96
Elégséges	-	-	42.41	47.35
Megfelelt összesen	-	-	85.44	81.02
1 tárgyból elégtelen	-	-	5.70	9.39
2 tárgyból elégtelen	-	-	8.86	6.53
Több tárgyból elégtelen	-	-	-	3.06
Nem felelt meg összesen	-	-	14.56	18.98
Összesen	-	-	100	100

Forrás: Az iskolák értesítőinek és anyakönyveinek megfelelő kötetei¹³³⁷

¹³³⁷ A táblázat az alábbi források adatai alapján saját szerkesztés.

22. táblázat. Felső kereskedelmi iskolákban érettségizett tanulók létszáma és tanulmányi eredmény

Budapesti Kereskedelmi Akadémia										
Érettségi eredménye/ Tanév	1896/97		1910/11		1920/21		1930/31		1940/41	
	Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fő	%
Érettségire jelentkezett tanulók száma	67	100	142	100	148	100	76	100	81	100
Jeles	6	8.96	18	12.68	16	10.81	11	14.47	14	17.28
Jó	18	26.87	45	31.69	46	31.08	15	19.74	26	32.10
Megfelelt	29	43.28	59	41.55	83	56.08	33	43.42	30	37.04
Megfelelt összesen	53	79.11	122	85.92	145	97.97	59	77.63	70	86.42
Megbukott	14	20.89	20	14.08	3	2.03	17	22.37	11	13.58
III. kerületi községi fiú felső kereskedelmi iskola										
Érettségi eredménye/ Tanév	1896/97		1910/11		1920/21		1930/31		1940/41	
	Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fő	%
Érettségire jelentkezett tanulók száma	78	100	65	100	30	100	57	100	67	100
Jeles	1	1.28	4	6.16	3	10	5	8.77	6	8.96
Jó	9	11.54	6	9.23	3	10	12	21.05	18	26.86
Megfelelt	35	44.87	50	76.92	24	80	28	49.12	29	43.28
Megfelelt összesen	45	57.70	60	92.31	30	100	45	78.95	53	79.10
Megbukott	33	42.31	5	7.69	-	-	12	21.05	14	20.90
IX. kerületi községi fiú felső kereskedelmi iskola (Szent István Felső K. I.)										
Érettségi eredménye/ Tanév	1896/97		1910/11		1920/21		1930/31		1940/41	
	Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fő	%
Érettségire jelentkezett tanulók száma	-	-	96	100	91	100	140	100	118	100
Jeles	-	-	5	5.21	5	5.49	3	2.14	10	8.47
Jó	-	-	21	21.88	21	23.08	27	19.29	27	22.88
Megfelelt	-	-	64	66.66	57	62.64	59	42.14	52	44.07
Megfelelt összesen	-	-	90	93.75	83	91.21	89	63.57	89	75.42
Megbukott	-	-	6	6.25	8	8.79	51	36.43	29	24.58
VI. kerületi fiú felső kereskedelmi iskola										
Érettségi eredménye/ Tanév	1896/97		1910/11		1920/21		1930/31		1940/41	
	Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fő	%
Érettségire jelentkezett tanulók száma	92	100	84	100	110	100	73	100	72	100
Jeles	12	13.05	5	5.95	11	10.00	6	8.22	8	11.11

Jó	16	17.39	22	26.19	20	18.18	20	27.39	28	38.89		
Megfelelt	42	45.65	55	65.48	56	50.91	21	28.77	30	41.67		
Megfelelt összesen	70	76.09	82	97.62	87	79.09	47	64.38	66	91.67		
Megbukott	22	23.91	2	2.38	23	20.91	26	35.62	6	8.33		
VII. kerületi állami felső kereskedelmi iskola												
Érettségi eredménye/ Tanév	1896/97		1910/11		1920/21		1930/31		1940/41			
	Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fiú	%	Lány	%
Érettségire jelentkezett tanulók száma	-	-	98	100	58	100	61	100	128	100	62	100
Jeles	-	-	5	5.10	4	6.90	3	4.92	8	6.25	9	14.52
Jó	-	-	28	28.57	15	25.86	11	18.03	36	28.13	22	35.48
Megfelelt	-	-	47	47.96	33	56.90	30	49.18	40	31.25	17	27.42
Megfelelt összesen	-	-	80	81.63	52	89.66	44	72.13	84	65.63	48	77.42
Megbukott	-	-	18	18.37	6	10.34	17	27.87	44	34.37	14	22.58
VIII. kerületi községi fiú felső kereskedelmi iskola												
Érettségi eredménye/ Tanév	1896/97		1910/11		1920/21		1930/31		1940/41			
	Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fő	%
Érettségire jelentkezett tanulók száma	-	-	63	100	168	100	106	100	98	100	98	100
Jeles	-	-	11	17.46	16	9.52	3	2.83	9	9.18	9	9.18
Jó	-	-	22	34.92	45	26.79	26	24.53	22	22.45	22	22.45
Megfelelt	-	-	27	42.86	92	54.76	59	55.66	53	54.08	53	54.08
Megfelelt összesen	-	-	60	95.24	153	91.07	88	83.02	84	85.71	84	85.71
Megbukott	-	-	3	4.76	15	8.93	18	16.98	12	14.29	12	14.29
I. kerületi községi fiú felső kereskedelmi iskola (Kossuth Lajos Felső K. I.)												
Érettségi eredménye/ Tanév	1896/97		1910/11		1920/21		1930/31		1940/41			
	Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fő	%
Érettségire jelentkezett tanulók száma	-	-	-	-	-	-	84	100	70	100	70	100
Jeles	-	-	-	-	-	-	2	2.38	6	8.57	6	8.57
Jó	-	-	-	-	-	-	18	21.43	14	20.00	14	20.00
Megfelelt	-	-	-	-	-	-	42	50.00	27	38.57	27	38.57
Megfelelt összesen	-	-	-	-	-	-	62	73.81	47	67.14	47	67.14
Megbukott	-	-	-	-	-	-	22	26.19	23	32.86	23	32.86

VII. kerületi állami kertész utcai fiú felső kereskedelmi iskola (II. Rákóczi Ferenc Felső K. I.)										
Érettségi eredménye/ Tanév	1896/97		1910/11		1920/21		1930/31		1940/41	
	Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fő	%
Érettségire jelentkezett tanulók száma	-	-	-	-	65	100	157	100	92	100
Jeles	-	-	-	-	5	7.69	11	7.01	3	3.26
Jó	-	-	-	-	8	12.31	34	21.66	28	30.43
Megfelelt	-	-	-	-	40	61.54	74	47.13	41	44.57
Megfelelt összesen	-	-	-	-	53	81.54	119	75.80	72	78.26
Megbukott	-	-	-	-	12	18.46	38	24.20	20	21.74

Forrás: Az iskolák értesítőinek és anyakönyveinek megfelelő kötetei¹³³⁸

23. táblázat. Női felső kereskedelmi iskolák tanulóinak érettségi eredményei

VIII. majd IX. kerületi községi női felső kereskedelmi iskola (Teleki Blanka)								
Érettségi eredménye/Tanév	1911/12		1920/21		1930/31		1940/41	
	Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fő	%
Érettségire jelentkezett tanulók száma	16	100	91	100	75	100	103	100
Jeles	8	50.20	30	32.97	16	21.33	8	7.77
Jó	4	25.00	43	47.25	32	42.67	28	27.18
Megfelelt	4	25.00	18	19.78	26	34.67	54	52.43
Megfelelt összesen	16	100	91	100	74	98.67	90	87.38
Megbukott	-	-	-	-	1	1.33	13	12.62
Katolikus Tisztviselők és a Női Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Szövetségének az Angolkisasszonyok budapesti intézetével kapcsolatos női felső kereskedelmi iskolája								
Érettségi eredménye/Tanév	1910/11		1917/18		1930/31		1940/41	
	Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fő	%
Érettségire jelentkezett tanulók száma	-	-	55	100	19	100	42	100
Jeles	-	-	12	21.82	2	10.52	5	11.90
Jó	-	-	29	52.73	8	42.11	15	35.71
Megfelelt	-	-	13	23.63	9	47.37	20	47.62
Megfelelt összesen	-	-	54	98.18	19	100	40	95.23
Megbukott	-	-	1	1.82	-	-	2	4.77
I. kerületi községi Szent Gellért Női Felső Kereskedelmi Iskola								
Érettségi eredménye/Tanév	1910/11		1920/21		1930/31		1940/41	
	Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fő	%
Érettségire jelentkezett tanulók száma	-	-	27	100	32	100	60	100
Jeles	-	-	5	18.52	4	12.50	9	15.00
Jó	-	-	13	48.15	13	40.62	20	33.33
Megfelelt	-	-	7	25.93	13	40.63	28	46.67
Megfelelt összesen	-	-	25	92.60	30	93.75	57	95.00
Megbukott	-	-	2	7.40	2	6.25	3	5.00

¹³³⁸ A táblázat az alábbi források adatai alapján saját szerkesztés.

VIII. Kerületi Székesfővárosi Községi Dobó Katalin Női Felső Kereskedelmi Iskola								
Érettségi eredménye/Tanév	1910/11		1920/21		1930/31		1940/41	
	Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fő	%
Érettségire jelentkezett tanulók száma	-	-	72	100	99	100	117	100
Jeles	-	-	14	19.44	24	24.24	25	21.37
Jó	-	-	30	41.67	28	28.28	48	41.03
Megfelelt	-	-	27	37.50	42	42.43	39	33.33
Megfelelt összesen	-	-	71	98.61	94	94.95	112	95.73
Megbukott	-	-	1	1.39	5	5.05	5	4.27
II. kerületi Árpádházi Boldog Margit Női Felső Kereskedelmi Iskola								
Érettségi eredménye/Tanév	1910/11		1920/21		1930/31		1940/41	
	Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fő	%
Érettségire jelentkezett tanulók száma	-	-	65	100	71	100	86	100
Jeles	-	-	23	35.39	6	8.45	18	20.93
Jó	-	-	24	36.92	21	29.58	29	33.72
Megfelelt	-	-	17	26.15	39	54.93	37	43.02
Megfelelt összesen	-	-	64	98.46	66	92.96	84	97.67
Megbukott	-	-	1	1.54	5	7.04	2	2.33
Budapesti Kereskedelmi Akadémia Női Felső Kereskedelmi Iskolája								
Érettségi eredménye/Tanév	1910/11		1920/21		1930/31		1940/41	
	Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fő	%
Érettségire jelentkezett tanulók száma	-	-	-	-	18	100	28	100
Jeles	-	-	-	-	6	33.33	2	7.14
Jó	-	-	-	-	6	33.33	3	10.72
Megfelelt	-	-	-	-	6	33.34	11	39.28
Megfelelt összesen	-	-	-	-	18	100	16	57.14
Megbukott	-	-	-	-	-	-	12	42.86

Forrás: Az iskolák értesítőinek és anyakönyveinek megfelelő kötetei¹³³⁹

24. táblázat. A felső mezőgazdasági iskolák tanulói létszámának alakulása 1922-1944 között

Felső mezőgazdasági iskola	Iskola alapításának éve	Tanulók létszáma (fő) 1922 – 1926	Tanulók létszáma (fő) 1927 – 1937	Tanulók létszáma (fő) 1938 - 1944
Orosháza	1922	262	902	1295
Békéscsaba	1923	380	1255	1177
Gyöngyös	1925	100	1341	1330
Hatvan	1925	70	63	-
Budapest	1926	25	1188	1812
Kecskemét	1936	-	36	1028
Bácsalmás	1937	-	-	701
Berettyóújfalu	1941	-	-	114*
Csurgó	1942	-	-	131
Szeghalom	1942	-	-	124

Forrás: Az iskolák évente kiadott értesítőinek statisztikai adatai alapján.

*Csak az 1944/45-ös tanévről vannak adatok a diákok létszámára vonatkozóan

¹³³⁹ A táblázat az alábbi források adatai alapján saját szerkesztés.

25. táblázat. A felső mezőgazdasági iskolák tanulóinak felekezeti összetétele 1922-1944 között

Iskola	Római katolikus %	Evangélikus %	Református %	Görög katolikus %	Görög keleti %	Izraelita %	Egyéb %
Orosháza	39	35	23	0.5	0.4	2	0.1
Békéscsaba	47	21	27	1	1.5	2	0.5
Gyöngyös	84	1	8	2	-	5	-
Hatvan	69	2	18	-	-	11	-
Budapest	73	5	17	0.5	1	3	1.5
Kecskemét	68	2	29	0.6	-	-	0.4
Bácsalmás	89	0.6	9	0.3	0.1	1	-
Berettyóújfalú	21	2	77	-	-	-	-
Csurgó	45	6	52	-	1	-	-
Szeghalom	22	13	64	-	-	0.5	0.5

Forrás: Az iskolák évente kiadott értesítőinek statisztikai adatai alapján.¹³⁴⁰

26. táblázat. A felső mezőgazdasági iskolát végzett tanulók foglalkozása

Iskola/év	Gazdálkodóik %	Gazdasági Tisztviselő %	Tisztviselő %	Iparos %	Kereskedő %	Katona %	Továbbtanul %	Egyéb* %
Békéscsaba 1927-1935	51	11	13	-	-	-	12	13
Békéscsaba 1940-1943	31	14	20	-	-	17	25	3
Orosháza 1941-1945	23	-	8	-	-	5	57	7
Gyöngyös 1925-1937	40	-	4	5	8	7	13	23♦
Gyöngyös 1942-1944	53	17	-	1	4	5	19	1▪
Kecskemét 1941-1944	38	-	14	-	-	24	20	4

Forrás: Az iskolák évente kiadott értesítőinek statisztikai adatai alapján.¹³⁴¹

* többségében postai, vasúti alkalmazott, állástalan, vagy ismeretlen

♦ 12%- jegyző, 4% vasúti dolgozó, 4% otthon van, 2% postai alkalmazott, 1% munkás

▪ 1% jegyző

¹³⁴⁰ A táblázat az alábbi források adatai alapján saját szerkesztés.

¹³⁴¹ A táblázat az alábbi források adatai alapján saját szerkesztés.

Nők a kereskedelmi iskolákban és a munkaerőpiacon: visszaemlékezések tükrében

A zsidó családok fontosnak tartották, hogy a lányok is válasszanak maguknak „pályát”, az már más kérdés hogy leány által vágyott pályához szükséges tudás megszerzését tudtak e anyagilag biztosítani a szülők. A látva a korábbiakban kiragadott Schwimmer Rózsa példáját (aki nem kereskedelmi tanfolyamot szeretett volna végezni és azt egyfajta kudarcként élte meg, hanem tanítónőképzőt) és áttekintve a Centropa¹³⁴² életinterjúk (zsidó férfiak és nők) alkotta adatbázisát, azzal szembesülhetünk, hogy a felső kereskedelmibe, illetve kereskedelmi tanfolyamokra beiratkozó, de gyakran gimnáziumba vágyó zsidó lányok néhány kivételtől eltekintve sokszor kudarcként élték meg, hogy ha „csak” kereskedelmibe járhattak.

Révész Gáborné visszaemlékezése:

„Amikor anyukám (Ziegler Aranka 1892-1972) a hat elemi elvégezte, az osztályfőnöke elment a szüleihez, és azt mondta, hogy nem egyszerűen kitűnő tanuló, hanem annyi tudásvágy van benne, hogy ezt a gyereket taníttatni kell. A nagyapám meglehetősen szegény ember volt, négy gyereket nevelt, nem volt gazdag ember, de még jómódúnak sem számított. Azt elérte ez a tanár, hogy különbözeti vizsgával átment a polgáriba, és kijárta a négy polgárit, sőt utána elment egy kereskedelmi szaktanfolyamra, a Dohány utcai polgári női kereskedelmi tanfolyamára, ami egy éves volt. Megtanulta az irodai munka alapismereteit, és tizenöt éves korában már munkaviszonya volt. A keresetének azt a részét, amit haza kellett adnia, azt hazaadta - gondolom, megállapodott a nagymamával, mert ő viselte a kalapot a családban, ő gazdálkodott, ami nála maradhatott, abból pedig német tanfolyamra járt, és megtanult németül, amire otthon nem volt módja. Gondolom, a polgáriban tanulhatott valamit németül, de két év sokat jelentett. Egészen jól megtanult németül. Minden szabadságát német nyelvterületen töltötte, hogy gyakorolja a nyelvet. Egy kolléganőjével járt együtt Németországba vagy Ausztriába inkább, hogy begyakorolják a nyelvet. Úgyhogy az anyukám elég hamar előrelépett a hivatali ranglétrán, és német nyelvű levelező lett. Amikor a németben tökéletesítette magát, akkor elkezdett franciául tanulni. Ugyanígy a fizetésének egy részéből járt tanfolyamra, gondolom, nem magántanárnál, mert az drágább lett volna. Úgyhogy végül is német-francia levelezőként dolgozott. És hogy milyen jól beszélte a németet – a franciát nem annyira –, az abból is kitűnik, hogy egy német vállalatnál helyezkedett el. A német igazgató mellett volt német levelező a hazai Fésűsfonó- és Szövőgyárban. Ott dolgozott lány korában. Az első háború után anyukám visszament a Fésűsfonóba, és amíg a nővérem meg nem született, ott dolgozott. A nővérem 1925-ben született. Tehát az anyukám mindig is egy törekvő, ambiciózus és egy magát művelő ember volt. Sokat olvasott. Volt egy pár verseskötetünk, Arany János, Petőfi, azután volt egy regénysorozatunk, Heltai Jenőnek a művei. Mikor az apám meghalt, akkor már rendszeres könyvvásárlás nem volt, de karácsonyra mindig kaptunk könyvet is, általában versesköteteket. Az anyukám könyvtárba járt és olvasott. Újság is járt nekünk, de rádiónk nem volt. Mindig járt újság. Méghozzá egy német nyelvű újság, a „Pester Lloyd”. Apukám és ennek következtében anyám is liberális polgári beállítottságú volt. Az újság is, ami járt nekünk, egy liberális német nyelvű napilap volt. Mindenki olvasta, apám is, nagynéném is, anyuka is.”¹³⁴³

¹³⁴² A Centropa Magyarország Zsidó Családtörténeti Kft a Centropa Közép-Európai Kutatási és Dokumentációs Központ részeként dolgozik, amely az Amerikai Egyesült Államokban és Ausztriában bejegyzett non-profit szervezet. Célja a közép- és kelet-európai zsidó élet dokumentálása (1300 életinterjú érhető el). <http://www.centropa.hu/?nID=> (Utolsó letöltés: 2013. 08. 24.)

¹³⁴³ Révész Gábornéval Czingel Szilvia készített interjút 2006-ban szeptemberében.

<http://www.centropa.hu/index.php?nID=30&x=PXVuZGVmaW5lZDsgc2VhcmNoVHlwZT1CaW9EZRhaWw7IHNIYXJjaFZhHVlPTExOyBzZWZyY2hTa2lwPTA> (Utolsó letöltés: 2013. 08. 24.)

Krausz Károlyné

„Győrött egy gimnázium volt, úgy hívták, hogy Gróf Apponyi Albert Gimnázium (Győrött az 1930-as években két gimnázium volt: a bencés főgimnázium (ide csak fiúk jártak) és egy állami reálgimnázium.) Nagyon szép épület, és szerintem ma is egyike a legszebb épületeknek Győrött. Ott volt nyolc osztály. Az teljesen keresztény iskola volt, de elég sokan jártunk oda zsidó lányok. Az volt a differencia, hogy mindenkinek megvolt a hittanórája külön. Nekünk is volt egy hittanárunk, úgy hívták, hogy Ulman József, aki baromi szigorú volt. Kellott olvasni héberül, de főleg a zsidó történelmet tanította, ami elég érdekes volt. Talán voltunk nyolcan-kilencen zsidók az osztályban. A zsidó lányok között volt összetartás, de azért énnekem volt egy pár keresztény barátnőm is. Nem volt olyan szoros a kapcsolat, de azért jóban voltunk. A gimnáziumban már elég sokat kellett tanulni, mert nyelvek is voltak - német és francia. És azonkívül volt privát óráim, angol. A francia-német tanárnőmmel, aki privát tanított - szintén zsidó volt -, jóban maradtam, haláláig. Kint élt aztán Londonban, kint voltam náluk, és az egyik gyerekeket, aki hosszú időre kiment Angliába, nagyon istápolta. Biztosan voltak antiszemita lányok a gimnáziumban, de tettelegesség vagy megjegyzések, vagy hasonló, az nem volt, én nem emlékszem ilyenre. Aztán átmentem a kereskedelmibe négy gimnázium után. Azért, mert úgy látták a szüleim - amiben igazuk is volt -, hogy az sokkal hasznosabb a továbbiakban, ha valami gyakorlatit is tanulok. A legjobb barátnőm maradt a gimnáziumban, de nagyon jóban voltunk változatlanul, és akkor a másik az kereskedelmibe, a harmadik is, szóval többen voltunk, akik átmentünk. Az is négy év volt. Az iskola után kitanultam a kalaposságot. A zsidó lányoknak kellett, hogy valami ipart is tanuljanak. Akkor már előrevetette az árnyékát az, hogy komolyabb állásokba nem mehetnek el a zsidó fiatalok. És kitanultam, és utána három hónapra feljöttem, a Váci utcában volt egy Gergely Vilma nevű kalapszalonn, ami nagyon elegáns volt és előkelő, többek között a Horthyné is odajárt. Felvettek, de úgy, hogy nem adnak fizetést. A szüleim elég jó körülmények között voltak, és túlzottan nem érdekelt, hogy fizetés, nem fizetés. Ez tulajdonképpen olyan nyaralásszerűség volt. Fogalmam sincs, hogy ki szervezett be oda, de három hónapig ott dolgoztam nála, és a nagynénémnél, anyám unokatestvérénél laktam. Én csak tanulósegéd voltam, mert volt ott mádám - ez egy elegáns hely volt, rengeteget járt külföldre a Gergely Vilma, nagyon elegáns nő volt. És akkor visszamentem Győrbe. (...) És akkor az apu üzletébe bejártam én is, segítettem. Akkor az anyu kevesebbet járt be. De nem dolgoztam agyon magam. Azonkívül órákra jártam - mert végig jártam angolra meg franciára, németre. De igazából úgy dolgozni nem dolgoztam, hogy kerestem volna pénzt. Elég korán férjhez mentem.”¹³⁴⁴

Hámos Imréné

„Nem nagyon emlékszem az elemire. Az elemit én annyira szétszórva jártam: kezdtem Balassagyarmaton, aztán jártam az Erdélyi utcai iskolába meg a Homoki utcai iskolába, és csak a harmadikat és negyediket jártam a Kazinczy utcában - amikor már az apuka újra megnősült, és ott laktunk a Dob utcában. A Dohány utcai polgári iskolába jártunk. A polgáriiban csak a hitoktató volt férfi, az összes többi tanár nő volt. Én mindig tiszta jeles tanuló voltam, és nagyon könnyen tanultam, az Etel nagyon nehezen tanult, de majdnem tiszta jeles volt majdnem mindig. Ő mindig borzasztóan erőlködött, hogy velem tartsa a lépést. De őneki ez megerőltetésébe került, nekem meg nem került. Amikor a polgári iskolába bekerültem, azt hiszem, egy valamiből, írásból volt jó osztályzatom, nem jeles, és a polgári iskolai osztályfőnök, akihez kerültem, kicsit kételkedően fogadta, hogy ilyen jó tanuló voltam. Bán Gézánénak hívták. Sok tantárgyat tanított: magyart, történelmet, kézimunkát. Nagyon szerettem a tantárgyait. Minden kézimunkát tőle tanultam, a gobelintől elkezdve a gépen való varrásig. Aztán a kedvence lettem neki. Annyira példakép voltam, hogy

¹³⁴⁴ Krausz Károlynéval Sárdi Dóra 2002-ben készített interjút.

<http://www.centropa.hu/index.php?nID=30&x=PXVuZGVmaW5lZDsgc2VhcmNoVHlwZT1CaW9EZXRhaWw7IHNIYXJjaFZhHVlPTE2Njsgc2VhcmNoU2tpcD0w> (Utolsó letöltés: 2013. 08.24.)

előfordult az, hogy például magyar nyelvtan órán a negyedik osztályba hívtak be valamire feleletet adni nyelvtanból, mikor én elsős voltam, hogy én azt hogy tudom, és a negyedikesek nem tudják. A Bán Gézáné nagyon művelt és nagyon jó ember volt. Én eredetileg orvos szerettem volna lenni, de ahhoz kellett volna egy különbözeti vizsgát tenni polgári után latinból, és nem volt pénzük a szüleimnek, hogy külön tanárt fogadjanak. De a Bán Gézáné adott egy levelet a Práter utcai gimnáziumba egy tanárnőhöz, hogy esetleg elvállalna. Az anyuka kíváncsi volt rá, hogy mit írt a tanárnő, kinyitotta a levelet, és úgy visszaragasztotta, hogy nem lehetett látni. Nagyon ajánlott engem [a Bán Gézáné] ennek a tanárnőnek, de hozzá volt téve: kár, hogy zsidó. Aztán volt még egy vénkisasszony, a német tanárnőnk, Bittó Augustza. Akkor kötelező nyelv volt a polgáriban a német nyelv, és elég jól ment nekem, de valahogy nem kedveltük egymást. Ez egyik se volt zsidó. Több tanárra nem emlékszem már polgáriban sem. Voltunk egy páran zsidók az osztályban. De már nevekre se nagyon emlékszem. Sok zsidó lány volt a polgári iskolában. De egyáltalán nem emlékszem csúnya megjegyzésekre. Egyszer sem. Még a kereskedelmiben sem. Nem sok zsidó volt a kereskedelmiben, ahova jártam négy felső kereskedelmibe. A testvérem, Etel egyéves kereskedelmit végzett, gyors- gépiró tanfolyamot a kereskedelmiben, és előtte négy polgárit. A háború előtt irodában dolgozott, valami lakatosműhelyben. A mostohatestvéremet Diamant Magdának hívták. (...) Magda elemi iskolába meg a polgáriba ugyanoda járt, ahova mi jártunk. A Magda nem volt jó tanuló. És semmi egyebet nem végzett, mint a négy polgárit. De eszes nő volt, és úgy magától művelődött, nagyon sokat olvasott. Aztán a háború után Magda dolgozott a városházán, tisztviselő volt, volt gondnok balatoni üdulőben.”¹³⁴⁵

Andai Ernőné (szül. Erdős Katalin) visszaemlékezése az iskolás éveire:

„Én akartam gimnáziumba menni. Amikor elvégeztem a négy elemi, azt mondták a szüleim, hogy én szegény gyerek vagyok, most át kell hogy menjek a kereskedelmi iskolába, hogy hamar pénzt tudjak keresni. Tomboltam, őrlöngtem, hogy nem akarok irodába menni, nem akarok írógépelést csinálni. Nagyon szerettem tanulni. Végül a zsidó lánygimnáziumba jártam, ami akkor még a Munkácsy utcában volt. Elég rozoga volt az épület, de mi borzasztóan szeretünk ott lenni. Emlékszem, kevesebb volt az osztályterem, mint ahány osztály volt. Ezért valamelyik osztály mindig a templomhelyiségben volt. Ezt imádtuk, mert ha leültünk, akkor az arcunkig ért a pad, nem látszottunk ki mögüle, és azt csinálhattunk, amit akartunk, mert nem látott minket a tanár...”¹³⁴⁶

Olykor a tanítónőképző sem számított magasabb fokú tanítatásnak:

Andai Ernőné így emlékszik vissza édesanyára: „Anyám, Brichta Margit 1894-ben született. A kassai felsőbb leányiskolába járt, és összetett kézzel könyörgött, hogy ő is szeretne tanulni, de neki azt mondták: „Nem, te szép vagy, neked férjhez kell menned.” A másik kettő sem volt csúnya, de anyám volt a legszebb. Nem tanították. Tanítónőképzőbe járt, az apácákhoz Kassára. (Ebben az időszakban – 1910 körül – a magyarországi zsidóságon belül a nők körében országosan 13,2% volt a 4 vagy 6 középiskolát, és mindössze 1,5% volt a középiskola 8 osztályát elvégzettek aránya.) Anyám, 1914-ben, tehát húszéves korában férjhez ment az édesapámhoz, és Budapestre költöztek. Anyám nem ment el dolgozni, nem is lehetett. Sütött, főzött, ha volt miből. Mindig talált valamit, amit lehetett olvasni. Olvasott. Anyám tanítani sose akart, nem szerette, a tanítóképzőt is úgy erőszakolták rá. Mindig kitalált valamit, amit otthon csinált. Időnként kitalált valamit, levizsgázott mint szabász, egy-két évig varrt felsőruhákat, volt egy pár alkalmazottja is. És akkor kitalált valami mást. Valamikor az 1930-as évek végén egyszerre csak divatba jött, hogy amikor jön a tavasz,

¹³⁴⁵ Hámos Imrénével 2004-ben Andor Eszter készített interjút.

<http://www.centropa.hu/index.php?nID=30&x=PXVuZGVmaW5lZDsgc2VhcmNoVHlwZT1CaW9EZRhaWw7IHNIYXJjaFZhHVIPTEyNzsgc2VhcmNoU2tpcD0w> (Utolsó letöltés: 2013. 08.24.)

¹³⁴⁶ Andai Ernőnével Andor Eszter 2001. májusban készített interjút.

<http://www.centropa.org/hu/biography/andai-ernone> (Utolsó letöltés: 2013.08.24.)

színesre festett szalmafonálból horgoltak sapkákat, és ilyet hordtak. Anyu nagyon hamar észrevette, előbb ő horgolta, aztán már kiadta. Megvette az anyagot és csináltatta, és nagyon jól ment. De már júliusra véget ért a divat. És akkor kifűjt az egész. Úgy tíz év múlva azt találta ki, hogy angórából kötött kesztyűt, sálát, mindent. Akkor már én is kötöttem, sőt rokkán fontam a nyúlszőrt fonallá. Hamar észrevettem, hogy apám családja nagyon görbén néz anyámra, mert úgy kilógott abból a családból. Azok mindenben nagyon konzervatívak voltak, zsidó érzésűek voltak; anyám haladó szellemű volt, 1927-ben levágatta a haját bubifrizurára – ami egy borzalmas cselekedet volt –, és dohányzott. Senki nő erre nem vetemedett apám családjából. Az öltözködése, a magatartása... Divatos volt, nem volt se kihívó, se semmi, csak éppen divatos. Azonkívül ő fiatalabb volt, mint ők. Irigykedtek rá és nem szerették.”¹³⁴⁷

¹³⁴⁷ U.o.